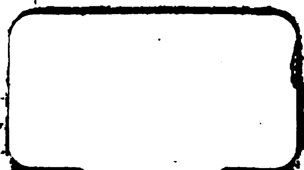
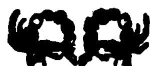

м/б Гарелин [illegible]

Nye Samling af det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter.

Første Bind.

Med Kobbere.

Kiøbenhavn, 1784.
i Christian Gottlob Profts Forlag,
Kongelig Universitets-Boghandler.

Trykt i Sorøe hos Jonas Lindgrens Enke, ved F. H. Lillie.

Til

Deres Kongelige Høihed

Arveprins Friderik.

Naadigste Herre!

Det er kun en heel ringe Tribut af Erkiendtlighed, naar vi nedlegge disse vore Arbeider for Deres Kongelige Hoihed; og dette er dog det eeneste, hvormed vi, skiønt svagt, kunne vise, at vi besieles af den alvorligste Lyst efter at betee og værdige Deres Kongelige Hoiheds store Velgierninger, med hvilke De hidindtil, som vort Selskabs høie Præses, haver naadigst villet opmuntre vor Flid og befordre nyttige Kundskabers Udbredelse.

Naa-

Naadigste Prins og Herre!

Bliv ved, i Foreening med den beste Konges haabefulde Søn, at elske og understøtte Videnskaberne og det Folk, som med sand national Oprigtighed elsker den eiegode Frideriks glorværdige Æt. Dette Selskabs Held og Kraft skal da under saa høi en Beskyttelse kiendelig voxe med dets Alder; og Norges sildigste Sønner skal glædes ved Landets stedse voxende Cultur og Lyksalighed.

Underdanigst
af
Selskabet.

Til Læseren.

Det er aldeles ikke Selskabets Skyld, eller Mangel paa Driftighed, som har voldet, at i saa lang Tid intet af dets Arbeider er fremlagt for Publikum; men uformodentlige Tilfælde og Samvirkning af Omstændigheder, som man allermindst i denne Litteratur- og Forlægger-Epoke skulde formode, have indtil nu tilbageholdt Selskabets Skrifter, og kunde end længer have tilbageholdt dem, dersom ikke Selskabet hos Hr. Boghandler Proft havde fundet den Patriotisme, som det, ikke uden Bekymring, maae tilstaae at have søgt og savnet hos andre.

Dog, vi ville ikke trætte vore Læsere med Ting, som hverken kunne være dem til Lyst at høre, eller os at omtale; nok, naar vi forsikkre dem, at en stor Deel af nærværende Arbeider allerede for sex Aar siden skulde have været trykte, og fleere foruden disse havde været udgivne,

udgivne, som deels endnu i Manuskript ligge hos os, deels ere tilbagefordrede af Forfatterne, dersom ikke uovervindelige Hindringer vare komne imellem. Endelig er det da bragt dertil, at nærværende Fortsættelse af Selskabets Arbeider, under forandret Titel og Format, kan fremkomme, om hvis Værd og Indhold det ikke tilkommer os, men Publikum at dømme. Og vi tvivle ikke paa, at de jo ville finde billige Dommere i enhver, som veed og betænker de Vanskeligheder, vi have at overvinde paa et Sted, der hidindtil næsten har været blottet fra alle litterariske Hielpemidler, og som ligger saa afsides og ubeleiligt til Forbindelse med den øvrige lærde Verden.

Vist nok have vi ogsaa i dette Stykke vundet meget i den seenere Tid. Selskabet havde ikke allene, som af den trykte Fortegnelse kan sees, allerede 1779 en artig Begyndelse til en Bogsamling, der siden stedse er formeeret; men Hans Majestet, vor allernaadigste Konge, har endog siden ved sin sædvanlige Fader-Omhu for Videnskabernes Udbredelse giort, at salig Justitsraad Schønings betydelige Bogsamling er bleven Selskabet til Deel. Schøning bør et taknemmeligt Minde for hans velvillige og patriotiske Sindelaug mod Selskabet; men Lov og Udødelighed vorde vor aller-

allernaadigste Monark af Trondernes ærdigste Sønner, som gav Patriotens Ønsker Virkelighed, og gav vort Selskab og Stud en saa riig og glimrende Anledning til at beundre den Kierlighed og Virksomhed for Videnskaberne og deres Udbredelse, som saa herlig udmerker den syvende Christians lykkelige Dage. Kan vort Trondhiem altsaa ikke rose sig af de høie Skolers Fortrin og Beqvemmeligheder til Videnskabernes Drift; maae vi skiønt endnu savne meget, som vi kunne ønske: vi kunne dog altid fryde os over de Fordeele, vi eie: vi have altid Grund nok til, med Nytsomhed at see ned paa hine uvidende Uslinge, der endnu ere taabelige og frekke nok til at ville indbilde Verden, at vort Trondhiem er ligesaa fattigt paa Litteratur, som deres Hierter og Hierner paa Moralitet og Forstand. Vort Selskab eier allerede en anseelig Bogsamling, og vi have det best grundede Haab om dens Formeerelse. Allerede 1779 haver S. T. Hr. Provst Nerem, som af Fortalen til den trykte Fortegnelse kan sees, legeret Selskabet sin Bogsamling; og siden har S. T. Hr. Justitsraad og General-Konduktør Hammer ikke aleene testamenteret Selskabet sine Midler til forskiellig Anvendelse, men ogsaa sit Bibliothek, og erholdet Kongelig allernaadigst Confirmation paa denne hans Gave. Og da

Naadigste Herre!

Det er kun en heel ringe Tribut af Erkiendtlighed, naar vi nedlegge disse vore Arbeider for Deres Kongelige Hoihed; og dette er dog det eeneste, hvormed vi, skiønt svagt, kunne vise, at vi besieles af den alvorligste Lyst efter at betee og værdige Deres Kongelige Hoiheds store Velgierninger, med hvilke De hidindtil, som vort Selskabs høie Præses, haver naadigst villet opmuntre vor Flid og befordre nyttige Kundskabers Udbredelse.

Naa-

Naadigste Prins og Herre!

Bliv ved, i Foreening med den beste Konges haabefulde Søn, at elske og understøtte Videnskaberne og det Folk, som med sand national Oprigtighed elsker den eiegode Frideriks glorværdige Æt. Dette Selskabs Held og Kraft skal da under saa høi en Beskyttelse kiendelig voxe med dets Alder; og Norges fildigste Sønner skal glædes ved Landets stedse voxende Cultur og Lyksalighed.

Underdanigst
af
Selskabet.

Til Læseren.

Det er aldeles ikke Selskabets Skyld, eller Mangel paa Drifstighed, som har voldet, at i saa lang Tid intet af dets Arbeider er fremlagt for Publikum; men uformodentlige Tilfælde og Samvirkning af Omstændigheder, som man allermindst i denne Litteratur- og Forlægger-Epoke skulde formode, have indtil nu tilbageholdt Selskabets Skrifter, og kunde end længer have tilbageholdt dem, dersom ikke Selskabet hos Hr. Boghandler Proft havde fundet den Patriotisme, som det, ikke uden Bekymring, maae tilstaae at have søgt og savnet hos andre.

Dog, vi ville ikke trætte vore Læsere med Ting, som hverken kunne være dem til Lyst at høre, eller os at omtale; nok, naar vi forsikkre dem, at en stor Deel af nærværende Arbeider allerede for sex Aar siden skulde have været trykte, og fleere foruden disse havde været

udgivne,

udgivne, som deels endnu i Manuskript ligge hos os, deels ere tilbagefordrede af Forfatterne, dersom ikke uovervindelige Hindringer vare komne imellem. Endelig er det da bragt dertil, at nærværende Fortsættelse af Selskabets Arbeider, under forandret Titel og Format, kan fremkomme, om hvis Værd og Indhold det ikke tilkommer os, men Publikum, at dømme. Og vi tvivle ikke paa, at de jo ville finde billige Dommere i enhver, som veed og betænker de Vanskeligheder, vi have at overvinde paa et Sted, der hidindtil næsten har været blottet fra alle litterariske Hielpemidler, og som ligger saa afsides og ubeleiligt til Forbindelse med den øvrige lærde Verden.

Vist nok have vi ogsaa i dette Stykke vundet meget i den seenere Tid. Selskabet havde ikke alleene, som af den trykte Fortegnelse kan sees, allerede 1779 en artig Begyndelse til en Bogsamling, der siden stedse er formeeret; men Hans Majestet, vor allernaadigste Konge, har endog siden ved sin sædvanlige Fader-Omhu for Videnskabernes Udbredelse giort, at salig Justitsraad Schønings betydelige Bogsamling er bleven Selskabet til Deel. Schøning bør et taknemmeligt Minde for hans velvillige og patriotiske Sindelaug mod Selskabet; men Lov og Udødelighed vorde vor

aller-

allernaadigste Monark af Tronderness flidigste Sønner, som gav Patriotens Ønsker Virkelighed, og gav vort Selskab og Stad en saa rüg og glimrende Anledning til at beundre den Kierlighed og Virksomhed for Videnskaberne og deres Udbredelse, som saa herlig udmerker den syvende Christians lykkelige Dage. Kan vort Trondhiem altsaa ikke rose sig af de høie Skolers Fortrin og Beqvemmeligheder til Videnskabernes Drift; maae vi skiønt endnu savne meget, som vi kunne ønske: vi kunne dog altid fryde os over de Fordeele, vi eie; vi have altid Grund nok til, med Yukkomhed at see ned paa hine uvidende Uslinge, der endnu ere taabelige og frekke nok til at ville indbilde Verden, at vort Trondhiem er ligesaa fattigt paa Litteratur, som deres Hierter og Hierner paa Moralitet og Forstand. Vort Selskab eier allerede en anseelig Bogsamling, og vi have det best grundede Haab om dens Formeerelse. Allerede 1779 haver S.T. Hr. Provst Nerem, som af Fortalen til den trykte Fortegnelse kan sees, legeret Selskabet sin Bogsamling; og siden har S.T. Hr. Justitsraad og General-Kondukteur Hammer ikke aleene testamenteret Selskabet sine Midler til forskiellig Anvendelse, men ogsaa sit Bibliothek, og erholdet Kongelig allernaadigst Confirmation paa denne hans Gave. Og da

vi have Grund til at formode, det ikke vilde være Læserne ubehageligt, at see Indholden af denne berømmelige Donators Villie og Velvillighed mod Selskabet, ville vi hidsætte den til os indløbne Kongelige allernaadigste Confirmation paa samme, som lyder saaledes:

Christian den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsteen, Stormarn, Dytmersken og Oldenborg. Vor Naade tilforn. Udi en til Os indkommen Ansøgning haver Os Elskelig Justitsraad og General-Konduktør over Aggershuus Stift Christopher Hammer for Os allerunderdanigst andraget, at han, paa Grund af den ham forundte Facultas Testandi, har oprettet sit Testamente og sidste Villie af 26 November 1781, hvori han har indsat Vores Norske Videnskabers Selskab til, efter hans Død, at være en universal Arving af alle hans Midler, dog at hans Gield og de bestemte Legata ved Executores Testamentti først udbetales, men alt det øvrige af Løsøre, Rente-Penge, Jordegods, Bibliothek og Haandskrifter, med meere, skal Selskabet beholde, som universal Arving, efter hans Død, med det Vilkaar, at Capitalen skal til evig Tid blive urørt bestaaende i

fast

fast rescriptmæssigt Jordegods paa Landet i Trondhiems Stift, paa første Prioritet efter tinglyste Pante-Obligationer, men Renterne skal aleene anvendes til den Norske Natur-Histories Opkomst, Norske Naturaliers Indkiøb, oeconomiske Norske Reiser, efter den i Huus-Kalenderen bestemte Plan, og hans Haandskrifters Trykning, i Følge Testamentets nærmere Formeldning. Da Vi nu med allernaadigst Velbehag have ladet Os foredrage denne Justitsraad Hammers Ansøgning; Saa er, efter hans derhos allerunderdanigst giorte Ansøgning, hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at det Norske Videnskabers Selskab, baade dets nu værende og efterkommende Medlemmer, skal tilforpligtet være, at efterkomme fornævnte Justitsraad Hammers Testamente i alle sine Deele, og lade Kapitalen blive urørt uden Formindskelse til evig Tid, men Renterne kuns anvendes til den Norske Natur-Histories Opkomst, hans Haandskrifters Trykning, Norske Naturaliers Indkiøb, og Norske oeconomiske Reiser, efter den i Huus-Kalenderen bestemte Plan, alt i Følge hans Testamentes nærmere Formeldning.

Derefter J Eder allerunderdanigst have at rette, og Vedkommende sligt til Efterretning at tilkiendegive.

Befalende Eder Gud. Skrevet paa Vort Slot Fredensborg den 19de Junii 1782.

Under Vor Kongelige Haand og Signet.

Christian Rex.

Til det Norske Videnskabers Selskab i Trondhiem, anlangende, at den, bemeldte Selskab ved Justitsraad Hammers Testamente tillagde Kapital, skal blive urørt, og Renterne aleene anvendes til den Norske Natur-Histories Opkomst, og videre, efter Testamenters Formeldning.

Saaledes har Selskabet ikke aleene, siden sidste Stykke af dets Arbeider udkom, vundet store Fordeele, men har endog meget opmuntrende Udsigter. Maatte nu kun vore Bestræbelser paa nogen Maade kunne svare til vor allernaadigste Konges faderlige Omhu, Selskabets høie Præses's Fyrstelige Understøttelse, dets høie og ædelmodige Velgiørereres og alle vore gode Landsmænds billige Fordringer og Forventninger! Men den Gud, som er Lys og Sandhed, han lade vore Bestræbelser lykkes til alt meere og meere at udbrede og befæste Lys og Sandhed, og, formedelst dem, sand hellig Dyd og Folkehæld i vort Land.

Det

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs

Præses:

Hans Kongelige Høihed, Prins **Friderik**, Arveprins til Danmark og Norge ꝛc.

Vice-Præses:

Hr. Magister Christian Friderik Hagerup, Doctor Theologiæ, Stiftsprovst, og Sognepræst til Domkirken i Trondhiem.

Secreteeren:

Hr. *Lorenz Wittrup*, Philosophiæ Magister, Sognepræst til Vor Frue Kirke i Trondhiem, Medlem af det Kongelige Svenske patriotiske, og det Danziger naturforskende Selskab.

Indenlandske Medlemmer:

efter deres Receptions Tid.

Hr. Peter Friderich Suhm, Kammerherre, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, saa og det til den Nordiske Histories og Sprogets Forbedring, samt af det Kongel. Svenske Videnskabers Academie i Stokholm.

Hr. Hans Strøm, Professor Theologiæ, og Sognepræst til Eger og Fischum i Kongsberg Provstie; Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, samt af det Kongel. Svenske Videnskabers Academie.

Hr. Erik Gerhard Schytte, Professor Theologiæ, Provst over Saltens Provstie, og Sognepræst til Bodøen.

Hr. Johan Daniel Berlin, Over-Branddirecteur, og Organist i Trondhiem.

Hr. Henrich Tonning, Licentiatus Medicinæ, Taxadeur ved Toldboden i Trondhiem.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Woldemar Greve af Schmettau, Ridder af Elephanten, General af Cavalleriet og Kammerherre.

Hans Excellence Hr. Johan Wibe von der Osten, Generallieutenant, Ridder, Kammerherre og Commandant over Trondhiems Fæstninger.

Hans Excellence Hr. Georg Friderich von Krogh, Generallieutenant, Ridder, Kammerherre, commanderende General Nordenfields, og Chef for det første Trondhiemske nationale Infanterie-Regiment.

Hr. Peder Tønder Nordahl, virkelig Justitsraad og Præsident i Trondhiem.

Hr. Markus Friderich Bang, Biskop over Trondhiems Stift.

Hr. Andreas Bredal Wessel, Magister Philosophiæ, Sognepræst til Agersen.

Hr. Hans Steenbuk, Provst over Dalernes Provstie og Sognepræst til Meelhuus.

Hr. Mag. Ole Irgens, Doctor Theologiæ, Biskop over Bergens Stift, Medlem af det Kongel. Svenske patriotiske Selskab.

Hr. Jens Lemvig Bull, Provst over Nordmørs Provstie, og Sognepræst til Øværnæs.

Hr. Peter Daniel Baade, Sognepræst til Bleverskov.

Hr. Jacob von der Lippe Parelius, residerende Capellan til Vor Frue Kirke i Trondhiem, og Notarius Capituli sammesteds.

Hr. Cornelius Müller, Sognepræst til Kornerup.

Hr. Henrik Horneman, virkelig Justitsraad, og Herre til Reens Kloster.

Hr. Peter Holm, Etatsraad, og Amtmand over Lister og Mandal.

Hr. Eiler Hagerup, Etatsraad, og Committeret i det Vestindisk-Guineiske Rente- samt General Told-Kammer.

Hr. Andreas Peter Klingenberg, General-Krigscommissair, Forstander for den Angelske Stiftelse i Trondhiem.

Hr. Erik Must, virkelig Cancellieraad.

Hr. Peter Christian Tyrholm, virkelig Cancellieraad, og Sorenskriver over Nedenæs.

Hr. Nicolai Friderich Krogh, Oberstlieutenant og General-Veimester Nordenfields.

Hr. Morten Krogh, Major af Artilleriet.

Hr. Hans Hiort, Krigsraad, og Regiments-Qvarteermester ved det Nordenfieldske Dragon-Regiment.

Hr. Erasmus Sigismundus Resch, Sorenskriver udi Stør- og Værdals Fogderie.

Hr. Mag. Christian Friderik Hagerup, Doctor Theologiæ, nu værende Vice-Præses i Selskabet.

Hr. Christian Weldingh, Provst og Sognepræst til Indersen.

Hr. Lorentz Angel, Handelsmand i Trondhiem.

Hr. Ole Christopher Holck, Hører ved Trondhiems Latinske Skole.

Hr. Carsten Niebuhr, Justitsraad.

Hr. Peder Aschanius, Professor i Naturhistorien, Berghauptmand i Bergamtet Nordenfields, Medlem af det Londonske oeconomiske Selskab.

Hr. Jens Bing Dons, Doctor og Professor Juris, virkelig Etatsraad og Laugmand i Trondhiem.

Hr. Børge Riisbrigh, Professor Philosophiæ ved Kiøbenhavns Universitet.

Hr. Lorentz Sahl, Magister Philosophiæ, Professor i det Græske Sprog ved Kiøbenhavns Universitet, og Conrector ved Kiøbenhavns Cathedral-Skole.

Hr. Christian Ernst Helzen, Justitsraad, Assessor i Overbergamtet Sondenfields.

Hr. Wilhelm Friderich Willemsen, Justitsraad og Præsident i Christiania.

Hr. Jens Essendrup, Justitsraad, Overbergamtsforvalter, og Assessor i Overbergamtet Sondenfields, Medlem i det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Morten Hübner, Conferenceraad, Professor Juris ved Kiøbenhavns Universitet, Medlem af det Kongel. Storbritanniske Videnskabers samt oeconomiske Selskab, saa og af det Kongel. Franske Academie des Inscriptions et belles lettres i Paris.

Hr. Balthasar Münter, Doctor Theologiæ, og Sognepræst til St. Petri Tydske Kirke i Kiøbenhavn.

Hr. Niels Gierbrand Brodtkorb, Justitsraad, og Sorenskriver over Helgeland.

Hr. Johan Nordal Brunn, Sognepræst til Korskirken i Bergen.

Hr. Peder Horrebow, Professor Philosophiæ og Mathematum.

Hr. Melchior Falch, Cancellieraad.

Hr.

Hr. Otto Friderich Møller, Conferenceraad, Medlem af det Keiserl. Naturforskende Academie i Wien, samt Kongel. Videnskabers Academie i Berlin og Stokholm, det Kongel. Danske og Sveitzerske Videnskabers Selskab, og correspondereude Medlem af Videnskabernes Academie i Paris.

Hr. Hans Peter Schnitler, Holtzforster.

Hr. John Erichsen, Conferenceraad, Deputeret i Rentekammeret, og Kongel. Bibliothekarius, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Morten Thrane Brünnich, Professor i Naturhistorien og Oeconomien ved Kiøbenhavns Universitet, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers og det botaniske Selskab i Florens.

Hr. Johan Christian Fabricius, Professor i Oeconomien, Kameral-Videnskaberne og Naturhistorien ved Universitetet i Kiel, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers samt Svenske physiographiske Selskab i Lund.

Hr. Mag. Eiler Hagerup, Doctor og Professor Theologiæ, Biskop over Christiansands Stift.

Hr. Johan Hieronimus Chemnitz, Tydsk Sognepræst til Garnisons-Kirken i Kiøbenhavn, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab og det Churmayntziske Videnskabers Academie i Erfurt.

Hr. Johan Zoega, Justitsraad og Committeret i Rentekammeret.

Hr. Augustinus Buschman, Provst og Sognepræst til Frosten.

Hr. Lars Thodal, Stiftamtmand over Island, og Amtmand over den søndre og vestre Deel.

Hr. Diderik Christian Fester, Mathematikus og Informator ved Real-Skolen i Trondhiem.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Christian Magnus Friderich Greve af Moltke, Generallieutenant af Cavalleriet, Ridder, Kammerherre, og Chef for det Holsteenske Cavallerie-Regiment.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Joachim Gotsche Greve af Moltke, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre, Æres-Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hans

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Friderich Ludvig Greve af Moltke, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre, Domherre til Lybek, Kongel. Minister til Eutin. Æres-Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Adam Ferdinand Greve af Moltke, Ridder, Kammerherre, Contre-Admiral, og Deputeret i Admiralitets-Collegium.

Hr. Berent Anker, Etatsraad, og Handelsmand i Christiania.

Hr. Hans Dahl, Professor Theologiæ, Provst over Helgeland, og Sognepræst til Alstahoug.

Hr. Hans Falster, Provst over Senjens Provstie, og Sognepræst til Trondenæs.

Hr. Elling Rosted, Sognepræst til Transe og Dyrse.

Hr. Jens Finne Borchgreving, Sognepræst til Agersøe.

Hans Excellence Hr. Ove Høegh Guldberg, Geheimeraad, Ridder, Stifts-Amtmand over Aarhuus Stift. Æres-Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Otto Greve af Thott, Ridder af Elephanten, Statsminister og Geheimeraad.

Hans Excellence Hr. Bolle Willum Luxdorph, Geheimeraad, Ridder, Deputeret i det Kongel. Danske Cancellie. Præses i det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, og Medlem af det, til den Nordiske Histories og Sprogets Forbedring.

Hr. Andreas Schumacher, Conferenceraad, og Amtmand over Segeberg. Medlem af det Kongel. Danske skiønne Videnskabers Selskab.

Hans Excellence Hr. Adolf Gothard Carstens, Ridder, Geheimeraad, Directeur for det Kongel. Tydske Cancellie, Overprocureur. Medlem af det Kongel. Danske saavel de høiere som skiønne Videnskabers Selskab.

Hr. Georg Nielsen, Conferenceraad, og Bibliothekarius ved det Kongel. Haand-Bibliothek.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Christian Ditlev Friderich Greve af Reventlau, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre, første Deputeret i det Vestindisk-Guineiske Rente- og General-Toldkammer.

Hr. Johan Ludvig Greve af Reventlau, Kammerherre, Deputeret i Rentekammeret.

Hans Høigrevelige Excellence Hr. Ernst Henrich Greve af Schimmelmann, Commerce-Minister, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre, første Deputeret i Oeconomie- og Commerce-Collegium.

Hr. Peter Kofod Ancher, Conferenceraad, Doctor og Professor Juris ved Kiøbenhavns Universitet, Assessor i Høieste Ret, Senior ved Universitetet, og Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Christian Magnus Falsen, Conferenceraad, Justitiarius og Assessor i Overhofretten i Norge.

Hr. Theodorus Holmskiold, Ridder, Geheimeraad, Directeur i General-Postamtet, Kabinets-Secreterer og Kasserer hos Hendes Majestet Enke-Dronningen. Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Christian Friis Rottbøll, Etatsraad, Medicinæ Doctor, og Professor ved Kiøbenhavns Universitet, og Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Christian Friderich Jacobi, Conferenceraad, Assessor i Høieste Ret, samt Lecteur hos Hans Majestet Kongen.

Hr. Mag. Nicolai Edinger Balle, Doctor og Professor Theologiæ, Biskop over Siælands Stift, og General-Kirke-Inspecteur.

Hr. Mag. Abraham Kall, Professor i Historien og Geographien ved Kiøbenhavns Universitet, samt i Konst-Historien og Mythologien ved Maler-, Billedhugger- og Bygnings-Academiet, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Christian Martfelt, Etatsraad, Oeconomie- og Commerce-Consulent. Secreterer i det Kongel. Danske Landhuusholdnings-Selskab.

Hr. Herman Colbiørnsen, Etatsraad, Assessor i Høieste Ret, og Laugmand i Christiania.

Hr. Even Hammer, Etatsraad, Amtmand ov. Romsdalen, Nord- og Søndmør.

Hr. Thomas Bugge, Justitsraad, Professor i Astronomie og Mathematik ved Kiøbenhavns Universitet, Lector Matheseos ved Søe-Etaten, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab og af Academiet i Manheim.

Hr. Mathias Saxdorph, Justitsraad, Doctor og Professor Medicinæ et artis obstetr. ved Kiøbenhavns Universitet, samt Medicus ordinarius ved det Kongel. Jordemoderhuus og det almindelige Hospital i Kiøbenhavn. Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr.

Hr. Mag. Lorentz Wittrup, Sognepræst til Vor Frue Kirke i Trondhiem. Selskabets Secreterer.

Hr. Lorentz Ancher, Doctor og Professor Theologiæ, Stiftsprovst, og Sognepræst til St. Knuds Kirke i Odense.

Hr. Johan Gerhard König, Doctor Medicinæ, og Missions-Medicus i Tranqvebar. Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Henrich Meinke, Grosserer i Trondhiem.

Hr. Jens Bang, Medicinæ Doctor, og Medicus ved Sorøe Academie.

Hr. Peter Cornelius Dons, Bergraad og Bergamtskriver i Trondhiem.

Hr. Christopher Hammer, Justitsraad, og General-Konducteur over Aggershuus Stift.

Hans Høifyrstelige Durchlauchtighed Hr. Carl, Landgreve og Prins af Hessen-Cassel, Ridder af Elephanten, General-Feltmarskalk, Statholder i Hertugdommene Slesvig og Holsteen, samt commanderende General over Tropperne i Norge. etc. etc.

Hans Excellence Hr. Wilhelm von Huth, Statsminister, Ridder, General af Infanteriet, Deputeret i Generalitets- og Commissariats-Collegium, Chef for Corps de Genie og Artilleriet.

Hr. Mag. Johan Henrich Tauber, Professor Philologiæ ved Gymnasium i Odense, og Rector for den Latinske Skole sammesteds.

Hr. Hans Gottschalk, Magister Philosophiæ, og Rector for den Latinske Skole i Aalborg.

Hr. Mentz Ryning, Sognepræst til Vinger.

Hr. Henrich Christopher Glahn, Professor i det Grønlandske Sprog, Provst for Nørre Herred, Sognepræst til Nørre-Vedbye og Alsleo paa Falster.

Hr. Herman Treschow, Professor Theologiæ, Dansk Sognepræst til Garnisons-Kirken i Kiøbenhavn. Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Andreas Fieldsted, Etatsraad, Amtmand over Ringerige, Hallingdalen, Eger og Buskerud.

Hr. Friderich Christian Holberg Arentz, Rector ved Bergens latinske Skole, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Niels Dorph Gunnerus, Foged over Inderøens Fogderie og Conducteur i Trondhiems Stift.

Hr. Torkild Fialdsted, Etatsraad, og Laugmand i Christiansand.

Hr. Jørgen Hiort, Etatsraad, Berghauptmand og Directeur ved Sølvverket paa Kongsberg.

Hans Excellence Hr. Albrecht Philip von Levetzau, Geheimeraad, Ridder, Kammerherre, Stiftamtmand, og General-Told-Directeur over Aggershuus Stift.

Hr. Peder Nerem, Provst over Søndmør og Sognepræst til Jørgensfiorden.

Hr. Philip Leopold Wakenitz, Kammerherre, og General-Told-Directeur over Trondhiems Stift.

Hr. Lorentz Meinke, Justitsraad.

Hr. Hans Tislef, Assessor i Bergamtet Nordenfields, og Kobbertiendeskriver i Trondhiem.

Hr. Martinus Nissen, Justitsraad, og Raadmand i Trondhiem.

Hr. Hans Finsen, Biskop over Skalholt Stift.

Hr. Ole Nicolai Bützov, Professor i Astronomie og Mathematik ved Gymnasium i Odense.

Hr. Friderich Collin, General-Auditeur. Selskabets Casserer.

Hr. Johan von Schøller, Kammerherre, og Resident ved det Kongel. Polske Hoff.

Hr. Gerhard Willemsen, Assessor i Bergamtet Nordenfields, samt Bye- og Raadstueskriver og Notarius Publicus i Trondhiem.

Hr. Niels Treschov, Magister Philosophiæ, Rector ved Helsingørs Latinske Skole.

Hr. Peder Harboe Hertzberg, Sognepræst til Findaas.

Hr. Johan Andreas Wilhelm Büchner, Justitsraad, og Stads-Physicus i Bergen.

Hr. Carl Woldemar Greve af Schmettau, Oberst og Chef for det tredie Trondhiemske nationale Infanterie-Regiment.

Hr.

Hr. Nicolai Christian Lassen, Justitsraad og General-Toldforvalter i Bergen.

Hr. Carsten Bang, Justitsraad og Commerce-Consulent.

Hr. Niels Schytte, Justitsraad, og Fogeb over Nedenæs.

Hr. Lauritz Smith, Professor Philosophiæ, og Rector ved Trondhiems Cathedral-Skole. Selskabets nu værende Secreterer.

Hr. Hector Friderich Janson, Doctor og Professor Theologiæ ved Kiøbenhavns Universitet, Kongel. Tydsk Hof-Prædikant og General Kirke-Inspecteur.

Hr. Benjamin Georg Sporon, Conferentsraad &c.

Hr. Jacob Nicolai Wilse, Magister Philosophiæ, Sognepræst til Spydeberg.

Hr. Erik Must Angel, Borgemester i Trondhiem.

Hr. Jonas Angel, residerende Capellan til Domkirken i Trondhiem.

Hr. Hans Werner Friderich Abrahamson, Premierlieutenant ved Artilleriet, Lærer i Philosophien og de skiønne Videnskaber ved Landcadet-Academiet.

Hr. Johan Cold Friman, Doctor Medicinæ, Stads-Physicus i Trondhiem.

Hr. Johan Friderich Holst, Magister Philosophiæ, Conrector ved Trondhiems Cathedral-Skole. Bibliothekarius ved Selskabets Samlinger af Bøger.

Hr. Martinus Vahl, Professor i Botaniken ved Sorøe Academie.

Hr. Johan Christian Schønheider, Doctor Theologiæ, Stiftsprovst, og Sognepræst til Vor Frue Kirke i Kiøbenhavn.

Hr. Mag. Skule Theodori Thorlacius, Justitsraad, og Rector ved Kiøbenhavns Latinske Skole.

Hr. Peder Torstensen, Doctor Medicinæ, Professor, og Physicus paa Kongsberg.

Hr. Peder Heiberg Fabricius, Provst og Sognepræst til Ørelandet.

Hr. Joachim Michael Geus, Professor i Mathematiken ved Kiøbenhavns Universitet, Lector Matheseos ved Ingenieur-Choret, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers og det physiographiske Selskab i Lund.

Hr. Claus Friderichsen Fasting, Raadmand i Bergen.

Hr. Esten Steen, Sognepræst til Stegen i Nordland.

Hr. Wilhelm Frimann Koren, Stiftamtmand over Trondhiems Stift, og Amtmand over Trondhiems Amt.

Hr. Andreas Bull, Cancelliraad.

Hr. Jacob Edvard Colbiørnsen, Etatsraad, General-Auditeur i Søe-Etaten, Assessor i Høieste Ret, Doctor og Professor Juris ved Kiøbenhavns Universitet.

Hans Excellence Hr. Christian Ludvig von Stemann, Geheimeraad, Ridder, og Amtmand over Haderslev Amt.

Hr. Frantz Wilhelm von Sehested, Generalmajor af Cavalleriet.

Hr. Ove Rammel Sehested, Kammerjunker, Committeret i Oeconomie- og Commerce-Collegio.

Hr. Paul Christian Stemann, Kammerjunker.

Hr. Johan Friderich Bartholin, Justitsraad og Assessor i Overhofretten.

Hr. Envold Falsen, Assessor i Overhofretten, Secreterer i det patriotiske Selskab i Christiania.

Hr. Hans Lemmich Juul, Regiments-Qvarteermester, og Sorenskriver over Søndre-Hedemarken.

Udenlandske Medlemmer:

Hr. Bengt Bergius, Commissair ved Rigets Stænders Banque i Stokholm, Medlem af det Kongel. Svenske Videnskabers Academie, saa og af Videnskabernes Selskab i Götheborg og Lund, samt det naturforskende Selskab i Berlin og Zelle.

Hr. Peter Jonas Bergius, Doctor Medicinæ, Professor i Natur-Historien, og Assessor i det Medicinske Collegium i Stokholm, Medlem af det Kongel. Svenske, saa og Keiserlige naturforskende, samt Videnskabers Academie i Petersborg, ligesaa af det Kongel. Videnskabers Selskab i London, Göttingen og Götheborg, det i Philadelphia, Harlem, Basel, Zelle, Vliessingen, Rotterdam, og det naturforskende Selskab i Berlin, samt correspondérende Medlem af det Kongel. Videnskabers Academie i Montpellier.

Hr.

Hr. Maximilianus Hell, Abbed, Keiserlig Kongel. Astronomus ved Universitetet i Wien, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, og correspondérende Medlem af det Kongel. Videnskabers Academie i Paris.

Hr. Pehr Wargentin, Ridder af Nordstiernen, Astronomus i Stokholm, og Secreterer i det Kongel. Svenske Videnskabers Academie, Medlem af det Keiserlige Videnskabers Academie i Petersborg, samt af det Kongel. Videnskabers Academie i Paris, og Selskaber i Kiøbenhavn, London, Göttingen og Upsal.

Hr. Johan Ernst Immanuel Walch, Hofraad, og Professor i Veltalenheden ved Universitetet i Jena, samt Directeur for det der værende Latinske Selskab.

Hr. Christian Wilhelm Franz Walch, Consistorialraad, Theologiæ Doctor og Professor primarius i Göttingen.

Hr. Just Christian Hennings, Hofraad, og Professor i Naturretten og Statsklogskaben ved Universitetet i Jena.

Hr. Hirth, Doctor Theologiæ og Superintendent.

Hr. Johan d'Alembert, Secreterer ved det Kongel. Videnskabers Academie i Paris, o. s. v.

Hr. Carl Bonnet, Raadsherre i Geneve, Medlem af det Parisiske, det Kongel. Danske og de fleeste andre Videnskabers Academier og Selskaber i Europa.

Hr. Brisson, Medlem af det Kongel. Videnskabers Academie i Paris, o. s. v.

Hr. Anton Gouan, Doctor og Professor Medicinæ i Montpellier, o. s. v.

Hr. Johan David Michaelis, Ridder af Nordstiernen, Hofraad, og Professor L. L. orientalium ved Universitetet i Göttingen.

Hr. Georg Christian Oeder, Stiftamtmand og Landfoged udi Hertugdommet Oldenborg.

Hr. Abraham Bæck, Kongel. Svensk Archiater, Ridder af Nordstiernen, Præses i det Stokholmske medicinske Collegium, og Medlem af det Svenske Videnskabers Academie.

Hr. Ole Celsius, Doctor og Professor Theologiæ, samt Sognepræst til St. Jacobi og Johannis Kirke i Stokholm.

Hr.

Hr. Johan Christian Schreber; Doctor Medicinæ og Professor i Erlangen, samt Medlem af det Keiserl. naturforskende Academie og det Leipzigske oeconomiske Selskab.

Hr. Jacob Christian Schäffer, Doctor Theologiæ, Superintendent i Regensborg, Kongel. Dansk Raad og Professor honorarius ved det Academiske Gymnasium i Altona, Medlem af det Keiserlige naturforskende samt Videnskabers Academie i Petersborg, af det Kongel. Videnskabers Selskab i Kiøbenhavn, London, Berlin, Upsal, Göttingen, Leipzig, Florens, Rovoredo, München, Manheim, Duisborg, Celle, Bern, Lausitz, Oettingen, det Physographiske i Lund, det Svenske Patriotiske Selskab, og det i Hessen-Homburg: Correspondерende Medlem af det Kongel. Videnskabers Academie i Paris.

Hr. Johan Sajnowics, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Johan Bechman, Professor i Natur-Historien og Oeconomien ved Universitetet i Göttingen, o. s. v.

Hr. Johan Daniel Succow, Kammerraad, og Professor paa Universitetet i Jena, samt Inspecteur for det Jenaiske Tydske Selskab.

Hr. Lars Montin, Doctor Medicinæ i Halmstad.

Hr. Bernhard de Jussieu, Medlem af det Kongel. Videnskabers Academie i Paris.

Hr. Johan Ernst Basilius Wiedeburg, Kammerraad, Professor Mathemat. i Jena, og Senior for det der værende Tydske Selskab.

Hr. Carl Peter Thunberg, Doctor Medicinæ og Historicus naturalis i Upsal.

Hr. Adolph Modeer, første Secreterer i det Kongel. Svenske patriotiske Selskab, Medlem af Videnskabers-Selskabet i Götheborg og det physiographiske i Lund, samt det oeconomiske Selskab i Petersborg og Leipzig, det Baierske og Patriotiske i Hessen-Homburg, og Antiqvitets-Selskabet i Cassel.

Hr. Baron Zorn von Plobsheim, bestandig Inspecteur for det Danziger naturforskende Selskabs Samlinger, o. s. v.

Sel-

Selskabets afdøde Medlemmer,

anførte ligeledes efter den Orden, i hvilken de ere udvalgte.

Indenlandske:

Hr. Mag. Johan Ernst Gunnerus, Doctor og Professor Theologiæ, Biskop over Trondhiems Stift. Selskabets første Stifter, Vice-Præses og bestandige Director. Medlem af Videnskabernes Academier og Selskaber i Kiøbenhavn, Paris, Stokholm, Upsal, Augsborg; saa og det Tydske, de høiere og smukke Videnskabers, samt det Latinske, i Jena; Assessor i det Kongel. Preussiske i Frankfurt ved Oderen, o. s. v. Døde den 23de September 1773.

Hr. Mag. Gerhard Schøning, virkelig Justitsraad og Geheime Archivarius, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, saa og det til Historiens og Sprogets Forbedring, og det, som udgiver de Islandske Skribenter, samt af det historiske Institut i Göttingen. Døde den 18de Julii 1780.

Hr. Robertus Stephanus Henrici, Doctor Medicinæ, Etatsraad, og Stads-Physicus i Trondhiem. Døde den 26de Julii 1781.

Hr. Niels Krog Bredal, Borgemester i Trondhiem, Selskabets første Secreterer, Medlem af de smukke Videnskabers Selskab, og Directeur for den Danske Skueplads i Kiøbenhavn.

Hans Excellence Hr. Caspar Herman Storm, Geheimeraad, Ridder og Kammerherre.

Hr. Christopher Schøller, Ridder, Conferenceraad, og Berghauptmand Nordenfields.

Hr. Stie Tønsberg Schøller, Kammerherre og Conferenceraad. Døde den 13de Mai 1769.

Hr. Diderich Otto von Grambow, Ridder, Stiftamtmand over Aggershuus Stift, Æres-Medlem af det Tydske Selskab i Göttingen. Døde 1773.

Hr. Hans Hagerup, Stiftamtmand over Christiansands Stift, og Amtmand over Nedenæs Amt. Døde 1781.

Hr. Einer von Einersen, Oberstlieutenant og Commandant over Munkholms Fæstning ved Trondhiem. Døde 1783.

Hr. Friderich Nannestad, Doctor og Professor Theologiæ, Biskop over Aggershuus Stift. Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Isach Coldevin, Oberstlieutenant ved det første Trondhiemske nationale Infanterie-Regiment.

Hr. Joachim Hagerup, Berghauptmand Nordenfields.

Hr. Otto Holmboe, Doctor Theologiæ, Stiftsprovst, og Sognepræst til Vor Frelsers Kirke i Christiania.

Hr. Jacob Thode, Magister Philosophiæ, Stiftsprovst, og Sognepræst til Domkirken i Trondhiem.

Hr. Ole Ros, Provst over Dalernes Provstie og Sognepræst til Orkedalen.

Hr. Peder Hersleb, Provst over Nummedals Provstie, og Sognepræst til Fosnæs.

Hr. Ludvig Friderich Broch, Provst og Sognepræst til Nærsen.

Hr. Peder Krog, Provst og Sognepræst til Værdalen.

Hr. Hans Bernhoft, Magister Philosophiæ, Provst over Vester Indherred, og Sognepræst til Ytterøen.

Hr. Peder Randulf, Foged over Indersøens Fogderie.

Hr. Andreas Friedlieb, Raadmand og Grosserer i Trondhiem.

Hr. Søren Bang, Provst over Saltens Provstie og Sognepræst til Bodsøn.

Hr. Christopher Bendix Heyde, Kiøbmand og Over-Inspecteur ved Tugthuset i Trondhiem.

Hr. Aage Schavland, Sognepræst til Vor Frue Kirke i Trondhiem.

Hr. Johan Wessel Brown, General-Auditeur.

Hr. Eiler Kæmpe, Sognepræst til Ytterøen.

Hr. Nicolai Nissen Storm, Doctor Medicinæ og Historicus Naturalis paa Kongsberg.

Hr. C. J. Richelieu, Major af Infanteriet.

Hr. Friderich Schindel, Etatsraad, og Bergraad ved Over-Bergamtet Søndenfields.

Hr. Carl Deichman, Cancellieraad, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, saa og det til Historiens og Sprogets Forbedring.

Hr.

Hr. Hans Paus, Sorenskriver over Øst- og Vest-Finmarken.

Hr. Jens Møller, Provst over Jarlsberg, og Sognepræst til Frue og Laurentii Meenigheder i Tønsberg.

Hr. Broder Lysholm, Hof-Agent, og Grosserer i Trondhiem.

Hr. Hans Bull, Magister Philosophiæ, og Sognepræst til Klæboe.

Hr. Henrich Hielmstierne, Ridder, Conferenceraad, Assessor i Høieste Ret, og Secreterer i det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Johan Christian Kall, Conferenceraad, Professor L. L. orientalium, samt Senior ved Kiøbenhavns Universitet.

Hr. Christian Horrebow, Etatsraad, Professor Philosophiæ og Mathematum superiorum ved Kiøbenhavns Universitet, samt Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab.

Hr. Jacob Langebek, Etatsraad, geheime Archivarius, Medlem af det Kongel. Danske Videnskabers Selskab, og Stifter for det til den Nordiske Historie og Sprogets Forbedring.

Hr. Peder Holm, Theologiæ Doctor og Professor primarius ved Kiøbenhavns Universitet.

Hr. Christopher Bluhme, Magister Philosophiæ, Kongelig Tydsk Hof-Prædikant.

Hr. Christen Hee, Justitsraad, Professor Philosophiæ og Mathematum ved Kiøbenhavns Universitet, og Lector Matheseos ved Søe-Etaten.

Hr. Johan Henrich Schlegel, Justitsraad, Professor i Historien, og Kongel. Historiographus ved Kiøbenhavns Universitet.

Hr. Hans von Aphelen, Justitsraad, Professor og Lærer i det Franske og Tydske Sprog ved Kiøbenhavns Universitet.

Hr. Simon Wolf, Philosophiæ Magister, Vice-Pastor for Strindens Meenigheder.

Hr. Otte Beyer, Grossrer i Trondhiem.

Hr. Christian Michael Rottbøll, Doctor Theologiæ, og Biskop over Wiborg Stift.

Hr. Hans Møller, Doctor Medicinæ, og Physicus i Scheen.

Hr. Niels Collin, Etatsraad.

Hr. Marcus Schnabel, residerende Capellan til Lier.

Hr. Cort Caspar Ulrich Ramshart, Cancellieraad, og Sorenskriver over Ovre-Tellemarken.

Hr. Hans Bull, Oberste og Chef for det første Vesterlehnske nationale Infanterie-Regiment.

Hr. David Nicolai Schønfeld, Sognepræst til Vor Frue Tydske Kirke i Bergen.

Hr. Erik Johan Jessen, Etatsraad og General-Kirkeinspecteur.

Hr. Andreas Holt, Etatsraad, og Deputeret i Bergverks-Directorium.

Af udenlandske Medlemmer ere døde:

Hr. Carl von Linnee, Ridder af Nordstiernen, Archiater, Professor Medicinæ og Botanices i Upsal, Medlem af Videnskabernes Academier og Selskaber i Paris, London, Petersborg, Berlin, Stokholm, Upsal, Montpellier, Toulouse, Florens, Edenborg, Bern, samt det Keiserlige naturforskende, o. a. fl.

Hr. Daniel Tilas, Ridder af Nordstiernen, Kammerherre, Friherre og Landshøvding i Stokholm, Medlem af det Kongel. Svenske Videnskabers Academie, saa og i adskillige fleere.

Hr. Albert von Haller, Præsident.

Hr. Jean Ellis, Medlem af det Kongel. Videnskabers Selskab i London

Hr. Philip Miller, Gartner ved Chelsea botaniske Have i London.

Hr. Johan Ihre, Ridder af Nordstiernen, Cancellieraad, Professor i Statskonsten i Upsal, og Medlem af det Stokholmske samt Upsalske Videnskabers Selskab.

Hr. Joachim Georg Daries, Kongel. Preussisk Geheimeraad og Directeur for Universitetet i Frankfurt ved Oderen, samt Medlem af adskillige lærde Selskaber.

Indhold.

Indhold.

XIV.

I.

J. E. Gunnerus

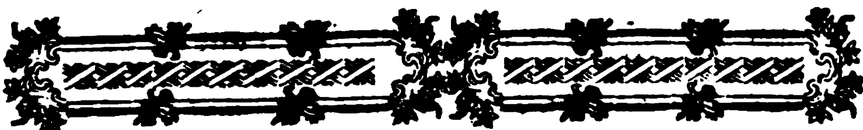
critiske Tanker

om

Kraken, Søeormen

og

nogle flere Vidunder i Havet.

§. 1.

Kraken er eet af de Slags overordentlige Søedyr, som formedelst deres forunderlige Størrelse, usædvanlige Skikkelse, Natur og Egenskaber, allermeest ere i Stand til at opvække alle Nysgierriges Opmærksomhed. Hvad Størrelsen angaaer, saa kalder salig Prokanceller Pontoppidan [1] den det største Søe-Vidunder, og tillige det største Dyr i hele Verden, og ligner den derfor med store Øer i Havet.

I det gamle norske Skrift: Kongsspeilet [2], hvor den kaldes Hafguse, (det er Havdamp [3]), beskrives dens Størrelse ikke at være mindre. Den ligner, heder det der, meer et Land end en Fisk; ja den vittige Forfatter finder det endog fornødent, at giøre et Slags Undskyldning, forend han skrider til Fortællingen. „Een Fisk, „siger han [4], er endnu uomtalt, som mig synes heel betænkeligt at „fortælle om, for dens Størrelses Skyld; thi det vil synes de fleste „Folk utroligt.“ Og man kan tænke, hvilket forfærdeligt Uhyre den maatte være, naar det havde sin Rigtighed, hvad bemelte Kongs-

1 Norges Naturhistorie, 2 Deel, 8 Cap. §. 11. S. 340. dansk Original.

2 Speculum regale (Kongs-Skuggsio). Sorøe 1768. median 4. S. 139.

3 I den anden Deel af Edda Snorronis, om Kenningar, kommer den for blant Hvalfiska Nøfn under No. 3, hvor den kaldes Hafgua, som gives paa Latin Æqvorisuga, hvorved dog ikke vel kan været seet paa Ordets Oprindelse; thi da maatte det hede: Hafsua.

4 l. c. S. 138.

speil, og derudaf Thomas Bartholin [5] og Torfæus [6], efter Sagn, berette, nemlig, at den æder vel ikkun eengang om Aaret, men giør et saa tilstrækkeligt Maaltid, at den har det hele Aar nok at fordøie. Historien fortælles saaledes: Naar den bliver hungrig, aabner den sit fæle og forskrækkelige Gab, som i Størrelse ei eftergiver en stor Fiord, og udlader en Gufs saa behagelig og indtagende, at den lokker en utrolig Mængde Hvale og andre store og smaa Fiske og Søedyr til sig fra alle Kanter i Havet, saa vidt denne giennemtrængende Lugt kan komme, hvilke tilhobe flyde og rinde den i Halsen, og det saa længe, indtil dens hungrige Mave er bleven mættet, og den igien tillukker sit Gab. Man holder det derhos for en særdeles Lykke, at der i hele Verden ei skal være meer end to af dette Uhyre, og at det aldrig parrer sig eller forøges; men man anseer det dog for en temmelig Ulykke, at det er udødeligt. [7] Den gemeene Mand beretter, at det skal være nogle Mile langt, og nogle breedt; og dette stemmer fortreffelig overeens med de Gamles nylig anførte Efterretninger.

Herr Prokanceller Pontoppidan [8] antager vel, paa Grund af Andres Fortælling, at dens Overdeel i Vandet udgiør en Fierdingvei; men han tilstaaer dog derhos, at der ere de, som give den ud for større. De Nyere tilskrive den og Yngel, saasom man kan see af Norges Naturhistorie [9], hvilket jeg og selv kan bevidne, i det at Mange have berettet mig paa mine vidtløftige Søereiser her i Stiftet, at den ovenmelte Søestierne, Medusæ Hoved, holdes for Krakens Yngel, og har derfor endog faaet det almindelig bekiendte Navn:

Krake-

5 in historiis anatomicis rarioribus cent. 4. S. 284.

6 in Grönlandia antiqva. Havniæ, 1715. S. 99 f.

7 Spec. reg. S. 139. Torf. Grönl. S. 99.

8 Norg. Naturhist. l. c. S. 342.

9 l. c. S. 350.

Krake-Yngel. Men jeg undseer mig næsten ved at berette en saa urimelig og latterlig Ting; thi benævnte Soestierne er en Orm, henhorende til Herr von Linnees blodagtige Dyr, og bliver aldrig storre end et Fad: Ei at melde om, at disse Soestierner findes i Nordsøen i en saa stor Overflodighed, at det maatte vrimle af Kraker, om hine vare deres Yngel. Det maa vel her hede: Parturiunt Montes, nascetur ridiculus Mus.

§ 2.

I Henseende til dens Skikkelse beskrives den [10] at være rund og fladagtig, med mangfoldige lange og stærke Arme eller Grene begavet, hvilke Nogle ligne ved den Soestierne, *Medusæ Hoved*, dens grenefulde Arme, Andre ved *en* Krabbes eller Hummers Kloer eller Knibetænger. *Naar man* betænker den umaadelige Storrelse og forskrækkelige Styrke, som tillægges den, saa er det ikke at undres over, at Fiskerne ere saa overmaade bange for at komme i dens Kloer; men det vil maaskee komme mangen een betænkeligt for, at den slet ikke behover disse Kloer, uden at forskrække Fiskerne dermed; thi den behover dem, efter de Gamles Beretninger, ikke til at fange sin Mad med, saasom nogle tusende Kabeljauer, Sælhunde, tilligemed en heel Deel vældige Hvalfiske, ere saa hoflige, at fare den lige ned i Halsen; endskiont det er ikke at nægte, at jo de Gamle have holdet for, at den ved sit Gabs Aabning foraarsager et Træk i Soen, paa Norsk Dragsüe, hvilket Fiskene nodes til at folge ligesom en Strom.

Man beretter, at den, saa længe den bliver liggende paa Bunden i Havet, henhorer til de beste Fiske-Klakker, eller Steder i Havet, hvor Fiske forsamles i stor Mængde, og hvor derfor Fiskerne flittig indfinde sig. Men dette er dog ikke saa selsomt, som hvad Torfæus [11],

 udaf

10 l. c. S. 340.   11 l. c. S. 100.

udaf gamle islandske Efterretninger, fortæller, nemlig: at den hellige Biskop Brandanus, af Födsel en Skotlænder, i gamle Dage endog har holdt Messe paa Krakens Ryg; og at hans Kok, da denne, efterat den hellige Brandanus var flyttet derfra, vilde hente en Gryde igien, som han havde ladet efter sig paa Krakens Ryg, til sin störste Forundring erfarede, at Dyret allerede var forsvunden eller sogt til Bunds. Hvilken Sagn Torfæus dog med Rette holder for urimelig, formeenende, at saadant kunde have sin Oprindelse af St. Brandans Öe, hvorom han anförer Hofmans almindelige Lexicon, under det Ord: Sti. Brandani Insula. Men jeg keedes ved at anföre videre af de Gamles og Nyeres Efterretninger om dette Dyrs forunderlige Störrelse, Natur og Egenskaber; og vil nu meget meer begive mig til at fremsætte de Grunde, som have overbeviset mig om, at alle de Efterretninger, man har om dette Dyr, ere ikkun en urimelig og latterlig Fabel; samt at giöre fuldkommen begribeligt, hvad Oprindelse denne Fabel har havt.

§. 3.

1) Indeholde de Efterretninger, man har om dette Dyr, en Hob Modsigelser, som ikke kunne bestaae med hinanden. Man behöver kun at ligne Kongsspeilet med Norges naturlige Historie, for at overbevise sig herom; ja endog Efterretningerne i den sidste ere indbyrdes meget forskiellige. 2) Forekomme herved mange Ting, som i sig selv ere aldeles usandsynlige og höist utrolige, ja tildeels urimelige; hid regner jeg Dyrets umaadelige Störrelse, den Omstændighed (§. 1.), at det paa eengang kan sluge en Hob levende Hvale og nogle tusende Skreier eller Kabeljauer og andre Fiske i sig; ligeledes dens urimelige Yngel, som de Nyere tale om; med meget meer, som falder enhver i Oinene. Ei at melde om den catholske Biskops Messe

paa

paa Krakens Ryg. 3) Wise de mange forskiellige og fremmede, af andre uvedkommende Søedyr laante, Navne, og derudaf tagne Beskrivelser, en stor Forvirrelse i den hele Historie. I Følge Norges naturlige Historie kaldes den, nu Krabbe, det den dog ikke egentlig er; nu i Henseende til dens Unger, Medusæ Hoved, hvorfra den dog er himmelhøit forskiellig; nu igien Ankertrold, som dog er Blekspruttens [12] Navn, der intet har sælles med Kraken, uden at den er forsynet med en Hob Arme. Herr Professor Leem beretter i hans Beskrivelse over Finmarkens Lapper [13], at den i Karmsund i Christiansands Stift, og en Deel andre Norges Egne, kaldes Brugde; da denne dog er et ganske andet Dyr, henhørende til de hvalartede Fiske, og som jeg først har giort bekiendt [14] for de Lærde, under det Navn *Sqvalus maximus*, hvormed Kraken intet nær Slægtskab har. Saaledes gaaer det, naar man vil beskrive en Ting, man ikke kiender, saa laaner man Navne og Egenskaber af andre bekiendte Dyr, og giør deraf en urimelig Blanding. Kraken kan i denne Henseende betragtes som Kragen hos Æsopus, der prunkede med mange fremmede Fiædre, men blev nøgen og latterlig, da hver Fugl tog sine tilbage. 4) Kan man ikke anføre et eeneste, end sige flere fuldkommen troværdige Vidner, der havde seet dette Dyr. Alle Efterretninger derom ere et Rygte og en Sagn. (Rumor sine capite). Den skal fornemmelig opholde sig ved Island, samt i Finmarken og Nordland; men Islænderne vide intet deraf, uden Sagn; og hvad Finmarken og Nordland angaaer, saa har jeg reist Nordland fire Gange igiennem, og været tvende Gange i Finmarken,

12 Denne er Sepia *Loligo* Linnei.

13 Cap. 13. om Fiskefangsten, S. 330. f.

14 Acta Nidros. 3die og 4de Deel.

ken, den ene Gang lige til Vardoehuus. Der skal vel ikke være mange paalidelige Folk, hverken blant Standspersoner eller Bønder og Fiskere her i Stiftet, som jeg ikke paa disse og andre mine Søereiser har talt med om denne Sag; men jeg har aldrig truffet een troværdig Mand, der kunde sige, at han selv tydelig havde seet et saadant Dyr. Alt, hvad der fortælles derom, er kun slet sammenhængende Snak, og sikkerlig nærmest taget af Kongsspeilet og andre gamle norske og islandske haandskrevne Efterretninger [15], som tildeels indeholde adskillige Fabler, og bygge mange Ting paa et blot Sagn. 5) Det, der ellers anføres til Beviis paa, at Dyret maa være til, er saa svagt, at ingen fornuftig Slutning derpaa kan bygges. Hovedbeviset er dette, saasom man og kan see af Norges naturlige Historie [16], at det synes undertiden for Fiskerne, at Grunden i Havet faaer en overordentlig Forhøielse, saa at Vandet i eet Øieblik bliver meget lavere, end det tilforn befandtes at være, hvoraf de slutte, at et overmaade stort Søedyr maa have givet sig op i Vandet; og hvad skulde vel dette være, uden Kraken? Men enhver seer lettelig ind, hvor svagt dette Beviis er. Grunden i Havet har sine Bierge og dybe Dale, ligesom Landjorden. Der ere og mange Steder i Havet store Skove fulde af Havgranen [17], der undertiden er et par Favne høi, samt adskillige Gorgonier og andre Søevexter; hvorudover det undertiden lettelig kan synes, at Havets Bund deels ophøies, deels fornedres; at jeg ei skal melde, at Havets Bevægelse, især Strømmene, kan være Skyld i, at det Sted i Havet, hvis Dybhed man efterforsker, nu synes at være

bleven

15 Iblant Troldqvinders Navne, som forekomme i den anden Deel af Edda Snorronis, findes og Kraka; men det er uvist, om herved just sigtes til det Søe-Vidunder Kraka.

16 l. c. S. 341.

17 Alcyonium *arboreum*.

bleven meget dybere, end tilforn. Jeg gaaer og med Stiltienhed andre store Søedyr, især Rosmern [18] og Haverten [19], forbi, som kan opholde sig under en Baad i Vandet; og nævner dem kun for at vise, at man ikke fra ethvert andet Søedyr har Tilladelse at slutte til Kraken. Det er bekiendt, at de tvende af mig ommelte Dyr meer end eengang have foraarsaget, at en liden Baad, hvorunder de ere komne, er af dem bleven oploftet og omveltet, og undertiden sønderslagen eller beskadiget. Man har endog for nogle Aar siden herpaa havt et Exempel i Biørnøer, hvor en Baad paa denne Maade undergik. Af alt dette slutter jeg vist, at Kraken er intet andet end en Digt. Herr Biskop Egede kalder den og i hans grønlandske Naturhistorie [20] udtrykkelig en Fabel, hvis egne Ord, som her fortiene at anføres, ere disse: „Endskiønt det er en Fabel og urimelig Historie „(hvad der fortælles om Hafgufen), saa kommer det dog overeens „med en ligesaa urimelig Efterretning, som fortælles af Fiskerne udi „mit Fødeland, Nordlandene, om et stort og forfærdeligt Søe-„Vidunder, som der i Søen skal findes, og undertiden lader sig see, „og af dennem kaldes Kraken, og er uden Tvivl den selvsamme, „som Islænderne kalde Hafgufa.“

§. 4.

Men hvad er Oprindelsen til denne Fabel? Dette meener jeg at kunne giøre mine Læsere ganske vel begribeligt. I det mindste haaber jeg, at min Meening herom vil have en saa høi Grad af Sandsynlighed, som man i saadanne Ting kan ønske sig, ja neppe efter-

18 Trichechus Rosmarus.

19 Phoca *Havert*, som har meest Overeensstemmelse med Phoca *ursina* Linn. eller Søebiørnen; dog veed man endnu ikke med Vished, om Haverten har, ligesom Søebiørnen, Øren.

20 S. 47. Anmerkning i.

efterlade nogen Tvivl. Min Meening er, at de gamle norske Munke have taget den hele Fabel udaf Plinii Historia Mundi 9de Bog, 4de Capitel, hvor han beretter, at der i den spanske Søe [21] opholder sig et Søedyr, som han kalder Arbor, og beretter at være, formedelst dets mange og vidtløftige Grene, af den Størrelse og Breede, at man holder for, at det aldrig har kommet igiennem Strædet. Eet Eg kan ikke ligne det andet meer, end dette Plinii Dyr ligner Kraken. Den overordentlige Størrelse er den samme; thi naar Plinii Arbor har været saa stort, at det ikke kunde komme igiennem Strædet, saa har det maattet udgiøre i Breeden henved et par Mile. Hvilket Uhyre! De vidtløftige Grene og Arme have begge Dyr ligeledes fælles med hinanden. Navnet er og det samme, thi Plinii Arbor kunde aldrig bedre oversættes paa gammelt og tildeels endnu brugeligt Norsk, end ved det Ord Krake, som betyder en Stamme eller Stok med afstumpede Grene paa. Af denne Aarsag kalde Fiskerne et slags Træanker, de bruge, Krake, fordi det er forsynet i Enden med Grene eller Kløer, hvorved det fæster sig i Bunden af Søen. Samme Navn har man i gamle Dage givet et Træ eller Stamme med afhugne Grene langs op efter, som man kunde betiene sig af til en Stige at klyve op paa, saasom man seer af Saxo Grammaticus, hans Historia Danica [22], som tillige beretter, at Rolf Krake heraf har faaet sit Tilnavn, endskiønt andre gamle Efter-

rets

21 Gaditano Oceano.

22 S. 31. ed. Soröens. 1644. Fol. hvor Saxo siger: Lingva danica, Krage, truncus, cujus semicæsis ramis conscenditur, ita ut pes præcisorum stipitum obseqvio perinde ac scalæ beneficio nixus, sensimqve ad superiora provectus, petitæ celsitudinis compendium asseqvatur.

retninger sige[23], at han har faaet det af den Fugl Kragen[24]. Det forrige Ord Krake stemmer ellers vel overeens med de græske Ord: χαραξ, χαρακος, χαρακιον, χαρακιζω, saasom Herr von Ihre allerede har bemærket i hans Glossario Svio-Gothico[25]. Det Navn Horv eller Søehorv, som og tillægges dette Vidunder, stemmer overeens med Navnet Krake, thi det er taget af Horven, eller, som det og kaldes, Orven til en Lee, (paa Norsk: Jaa), som just bestaaer i et langt Stykke Træ, hvorved man fremfører Leen, og som til den Ende er forsynet med tvende udstaaende Haandgreb, paa Norsk: Knadd. — Da man har læst om Plinii Arbor eller Krake i den spanske Søe, har man ikke villet taale, at Iishavet skulde mangle et saa mærkværdigt og forunderligt Dyr; og dette bliver de to Kraker, *Kongsspeilet* og andre Efterretninger melde om at være til i hele Verden; men saa sandt Plinii Krake er en Fabel, (hvorom vel ingen nu omstunder tvivler), saa sandt bliver og vores det.

§. 5.

Men hvad har vel været Anledning til den urimelige Fabel om den catholske Biskops Messe paa Krakens Ryg? Jeg vil herom meddeele Læseren mine Tanker, som i det mindste vil bevise en muelig Oprindelse hertil. Det Ord Krake eller Krage betyder i det celtiske og

23 Hvorom man kan læse Thomæ Bartholini (Thomæ filii) antiqvitatum danic. de causis contemtæ a Danis, adhuc gentilibus, mortis, Libri 3. Havniæ 1689. 4.

24 Saaledes forklares det i Edda Snorronis, Dæmesaga 63, um Hrölf Kraka, hvor Woggur siger til Hrolf: Nu situr hier i Häsæte Krake nokur lytell; det er: Nu sidder her i Høisædet en noget liden Krake. Hvilket sidste Ord synes at maa forstaaes om den Fugl Kragen. Den hid henhørende Anmærkning ved den latinske Oversættelse af Edda: Krake pusio est vel adolescentulus, siger intet til Ordets egentlige Forklaring.

25 S. 1152.

brittiske Sprog et Bierg eller en steil Klippe [26], ligesom *Crac* i det Syriske er en Fæstning; og begge Betydninger kan i visse Maader henføres til den første, for saavidt Klippen og Fæstningen har Afsætninger eller skarpe udstaaende Kanter. Paa Grund heraf har en Munk i gamle Efterretninger maaskee læst, at en catholsk Bisskop havde holdt Messe paa en Krake, betydende en Holm i Havet; men som han ei forstod denne fremmede og usædvanlige Ordets Betydning, har forklaret det om det ham af Sagn bekiendte Søedyr Kraken. Har Sagen ikke en saadan Oprindelse, saa tilstaaer jeg, at Oprindelsen og Anledningen til Fabelen er mig ubekiendt. Hvad der berettes om den hellige Brandans Øe, synes at bestyrke mig i min Meening. Maaskee af denne Søedyret Krakens Forvirrelse med en Øe eller Holm udi Havet, kommer og det Ord Lyngbak, som tillægges Kraken [27]; thi Lyngbak betyder noget, som har en Hob Lyng [28] bag paa sig; hvilket passer sig bedre paa en Øe eller Holm, end paa et Søedyr (*). Hvorom alting er, saa er og bliver det Søedyr Kraken en grov, urimelig og latterlig Fabel; og dette haaber jeg, dygtig at have beviist.

§. 6.

2. Søeormen holder jeg, saaledes som den beskrives, for en Fabel, og vore gamle Historier ere den ægte Kilde, hvoraf den er øset.

Den

26 See Thomæ Barth. antiqv. dan. Lib. 3. Cap. 3. S. 675. f. eller Bocharti Chanaan. Lib. 1. Cap. 42. S. 679.

27 Th. Bartholini hist. anat. rar. cent. 4. P. 284. Trof. Grönl. 99.

28 Ericeta.

(*) Man ligne hermed, saavelsom med Torfæi ovenanførte Fortællelse om den hellige Brandani Øe, hvad Arngrimus Jonas i hans Brevi commentario de Islandia, Parte 1. p. 42 ff. beretter, i Anledning af Munsters Fabel om Troldhvale, paa hvis Ryg man har giort sine Skibsankere faste.

Den forekommer allerede i Edda Snorronis under Navn af Midgards Orm. Nemlig: Den skalkagtige og vanartige Loke avlede med Angur Bode, en Gygur eller Troldqvinde i Jotunheim, tre slæe Vidunder: a) Fenrisulven, b) Jormun[29] Gander eller Midgards-Ormen, c) Hell[30]: af hvilke Alfader Othin styrtede Midgards-Ormen udi det dybe Hav, hvor den bidende i sin Hale omringer den hele Jord[31].

Man kan tænke, hvilket forfærdeligt stort Dyr det monne være, da Guden Thor, ved sit Ophold hos Ugardalok, ikke var i Stand til at løfte meer end en Fod deraf i Veiret[32], da det var iført en stor Kattes Skikkelse; men siden fik dog Thor den paa sin Krog, da han med Troldet Ymer var roet ud paa *Havet, for at fiske*, hvortil et overordentlig stort Oxehoved blev brugt som Agn. Troldet selv blegnede, bævede og frygtede for Ormen, og overskar endelig Snoret eller Linien, for at blive den qvit, i det at Thor vilde med sin Hammer slaae til dens Hoved. Medens Kampen varede, spyede den hele Strømme Gift paa Guden, som spændte saa stærkt i Baaden, for at holde den, at han traade ganske der igiennem, og blev staaende paa Bunden i Havet; i hvilken Stilling han tilsidst kastede sin Stridshammer efter den, da den var kommen løs, og sank ned i Dybet, hvoraf den dog ikke døde, saa-

 som

29 Dette gamle Ord har sin Oprindelse af Ørmun, Ødelæggelse, som for Velklangens Skyld har faaet et J foran sig, og Gandur, Troldoms Magt eller Konst, af Gan, Koglerie, hvoraf og kommer Ganreid, en forhexet Reise, og Gandalfur, et Slags Koglere. See Philosophia antiqvissima Norvego-Danica, dicta Wöluspa. Havniæ 1673. 4. 12 Strophe S. 27. og 50 Strophe S. 84 og 85.

30 Dæmesaga 27.

31 Dæmes. 28, 41.

32 Dæmes. 41.

som man først meenede [33]; det fik Thor nok siden at erfare; thi da Fenrisulven, Søeormens Broder, ved Ragnarokur eller Ragnemørket, det er, alle Tings Forvirrelse og Undergang, var sluppen løs, kæmpedes med Othin, og opslugede saavel ham som Solen, maatte Thor endnu engang slaaes med Midgards-Ormen, hvilken han og dræbde, men med liden Baade, thi han formaaede kun derefter at gaae ni Skridt frem, forend han og selv døde af den Gift, Ormen strømmeviis havde udgydet paa ham [34], endskiønt han siden stod op igien.

I Kongsspeilet [35] forekommer en Beretning om et fælt og stort Vidunder, eller som det, ifølge en forandret Læseart, kaldes, et Uhyre i det grønlandske Hav, under det Navn Hafgirdinga eller Havgiørtelet [36], hvilket saaledes beskrives: „Det er ligest efter det, „som om alle Havstorme, og alle Bølger, som ere der i det Hav, „samles sammen i tre Hobe, og blive deraf tre Bølger. De gierde „for det hele Hav, saa at man veed ingensteds Aabning derpaa; og „ere de høiere end store Fielde, og lige efter steile udstaaende Klipper; „saa man veed kun faa Exempler paa, at de Folk ere slupne af „Havet, som have været bestædde deri, naar disse Tildragelser ere „indfaldne." Torfæus siger, at denne Hafgirdinga, med sine uendelige og meget vidtløftige Kringelbugter, som man ingensteds kan komme igiennem, omringer det hele Hav [37]; han kalder det og et

[33] Dæmes. 42. [34] Dæmes. 48.

[35] S. 171. f.

[36] I den latinske Oversættelse bruges de Ord: Cingula Maris. Men i den danske: Havgierder.

[37] Grønl. Cap. 12. S. 101. Hans egne Ord ere disse: „Gyris continuis „vastissimisqve Mæandris nullibi intersectis totius spatiosissimi Æqvoris „pomeria ambit, et veluti perpetuis septis inclusa, præruptarum cautium specie cingit & obsidit."

et Monstrum marinum, og handler derom i een Sammenhæng med en Hob Hvale og Søedyr: Hvilket har bragt mig paa de Tanker, at Midgards-Ormen maaskee og havde givet Anledning til denne Fabel, som Forfatteren selv ikke giver ud for andet, end en mørk, ufuldstændig, uefterrettelig og tildeels med adskillige Tilsætninger forøget Fortælelse. Jeg har og tilforn yttret denne Tanke, at Kongsspeilets Hafgierding var intet andet end en Søeorm [38]. Ellers er det mig vel bekiendt, at andre Lærde forklare denne Fortælelse meere egentlig, formeenende, at den Tildragelse i Havet, Herr Strøm [39] melder om, at man faaer tre eller ni store Bølger i Rad, hvoraf den sidste alletider er den største [40], derved kunde ligge til Grund [41]; hvilken Meening jeg *dog ikke* kan bifalde.

Jeg har ofte hørt fortælle, at Søeormens opstaaende Bugter, man saa meget taler om, skal i Tallet være 3 mægtig store, eller 9, eller 27; endskiønt der ere de, der ikke beregne dem saa nøie, og giøre tillige flere deraf. Jeg finder ellers [42], at en fersk Vands Slange af Søeormens Familie i Aaret 1607 skal have ladet sig see i Island i Lagerfloden (Lagarfliot) accurat med 3 Bugter, saa høie, at, hvis det havde været paa Landet, havde en Karl kunnet gaae derunder med en oprakt Lanse; hvilket og berettes, oftere at være seet. Man for-

38 i Anm. til Herr Professor Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper.

39 Søndm. Beskr. 1 Deel. Cap. 8. §. 4. S. 412.

40 Efter andre Jagttagelser skal den mellemste af tre saadanne Bølger være den stærkeste. Den første kaldes den reisende, og den tredie den aftagende. Men det kommer her meget an paa Grunden i Havet og den øvrige Situation. Paa Hitteren berettes, af forbemelte Aarsag, at man paa et vist Sted i Havet ordentlig kan tælle ni Bølger i Rad.

41 Kongssp. Anmerk. q. S. 171.

42 Islands Reise, Sorøe, 1772. 4. §. 788.

fortæller om et andet Vidunder i samme Flod, som skal være seet i de nyere Tider, 30 til 40 Favne langt, med en høi og spids Pukkel i Midten; og atter et andet, mange 100 Favne langt, som med trende overmaade høie Spidser skiød sig op af Floden, saa at man kunde see Vandet derimellem, og disse Ting skal være seet af troværdige Vidner.

Vi have lige saadanne Historier i Norge om forskrækkelig store Slanger i de ferske Vande, hvoraf Miøsen paa Hedemarken i Christianiæ Stift, og Selboe-Søen her i Stiftet, ere blevne meest berømte. Det koster Indbildningskraften intet, at skabe saa mange af disse Slanger, som man behager; men man viser en større Klogskab i at sætte dem i Havet, end at anvise dem Plads i Floder og ferske Vande, hvor enhver ofte begriber, at de ikke kan være, og snart maatte sees, om de vare der. Saaledes tænke og Forfatterne til den islandske Reise [43], i Anledning af at de, af gamle Aarbøger og nyere Fortællelser, have opregnet de fæle Uhyrer i Lagerfloden; thi de bekiende, at Floden ei kan tage imod saa store og mange Uhyrer, som deri sættæs, men at der derimod i Havet er Rum nok, naar man har Lyst til at give sin Indbildningskraft Tøilen. Til disse Fortællelser kommer endnu, som en Kilde, hvoraf de Nyere øse saa meget som dem behager, Olai Magni Beretning i hans Historia septentrionali [44], hvor han endog melder om tvende slags Søe- eller Hav-Orme, hvoraf den ene skulde være 40 Alne lang, men ikkun af en Barne-Arms Tykkelse, den anden derimod 200 Fod lang og 20 Fod tyk, forsynet med en Alen lang Mann, skarpe Skiæl, bistre og flammede Øine. Den berettes af ham, at opholde sig i de bergenske Klipper

43 l. c. S. 796.

44 Cap. 24 og 27.

per, og at gaae ud om lyse Nætter, for at æde op Bondens Kalve, Faar og Sviin, eller og at gaae til Havs, for at tage Korsfisk [45], Krabber og deslige, hvor den tillige, reisende sig i Veiret som en Støtte, anfalder Skibene og bortsnapper Folkene deraf. Naar man nu derhos har hørt om adskillige sæle udenlandske Slanger, saasom Herr von Linnees Crotalus horridus; Boa constrictor og scytale, som opsluger hel. Faar og Geder, Coluber naja, og den meget store Hugorm Haje, tilligemed flere andre, hvoraf nogle ere i Stand til at opsluge et andet Dyr, der er dobbelt, ja vel tre gange saa stort, som den selv er; er man bleven bestyrket deri, at der ere overordentlige sæle Søeslanger til, som anfalde Mennesker og Qvæg. Denne Fabel om Søeormen har man fra Barnsbeen indpræntet sig *saa dybt, at man siden* anseer Alting i Søen, som har det ringeste Skin af Lighed dermed, for en Søeorm; og hvor let er ikke her en Forvirrelse og Feiltagelse muelig, da ikke lettelig nogen Fisker vover det, paa en halv Miil at nærme sig til Søeormen eller det han holder derfor.

§. 7.

Dygtige og en upartisk Naturkyndig fyldestgiørende Beviis og Vidnesbyrd feile os aldeles i denne Sag. I Norges Naturhistorie haves tvende Tegninger paa Søeormen. Den ene kommer fra vort Selskabs Medlem, Velærværdige Herr Hans Strøm; men han forklarer selv i hans Søndmørs Beskrivelse, at den er ikkun giort efter Beretninger. Den anden er taget af en meget brav og høit fortient Mands Skrift; men Beretningen er ikke saa fuldstændig og efterrettelig, at den kan afgiøre Sagen. Rimeligst bliver det dog, at det har været en Hvalfisk, som er bleven seet. Det synes de Ord

C i Be-

45 Asterias og dens Arter.

i Beskrivelsen at bekræfte, at den blæste som en Hvalfisk, og havde en runken og ujevn Krop, begroet (ligesom man bemærker paa gamle Hvalfiske) med Skiæl. At dens Brystfinner kaldes store brede Laller, er ikke saa meget at undres over, i det at Dyret kan være seet i Søen, da det i en Hast har reiset sig op. Hvalfiskens Brystfinner ere og tilforn af andre blevne afmalede som brede Laller med Kløer paa [46]. At Halen beskrives forskiellig fra en Hvals, maa komme deraf, at Hvalen har været for hastig med at lade den see, og det maaskee alt for langt fra, til at kunne dømme med fuldkommen Vished derom. Naar et saa stort Søedyr har blæset som en Hval, og altsaa havt sine Blæsehuller (paa Norsk: Blaaster) paa Hovedet eller Snuden, saa maae det, i Følge Hvales Character, være en Hval, og i Følge Overeensstemmelses Grundsætning [47], i Henseende til Finner og Hale, ligne andre Hvale i Almindelighed; hvilken allerstærkeste Formodning paa ingen Maade kan svækkes, uden ved de allervigtigste Beviser. Havde det derimod sin Rigtighed med Halens smalle og spidse Beskaffenhed, samt Lallerne, saa er det imod alle Grundsætninger og al Rimelighed, at den skulde have blæset som en Hval, og maatte da henhøre til de Rosmer-artede [48] eller Sælhunde-Slægten [49] eller og Flodhesten, hvoraf ingen kan kaldes eller med Rette lignes med Slanger og Orme. Nogle tillægge Søeormen en Mann, andre ikke. Mannen eller Faxet, meener jeg, har i de allerfleste Tilfælde ikke bestaaet i noget andet end Tang og Tarre eller andre Søeexcrementer, som har hængt Hvalen ned over Hovedet. Herr Professor Leem beretter, i hans Beskrivelse over Finmarkens Lapper [50], at den haver paa begge Sider nedhængende lange lyse-graae

46 See Aldrovandri hist. pisc.

47 Principium Analogiæ.

48 Trichechus.

49 Phoca.

50 Cap. 13. S. 332. f.

graae Haar, ligesom en Hestes Mann. Dette er efter Beretning. Men hvo har tordet komme den saa nær, at han kunde undersøge, om Mannen var af Haar eller ikke. Vi have sikkert her igien Roshvalen, Søeløven eller Søebiørnen, og Resten er taget af en Hval. Nogle sige, den har Børster eller stive Haar paa Snuden, ligesom der ere paa de Dyr, der have skarp Lugt [51]. Dette forraader og et Flikkerie, sammensat af Sælhunde og andre dem nær beslægtede Søedyr og Landslanger eller og Hvale. Og saaledes see alle Søeorme ud. De ere sammenflikkede af andre bekiendte Søedyr, saasom Hvale, Sælhundeslægten og rosmerartede Dyr, eller og af opdigtede Drager og Midgards-Ormen. Det gaaer med disse urimelige Flikkerier, saaledes som Horatius, *de arte poetica*, siger: Humano capiti cervicem *pictor eqvinam* jungere si velit et varias inducere plumas, undiqve collatis membris: ut turpiter atrum desinat in piscem mulier formosa superne spectatum admissi risum teneatis Amici? credite Pisones isti tabulæ fore librum persimilem, cujus velut ægri somnia vanæ fingentur species: ut nec pes nec caput uni reddatur formæ. Pictoribus atqve poetis qvidlibet audendi semper fuit æqva potestas.

Især har Midgards-Ormen giort god Tieneste i Henseende til Fabelen om Søeormen; og hiin maa naturligviis falde een ind, naar man læser og hører om denne. Naar jeg læser om Søeormens flammende, funklende og bistre Øine, tænker jeg paa det sæle Øiekast, hvormed Midgards-Ormen stirrede paa Guden Thor, og denne paa hiin igien, da de kæmpedes med hinanden i Havet. Hvor have da ikke deres Øine funklet? Endog det sæle Trold Ymer selv taalede ikke at see derpaa. Naar Søeormen aftegnes og beskrives,

[51] N. N. H. II. Cap. 8. §. 7. S. 326.

ves, som den skulde udspye hele Strømme Vand af sin Hals og Kieft, som man ikke kan troe, at noget Dyr i hele Verden naturligviis giør, saa falde mig de giftige Strømme ind, som Midgards-Ormen udgydede paa Thor, og som kostede dennes Liv; tilligemed Fablerne om Dragene[52]. Naar jeg hører om Søeormens Bugter, beskrevne som høie Bølger eller Bierge, og de dybe Dale imellem disse Bugter, som det er saa farligt at komme ned i, saa forestiller jeg mig de himmelhøie Bugter, Midgards-Ormen slaaer paa sin Krop, saasom man endog deraf kan see, at den skiød Ryggen himmelhøit i Veiret, da den af Troldet Ugardalok var forvandlet til en stor Kat, og det derfor faldt Guden Thor saa meget tungt, at løfte den. Naar der berettes, at Søeormen snapper Folk bort af Skibene, saa erindrer jeg, hvor bange endog det stæle Ymer selv var for Midgards Ormen, og hvorledes den foraarsagede Guden Thors Død.

Jeg meener derfor, at ligesom Plinii Arbor er Hovedkilden til Kraken (§. 4.), saa er Edda det i Henseende til Søeormen. Jeg veed vel, at nogle beraabe sig endog paa den hellige Skrift, for at bevise Søeormens Tilværelse, og især paa nogle Sprog hos Propheten Esaias[53], Amos[54], og hos Job[55]; men den berømte Bochart har allerede viist[56], at der er liden Trøst i disse Sprog at finde for dem, der meene, at de handle om deres Søeorm. Det er ellers mærkeligt, at Midgards-Ormen i Edda og forestilles som en stæl Dra-

ge,

52 Midgards-Ormen bliver i den latinske Oversættelse af Wöluspa 50 Strophe forestillet som en stæl Drage, naar det der heder: Vertitur draco immanis.

53 Cap. 27. 1.

54 Cap. 9. 3.

55 Cap. 26. 13.

56 i hans Hierozoico, Lib. I. Cap. VI. S. 46.

ge, og at nogle ansee den som et Billede paa den Helvedes Slange og Drage, den hellige Skrift taler om, saa at den hele Fabel om Midgards-Ormen er heraf taget; hvorfor de og meene, at den Fabel om Othins Søn, Guden Thor, som med sit Livs Tab overvandt Midgards-Ormen og derefter igien opstod fra de Døde, er tagen af den Lære om Christo, saasom i Særdeleshed Herr Biskop Finsen holder for i hans lærde Islands Kirkehistorie [57]. Paa denne Maade maatte man sige, at den Helvedes Slange og Drage, Satan selv, havde i en vis Henseende givet Anledning til den ganske vanskabte Søeorms Historie.

§. 8.

Hvor besynderligt er det ikke, at dette forfærdelig store og lange *Søedyr skulde ikkun* opholde sig i Nordsøen og Iishavet, ligesom man hidindtil har troet om Kraken, og aldrig lade sig see andensteds i det atlantiske Hav. Ja, det skal endog opholde sig her hos os i stor Mængde, jevnlig og aarlig lade sig see af utallige Mennesker, og dog veed man endnu saagodtsom intet derom. Hvalene flyde paa Land levende eller døde; men i vore oplyste Tider hører man det aldrig om Søeormen. Det var kun i gamle Dage, den saaes undertiden paa Land; men der toges og da meget an for Søeorm, som slet ikke var det. Jeg har talet med nogle gamle Mænd af Norstads Meenighed i Nordland, som selv for 50 Aar siden havde været nærværende i Kirken, da Præsten af Prædikestolen giorde Bøn til Gud, at han vilde lade komme et Havveir, der kunde borttage en Søeorm, som der laae paa Stranden og stinkede saa overordentlig, at man ikke paa en Fierdingvei kunde komme den nær, uden at blive syg. Jeg meende, ved den Leilighed at faae af disse Mænd nogen nøiere Kund-

 skab

57 Period. 1. Cap. 2. §. 17. N. 2. S. 23.

skab om Søormen, end jeg for havde. Men de tilstode alle tilhobe, at ingen af ovenmelte Aarsag havde tordet nærme sig saa meget til den, at de havde kunnet betragte dens Skabning og Skikkelse. De sluttede kun af Længden, de saae langt fra, at det maatte være en Søorm, saasom de aldrig havde seet saa lang en Hval, som den syntes at være. Jeg spurgde, hvor langt Dyret da kom dem for at være? de svarede, omtrent 80 Alne, og havde slet intet at erindre derimod, naar jeg gav dem tilkiende, jeg holdt for, at det maatte have været den store Rørhval [58], som man ellers holder for det længste Dyr i hele Verden, og er derhos ulige meget smallere end de tykke Hvale, saasom Nord- [59] og Burhvalen [60].

Men, vil man da nægte alle de Erfarenheder, som man i de nyere Tider har om Søormen? Mit Svar kan fuldkommen sees af det Foregaaende; jeg vil dog ikke desto mindre her kortelig sige det. Man har seet andre bekiendte Dyr langt fra an for den Søorm, man i sin Indbildningskraft har bragt hiemme fra med sig. Nogle have seet den lange Rorhval, især i Hundedagene og Parretiden, eller og flere Hvale, eller andre Søedyr, svemmende efter hinanden. Naar jeg har talet med gamle og vittige Mænd i Nordland og Finmarken derom, der meende at have seet saa meget som andre af Søormen eller det man holder derfor, saa have de tilstaaet mig, at de holdte Søormen for en heel Deel Laxestorjer [61], eller store Hav-

Dyr,

58 Balæna *Physalis*, den bekiendte store Finnefisk, som Martens og andre handle om.

59 Balæna *Mysticetus*, den saa kaldte grønlandske Hval eller store Sletbak.

60 Physeter *macrocephalus*, ellers kaldet Huushval.

61 Ascaris longissima.

Dyr [62], eller Fiske, der i en lang Række svemmede efter hinanden. Andre holde undertiden blot Havets bølgede Bevægelse, langt fra betragtet, eller og adskillige Havets Uhumskheder, som i stille Veir har samlet sig ligesom i mange Hobe, for Søeormen. Jeg er hertil self Vidne, da nogle af Fordringsskabet paa en Reise i Nordland i Aaret 1763 fra Gilleskaals Præstegaard til Bodøen gave mig tilkiende, at de langt fra saae en Søeorm; men da vi kom den nærmere, som jeg havde overmaade Møie med at overtale Folkene til, forvandledes den til en Mængde af Havets Excrementer, som bestode fornemmelig i adskillige store Samlinger af Tang og Tarre. Saa let kan man blive bedragen. Den Forklaring om Søeormen, Herr Peder Dass, i hans *Nordlands* Beskrivelse, i Følge andres Beretning, *betiener sig af*, passer sig af anførte Aarsag bedre og egentligere paa Søeormen, end hans Hensigt dermed har været, naar han siger:

De kommer hannem imøde,
Fortæller, han ligger i Længden udstrakt
Som hundrede Læs var paa Havet udlagt
Som Modding paa Ageren øde.

Jeg

62 Af denne Aarsag har jeg, i Anm. til Herr Professor Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper, yttret den Tanke, at Søeormen (nemlig med den Betingelse, at den endelig skulde have en virkelig Mann som en Hest) kunde maaskee være den tilforn ommelte Rødkæmming eller Søeløven, eller flere Søeløver svemmende efter hinanden i Parretiden; men denne Forklaring sætter forud, at man havde faaet Historien udenlands fra, da det ikke er bekiendt, at Søeløven opholder sig i vort Hav. Dog, man bør neppe værdige den opdigtede Mann saa megen Opmærksomhed; endskiønt jeg tænker, at een og anden undertiden har laant Mannen af Søeløven, Roshvalen eller Søebiørnen, ligesom jeg tilforn har givet tilkiende.

Jeg har selv mange Gange i de varmeste Hundedage og det allerstilleste Veir, og altsaa til den rette Tid, faret i de Fiorder, hvor Soeormen allermeest skal opholde sig og oftest være seet; men jeg har aldrig seet noget i Havet, der kunde ligne Soeormen, uden man vilde regne hid en Orm af en Favns Længde og Seilgarns Tykkelse, som jeg har beskrevet og ladet aftegne i den 10de Deel af det Kiøbenhavnske Videnskabers Selskabs Skrifter.

Der troer nu ingen Fornustig meer, hvad Munkene i gamle Dage have skrevet om den forfærdelig store Soeslange i Miosen. Alle vittige Folk, endog paa Hedemarken selv, lee dertil. Hvorfor leer man ikke ogsaa til Soeormen i Havet, da han har lige saa slet Grund som den anden? Man vil sige: Een og anden beretter dog, endnu at see samme. Men jeg kan forsikkre, at det samme skeer og i Henseende til Slangen i Miosen, i hvor latterligt og urimeligt det end er. Jeg har selv erfaret det ved min Reise igiennem Hedemarken i indeværende Aar 1772, da mig af brave og troværdige Folk blev berettet, at en Bonde for nylig siden havde paastaaet, at have seet den fæle Slange i Miosen, og var bereedvillig til at lade tage et lovligt Tingsvidne derover; men at han derhos blev udleet af alle vittige Folk.

§. 9.

3. Det Soedyr, som dernæst fortiener at udfeies af Havet, er Hummermorn[63]. Paa Hitteren og andensteds ved Soekanterne veed man en Hob at fortælle om dette Vidunder. Man siger, det ligner en Hummer[64] i alle Stykker, undtagen at det er saa stort som en

63 Hummermoderen.

64 Cancer *Gamarus*.

en femborings Baad [65], ja en fuldkommen Jagt. Man er fast ligesaa bange for dennes forfærdelige Kløer, som for Krakens, uagtet den er meget mindre. Jeg har paa alle mine Søereiser her i Stiftet aldrig truffet nogen, der kunde med Sandhed sige, at han selv havde seet denne Hummermor. Andensteds finder man heller ingen paalidelig Efterretning derom; hvorfor man maa holde den hele Fortællelse og Sagn om Hummermorn for en blot Digt, der uden Tvivl har sin Oprindelse af den foregaaende Fabel om Kraken; især da man og holder Kraken for en Art Krabbe, ja kalder den endog med dette Navn udtrykkelig, saasom man kan see af Norges naturlige Historie [66]. Det er allerede Beviis paa Fabel og Overtroe, at Hummermorn ikke skal sees uden St. Hans Nat.

§. 10.

4. Det Vidunder, som Fiskerne, synderlig i Nordland, vide meget at tale om, er Klakkekallen, der skal være en Havmand, der fornemmelig opholder sig paa Fiskerklakkene i Havet. Den beskrives at være stor som en Oxe, at have Pande, Næse, Øien, samt lange bruune Haar paa hele Kroppen, tvende Hænder med sammenvoxne Fingre, og ganske korte Arme, tilligemed Bagfødder som Læller, der løbe i eet sammen med Halen. Den skal og altid have en Kabus paa Hovedet. Den sees ofte, heder det, opret staaende i Havet, med Ansigtet vendt mod Vinden eller det Sted, hvor Vinden ventes at komme fra. En vis Præst i Senjen i Nordland fremstillede for mig paa Visitatzreisen i Aaret 1770 sex troværdige Mænd af hans

[65] En Baad med fem par Aarer til.

[66] l. c. S. 340.

Meenighed, som dengang nylig havde seet denne Klakkekall, og derom for mig skulde aflægge Vidnesbyrd. Jeg talede ikke strax selv med dem, men overlod til Præsten, at forhøre dem nøie om hvad de havde seet. Saasnart jeg havde hørt deres Beskrivelse, sluttede jeg mig til, at det sikkert maatte have været en Sælhund, som disse Fiskere havde seet, og i Særdeleshed det Slags, som Hollænderne kalde Klapmütze, og paa andre Steder saavel i Nordland som Finmarken er ganske vel bekiendt under det norske Navn Kiknæb, og det lappiske Avjor [67]. Jeg lod mig endnu intet mærke med min Gietning, og nævnede heller ikke Sælhunden for Præsten, men opregnede for ham alle Kiknæbs mig bekiendte Egenskaber, som, samlede, vist nok ikke vilde passe sig paa noget andet Dyr, end en Sælhund, og bad ham at forhøre hos Vidnerne, om alle disse Egenskaber tilhobe fandtes hos den Klakkekall, de meende at have seet; hvorefter blev svaret ja; og alle tilstedeværende sex Mænd havde ikke det allerringeste derimod at erindre; da jeg derpaa lod dem vide, at den Klakkekall, de havde seet, var det Slags Sælhund, som paa Norsk kaldes Kiknæb. Men Historien blev dog mod Slutningen noget latterlig, i det at disse sex Mænd, efter deres egen Tilstaaelse, havde givet en Sælhund ud for en Havmand, hvilken Feiltagelse deraf kom, at disse Mænd ikke tilforn havde seet dette Slags Havkobbe eller Sælhund.

Naar

[67] Findes aftegnet i Egedes grønlandske Naturhistorie, Tab. Pagin. 46, under det Navn: Klapmüts. Den kaldes i Kongsspeilet og hos Torfæus in Grönl. S. 88. n. IV. Blodruselr, hvilken, saasom sidstmeldte siger, har sit Navn af en Hinde eller Huud, der hænger ned fra dens Hoved, og som skal foraarsage den Døden, naar den bliver igiennemskudt.

Naar man veed, hvad en Sælhunds Kabus kan være, og hvorledes den dannes, saa begriber man lettelig, at den ikke altid viser sig i een Skikkelse; derfor berette og mange, at den undertiden seer ud som en Top eller spids Hue paa Hovedet. Dette, haaber jeg, vil sætte os i Stand til at bedømme Klakkekallens, saasom jeg meener, ægte Broder, Havstrampen; thi denne beskrives i Kongsspeilet [68] saaledes: „Den er stor af Vext og Høide, og haver staaet „lige op af Havet. Den haver seet ud ligesom den havde havt et „Menneskes Ansigt, Skuldre, Hals og Hoved, Mund og Øine, „samt Næse og Hage ligesom et Menneske. Men op ad fra Øinene „og Øienbrynene haver det syntes ligest efter en Mand, der haver „paa sit Hoved en spids Hielm eller Top. Det haver havt Axler [69] „som et Menneske, men ingen Hænder, og haver seet ud, ligesom „om det strax ned fra Axlerne havde begyndt at svinde, og altid des „smallere og mindre, jo meere nederlig det er bleven seet; men ingen „haver seet, hvorledes dets nederste Ende haver været skabt, hvad en„ten det haver været en Spor, som paa en Fisk, eller det haver ned„ad været spidst som en Pæl; men dens Legeme haver omtrent været „til Anseelse som et Iisbierg [70]. Ingen haver seet, hvad enten det „haver Skiæl, eller Huud som et Menneske. Altid, naar dette Uhyre „er bleven seet, da haver Folk vidst, at en Storm paa Havet skulde „vist følge efter o. s. v.“ At jeg intet videre ved denne Fabel skal

 er-

68 S. 166. f. Torf. Grönl. S. 97. f.

69 Torf. Grönl. 97. siger: „manibus qvidem et humeris caret, horum ta„men suprema in utroqve latere refert.“

70 Neden under Texten i Kongsspeilet S. 167. lit. k staaer denne forandrede Læsemaade: som man havde seet paa gammel Iis (Iøkul). Torfæus Grönl. S. 98. siger: „*tantum glacialis apparet.*“

erindre, saa kommer det mig artigt for, at hverken Forfatteren til Kongsspeilet, eller Torfæus, i Følge sine Efterretninger, tillægger den Øren; som bestyrker mig i min Meening, at deres Havmand eller Havstramp har slet ikke været noget andet end en Sælhund, endskiønt der og i Havet ere saadanne Dyr, der have Øren, hvorpaa den oven i Anmærkning 18 ommeldte Søebiørn samt Flodehesten [71] kan tiene til Exempel. J Edda Snorronis anden Part, vom Kenningar, kommer Havstrambur virkelig for blant Hvalene [72] eller hvalartede Dyr, og henhører den følgelig til Vidblinds (Havgudens) Sviin, ligesom alle andre hvalartede Dyr [73]. Har man ellers Lyst til at see nogle urimelige Tegninger paa opdigtede Havmænd og andre Vidunder, saa kan man finde dem hos Rondelet, Gesner [74], Jonston [75]; og deslige Tegninger, som en Maler giør efter Sagn, eller sit eget Hoved, har man desværre at takke for en Hob latterlige Urimeligheder, som adskillige Fabelhanser give ud for virkelige Ting.

§. 11.

Med Havfruerne har det samme Beskaffenhed som med Havmændene, da det tilhobe er en urimelig Digt. Hid henhører Margyg [76] i Kongsspeilet [77], eller Margya hos Torfæus [78], og Bartholins

71 Hippopotamus *amphibius*.

72 Hvalfiska Nøfn, N. 4.

73 l. c. N. 26.

74 In Hist. Anim. lib. 4. de aqvatilibus, S. 439.

75 De pisc. Tab. 40. Ja man finder endog saadan latterlig Tegning hos Cuba in horto sanitatis de pisc. Capitel 14, og hos Schottus i hans Physica curiosa, lib. 3 et 5. mirabilia, ikonismus 2. 18 et 19. ad Pag. 363. — 615 — 616.

76 Ordet kommer af Mar, Søe eller Hav, og det gamle Ord Gygur, en Troldqvinde. See Edda Snorronis 10 Dæmes. og maaskee flere Steder, samt Wöluspa 43 Strophe, S. 73.

77 S. 169. f.

78 Grönl. S. 97.

lins Sirene[79]. Naar Torfæus anfører disse Ting, saa er Opskriften denne: Om Søevidunder og Kongsspeilets urimelige Fortællelse Og om Bartholins Sirene siger den store Herr von Linnee[80] med al Rette, at den kommer ham utrolig for[81]. Alle deslige Beretninger om Havmænd og Havfruer, for saavidt de ikke aldeles ere opdigtede, sætte forud et andet Slags Søedyr, saasom den tilforn ommelte Kiknæb[82], Søeløven[83], og Søebiørnen[84], samt Søekoen, ellers kaldet Magnati[85], og Flodhesten (Jobs Behemot), hvis Lighed med et Menneske man har drevet for høit, i det at man ikke selv tydelig i Nærheden har seet et saadant Dyr i fuldkommen god Tilstand; ja undertiden kan endog et Marsviins[86] Ribbeen og Finner, hvilke, efterat Huden er afdragen, og man har skaaret Hinden op imellem Leederne, ligne Menneskehænder, have givet Anledning til Historier om Havmænd og Havfruer, saasom jeg allerede har erindret i det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifters 2den Deel. Og det Ribbeen tilligemed den Haand, som Bartholin havde faaet af sin Ven Læt, som henhørende til en Havfrue, kan ganske vel henhøre til en Nise eller en Sælhund. Jeg har den af en Nise, fuldkommen

 over-

79 in hist. anat. rar. cent. 2. t. 188.

80 S. N. XII. Tom. I. Part. I. S. 108.

81 Herr von Linnees Ord ere disse: „Siren Barth. cent. 2. obs. 2. t. 188. e „brasilia cultro anatomico Leydæ subjecta, mihi paradoxa ob Aures „exstantes, collumqve angustum in aqvatico mammali, nec a peregri„natoribus ulterius confirmata.“

82 §. 10.

83 Phoca *leonina*.

84 Phoca *ursina*.

85 Trichechus *Manatus*.

86 Delphinus *Phocæna*.

overeensstemmende med Bartholins Tegninger. Det smukke Menneske-Ansigt, som formodentlig en Maler i Holland har givet Bartholins Sirene, har han vel ikke kunnet bevare paa sin lange Reise fra Brasilien til Holland. En ganske ny Sirene har Herr D. Garden opdaget i Carolina, som i Henseende til Hovedet ligner en Firfissel [87], men i Henseende til Kroppen en Aal, og er derhos forsynet med tvende Fremfødder (hvoraf enhver har fire Tæer) og tre grenefulde Geller; men denne Sirene er ikkun omtrent eet Spand langt. Den berømte Herr Ellis meener, den kunde være en Larve af den Firfissel Igvana; men Herr von Linnee har fundet sig berettiget til imidlertid at ansee det for et ganske nyt og særdeles mærkværdigt Dyr, der endog har givet ham Anledning til at fastsætte en ny Orden [88] af Amphibier. Han kalder det Siren *lacertina*, og beskriver det udførlig i hans Amœnitates Academicæ VII Deel, og leverer tillige derpaa en Tegning, ved Siden af hvilken han har ladet sætte Bartholins Sirene. Man finder og en Beskrivelse og Tegning paa dette underlige Dyr i de londonske Handlinger [89] i det LVI Bind [90]. Men de egentlige Havfruers Forsvarere vil ikke heri finde megen Trøst, endskiønt dette Dyr er en syngende Sirene; meget meer vil de i Herr von Linnees Afhandling herom finde nok af det, der kunde overbevise dem om deres Overtroe, og bringe dem paa ret Vei igien.

Forend jeg forlader den Materie om Havmændene, maa jeg endnu fortælle mine Læsere en virkelig Historie, der har tildraget sig i Ofotens Præstegield i Saltens Fogderie i Nordland, og mig

87 Lacerta. 88 Meantes.

89 Transactions.

90 S. 189. t. 9.

mig er bleven fortalt af Stedets endnu levende Sognepræst, Herr Aron Arctander. Neinlig: Den hele Bøigd blev opfyldt med en Historie om en Havmand, der i lang Tid, næsten hver Aften, steeg i Land, spadserede ved Stranden, behængt med Tang og Tare og en Hob Skiæl, og derpaa gik ind i et Nost eller Soehuus, tilhørende Ofotens Præstegaard Evenæs. Ved den samme Tid fødde en Bondepige et Barn, hvortil hun udlagde bemelte Havmand som Fader. Præsten Herr Arctander havde hende adskillige gange for sig i Medhielpernes Overværelse, og søgde at bevæge hende til at udlægge den rette Barnefader. Men forgieves: Hun vedblev sin første Bekiendelse, at hun ikke paa saadan en Maade havde havt Omgængelse med nogen *anden end* Havmanden, som hun sagde, havde *tvunget hende dertil.* Endelig forføier Præsten og hans Medhielpere sig, hvilke sidste vare forsynede med gode Prygle, til Nostet, hvor de formodede at treffe hende med Havmanden. Dette skeede og; saasnart de kom ind af Døren, mødte han dem i den oven beskrevne Skikkelse, brølede og greeb efter dem, men Medhielperne gave ham strax nogle gode Rap af Pryglene, da han gav bedre Kiøb, og man erfarede, at denne Havmand var en i Nabolauget tienende Bondekarl. Havde ikke Præsten undersøgt denne Sag, havde man derved letrelig kunnet bleven bestyrket i den gamle Overtroe, ja end forøget samme med nye Tillæg.

§. 12.

Resens Ibrand [91] i Kong Friderik den Andens Historie, en Havfrue, der spaaede om Kong Christian den Fierdes Fødsel, tillige med

[91] Herom handler Peder Hansen Resen i Kong Friderik II. Krønike, Kiøbenhavn 1680, ved Aaret 1577, S. 302 samt 308.

med den for nogen Tid siden i vore offentlige Tidender ommeldte nykiobingske Havfrue med det meget lange Haar, som man havde levende i et Vandkar, gaaer jeg ganske forbi, saasom grove Fabler af Havstrampes og Margyges Familie. Om den Nykiobingske see Linnæi Amœnitates Academicæ VII Deel S. 314. f., hvor han melder om sin Brevverling med det stockholmske Videnskabers Academie og den kongelig svenske Gesandt i Kiobenhavn, angaaende denne Sag.

Marmælen ansees af mange for Havstrampes og Margyges Yngel [92]. Man siger, den skal ligne et svobt Barn, fanges paa Fiskerkrog, og bruges af Bonden eller Fiskerne som et Orakel, de i tvivlraadige Tilfælde sporge til Raads, og af hvilket de lade sig forud sige tilkommende Ting, hvorefter de igien bringe det til samme Sted i Soen, hvor det var fanget [93]. Men ingen Fornuftig hos os tvivler nu omstunder meer paa, at jo dette er en Fabel, hvorfor den og rettelig udgives af Egede [94] og Strøm [95]; hvilken sidste holder for, at Grunden til denne Fabel er en Fisk, paa Norsk kaldet Mermaid, det er Soejomfrue, hvilken han meener at være et Slags Haa, ellers kaldet Soejomfrue eller Soepurke (Sqvalus Centrine Linnæi). Hvad der herved kommer mig betænkeligt for, er dette, at Soepurkens rette Hiem er Middelhavet, og at den, saavidt jeg veed, endnu aldrig er fanget eller seet i Jishavet eller Nordsoen.

Vor Worm og andre indenlandske Skribenter tale vel og om en Søepurke eller Centrine udaf vort Hav; men jeg har allerede i den 2den Deel af det kongelige norske Videnskabers Selskabs Skrifter

92 N. N. H. II. S. 304.

93 l. c. S. 304. samt 318, desligeste Egedes grønl. Naturhist. S. 49.

94 l. c.

95 Sondm. Beskriv. 1 Deel, S. 296.

ter beviist, at denne er Havkatten, (Chimæra monstrosa Linnæi), ellers paa Norsk kaldet Jisgalte, Soerotte eller Soemuus, Guulhaa, Spillstrenghys, Blankoje, Blankhaa, Solvfisk og Haakonge, og maaskee denne kunde blive Mermaiden, der har givet Anledning til den Fabel om Marmælen. Dog nægter jeg ikke aldeles, at jo vore gamle Forfædre undertiden og have talt om Dyr og Fiske, der findes i andre Hav, og som de af Sagn eller Læsning have faaet Kundskab om; men den største Vanskelighed herved er, at Mermaiden og Marmælen berettes ofte at fanges i vort Hav, hvoraf synes, at den ikke kan være en blot udenlandsk Fisk.

§. 13.

5. Horshvalen, tilligemed 6. Raudkembingur eller Rødkæmmingen, holde og nogle for opdigtede Soevidunder; men dette behoves ikke. Kongsspeilet [96] beskriver dem blandt Hvalene med disse Ord: „Endnu findes der de Hvale-Arter, som ere rasende og grumme mod Mennesker, og søge idelig at odelægge dem, hvor de kunne finde Leilighed dertil; den ene af dem heder Horshval, og den anden Rødkæmming: Disse ere fulde af Gierrighed og Ondskab; de blive aldrig mætte af Manddrab; thi de løbe alle Hav omkring, og leede, om de kunne finde Skibe, og da løbe op af Vandet, paa det de des hastigere skulle kunne nedsænke og fordærve dem paa den Maade. Disse Fiske ere ikke ædelige for Mennesker, men meget meere modbydelige som det menneskelige Kiøns beskikkede Fiender; men de blive ikke større end 30 eller 40 Alne, og det endda kun de, som blive de længste." Torfæus beretter derhos, at Horshvalen, som han kalder Hroshvalr, ogsaa kaldes Stöckull, af dens store Hur-

[96] S. 129. f. Torf. Grönl. 94.

Hurtighed i at springe og kaste sig paa Skibene, hvorved man holder det for en stor Lykke, at den har en Huud, der, i det han springer, falder ham ned over Øinene, saa at han ikke kan see at treffe Skibene. Formedelst denne Huud eller Blære, den har, formeenes den og at være den samme, som den saa kaldte Blødruhvalur, og, formedelst dens Springen, eet med de Gamles Sprettfiskur og Detter. Det er hos mig en afgiort Sag, at Horshvalen er den noksom bekiendte Rosmer [97]. Dette bevises 1) deraf, at den af Torfæus, saasom vi allerede have seet, kaldes udtrykkelig, i Steden for Horshval, med det Navn Hroshvalr, hvilket er det samme som Valross; og ingen tvivler paa, at dette er Rosmerns Navn. J det angelsachsiske Sprog kaldes og Rosmern aabenbar Horshval, saasom man seer af Periplo Otheri [98], der staaer bag ved Arii Frodæ Schedæ, eller libellus de Islandia, udgiven af Bussæo, hvilken og i Anmærkning neden under Texten siger: „Dette Slags Hvale kaldes af de „Norske Rosmær, af Islænderne Rosmhvalur [99], og af de Gamle „Rostungr" [100]. 2) Hvad der berettes om Horshvalen, passer sig og bedre paa Rosmern end nogen egentlig Hval eller andet Søedyr; thi a) er det bekiendt, at han kaster sig stærk til Siderne, reiser sig hastig i Veiret, og kaster sig ned paa den, han vil beskadige. Hvor far-

97 Trichechus Rosmarus Linnæi.

98 §. V. S. 8.

99 Saaledes kaldes det og i Grønlands Saga, ed. Skalholt. 1688. 4. hvor der til Slutning staaer et Træsnit, forestillende Rosmern, med denne Overskrift: Rosmhvalur edur Rostungur, latinis Rosmarus. o. s. v.

100 Ordet forekommer i forbemelte Grønlands Saga, foruden det i foregaaende Anmærkning anførte Sted, ogsaa S. 10 og 32, saa og i Arngrimi Jonæ Historie om Grønland, Kiøbenh. 1732. S. 10 og 38; og Jonsbogen, dansk Oversættelse, Kiøbenh. 1763. 8. Rekebalken Cap. 9. om Sele-Veide for en Andens Land, S. 263.

farlig den er for smaa Baade, har jeg allerede i det Foregaaende (§. 3.) berettet. Ja, Martens fortæller os i hans spidsbergiske Reise [101], at han med sine tvende store og krumme fra Overkieften nedhængende Tænder hugger Hull i Sluppérne, og reiser sig op af Vandet, og anfalder Folkene i Sluppen, hvilket nær havde kostet Harpunererens Liv. b) Spises dens Kiød ikke lettelig, saa som andre Sælhundes, hvilket tilligemed Spekket smager Søefinnerne og andre fattige Folk meget vel; dog vil den Aarsag intet sige, som i Kongsspeilet anføres, hvorfor den ikke spises. Dens Sieldenhed kan ellers og være een af Aarsagerne, hvorfor den ikke spises. c) Har Rosmern i den indre eller store Øienkant en Hinde eller Huud, den *kan skyde* frem og op ad, og lade falde ned over *Øiet som et Dække* og Forsvar mod allehaande Anfald, hvorover det Navn Brodruhvalur passer sig meget vel paa samme. Ellers har han denne Øienhuud fælles med mange Amphibier, saasom alle Kobber eller Sælhunde, Søekoen eller Manati, og Hav-Otern, ja endog Kat-Uglen selv er forsynet med en saadan Øienhinde, som Herr Steller har viist i novis commentariis Petropolitanis, T. 2. S. 331 ff. om Søebiørnen, hvilken Afhandling og findes indført i hamborgske Magazin XI Bind, S. 264. f., og handler S. 270 om den ommelte Øienhuud. d) Henhører Rosmern til det Slags Søedyr, som vore gamle Forfædre have regnet til Hvalene, naar man tager dette Ord i en vidtløftig Forstand, og begriber derunder hvalartede Søedyr [102] og Amphibier, hvorfra de dog skille alle almindelig kaldte Sælhunde.

101 Cap. 4. N. 5. S. 80. f.

102 Cetacei.

Denne Anmærkning vil bevare os fra den høist urigtige Slutning, mange giøre sig, i det at de holde alle de Dyr, som vore gamle Forfædre have opregnet blandt Hvalene, for egentlige Hvale eller Hvalfiske [103], og søge endog af den Aarsag møisommeligen at bestemme, til hvilken af Herr von Linnees Hvale eller Hvalfiske det eller hiint Søedyr maatte henføres, som i de gamle Historier har faaet det vidt udstrakte Navn Hval; hvilket vist nok maa kaldes et forfængeligt Arbeide, og er det samme, som om man vilde søge alle Sælhunde blandt Herr von Linnees Hvale, fordi Homer kalder dem alle med dette Navn [104]. Ellers har de slette Oversættelser af det Ord Hval vist nok og giort sit til at forvirre forskiellige Dyr med hinanden; saaledes oversætter Bussæus [105] og andre det høist ubeqvemt ved det Latinske Balæna, og Roshvalen ved Hippopotamus. Man seer ellers af det Foregaaende, at Hors- eller Roshvalen lige saa lidt kan være noget Marsviin [106], som en egentlig Hvalfisk [107]. Heraf lære vi, at det Marsviin Springeren [108] ei kan være de Gamles Støckull, uagtet den fortiener sit Navn Springer, i det at den, især de Unge deraf, springer undertiden 5 til 6 Favne hen over Søen; men han giør Mennesket ingen Skade, spises og gierne af fattige Folk, og fortiener derfor aldeles ikke at sættes i Ligning med det grumme og farlige Søedyr Roshval, som hos Worm [109] endog kaldes Troldhval: Ei at melde om, at denne

103 Cetos speciatim Monodontes, Balænas, Physeteres eller Delphinos.

104 Κῆτος eller Ceti.

105 l. c.

106 Delphinus.

107 Balæna eller Physeter.

108 Delphinus Delphis.

109 in museo, S. 279. N. XVI og XVII.

denne Springers gamle og islandske Navn er Leptur eller Leipter, Loberen. Man eftersee og ligne hermed Horrebows Efterretninger om Island, §. 65. S. 228. Ved det Foregaaende sættes forud, at Stockull har sit Navn af at springe; saaledes forklares det af Torfæus [110], naar han siger, at Stockull betyder en Springer. I det nu brugelige Islandske betyder og Stockva at hoppe, springe, og Stockur et Hop eller Spring; hvilket og ganske vel passer sig paa Rosmern, omendskiønt den, formedelst sin tunge og svære Krop, da den er større end en Oxe, ei giør Luftspring; thi det Ord Støckull udfordrer ikke nødvendig saadanne Luftspring, som det ommelte Marsviin giør, eller de almindelig bekiendte Sælhunde, om hvilke man paa mine *Søereiser* har berettet mig, at de ofte, især i *Parretiden og naar de* forfølges af Vagnen [111], springe 6 til 7 Favne hen over Søen, og undertiden fast lige i Veiret, saa at de endog overgaae Springeren selv i at springe. Det oven anførte Rosmerns Navn Detter udfordrer heller ikke, at den skal springe høit; thi dette betyder een, der falder ned, af Dette, som endnu saavel i Island som her i Norge er brugeligt, og betyder at falde. De Navne, Horshval [112] og Rosmer, tagne af en Hest, har den faaet deels for sit Mods, deels for sin hastige Reisnings Skyld. Jeg haaber, ingen forarger sig over de 30 til 40 Alne, som Kongsspeilet siger den er lang. Torfæus siger 14 Alen; men Herr Professor Lorentzen har det rigtigere i museo regio [113], naar han siger, den er 9 Fod lang.

 Man

110 l. c. S. 94.

111 Delphinus *Orca*, act. Nidros. IV.

112 Hors eller Ors betyder en Krigshest, hvorom *Ihres* Glossarium kan eftersees.

113 Pars I. Sect. III. de pisc. N. 8.

Man maa ikke tage vore gamle Forfædre det saa ilde op, om de undertiden tage Feil i Maalet af de Dyr, de have hørt eller læst om, og ikke selv seet; blot det Ord Hval har her kunnet forvirre dem. Men hvorledes skal man forklare Torfæi Ord [114], naar han, i Følge de gamle Efterretninger, siger, at den er inden for sine Skiæl lodden? Min Meening er, at de gamle Historieskrivere have heri forvirret den med Søekoen eller Manati [115], hvilken tillægges et Slags Skiæl paa Kroppen [116].

§. 14.

Raudkembingur eller Rødkæmmingen er, kort at sige det, Søeløven [117], thi denne er et ligesaa grumt Søedyr, som Rosmern, og Hannen har en anseelig rød Kam eller Top [118]. Dette vise og de Tegninger, man har paa den, i Ansons Reise Tab. 100, og derudaf i almindelig Historie over Reiser til Lands og Vands, XV Bind, Kiøbenhavn 1760. 4. S. 382. T. 18. [119] Den har og lange rødbruune Haar paa Siderne af Halsen, som kan forestille en rød Mann,

114 Grönl. S. 94. N. XVII et XVIII.

115 Trichechus *Manatus*, de Gamles Delphin, der berettes at være stor Elsker af Musik.

116 See Linn. amoenit. acad. VII. S. 315. §. 3. Manati qvidem et serpentes nonnulli Sqvamas habere videntur, sed qvæ alio plane modo (qvam piscium) formatæ sunt atqve adornatæ. En udførlig Afhandling om denne Manati eller Søekoen finder man i novis comment. Petrop. Tom. 2. P. 289 seq., og derudaf i hamb. Magazin XI Bind, S. 132. f. hvis Forfatter er den berømte Steller. Paa sidstnævnte Sted handler han S. 142 f. om Dyrets Huud.

117 Phoca *leonina*.

118 Derfor er dens Caracter hos Herr von Linnee: Phoca capite antice cristato.

119 Man ligne hermed Beskrivelsen paa Dampiers Søeløve, i hamb. Magazin XI Bind, 5te Stykke, 1 Afhandl. S. 451 ff. med Kobbere til.

Mann, saa at der er intet, der hindrer den fra at være Raudkembingur, hvad enten man vil holde for, den har sit Navn af en rød Kam eller Top, eller, som Torfæus meener, af en rød Hestemann, den skal have; thi det Ord Kam bruges i de Gamles Sprog saavel for en Kam eller Top, som og, efter Vacters Beretning [120], for en Hestemann; dog troer jeg, at det i det gamle Norske og Islandske meest tages for en Kam eller Top; hvorfor Dyret og i den danske Oversættelse af Kongsspeilet, saasom jeg allerede har anført, kaldes Rødkæmming, og i den nylig udkomne islandske Reise [121] Rødkammen, hvormed og Ordets Forklaring hos Bartholin kommer overeens [122]. I den latinske Oversættelse siges der, at det har faaet sit *Navn* af den røde Farves Blanding; men dette *synes ikke at forklare* Ordet Raudkembingur fuldkommen. Jeg gaaer forbi den udsvævende Længde, som han skal have tilfælles med Rosmern, samt at den regnes til Hvalene, da den dog henhører til Amphibierne; thi jeg haaber, at mine Læsere ved den foregaaende §. ere satte i Stand til at bedømme dette. Anson siger [123], at Søeløven kan være 6 til 10 Alen i Længden, og 4 til 7½ i Omkreds.

§. 15.

7. Hafurkytti eller Haverkat i Kongsspeilet [124] fortiener og med al Rette at regnes blandt selsomme Søevidunder. Den siges og, paa forbenævnte Sted, at være af en underlig Beskaffenhed, i det at

120 in gloss. german., voce Kam.

121 §. 662. S. 545, hvor den regnes til Illhvale, eller onde og skadelige Hvale.

122 l. c. S. 276. N. IX, hvor det heder, at Raudkembingur har faaet sit Navn a rubra crista.

123 l. c. XV Bind, S. 382.

124 S. 128. f.

at den i sin Bug skal være forsynet baade med Næt og Tallig, ligesom Slagteqvæg; hvorhos den berettes at blive i det høieste 3 Alne lang, og at henhøre til de ædelige Hvale. Torfæus[125] igientager det samme, og siger derhos, at den er tyk og feed; men beretter, at den i det høieste ikkun bliver 20 Alne lang. Olaus Wormius[126] handler og derom under det Navn Hafkette vel Hafkat, men han har kun et Udtog af Kongsspeilet. I en Anmærkning[127] til sidstmelte Skrift meldes, at den ellers skal kaldes Hafurhval, Hafurfisk, og Rathval. Hafurhval bliver det samme som Hafvehval hos Bartholin[128]; og denne holder han for eet med Haa-Hyrningur. Man maae tilstaae, at Historien om Hafkathvalen er meget mørk og forvirret, og Islændernes anførte Forklaring giver den lidet eller intet Lys, i det at de Søedyr, den henføres til, ere næsten ligesaa mørke, som Havkathvalen selv. Min Meening er, at Havkathvalen er Haamæren (Sqvalus glaucus Linnæi[129]). Den Forskiel i Størrelsen bryder mig kun lidet, da vi have allerede tilforn tilstrækkelig erfaret, at det ikke kommer Forfatteren til Kongsspeilet og de gamle Efterretninger an paa en halv eller een heel Snees Alne for meget: Ei at melde om, at Haamæren i Norges naturlige Historie[130] siges at være 8 til 10 Favne lang, og efter andres Beretning[131] sættes i Ligning med Haaskierdingen. Ja den regnes endog

125 Grönl. 93. N. XVI., hvor den kaldes Hafrkitti.
126 in museo, S. 279. N. XV.
127 S. 128.
128 l. c. S. 273. N. II.
129 Saa kaldes Hunnen; Hannen derimod Hgabrand, om hvilken Haa bliver af mig ved en anden Leilighed udførlig handlet.
130 II. §. 7. S. 285.
131 Søndm. Beskr. I. S. 285. f.

og af Nogle [132] blandt Hvalfiskene [133] af det Slags, som kaldes Nordkaper, endskiønt ganske urigtig, da dens Længde ikke udgiør over 8 til 10 Fod, og det er en afgiort Sag, at den er en Haa. Jeg har og allevegne her ved Søekanterne, uden ringeste Undtagelse, hørt den gamle Sagn om Haamærens forunderlige Skabning, og i Særdeleshed om det Næt, der skal omgive dens Indvolde, og synderlig store Lighed i andre Maader med Køer og andre firfoddede Dyr, hvad dens indvortes Skikkelse angaaer. I den islandske Reise [134] kaldes den og en underlig Fisk, der skal være midt imellem Haa-Slægten og Hvalfiskene, og være indvortes heed, samt have varmt Blod, efterat den er opskaaret og Leveren udtaget; endskiønt det dog af Forfatterne tilstaaes, at den er en Haa. I hvor urigtige alle disse nyere Efterretninger ere, saa stemme de dog meget vel overeens med Kongsspeilet, om Havkathvalen, saa at man maa holde for, at den gamle Sagn med alle sine Urigtigheder har forplantet sig til vore Tider.

Hafurhvalen derimod holder jeg for Brugden [135]. Mine Grunde ere følgende: a) Fortiener Brugden fremfor alle andre

132 N. N. H. l. c.

133 Det skeer endnu ofte, at Ukyndige regne de store Haaer, saasom Brugden og Haaskierdingen, til Hvalfiskene. I en Anmærkning til Jonsbogens danske Oversættelse, Landsleiebalken Cap. 7. S. 170, læser jeg følgende Ord: „Haaskierdingur er det samme som Haakall; ingen af Navnene kan gives paa Dansk, siden Hvalfisk findes ikke i Danmark." Det er bekiendt, at Ælian regner Haaskierdingen til Hvale i Almindelighed (Κῆτους, Cetos), ligesom jeg tilforn har bemærket, at Homer fører Sælhundene didhen.

134 §. 528. S. 370, og §. 687. S. 598.

135 Sqvalus *maximus*.

dre Haaer at sættes i Ligning med Hvalene. Den fanges heller aldrig paa Fiskerkrog, men maa stikkes, ligesom Hvalen, med Harpun. b) Skilles udtrykkelig Hafurhvalen, eller, som er det samme, Hafurfisken i Jonsbogen fra Hvalen, Biørnen, Rostungen, Marsvinet og Sælhunden, naar det der heder: „Om der drives „paa eens Land Haverfisk, Hval, Biørn, Rostung, Marsviin „eller Sælhund, og der findes Skud i, da eier den, som skød, den „tredie Part deraf." o. s. v. c) Passer Navnet Haverfisk sig ganske vel paa Brugden, som en mægtig stor Havfisk; hvorved jeg sætter forud, at Hafur- eller Haverfisk lige saavel kan betyde en Havfisk, som Hafur- eller Haver-Ketti betyder en Havkat. Ellers er mig ganske vel bekiendt, at Hafur eller Kiarmhafur, i det Islandske og gamle Nordiske, betyder en Gedebuk, og at nogle Islændere paa Grund heraf have forklaret Ordet Hafurhval eller Hafvehval hos Bartholin [136] ved Gedebuks-Hval [137], og føres der, som en Aarsag til denne Benævnelse, an, at man i gamle Dage meget har trettet om, hvem en sadan Fisk, naar den var flydet i Land, skulde tilhøre, enten Grund-eieren eller Leilændingen. Men jeg maa reent ud tilstaae, at jeg ikke ret kan finde mig i denne Forklaring. Hvorfor forklarer man da ikke ogsaa Hafurkytti i Kongsspeilet ved Gedebukskat, allerhelst da den og har en horndannet Vexel paa Ryggen? Hvorom alting er, saa giør Forklaringen intet fra eller til Sagen; thi kunde en anden Hval eller hvalartet Dyr, for den Trettes Skyld, som derom førtes, faae Navn af Gedebuks-Hval, saa kunde og Brugden faae det.

Jeg er ganske tilbøielig til at bifalde den ovenanførte Anmærkning i Kongsspeilet, nemlig at Haverfisken og Haahyrningur er eet

og

136 l. c.

137 Cete capri.

og samme Søedyr. Mig synes og, at det sidste Navn lige saavel som det første passer sig paa Brugden; thi naar Fiskerne skal beskrive Brugdens Boxel eller store Rygfinne, ligne de den ved et stort og fladt Krudhorn, ja sige vel slethen, at den har et Horn paa Ryggen. Den er derhos, saasom man veed, en Haa, og jeg meener, at man i de sammensatte Ord: Haa-hyrningur, gierne kan tage Haa i denne Forstand for en Haafisk, ligesom det tages i de Ord: Haamære, Haakall eller Haaskierdingur [138], Haamus [139], o. s. v.

Vil man ellers sige, at det skal være Hahyrningur, eller et Dyr, der har et høit Horn [140], saa passer og dette sig ganske vel paa Brugden. Andre forstaae ved det Søedyr Haahyrningur deels Sildhvalen [141]; deels Stourvagnen eller Stourhenningen [142]; men antages den første Meening, saa kan ikke Haahyrningen og Haverfisken blive eet Søedyr, da den sidste, saasom før er meldt, udtrykkelig skilles fra Hvalfiskene. Ei at melde om, at Brugdens Boxel forestiller, efter Forholds Lighed, et større Horn, end Sildhvalens. Den anden Meening kan endnu mindre finde Sted, da

 Stour-

138 Sqvalus *Carcharias*, paa Dansk: Havkall, paa Norsk: Haaskierding eller Haakierring.

139 Chimæra *monstrosa*.

140 I det Islandske bruges endnu det Ord Har, Ha, betydende høi. I Edda finder man i steden derfor a eller ae. See Woluspa, 11 Strophe, sidste Linie, S. 25. Man finder det og med aa, Haar, Haa, hvoraf kommer Haatid eller Hötid, en Høitid. See Arii Frodæ Schedæ seu libellus de Islandia (Islendinga-Book) Cap 9. mod Enden, S. 58. Bussæi Udgave, eller S. 17 af den Holbelst. Udgave 1688 4.

141 Balæna *Boops*, som kan sees beskrevet og aftegnet i den V Deel af det kongelig norske Videnskabers Selskabs Skrifter.

142 Delphinus *Orca*, beskreven i den IV Deel af Selskabets Skrifter.

Stourhenningens Boxel ligner meer en lang Stær eller et Sverd, end et Horn; hvorfor Haahyrningen ikke kan være det samme som Høfrungur, der henhører til Marsviins-Slægten eller Delphinerne, saasom man kan see af Bartholins historiis anatomicis rarioribus, Cent. 4. S. 272. N. I.[143], hvor han kalder den Høfrungs-Hnysa.

§. 16.

Der meldes vel og om andre slags Uhyrer, som Folk meget frygte sig for. Hid henhører: 1) Drouen, som inddeeles i Land- og Søe-Drouen. Landdrouen faaer undertiden Navn af det Sted, hvor han meest opholder sig. Heraf kommer Kirkedrouen. Det samme skeer i Henseende til Søedrouen; thi man har Skibsdrouer, Jagtedrouer, Bagedrouer. Drouen i Almindelighed kan aldrig bedre beskrives, end at man siger, den er en Proteus, der viser sig i mangfoldige forskiellige Skikkelser. Den skal være baade god og ond. 2) Nøkken[144], der skal opholde sig paa Dybet i Havet og de ferske Vande, og berettes at snappe Folk bort. Men da disse Ting henhøre i den egentlige Forstand til Spøgelser, saa kan en Naturkyndig ikke værdige dem sin Opmærksomhed. De bør henvises til Ammestuerne; endskiønt de Mænd ikke kan være ligegyldige derimod, hvis Embede det er, at udrydde hos Pøbelen den gamle Suurdei.

143 Man lighe hermed den islandske Reise, §. 661. S. 544. Litt. d.

144 See Ihres glossar. svio-goth. voce Necken.

II. Om

II.

Om

Fyrre- og Gran-Skovene i Norge.

Af

Melchior Falch.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Saa høilig som Norge trænger til Skov, da dets fornemste Producter, nemlig Fiskerie og Bergverker, udfordre aarlig saa meget; saa fornødent er det, at paasee, at Efterkommerne ei derpaa skal have for stor Mangel.

Søndmør, veed man, har for nærværende Tid deraf meget lidt; men foruden at een og anden Skribent har anført, at Søndmør forhen har været rigelig begavet med Skov, saa viser daglig Erfarenhed samme, hvor der ryddes.

For ungefær fire Aar siden lod jeg oprydde af indhegnet Udmark til min Gaard en Ager, hvor jeg saaede 2de Tønder Havre. Deraf blev opgravet over 30 Vinter-Læs meget store Fyrre-Rødder; hvilket Herr Kammerjunker Flotov og Herr Amtmand Teiste, der gave mig den Ære, nogle faa Dage at være hos mig, med Forundring ansaae.

Til denne store Ruin paa Skov har vel været adskillige Aarsager; men de fornemste anseer jeg at have været disse efterfølgende:

I.

At Beboerne selv udi de ældste Tider, paa Søndmør og andre Steder, med frie Villie og Forsæt satte Ild paa og opbrændte de Skove, der vare paa Øerne og ved Havkanten, paa det ikke Søerøvere der, som deres Tilholdssted, skulde opholde sig, og giøre dem Skade. Saaledes veed man at sige, det tilgik paa Viger-Øen her paa Søndmør, som er i Omkreds 3 à 4 Miile, hvor der skulle have været saa tyk og stor Fyrre-Skov, at Solens Skin ikke kunde

trænge

trænge sig der igiennem; men nu sees ikke eet Fyrretræ, uden et og andet Løvtræ, som til Zirat er plantet.

2.

Udi de seenere Tider kom Skotter, men besynderlig Hollændere, ind til Søndmør, og førde mange Skibsladninger aarlig med sig tilbage af adskillige Slags Træmaterialier, udi lang Tid, uden at betale derfor andet, end en skikkelig Arbeidsløn at regne. Disse, da Øernes Skove vare afbrændte og udhugne, maatte reise ind i Landet, og der ladde deres Skibe. Og da Bresundet, som gaaer ind til Søndmør, er det reeneste og bredeste Indløb i Trondhiems-Bugten for Skibe, saa søgde de og herhid, saa længe der var noget at faae. At det paa mange andre Steder ligeledes er tilgaaet, tvivler jeg ikke paa.

Efter en saadan uindskrænket Udførsel af alle Sorter Træmaterialier, mærkedes Skovenes Aftagelse i høi Grad; hvorfor Regieringen tilsidst forbød een og anden Sort at udføres af Landet; men en Deel Sorter, saasom fornemmelig Bord, blev dog tilladt, deraf et vist Qvantum efter Skovenes Bonitet og Beskaffenhed at skiæres til Kiøbmands Bord, og udføres. Hvilket Qvantum skulle forud af Foged og Sorenskriver fastsættes ved en Forretning med Mænd, og det saaledes, at Skovene ikke skulde forringes, men vedvare bestandig.

Hvorledes slige Forretninger almindelig, og saavidt jeg har spurgt, ere giorte, det vil jeg her kortelig melde:

Efterat Skoveieren havde reqvireret, at der maatte holdes en Forretning over hans Skov, hvad der aarlig udi den, uden at bemelte Skov skulle aftage, kunde hugges og skiæres til Bord, hvorefter han agtede ved Ansøgning at erhverve sig Kongelig Privilegium,

indfandt Fogden og Sorenskriveren med opnævnte Mænd sig paa Stedet, og forføiede sig derefter at besee Skoven. Skoveieren, der ønskede at faae Tilladelse, at skiære aarlig det meeste, som kunde lade sig giøre, viisde de kongelige Betientere og Mændene hen til det Sted eller de Steder, hvor den beste Skov var, og tillige beskrev dens Længde og Breede ei mindre, end den var. Efter saadan Syn og Besaring reiste de hiem til Aastedet, hvor der da blev undersøgt, hvad der forhen i Skoven var hugget og udbragt aarlig af Bord. Naar de derpaa havde erholdet Svar og Underretning, blev et vist Qvantum deraf ansat, aarligen at kunne udbringes, uden at Skoven skulle forringes. Dette fastsatte Qvantum tvivler jeg ikke paa, jo skeede med beste Overlæg; og anderledes hører jeg ikke endnu at skee. *Men hvor* utilstrækkeligt er det dog ikke, efter saadan Besaring at skiønne om Foransorte. Jeg vil lade enhver dømme, der har reist baade igiennem store og smaa Skove, hvor urigtigt det maatte blive, om de efter Befaling ved deres Giennemreise havde skiønnet, hvad der aarlig af samme Skov eller Skove kunde hugges, uden at den i Tidens Længde skulle aftage. Deres Skiøn maatte ufeilbarlig enten falde ud til Eiermandens store Skade, eller og til Skovenes Ruin, hvorefter vilde følge Næringsbrugenes Undergang.

Dette Qvantum, som derefter blev bevilget at skiæres paa Saugene efter allernaadigst erholdet Privilegium, skal, ikke andet jeg veed, de anordnede Holtzforster nu have nøie Indseende med saaledes, at ikke Undermaals-Tømmer bliver hugget, og til Saugene henbragt for at skiæres.

Det feiler vel ikke heller, at jo de kongelige Holtzforster indfinde sig ved Saugene, og eftersee samme; men tænker Nogen, at ikke Skoveierne vide Raad herimod? Jo, de veed visselig; endskiønt

langt fra, at jeg siger, alle bruge det. Dette Raad veed jeg, de veed: at om Vinteren paa Føret kan de kiøre sit Undermaals-Tømmer i Nærværelsen af Saugen, dog i Skoven, eller i Skiul hist og her i smaa Dynger eller Partier, og efter hvert siden kiøre det paa Saugen; men det store Tømmer, som er Maals-Tømmer, at lade ligge paa Saugen uskaaret til sidst. Observeres og dette af Holtz-forsten, og han sporger, hvoraf det kommer, at saa smale og smaa Bord ere skaarne? svares der: at de ere af de øverste Tømmer-Stokke af Træet; og Rodtømmer-Stokken giør de skarpen Anviisning paa Saugen, hvor den ligger. Findes der da ikke saa mange Rod-Stokke, hvilke egentlig ere de, som bør maales, imod hvad der findes i Mængde af de andre, foregive de igien: at af de nedfældte Træer har der været hugget 6 og 7 Tømmer-Stokke. Er dette ikke tilstrækkeligt, bliver Hugsten af Vindfælder og sygelige Træer. Foruden Foranførte kan jo en Skoveier lade nedfælde Træer, og kiøre dem om Vinteren paa Føret til Saugen, eller nær ved Saugen, saa længe, som de ere, i det mindste af 2 eller 3 Bords Længde. Kommer Holtzforsten da, og sporger, hvad det er for Slags Træer, der ligger? er det Tømmer til at bygge Huuse af; men saasnart han er reist, hugges de over, og da bliver det Tømmer at skiære Bord af.

Ligesaa naar Saugmesteren aarligen skal aflægge Eed, paa, hvor mange Bord der aarligen paa den eller den Saug er skaaret; saa kan jo dette skee; da det staaer i Skoveierens Magt og frie Villie, at lade Saugmesteren være paa Saugen udi kort eller lang Tid efter Behag, og i hans Fraværelse indsætte enten sin Dreng, Huusmand eller anden, at Saugmesteren kan aflægge Eed paa, at han ikke har skaaret paa Saugen meer, end saa eller saa mange Bord,

som

som bliver maaskee vel undertiden mindre, end bevilget er. Skal Skoveieren selv sværge, er jeg bange for, at mange af dem aflægge Eed paa Conditioner.

Af dette og meere, som er for vidtløftigt at opregne, erfares, at alt for stor Ødelæggelse paa Skov kan skee, endskiønt Hans Kongelige Majestet allernaadigst har indsat dem, der skal have Inspection over Skovene.

Til at conservere Skovene, er vel intet bedre, end at der holdes en grundig og lovlig Forretning over samme, og det saaledes, at enhver, der læser Forretningen, kan skionne, om den nogenledes er glaubværdig, eller ikke.

Hvorledes dette efter mine Tanker kunde skee, og hvad Orden og Regler ved saadan Forretning bør bruges og iagttages, det vil jeg i efterfølgende 5te Post melde, og alene nu anføre, at de otte Mænd, som blive opnævnte til Skionsmænd i slige Forretninger, bør være unge og vittige Mænd, og tillige Mænd, der enten selv eie Skov, eller arbeide hos andre i Skov; men ikke de, der have aarlig Arbeide i den Skov, hvor Forretningen skal holdes. Disse Mænd bør 10 eller 12 Aar derefter indfinde sig igien i foranførte Skov, og overfare samme i saa mange Dage, som behøves, og derefter til næste Ting beedige efter deres beste Skiøn, om Skoven har imidlertid aftaget eller tiltaget, hvilket disse Mænd, der ikke have Arbeide i Skoven, bedre da observere, end om de stændig arbeidede der. Har den aftaget, bør dets Qvantum, som ved første Forretning var fastsat, nedsættes. Har den tiltaget, bør dets Qvantum paalægges; og ikke uden et Interims-Privilegium at udstædes, forinden dette sidste er skeet.

Naar da Skoveieren derefter havde erholdet Privilegium paa, hvor meget der kunde hugges og skiæres til Bord, samt hvor meget

og hvad Sorter udi deres Privilegier er bevilget til Udførsel af Landet; saa holder jeg for, at Tolderen, saavel i nærmeste Kiøbstæd som de andre Kiøbstæder, bør have Copie af saadanne Privilegier; og naar Skibene skulle tiladdes med slige Materialier, da burde Kiøbmændene ikke aleeneste giøre Angivelse paa Toldboden, hvad og hvor meget de laddede, men og hos hvem de havde kiøbt dem, og det under deres Haand; hvorimod Kiøbmændene igien burde forsyne sig med Beviis, hos hvem og af hvilken Skov de have kiøbt dem. Og naar da det bevilgede Qvantum i Districtet for det Aar er udført af Landet, da aldeles ikke at tillades meere.

Skulde een eller anden i Districtet ville fare hen til en anden langt fraliggende Kiøbstæd med deslige Materialier, da burde Saadanne giøre Angivelse paa næste Toldsted, paa hvor meget, af hvad Sort, og af hvis Skov det er, og derpaa faae Passeer-Seddel til det Sted, de agte sig; i hvis Mangel Materialierne bør være confisqverede. Hvilket Qvantum da bør komme i Betragtning, saavel ved den Toldbod i Districtet, hvorfra de ere førte, som ved den Toldbod, de komme til.

Det var at ønske, at Eed kunde blive mindre brugt, end skeer. Og naar det maatte skee, at det da skeede med Hoitidelighed og for en siddende Ret, og ei skriftlig, besynderlig af Bønder, der, som oftest, ei selv kunne skrive, men maae faae en anden at skrive for sig, og aleene holde selv paa Pennen, naar Navnet underskrives, det de vel ikke ansee af stor Betydenhed.

3.

At der have været alt for mange Fællesskaber paa Skov og Mark; og i Mangel af, at Skovene have været deelte og adskilte, har enhver hugget, som han har lystet; hvilket har ruineret Norges

Sko-

Skove. Ja, naar een har hugget, har den anden ogsaa, dog ofte ikke deraf benyttet sig eller havt mindste Fordeel, da det i Skoven har lagt at raadne, hvoraf vises noksom Spor og Kiendetegn endnu den Dag i Dag, og kan ikke beskrives uden med Bedrøvelse, ret ligesom de havde været kiøbte til at ødelægge den.

Til at faae Fælledsskabet ophævet, ere vel Mange begierlige efter; men da saadanne Forretninger ere kostbare, og mange Jorddrotter og Embedsmænd lade det komme an paa deres Leilændinger, om de samme vil bekoste, og vil ei engang tage Deel i Bekostningerne med deres Leilændinger; saa blive endnu alt for faa Jorders Skov og Mark deelte og adskilte.

Desuden, naar een eller anden begynder at anlægge saadanne Aasteds-Forretninger, er det baade vanskeligt og bekosteligt, at bringe Endskab paa dem, i det at der til saadanne Sager udfordres ordinair Situations-Kort, hvilket Citanten bliver paalagt, om han ikke vil, at anskaffe. Skal Sagen da tage Ende, faaer de at reise til en Kiøbstad, for at forskaffe sig en duelig Mand, der kan anlægge Situations-Kort, som ventelig vil være brav salareret for sin Reise og Forretning. Og da her fra Søndmør til Bergen eller til Trondhiem, hvor saadanne Mænd kunde bekommes, er 30 Mile; saa kan man forestille sig, hvad saadan en Mand kan paastaae, her paa Stedet at komme, omendskiønt han er nogenlunde billig i sit Forlangende.

Heraf sees, hvor bekosteligt, langvarigt og besværligt det er, at faae Eiendommene adskilte. Og saa længe de ikke skilles ad, tænker jeg, at det er lidet bevendt med Skovenes Conservation, Landets Cultivation, Indhegninger og Opryddninger, som nok er betydeligere end en Guldgrube i Landet.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Saa høilig som Norge trænger til Skov, da dets fornemste Producter, nemlig Fiskerie og Bergverker, udfordre aarlig saa meget; saa fornødent er det, at paasee, at Efterkommerne ei derpaa skal have for stor Mangel.

Søndmør, veed man, har for nærværende Tid deraf meget lidt; men foruden at een og anden Skribent har anført, at Søndmør forhen har været rigelig begavet med Skov, saa viser daglig Erfarenhed samme, hvor der ryddes.

For ungefær fire Aar siden lod jeg oprydde af indhegnet Udmark til min Gaard en Ager, hvor jeg saaede 2de Tønder Havre. Deraf blev opgravet over 30 Vinter-Læs meget store Fyrre-Rødder; hvilket Herr Kammerjunker Flotov og Herr Amtmand Teiste, der gave mig den Ære, nogle faa Dage at være hos mig, med Forundring ansaae.

Til denne store Ruin paa Skov har vel været adskillige Aarsager; men de fornemste anseer jeg at have været disse efterfølgende:

1.

At Beboerne selv udi de ældste Tider, paa Søndmør og andre Steder, med frie Villie og Forsæt satte Ild paa og opbrændte de Skove, der vare paa Øerne og ved Havkanten, paa det ikke Søerøvere der, som deres Tilholdssted, skulde opholde sig, og giøre dem Skade. Saaledes veed man at sige, det tilgik paa Viger-Øen her paa Søndmør, som er i Omkreds 3 à 4 Miile, hvor der skulle have været saa tyk og stor Fyrre-Skov, at Solens Skin ikke kunde

trænge

trænge sig der igiennem; men nu sees ikke eet Fyrretræ, uden et og andet Lovtræ, som til Zirat er plantet.

2.

Udi de seenere Tider kom Skotter, men besynderlig Hollændere, ind til Søndmør, og førde mange Skibsladninger aarlig med sig tilbage af adskillige Slags Træmaterialier, udi lang Tid, uden at betale derfor andet, end en skikkelig Arbeidsløn at regne. Disse, da Dernes Skove vare afbrændte og udhugne, maatte reise ind i Landet, og der ladde deres Skibe. Og da Bresundet, som gaaer ind til Søndmør, er det reeneste og bredeste Indløb i Trondhiems-Bugten for Skibe, saa søgde de og herhid, saa længe der var noget at faae. At det paa mange andre Steder ligeledes er tilgaaet, tvivler jeg ikke paa.

Efter en saadan uindskrænket Udførsel af alle Sorter Træmaterialier, mærkedes Skovenes Aftagelse i høi Grad; hvorfor Regieringen tilsidst forbød een og anden Sort at udføres af Landet; men en Deel Sorter, saasom fornemmelig Bord, blev dog tilladt, deraf et vist Qvantum efter Skovenes Bonitet og Beskaffenhed at skiæres til Kiøbmands Bord, og udføres. Hvilket Qvantum skulle forud af Foged og Sorenskriver fastsættes ved en Forretning med Mænd, og det saaledes, at Skovene ikke skulde forringes, men vedvare bestandig.

Hvorledes slige Forretninger almindelig, og saavidt jeg har spurgt, ere giorte, det vil jeg her kortelig melde:

Efterat Skoveieren havde reqvireret, at der maatte holdes en Forretning over hans Skov, hvad der aarlig udi den, uden at bemelte Skov skulle aftage, kunde hugges og skiæres til Bord, hvorefter han agtede ved Ansøgning at erhverve sig Kongelig Privilegium, inde-

indfandt Fogden og Sorenskriveren med opnævnte Mænd sig paa Stedet, og forføiede sig derefter at besee Skoven. Skoveieren, der ønskede at faae Tilladelse, at skiære aarlig det meeste, som kunde lade sig giøre, viisde de kongelige Betientere og Mændene hen til det Sted eller de Steder, hvor den beste Skov var, og tillige beskrev dens Længde og Breede ei mindre, end den var. Efter saadan Syn og Befaring reiste de hiem til Aastedet, hvor der da blev undersøgt, hvad der forhen i Skoven var hugget og udbragt aarlig af Bord. Naar de derpaa havde erholdet Svar og Underretning, blev et vist Qvantum deraf ansat, aarligen at kunne udbringes, uden at Skoven skulle forringes. Dette fastsatte Qvantum tvivler jeg ikke paa, jo skeede med beste Overlæg; og anderledes hører jeg ikke endnu at skee. Men hvor utilstrækkeligt er det dog ikke, efter saadan Befaring at kiønne om Foransførte. Jeg vil lade enhver dømme, der har reist baade igiennem store og smaa Skove, hvor urigtigt det maatte blive, om de efter Befaling ved deres Giennemreise havde skiønnet, hvad der aarlig af samme Skov eller Skove kunde hugges, uden at den i Tidens Længde skulle aftage. Deres Skiøn maatte ufeilbarlig enten falde ud til Eiermandens store Skade, eller og til Skovenes Ruin, hvorefter vilde følge Næringsbrugenes Undergang.

Dette Qvantum, som derefter blev bevilget at skiæres paa Saugene efter allernaadigst erholdet Privilegium, skal, ikke andet jeg veed, de anordnede Holtzførster nu have nøie Indseende med saaledes, at ikke Undermaals-Tømmer bliver hugget, og til Saugene henbragt for at skiæres.

Det feiler vel ikke heller, at jo de kongelige Holtzførster indfinde sig ved Saugene, og efterseे samme; men tænker Nogen, at ikke Skoveierne vide Raad herimod? Jo, de veed vissellg; endskiønt

langt fra, at jeg siger, alle bruge det. Dette Raad veed jeg, de veed: at om Vinteren paa Føret kan de kiøre sit Undermaals-Tømmer i Nærværelsen af Saugen, dog i Skoven, eller i Skiul hist og her i smaa Dynger eller Partier, og efter hvert siden kiøre det paa Saugen; men det store Tømmer, som er Maals-Tømmer, at lade ligge paa Saugen uskaaret til sidst. Observeres og dette af Holtz-forsten, og han sporger, hvoraf det kommer, at saa smale og smaa Bord ere skaarne? svares der: at de ere af de øverste Tømmer-Stokke af Træet; og Rodtømmer-Stokken gior de strax en Anviisning paa Saugen, hvor den ligger. Findes der da ikke saa mange Rod-Stokke, hvilke egentlig ere de, som bør maales, imod hvad der findes i Mængde af de andre, foregive de igien: at af de nedfældte Træer har der været hugget 6 og 7 Tømmer-Stokke. Er dette ikke tilstrækkeligt, bliver Hugsten af Vindfælder og syge Træer. Foruden Foranførte kan jo en Skoveier lade nedfælde Træer, og kiøre dem om Vinteren paa Føret til Saugen, eller nær ved Saugen, saa lange, som de ere, i det mindste af 2 eller 3 Bords Længde. Kommer Holtzforsten da, og sporger, hvad det er for Slags Træer, der ligger? er det Tømmer til at bygge Huuse af; men saasnart han er reist, hugges de over, og da bliver det Tømmer at skiære Bord af.

Ligesaa naar Saugmesteren aarligen skal aflægge Eed paa, hvor mange Bord der aarligen paa den eller den Saug er skaaret; saa kan jo dette skee; da det staaer i Skoveierens Magt og frie Villie, at lade Saugmesteren være paa Saugen udi kort eller lang Tid efter Behag, og i hans Fraværelse indsætte enten sin Dreng, Huusmand eller anden, at Saugmesteren kan aflægge Eed paa, at han ikke har skaaret paa Saugen meer, end saa eller saa mange Bord,

som

som bliver maaskee vel undertiden mindre, end bevilget er. Skal Skoveieren selv sværge, er jeg bange for, at mange af dem aflægge Eed paa Conditioner.

Af dette og meere, som er for vidtløftigt at opregne, erfares, at alt for stor Ødelæggelse paa Skov kan skee, endskiønt Hans Kongelige Majestet allernaadigst har indsat dem, der skal have Inspection over Skovene.

Til at conservere Skovene, er vel intet bedre, end at der holdes en grundig og lovlig Forretning over samme, og det saaledes, at enhver, der læser Forretningen, kan skionne, om den nogenledes er giøre rigtig, eller ikke.

Hvorledes dette efter mine Tanker kunde skee, og hvad Orden og Regler ved saadan Forretning bør bruges og iagttages, det vil jeg i efterfølgende 5te Post melde, og alene nu anføre, at de otte Mænd, som blive opnævnte til Skionsmænd i slige Forretninger, bør være unge og vittige Mænd, og tillige Mænd, der enten selv eie Skov, eller arbeide hos andre i Skov; men ikke de, der have aarlig Arbeide i den Skov, hvor Forretningen skal holdes. Disse Mænd bør 10 eller 12 Aar derefter indfinde sig igien i foranførte Skov, og overfare samme i saa mange Dage, som behoves, og derefter til næste Ting beedige efter deres beste Skiøn, om Skoven har imidlertid aftaget eller tiltaget, hvilket disse Mænd, der ikke have Arbeide i Skoven, bedre da observere, end om de stændig arbeidede der. Har den aftaget, bør dets Qvantum, som ved første Forretning var fastsat, nedsættes. Har den tiltaget, bør dets Qvantum paalægges; og ikke uden et Interims-Privilegium at udstædes, forinden dette sidste er skeet.

Naar da Skoveieren derefter havde erholdet Privilegium paa, hvor meget der kunde hugges og skiæres til Bord, samt hvor meget

og hvad Sorter udi deres Privilegier er bevilget til Udførsel af Landet; saa holder jeg for, at Tolderen, saavel i nærmeste Kiøbstæd, som de andre Kiøbstæder, bør have Copie af saadanne Privilegier; og naar Skibene skulle tilladdes med slige Materialier, da burde Kiøbmændene ikke aleeneste giøre Angivelse paa Toldboden, hvad og hvor meget de laddede, men og hos hvem de havde kiøbt dem, og det under deres Haand; hvorimod Kiøbmændene igien burde forsyne sig med Beviis, hos hvem og af hvilken Skov de have kiøbt dem. Og naar da det bevilgede Qvantum i Districtet for det Aar er udført af Landet, da aldeeles ikke at tillades meere.

Skulde een eller anden i Districtet ville fare hen til en anden langt fraliggende Kiøbstæd med deslige Materialier, da burde Saadanne giøre Angivelse paa næste Toldsted, paa hvor meget, af hvad Sort, og af hvis Skov det er, og derpaa faae Passeer-Seddel til det Sted, de agte sig; i hvis Mangel Materialierne bør være confisqverede. Hvilket Qvantum da bør komme i Betragtning, saavel ved den Toldbod i Districtet, hvorfra de ere førte, som ved den Toldbod, de komme til.

Det var at ønske, at Eed kunde blive mindre brugt, end skeer. Og naar det maatte skee, at det da skeede med Høitideligheed og for en siddende Ret, og ei skriftlig, besynderlig af Bønder, der, som oftest, ei selv kunne skrive, men maae faae en anden at skrive for sig, og aleene holde selv paa Pennen, naar Navnet underskrives, det de vel ikke ansee af stor Betydenhed.

3.

At der have været alt for mange Fællesskaber paa Skov og Mark; og i Mangel af, at Skovene have været deelte og adskilte, har enhver hugget, som han har lystet; hvilket har ruineret Norges

Sko-

Skove. Ja, naar een har hugget, har den anden ogsaa, dog ofte ikke deraf benyttet sig eller havt mindste Fordeel, da det i Skoven har lagt at raadne, hvoraf vises noksom Spor og Kiendetegn endnu den Dag i Dag, og kan ikke beskrives uden med Bedrøvelse, ret ligesom de havde været kiøbte til at ødelægge den.

Til at faae Fælleskabet ophævet, ere vel Mange begierlige efter; men da saadanne Forretninger ere kostbare, og mange Jorddrotter og Embedsmænd lade det komme an paa deres Leilændinger, om de samme vil bekoste, og vil ei engang tage Deel i Bekostningerne med deres Leilændinger; saa blive endnu alt for faa Jorders Skov og Mark deelte og adskilte.

Desuden, naar een eller anden begynder at anlægge saadanne Aasteds-Forretninger, er det baade vanskeligt og bekosteligt, at bringe Endskab paa dem, i det at der til saadanne Sager udfordres ordinair Situations-Kort, hvilket Citanten bliver paalagt, om han ikke vil, at anskaffe. Skal Sagen da tage Ende, faaer de at reise til en Kiøbstad, for at forskaffe sig en duelig Mand, der kan anlægge Situations-Kort, som ventelig vil være brav salareret for sin Reise og Forretning. Og da her fra Søndmør til Bergen eller til Trondhiem, hvor saadanne Mand kunde bekommes, er 30 Mile; saa kan man forestille sig, hvad saadan en Mand kan paastaae, her paa Stedet at komme, omendskiønt han er nogenledes billig i sit Forlangende.

Heraf sees, hvor bekosteligt, langvarigt og besværligt det er, at faae Eiendommene adskilte. Og saa længe de ikke skilles ad, tænker jeg, at det er lidet bevendt med Skovenes Conservation, Landets Cultivation, Indhegninger og Oprydninger, som nok er betydeligere end en Guldgrube i Landet.

Jeg har vovet det, som jeg tvivler paa, mange gior, nemlig: at jeg udi 15 à 16 Aar har forrettet nogle og 40 slige Forretninger, uden at paalægge Nogen at anskaffe Situations-Kort. Og i en Tid af 60 Aar foran har her ikke været holdt flere end 4, saavidt jeg har spurgt og erfaret; men jeg er og forvisset om, ifald nogen af mine Forretninger havde blevet indstevnet for Over-Retten, de havde paa min Bekostning blevet hiemvist, og maaskee jeg tillige med Mulkt og Caracter havde blevet anseet, just fordi jeg havde dømt i Sagen uden at paalægge Parterne at anskaffe Situations-Kort.

Ved det de af mig ere blevne frie for Korters Anskaffelse, ere de og vorden frie for store Bekostninger, der har giort dem begierlige efter Decisig; thi jeg har aldrig havt høiere for saadan Forretning, med Skyds og Diæt-Penge iberegnet, end 10 Rdlr.; og ikke heller burde jeg have meer, da Opsættelser aldrig har været skeet, naar Stevningen har været lovlig indrettet og forkyndet; men forinden jeg er reist fra Stedet, som ordinair har skeet den 4de Dag, er Sagen enten ved Forliig eller Dom bragt til Endskab. Lægger man nu til de øvrige medgaaende Udgifter til Laug-Retten, en Mand at gaae i Rette for sig, og Spise i disse Dage, ere de øvrige Bekostninger nok ikke løbne over 14 Rdlr., som er tilsammen 24 Rdlr. Saa vilde, om Situations-Kort skulle have været anlagt, nok Sagens Bekostninger ei have været mindre end 100 Rdlr., ja vel meer. Og det er faa Bønder i Stand til at bekoste; ikke heller ere Skovene af den Værdi paa mange Steder for nærværende Tid, (hvad de kunne blive, sees ikke saa meget paa) besynderlig her, at de for saadanne Bekostninger kunde i deres Livstid vente Erstatning.

At proponere des Aarsage om Situations-Korters Afskaffelse, det er ikke mine Tanker; thi de ere saa uomgængelig fornødne, at

hvis

hvis de ikke vare, kunde Over-Retterne ei skiønne, om deslige Forretninger vare for Under-Retten giort ret eller galt, eller om der var begaaet nogen Mislighed, eller ikke. Men dette er mit Ønske og Diemærke: Om der ikke kunde udfindes Midler til, at Situations-Kort kunde blive saa lidet kostbare, som muligt.

Hvad jeg tænker, kunde skee, er dette: Hans Majestæt har allernaadigst udi de fleste Fogderier i Norge beskikket Holtzforstere eller Skovinspecteurer, som nyde, det jeg ikke andet veed, 200 Rdlr. aarlig Gage. Disse, holder jeg for, kunde tillige beskikkes til Conducteurer, naar de havde giort sig kyndig og lagt sig efter den Videnskab, som Embedet udfordrer, det mindste een udi hvert Amt, imod at nyde for et Situations-Kort fra 3 til 6 Rdlr. i det høiste, og fri Skyds frem og tilbage, samt daglig udi Diet-Penge 2 à 3 Mark Danske. Og ifald Hans Majestet vilde forsikkre saadanne, at, naar de udi en vis Tid troelig og med Accuratesse havde forrettet dette Embede, de da skulde nyde en anden convenable Station, som de havde giort sig beqvem til, og søgte: Saa skulde man ikke meget tvivle paa, at de baade ansaae foranførte Belonning at være stor nok for deres Forretning, saa og ville det ikke mangle, at de ville saavel giøre sig habile til dette Embede, som et andet, de siden tragtede efter.

4.

Skov-Forpagtninger imod en vis aarlig Afgift til een eller anden, som fornemmelig er skeet med de kongelige og beneficerede Skove, indseer nok enhver baade at have været og er meget skadeligt, uden at jeg derover gior nogen Beskrivelse. Jeg vil alene ønske, at det aldrig maatte skee herefter. Bedre, tænker jeg, det er, at slige Skove paa offentlig Auction blive solgte til den Høistbydende, og Pengene at indkomme i Kongens Casse, end at Kongen skulle af

dem

dem bekomme en maadelig Afgift aarligen i en kort Tid, da jeg slutter, at de ei paa den Maade vilde vare længe. Ligesaa tænker jeg, at alle Kongens Almindinger burde sælges.

5.

En alt for hastig Resolution, om jeg maa sige, til at udstæde Privilegier til Bergverker og Manufacturer, hvorved dem er given en vis og anseelig Circumference af Skov, næsten ligesom de skulde have bemelte Skov, som ofteste andre tilhørde, for intet. Og en alt for fri og ubehindret Behandling med slige Circumferences-Skove, hvor de hart ad for Fode, uden at det iblant har profiteret Nogen, ere nedhugne, der har været een af de store Aarsager til Skovenes Ødelæggelse i Norge.

Jeg tænker, det vilde være baade nyttig og fornødent, om man kunde faae paalidelig Underretning, hvad Bergverker og Manufacturer der har været i Brug, og for nærværende Tid ere i Norge. Hvad Profit aarlig ungefær de brugbare have kastet af sig; og hvad Skade vedkommende Participantere have havt af de Verker, som de have været nødte til at nedlægge. Hvad Skove der have været til ethvert Verk, og i hvad Tilstand de have været; samt hvad Skove, og i hvad Tilstand de ere nu. Alt, for at man hverken skulde giøre sig for store eller for smaa Tanker om deres Fordeelagtighed; ikke heller være alt for hastig og hidsig til nye Anlæg; men lære af Formænds Skiebne, at man bør i slige Tilfælde gaae Trin for Trin frem, og det med Varsomhed og godt Overlæg, paa det hverken de selv eller Landet skal lide for stort Tab.

Jeg holder for, om der udi et eller andet Districkt skulde befindes at være gode Skove, og der tillige skulde opfindes gode Ertzer og Metaller, hvor Bergverker kunde anlægges; eller der skulde findes

Lei-

Leilighed, at anlægge Teglbrænderie, Glaspusterie, eller andet deslige, hvortil Skov udfordres, at der, forinden noget Privilegium bliver udstædt, for i Veien nøie, saavidt mueligt, undersøges og fastsættes, hvad Landet, i Henseende til Gaardene at vedligeholde og opbygge, kunde aarlig behøve. Dernæst, hvad Næringsbrug det District haver. Om bemelte Næringsbrug er almindeligt, eller særdeles for visse Folk og Familier. Af hvad Betydenhed samme er, og kan aarlig beregnes til. Om der til bemelte Næringsbrug udfordres megen Skov, eller liden, og hvor meget ungefær. Om bemelte Næringsbrug har tiltaget eller aftaget, samt om det er nogenledes aarlig bestandigt, eller ubestandigt; hvilket, jeg tænker, temmelig vist kunde mærkes deraf, om Folkemængden har tiltaget eller aftaget. Derefter, hvad det Bergverk eller Manufactur, som i det eller det District kunde anlægges, aarlig udfordrede af Skov. Om det Bergverk eller Manufactur efter beste Formodning kunde blive bestandigt. Hvad der af saadant et Verk, naar det var sat i skikkelig Stand, aarligen kunde profiteres. Om mange Familier aarligen kunde derved leve og profitere, samt hvad. Hvad Kull der til saadant et Bergverk eller Manufactur aarligen udfordredes.

Naar dette var fastsat og anført, saa ville der skiønnes, om det første Næringsbrug tilligemed det sidste, uden Fornærmelse for hinanden, kunde bruges; eller om eet af Deelene maa nedlægges. Befindes det, at eet af dem maa nedlægges, for ikke at begge med Tiden skal blive nedlagt; saa maa jo derpaa sees, at det mindst betydeligste og profitableste bliver nedlagt. Befindes begge Næringsbrug at importere ungefær lige meget aarlig; saa tænker jeg igien, at det, som profiterer den almindelige Hob, bør præfereres for det, som ikkun profiterer visse Familier. Er man uvis om, enten begge

Næringsbrug kan blive ved Magt, eller ikke, af Frygt for Mangel paa Skov; saa maae jo Skovenes Mængde og Beskaffenhed undersøges.

Denne Undersøgning maa skee af Mænd, som rettelig kunne skionne om en Skovs Godhed eller Ringhed; og ei af saadanne, der aleene reise op og see hen i en Skov, eller fra Søen af kaste Oinene hen til den, og derefter enten giøre en herlig Tale og Beskrivelse om Skoven eller Skovenes Bonitet, at de kan vare stedse og saa længe Verden staaer; eller igien giøre dem alt for ringe; uden at producere noget Beviis eller i det mindste nogen Grund til deres Forretnings Rigtighed.

Nei. Jeg tænker, særdeles i saa betydelig en Sag, som angaaer det Almindelige, at det bør skee anderledes og paa saadan Maade, at enhver, som læser saadanne Forretninger, bør blive overbeviist om, at den er giort nogenledes, og, saavidt muligt er, rigtig.

Hvordan saadan Forretning kunde skee, efter mine Tanker, det vil jeg nu melde efter forhen givne Løfte, naar jeg har erindret det, som for i Veien bør iagttages, som følger: Det første, man maa undersøge, er, at blive underrettet om Familiernes og de Jordbrugendes Tal i Districtet. 2) Hvad nødvendige Huuse, der ere og bør være til enhver Gaard og Familie. 3) Hvor meget der vil medgaae af diverse Sorter Materiallaier til ethvert Huus. 4) Hvor længe ethvert Huus, efterat det er opbygget (NB. af de Materialier, som nu faaes), kan staae og vare, indtil et andet i dets Sted maa opbygges. Dette sidste er vel det vanskeligste at blive underrettet om; men jeg tænker dog, at det noget nær kan skee, naar man tillige overveier, at de Huuse, som staae ved Søekanten, formedelst den der faldende idelige Damp og Skaadde, vaere kortere end de inde i Landet.

(Her-

(Herom har jeg for 1½ Aar siden forfattet en oeconomisk Beregning, for saavidt Søndmør angaaer). Naar dette med muligste Accuratesse var fastsat, saa seer man, hvad der aarlig vilde medgaae til Huusenes Opbyggelse og Vedligeholdelse, som det nødvendigste i Landet, og bliver sandelig ingen Bagatelle.

Dernæst og paa lige saadan god Grund maa der nøie undersøges, hvad Materialier der aarlig vilde medgaae til det Næringsbrug, som forhen var i Landet; og derover af enhver Sort forfatte en grundig Beregning.

Ligesaa igien saa nøie som muligt at fastsætte, hvad Materialier og hvad Kull der aarligen udfordredes til det Jernverk eller Manufactur, som i Districtet kunde anlægges.

Efterat man saaledes haver faaet Beregning over, hvad der aarligen udfordredes; saa maa man igien see, om dette Qvantum kunde af Skovene aarligen udbringes, uden at de bleve formindskede og ødelagte.

Til dette at blive underrettet om, maatte man først tage et Situations-Kort over enhver Skovs Længde og Breede. Derefter nøie forfare og beskrive: Om den Strækning af Skov ligger paa en Berg- eller Field-Side. Om samme ligger steil og brat, eller ikke, NB. Ved saadan Beskrivelse kan man, uden at have været paa Stedet, temmelig vist slutte, at, ifald Field-Siden gaaer meget steil, er der og liden Jord og Muld til at ernære Skoven, og følgelig ikke andet end kort og kroget Skov, som man kalder Kratskov. Derimod, hælder den kun lidt efter lidt, er der ordinair dyb Jord og Muld at ernære Skoven, og paa de Steder findes lang, høi, tyk og skiøn Skov.

Saa beskriver man: om Skoven er tynd eller tyk. Eller og-saa: om den paa eet Sted er tynd, men paa et andet Sted tyk. Hvorhelst, og hvor langt og breedt det er.

Naar dette er skeet, for at bevise Skovvexten, og tillige at skiønne derom, bør man nedfælde nogle saa smaa unge Træer ved Søen eller nederst af Skoven, saa der oven for, og atter der oven for, om Skoven er af en lang Distance, og tilsidst allerøverst, og hugge disse Træer af allernederst ved Roden. Man bør ikke ud-lede disse Træer af en besynderlig liden eller stor Vext, men tage dem ligesom de falde eller forekomme i Skoven af den almindeligste Vext. Disse afhugne Træers Længde bør maales, og eftersees, hvor gammelt det er, som man merker af de aarlige Udskud paa Træet, der for et-hvert Aar viser sig som et Leed om Træet; men da disse Udskud efter hvert, som Træet voxer, tørrer, raadner, og falder af neden fra, saa trækker Træet en Bark over sig, der skiuler, besynderlig neden ved Roden, naar Træet er noget gammelt, Ledet; hvorfor man bør have med sig en Baandkniv eller andet Instrument, at raspe Barken af. Er Træet temmelig gammelt, saa er der og ordinair voxet nyt Træ neden ved Foden omkring Træet, som aldeles skiuler Ledet; og saa faaer man igien hugge af den omkring værende Huud saa længe, indtil man finder Ledet, som mærkes ved de inden i Træet siddende Qviste, som uden til ei sees.

Derefter saa bør de nedfældte Træers Tykkelse ved Roden maa-les, og eftersees, hvor mange Gaarer eller Saftkredse Træet indven-dig i sig haver, som tælles inden fra Marven i Træet til Træets Huud og Bark. Disse Gaarer i Træet skal man conferere med Træ-ets aarlige Udskud, for at see og derefter beskrive Træets Ælde.

Dette Forsøg maa ikke aleeneste ved de Træer, som staae ved Søen eller nederst i Dalen, som meldt, giøres; men endog med de Træer, som staae høiere op i Dalen og paa Fieldet. Og da skal man ved saadan Besaring og Undersøgning see saa megen stor Forskiel paa Skovvexten, at Mange havde ikke forestillet sig det.

Dette maa iagttages, at naar et lidet Træ af Frøet spirer op af Jorden, da skyder det vel temmelig i Høiden, hvor Jordarten er god, men Tykkelsen bliver saare liden, og følgelig blive og Gaarerne eller Ringene i Træet saa meget subtile og smaa, at man har Møie for at tælle dem, besynderlig naar Træet er noget gammelt; men efter hvert, det skyder Rodderne ud, hvorved det trækker meere Saft af Jorden, bliver Tykkelsen større, og en længere Distance imellem Gaarerne inden i Træet. Og naar Træet næsten har naaet sin Høide, begynder det fornemmelig da først at blive tykt og faae Førlighed; følgelig bliver der da ogsaa en større Distance imellem Gaarerne i Træer. Dette bør i den Anledning observeres, at ingen skal tage feil ved de nedsældte unge Træers Opmaaling af Længde og Tykkelse, og tænke: fordi dette unge Træ i 15 Aar ei er blevet tykkere, end saa og saa meget, saa kan man ikke vente, at det i 30 Aar bliver meere end dobbelt saa tykt. Nei, dette gaaer ikke an; men i dets Sted skal man tænke saa, naar Gaarerne i Træet ere afpassede og i Forretningen beskrevne: I 15 Aar har Træet faaet den og den Tykkelse, og efter hvert Aar er Distancen imellem Gaarerne blevet saa og saa meget større, og i det sidste Aar saa og saa stor; følgelig vil dette Træ blive saa og saa tykt, og saa eller saa langt, naar det bliver 30 Aar; Længden skiønnes og meget af de øvrige Træers Vext i Skoven. Dog maae de, som slige Forretninger skulle giøre, vel mærke paa, at Skoven voxer ikke alle Aar lige meget; og om Mis-

vext det samme Aar, Forretningen holdes, skulle indtreffe, da maa det observeres og iagttages.

Ellers maa jeg her anføre, at det er forsikkret mig, at Fyrre og Gran skal tvende gange om Aaret trække Saft til sig, og skyde den fra sig igien. Skulde dette være rigtigt, maae og de Slags Træer aarlig sætte tvende gange Gaarer, og tvende gange Udskudder; hvilket er en Nødvendighed at blive underrettet om. Naar jeg hernæst skriver Noget, skal jeg melde om dets Rigtighed, eller ikke, isald Ingen imidlertid har giort det, da jeg allerede har sat Forsøg derpaa.

Naar Skovvexten saaledes er betragtet og overseet, saa bør igien eftersees og beskrives, om Skoven er tynd eller den er tyk, og vel begroet. Er den tynd, saa drives ikke aleeneste Froet, naar Træet kaster det fra sig, hist og her fra eet Sted til et andet; men naar det har fæstet sig, staaer det og aabent for alt Veir, Kulde og Varme. Derimod, naar Skoven er vel begroet, tage de store Træer Vinden, Kulden og Varmen for en stor Deel fra de smaa, hvorover de bedre trives og voxe.

Hvórledes Skoven er beliggende: Om den ligger imod de sydvestlige, vestlige, og nordvestlige Vinde, som ere de skarpeste og skadeligste Vinde for al Slags Vext. Hvor disse Vinde støde paa, maa Skoven ømmelig behandles, besynderlig naar den tillige er tynd, paa det ikke aleeneste de spæde Opskud og unge Træer, af Vind og Snee, som drives med en stærk Force af de store hen paa de smaa Træer, ei skal brækkes af; men endog, naar Distancen imellem de store Træer er saa langt fra hinanden, at det ene ikke kan tage nogenledes Velret fra det andet, og ligesom bære fælles Byrde; saa bliver der mange Vindfældinger. Og hvad Stormvindene ikke nedfælde, det skeer ved de nedfaldende Træer paa de andre hosstaaende, som derved

tas-

tage flere med sig; hvorover der bliver alt for stor Aabning i Skoven. Om den Skov, hvorover Forretningen holdes, har nogen Ly eller Læ af anden hos sig staaende Skov. Om den ligger ind i Fiordene, eller ved Havet, hvor Vindene falde altid stærkere, men tillige meere jevne, end i Fiordene, da ventelig de der værende og imodstaaende Field brække Vindene eller tage deres Force meget af.

Naar dette er fort i Pennen, saa beskrives igien: Om der udi Skoven findes meget Saugtømmer, ordinair af den eller den Tykkelse ved Roden, eller ikke; og saaledes Huustømmeret og andre Sorter; samt hvad Prisen paa Materialierne almindelig da er. Hvorfor jeg anseer nødvendigt, at beskrive Tykkelsen, er denne Aarsag: At hvad der holdes for Saugtømmer paa eet Sted, det holdes for Huustømmer paa et andet Sted; og hvad det holdes for Huustømmer paa eet Sted, det holdes for fuldkomne Spærrer paa et andet Sted. Ved saadan Beskrivelse, først om Materialiernes Førlighed og Tykkelsel til ethvert Slags Brug, og, for det andet, om Priserne, kan man paa temmelig fast Grundsaae Underretning, om der er megen Skov, eller ikke. Thi det slaaer vel ikke feil, ifald der ere store og skionne Skove, ere Priserne ringe; men ere der ringe Skove, ere Priserne høie; eller og maa derpaa være des større Aftræk til Landets Indvaanere, og altsaa udfordres der meere Skov, end andensteds. Tillige kan man nogenledes vist erfare, uden at see den, om Skoven er forhugget; thi er der meget Huustømmer og Spærrer, men lidt Saugtømmer, er Skoven forhugget.

Naar da Skoven, som meldt, er beskrevet, sc. dens Længde og Breede, Situation, Vexter, Godhed eller Ringhed, Tykkelse og Førlighed, Jorden, hvorudi den voxer rc; saa udtager man kun een

eller

eller tvende smaa Strækninger, efter Skovens Beskaffenhed, af en vis Distance, fra det nederste til det øverste af Skoven, og nøie forfarer og overlægger, hvad der udi denne liden Distance ethvert Aar kunde hugges til Bord, Master, Bielker, Huustømmer, Spærrer, Stavveed til Tønder ꝛc; og hvor mange Læster Kull af denne liden Distance der kunde udbringes, uden at Skoven skulde ruineres; og derefter beregne, hvad den øvrige Strækning, i Proportion af den liden, aarligen kunde bringe af sig; hvorefter det aarlige Qvantum fastsættes.

Ved saadan Forretning kan Kongen, de høie Ministre, og enhver, naar alting nøie og rigtig er iagttaget og beskrevet, temmelig vist erfare, om dem, der har giort slige Forretninger, har forrettet dem nogenledes rigtig, eller ikke. Ganske accurat, kan man ikke vente. Ligesaa vil slige Forretninger, meere end i eet Tilfælde, komme til stor Nytte og Oplysning, baade nu og i sildigere Tider.

Dette vil jeg og erindre, at naar saadan Beskrivelse, som meldt, skeer, saa sees og eftersees, at den ene Skov er ikke saa tienlig til eet Slags som til et andet Slags Brug; saasom Skov, der staaer paa Field- og Berg-Sider, og bliver gemeenlig kort, tyk, og kroget, samt voxer seent, er ordinair ikke andet tienlig til, end til Indveed, saasom til Baand, Knytter, Knæer ꝛc. i Fartøier, og til Kull ved Bergverker og Manufacturer. Den Skov, som staaer paa sumpige Steder, og er gemeenlig meget tynd, er ligeledes fornemlig tienlig til Kull, endskiønt bemeldte Kull ere ikke af de beste. Derimod er den Skov i Dalene, hvis Strækning er lidt hældende, saa Vandet kan rinde derfra, ordinair rank, høi, og uden Qviste, voxer og langt yppigere der, end paa forommeldte Steder. Udi denne Skov kan man vente, at der blive skiønne Mastetræer,

godt

godt Saugtommer, fuldkomne Bielker ꝛc, men saa krogede og uduelige Træer, der kunde brændes til Kull, uden hvad Top-Ender af de nedfældte Træer til Saugtommer, Bielker ꝛc., efter Skovens Størrelse og den bevilgede Hugst, angik; altsaa bør man ikke alletider vente det største Qvantum Kull af de største Skove. Og hvem kunde vel herefter have Hierte til at lade saadan Skov opbrændes til Kull, som vilde blive saa kostbar, begierlig og umistelig.

Udi de ældre Tider kan man erfare, ja ikke længere Tid, end fra 1683, det Berg-Ordinancen giver tilkiende, at alt, uden Master, ligesom skulde være destineret Ilden, for at Bergverkerne kunde drives; hvilket, jeg slutter mig til, foranledigedes deraf, at der da vare saa store og overflødige Skove i Norge, at man meenede, de snart aldrig kunde tage Ende; samt de store Fordeele, de ventede af Bergverker og Manufacturer; hvorom de vel og iblant giorde sig større Tanker, end de siden ofte befandt, da de erfarede, at mange deslige Anlæg gik i Røg og Vind, efterat store Skove vare ødelegte.

Men da Regieringen siden blev underrettet om, at de i de Flestes Tanker uendelige Skove saa mærkelig toge af, at der endogsaa paa sine Steder blev megen Mangel paa Skov, Skovene formedelst Mangelen bleve saa meget mere kostbare; saa have vi, Gud skee Tak, faaet seenere Forordninger og Anstalter til Skovenes Conservation. Og maaskee der endnu kan komme den Anstalt, at intet Privilegium bliver udstæd, endog i de skovrigeste Districter, forend der er udbrækket en 4000 Tønder Malm, for da at erfare om Grubens eller Grubernes Bestandighed eller ikke. Hvilken Anstalt, jeg tænker, var tienlig baade for Participantere og Landet.

Ligesaa tør der vel med Tiden komme den Foranstaltning, at ingen Mas-Ovn maa opbygges, forinden Skovene ere besigtigede

i de Districter, hvor de agtede at opsætte Mas-Ovn. Og ifald der da befandtes Skov, saavel til Landets egen Fornødenhed, som til Bergverk eller Manufactur, at der da bliver ansat et vist Qvantum Kull aarligen til ethvert Brug.

Jeg maa spørge: Skulde det ikke være baade billigere og tienligere, at der ikke saa hastig blev udviist nogen Circumference til et Bergverk, og ikke sat Priis paa Kullene; men at Participanterne selv fastsatte en skikkelig Priis, hvad de for en Læst Kull vilde give paa visse Aar, og forskaffede nogle faa Kullbrændere til at vise Almuen Maaden, om Districtet ikke var vant til at brænde Kull; alt for at vænne dem til det Næringsbrug, de ei for vare vante til, og at betage dem den Frygt, at deres Indretning og Arbeide skulle mislinge, og de følgelig ei have nogen Fortieneste, men Tab, som ofte skeer, og giør en stor Hinder i alle nye Anlæg; hvilken Priis de igien kunde nedsætte efter Omstændighederne. Hvorfor jeg tænker saa, er dette:

1) At jeg troer, ethvert District, som var vant til Arbeide, og havde ikke andet at stole paa, end sine Hænders Gierninger, vilde med Glæde arbeide, naar de saae, at de derved kunde leve og fortiene; og altsaa unødigt, at befale dem dertil.

2) Naar derved var en nogenledes efter deres Stand og Arbeide proportioneret Fortieneste for i Veien ansat til Løn, hvem vilde da ikke bringe tilveie, alt hvad han kunde, for at fortiene; ja vel meer end han burde. Og hvor snart vilde man da ikke komme efter, om Belønningen var sat for høit; og altsaa igien kunde nedsætte den.

3) Hvor ømmelig vilde da ikke enhver, der eiede Skov, behandle den, og see til, at det, som var just tienligt at opbrændes til Kull, blev dertil anvendt, og den øvrige Skov sorteret, ethvert til sit Brug. Saaledes

tæn-

tænker jeg, det burde skee, naar Rigets allerstørste og umistelígste Herlighed, som er Skov, skulle conserveres.

Derimod tænker jeg: Om en Circumference af Skov blev udviist til et Bergverk og Manufactur, og deraf fastsat, hvad Qvantum Kull aarligen skulde leveres, samt Priis derpaa, og bemeldte Priis var liden for Arbeiderne, og end mindre for Skoveierene; der da bestandig vilde skee, som forhen er skeet, og vel maaskee endnu skeer: at Arbeiderne, der burde tage Vindfældinger, fort, kroget, og Kratskov, Top-Ender, uduelige Træer ꝛc., for at brændes til Kull, toge og nedfældede Skoven for Fode, for at giøre Arbeidet og Bekostningerne des lettere, for at leve; og hvem vilde forundre sig derover? men hvad Skade blev det vel ikke?

Skulde alligevel en vis Circumference til Bergverker udvises; et vist Qvantum Kull fastsættes for enhver at levere; og en vis Priis paa Kullene ansættes, for at være des vissere paa at faae det Behøvende aarlig: saa bør efterfølgende Poster nøie iagttages:

1) Om der udi Districtet er kostbarere at leve og holde Tienere, end udi andre Districter og paa andre Steder.

2) Om Skovene og Træ-Materialierne ere der i ringere Priis, end paa andre Steder.; eller om de ere i større Priis.

3) Hvad Næringsbrug der forhen haver været paa det Sted; og af hvad Betydenhed for den almindelige Hob.

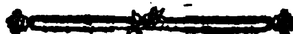
4) Om Skovenes Situation i Districtet er af den Beskaffenhed, at Kullenes Transport bliver kort og let, eller lang og besværlig.

5) Om Skovenes Beskaffenhed er enten af den Vext, at en stor Deel deraf kunde bruges til Kull; eller af den Beskaffenhed, at ikke stort andet kunde destineres til Ilden, end Top-Enderne af de nedfældte Træer og en Deel andre sygelige Træer; hvilket at bringe tilveie fra her og

der udi Marken, vilde koste meget meer Arbeide, end hvor der er en Mængde Krat og kroget Skov paa hinanden. Det er at sige: i slet og ringe Skov vil Kullene koste mindre Arbeide, end i god Skov.

I Henseende til disse Undersøgninger vil jeg have erindret, som jeg formeener er billigt, at Arbeiderne kan i det mindste have aarlig den samme Fordeel af Kullbrænderiet, som af sit forrige Nærings-brug; og Skoveierne kan nyde den samme Profit af deres Skov til Kull, som de ved andet og nødvendig Brug i Landet af samme kunde nyde; thi i Mangel deraf vil Participanterne i Bergverkerne og Manufacturerne saavel trække af Skoveierne som af Arbeiderne den Fordeel, som dem med Rette tilkom, og de af andre kunde faae. Og naar Participanterne ikke dette kan, bør Bergverket eller Manufacturet nedlægges, omendskiønt de selv kunde have nogen Profit.

Til Slutning maa jeg melde: At det nok vilde have sin store Nytte, og være høilig fornødent, at der overalt i Norge bleve tagne Situations-Korter, og holdt grundige og lovlige Besigtigelser over alle Norges Skove, paa det, naar nye Anlæg hist og her kunde iverksættes, hvor en Deel, som oftest, ere med, andre imod, Hans Majestet da baade kunde see, om det i Henseende til Skov paa det Sted kunde lade sig giøre, eller ikke; saa og forekomme de Erklæringer, Commissioner ꝛc., der vilde indtreffe, naar noget Nyt skulde anlægges; hvilket siden sandelig vil blive meere uvis at faae den sande Oplysning, om det kunde og burde skee, end forud. Og da Norges Vel beroer paa Norges Skoves Conservation, saa trøster jeg mig og ved, at det skeer, om ikke i min, saa dog efter min Tid.

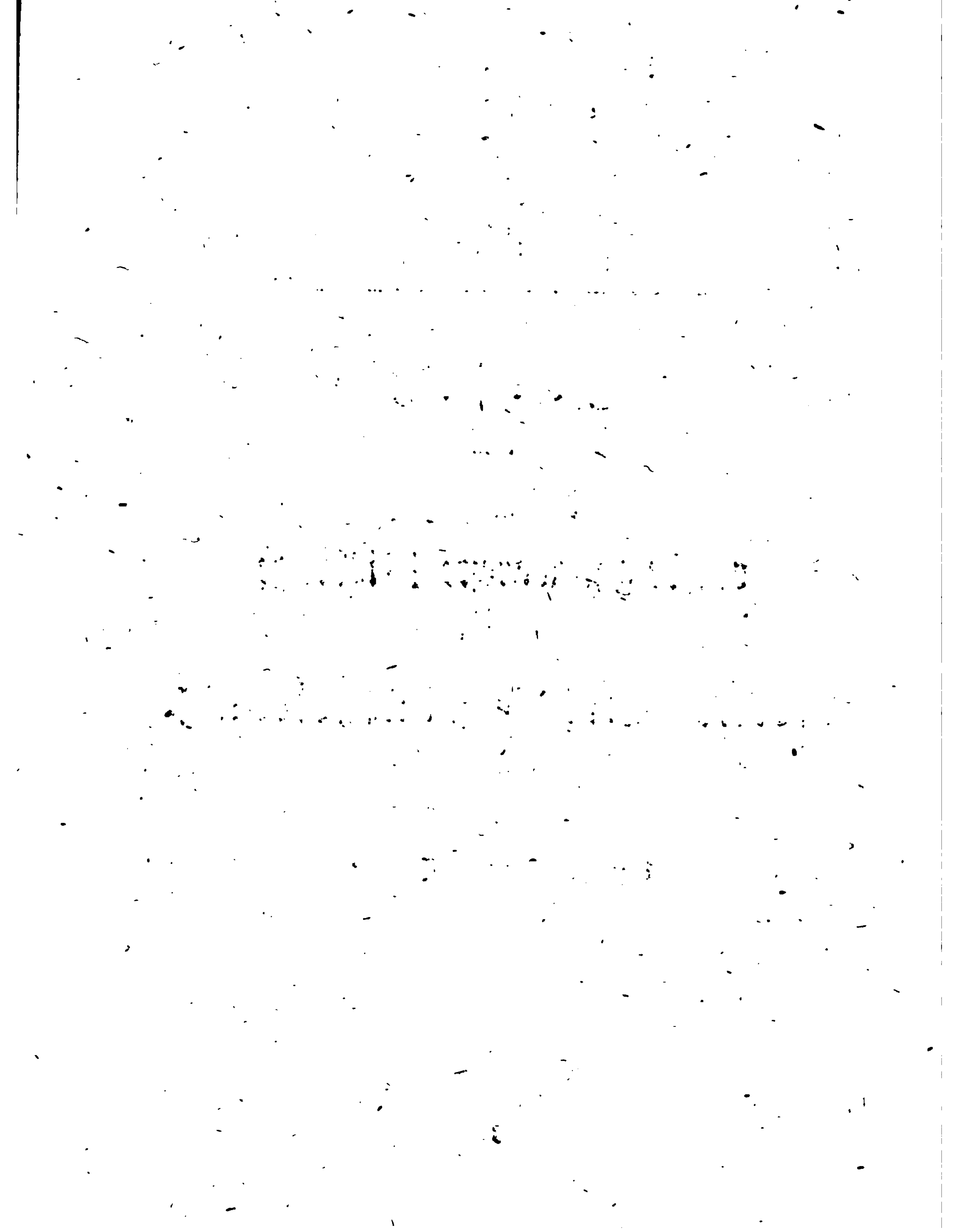
III. For-

III.

Forsøg
til en
Afhandling
om de gangbareste Misbruge
ved den
Norske Skov = Huusholdning.

Af

Etatsraad Niels Collin.

Ingen tvivler om, at vore Skove jo ere Landets nødvendigste og nyttigste Eiendomme, eller, som Lovgiveren udi Forordningen af 20 Augusti 1726 selv kalder dem, det største og fornemste, hvorpaa Rigets Velfærd er beroende. Gielder det om Huuse at bygge, Brændefang at skaffe, Fiskerier eller Bergverker at drive, Søefart, Handel og Haandverker at fortsætte, maa jo Skoven med sine adskillige og utallige Tilvirkninger være vor beste Tilflugt, og i alle menneskelige Fornødenheder komme os til Hielp. Lykkeligt det Land derfor, som eier Skove, og rettelig veed at bruge dem til sin egen saavelsom Efterkommernes Nytte; men hvor beklageligt er det ikke paa den anden Side, naar mangehaande skadelige Uordener, Misbruge og Voldsomheder øves og drives til Skovenes aabenbare Formindskelse og Ødelæggelse. Sorgelig Erfarenhed lærer, desværre, at alt for mange af disse gaae i Svang. Og da mit Øiemærke ikke er, at handle om den her i Landet værende Løv-Skov, som fornemmelig ere Birk, Asp, Ask, Vidie, Silje, Hægg, Hassel, Piil, Løn, og paa sine Steder nogen Bøge- og Eege-Skov, vil jeg ikkun kortelig vende Tankerne hen til de langt betydeligere Træer, vore Skove prange med; jeg meener vore Fyrre- og Gran-Træer; og derunder giennemgaae de vigtigste og skadeligste Misbrug, derimod øves; og saaledes giøre Begyndelse med

1. Skov-Ild.

Denne uhældige Giest tilføier Skovene i Norge ubodelig Skade aarligen. Var det mueligt, at bestemme Tallet, troer jeg ikke, at

1. . een

een Million Træer, store og smaa, bliver nok Aar om andet hele Riget over, og naar hvert Træ ikkun skulde ansættes til 2 Sk., vilde Skaden dog beløbe sig aarligen over 20000 Rdlr. Under min Omreise 1757, som kongelig anbefalet Commissarus ved de, efter General-Landmaaler Knophs Forslag, Søndenfields opmaalte nye Gaarde, erindrer jeg blant andet, i en Skovstrækning ved Juris-Aaen i Østerdalens Fogderie, ei at have seet andet, saavidt Øiet til alle Sider kunde række, end afbrændte og sørgelige Levninger af den der tilforn staaende herlige Saugtømmer-Skov. Paa vort første Commissions-Sted, Gaarden, i Elverums Sogn, erindrer jeg og i de Tider at have seet trende betydelige Skov-Ilde, hvoraf ikkun den ene ved Menneske-Hielp, og de tvende andre ei førend otte Dage derefter ved en lykkelig indfalden Støbregn, bleve dæmpede. Ja, meere end een Gang har det i de Aaringer tildraget sig, at jeg med fleere hosværende har fra eet eller andet høit Field, paa een og samme Tid kunnet tælle 4 à 5 store Skov-Ilde i de beste Skovstrækninger rundt omkring.

Enhver kan altsaa uden Møie slutte sig til, hvad Ulykke og Skade dette er for Landets Skove. Spørger man om Aarsagerne dertil, kan de henføres enten til Skiødesløshed eller Ondskab. Naar Bønderne, for at udvide og forbedre Fæ-Bedet i deres Sæter- eller Hiem-Marker, sætte Ild paa Løvskov eller ringe Fyr- og Gran-Skov, volder Skiødesløshed ofte, at Ilden, formedelst Sommerens Tørke, eller hastige Vinde, tager Overhaand, og griber om sig vidt og bredt. Skiødesløshed volder og, at samme Ulykke tilslaaes, naar Bønderne brænde Braater til Rug-Sæd, Sveer til Næper; eller at de af Bøigde-Folket, som opholde sig ved Fiskerie i Field-Vandene, giøre Ild op i Skoven, og ikke bruge Forsigtighed i at slukke

den

den efter sig. Skiødesløshed volder fremdeles ogsaa, at naar Kreature drives i Marken til Græsningen, og et halvvoxent Drenge- eller Pige-Barn følger med som Fæhyrde, tænder samme ofte i Utrængs Maal, ofte og af en Slags Fornødenehd, Ild op, for at beskierme Qvæget for Myg, Klæg, Bremser og andre skadelige Insecter, som plage Qvæget, og fordrives ved den antændte Ild. Ved den Leilighed skeer det da ofte, at slige ubetænksomme Børn løbe derfra uden at slukke Ilden vel efter sig, ja vel og iblant finde Behag udi, at see Ilden gribe om sig; hvilket let kan skee i den tette Barr-Skov, hvor Ilden, ligesom Løbekrud, tænder den tørre Mos og Lyng, og derefter den store Skov.

Ondskab volder og mangen Gang, at Skov-Ild entstaaer, naar eet eller andet slet Gemyt, af Had til Skoveieren, sætter Ild i hans Skov; hvilket, desværre, ikke er uden Exempel. Ofte skeer det og, at omkringstrippende Landstrygere, fremmede eller indfødte, af puur Ondskab og Skarnagtighed stille saadant i Verk.

De tienligste Midler imod dette betydelige Onde synes være disse: a) I steden for den hidtil brugte Maade, at brænde den unyttige Kratskov, og derved forbedre Græsningen og Fæ-Bedet, maatte Bonden herefter eene tilstædes, ved Øxe og Rodhugning at skaffe slig Skov af Veien; eller hvor det, efter Stedernes særdeles Beskaffenhed, under nøie Opsigt af vedkommende Amts- eller Skov-Betiente kunde tilstædes at brænde unyttig Skov, være sig til Sommer-Havns Forbedring, Braate- eller Næpe-Sveers Anlæggelse, maatte fornemmelig drages Sorg for, at den omkringstaaende Skov derved ikke blev antændt, men al den Forsigtighed derved iagttaget, som Lovens 6 Bogs 19 Cap. 11 Art. saavelsom Forordningen af 7de October 1738, dens 6te Post, allernaadigst foreskriver.

b) Skulde ikke desmindre ved Nogens Uforsigtighed nogen nyttig Maste-, Huus- eller Saugtømmer-Skov geraade i Brand, burde Vedkommende ei alene erstatte Skaden efter uvillige Mænds Vurdering, men og derforuden, andre til Exempel, hvad enten Skoven var dennem selv eller andre tilhørende, straffes med et Aars Arbeide i nærmeste Fæstning.

c) Ingen Huusbonde maatte betroe nogen umyndig Dreng eller Pigebarn Fyrtøi med sig i Skoven, men skulde dertil bruge et saa paalideligt Menneske, som han selv vilde staae til Ansvar for, der, paa de mindst farlige Steder, i Nærheden af Bække, Søer eller Aaer, kunde giøre Ild op, naar det endelig skulde fornødiges. Tillod Landskabet ikke desmindre ei anderledes, end at Ilden maatte tændes i Skovmarken paa Lyngmoe eller tørre Rabber, maatte Vedkommende forpligtes at indgrøfte Ilden inden en snever Kreds, hvorved al befrygtelig Ulykke kunde forekommes. Det samme kunde og iagttages ved Braate-Brænden og Næpe-Sveer, hvor den nær hos staaende Skov udfordrer slig Forsigtighed.

d) Befandtes Nogen saa ugudelig, med beraad Hu at stikke Ild paa nogen Mands Skov, burde han efter Loven, som en anden Mordbrænder, uden al Naade straffes; og maatte det især paaligge de kongelige Fogeder, ved underhavende Lænsmænd og Boigde-Vægtere at paasee med al Aarvaagenhed, det ingen Flygtinge, omstreifende Finner og Landstrygere, sig paa Skovene maatte opholde.

e) Saasnart nogen Skov-Ild, være sig af een eller anden Aarsag, maatte entstaae, burde strax klemtes med Klokken fra nærmeste Kirketaarn, hvorfra man kunde blive Ilden vaer; eller i dets Mangel Budstikken udsendes til Varsel for Almuen, da i det mindste en voxen Karl fra hver Gaard i Sognet, med fornøden Redskab,

maatte

maatte haste hen, at dæmpe Ilden, under 2 Rdlr. Straf for hver, som modvillig eller forsømmelig i slig Tilfælde befindes.

2. Almindings- eller Sameie-Skoves ulovlige Forhuggelse.

Vel byder Lovens 3 Bogs 12 Cap. 15 Art., at Ingen skal bruge meere i fælles Skov, end hans Lod kan taale, eller og at lade den skifte ved Rettens Middel; men enten det er skeet af Uformuenhed, at bestride de dertil udfordrende Bekostninger, eller af Frygt, at paadrage sig Medeiernes Uvenskab og Efterstræbelse, eller og formedelst andre i Veien liggende Hindringer, er denne nyttige Lovens Artikel ikkun lidet bleven efterlevet. Derfra har denne skadelige Misbrug havt sit Udspring, at de fleste Lodseiere have betragtet Skoven ikkun som et Rov eller Priisgods, og paa fiendtlig Viis ligesom kappet med hinanden om at ødelægge den, letsindigen tænkende, at hvad den ene levner, den anden dog ingen Forskaansel bruger med.

Ligger nu saadan Almindings-Skov i Nærheden ved Kiøbstæden, som for Exempel Strinde Alminding her ved Trondhiem, bliver Ulykken derved saa meget større, naar ikke aleene gaardbrugende Bønder, men hartad enhver Huusmand i Nærværelsen formeener sig berettiget, i Almindings-Skoven aarlig at hugge ned, ei aleene saa megen Skov og Gavn-Træer, han til sit Huus behøver, men og saa meget meere, som han med en Hest (den han paa en alt for uindskrænket Maade underholder, til dette Slags Skovrøverie at fortsætte) formaaer at drive til Kiøbstæden at sælge. Fremdeles skeer det vel og, at adskillige i Kiøbstæden Boesatte, som tillige eie Avlsgaarde paa Landet, lade det ei være nok med, paa Almindings-Skoven at fælde overflødig Tømmer og Brændefang, meere end til saadan Avlsgaard kunde behøves, om den af en Bonde-Familie var

beboet, men drive Nidsverket endog saa vidt, at fordi de eie saadan en Avlsgaard paa Landet, formeene de sig og berettigede, fra Almindings-Skoven at hente det meeste af deres Brændefang til deres Huusholdning i Byen. Det var ikke godt for det Almindelige, hvis enhver havde været eller var af lige Tænkemaade, thi da maatte det nu være ude med Skoven; men ligesom jeg, i de 13 Aar, jeg har brugt Avlsgaard paa Landet, veed mig fri, ei at have ladet hugge en Stor eller Stok i den Alminding, min Gaard kunde tilegne sig nogen Deel udi, saa troer jeg og, at flere kunne sige det samme. Imidlertid er det allerede for meget, at den største Hob tænker og handler anderledes, hvilket for Efterslægten ei kan drage uden skadelige Virkninger efter sig. Som nu Brugen af Bøigde-Almindinger ei bør strække videre end Navnet lyder, nemlig til Bøigden og Bøigde-Folkets nødtørftige Behov, men ingenlunde at opoffres Kiøbstæd-Indvaanernes Egenraadighed, i at hente derfra unødig Bygnings-Tømmer og Brændefang til deres Avlsgaarde paa Landet, meget mindre at hente saadant derfra til deres Huusholdning i Byen, saa synes det, at det nærmeste Middel imod denne Misbrug vilde være en alvorlig Advarsel ved Placater fra vedkommende Amter. Upaatvivlelig vilde dette meget afskrække derfra, særdeles naar de overblevne Skovbetiente, saa længe de nyde Løn, maatte derefter fra Amterne anbefales, tilligemed Lænsmanden og tvende af Fogden omgangsviis dertil nævnte beste Bønder, een Gang hver Høst nøie at besare deslige Almindings-Skove, hvor ulovlig Hugst øves, og der alvorligen og redeligen uden Gunst eller Gave undersøge, naar, hvor, af hvem, hvad Slags og i hvad Mængde, saadan Hugst er forøvet, hvilket alt, i en ordentlig derover indsendende Forretning, under samtliges Hænder og Segl, maatte indsendes, Amtet til Paaskiøn og foranstaltende

Paa-

Paatale, isald nogen havde handlet herudi utilbørligen, eller over det, han med Rette kunde tilkomme. Thi jeg er af den uforgribelige Meening, at ingen i Landet bør eller med Rette kan tilegne sig videre Hielp af Almindings-Skov, end samme uden Skade for Efterkommerne kan taale at afgive, samt i tilbørlig Forhold af enhvers eiende Gaards Leie. Saavidt har jeg agtet fornødent at udlade mig i Henseende til Almindings Skov. Hvad nu Samele-Skove angaaer, som jeg anseer de for at være, hvor ikkun to eller faa flere have Skov tilsælles, da formoder jeg, det vilde have sin store og visse Nytte, at slige Skove, lige efter Loven, mellem Lodseierne bleve udskiftede.

3. Umaadelig Braate-Brænden.

Skeer dette, uden at nytte Jorden derefter til bestandig Ager og Eng, bliver det en Misbrug, hvorudi mange uefterrtænksomme og gamle Fordomme aleene hengivne Jordbrugere i Norge, fornemmelig Søndenfields, have giort sig skyldige, og desværre endnu mangesteds giøre det, bestaaende derudi: Ofte 2 à 3 Mile fra Bønder-Gaardene, hvor den unge vexterlig Skov er tetteſt, og Jorden, efter Bondens Skiøn, tienlig til Braate-Land, hugges der om Sommeren ned for Føde saa stor Strækning Skov, at derpaa kan saaes 1 à 2 Tønder Rugsæd, meere eller mindre. Aaret efter, naar de nedhugne Træer ere vel tørre, stikkes Ild derpaa, da alle Qviste og Grene gemeenlig brændes op, efterladende for det meste Stammen af Træerne ubrændte. Saasnart Ilden er slukket, og Jorden saavidt afkølet, at de i den levnede endnu varme Aske kan kaste Sæden, skeer det. Aaret efter høstes Kornet, ofte 20 indtil 40 Fold, eller meere, hvilket juſt er Forførelsen til denne Skov-Skade. Endelig, naar Kornet er opskaaret, og i opreiste Hæse, bedækket med Bark,

 lagt

lagt hen i Bevar, (thi formedelst Gaardenes langt Fraliggende kan Avlingen mangesteds ikke faaes hiembragt førend paa Vinterføret), lunder Bonden i Vaaler, som de kalde det, eller, forstaaeligere at tale, lægges de overblevne Stammer af Træerne i mange Hobe paa Braate-Landet, og stikkes paa ny i Brand, da det ene med det andet reent fortæres. Saasnart det er skeet, saaes og høstes paa lige Maade, som sagt, atter engang, hvorefter sligt Land fast aldrig røres ved meere, men overlades Naturen at sørge for, om der nogensinde meere kan voxe Skov, der da gemeenlig falder ud til smaa Løv-Skov, den Efterkommerne, om saa godt synes, paa lige Maade kan voldgieste.

Saaledes har jeg seet dette skovskadelige Haandverk drive i de Aaringer, jeg efter kongelig Befaling reiste omkring i Østerdalens Fogderie Søndenfields. Men ingen handler i dette Tilfælde værre med Skoven, end Skov-Finnerne, som opholde sig langs de Norske Grændser, og med Rette fortiene Navn af Skov-Fiender. Gierneste sætte de sig ned, hvor Skoven er tykkest; og hvad de ikke med utilladelig Maste- og Saugtømmer-Hugst kan forøde, brænde og skænde de ved deres Braater uden al Miskundhed. Slig Misbrug af Skov, uden at nytte den til stor eller smaa Læst, Brændeveed, Tiære- eller Teglbrænderie, Kull-Miler, eller andet gavnligt, fører dobbelt skadelig Virkning med sig; thi baade ødelægges saa megen ung vexterlig Skov derved, at man ikke uden Medynk kan ansee slig Huusholdnings-Maade, saa og fordærves og forbrændes Jordens Frugtbarhed for mange paafølgende Aaringer, og derfor af de fleste fornuftige Landmænd er bleven forkastet som fordærvelig og naturstridig, i Henseende til Skoven ei mindre, end til Jorden.

Mid-

Midlet herimod vilde være tilstrækkeligt nok, naar den Straf-Forordningen af 20 Augusti 1726 udi den 5te Post forkynder, blev alvorlig overholdet, hver gang nogen med slig ulovlig Braate-Brænden maatte betrædes, som ikke af vedkommende Ovrighed var anseet at kunne blive til bestandig Agerbrug og uden Skade for Skoven.

4. Ubetænksom Skovhugst,

uden at nytte det Aavirkede, men lader det ligge efter sig i Skoven til Forraadnelse. En Misbrug, som hielper ei heller lidet til at forøde en Mængde Skov her i Norge, og treffer ind, enten formedelst Vedkommendes Uformuenhed i at bestride Omkostninger af Kiørsel og Forsel, eller fordi Priserne i en Hast kan have dalet, eller af andre tilfældige Aarsager. Exempel derpaa har jeg fordum seet paa en Reise i Elverums Sogn til et Annex 12 Mile fra faste Boigden, kaldet Tryssell, (hvor den beste Maste- og Saugtømmer-Skov, mig bekiendt, endnu findes), hvorledes en vis Mand, som her ei nævnes, i Sætre-Skoven sammesteds havde ladet fælde en Mængde prægtige Maste-Træer, hvoraf ikkun nogle faa bleve kiørte til Elven at fremflaades, men Resten, som allerede da havde lagt hen i mange Aar, ligger formodentlig endnu der, og raadner i Skoven. Et lige ubehageligt Syn, skiønt af mindre Betydenhed, forekom mig for faa Aar siden paa den saa kaldede Stordals Alminding, som for en liden Deel er henlagt til een af mine Saugbruge, hvor jeg forefandt adskillige opstablede Lunde Saugtømmer, som for meere end 20 Aar siden berettedes at være hugne, og nu ere giennemraadne. Midlet herimod kunde, under en bedre Skov-Opsyn, blive dette: At een og hver Berettiget til Saugtømmer- eller anden Hugst, følgelig og pligtig at have nøie Indseende med sin bevilgede Skov-

stræk-

strækning, burde bøde til Veikassen 8 Sk. for hvert lidet Træ, 24 Sk. for hvert Saugtømmer-Træ, og 2 Rdlr. for hvert Maste-Træ, som paa denne skiødesløse Maade befandtes omhugget og i Skoven over tre Aar efterladt.

5. Barke-Brød.

Den Skade, Skoven derved tilføies, er ikke liden, særdeles i indfaldende dyre Aaringer, og kan dog blant alle lettest undskyldes, efterdi Aarsagen ikke er Penge-Binding, men den haarde Nød og Hunger, som tvinger mange af Landets Indbyggere i de ufrugtbare og frostnemme Field- og Marke-Bøigder, formedelst Fattigdom, uvis Kornvext, samt langt fraliggende fra Kiøbstæden, endog i gode Aaringer, stedse at betiene sig deraf, enten for ⅓, ½ eller ⅔ Part, til deres behøvende Suppe, Grød og Brødbagning. Maatte det ikke falde nogen keedsommeligt, vilde jeg her kortelig melde, hvorledes Omgangen for det meeste dermed er: Om Foraaret sidder Barken, formedelst den fra Roden opstigende Næringssaft, løs paa alle voxende Træer, men især paa Fyrre-Træer. Denne Tid tager den fattige norske Almue i Agt, for at flaae den fornødne Fyrrebark, som egentlig til Spiisning forbruges, som og Bark af Elme-Træer, hvor de haves. Formedelst den grovere Bark, søges ikke gierne gamle Fyrre-Træer hertil, men aleene de unge, ranke og blankeste deriblant. Naar Barken er aftaget, skiæres eller skrabes den yderste og inderste Huud deraf, hvorefter den mellemste og tykkeste tørres i Solen eller Badstuen, knuses, stødes, eller tærskes paa Laden, saa smaa som muelig, og, om nødigt, atter paa Tørk-Hyllen tørres, formales, og, med Tillæg af lidet Havre- eller Rugmeel, eller i dets Mangel noget Klid, eltes i kaaghedt Vand til Brød, eller tværes ud

til

til Suppe eller Grød. Med Hielp af anden Kost, være sig Flesk, Smør, Ost, Kiød og Fiskevare, som dog hos de Fattige sielden haves, lader dette kummerlige Brød sig nogenledes spise, skiønt Smagen deraf er bitter og ubehagelig; men fattes Suul-Varene dertil, maa det vel hede Drøvelsens Brød, der dog, hvor elendigt det end er, virkelig koster meere end det beste, Konger og Fyrster nyde, i Henseende til den Mængde Skov, Arbeide og Tidsspilde, dertil medgaaer. Dette opvækker en bedrøvelig Eftertanke af denne Nød-hielps skadelige Følger ei aleene for Skoven, men fornemmelig for Helbreden, som ved denne udtærende og unaturlige Føde maa svækkes, forgaae, og drage smitsomme Sygdomme over Landet, hvorom saavel de i Aarene 1740, 1741 og 1742 indfaldne haarde Misvext og dyre Aaringer, som de nu seenest forløbne trende, bære alt for sørgeligt Vidnesbyrd. Mange af os nu Levende, hvilket skræk-somt Syn! have baade i Bye og Boigd seet de udsultne, af Hunger og Barkebrød halvdøde Mennesker vanke om som Skygger, falde ned og give Aanden op. Under det, her tales om, hvad Skoven i saa Maade lider, hvo kan være følesløs nok, ei at tale om, hvad Menneske-Slægten lider? hvo saa vanartet, ei her at udbryde: Lovet være Gud, som gav bedre Tider! Velsignet være Kongen, som aabnede sine Kornlofter, da Kornpugernes vare tillukte, og som ved tillokkende Præmier gav Tilførselen nyt Liv og Virksomhed! Gid man, saavidt menneskelig Indsigt og Omhu kunde strække sig, ville for Eftertiden være betænkt paa alle tienlige Midler, til herefter at afvende dette truende Onde fra disse Korn-uvisse Egne. Opmuntringer til en bedre og meere udstrakt Agerdyrkning vilde, næst Gud, vist udrette meget. Klækkelige Kornmagasiner i Stæderne vilde ei udrette mindre. Almindelig Bestræbelse i Henseende til Kartoflers

Avl og Brug, vilde og hielpe meget til at frede Skoven og frelse Indbyggerne i paakommende Misvext-Aaringer. Endelig, naar den i Bondestanden manglende Forsynlighed og Korn-Besparelse kunde oprettes, vilde dette eene gavne Landet meere, end mange Skibsladninger Kornvare, vi til Fremmede udøse vore Penge for og udarme os ved. Ønskeligt derfor, at alle Stænder i Landet troslig vilde række hinanden Haanden, i at paasee, det den sær nyttige fra dette Stift under 28 Januarii 1772 udgivne Placat, imod unødven Ødselhed og Overdaadighed blant Almuen, kunde nøiagtigere efterleves.

6. Undermaals Tømmer-Hugst.

Her aabnes et vidtløftigt Felt, hvilket, i steden for at stille behagelige Gienstande for Øine, viser paa eengang en Samling af Misbruge og Forurettelser mod Skoven. Desværre! det er nu kommet saa vidt, at mangen een hugger og lader hugge for Fode, ubekymret, paa hvis Eiendeele det og maatte være; kiøber Bondergaarde, eene i Hensigt, at hugge Skoven ned, og derefter sælger Gaarden til første Liebhaber; leier Skove af andre, for at øve samme Nidsverk paa; ved overflødig saavel Drikke- som andre Vares Betroelse, og mangehaande andre utilladelige Konstgreb, bringer Bonden i Gield, for at blive hans Skov raadig, tvertimod Indholdet af den kongelige Forordning, dat. 24 Martii 1746. Med eet Ord: Mangen een agter hverken Anordning eller Advarsler, for den nærværende Fordeel og Penge-Gevinst, og det uden i mindste Maade at betænke Efterkommerne; da vi dog ikke aleene leve for os, men og for dem, og, som gode Borgere og Fædrenelands Elskere, ere pligtige

at

at efterlade dennem Landets Herligheder, om ikke i bedre, saa dog aldrig i værre Tilstand.

Mange og vigtige ere de allerede opregnede Ulykker, de Norske Skove svæve under; men jeg tør fast sige, at denne med Undermaals Tømmer-Hugsten er endnu den vigtigste blant dem alle; thi derved ødelægges den unge opvoxende Skov for Tiden. Hvor mange Millioner unge vexterlige Gran- og Fyrre-Træer hugges nu ikke ned aarlig over hele Riget, hvilke neppe give hver en forsvarlig Maals Saugtømmer-Stok, da ethvert inden faa Aar, naar det blev skaanet, kunde give 3 à 4 dygtige Saugtømmer-Stokke. Hvilket anseeligt Tab er ikke dette for Landet! Nyttigt var det derfor, hvis det i Aaret 1726 giorte, og siden ved Forordningen af 7 October 1728 igientagne Forbud paa Undermaals Tømmer-Hugst blev fornyet og skærpet derhen: At ingen Saugeier efter denne Dag maatte lade hugge Saugtømmer-Skov, uden han af hvert Træe, dertil fældes, kunde naae i det mindste trende Saugtømmer-Stokke af anordnet Maal.

Jo mindre Undtagelser i en almindelig Regel, jo bedre. Denne synes dog her at finde Sted: sc. de i Toppen fortørrede Træer, man kalder Tor-Toppe, der ikke voxe meere i Høiden; ligeledes den ved Field-Siderne gemeenlig voxende og formedelst sin lave Vext saa kaldede Krag-Skov, item Vindfælder og den Skov, som fortørres ved en Slags Sygdom, kaldet Syre, (i Merager-Bøigden har denne Træe-Soet, formodentlig og flere Steder, giort stor Skade paa Skovven), maatte det fremdeles være tilladt at hugge ned, endskiønt deraf ikke kunde faaes trende Maals Saugtømmer-Stokke.

7. Store og overflødige Træ-Bygninger i Kiøbstæderne og paa Landet.

Ingen, uden de, som nogenlunde ere bevandrede i Landets Skove, og have nogen Indsigt i Huusholdningen dermed, er i Stand at skionne, hvilken uoprettelig Skade Skoven derved tilfoies. Man forestille sig ikkun, hvad Nid og Nederlag der maa oves paa Skoven, forend 4 à 500 Tylter Bygningstømmer af forskiellig Tykkelse og Længde fra 12 til 20 Alen, samt af Kostbarhed fra 2 til 10 Rdlr. pr. Tylt, kan skaffes tilveie, for at reise i Veiret eet eller andet af vore Tiders gængse Træ-Slotte i Byen eller paa Landet. Naar det nu og gaaer saa vidt, at mange deslige opføres, ja endog, at anseelige og vidtstrakte publique Huuse af Tømmer opføres, kan man ikke undre paa (efter de Opmuntringer, som den kortsynede Bonde paa sine Steder underhaanden gives til slig Hugst), at mangen Saugeier af sine Skove ei kan bekomme uden ⅓ eller høit ½ af det rette Saugtømmer-Qvanto, som den hans meddeelte kongelige Bevilling lyder paa; ei heller kan man undre paa, at Efterslægten omsider aldeles geraader i Mangel paa fornøden Bygningstømmer; hvilket vilde blive saa meget meere beklageligt, om Byen nogensinde skulle hiemsøges med Ildebrand, det Gud i Naade forbyde! da de fleste Afbrændte, især de fattige, lidet eller ingen Adgang vilde finde til det saa fornødne Bygningstømmer, for igien at skaffe sig Huus over Hoved. Det skulde maaskee forekomme Nogen at være Anledning til at troe, at jeg selv har forgaaet mig i denne Fald, ved at have bygget op et stort og anseeligt Vaanehuus af Tømmer her i Trondhiem; men naar betragtes, det jeg ei fra Grunden af har bygget, men aleene revet Taget af en

Træbygning, og forhøiet den med en Loft-Höide og andet Tag, meener jeg nogenlunde, om ei aldeles, at kunne undskyldes. Skulde det og falde i min Lod, oftere at bygge, som jeg hverken troer eller onsker, skal det tilforladelig ikke blive af Tømmer, men af Steen. For ellers at raade Bod paa denne Misbrug, skulde jeg letteelig falde paa de Tanker, at det aldeles maatte være formeent, i Kiøbstæderne saavel som paa Landet, at opføre publique Huuse og Bygninger anderledes end af Steen, være sig Kirker, Skoler, Hospitaler, Raadhuuse, Vaisenhuuse, Tugthuuse, geistlige og verdslige Embedsmænds Residenser og Boliger, item Arresthuuse og deslige flere, som skal være varige Monumenter for Efterkommerne, og bære Vidne om den nu levende Slægts Omhyggelighed for Efterslægten i de følgende Aarhundrede. Hvad de private Bygninger angaaer, er jeg ligesaa af Formeening, at saa mange, Gud dertil har givet Midler og Formue, og ei vil lade sig nøie med hvad de finde for sig, men for deres egen Beqvemmelighed, fra Grunden af, agte at opføre store og anseelige Bygninger, maatte ved Lov være forbundne at bygge af Steen. Skoven vilde derved betydeligen spares, Teglbrænderier og mange flere nyttige Haandverker og Konster opmuntres. De mindre Formuende derimod, som for een eller anden Aarsag vilde sætte sig op en liden Vaaning i Byen, maatte det i mine Tanker fremdeles være tilladt, at opføre samme af Tømmer, naar Huuset, paa Stedet opført, ei oversteeg Værdien af 100 Rdlr., ei heller bestod af meere end en Stue, Kammer, Kiøkken, Loftrum, samt fornødne Boer og Skuur i Gaarden. Større eller kostbarere Træhuuse at opbygge, burde derimod aldeles være formeent.

8. Skov-ødende Gierdes-Gaarde.

Endelig kan jeg ikke forbigaae, her og at indrømme Step for den skadelige Skovens Misbrug blant os, af vore hidtil brugelige Skie- eller Gierdes-Gaarde, som almindelig ere bestaaende af Veed- eller kløvet Tømmer og jordfaste Stør eller Stavre, bundne tilsammen med Vier og Greene af Gran eller Eenebuske. Naar betragtes, hvor meget Skov og Tømmer paa denne Maade medgaaer og fordøes, og hvor ofte dette i en Mands Alder maa igientages, samt med hvilken stor Bekostning, Tidsspilde, og anden nyttig Haandterings Forsømmelse dette maa sættes i Stand, have vi vel Aarsag at falde i Forundring over Forfædrenes Efterladenhed i den Fald, da Bierg og Steen saa Steder savnes her i Riget, og de fleste Steder haves til Overflod, hvoraf evige Gierder til Efterkommernes Gavn kunde sættes. Vi nærme os, Gud skee Lov! til den Tidspunkt, at Bønder og Borgere saavel som de af høiere Stand herudi have faaet opladte Øine, og aarlig kappes om at reise Steengierder trindt omkring. De opmuntrende Præmier, som Rigernes store Velgiører, Arveprins Friderik, ved sin aarlige Gavmildhed sætter det Norske Videnskabers Selskab i Stand at uddeele for den og andre nyttige Bestræbelser, ville vist ikke blive uden Frugt. Allerede har man med Fornøielse seet, hvorledes nogle arbeidsomme Bønder, for deres Flid i at sætte Steengierder, ere blevne belønnede, hvorved de øvrige af samme Stand er sat en Spore i Siden, at træde i samme Fodspor. Uden at søge nogen forfængelig Roes derved, har jeg vel været een af de første her i Egnen, som har lagt Haand paa dette nyttige Arbeide, hvormed, paa min lille Avlsgaard Leangen her ved Byen, er giort den Fremgang, at hele Gaardens Eiendeele (paa faa Favne nær, som til næste

Aar

Aar rester) langs den alfare Vei, i en Strækning af 323 Favne eller 969 Alen, ere indhegnede med et Steengierde fra 2 til 2½ Alen høit, bedækt med Jord, samt til et Forsøg hist og her beplantet med Torne. Hensigt til Varighed, og Attraa, endog derudi at skaane Skoven, har og bragt mig til, i steden for de ved min Gaard forefundne forfaldne Plankeverker og Indhegninger om Baggaard og tilliggende Have, at reise et høit Steengierde der omkring, 2½ Alen høit, tet besat med Torne, i en Strækning af 210 Alen til denne Tid, og agter dermed end videre at fortfare.

Jeg maatte befrygteligen falde keedsommelig, hvis jeg end videre blev ved at opregne og oplyse de mangehaande flere skiønt mindre betydelige dog eftertænkelige Misbruge og Voldsomheder, som øves mod Skovene i Norge, sadsom: Bielke-Hugsten og dens Udførsel fra Christiansands Stift; skiønt det var at ønske, at aldrig nogen Bielke blev af Riget udført: Ulovlig Hugst og Udførsel af det lille Forraad Egetømmer, samme Stift besidder: Smaalasts Hugst og Udskibning, tvertimod høikongeligt Forbud: Ung og frisk Skovs Nedhuggelse til Brændeveed, hvor Vindfælder, Torhaler og uduelig Skov ofte findes paa Stedet, m. m.; som alt denne Sinde her forbigaaes.

Hvor gierne ønskede jeg ikke, at disse, nu i ledigere Stunder paa Papiret samlede, ufuldkomne Tanker maatte indeholde noget saa Nyttigt, at de kunde blive et værdigt Offer for det priselige Norske Videnskabers Selskab! Var jeg saa lykkelig, skylder jeg ingen

dem med meere Ret, end hoistsamme, for den Ære, det omtrent for sex Aar siden giorde mig, skristligen at indbyde mig til een af Selskabets Medlemmer; hvilket jeg, formedelst Embeds- og andre i Hobetal paaveltede Forretninger, nødsagedes, som desuden ufortient, at frabede mig. Ikke desmindre bevarer jeg uafladeligen den fuldkomneste Erkiendtlighed for saa uforskyldt Æresbevisning, og attraaer intet hellere, end at lade see min pligtskyldigste Tiensthengivenhed derfor.

Trondhiem, den 1 Julii 1774.

IV.

Den

beste Maade,

at giøre det Engelske Malt,

tilligemed

en Tegning

over et dertil brugeligt Malthuus.

Ved

Hammer.

Enhver, der vil giøre Malt, bør lade sig være angelegen, dertil at vælge godt Byg. Det beste Slags Byg, man kan bruge til Maltgiøren, er det, som er avlet i en ved Pløining og Gødsel vel dyrket Sand-Jord, efterdi dette er meest kiernefuldt. Det bør ikke være ældre end et halvt eller heelt Aar; jo friskere, jo bedre; thi ellers beskadiges det af Korn-Orme, og bliver altsaa utienligt til at giøre Malt af. Alt Byg, som skal bruges dertil, bør være lige gammelt, at ikke det unge Byg skal hastigere svolme, end det gamle, hvis Skal og Kierne behøve dertil en længere Tid. Ligeledes bør det være avlet i een Slags Jord, og have følgende Kiendetegn, nemlig: at det er trindt, tørt, vellugtende, og af en god Farve, tyndskallet, vel harpet, og frit for Havre og al Slags Ureenlighed. Man haver og at iagttage, at det Slags Byg, som dertil vælges, ikke er mørkt af Farve, eller bruunt i Enderne; hvilket er gierne Tegn til, at det er raabaaren, følgelig ikke i Stand til at groe eller udspire.

Endskiønt Richard Tawny, Raadmand i Oxford, (efter hvis Malthuus medfølgende Tegning er giort), med god Lykke giorde Malt fra 1ste September til sidst i April, er dog Foraaret eller Høsten de beste Aarets Tider for Maltgiøren; eller naar Luften har den Grad af Varme, at Bygget naturligviis kan groe; eller og naar Qvægsølvet i Thermometret er imellem den 32te og 40de Grad; thi hvis Heeden er større, vil det ikke lykkes med Maltgiøren, efterdi den flygtige og flydende Materie i Bygget sættes i saa stærk Bevægelse, at dens fiinere Deele gaae bort, hvoraf følger, at man, i steden for

 født

sødt Malt, faaer et bittert, og det Olieagtige derudi bliver harskt. Hvorimod Støbningen (den saa kaldte Byggets Udblødning) vil ikke saa vel fort om Vinteren; ligesom det og har sine Vanskeligheder med at faae Bygget til at groe, formedelst den kolde Luft paa den Aarets Tid.

Malthuuset, efter den herved hosføiede Tegning, er indrettet til 14 engelske Quaters eller 28 Tønder Dansk. Enhver Maltgiører maa derfor afmaale Byggets Mængde i Forhold til Støbekarrets og Maltkollens Størrelse, paa det at Maltgiøringen kan lykkes, enten den skeer i smaa eller store Partier. Steen- og Leerkar ere de beste. Vil man bruge et Trækar, maa det indvendig belægges med Bly; thi Maltet taaler ingen Afsmag.

Man slaaer Bygget i Støbekarret, og øser derpaa saa meget rindende eller andet velsmagende og reent Vand, at det staaer omtrent sex Tommer over Bygget, for at give det Rum til at opsvolme. Alt godt Byg synker, men det slette og umodne flyder oven paa, hvilket maa meget vel afskummes og borttages.

Bygget maa ligge i Vandet 2 til 3 Dage, kortere eller længere, i Betragtning af Veirets Hede og Byggets Haardhed; imidlertid maa det holdes vel tillukket. Skulde meget varmt Veir indtreffe, er det raadeligt, at ombytte Vandet 3 til 4 Gange, at det ikke skal blive sliimagtigt eller suurt. Mr. Taxony med andre Engelskmænd holde for, at Bygget er nok udblødt, naar det er saa meget udsvæklet, at det giver lettelig efter for en Jernstang af omtrent 2 Alens Længde og 2 Tommers Tykkelse. Ellers er det og et Kiendetegn, at Bygget er tilstrækkelig udblødt, naar et Korn, som man tager midt i Karret og holder med begge Ender mellem Fingrene, lader sig lettelig trykke i Stykker og føles blødt, eller at Skallen er bru-

sten;

sten; thi i Mangel heraf maa det endnu staae længer i Vandet. Imidlertid maa det undertiden omrøres, at det nederste Korn ikke skal blødes førend det øverste; men dog bør det nøie paaagtes, at det ikke staaer over Tiden, at Maltet ikke skal tabe sin Sødhed.

Naar Bygget er saaledes tilstrækkelig udblødt, udtappes Vandet igiennem en Hane, som er giort ved Bunden af Støbekarret. Det udblødte Byg bringes derpaa fra Støbekarret i den næst ved indrettede Korn-Binge, som kan sees af Tegningen under No. 8, hvor det bør ligge Dynge-viis i omtrent 30 Timer, eller saa længe, indtil det begynder at blive varmt. Dyngene giøres rundagtige, i Form af en Kegle. Er Veiret meget koldt, maa Dyngen være tre til fire Fod i Tversnit; derimod, er Veiret varmt, bør Dyngens Diameter ei overgaae to eller halvanden Fod. Derefter tages det igien, og udbredes paa et dertil indrettet Sted (som vises i Tegningen under No. 9.) sex til otte Tommer høit, hvor det bliver omrørt og vendt hver fierde, fiette eller ottende Time, ligesom Veiret er koldt eller varmt til, og maa man ved hver Vending iagttage, at det ved de yderste Kanter liggende Byg kastes ind ad, og andet i dets Sted ud ad, saa at det alt kan faae en lige Grad af Varme. Naar det begynder at spire, maa det vendes hver tredie eller fierde Time, efter Luftens Beskaffenhed; og ligesom Bygget grøer, maa det tyndere og tyndere udbredes, at det kan afkøles, og Grøden ikke bringes for hastig frem, hvorved det Olieagtige i Bygget for meget taber sig. (a)

 Lige-

(a) Eller, for at bruge Chymisternes Sprog, rettere: invertered; thi jo meere Bygget ved Maltets Giøren kommer i Giæring, jo meere udvikles og fornemmes den i Bygget værende væsentlige Fedme. Men standser Giæringen, gaaer det Spirituense tilbage igien, og befordrer alt for hastig Grøden i Kornet; derimod foraarsager for megen eller for hastig Tørke, at det med Van-

Ligesom det er tykt eller tyndt udbredet, maa det og ofte eller sielden omveltes; og naar da Grøden begynder at visne, maa Bygget lægges tettere og tykkere paa hinanden igien, og ofte vendes, at den ikke skal oplives paa ny. Spirerne maae i det høieste være en halv Tomme uden for Skallen af Kornet; thi groe de ganske ud, taber Maltet for meget af sin Styrke.

Naar Bygget er saaledes behandlet, bringes det paa Kollen, og lægges der i en Dynge 12 eller 16 Timer, og maa hver fierde Time

ven-

Vandet forbundne subtile olieagtige Væsen forsvinder, og forvolder, at Kornets unge Spirer ikke kan fremkomme. Af chymiske Forsøg veed man, at det, som frembringes ved Vinens Giæring, beholder Vinens Væsen, og bliver meere eller mindre sødt, ligesom det indeholder meere eller mindre forbrændelig og sliimagtig Jord. Fortsætter man Giæringen, saa at det Sammenblandede begynder at suurne, tabes den spiritueuse Smag, og man erholder en suur Saft. Ved denne Forandring sætter en Deel Sliim sig paa Bunden, hvormed den suure Vædske var forhen forbunden og befandtes sødagtig, (omendskiønt saavel det suure, som viinagtige og olieagtige Væsen, efter nogle Chymisters Meening, ikke kan siges at have været i Subjectet, før det blev bragt i Giæring). I en yderligere Grad af Giæring, nemlig naar det gaaer til Forraadnelse, forandres det Sammenblandede til et flygtigt, luudagtigt og sliimagtigt Væsen.

Maltgiøringen, eller Byggets Blødning og Tørke, er altsaa den første Grad, saasom Byggets væsentlige Deele løses og opløses just ved denne Bevægelse.

I Henseende til Grøden i Kornet, hvoraf Maltet giøres, da er jeg af de Tanker, at de fineste væsentlige Deele deraf søge til Centrum af Kiernen, og at de grovere Deele forvandles ikke, men vedligeholdes, ligesom et Forraads-Kammer, for at ernære de unge Spirer. Af den søde Smag, som Spiren har fremfor de øvrige Deele af Kiernen, maa man og troe, at det Olie- og Saltagtige er derudi fornemmelig forenet; hvilket stadfæstes især derved, at det Byg, som groer ved Maltgiøringen, har en Slags fordærvet og raaden Smag, naar man undtager Spiren. Og hvo veed, om ikke de gamle Chymici have heraf taget Anledning til at troe en Forraadnelse ved Metallernes Forædling.

vendes. Ingen maa træde derpaa med Skoe, imedens det er paa Kollen, eller paa nogen Maade knuse eller beskadige det.

Saaledes bereed til at tørres, udspredes det paa Køllen, som maa være saa varm, at det ei meere kan spire; hvortil udfordres en Heede af omtrent 80 Grader; og derpaa maa det tre eller fire Tommer tykt udbredes. Vil man have meget sødt Malt, bredes det tykkere, og hver tredie eller fierde Time vendes; thi hvis det lægges alt for tykt, er denne Uleilighed derved forbunden, at det bliver ikke lige tørt overalt. Den indvortes Aarsag til en saadan Sødhed, som Maltet eller det deraf tilbereedte Øll bekommer, er, at Kornets saltagtige Væsen formænges med en Slags sliimagtig Fedme, som er overalt fordeelt i Kiernen af Maltet.

Ved at tørre Maltet, har man fornemmelig tvende Ting at vogte sig for, nemlig Brand og Svedenhed.

Brand foraarsages ved indvortes Heede, enten naar Bygget ikke flittig nok røres og vendes, medens det er vaadt og endnu ikke er kommet paa Køllen, eller imedens det ligger opdynget paa Køllen. Brand fører denne Uleilighed med sig, at Øllet bliver væmmeligt, tykt, opblæsende, og af en ubehagelig Smag. Derfor maa man flittig vende Maltet, indtil man ei mærker meere Fugtighed, og maa da Ilden gradeviis formindskes.

Derimod bliver Maltet sveen, naar Kornet enten allerede er tørt, og Ilden da for stærk; eller det er vaadt, og en paafølgende pludselig Heede kommer dertil; ligesom det hænder med Sæden paa Ageren, der i saadant Tilfælde er underkastet samme Uleilighed. Heraf følger, at Kornets Kraft (som indeholdes fornemmelig i Rod-

Spi-

Spiren (b), der ligger inden for Skallen, og er af en saa øm Natur og Beskaffenhed, at den svækkes aldeles ved en uaspasset Ild) formindskes, og giør, at Øllet taber sin Styrke. Den egentlige Aarsag hertil maa formodentlig være, at det subtile Salt og spirituøse Væsen, som bør være ved Maltet, uddunster alt for meget ved en saadan Heede. Heraf kommer det engelske Ordsprog: Soft Fire makes sweet Malt. ɔ: Maadelig Ild giør sødt og godt Malt.

Maltet tørres i Almindelighed i 24, 26, eller i det høieste i 30 Timer.

Det er vedtaget som en almindelig Regel i Engeland, at bleegt Malt udfordrer en Heede af 120 Grader, og bruunt 147 Grader.

Det blege og graae Malt tørres ved Coke, (Steenkull, hvoraf Svovelen er udbrændt), som giver ingen Røg af sig, og giør altsaa, at Maltet beholder en friskere Farve og befries for Afsmag, hvilken det Malt er gierne underkastet, der tørres ved Træ, Halm, eller Tørv, efter-

(b) Jeg veed vel, at der gives de Chymister, som modsige denne Sætning, foregivende, at Kornets Kraft er overalt adspredt i dets Kierne i større eller mindre Forhold, ligesom de opløselige salt- og olieagtige samt jordiske Bestanddeele findes derudi meere eller mindre opløste eller sammenblandede; men hvorvidt de eller jeg kan have Ret, overlades de i denne Videnskab meere Kyndige at skiønne. Endskiønt de ei kan nægte, at jo Qvint-Essencen ligger i Rodspiren; men denne Kraft skal, efter deres Meening, være af saadan fiin Natur eller Egenskab, at den ikke kan fornemmes enten ved Smag eller Lugt. Denne Egenskab udvikles først ved den Forandring, som Rodspiren lider og undergaaer ved Vandets Tilkomst, siden giennem Rodspirens subtile Organer meddeeles den øvrige Deel af Kornet, hvorudi Fedmen og den sliimagtige Jord egentlig befindes; thi de paastaae, at denne Kornets Fedme skal kunne mærkes, endog førend nogen Spire er fremkommen, saavel ved Smagen, naar man enten bløder eller presser det, som ved Lugten, naar det ristes eller brændes.

eftersom Rogen deraf trænger sig ind i Maltet. Udbrændte Steenkull ere de beste, hvorved Maltet kan jevnt tørres, efterdi disse give en stadig og bestandig Hede; og naar Maltet endog skal tørres ved Træ, maa det være tilforn tørt, at det ei skal give megen Rog af sig.

Det er en Hovedsag, at Maltet vel tørres; thi i Mangel heraf lader det sig ikke vel male, ikke heller vedbørlig opløse, naar det skal brygges. Heraf kommer ogsaa disse Uleiligheder, at Øllet bliver rødt, bittert, og kan ei længe holde sig.

For at prøve, om Maltet er nok tørret, kan man bide nogle Korn over, og eftersee, om de ere vel saste og om Spirerne falde let af, hvilke maae vel skilles fra Maltet; thi ellers giøre de Øllet tykt og bittert (c). Naar man finder, at Maltet holder disse Prøver, er det tørret nok, og Ilden maa da udslukkes; imidlertid bliver Maltet liggende paa Kollen 4 til 5 Timer, for at afkøles, og siden bringes det i et tørt Værelse, hvor ingen Søl kommer, indtil det skal males. Forend man bringer Maltet til Møllen, bliver det sigtet igiennem et Sold,

(c) En anden Aarsag til saadan Bitterhed er, at Maltet har ikke det fornødne Oleum æthereum forbundet med et subtile Acidum. Aarsagen til Bitterhed i Almindelighed synes at komme in Vegetabilibus af en Mangel paa suur Vædske; dog gives der de Ting, som for Exempel bittere Mandler, hvilke, efter deres væsentlige Deeles Adskillelse ved chymiske Forsøg, befindes af samme Natur, som søde Mandler. Man har og saadanne Vegetabilia, som Malurt, Tanacet. Trifol. m. m., der ere bittre; vil man nu slutte af deres væsentlige Deele, som mærkes især at bestaae af et olieagtigt eller slimagtigt og Salt-Basen, og ikkun af lidet Suurt; saa begribes let, at hvor de 2de første have Overhaand, der maa Subjectet nødvendig have en bitter Smag.

Sold, paa det at dets Spirer, det vedhængende Støv og anden Ureenlighed, kan skilles derfra.

Maltet maa saaledes males, at det kan meddeele dets Kraft til Øllet. Det maa ikke males for smaat, at Øllet ikke skal blive tykt; ikke heller for grovt, at det varme Vand kan ikke udtrække Kraften. Steenmøller agtes bedre end de af Staal, efterdi hine knuse Maltet, og disse skiære det aleene over.

Efterat Maltet er malet, bør det ligge nogen Tid, for at blive mør, i et køligt Værelse, hvor ingen Soel kommer. Tiden for Malingen kan ikke saa nøie bestemmes; men beroer paa Maltets Art. Bruunt Malt males gierne 8 eller 14 Dage forend det brygges, at Kornet, som er giort ugemeen haardt, kan gradeviis giøres myg og blødt ved Luftens Fugtighed, og saaledes desbedre meddeele sin Kraft til Øllet. Det blege Malt udfordrer ikkun een eller to Dage. Naar Maltet har saaledes ligget i Luften, behøves mindre Mæskning; Kraften af Maltet trækkes bedre ud, og Øllet bliver stærkere end det skulle blive med lige meget Malt, om det blev malet saa snart det tages af Kollen.

Man maa bruge al muelig Forsigtighed, at Maltet ikke beskadiges, medens det ligger. Man maa ikke paa een Gang giøre meere Malt, end man strax forbruger eller kan afsætte; thi, naar dette bliver to eller tre Maaneder gammelt, begynder det at opløses, taber en Deel af sin Styrke, og avler en Mængde Maltorme af sig.

Malt, som er bedærvet ved at ligge alt for længe, maa forfriskes ved en lind Ild, og ved en Rand af Tiære, som stryges rundt om Kollen, omtrent en Fod høi oven over Maltet; thi ved Heeden drives Ormene ud af Maltet, og omkomme i Tiæren, naar de krybe op ad Væggene i Kollen. Skulde man mærke, at der ere Maltorme i det

Værelse, hvor Maltet forvares, kan man tage en Spand fuld af godt stærkt Tobaksvand, hvorudi man dypper en Børste eller Kost, og med den gnider Væggene vel, og slaaer noget af Vandet ind i deres Sprækker. Paa denne Maade bliver man frie for dette Utøi, som er til stor Skade baade for Øllet og dens Helbred, som drikker det.

Naar man bider nogle Maltkorn over, og forefinder en blød og sød Smag, og disse Korn desuden ere trinde og fulde af Meel fra den ene Ende til den anden, er Maltet godt. For des noiere at undersøge Maltets Godhed, kan man lægge nogle Korn i Vand; dersom disse flyde oven paa Vandets Flade, er Maltet ogsaa godt. Byg synker i Vand; og Malt, der ikke er vel giort, giør det samme. Dog, dette er ingen ufeilbar Prøve; thi dersom Maltet er det ringeste brækket eller knækket, vil det synke.

Malt, som er ret og vel giort, har og den Egenskab, at det bliver ikke haardt, men er af en saa blød Natur, at, dersom et Korn af det drages over et haardt Stykke Træ, efterlader det sig en hvid Streg paa Træet, ligesom man havde trukket et Stykke Kride derover.

Naar man vil have forsvarligt Malt, maa man og undersøge dets Lugt; thi Malt, endskiønt i sig selv meget godt, kan have faaet en slem Lugt af Brændet, hvorved det er tørret, eller af Vandet, hvorudi det er udblødet. Hertil kommer endnu et andet Kiendetegn paa godt Malt; nemlig, den egentlige Vægt af en Tønde godt Malt er 137½ Pund; jo meere Overvægt, jo slettere er det; og jo mindre Undervægt, jo bedre er altsaa Maltet. Dette er en god og tilforladelig Regel for dem, som ville kiøbe Malt, efter den Beretning, jeg har fra ovenmeldte Herr Tawny. Aarsagen, som synes at

være stridig, efter det almindelige Begreb, man giør sig om Kornets Godhed, da man veed, at jo tyngere Bygget er, jo bedre, maa i mine Tanker formodentlig være denne: Veier Maltet over den anførte Vægt, maa det enten ikke være tørt nok, hullrigt, ret opløst, eller vel giort, som man kalder det. Denne Meening grunder sig paa den i Naturlæren antagne Læresætning: at af to Legemer af lige Volumen veier det meest, som indeholder de fleste Partikler.

Størrelsen af Maltkøllen maa, som oven til er meldet, have Forhold til Mængden af Maltet, som skal tørres. Et saadant Forhold kan sees af Tegningen under No. 10. Nogle bygge Køllen fiirkantet, andre rund; den sidste er uden Tvivl den beste, efterdi Varmen kan jevnere udbrede sig, følgelig Maltet ordentligere tørres. Bunden paa Køllen giøres enten af Muursteene, Tinplader eller Staaltraad. Af disse gives Fortrinet til den sidste, eftersom den tager ikke saa stor Heede til sig, og Maltet er altsaa ikke saa let udsat for at blive sveen. For at forekomme denne Uleilighed, lægger man nogle tynde og smale Trælister korsviis over Staaltraaden, og derover et Haarklæde, hvorpaa Maltet bliver lagt, som skal tørres. Bunden i Herr Tawnys Maltkølle er af tynde Jernplader, hvorudi vare smaa Huller, omtrent to Linier i Diameter, og sex Linier fra hinanden. Denne Jernbund hviler paa sex Buer, giorte af Muursteene.

I Engeland opsamler man med megen Omhyggelighed Maltstøvet og de affaldne Spirer, som ansees for en god Gødsel for Ageren; især bruges dette til Gødsel paa maver Jord, hvor man vil saae Byg; og man behøver deraf 10 Tønder, for vel at gødske en Acre (et Stykke Jord, som holder 43560 Fod i Qvadrat).

Man

Man udspreder det paa Ageren tilligemed Sædekornet, da det nedpløies under eet.

Man blander ellers Maltstøvet i Valle, og dermed føder Sviin. Flesket bliver deraf fortreffeligt.

Skulde jeg nu være saa lykkelig, at denne Prøve paa min Nidkierhed, for at tiene mine Medborgere, finder det kongelige lærde Selskabs Bifald, vil det fremdeles være mig en Opmuntring til at fremkomme med hvad jeg ellers kan have paa mine udenlandske Reiser samlet i samme Hensigt.

Forklaring over Tegningen:

No. 1. er et Rum, hvor Maltet harpes, førend det bringes til Møllen.

No. 2. Indgangen.

No. 3. det Værelse, hvor Karlen er, der oppasser Ilden; her forvares Brændet og Kullene.

No. 4. et Hull, hvor igiennem Karlen gaaer op og rører i Maltet, medens det tørres.

No. 5. Ovnen, er syv Qvarteer høi fra Horizonten, og sex Qvarteer breed. Til at modtage Asken, er giort et Hull i Grunden, 12 Tommer dybt, 21 Tommer breedt og 4 Fod langt. Mundingen af Ovnen er 21 Tommer breed, og i den er en Jernrist, 21 Tommer i Qvadrat; fra Risten til Ovnens Hvelving er 16 Tommer; Hvelvingen og Muuren af Ovnen er een Fod tyk. Oven over Mundingen af Ovnen, ved Siden af Røgfaget, er et Hull, 5 Qvarteer breedt og 3 Qvarteer langt eller dybt, hvor igiennem Karlen gaaer, for at udfeie det Maltstøv, som falder af Køllen ned paa Ovnen.

No. 6. Gangen ind til Malthuuset og Støbekarret.

No. 7. Støbekarret; dets Breede og Længde sees af Tegningen, men dets Dybhed er 3½ Fod, og inden til belagt med Bly. Gabet, fra Bingen No. 8. til Støbekarret, er 5 Qvarteer høit og Muuren er 2 Fod 3 Tommer tyk, som falder skraa af.

No. 8. Kornbingen, hvorudi det vaade Korn kastes med en Skovl fra Støbekarret, er 5 Fod dyb.

No. 9. Her udspredes Kornet, naar det har ligget sin Tid i Bingen.

No. 10. Køllen. Igiennem Døren No. 1. bringes Maltet ind udi Køllen, og igiennem No. 2. bringes det af Køllen, naar det er tørret. Muuren paa Køllen er ½ Fod tyk, 2 Alen høi fra Gulvet til Beiningen. Fra Beiningen til den første Cirkel er 11 Fod. Cirkelens Diameter er 5 Fod. Fra den nederste til den øverste Cirkel er 7 Fod, og den øverste Cirkels Diameter er 3 Fod; over Køllen ligger en Tverbielke, og paa den staae 2de Standere, der endes i den nederste Cirkel. Hoveddørren er 4 Fod høi og 3 Fod breed, inden til i Køllen fra det lille fürkantede Hull.

No. 11. er det støre Rum, hvor Maltet udspredes, førend det bringes ind i Køllen.

No. 12. er et Hull, hvor igiennem Maltet kastes op fra nederste Etage.

No. 13. er et Hull, hvor igiennem Maltet lades ned, naar det skal harpes.

NB. Baade den underste og øverste Etage er 7 Fod høi, Dørrene paa Huuset ere 6 Fod høie og 3 Fod breede. Vinduerne ere 3½ Fod fra Grunden, 2½ Fod høie og 2 breede.

V. An-

V.

Anmærkninger

til

Søndmørs Beskrivelse.

Af

Hans Strøm.

Endskiønt jeg allerede har ladet een og anden Anmærkning indløbe saavel til det Kiøbenhavnske som Norske Videnskabers Selskab, som og have agtet dem værdige at indrykkes i deres Skrifter; saa staaer dog Noget tilbage endnu, som just ikke fortiener nogen særskilt Afhandling, men dog een og anden kort Anmærkning; og saadanne ere de Ting, som her findes samlede. Jeg har derved havt den Hensigt, at rette og forbedre, hvad jeg tilforn har skrevet, for at bringe alle Ting til desto større Vished og Rigtighed. En Sag, som jeg vel altid har sigtet til, og i sig selv bør ansees for det Vigtigste i al menneskelig Kundskab; men som dog ei bliver saa let at treffe for første Gang, naar man har mange Ting tillige for Øinene, som siden, naar Tid og Leilighed gives, at prøve alle Ting nøiere og at fæste sine Tanker til enhver Ting især. Tid og Erfarenhed har og efter Skriftets Udgivelse lært mig et og andet, som jeg der ikke har kunnet melde om, og derfor paa dette Sted har villet giøre bekiendt, da det er af samme Art og Værdi, som det forrige. Bliver nu derved ikke meget Nyt sagt, saa dog maaskee noget. Overalt tiener det til at oplyse det Lands Naturhistorie, som jeg har foretaget mig at beskrive; og dette, meener jeg, kan være nok, saavel til at retfærdiggiøre mit Foretagende, som at undskylde, om disse Anmærkninger ikke befindes alle af lige Vigtighed.

Første Part.

I. Capitel.

1. Den Anmærkning, at Fieldenes nordre Side er den steileste, efter 47de Side, kunde med god Grund giøres almindeligere

saaledes: At mod hvilken Side et Field har Havet liggende, det maa være den nordre, vestre, eller nogen anden, efter Fieldets ulige Beliggenhed og Strækning, der er det ogsaa steilest; ja man skal endog befinde, at som Vest-Nordvest er den Vindstræg, som her falder perpendiculair paa Søekysten, saa ere og de Deele af Fieldene meest tverbratte, som vende mod den Kant. Men da vore fleste Fielde ligge i en Strækning fra Østen til Vesten, og følgelig have Havet liggende paa nordre Side, saa er det ei at undre, at samme befindes meest almindelig steil, imod den søndre Side at regne. Skulde dette paa et eller andet Sted befindes anderledes, saa bliver det dog en rar Undtagelse; og ifald man vilde giøre sig Umage med at bestige saadanne Fielde, for at betragte dem oven fra, tør jeg forsikkre, at Sagen overalt vilde befindes rigtig. Hvad den rimeligste Oprindelse er til alt dette, kan jeg maaskee yttre mine Tanker om ved en anden Leilighed.

2. Reene Vande. Herom er intet bleven meldt i Skriftets 1ste Part, men vel i den anden, hvor jeg har anført et Par Exempler paa saadanne Vande, tilligemed nogle derved anstillede Prøver, som sees Side 102, 261. Da disse Vande ere de eeneste, man fra gammel Tid, for deres Reenheds og Klarheds Skyld, har lagt Mærke til og beæret med St. Oles eller andre Helgenes Navne, saa fortiener det at anmærkes, at de med Nytte kan bruges mod adskillige Sygdomme. Dr. Lange, i sin Lære om de naturlige Vande, viser dette fornemmelig i Anledning af de roeskildske Kilde-Vande, som tilforn med Begierlighed have været søgte af svage Folk, og hvoraf adskillige have fundet sig helbredede. Hr. de Linnee i hans Vestgothiske Reise, 264 Side, melder ligeledes om dette Slags Vand, under det Navn Loka-Kilder og Kall-

Kil-

Kilder; hvorved jeg maa erindre, at det første af disse Navne svarer til det her brugelige Ord Lok, hvorved betegnes et Hull eller Vandstade med stillestaaende Vand; som og passer sig til disse Vande, da de gemeenlig ere stillestaaende uden synligt Afløb; hvorimod det andet Navn ikkun vil sige, at disse Kilder holde sig om Sommeren meere kolde, end andre; og i begge Henseender ere de adskilte fra ordinaire Spring-Kilder, som Autor sammesteds viser. Videre siger han, at det visseste Kiendetegn, hvorpaa man kan kiende dem, er den Mosse-Art Mnium fontanum, som altid skal voxe omkring deres Bredde; hvorom jeg maa sige, at da samme Græs-Art, ved første Øiekast, adskiller sig fra alle andre formedelst dens lysegrønne Farve, saa kan den ansees for et særdeles Vink af Naturen for dem, som søge efter dette Slags Vand for at betiene sig deraf; men endskiønt jeg ofte har seet den voxende ved Vandkilder paa Fieldene, og ved den Anledning giort mig den Tanke derom, saa har jeg dog aldrig fundet den i det Lave, hvor dette Slags Vand dog lige saavel antreffes, som paa Fieldene; ikke heller har jeg seet den ved de 2de forommeldte Vand-Kilder her paa Stedet (nemlig St. Ols Kilden i Borgund Sogn, og en anden i Norddalen), som dog uden Tvivl henhøre til samme Art; hvoraf jeg slutter, at denne Vext ikke er noget almindeligt Kiendetegn.

I Henseende til disse Vandes Kraft og Egenskab anmærker Autor ellers meget smukt, at de indeholde intet Minerale, undtagen lidet Petroleum, som giør dem lette og smidige at drikke, hvorfor de ikke heller forandre sig ved Prøver, som ordinaire Suurbrønde, ere og af en langt anden Art og Virkning, i det de ikke styrke Legemets Fibrer, som hine giøre, men slappe dem meere, og giøre altsaa god Virkning i Slag, Gigt, Verk, og hvad der foraarsages af Skarphed i Blodet.

det. Det er derfor, siger han, fra Hedenskabets Tid blevet brugt af Almuen, som har havt Sædvane, ved Midsommers Tid at reise hen for at drikke dette skionne Vand, for med dette kolde Vand at køle sit Blod, med dette reene Vand at udskylle dets Salthed, og med dette smidige Vand at opløse dets Seihed; som samnsteds med meere er at læse. Da nu heraf sees, at Dyden af dette Slags Vand bestaaer i dets Reenhed, saa har jeg helst villet kalde dem reene Vande, og er forsikkret, at her, foruden de twende af mig anførte, findes mangfoldige saadanne.

3. Suurbrønd-Vand. At dette Slags Vand hidindtil ei har været fundet i et Land, saa fuldt af Mineralier, som Norge, har jeg ofte undret over; har og selv, uagtet al den Flid, jeg i lang Tid har giort mig derfor, ikke kunnet finde noget saadant, førend nylig, da en Deel saadanne Vande ere blevne mig bekiendte, og jeg tillige er kommen under Veir med, at de hidindtil ei have været søgte paa de rette Steder. Man har hidindtil kun søgt dem i Sand og Klippe-Grund, hvor dog sielden findes andet end reent Vand; hvorimod disse helst antreffes paa sumpige Steder, hvor Tegn sees til Myre-Jern og Okker, hvoraf man veed, at de have deres fornemste Kraft. Man har endog hidindtil foragtet dem som ureent Myre-Vand, helst siden de have en blaa Hinde og Fedme oven paa sig, ei betænkende, at det kun fortiener at kaldes saa, saa længe det kommer flydende oven fra, samles af Regnvand, eller er langt fra sin rette Kilde, men ikke, naar det kommer opspringende neden fra, og fører Okker-Jorden samt Fedmen med sig selv, som gemeenlig skeer; thi da behøver man kun at opleede Kilden eller Vandets rette Udspring, og kan giore sig temmelig vist forsikkret om at finde Vand, som er meere eller

min-

mindre mineralsk. Hvad nu især de Suurbrønde angaaer, som jeg har fundet, eller i det mindste anseer derfor, da vil jeg ikke her igientage, hvad jeg allerede derom har bekiendtgiort i de Bergenske Adresse-Contoirs Aviser; ikke heller er her det rette Sted, at handle derom udførlig; hvorfor jeg ikkun vil lade mig nøie med at anføre saa meget, som enhver behøver at vide, for at kunne dømme om Sagens Rigtighed. De have da 1) forommeldte udvortes Anviisninger og Kiendetegn, som ere en blaa Hinde over Vandet og bruun Okker-Jord omkring dets Bredde. 2) Svovel-Lugt og Blæk-Smag, der viser det Suure og Vitriolske, som er deri. 3) Med de sædvanlige Suurbrønds-Prøver forholde de sig som følger: a) Med Pulv. Gallar. blive de, efter deres adskillige Stærkheds Grad, deels bruune, som Franskviin, deels bruun purpurfarvede, deels sort purpurfarvede, som beste Rødviin. b) Med Thee-Infusion mindre eller meere blækfarvede. c) Med Lakmus blaaefiolette. d) Med Syrop. Violar. deels blaae, deels bleeg søegrønne. e) Med Sølv-Solution, efter D. Langes Forskrift forfærdiget, deels rødgraae med et bruunagtigt Sediment, deels bruune, som af en Umbra-Farve. Med den sædvanlige Sølv-Solution, eller Solut. Lunæ, omtrent ligeledes. f) Med Oleum Tartari uforandrede. g) Med Spirit. vitrioli ligeledes. h) Med Sacchar. Saturni noget hvide eller melkfarvede. i) Med Mercur. Sublim. uforandrede, da Mercurium falder i store Klumper paa Bunden. Ere nu disse de rette Prøver paa Suurbrønde (Acidulæ martiales,) som jeg for min Part ei kan tvivle paa, da kan jeg, i en kort Circumference af tre Mile her omkring, fremvise fire eller fem saadanne; i Særdeleshed een her paa Præstegaarden, og en anden paa Gaarden Siskaae (hvor et Jernverk for nogle Aar siden blev optaget);

hvilken sidste er den beste og stærkeste af dem, jeg hidindtil har fundet; og da de forommeldte udvortes Anviisninger findes her i alle Boigdelav, kan jeg ikke tvivle paa, at jo Suurbrønde ere her ligesaa almindelige, som i noget andet Land, endskiønt de fleste her som andensteds vel kan være af ringe Kraft og Betydenhed. 4) De Curer, som jeg allerede har giort med det Vand, jeg har her paa Præstegaarden, som dog ikke er af de stærkeste, kunde her anføres som den beste Prøve og kraftigste Beviis i Sagen; men da Rummet ei vil tillade det, vil jeg ikkun sige, at det har hiulpet for adskillige Svagheder, men særdeles i Obstructio Mensium viist saa kiendelig Virkning, at jeg ikke kan tage i Betænkning at udgive det for et ligesaa let som kraftigt Lægemiddel derimod. Resten forbeholder jeg mig til en anden Tid.

4. Melkfarvede Elve (36te S.) have nok deres Farve (der meere ligner Valle end Melk) af Leeret i Grunden, som den Islandske Skribent Olav meener; thi jeg har selv fundet ei aleene alle Steene i saadanne Elve overdragne med Leer, men og Bunden i Vandene, hvoraf de have havt Udløb, bedækket med samme Materie. Jeg har havt samme Elve-Vand staaende i et Glas, og befundet, at det efter et Par Dage satte et Sediment paa Bunden af meget fiint Leer. Jeg har og, til desto større Forvisning om Sagen, ladet hente Stykker af den Sneebræe, hvoraf samme Vand havde sit første Udspring, da jeg befandt, at de vare klare som Crystal, men opfyldte med Luftblærer, som giorde dem uigiennemsigtige. Det Vand, hvortil de smeltede, holdt sig ganske klart, og forblev saaledes i mange Dage. Med Pulv. Gallar. blev det uforandret, med Turnesol eller Lakmus hyacinthblaat, med Syropus Violar. ligeledes fuldkommen blaat, med Cochenelle brandguult, med Solut. Argenti,

efter

efter D. Langes Forskrift, rødagtig kaffeebruun, med Oleum Tartari uforandret ꝛc. Endskiønt nu alt dette synes at give Sagen sit fulde Udslag, saa kommer det mig dog underligt for, at saavidt jeg selv har seet og af andre har kunnet udsporge, befindes ingen Elve melkfarvede, uden de, der have deres første Oprindelse af Sneebræer; hvilket jeg dog hepstiller til nærmere Undersøgning.

5. Snee-Bræer. At disse efter 46 S. oftere findes paa de lave end høiere Fielde, er kun for største Deelen saaledes at forstaae, at de gemeenlig sees liggende i Dalene, naar de høiere Field-Tinder der omkring ere bare, som kommer deraf, at Vind og Soel har den mindste Virkning i trange og skyggefulde Dale. Det lader vel noget underligt, at see Snee-Bræer strække sig lige ned til Søen i Fiordene paa en halv Fierdingvei nær, naar Fielde og Dale der omkring, som ligge langt høiere op i Landet, befindes bare; hvorpaa f. Ex. Sunddalen i Volden kan tiene til Beviis. Hr. P. Dass i hans Nordlands Beskrivelse melder og om et Field i Rødøens Kald paa Helgeland, som høieste Sommer er bedækket med Snee, lige fra Toppen til Stranden, naar alle omkringliggende ere bare. Men alt dette kan komme af Situationens tilfældige Beskaffenhed, som nøie maatte betragtes, inden man greeb til andre Aarsager. Om Nytten af Snee-Bræerne kan læses noget efterfølgende No. 84.

6. Terre Verde. Hertil synes den Jordart at kunne henføres, som jeg har fundet ved en Elvbred paa Gaarden Fiskaae, som ellers er rig paa Jern-Ertz. Medens den er vaad, seer den ud som grønt Dynd, men naar den tørres, bliver den temmelig haard, som løst Kride. Farven bliver indentil bestandig græsgrøn, men udentil noget bruunagtig som en Umbra. Naar den rystes, bliver den meere smulen, og faaer først en kaffeebruun, men siden en

rød-

rødbruun Farve. Det Støv, den smulner til, trækkes ikke af Magneten, ikke heller giver den nogen Damp fra sig, naar den rystes.

7. Jord-Fit eller Jord-Talg. Saaledes kalder jeg den hvide og feede Materie, som jeg her paa Præstegaarden har fundet i en Myr eller sumpig Egn, 1½ Qvarteer under den øverste Jordskorpe. Den ligner meest Talg eller Tælle, er omtrent lige saa hvid, men meere sprød, og falder ikke saa feed og myg under Fingrene. Den flyder paa Vand. Ved Ilden lader den sig smelte til et bruunt flydende Væsen, der sætter Pletter paa Papiir og Linnet, som Talg. Naar den holdes i Ilden, sprager den stærk, ligesom naar der er kommen Vand i Tællelys; naar denne Spragen er ophørt, brænder den med blaa Lue. Naar den er bleven tør, sprager den ei meget, og lader sig hastigere antænde. Heraf sees, at det er samme underjordiske Fedme, som den, der meldes om i Svenske Acad. Handl. for 1743, 1ste og 2den Afhandl., og i Vogels pract. Mineral-System 343 S. kaldes Sevum minerale. I Danske Atlas 1ste Tome 415 S. meldes om en hvid Materie, der skal findes i et Slags Torv i Nørre-Jylland, kaldet Klyne, og giør samme meere brænbar end anden Torv. Mon den ikke skulde være af samme Art? Den ansees der for en Levning af forraadnet Træ, hvilket og var den Tanke, jeg først faldt paa ved at see Jord-Talgen, indtil jeg blev bedre underrettet.

8. Porcelain-Jorden, hvorom meldes 49 S., har jeg siden nøiere undersøgt, og befundet, at den er en Spekſteen-Art, Steatites, som dog af nogle Mineralogister (saasom Cronsted i Versuch einer Mineralogie) ansees for forsteenet Porcelain-Jord. Den er i Almindelighed meget fiin og myg, men har dog mange haarde og steenagtige Kirtler, som hindre, at den ei kan anvendes til noget

get nyttigt Arbeide; i hvilken Henseende den er langt ringere end den grønne Spekſteen-Art paa Svanøen i Søndfiord, hvoraf jeg har seet Tobaksdaaser og andre smukke Ting forarbeidede. Man har og betient sig af den ved Ny-Kirkens Opbyggelse i Bergen. Naar den, hvorom her tales, brændes stærkt i en Degel, forvandles den overalt til saadan haard Materie, som de indsluttede Kirtler tilforn bestode af; men saa længe den er ubrændt, kan man støde den, og blande den med Vand, da den bliver ligesom til en tyk Melk, der tager Pletter af Klæde saa godt som nogen Valke-Jord, hvortil jeg og jevnlig bruger den. I Aarsetdalen, (hvor den findes i temmelig Mængde) og andensteds der omkring, bruges den af Bønderne mod Durkløb, ligesom den egentlige Field-Droppe, Stalactites. Nogle Stykker har jeg havt derfra, som lugtede aldeles som Campher, hvilket kom mig meget underligt for, indtil jeg fik at see, at der findes Leer-Arter i Tydskland af samme Lugt. See Lehman von Flöz-Gebürgen, 209 S.

9. Mergel har jeg hidindtil fundet lidet Tegn til, hvor megen Umage jeg end har giort mig derfor. Det eeneste, som dertil kan henregnes, er 1) en smuk blaagraa Steen-Mergel fra Vandelvdalen, hvor vist nok ogsaa findes noget af det løse Mergel, skiønt Stedet ikke er mig bekiendt, hvorfra bemeldte Prøve er tagen. 2) Den Leer-Art, som undertiden findes i vore leerige Strandbredde i Form af Træers Greene, og jeg 57 S. har henregnet til Osteocolla, skiønt de deri adskille sig fra samme, at de ikke ere indhuule. De bestaae ellers af Leer, Sandkorn og smaa Stykker Søeskiæl, og bruse saa stærkt med Skedevand, at en eeneste Draabe kan æde et dybt Hull deri. Den trinde og grenede Form, i hvilken den findes, kan den maaskee være kommen til paa denne Maade, at den har trængt

sig ind i Træers Greene, efterat Marven deri har været fortæret, og saaledes antaget deres Skikkelse. 3) Adskillige Leer-Arter, som optrækkes af Havbunden med Fiskekrogene, deels i store og ligesom af Orme giennemborede Klumpe, deels i flade og meget haarde Plader, (som i *Linnæi* Systema Nat. kaldes Tophus Arenaceo-Ochraceus,) og ellers i adskillig Skikkelse; om hvilke alle jeg maa sige, at jeg endnu ikke har seet nogen Leer-Art optrækket af Havbunden, som jo har bruset med det Suure, ligesom Mergel. 4) Den Leer-Art: Tophus argillaceus polymorphus *Linn.*, som findes paa Bunden af visse Elve, og ligesom dreies i adskillige Skikkelser af Vandets cirkelrunde Gang; hvortil kan føies visse runde Mergel-Klumpe af samme Art, som ligeledes ere fundne i Elvene, og have Entrochiter indsluttede i sig, hvorom kan læses meere efterfølgende No. 24.

16. Kalk-Steen. Den Kalk-Steen, som findes paa Gaarden Sande og Vogsøe, (see 2 P. 451, 460 S.) er selv samme Steen-Art, som vore fleste Steenkirker for største Deelen ere opbygte af, og jeg ved samme Kirkers Beskrivelse har kaldet Marmor. Og da ved de nys ommeldte Kalksteen-Bierge sees mange løse Steene liggende, er det saa meget troeligere, at man her i gamle Dage har brudt Kalksteenen for at anvende den til dette Brug. Herved falder mig ind, at den hvide Marmor i Trondhiems Domkirke bliver formodelig og af samme Art, saavidt jeg kan slutte af Hr. Prof. Schøn. Beskriv. over samme, 30 S. item Anhang 90 S. Denne Kalk-Steen ligner og hvid Marmor baade i Henseende til sin Haardhed, saa og at den lader sig godt slibe eller polere, er og ganske durable i Bygninger. At den ligeledes er meget tienlig til Jer-

nets

nets Smeltning, har jeg paa sit Sted allerede erindret, endskiønt den er befunden noget spatharter og vanskelig at brænde. Paa Hatløen (2 P. 403 S.) findes en finkornet graa og noget bruunagtig Kalk-Steen, som giver en slem Lugt, naar den rives, og kan altsaa regnes for en Lapis suillus eller Svine-Steen.

11. Spath. Deraf har jeg fundet adskillige Arter, saasom 1) Feld-Spath, hvidt og rødt, som gemeenlig sidder indsluttet i Graasteenen. 2) Würfel-Spath, der har mangfoldige fine Striber, ligesom Tegn til sammengroede Sprekker, der giør, at den deeler sig i Cubi eller firkantede Deele, naar den slaaes i Stykker, og at disse Stykker igien lade sig deele paa samme Maade. Af denne Art er det Spath, hvorom meldes 2. P. 29 S., skiønt jeg der for dets Haardheds Skyld har regnet det til Feld-Spathet. Af Farve er det hvidt, som Alabaster. 3) Kalk-Spath, der lader sig skiære og forarbeide som Kride, men er meere fast, glændsende, og af en guulagtig hvid Farve. Dette Slags Spath findes paa Svinholm (2 P. 77 S.) ved den Anledning, at samme Holm er deelt i to Deele formedelst en dyb Sprekke, hvor Søevandet gaaer ind. Naar nu Vandet falder ud i Ebbe-Tiden, kan man gaae ind i Sprekkens Bund, og finder da samme opfyldt med denne Spath-Art. Paa en endnu underligere Maade findes den anbragt i Bierget ved Haahiem, som beskrives efterf. N. 20. 4) Skimmer-Spathet, hvorom meldes 2 P. 484 S. i Anledning af Fiskaae Jernverks Beskrivelse, bliver efter mine Tanker Spathum arenaceum Cinereum, Waller. Mineralog. Spec. 58. Af dette Spath, som er graat hornfarvet og glændsende, sees store Dynger ved Gruben, uden Blanding af nogen anden Steen-Art, hvoraf sees, at naar Jern-Ertzen undtages, bestaaer det hele Bierg deraf.

5) Uden paa Sandsteenen sees her ofte siddende et Slags søegrønt og meget haardt Spath, som deeler sig i temmelige cubiske Stykker, og kan derfor henregnes til Würfel-Spathet. Ingen af dem bruser med det Suure, undtagen Kalkspathet No. 3.

12. Spath-Fluß. Foruden en Deel Amethyst-Flusser har jeg en trekantet Art, skabt som et i Toppen afskaaret Prisma. Farven er fiolet, men saa mørk, at den kun er giennemsigtig i Kanterne, naar den holdes mod Lyset; den afskaarne Toppes Flade er derimod grøn. Da den ikke giver Ild med Staal, som Crystal og Qvarts, og deeler sig i tynde Blade, naar den slaaes i Stykker, bør den uden Tvivl henregnes til Spath-Flusserne, eller rettere til Zeolit-Arterne, allerhelst jeg ingen Steen-Art har fundet, fuldkommen af denne Skabning, undtagen Crystalli Zeolitis distincti, figura prismatica truncata Cronstedi, for hvilken jeg indtil videre vil holde den, endskiønt jeg ingen finder hos ham af den Farve. Den er ellers, tilligemed et Stykke sprød Svovel-Kies, tagen paa Bunden af en Huule i Opstryen i Nordfiord, nær ved Søndmørs Grændser. Væggene af samme Huule siges at have en Hoben glimrende Steene, men Indgangen er saa trang, at man kun kan kige derind og række en Haand ind paa Bunden. Adskillige have derfor foresat sig, at minere Hullet større, for at komme derind, men endnu er det ikke skeet, saavidt mig er vitterligt, helst da Tilgangen skal være steil og vanskelig.

13. Stell-Steene. Saaledes kalder man et Slags Sand-Steen, som taaler stærk Ild, og derfor kan bruges til Mas-Ovne, hvori Metaller smeltes. Saadan Steen-Art findes i Mængde paa Gaarden Sæternæs en halv Miil op i Vandelv-Dalen, og lader sig saa meget lettere bryde, som den forud ved Sprekker er af-

deelt

deelt i maadelige Stykker, som uden Vanskelighed kan kiles fra hinanden. Denne Steen-Art har man betient sig af ved Osens Maas-Ovns Oprettelse i Romsdalen, og er der befunden at taale den stærkeste Ild. Den kunde og uden Tvivl let hugges til Fliser og Qvadersteene.

14. Sielfraat-Steen ɔ: den Sandsteen-Art, som raadnet eller smulner af sig selv. At af denne Steen-Art skulde kunne virkes Salpeter til nogen Fordeel, efter 51 S., er vel at tvivle paa; og naar jeg noiere eftersee Hr. Brommels Ord, løber det kun ud paa en Gisning. Af Walleri Mineralog. §. 84. sees dog, at den indeholder to Slags Salt, af hvilke det ene efter hans Mening er Salpeter, og man maatte deraf slutte, at Smul og Sand af denne Steen, hvor den findes i nogen Mængde, saasom i Vandelv-Dalen (2 Part 490 S.), var bedre at føre paa Agrene, end anden Sand, for Saltets Skyld. Ellers beretter Luc. Debes, at paa Færøerne findes to Slags Salpetersteene, hvoraf kan beredes Salpeter. See hans Beskriv. over Færøerne, tydske Udgave, 100 S.

15. Schiefer-Steen. Af denne findes i Samfiorden en god Art med indsluttede fiirkantede Marcasit-Stykker (Pyrites Crystallisatus), som sees 2 P. 125, 126 S. Af selv samme Schiefersteen-Art har jeg Prøver, som skal være tagne ved Gulholmen ikke langt fra Bergen, tet ved det bekiendte Sted Vikker. Paa Gaarden Hovde i Søndfiord, og ligeledes tvert deraf paa hiin Side af Fiorden, findes god Schiefer-Steen, som Bønderne der omkring lægge paa deres Huus-Tage under Torven i Steden for den ellers brugelige Næver eller Birke-Bark. Ved Aarebrot i Søndfiord har jeg seet hele Stranden bestaaende af en graa Hvecdsteen-Art, og i Olfodten i Nordfiord skal det være ligeledes; fra hvilket

sidste Sted især faaes skionne rødgraae Hveed-Steene. Skulde denne Steen-Art paa nogen af disse Steder befindes ret skiefrig, (som den dog altid er i nogen Grad), da veed man, at den til Tagsteen giør samme Gavn, som den egentlige eller sorte Schiefer-Steen. Den Steen-Art paa Førde (2 P. 359 S.), som jeg har henregnet til Veegsteen-Arterne, er egentlig en Fissilis radis lamellis fluctuantibus Waller., men uduelig, da den kun lader sig adskille i tykke bølgagtige Lag eller Stykker, hvilke vel bestaae af mange finere Lag, men som ikke lade sig adskille.

16. Veegsteen. Ved den Veegsteen-Art, som jeg 1 P. 55 S. har kaldet Talcum particulis subdiaphanis inquinantibus, bør intet andet forstaaes end Spekssteenen, som her beskrives No. 8, og ei aleene i sig selv meget let kan tages for Veegsteen, men findes endog undertiden samlet og ligesom fastgroet med den i eet og samme Stykke. Jeg sluttede deraf, at de begge lode sig bruge til Alfsteene i Smedier, skiønt jeg siden er bleven bedre overbeviist, da Spekssteenen ei er nogen ildfast Materie, som hiin. At Veegsteenen i Ilden skulle bringes i Flod, er sammesteds at ansee som et efter Bøndernes Talemaade indrettet urigtigt Udtryk, der ikkun vil sige, at den i Ilden bliver haardere. Den sorte Veegsteen-Art paa Sæt (2 P. 28 S.) befindes dog ikke ildfast, som anden Veegsteen, men falder til Smul i Ilden, hvilket Wallerius ogsaa tilstaaer om sin Ollaris durus, den jeg sammesteds har anseet den for. Den Steen-Art i Vandelv-Dalen, som jeg (2 P. 491 S.) har henregnet til Asbest, er vist nok en Veegsteen af det tetteste og fineste Slags, som ellers kaldes Lapis colubrinus, aleene at Farven er noget besynderlig, nemlig guul, som Læder, dog viser sig den sædvanlige blaa Farve paa den ene Side, som allerede er erindret loc. cit. No. 8.

17. Hornsteen, Corneus. Hertil hører 1) den hornfarvede Steen-Art paa Hank-Øen (2 P. 78 S.), uden paa omgiven med en rødbruun og meget ujevn Skorpe; hvilke Steen-Arter Wallerius adskiller, kaldende den første Hornfelsstein, den anden Salband. 2) Crystalliseret Hornsteen eller Schørl, siddende i en haard Feldspath-Art paa Hundsværholm. See 2 P. 77 S. 3) Strahl-Schørl, som andre henregne til Basalt, og kalde Strahl-Basalt. Denne har jeg adskillige Stykker af, men særdeles eet fra Norddalen, siddende i Sandsteen, ret som parallel liggende grønne Strimer, glændsende som Glas og af en halv Fingers Længde. 4) En anden Steen-Art har jeg fra Vandelven, i hvis ene Ende sidder bruunt Qvarts. Den seer ud som grøn Serpentin-Steen, men falder i Bruddet strimet, næsten som Strahl-Basalten, og bliver rødbruun i Ilden; hvilket bestyrker mig i den Tanke, at den er Basaltes martialis Cronstedi.

18. Qværnesteen. Denne falder ikke her, men maa hentes fra Trondhiem, siges og at føres fra Helgeland. Ved Beskrivelsen af disse saa kaldte Tyte-Qværner er ellers 1. P. 53 S. en Feil indløben, da Tyterne (Kirtlerne) i nogle af dem ikke bestaae blot af Qvarts, men af Qvarts, Glimmer og Granat-Steen, ere udentil af samme graae Farve, som Steenen selv, men indentil gemeenlig rødagtige af Granaten, og for Resten af ubestemt Figur. De røde Tyter ere derimod crystalliseerte Granatsteene, hvilke jeg har fundet spidse til begge Ender, som en dobbelt Conus, med 6 Qvadrater eller slebne Flader i hver Ende, af hvilke den ene sidder paa skraas i Spidsen, og giør Conus stumpet. Hvilken af disse to Slags Qværnesteene er den beste, skal jeg ikke tilvisse kunne sige; men vist er det, at naar Tyterne sidde fast i Steenen og lade sig ikke

udslaae,

udslaae, uden at en Deel af Steenen selv eller den bindende Materie følger med, er Qværnen god; men falde de ud og efterlade sig Huller, er Qværnen (Mollesteenen) uduelig; hvilket sidste vel oftest træffer ind med de røde Tyter, da de lade sig udslaae og fuldkommen adskille fra Steenen, hvori de sidde. De, som herfra føre Fede-Varer til Trondhiem og hente Qværnesteene tilbage, vide at tage dette vel i Agt og prøve dem nøie, forend de kiøbe dem.

19. Sammensatte Steene. Saxa concreta. Hertil kan, foruden Qværnesteenen og mange andre, henregnes 1) en som det synes med Leer sammenblandet Sandsteen, hvori sidde mangfoldige røde Qvarts-Kirtler. Da denne Steen-Art udentil forvittres eller fortæres, og Qvarts-Kirtlerne deels blive siddende tilbage, deels falde ud og efterlade sig Huller, saa er den altid meget ujevn uden paa. Indentil er den mørkgraa, men udentil, hvor den forvittres, langt lysere, og seer der ud som sammengroet Leer, der lader sig skrabe til Pulver, uagtet Steenen indentil er meget haard. Denne Steen-Art sees her mangesteds i fast Bierg, saasom paa Rødøen i Ørsteen-Sogn; jeg har og ofte tilforn meldt om den, som sees 2 P. 344. 402. 490. S., hvor jeg urigtig har taget den for Saxum micaceum fissile Cinereum Granulis Granatinis qvartzosisque Linn., som dog 2) er en langt anden Steen-Art, bestaaende af Qvarts og Glimmer, samt opfyldt med mangfoldige Granatsteene, der kan slaaes ud, ofte af Størrelse som Plommesteene, da Steenen selv eller den bindende Materie er meget skiør og schiefrig. Denne Steen-Art sees her mangesteds, men især ved Mork og Rødberg i Volden Sogn. See og 2. P. 344 S.

20. Sammenlimede Steene. Saxa conglutinata. Brecciæ. Til denne Classe henfører jeg 1) den underlige Steen-Art ved Haaa-

hiem

hiem (2 P. 150 S), hvor et heelt Bierg bestaaer af et hvidagtigt sammengroet Leer, der vel er meget haardt, men tillige paa de fleste Steder fuldt af Sprekker, at man med en Haand-Steen kan slaae det i mange Stykker. Inden i dette Leer, som i Henseende til sin Fasthed kan ansees som en Jaspis-Art, sidde mangfoldige Koppelsteene, af samme Art som de, der gemeenlig findes ved vore Strandbredde, item store og smaa Stykker Kalk-Spath, af selv samme Slags, som det, der forud er beskrevet No. 11, altsammen ligesom indæltet i Leeret. Desforuden sees paa mange Steder i Bierget en rød martialsk Farve, der har trængt sig ind i Leeret og giort det rødt. Hertil vil jeg 2) føie en underlig Steen-Art, som jeg har seet paa Gaarden Krakhelden i Nordhordlehn. Biergene see her meget underlige ud, nemlig som Levninger af gamle Steen-Bygninger, hvoriblant man finder Bierg-Stykker, store som Huuse. Steen-Arten selv eller den bindende Materie er meget haard, og lader sig derfor vanskelig undersøge, men midt i samme findes adskillige andre Steen-Arter indsluttede, saasom sorte Hornsteene, en rødagtig Petrosilex, hvilken jeg har slaaet ud i Størrelse af en knyttet Næve, og mange andre. Tet ved Beboerens Huuse bestaaer Bierget af en anden Steen-Art, der kan ansees som en rød og grov Jaspis, som dog paa nogle Steder er temmelig løs og schiefrig; da jeg har taget Stykker deraf, der kan skrabes og males med som rød Kride, skiønt Farven holder sig meere graaeagtig. Dette Sted, som jeg kun med et flygtigt Øie har beseet, fortiente uden Tvivl nøiere Undersøgning.

21. Kies. 1) Crystalliseret Kies eller Marcasit, hvilken jeg har fundet deels indsluttet i Schieferſteen, (see forrige No. 15) deels løs liggende i temmelig store Stykker paa Sætrevig. 2 P.

457 S. 2) Wasserkies, deels af en leverbruun Farve med glimrende Partikler fra Vandelv-Dalen, deels meere mørk, som af en Jern-Farve, fra Skorpøen i Herrøe Sogn. Begge holde sig kun lette, og synes ikke at indeholde megen Ertz. 3) I Sandsteenen, saavel den som falder i Vandelv-Dalen, som i Ullelands Dal i Volden, sidde nogle glimrende Partikler, som en messingfarvet Glimmer, hvilke Bønderne kalde Kaabber-Tyter, endskiønt de meere ligne Messing end Kaabber, og gaae bort som et Glimmer, naar Steenen bruges som Bryner eller Hvedsteene at slibe Jern paa. En forstandig Bergmand, som jeg kiender, har ellers kaldet dem Kies-Øine, og altsaa villet regne dem til Kiesen, hvilket jeg og bør troe, endskiønt jeg seer, at Henckel i hans Kies-Histor. 308 S. ikke meget vil vide af Kies i Sandsteen, eller anseer det i det mindste som noget rart.

22. Kaabber-Ertz har jeg Prøver af fra Skorpøen i Herrøe Sogn, hvor de skal være tagne Østen paa Landet. De ligne Svovel-Kies, med synlige Aarer af hvidt Qvarts, og have paa nogle Steder en rødblaa og grønagtig Glands, omtrent som Farven af Paafugl-Fiære, hvoraf jeg slutter, at det er den Ertz, som de Tydske kalde Phauen-Schwantz. Den er ellers tung, giver stærk Ild og Lugt af Svovel, naar den slaaes med Staal. Fra Grimmerliens Kaabber-Verk i Søndfiord har jeg Ertz-Stykker omtrent af samme Art, men uden synligt Qvarts, den giver og mindre Ild og Svovel-Lugt.

23. Echiniter. Speciatim Echinitæ fibulares. Deraf har jeg et Par Stykker af ulige Flint-Art; den ene graa og guulagtig, af hvilken Art jeg og har fundet Stykker i Stranden, af ubestemt Figur; den anden af sort Flint-Art, uden paa omgiven med en

bruun

bruun Skorpe. Begge ere af Skabning og Størrelse som gammeldags store og toppede Knappe, og have mange indhuulede Puncter i sim dobbelte Rader, hvilke samles allerøverst i Toppen; hvoraf tydelig kan mærkes, at de ere intet andet end Flinte-Fyldinger af visse smaa Kraakbolde (Echini marini), som Hr. Abildgaard ogsaa viser i sine smukke Underretninger om Stevens Klint i Siæland, 13 S. De ere dog ikke fundne paa Søndmør, men i Nordfiord, hvor de siges at have siddet fast til et Bierg ved Søen, og at være derfra udbrudte med en Kniv. Paa deres underste flade Deel sees og Tegn til en afbrudt Stilke, hvorved de kan have siddet fast, endskiønt samme tillige er et Kiendemærke af den Aabning, Kraakbolden har havt paa den Side. I den 1731 paa Tydsk udkomne Fortegnelse over Grev Danneskiolds Raritet-Cammer No. 97, finder jeg en Silex major, ex quo binæ Brontiæ sive Echinitæ propullulant, og af samme Beskaffenhed synes disse at have været.

24. Entrochiter eller forsteenede Kors-Trolde (Stellæ marinæ). Disse har jeg fundet i et Par runde Mergel-Klumpe, som ere tagne i en Elv her paa Søndmør, dog uvist hvilken. Da jeg nemlig mærkede hos disse Klumpe, at de havde fem udstaaende Hiørner, og i hver af dem et lidet Hull, som gik ind ad, faldt jeg paa at slaae dem i Stykker, og fandt da inden i den mørkegraae Mergel et hvidt og forsteenet Kors-Trold af fem Greene, hvis Ender strakde sig ud til Peripherien af Steenen, og foraarsagede de forommeldte Hiørner. De korte Ribber, som sidde paa begge Sider af Greenene eller Straalerne, ere omtrent 13, og, ligesom Resten, steenhaarde. Kors-Troldet selv synes at have været en Asterias Ophiura.

25. Skydende Fielde. Hvad jeg herom har sagt, 1 Part 61 S., grunder sig paa de Beretninger, som kan læses 2 P. 308,

 319,

319, 413 S. Men, ved at overveie Sagen noiere, har jeg fundet Aarsag at tage den i Tvivl, og troer nu, at disse Fielde ikkun i dette eene ere adskilte fra andre, at de Steene, som briste ud, blive i visse Huller opfangede, hvor de standse med eet, og give kun en enkelt men meget skarp Lyd, naar de andensteds trilde ned ad Fieldsiderne og give et langsomt Skrald fra sig, som alle kan høre, er Field-Skreed. Det er ellers vist nok, at disse saa kaldte skydende Fielde give et Knald fra sig, som ikke kan adskilles fra et Kanonskud; og hvad Røg, Ild og Svovel-Lugt angaaer, da ere samme ikke usædvanlige ved Field-Skreder.

II. Capitel.

26. Agrostis, Enge-Græs, er egentlig Agrostis capillaris, Species plant.

27. Arenaria Serpyllifolia, er en liden Urt, som voxer paa tørre og biergagtige Steder, men er bleven forbigaaet i Fortegnelsen.

28. Azalea procumbens, en Urt, som voxer paa vore fleste Fielde, men ligeledes forbigaaet.

29. Betula Alnus. Aare. At Aare-Qviste, lagte i Meel, bevare det for Mid, har jeg selv erfaret; giøres Træerne, hvori Meelet forvares, af samme Slags Træ, har dette ligeledes god Virkning. Deraf giettede jeg, at et Decoct af samme Træ eller dets Bark maatte være tienligt at toe sig udi for Klaae og Fnat, som meest skal komme af Acaris eller Midder (see Norske Selskabs Skrifter 3 D. 431 S.), og har siden fundet samme Meening stadfæstet af Høgstr. Laplands Beskriv. tydske Udgave, 181 S., hvor man læser, at Lapperne toe deres Børn deri for Skab og Fnat.

Ellers

Ellers pleier man og, paa visse Steder her i Landet, at toe sit Haar dermed, for at fordrive Møll eller Mid.

30. Cucubalus acaulis, en kort Urt, der voxer som en Mosse paa nogne Bierge lige ud mod Havet, og har deels røde, deels hvide eller blege Blomster.

31. Drosera, ros Solis. At Vædsken af denne Urt fordriver Ringorme, har jeg selv erfaret og befundet rigtigt; men at den skulde bruges til at smøre svage Øine med, bliver nok en urigtig Beretning.

32. Eriophorum vaginatum, voxer deels paa Fieldene, deels i Følge med Erioph. Linagrostis s. polystachion. Denne sidste, som egentlig kaldes Myr-Lop, tiener Qvæget til god Føde om Foraaret, forend andet Græs oprinder, da de oprykke den af Myrene og æde den tilligemed Rødderne.

33. Pinus, Fyrre. De rare Vexter paa Fyrren (113 S.) sidde ikke horizontaliter men verticaliter ud fra Stammen (saaledes bør Ordene rettes), og befindes gemeenlig at sidde øverst i Toppene. Slige usædvanlige Vexter paa Træer pleie gemeenlig foraarsages af Insecter, som bekiendt er; men deraf har jeg efter nøiagtig Randsagning ingen kunnet finde.

34. Poa maritima. *Oed.* Flora Dan. Fasc. 5. Tab. 251. Voxer ogsaa her ved Strandbreddene.

35. Potentilla Anserina. Dens egentlige Navn blandt vore Bønder er Mure eller Mure-Græs; og det, som fornemmelig giør den bekiendt, er, at dens Rod spises af dem med Behag. Hvor Agerreener ligge nær ved Strandbredden, der voxer denne Urt i Mængde, og samles da om Foraaret, naar Agrene oppløies, i den Sted at andre Rødder som Ukrud bortkastes.

 36.

36. Stellaria biflora. *Oed.* Flor. Dan. Fasc. I. Tab. 12. En liden net Urt, som jeg har fra Norddals-Fieldene.

37. Tremella longitudinalis adnata, pendula, altero latere serrato, er, saavidt jeg kan see, en ny Vext. Den findes hængende under Bierg-Hvelvinger, hvor Vand nedrinder, holder i Længde en halv Alen, og er i Begyndelsen flad, samt en god Tomme breed, men forandrer omtrent i Midten sin flade Skikkelse til en trind og smal Tarm, som i Spidsen er smalest. Paa den ene Side er den hele Vext indskaaren som en Saug, og tillige ligesom flosset, men paa den anden, som er meere fastgroet til Bierget, ikke. I Fasthed overgaaer den andre mig bekiendte Tremellæ, da man knapt kan trykke den i Stykker imellem Fingrene. Uden paa er den sort og glat som et Aale-Skind, men inden til bruun. Af den nederste Spidse nedrinder en Vand-Straale saa fiin, at man ikke bliver den vaer, forend man kommer under Bierg-Hvelvingen, og bliver uformærkt vaad deraf. (*)

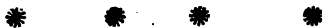

38. Dette Nyre (138 S.) er Frugten af den Vext Mimosa scandens, som Hr. *de Linné* selv har giort mig den Ære at tilmelde mig, endskiønt jeg ikke finder den i første Udgave af hans Species plantar., som jeg besidder. Han har havt den fra de Norske Strande, og plantet den i sit Orangerie, men begriber ikke, hvorledes en Vext, som findes i begge Indiers Skove, kan kom-
me

(*) Anmærkn. Foruden Gentiana flore purpureo, Skiersøde, Polygonum Sigillum Salomonis, og flere Urter, som her for Vidtløftigheds Skyld forbigaaes, maa jeg endnu tilføie Sisymbrium Irio, siden jeg ikke veed, om den af andre er funden i Norge. Den er en liden smuk Karse-Art, som jeg har fundet ved Elvebredde i Field-Dalene, særdeles i Nave-Dalen i Jorgenfiorden.

me over Havet til de Norske Kyster. Saavidt jeg kan see, er det de største af dette Slags, som den berømmelige Autor meener, hvorimod de mindre, som have en Ring omkring Randen, skal være Piscidia erythrina, som sees af D. Tonnings 1768 til Upsal udgivne Disputats, kaldet: Rariora Norvegiæ. (*)

39. Ved vore Søe-Kyster antreffes undertiden en anden udenlandsk Vext, 5 Tommer lang, og i tykkeste Ende 2½ Tommer tyk, ellers af Skabning som en aflang Pære. Dens Skall, som i Haardhed, Tykkelse og Farve ligner Vallnød, er udentil glat med en halv Snees Hiørner paa langs, som dog ere saa lidet kiendelige, at den hele Vext kan ansees som trind. Indentil er den huul og mestendeels tom, naar en Deel Kierner undtages, af hvilke de fleste hænge fast til Skallens Sider. Disse Kierner see ud som smaae Mandler, have uden om sig et loddent og fast Skind, der er omgivet med en ophøiet Rand eller Ring, og indslutter den egentlige Kierne, der er bruun, glat og meget haard. Meere behøver jeg ikke at melde om denne Vext, da den allerede findes beskreven i Norske Selsk. Skrift. 3 D. 25 S. af dette Selskabs berømmelige Stifter, Biskop Gunnerus, som viser, at den er Cucurbita lagenaria Wormii, Turnefortii, Linnæi etc.

40. Coral. Her mærkes, at Madrepora β (144 S.) er Madrep. pertusa, γ derimod Madr. oculata, saasom den første har Huller, hvor Greenene samles, men ei den anden; den første er glat, men

(*) Herpaa har man dog og Aarsag at tvivle, naar man ligner vore Ormesteene med den Beskrivelse paa Frugten af Piscidia erythrina, som læses i Jacquini Select. Stirp. Americ. Hist. p. 210, hvor Semina Piscid. erythr. kaldes oblongo-reniformia; hvilket ikke gielder om vore saa kaldte Ormesteene.

men den anden fiinstribet uden paa. Madrepora α bliver neppe andet end en Art-Forandring af β, og er kun meere grov, mørk og brækkelig, fordi den har siddet i Mudder og Leer paa Havbunden. Søe-Kullet eller Bierg-Ruren (161 S.) hører og til denne Classe, da den er Apora polymorpha Gunneri. Acta Norv. IV. Tab. 15. Fig. 1-3.

III. Capitel.

41. Jerf, er ikke her saa usædvanlig, da den nylig er seet et Par Gange endog midt i Landet, temmelig nær ved Havkanten. Dens sorte Farve midt efter Ryggen har en skiøn Glands, og kaldes derfor Speilen.

42. Flaggermuus. Den, som her sees almindelig, har dobbelte Øren, eller smaa Øren inden for de store. Den øverste Kiæbe er kiendelig længere end Under-Kiæben. Den første har allerforrest 4 hvasse og adskilte Tænder, derefter 2 Side-Tænder, og tilsidst trende trespidsige Kind-Tænder. Under-Kiæben har foran 4 tet sammen siddende og i Enden stumpede Tænder, siden 2 à 3 Side-Tænder, og tilsidst 3 Kind-Tænder, som paa hiin. De Luus, jeg har fundet paa den, kom ikke ganske overeens med Frisches Fledermaus-Laus, Insect. 7 Th. 7 Tab.; thi Legemet var aflangt, med en bruun Tegning eller Streg, som omringede saavel Over- som Under-Livet, og adskilte begge. En bruun Plet sad midt imellem dem. Foran havde den to Føle-Fødder med et imellem begge siddende Suge-Rør. Fire Fødder sadde hen til Fordeelen og lige saa mange hen til Bagdeelen. De forreste vare de længste, og alle havde i Enden en langagtig Ungula, bredere i Enden end oven til. Den løb hastig, men ei i en Cirkel, som Frisch skriver.

43. Rosmar. Dette Havdyr saaes 1762 ved Pinsedags Tider liggende temmelig høit paa Land ved Herrøe. Da den blev skudt, drog den til Søes, og var allerede kommen en Fierding Vei bort, saa at de, som forfulgde den, ei tænkde at see den meere; men uformodentlig bleve de vaer, at den kom lige imod dem, saa de maatte skynde sig at roe til Lands, det beste de kunde. Da den nu fra Landet havde faaet det andet Skud, døde den. Den skal have været 7 Alne lang, 3 Favne tyk, Spekket paa det høieste en Haand breedt, hvoraf fyldtes 1½ Tønde. Een af dens Tænder, som jeg har, er, skiønt uforsigtig udhugget, en halv Alen lang, og i bredeste Ende gode to Tommer tyk.

44. Vond. Saaledes kalder man her ei aleene Muldvarpen, men og den ellers saa kaldte Enge-Muus, Mus terrestris; endelig tillægges og dette Navn et Slags store Muus eller Rotter, som falde paa Øerne nær Havet, og ere af følgende Beskaffenhed: Skindet, som jeg har, holder 8½ Tommer i Længde, foruden Rumpen, der er kun lidet over 3 Tommer lang. Ørene ere saa korte, at de skiules af Haarene paa Hovedet. Alle Fødderne have fem Fingre, af hvilke den ind ad vendte og 5te er mindst, og paa de forreste Fødder mindst kiendelig. Den kan derfor tillægges palmæ sub pentadactylæ. Farven er paa forreste Tænder brandguul, paa Kroppen muusgraa, dog saa, at de fleste Haar ere bruune i det øverste, men paa Bugen lysgraae og noget rustfarvede. Haarene paa Halen vare faa og korte, og Halen selv meget tynd. Heraf kan jeg ei andet slutte, end at den er en Art-Forandring af Mus terrestris, som dog neppe falder halv saa stor. Maaskee den og kan være Mus Amphibius *Linn.*, allerhelst Autor selv staaer i Tvivl, om den fra Mus terrestr. skulle være adskilt. I det mindste er det vist, at den

er et fuldkomment Amphibium. Hvad Ped. Clausen i hans Norg. Beskriv. 26 Cap. beretter om Vand-Rotter i Nordlandene, synes vel utroeligt, men stadfæstes dog her af Fiskere, som skal have seet dem i utallig Mængde svemmende paa Havet saaledes, som Autor derom melder; og, saavidt jeg kan slutte, er det just disse, som meenes. Hvad Skade dette Utøi kan foraarsage, saaes for nogle Aar siden et mærkværdigt Exempel paa, da den Øe Oxenøe i Harams Sogn blev hiemsøgt og saa opfyldt deraf, at ei aleene Ager og Eng blev oprodet og Kornsæden opædt, men endog Skorsteene i Huusene undergravede og omkastede. Da omkring samme Øe ligge mangfoldige Holme, hvor dette Utøi idelig skal opholde sig, meener man, at de have svemmet over derfra hen til Øen. Disse Creature maae ellers vel skilles fra de egentlige Rotter, som sielden findes paa Øerne, og paa en Deel af dem ikke engang kan leve; hvilken Forskiel P. Clausen ogsaa paa foranførte Sted vel nok har anmærket.

45. Rotter. I det jeg taler om dette Utøi, maa jeg erindre, at jeg har seet store og bruune Rotter, som, saavidt jeg kunde mærke, ikke vare adskilte fra de sædvanlige, undtagen deri, at de havde caudam basi incrassatam, eller at Halen nærmest Kroppen udvidede sig kiendelig og blev klumpagtig. Om nu disse ere de egentlige Land-Rotter, eller de saa kaldte Søe-Rotter, der gaae efter Ankertougene i Søen fra og til Skibene, samt om disse to ere virkelig adskilte Arter, alt dette maa jeg henstille til nærmere Undersøgning; men vist er det, at de Rotter, som ere bruune af Farve, saadan som denne var, holdes for Søe-Rotter.

* * * *

46. Fiske-Biørn. Her anmærkes, at den 1ste er af Størrelse som det nederste Leed af en Finger, har 2de lange og ligesaa mange korte Følhorne, smaae sorte Øine, blød og ophøiet Bug, og en langagtig oval Stiert, som paa begge Sider er forsynet med to aflange Blade. Den kan altsaa kaldes Oniſcus cauda ovali, foliolis utrinque binis lateralibus, og sees i Kaabberstik paa hosføiede Tabelle Fig. I. Den 2den, som i naturlig Størrelse tilforn er aftegnet, kunde i den Sted kaldes: Oniſcus cauda conico-truncata, foliolis utrinque binis lateralibus. Denne kaldes ellers af vore Fiskere Spaamand, fordi den skal spaae rig Fiskefangst, naar den med Fiskene trækkes ind i Baaden; men tvertimod, naar den løber bort eller falder uden for.

47. Halderen eller Spruten er egentlig Sepia media. Den har en Pose omkring Kroppen, og paa begge Sider af samme et Øre eller Lep, saaledes som den sees aftegnet i Norg. Naturl. Hist. Sepia officinalis har jeg just ikke seet; men dens Rygbeen (Oſſa Sepiæ) falder her ofte ved Strandene, besynderlig naar Hvalene, i hvis Skind de sidde, sværme om i Mængde.

48. Korsz-Trold. Af de anførte Arter er den 1ste og almindeligste Aſterias rubra; den 2den kan sees aftegnet i Norg. Nat. Histor., og endnu tydeligere i Norske Selsk. Skrift. 4 D. 14 Tab. 1-2 Fig.; den 3die stiller Jonstons Tegning temmelig tydelig for; den 4de er Aſterias ophiura; den 5te bliver nok en ny Art, som jeg vil kalde Aſterias radiata, radiis quinque, ſtella orbiculata, aculeata, nigra. Den adskiller sig fra næst foregaaende fornemmelig i Henseende til sin sorte Farve og de bløde Aculei, den har, naar hiin kun kan tillægges Squamæ aculeiformes. Hertil kan

føies, for det 6te: Asterias radiata, radiis duodecim lanceolatis, supernè reticulatis, aculeis pinnicilliformibus. Den er af Størrelse omtrent som Aster. rubra, har en netdannet Tegning oven paa, som best sees, naar den er tør, og mange Qvaste saavel oven paa, som paa Siderne, af hvilke de første ere adspredte, de andre tet sammen siddende. Den bliver nok en ny Art, ligesom den forrige.

49. Kuffelur (Cochleæ), som og faldes Fiør-Kunger, fordi de ligge i Fioren ɔ: Stranden. Af disse er No. 2. α Buccinum undatum. γ har faaet sit rigtige Synonymon; men hvad Purpurfarven angaaer, da er den befunden at sidde i Uterus, som ved en anden Leilighed udførlig skal vises. Af de 2de No. 4 anførte Trochi er α Trochus Zizyphinus, som sagt er, men β Trochus cinereus, og adskiller sig fra forrige fornemmelig derudi, at den paa undre Side er perforatus. Da de begge faae en Sølv-Farve, naar den yderste Skorpe gaaer af, saa faldes de begge (dog helst den sidste, som den almindeligste) Sølv-Kunger.

50. Skiæl. Torske-Skiællen No. 3. er Mytilus barbatus, og altsaa kun i Størrelse adskilt fra næst foregaaende. Den har en meget stor Byssus, hvorved den fæster sig til Steene i Strandsanden, saa man kan opspade store Klumpe af Steene og Skiæl tilsammen. Bekkre-Skiællen No. 7. holdes for den beste Madding til smaae Fiske. Rund- eller Koe-Skiællen No. 9. er Venus Chione. Den findes kun i tomme Skaller ved Havbredden; ellers sees og undertiden hele Leer-Bakker opfyldt deraf. See om Kue-skiæl-Bakken 2 P. 141 S.

51. Skrædder er her det sædvanlige Navn paa det Insect Forficula, som blandt andre findes beskrevet i Norske Selskabs Skrift. 3 D. 405 S.

52. Skurke-Trold. Saaledes kalder man her det Insect, som i Kiøb. Selskabs Skrift. 9de D. No. 2. findes beskrevet og aftegnet. Den har nok fremfor mange andre faaet et eget Navn, fordi den sees at løbe omkring i Fisker-Baadene, naar Veiret er varmt om Sommeren.

53. Søe-Migen har jeg siden seet et Par Gange, dog ikke levende, men død. Jeg har derved befundet dens Beskrivelse rigtig, og har kun dette at tillægge, at dens Vorter eller Knuder sidde inden for dens yderste Huud, ere i Henseende til Materie bruskagtige, og i Toppen eller Spidsen dannede som en Trille. Inden til har den først i den ene Ende et bruskagtigt Been, som en Hesteskoe, og deri en Aabning, som synes at være Munden; dernæst mange stærke Baand paa langs, der sidde fast til Skindet, og synes at være de Muskler, hvormed den krymper sig tilsammen og udvider sig igien. Mig er og tilbragt en anden, under Navn af Botne-Aat, fordi den ligger paa Havbunden, og ædes af andre Fiske. Den var af en langt anden Art, som i Henseende til Skabning meest lignede Hydra Bohadschii de anim. marinis, Cap. IV, men kun halv saa lang. Den havde lige saadane Muskler inden til, og Knuder uden paa, som hiin, men intet krumt bruskagtigt Been, saavidt jeg nu erindrer. Da de begge vare døde, kan jeg ingen Underretning give om deres Tentacula, som kun sees medens de ere levende.

54. Søe-Spindel. Ved de tvende Insecter, som under dette Navn ere anførte, har jeg endnu denne Anmærkning at giøre, at deres vedhængende ledede Strænge uden Tvivl ere Oviductus.

Dette kan 1) bevises deraf, at de ved den første iagttagne grønne Kloder ere sammensatte ligesom af Druer eller Bær, og ere vist nok dens Æg. 2) At de Følhorne, jeg har tillagt den anden, nemlig Phalangium littorale, sidde under Halsen og alt for nedrig, for at kunne tiene til dette Brüg. Naar man desuden seer, at de bestaae af runde Kloder som Æg, og at dens tvende Ovaria (Æggestokke), som bedække Bugen som to flade Kager, bestaae af lige saadanne smaae Æg, saa kan man ikke tvivle paa, at de ere af samme Natur og altsaa at ansee som Oviductus; ikke at tale om, at de, som ingen Æggekager have, savne ogsaa hiine, hvilket tydelig viser, at de ei kan være Følhorne. Der mærkes ellers ganske lidet Liv og Bevægelse hos begge disse Insecter, i hvilken og flere Henseende de nok fortiene at giøres til et eget Genus, som man enten med Hr. Prof. Brynniche kunde kalde Pycnogonum, eller maaskee Sceleton, da de begge meget ligne et Beenrad. Da den første (Phalang. marinum) er bleven noget defigureret paa Hovedet, har jeg her villet meddeele en rigtigere Tegning, som sees paa Tabellen Fig. 3. NB. Paa samme Tabelle Fig. 2. forestilles ogsaa Marfluen, Pulex cancriformis corpore latiore (rettere capito obtuso) i en meere krum og naturlig Stilling, end i forige Tegning, hvor den vises udstrakt.

IV. Capitel.

55. Akerloe (Charadrius pluvialis) har jeg befundet saadan: Størrelsen som en Due. Nebbet en Tomme langt, og sort, Kroppens Farve oventil sort eller mørk med guule Pletter omkring Fiærene; Halsens forreste Deel ligeledes, men lidt lysere; Bugen hvid, Siderne hvide og graapletrede; Slagfiærene sorte med lyse Spidser.

ser. De første sex Penner ere alle omtrent i Midten hvide. De nederste Dækkefiære sorte med hvide Spidser; Stiertfiærene 12, alle mørke med guule og lyse Tverstriber.

56. Alke. Endskiønt nogle Alker have et langt smallere Neb, end den saa kaldte Klub-Alke (Alca Torda), og paa samme ikkun een Fure, hvorfor den og af Hr. Brynniche i hans Ornith. Bor. anføres som et eget Species; saa er det dog ikke den, jeg har meent med min spidsnebbede Alke, der langt meere ligner Lomvien, ja maatte ansees for en virkelig Lomvie, hvis ikke dennes heel sorte Hals giorde Forskiellen; hvorimod hiin i Farve meere kommer overeens med Klub-Alken, naar dette undtages, at den sorte Farve bag paa Halsen og Ryggen gaaer længer frem paa Siderne, og forēener sig for paa Halsen. Furen (Sutura) paa Hovedets Sider er, saavidt jeg erindrer, altid sort, men paa et Par Exemplarer har jeg seet en hvid Stribe gaaende fra samme omkring Øinebrynene, hvor den giorde en hvid Ring. Fødderne ere gemeenlig sorte, men undertiden for paa (ei bag paa) guule eller halvguule. Stiertfiærene ere heel sorte, uden hvide Spidser, hvoraf sees, at den meest ligner Islændernes Aalge, skiønt sammes Neb, saaledes som den sees aftegnet i Danske Atlas 1 D. Tab. 26, ikke alt for vel stemmer overeens med denne, hvis Neb og Hoved jeg derfor i naturlig Størrelse har villet forestille Fig. 4 paa hosføiede Tabelle. Til Slutning maa jeg sige, at denne Fugl gemeenlig kaldes slethen Alke, og er her langt almindeligere at see, end den egentlige Alke eller Klub-Alke.

57. And. Til de anførte Arter kan føies: 1) Bruunnakken (Anas Penelops), som og kaldes Brunhamro. Den er af middelmaadig Størrelse; Nebbet blyfarvet, men paa Spidsen og Underkiæben sort. Issen har en lang hvidagtig Plet; Resten af Hove-

Hovedet med største Deel af Halsen rødbruun med grønne Puncter; Halsens bageste Deel tilligemed Ryggen sort og hvidstribet; Halsen for paa og Brystets Sider rødagtige, men Brystet og Bugen hvide. Af Slagfiærene ere 13 graaeagtige, 6 grønne og sorte, eên hvid paa Yderkanten, derefter 3 sorte paa Yderkanten med en hvid Stribe allerydeerst i Kanten. De øverste Dækkefiære graae, de efterfølgende hvide, som giøre en hvid fiirkantet Plet, og sluttes med en sort Stribe. Stierten spids, under og paa Siderne sort; Fødderne graae. 2) Anas clangula, mas, (Hvin-And, Blanke-Kniv. Danske Atl.) er af middelmaadig Størrelse, har sort Neb, et stort mørkgrønt Hoved, og ved hver Mundvige en hvid Plet. Halsens nederste Deel, tilligemed Brystet, Bugen og Siderne, hvide, Ryggen og Stierten (over og under) sorte. Vingerne have først 10 sorte Slagfiære, 3 sorte med hvide Spidser, 7 ganske hvide, og endelig 3 sorte. De middelste hvide Dækkefiære giøre en hvid Plet, der sammenføies med de hvide Slagfiære af anden Orden. Fødderne røde med sort Svømmehuud. 3) Anas Marila fœmina an? (Polsk Edelmand. Danske Atl.) kan regnes blandt de største. Nebbet sort, Ringen om Øiesteenen rød, Hovedet tykt, sort, og paa Siderne glændsende af Grønt, men nærmere Nebbet bruunagtigt. Halsen bruun, fornemmelig for paa, hvor Fiærene tillige have hvide Kanter; Ryggen sort og besprengt med hvide Puncter, som og strække sig ned paa Vingernes forreste Dækkefiære. Det nederste af Ryggen, tilligemed de 14 smaae og ligesom tvert afklippede Stiertfiære, sort. Brystet næsten af samme Farve, som Halsens forreste Deel, men meere graaeagtigt og med hvidere Spidser paa Fiærene. Bugen hvid, Siderne bruune, Vingerne sorte, de forreste Dækkefiære meget fiint hvidspettede. De 10 første Slagfiære sorte med lyse

Kanter,

Kanter, de 10 efterfølgende hvide med sorte Spidser, hvorpaa følge nogle gandske sorte igien. Vingernes underste Dækkefiære hvide, Fødderne sorte.

58. Berg-Ugle (Strix Bubo), er næsten af Størrelse som en Ørn, med tykt og rundt Hoved, krumt og sort Neb, store og ildrøde Øine, og lange opreiste Fiære ved Ørene. Panden sort, Hals og Bryst lys rødbruune, med en langagtig sort Plet nederst i hver Fiær. Bugen og Laarene have fiine og uldagtige Fiære, der ere lysbruune med fiine og mørke Tverlinier. Rygfiærene have omtrent samme Farve, men tillige mange mørke og lyse Puncter. Slagfiærene have mange sortbruune og lyse Tverlinier, og paa nederste Deel mange Puncter. Fødderne laadne og bruune med fiine Tverlinier, Stiertfiærerne have mørke og bruune Tverlinier, undtagen de to mellemste, der alleene ere bersprengte med Puncter.

59. Blis-Høne (Fulica atra). Hannen har et hvidt Neb med en bruskagtig og hvid Fortsættelse i Panden; ellers ligner det meest Hønens (Gallinæ) Neb. Fødderne have 4 Tæer, af hvilke de 3 forreste omgives paa begge Sider med en i Tunger indskaaren Hinde. Stierten er kort. Farven er overalt sort, Brystet og Bugen undtagen, som ere mørkgraae. Slagfiærene af anden Orden have lyse Spidser, Vingernes forreste Kant er og hvid, Fødderne grønagtige.

60. Blod-Fugl, Rødstiert, er, saavidt jeg veed, det rette Navn paa den lille Fugl Motacilla Phoenicurus, hvilken jeg har befundet saadan: Det smalle Neb er sort, Panden hvid, Hovedet, Halsen og Ryggen graa, Struben og under Øinene sort, Vingerne bruunagtige, Brystet brandguult, Bugen hvid, Stierten brandguul, undtagen de to mellemste Fiære, der ere af Farve som Vingerne. Fødderne ere sorte. Hertil kan 2) føies Motacilla rubecula,

som nogle kalde Rothbart. Den er en liden net Fugl med smalt og jerntykt Neb, i Almindelighed mørkfarvet og grønagtig paa Ryg og Vinger; men omkring Nebbet, paa Struben og Brystet rødguul, paa Bugen hvid.

61. Bogfinke (Fringilla cælebs), har et temmelig plumpt og blyfarvet Neb, Hovedet oventil ligeledes blyfarvet, men under Dinene, paa Struben, og for paa Brystet er Farven bruunrød; Bugen ligeledes, men lysere; Ryggens forreste Deel rødbruun, men den bageste deels grøn, deels staalgraa; Vingerne sorte med to hvide Tverlinier, foraarsagede af Dækkefiærenes hvide Spidser. Slagfiærene ere alle sorte, den 4de til 7de have alle en hvid Plet, som giør en liden skraa Linie; de have og alle deels hvide, deels lysguule Kanter. Et Par af Stiertens middelste Fiære ere graae, de andre sorte, af hvilke de 2 yderste paa begge Siderne af Stierten have en stor hvid Plet. 2) Fringilla, Montifringilla. (Qvæker, Bogfinkens Hoer-Unge. Danske Atl.) Nebbet plumpt, af Farve guult, men Spidsen sort; Hovedet sort med bruune Kanter om Fiærene, Halsen ligeledes, men lysere; Ryggen meere sort og bruunspraglet; Halsen forpaa rødbruun, Bugen hvid, imellem Ryggen og Stierten hvid og sort; Vingefiærene sorte med guulagtige Kanter, som paa de bageste begynder først midt paa ned ad; sammes Dækkefiære hvide, og bruune i Spidsen, som giør en bruun Tverlinie; Vingernes underste Side fortil svovelguul. Stiertfiærene sorte, men de yderste lidt hvide i yderste Kant. Fødderne lyse, og Bag-Taaen kortere end den middelste af For-Tæerne.

62. Dompap (Loxia Pyrrhula), har et Neb, der ved Roden er lige saa tykt som det er langt. Hovedet sort med en blaa Glands, Ryggen graa, imellem Ryg og Stiert hvid; Stierten selv sort med

en blaa Skiær; Vingernes øverste Dækkefiære graae som Ryggen, de efterfølgende graaeagtig mørke med hvide Tippe; Slagfiærene blaaeagtig mørke, af hvilke den anden, tredie, fierde, femte ere i Yderkanten udgravede og lyse. Neden for Binene, under Hagen, for paa Brystet, Halsen og Bugen, er Farven blodrød. Hunnen har en mindre blodrød Farve. 2) Loxia chloris, (Svenske. Danske Atlas.) er af samme Anseende, men ei saa tyk. Nebbet sort, dog Underkiæben hvid. Farven paa Hoved, Hals og Ryg mørkgraa og guulagtig; Ryggens bageste Deel og Stiertens Dækkefiære guulgrønne; Bugen fortil guul, bagtil hvid; Slagfiærene af første Orden sorte med guule Bræmmer og hvide Spidser; Vingernes forreste Kant guul, Stiertfiærene sorte med hvide Bræmmer, som bagtil blive guule.

63. Herfugl (Upupa Epops), er en middelmaadig stor Fugl af usædvanlig Skabning. Nebbet er en halv Finger langt, smalt, spidst, og noget bueagtigt. Paa Hovedet sidde lange Fiære, som den kan reise høit i Veiret. Kroppen er smal, Stierten lang, samt bagtil bredest og tver. Fødderne have temmelig lange Laar, men korte Been med fire Tæer. Farven paa Neb og Fødder sort, paa Kroppen lysbruun, paa Toppen ligeledes, hvis Fiære har sorte Spidser. Ryggen hvidagtig med sorte Tverlinier. Stiertens Dækkefiære hvide, Stierten selv sort med et snechvidt og krumt Tverbaand, som gaaer over alle ni Fiærene. De første og korteste Slagfiære ere sorte med en hvid Plet, de efterfølgende sex længere, sorte med et hvidt Tverbaand henved Spidsen, den syvende til niende sorte med et halvt Tverbaand eller hvid Plet paa den øverste halve Side, de syv efterfølgende sorte med fire hvide Tverbaand, som dog

paa ti til tolv ikkun strække sig over den øverste halve Side. Bugen er hvidagtig.

64. Høg. 1) Falco Tinnunculus, (Kirke-Falk. Danske Atl.) er omtrent af Størrelse som en Due; Nebbets Spidse blaa, men den øvrige Deel tilligemed Næsehuden (Cera) guul; Hovedet graat, Struben hvidagtig, Kroppen oventil rød eller rødbruun med sorte og vidt adspredte Pletter, neden under lysere med langagtige sorte Strimer paa Brystet, men runde Pletter paa Bugen; Slagfiærene alle sorte, og deres øverste halve Side overskaaren med hvide Pletter; Slagfiærene af anden Orden have alle hvide Spidser; Stiertfiærene graae med et sort Tverbaand til Slutning; de have og alle hvide Spidser, undtagen de to mellemste; Fødderne guule. 2) Falco Palumbarius, (Due-Falk. Danske Atl.) er omtrent af Størrelse som en Hane; Nebbet med dets Næsehuud (Cera) sort, Hoved og Hals rustfarvede, med en breed sort Streg langs ad hver Fiær, Ryggen og Vingerne mørkbruune, dog saa, at hver Fiær er lidt rustfarvet i Kanten; de fleste have og hvide Pletter oven til, som dog komme lidet tilsyne; alle Slagfiærene have mørke Tverstriber, men paa den øverste halve Side lysere; de have og alle hvide Spidser. Stierten har mørke og lysere Tverstriber syv gange vexelviis, og tilsidst hvide Spidser. Dens underste Dækkefiære ere hvide; Bryst og Bug hvide med en liden Rustfarve og sorte Pletter, som paa Brystet gaae paa langs, men paa Bugen baade paa langs og tvert; Laarene rustfarvede og sortplettede paa langs; Fødderne guule, og den yderste Kloe oventil ved en liden Hinde forenet med den mellemste. 3) Spurv-Høg (Falco Nisus), af Størrelse som en Due, dog saa, at Stierten giør den noget længere. Nebbet med Næsehuden er blaat; Kroppen oventil graablaa, dog saa, at Nak-

ken

ken er mestendeels hvid, og Vingernes øverste Dækkefiære for største Deelen hvide med graae Tverlinier og guule Pletter i det Graae, som er kiendeligst paa Halsens Sider; Kroppens Sider under Vingerne have fiine og rødbruune Fiære; Vingernes Farve som Ryggens, aleene den halve Deel eller meere af Slagfiærene ere paa den øverste halve Side hvide med mørke Tverlinier, paa nederste Kant ere Tverlinierne mørkere; Stiertens underste Dækkefiære hvide; de tolv Styrefiære ere oventil mørke med fem sorte Tverlinier, og i yderste Spidse lidt hvide; Laarene hvide med graae Tverlinier, Fødderne guule, og Tæerne ligesom paa næst foregaaende.

65. Kat-Ugle. Hertil hører Strix Ulula, der er af Størrelse som en Krage, og af en graaeagtig mørk samt hvidspettet Farve; Nebbets øverste Deel guulagtig, men den underste sort. Paa Issen har den mangfoldige hvide Pletter, neden for Øinene en hvid Plet, henved Nakken omgivet med en sort Stribe, som en Halvmaane. Hele Kroppen er oventil besprengt med hvide og mestendeels firkantede Pletter, som ere meest kiendelige paa begge Sider nærmest Vingerne; De tolv Styrefiære ere alle mørkgraae med hvide bølgagtige Tverlinier, som ere lysere, større og flere paa Fiærenes op- end nedvendende Kant, og hvoraf jevnligst kan regnes ti, naar den bageste hvide Spidse regnes med; Vingerne for største Deelen mørkgraae med en og anden hvid Spette, af hvilke de fleste sidde paa Slagfiærenes opvendende skiulte Kant, og komme derfor lidet tilsyne; under Vingerne er den meget hvidplettet, og paa Bugen fuld af graae Tverlinier, som sidde i lige Distance og altid fem til sex paa hver af Fiærene. Fødderne ere laadne og hvide med graae Tverlinier. Strix Aluco, som ogsaa sees her, forbigaaes, da den falder noget vidtløftig at beskrive.

66. Kiød-Meise. Den 1ste (Parus major) er sort paa Hovedet, hvid under Øinene, paa den øverste Deel af Kroppen graa, paa den underste guul med en sort Strime langs ad Brystet og Bugen; Stierten sort og blaaeagtig med en hvid Bræmme paa de to yderste Fiære. Den 2den (Parus cæruleus) har sortblaat Hoved med en hvid Plet under Øinene. Kroppens øverste Deel guulagtig grøn, dog bagtil meere graa, paa underste Side guul. De nederste blaae Dækkefiæres hvide Spidser giøre en hvid Tverlinie over Vingerne. Slagfiærene blaaeagtig sorte, de første med hvide, de middelste med lyseblaae, men de bageste med guulagtige Bræmmer. Styrfiærene have ligeledes deels lyseblaae, deels hvide Bræmmer. Den 3die (Parus palustris) har sort Neb med en hvid Streg paa Siderne. Hovedets Isse og Nakken sorte, neden for Øinene hvid, Halsen mestendeels hvid, men Struben sort, Ryggen grønagtig graa, Bugen lysgraa, Vingerne graae uden hvide Tverlinier, og Stiertfiærene af samme Farve, med hvide Bræmmer paa de to yderste Fiære. Heraf sees, at den 4de, som jeg vil kalde Parus incognitus, er meget adskilt fra alle disse, og altsaa efter min Formodning en ny Art.

67. Qværne-Kald. (Motacilla pectore albo, corpore nigro, second. Faun. Svec. edit. 2. Sturnus cinctus). Er en liden Fugl, af Skabning som en Stær. Nebbet sort, Hoved og Hals bagtil bruunsort, det øvrige af Kroppen kulsort med lyse Kanter omkring Fiærene. Struben tilligemed Brystet hvid. De tre første Slagfiære, alle Slagfiærene af anden Orden, item de tolv Styre eller Stiertfiære, ere alle ligesom afklippede i Enden.

68. Sand-Rønne (Charadrius hiaticula) er en gandske liden Strandsneppe med kort og buttet Neb, hvis øverste halve Deel

er

er rødguult, men Spidsen sort; Hovedet mørkgraat med en hvid Stribe over Panden, som strækker sig til begge Øinene; over og under samme Stribe er Farven meere sort end paa Issen; Strubens hvide Farve strækker sig omkring Halsen som en hvid Ring; Halsens nederste Deel sort, Bugen hvid, Kroppen oventil graa, de store Slagfiære sortegraae med en langagtig hvid Stribe i Midten, dog undtages de fire første, paa hvilke Pennernes middelste Deel er alene hvid; de smaae Slagfiære lyse i Spidserne, og de nederste Dækkefiære have alle hvide Spidser. Af de tolv Styrefiære er den yderste paa hver Side hvid, med en mørk Plet, de efterfølgende fire mørke med hvide Spidser, og de to mellemste mørke heel igiennem. Laarene ere halv nøgne, og Tæerne tre med en Mellemhuud, som foreener deres øverste Leder. Foddernes Farve er rødagtig guul.

69. Sifferønnik, som andre kalde Graa-Irisk, (om disse Navne ere rigtige, skal jeg ikke sige), har jeg engang befundet saadan: Nebbet guulagtigt hvidt, Overkiæbens Spidse længere end Underkiæbens. Farven paa øverste Deel af Kroppen mørkgraa, bruun og hvidagtig spraglet; under Hagen og for paa Halsen bruunagtig og mørkspettet, ligesom og paa Kroppens Sider, men Bugen hvid; Slagfiærene mørkgraae med hvide Bræmmer, som ere meest kiendelige paa den femte til niende; de efterfølgende korte Slagfiære meere hvide i Spidsen og paa øverste Kant, men mørke i den nederste, hvor hine ere hvide. De nederste Dækkefiære have hvide Spidser, som giøre en hvid Tverlinie. De Fiære, som oventil bedække Stierten, ere røde, som af en Cochenell-Farve. Stierten er kløftet og har tolv Styrefiære, alle sorte eller mørke med hvide Bræmmer

paa

paa begge Sider, dog de fire mellemste mindre end de andre. Fødderne ere sorte. (*)

70. Skov-Skade (Corvus glandarius), er lidt mindre end en Skade, men af samme Skabning. Nebbets Overkiæbe er krum og længere end Underkiæben. Fra Underkiæben hen til Halsen gaaer en sort Strime, ligesom Knebelsbarter, og ved Mundvigerne sidde fem sorte Haar. Issen er hvidagtig og sortspettet, Struben hvidagtig, Kroppen i Almindelighed rød, Ryggen blaafarvet, og Bugen meere lyserød; Vingerne sorte. Af Slagfiærene er den første sort, de otte efterfølgende ligeledes, med hvide Bræmmer, de sex efterfølgende paa forreste halve Deel af nederste Kant kridhvide; de forreste Dækkefiære først blaa- og sortstribede paa tvert, siden tærningviis blaae og sorte, som giver et skiønt Anseende; Stierten kløftet og sort med hvide Dækkefiære. Alle Styrefiærene ere skraae i Spidsen. De rødagtige Fødder have fire Tæer, ligesom Skaden. Denne Fugl har jeg en Tid havt i Buur, og befundet, at den æder Kiød, Fisk og Deig, dog helst det første. I det Vand, som blev sat for den, badede den sig ofte.

71. Stiglitz. (Fringilla Carduelis). Den er en ganske liden og net Fugl med et hvidt Neb, hvis yderste Spidse er sort. Roden af Nebbet over og under rød, Issen sort, Kroppen oventil bruunagtig graa, Vingerne mestendeels sorte. Naar den nederste og største Slagfiær undtages, ere alle de andre i Midten og paa nederste halve Side guule, hvorimod den øverste er hvidagtig. I

Spid-

(*) Sisserønnik er Fringilla *Linaria*, men Graa-Irisk Fringilla *flavirostris* Linn. Hr. Forfatteren beskriver uden Tvivl den sidste; thi Sisserønniken er rød paa Hovedet, og Hannen tillige rød paa Brystet samt oven paa Stuven (uropygium). See Anmærkningerne til Hr. Prof. Leems Lapponia, Side 292 & 256 seqv. No. 144 & 107.

Spidsen af dem sidder en liden hvid Plet. Stiertfiærene sorte med hvide Spidser, undtagen de to yderste, der have en hvid Plet i Midten.

72. Trane (Ardea Grus) antreffes her undertiden paa Øerne nær Havet, hvor den oppiller Kornet efterat det er nedsaaet i Agrene. Den seer ud som en Heire. Nebbet ligner Heirens, og er guulagtigt; Issen sort; Nakken nøgen og besat med smaae Vorter; Resten af Kroppen askegraa, undtagen Halsens forreste Deel, som er sort; Slagfiærene bruune, og Stiertfiærene i det Yderste sorte. Fødderne ere og sorte.

V. Capitel.

73. Aat. Denne lille Fisk vil jeg her beskrive noget nøiere: I Længde holder den kun 12 Linier; Munden er buttet ved det, at Underkiæben boier sig opad til Overkiæben; dens Tand-Rader ere to; Øinene temmelig store, som og sidde tet tilsammen langt ned paa Næsen. Første Rygfinne har 7 Straaler, den anden 11; Brystfinnen 16 à 17; Bugfinnen 12, eller rettere 6 ved hver af Siderne, med en Hinde imellem alden Straaler; Bagfinnen 12; Sporfinnen er aflang rund; Farven sortprikket med røde Tverstreger over Rygfinnerne. Den har og temmelig store Skiæl paa Kroppen. Om den er Gobyo Aphya, eller en ny Art, skal jeg ikke tilvisse kunne sige.

74. Berg-Nebbe, som jeg vil kalde Labrus rostratus, er, saavidt jeg kan skionne, en ny Art. Den ligner en Berggylte, og er en god Spand lang, med en temmelig spids Snude som et Neb. Den øverste Kiæbe, som er længst, har dobbelte Læber; de forreste

Tænder i begge Kiæberne ere længst og tillige indad bøiede; Oiesteenen blaa, med en rød og blaa Ring. Geilene ere indskaarne, som en Sang, i Kanterne. Straalerne i Geilhinden 5; i Rygfinnen 32, af hvilke de 17 ere hvasse med lige saa mange bløde Straaler eller nedhængende Traade. Brystfinnerne see ud som en Vifte, og have 15 Straaler, alle i Spidsen todeelte, ligesom de bageste Rygstraaler. Sporen er oval og har 15 Straaler. Sidelinien gaaer parallel med Ryggen, men bliver henved Sporen ganske lige. Imellem Spor- og Rygfinnen sidder en sort Plet, ligesom paa Søe-Karudsen (Labrus rupestris), foruden to andre; den ene, hvor Rygfinnen endes, og den anden længer frem ad, alle omtrent i lige Distance. Paa første Straaler af Rygfinnen sees og Tegn til en sort Plet, men mindre kiendelig; og endelig har den for ved hvert Oie en mørk ophøiet Kant, som en Halvmaane. Farven er ellers overalt rød. Den opholder sig ved biergagtige Strandbredde, og æder Krage-Skiæl (Mytilus), hvoraf jeg har fundet temmelige Stykker ufortærede i dens Mave.

75. Negenogen. Den Fisk, som under dette Navn findes anført, er ikke den ordinaire Neunaugen, men Hav-Lampreten (Petromyzon marinus), som letteligt sees af Beskrivelsen. Den sees her at svømme øverst i Vandkanten, og at slaae sig i Bugter, i hvilket Fald den lettelig ihielslaaes med en Aare eller hvad man har i Haanden. I Norske Selskabs Skrifters 4de Deel 22 Side berettes om den, at den bider sig fast i Brygdens Krop, og forlader den ikke forend den er død.

76. Nofs (Gadus luscus), som i Nordfiord kaldes Smelte, fanges meest i den søndre Part af Søndmør, og ligner meest Hysen, skiønt den ingen sort Plet har ved Oret. I Længde holder den omtrent

trent 1½ Spand. Hovedet er kort, den overste Kiæbe længst, Traaden paa underste Kiæbe lang og smal, Tænderne fine, og Oinene store med blaa Oiesteen og blank Ring. I Geilhinden sidde 7 Straaler, i første Rygfinne 12, i anden 22, i tredie 20, i Brystfinnen 16, i Bugfinnen 5, af hvilke den første strækker sig uden for de andre som en lang Traad. Første Bagfinne har 27 Straaler, den anden 22, Sporfinnen er tvær i Kanten, og indskaaren som en Sdug; Sidelinien krum, Skiællene blanke og rodagtige.

77. Rør og Giedde-Rør (som og kaldes Bleeg-Rør) ere ikkun adskilte som Han og Hun, eller som Melk- og Rogn-Fisk. Begge have i Geilhinden 10 Straaler, i første Rygfinne 12, i Brystfinnen 12, i Bugfinnen 9, i Bagfinnen 10. I Gummen have de to Tand-Rader nær ved de andre Tænder, og ligeledes to Tand-Rader paa Tungen. Bleeg-Røren, som er mindst, har en bleeg eller blank Farve og kun ganske lidet Rødt paa Bugen. Dens Rogn deeler sig i to meget store Dele, der strække sig fra Struben hele Bugen igiennem, og har store guule Korn. Melken i den egentlig saa kaldte Rør indtager et lige saa stort Rum, og ligger, ligesom Rognen, paa begge Sider af Bugen. Leveren er rund, hos Bleeg-Røren meere rodbruun, ellers hos begge ved Struben og Kraasen fasthængende. Milten er liden, og hænger fast til Mavens nederste Deel. Fra Mavemunden gaaer en lang Tarm uden Krumning lige ned til Anus eller Gadboret. Under Leveren sidder et guult Sliim, som er Galdeblæren. Luftblæren er stor, og der ovenfor nærmest Rygbeenet har den en anden tynd Hinde, opfyldt med størknet Blod, og deri to hvide og bugtede Aarer, een paa hver Side langs ad Rygbeenet, som synes at være Nyrerne.

78. Skaten, bliver nok ikke Raja clavata, men rimeligere Raja Batis, som ogsaa af de Engelske kaldes Shate. Den er af Størrelse som en maadelig Helleflynder, har et spidst Hoved, oven til besat med fiine Tinder. Lige saadanne Tinder (Aculei) har den oven for Øinene og langs Sidekanterne fra Hovedet hen til Vingerne eller Sidefinnerne. Yderst i hver af disse Vinger sidde mange krumme og liggende Tinder, hvis Spidser vende hen til Ryggen. Den lange Hale har en fiin Tindhegle paa langs, og op ved det øverste (undertiden og i Midten) 3 til 5 store Tinder paa hver Side. Farven er oven til graa, men neden under hvid og sortprikket. 2) Jeg har og seet et andet Slags Rokker, ei større end de mindste Flyndre og af en rød Farve. Omkring Øinene sadde nogle been-agtige Knuder, og langs ned ad Ryggen og Halen 35 store Tinder; i hvilket og alt andet den fuldkommelig lignede Kleins Aftegning Miss. 3. Tab. 4.

79. Spek-Huggerens og Springerens Beskrivelse er bleven forverlet saaledes, at hvad der tilhører den ene af dem, er tillagt den anden; da den første har en opad bøiet og stumpet Snude, og er Orca Autor.; hvorimod den anden har en lang og spids Snude, og bliver Delphinus Autor., Delphinus Delphis *Linnæi*. Dog formoder jeg, at Spekhuggeren er meere end eet Slags, siden nogle, som jeg har seet hoppe op af Vandet, have været ganske smaae at see til, og stumpede for begge Ender; hvilke sidste maaskee ere de, som tillægges det her brugelige Navn Stub, da de see korte og stumpede ud, hvorimod de rette Spekhuggere ere store som Springere, om ikke større.

80. Tangbrosme. Af de under dette Navn anførte Fiske-Arter er den 3die Ophidion imberbe, og den 4de Blennius Gu-

nel-

nellus. Den første er en tynd og nogenledes breed Fisk, men den anden meere trind og smal; og endskiønt de begge komme deri overeens, at de have omtrent ti runde og sorte Pletter, saa adskille de sig dog deri, at den første har dem siddende paa Rygfinnen selv, men den anden paa Ryggen tet ved Rygfinnen. Den første sees kun sielden, men den anden ofte blandt Tang og Steene i Stranden. Jeg har og fundet den i Tare-Torskens Bug, som har været optrækket paa Havet.

81. Callionymus Dracunculus, an? er en Fisk, som ganske ligner Floifisken (Callionymus Lyra), naar sammes høie Rygfinne undtages, som fattes hos denne. I Længde holder den 5½ Tommer. Den øverste Kiæbe gaaer krum ned, som et Neb, og er længere end Underkiæben; den har og dobbelte Læber, eller en bevægelig Skind-Lep oven for den rette Læbe. Tænderne ere fine, Øinene, som sidde tet sammen, temmelig store, og Geilene tillukte. Bag til har Hovedet tvende udstaaende Hiorner med en firedobbelt Spidse, hvoraf den ene vender hen til Fordeelen, den anden til Bagdeelen, og to op ad. Lige deraf paa det øverste af Hovedet sidde to Huller. Efter en halv Tommes Mellemrum fra Hovedet kommer den første Rygfinne, som kun bestaaer af fire Straaler, af hvilke den første er kun en halv Tomme høi, og de andre efterhaanden kortere. Den anden Rygfinne, som følger strax derpaa, er høiere, og bestaaer af ni Straaler, af hvilke den sidste er dobbelt. Brystfinnen, der sidder just ved Hovedets Spidser, er langagtig med sexten Straaler. Bugfinnerne, der med de forrige ere sammenhængende, ere smalle, lange, og af fem Straaler bestaaende. Bagfinnen har ni

Straaler, af hvilke den sidste er dobbelt. Sporfinnen er lang, i Enden tvær, og bestaaer af ti Straaler, alle deelte i to Greene. Sidelinien deeler sig henved Hovedet i to Greene, men er siden enkelt og lige. Farven er neden under hvid, men oven til mørkgraa og blaaplettet. Pinnam secundam dorsi albam, som *Artedi* tillægger den, har jeg ikke fundet hos den.

82. Cottus Cataphractus, er ligeledes en usædvanlig Fisk, som undertiden trækkes i Land med Vod, ligesom den næst foregaaende. I Skabning ligner den meest Marulken, holder i Længde fem Tommer, og ved det Bageste af Hovedet (hvor den er breedest) $1\frac{1}{2}$ Tommer i Breede, hvorefter den efterhaanden aftager i Breede hen til Sporen, hvor den kun er een Linie breed. Hovedet spidser fortil som en Trekant, og er der dannet som en smal og oven til indhuulet Tryne, der er udrustet med fire opad bøiede Horn, dannede som krumme Fuglekløer. Da disse Horn sidde to og to tilsammen, ligesom de vare sammengroede neden til, kan man regne dem for to dobbelte Horn, af hvilke det ene sidder paa den ene, det andet paa den anden Side af den indhuulede Tryne. Da Hovedet er plat, har det temmelig tynde Sidekanter, og disse ere besatte deels med beenagtige Knuder, deels allerbagest med to hen til Sporen vendende krumme Spidser. Geilene ere tillukte. Geilhinden har sex Beenstraaler. Tænderne ere fiine, og Underkiæben kortere end Overkiæben; den første er bihængt med Traade (cirrhi), ligesom Geilene. Hele Kroppen er bedækket med beenagtige og fiinstribede Skiæl, som alle ere kioldannede og støde sammen saaledes, at de giøre visse paa langs gaaende og som en Saug indskaarne Ophøielser eller Kanter. Disse Kanter ere foran, hvor Legemet er tykkest, 6 i Tallet; men fra det Sted, hvor første Rygfinne ender, 8. Endelig bliver den nederste

derfra Deel af Kroppen firkantet igien. Sidelinien er knudret, og begynder, hvor forste Rygfinne aflader, at blive krum. Rygfinnerne ere to, den forste af 5, den anden af 7 Straaler. Ved Geilene sidde to store Brystfinner, som Vinger, hver omtrent med 15 Straaler. Bugen er nærmest Hovedet flad, og har der to smalle Bugfinner, hver af to Straaler, der i Enden strække sig ud som Traade. Bagfinnen har 7, og den smalle Sporfinne omtrent 10 Straaler, saavidt jeg nu kan see af et fortorret Exemplar. Farven er paa Bugen hvid, men ellers graa, med tre morke Tverbaand over Kroppen.

83. Cottus, capite lateribusque spinosis, er en efter mine Tanker ubekiendt Fiske-Art, gode tre Fingre lang, og af Skabning omtrent som Marulken; Hovedet temmelig tykt, Oinene store og tet sammen siddende; Underkiæben vel saa lang som Overkiæben; Tænderne mange og fiine baade i Underkiæben og Gummen. Geilhinden har sex Straaler. Tet forved Oinene sidde to opreiste smaae Pigge, og oven for hvert Oie et haardt Been, som omringer dem oven til. Fra Oinene til det Bageste af Hovedet gaae tvende Been, der endes med lige saa mange Spidser. Et andet krumt Been omgiver Hovedets Sider, som har forst en lang Pigge, vendende hen til Sporen, og derefter et Par mindre, som vende meere ned ad. Paa Sidelinien sidde og nogle smaae og bevægelige Pigge, fra Hovedet af, et Stykke hen paa Kroppen. Rygfinnerne ere to, den forste af 5 eller 6, den anden omtrent af 12 Straaler. Brystfinnerne store, omtrent af 10 Straaler, af hvilke de mellemste ere længst. Bugfinnerne smalle, omtrent af fire Straaler; Bagfinnen af syv; Sporfinnen af ti til tolv Straaler. Farven er hoirod med solvfarvede Pletter, saavidt jeg nu kan see af et halv fortorret Exemplar.

Sam-

Samme er det eeneste, jeg har seet, og blev fundet i Munden af en Sey, som blev optrækket af Havet. See dens Figur, i naturlig Størrelse forestillet, paa samme Tabelle, som den sorte og hvide Motacilla staaer aftegnet paa.

VI. Capitel.

84. Field-Siget (355 S.) er, som jeg siden har erfaret, intet andet end den Vædske, som nedrinder af Snee-Bræer paa Fieldene, og giver Græsset i Dalene en særdeles Frugtbarhed paa en Tid, da det andensteds af Heeden fortørres. Det kan derfor ansees for en almindelig Regel, at ingen Sæter-Dale ere ret feede og frugtbare, uden hvor der ligge Snee-Pletter oven for, som høieste Sommer sende Vædske og Field-Siig ned, og giøre mange ellers stride Græs-Arter meget bløde og saftige. Grændse disse Sæter-Dale op til den store sammenhængende Snee-Bræe her i Stiftet, som ellers kaldes Justedals-Bræen, er Virkningen den samme. Ja at samme Snee-Bræe udbreder sin Nytte endog til Oplandene, maa sluttes af Oeconom. Magazin, 2 D. 287 S., hvor det anføres blandt andre Mærkværdigheder i Lombs Præstegield, at den om Sommeren formerer 7 Vandfloder, som derfra udgaae til 7 omgrændsende Præstegield i Oplandene, og forsyne alle omkringliggende Steder med Vand. Hvad jeg 355 S. har sagt om Græs-Arternes slette Beskaffenhed i Sæter-Dalene, faaer da heraf sin fornødne Indskrænkning og Forklaring. Thi ikke at tale om, at endog de sletteste Græs-Arter kan af den Aarsag, som nu er viist, blive nærsomme nok; saa bør og desuden vel mærkes, at de af mig anførte stive Græs-Arter: Filix, Juncus, Scirpus &c. gemeenlig ikkun antreffes midt i Dalene, hvor Grunden er siid og moradsig, hvorimod de hældende

Field-

Fieldsider give langt bedre Græs-Arter, der endog kan gaae op til Beltet i Høide. Paa andre Steder, hvor Grunden er steenig, kan Græsset være ganske kort; og dog mærkes med Forundring, at Qvæget ofte forlader det høie Græs, og søger hen til det lave, som meere nydeligt for dem. Man ligne hermed, hvad jeg 2 P. 258, 322 S. har anmærket om Sæter-Dale, som jeg selv har besøgt og giennemreist.

85. Gierders eller Lykkers Anlæggelse (358 S.) bliver her ikke gierne forsømt, hvor der gives nogenlunde Leilighed dertil; og det samme kan da regnes som den vigtigste Forbedring, her i Landet er skeet, i Henseende til Engbunden. Hvorved jeg ei kan undlade at anmærke, at de Gaarde eller Jorde-Parter, som her i Fogderiet bære Navn af Giære (skiønt samme ikkun gemeenlig ere Boigde-Navne, der sielden findes i Matrikelen), uden Tvivl have deres Oprindelse af gamle Gierder eller Lykker; ligesom jeg og allerede paa et andet Sted har erindret, at de Gamles Sætrer paa mange Steder ere blevne optagne til Jorder, som have beholdt deres forrige Navn af Sæt eller Sæter, endskiønt de nu ikke ere Sætrer meere. Om vore nu brugelige Sætrer og Lykker i Fremtiden ville have samme Skiebne, det er noget, som Tiden vil lære.

86. Rodn-Auke, Miøl-Auke, er en særdeles Vext, eller rettere Misvext i Rug og Byg-Axene, der seer ud som stort Muse-Skarn, udentil sort eller blaaagtigt, men indentil hvidt, som Korn-Kierne, bliver og til hvidt Meel, naar det males med Kornet, og følgelig forøger Meelet, hvoraf det har Navn. I den Græs-Art Anthoxantum odoratum har jeg fundet lige saadanne Vexter, skiønt mindre. I Tydskland er den bekiendt under det Navn Mutter-Korn eller Korn-Mutter, som jeg seer af Zinkens öconom. Lexicon.

U Ellers

Ellers beretter samme Autor, at naar Kornet er meget blandet dermed (som helst indtreffer i vaade Aaringer), kan det foraarsage skadelige Sygdomme, saasom giftige Febre, Skiørbug og Bylder; skiønt det og skal kunne bruges til Lægedom, og især hielpe for Moderens Opstigelse, naar det indtages nogle gange. I neue gesellschaftl. Erzählungen, 2 Theil 96 S., meldes og derom, at det ikke opløses til en Melk-Materie og deigagtig Masse, som andet Korn, men bliver uopløst; hvoraf Autor slutter, at det ikke er fordøieligt.

VII. Capitel.

87. At give Creaturene Been at tygge (efter 383 S.), er noget, man har lært af Creaturene selv, som ei gierne finde tørre Been paa Marken, uden at tage dem i Munden og tygge derpaa. Det samme skeer og med tørre Torske-Been, som kan ligge ved Strandene, ogsaa for Saltets Skyld. Hvor de ei finde Been, tygge de paa smaae Steene, som ofte findes i Mængde paa Fieldene, og det saa stærkt, at man maatte tænke, deres Tænder vilde gaae i Stykker. Medens dette skeer, rinder Sagel og Vand af deres Mund i Mængde, saa det synes, at de ved saadant Middel ville skille sig ved dette Vand, som maaskee kan være deres Tænder skadeligt. I det mindste troer man, at deres Tænder styrkes ved at tygge paa Been. At jeg erindrer dette, skeer tildeels i Anledning af en Beretning fra Sverrig, som ikke længe siden blev læst i vore offentlige Tidender, og hvori dette Tilfælde hos Qvæget blev anmærket som noget Rart og Usædvanligt. Om det nu forholder sig saa der i Landet, veed jeg ikke, men vel dette, at de, som her omgaaes med Qvæget, vide god Beskeed derom. See og Norges Naturl. Historie, 2 P. 10 S.

88. Harsot (385 S.) læges ogsaa paa denne Maade, at man skiærer Creaturet dygtig i Øret, og kommer Blodet til at løbe ud; hvilket stemmer overeens med den Oprindelse, Hr. Hastfær i sin Bog om Faare-Avling, §. 21, angiver til denne Sygdom, nemlig at en Hoben Serum (salt Vædske i Blodet) samler sig i Hiernen, og, saasnart Creaturet hælder med Hovedet, falder til een af Siderne, hvoraf det kommer, at det løber rundt om. I dette Tilfælde raader Autor til Aareladen ved Næseborene; hvilket jeg og ved en øvet Haand har villet forsøge, men derhos befundet, at disse Aarer (som Autor og selv tilstaaer) ere vanskelige at træffe.

IX. Capitel.

89. Vilde nogen tænke, at jeg har giort Beregningen over Torske-Fiskeriet 1756 for høi, da tør jeg tvertimod forsikkre, at den er for liden, saasom jeg, uagtet al anvendt Flid, umuelig har kunnet indhente Kundskab om alt, hvad samme Aars Fiskerie indbragde. Hvad jeg derimod kan have forregnet mig udi, er dette, at jeg efter Formodning har ansat Torske-Fiskeriets aarlige Beløb til halve Deelen imod samme fiskerige Aar (475 S.); hvilket, endskiønt det nok har sin Rigtighed for den Tid fra 1740, da de store Fiskerier fornemmelig begyndte, bliver dog ikke nogen bestandig Regel for Eftertiden, allerhelst man har Exempler for Øinene, som vise, at Fiskeriet undertiden ganske kan mislinge, og som jeg selv paa samme Sted har antegnet. Dette var ikke heller min Meening; men kun, at onde Aar regnede med de gode, eller slette og middelmaadige Fiskerier i en heel eller halv Snees Aar samlede med de beste, udgiorde en Fortieneste, som aarlig kunde ansættes til det Halve imod 1756. Hvilken Regning vel ikke kan feile saa meget, naar betænkes, at Prisen

sen gemeenlig er langt større i middelmaadige, end i overflødige Fiskerier; ligesom den og fra den Tid, jeg giorde Beregning, indtil nu, har steget næsten dobbelt. Dog maa ogsaa tilstaaes tvertimod, 1) at Bekostningen efterhaanden er steget høiere siden den Tid, fornemlig i Henseende til den nu meere end tilforn kostbare Hamp; 2) at Profiten i de store Fiskerier bliver meere lige deelt, end i de middelmaadige, da nogle kan vinde meget, andre lidet eller intet, og følgelig, at den i første Fald er nyttigere for Landet, om end Prisen i andet Fald var dobbelt saa stor. Hvad Beregningen over de smaae Fiskerier angaaer, som jeg (462 S.) har sat til 3000 Rdlr., da bliver den nok for høi, naar der, som billigt er, skal henfees aleene til det, som sælges og vindes noget paa; men derover at giøre nogen saadan Beregning, der skulle nærme sig til det Visse og Bestandige, bliver vel meget vanskeligt, om ikke umueligt.

90. Angaaende Aarsagen til visse Fiskes eller deres Fangstes Formindskelse, da haves derom adskillige Meeninger, som sees 489 S. Men ved at raadføre mig med gamle og erfarne Fiskere, og overveie deres Meeninger, er denne forekommet mig som den rimeligste: Den utroelige Mængde Sild, som i en Snees Aar besøgde disse Kyster om Vaaren, efterlod sig 1756, da den forlod os, en Yngel, som siden stedse har forplantet sig, saaledes, at naar den fuldvoxne hvert Aar gaaer herfra ud til Havs, bliver den smaae Sild, som er dens Yngel, staaende tilbage, og opfylder alle Fiorde; hvoraf følger først, hvad den saa kaldte Smaa-Fisk angaaer, at den, forvildet af Silden, hverken holder sig til Bunden, hvor den dog maa søges med Mede-Krogen, ikke heller klotter om at bide paa Madingen, da den i den omvankende Sild har Føde nok; dernæst i Henseende til Torske-Fiskeriet om Vaaren, bliver det og en Følge deraf, 1) at

Torsken; naar den finder saa megen Sild for sig, holder sig høit op i Søen, hvor den ei kan fanges, og kun for en ganske kort Tid søger Bunden, for at gyde sin Rogn; 2) at den ofte i en Hast og ganske uformodentlig forlader vore Kyster, for at følge Silden, saa ofte den løber til Havs, hvilket gemeenlig skeer om Vaaren, naar Veiret er stille og ingen Hval eller Springer indfinder sig af Havet, for at holde den tilbage. Dette, som af mange Aars Erfaring er bleven stadfæstet, er da, om ikke den eeneste, saa dog den fornemste Aarsag, i det mindste her paa Stedet; og saaledes har den samme Sild, som i en Snees Aar tilbragde Landet saa store Fordeele, skadet det igien ved den Yngel, som den efterlod sig; hvilket i Guds Veie er ikke usædvanligt. Omnis commoditas sua fert incommoda secum.

X. Capitel.

91. Den Sygdom Gust (543 S.) har ei altid sin Oprindelse af Jordens skadelige Uddunstninger, men oftere af skarpe Vinde og Forkølelse, og bliver egentligen Herpes miliaris, som meest nærmer sig til det, man kalder Friesler. Det beste Raad derimod er nok dette, at aabne Svedehullerne for at befordre den naturlige Uddampning; men hvor lidet den kolde Luft af Smede-Bælgen kan tiene dertil, seer nok enhver fornuftig Skiønnere. Bedre er det, at røge sig med Alf-Næver (Lichen aphtosus); jeg har og engang forsøgt at kaage dem, og lægge dem saaledes over Lemmer, som af Gust have været besængte; hvilket havde god Virkning, endskiønt jeg tillige brugte sveddrivende Midler. Imod den Sygdom Landfarsot begynder man nu at tage en Slurk Brændeviin med Krud, som og ofte lykkes hos haarde Naturer, meest for Salpeterens Skyld, der dæmper Blodets Hidsighed.

92. Ome eller Aame, som ellers er eet af Allfaders Navne i Edda, bruges nu omstunder, deels til at betegne et vist Slags Orme eller Larvæ Phalænarum (see 1 P. 159 S.), deels en Sygdom, som af disse Orme skal foraarsages, og begynder efterhaanden at blive meere bekiendt, end tilforn, da man maaskee kun ansaae den som en Virkning af Gann eller Troldom. Sygdommen skal bestaae deri, at disse Orme opholde sig imellem Huud og Kiød, fornemmelig paa Armene og i Hovedet, og foraarsage en ulidelig Smerte, besynderlig saa ofte den giør sig nye Veie; hvorimod Pinen til andre Tider aflader. Jeg har vel ikke selv seet disse Orme, hvor megen Umage jeg end har giort mig derfor; men imidlertid er Sagen dog bleven mig berettet af mange troeværdige Personer, endog saadanne, som selv have skaaret Hull paa Huden og faaet Ormen ud. Dette Raad er nu virkelig blevet brugt af adskillige, som jeg kiender, og bliver vel i sig selv langt paalideligere end dette, som ligeledes er brugeligt, nemlig, at lægge paa det smertefulde Sted en Guldring, som længe har gaaet i Arv.

93. Søe-Qveise. Saaledes kalder man her et Slags Saar, som sætter sig paa Fiskernes Hænder og Fingre, af Søen eller det salte Vand, og efter deres Meening kommer af et Slags Orme, ligesom den saa kaldte Finger-Orm, eller Katte-Byld, som her kaldes Flesme. Da nu Qveise er et almindelig bekiendt Navn paa Gordius argillaceus, saa maa sluttes, at det er denne Orm, de meene; hvilket da nærmer sig til deres Meening, der ansee samme Orm som Aarsag til Spedalskhed. Over alt maa den fra gamle Tider af været anseet som skadelig, siden vore Bønder ere altid meget bange for at faae den i sig med Fiske-Spise, og have givet den et fælles Navn med hidsige Blegner og Saar, som ofte kaldes Qveise.

Tor-

Torfæus i hans Histor. Norvag. forklarer og det Ord Qveise eller Ild-Qveise paa samme Maade.

94. Antallet af Søndmørs Indbyggere, som efter min Regning ikkun beløber sig lidet over 20000, er, efter en nøiere Beregning af 15de Augusti 1769, befundet at stige til 22091, som sees af efterfølgende Tabelle:

Harams Præstegield havde af Mandk.	750, af Qvindek.	755, Summa	1505.
Borgund — — — — —	2261 — —	2569 — —	4830.
Ørskoug — — — — —	952 — —	997 — —	1949.
Strand — — — — —	743 — —	757 — —	1500.
Norddalens — — — —	1406 — —	1345 — —	2751.
Jørgenfiordens — — — —	542 — —	640 — —	1182.
Voldens — — — —	1492 — —	1663 — —	3155.
Ulfsteen — — — —	841 — —	929 — —	1770.
Herrøe — — — —	1031 — —	1149 — —	2179.
Vandelven — — — —	588 — —	682 — —	1270.
Summa Summar.	10605 — —	11486 — —	22091.

95. Om Indbyggernes Tilstand nødes jeg nu at tale i en langt anden Tone, end tilforn; ikke fordi jeg nogen Tid har sagt et Ord for meget derom, men fordi Tilstanden meget har forandret sig siden den Tid. Jeg har allerede (569 S.) erindret, at hvis Fiskerierne skulde slaae feil, eller og nogle Aars Misvext i Rad skulde indtreffe, da vilde Manges Velstand i en Hast forsvinde; og kan nu, skiønt ugierne, stadfæste Sandheden af denne Spaadom. Man har vel siden den Tid havt adskillige gode Fiskerier; ja de have endog i de fleeste Aar været saadanne, at man andensteds i Landet vilde have kaldet dem gode; men paa Søndmør, hvor der giøres saa store Bekostninger derpaa, og hvor Mange skal leve deraf alene, have de ikke været tilstrækkelige, nu at stoppe Omkostningerne for Nogle, nu at oprette, hvad der er tabt ved Misvext af Andre. Jeg har allerede

(334 S.) viist, at her 1760 blev kiøbt Korn-Varer for 40 til 50000 Rdlr., og det er blandt Alle bekiendt, at Landet ved det samme fik et Knek, som det endnu ikke har forvundet, helst siden de efterfølgende Aaringer ogsaa tildeels have været mislige, især 1765 og 66, da de fleeste Bønder have maatte kiøbe Korn for 20 à 30, andre for 40 til 50 Rdlr. Naar nu dertil lægges de Byrder, som trykke det ganske Land, ja, som det synes, hele Europa, da behøver man vel ikke meere at spørge, hvor Landets Formue og forrige Velstand er afbleven. Hvad vi nu have tilbage, er da kun Haabet, at Søndmør, ved Omstændighedernes gunstige Forandring, kan komme sig igien lige saa let, som nogen anden Provins; dernæst den nyttige Erindring, at man i fede Aar bør spare til de efterfølgende mavre, og at Gudsfrygt med Nøisomhed er en større Vinding, end Overflod med Overdaadighed.

Anden Part.

96. Fiertoftens Capell (18 S.). Klokkens Paaskrift i dette Capell vil Hr. Ravn, Medtiener i Kaldet, ikke læse: Sancte Olave ora pro nobis; men saaledes: Kanike. Olavi. ora. Uro nobTa, som dog synes mindre rimeligt. Aarstallet læser han saaledes; Ao. Domini. M. D I. ⱽ ⱽ; hvilket og stemmer overeens med den Udskrift, jeg tilforn har havt deraf. Han meener ellers, at de to sidste Figurer ikke høre Aarstallet til; som og er troeligt. For hundrede Aar siden vidste ingen at tilegne sig dette Capell, hvorfor det henfaldt til Bønderne, som siden ei aleene have holdt det vedlige, men og nylig meget forbedret det. Alt efter Hr. Ravns Beretning.

97. Langved (19 S.). Kæmpe-Gravene paa denne Gaard kan med god Grund ansees som en Følge af det Søeslag imellem

Ha-

Hagen Jarl og Ragnfrød, som forefaldt paa Grændserne af Romsdalen og Søndmør, efter det, Torfæus beretter, Rerum Orcad. Histor. p. 26. Thi ved at sammenligne Stedets Beskaffenhed med Historiens Beretning, bliver Sammenhængen denne, at begge Flaaderne, da de mødte hinanden i Romsdals-Fiorden, bleve efterhaanden af Strømmen i samme Fiord (som gemeenlig falder meget stærk ud til Havs) drevne ned til Flemsøe; og da Gaarden Rogne, som den nærmeste, har en alt for flad-Grund og lav Strandbred, for at lande til med store Fartøier, saa har Hagen Jarl lagt til ved Langved, som meget beqvemmere. Der satte han sine Folk i Land, og udfordrede Ragnfrød, som dog ikke vilde stige i Land, men blev kun ved at skyde ind paa dem fra Skibene af. Efter Torfæi Beretning faldt mange paa begge Sider, som og Kæmpegravenes Mængde stadfæster.

98. Borgund (71 S.). Jeg har allerede (skiønt ikke her, som paa sit rette Sted) erindret, at Borgund har været Hagen Jarls og ventelig flere norske Høvdingers Boepæl. See Torf. Rerum Fereyens. Cap. 12. Hvorved min forrige Formodning stadfæstes, at det Sted her paa Gaarden, som endnu kaldes Borgia, har just været Grunden til den Borg eller det Slot, hvorpaa de have resideret, og at samme har givet Gaarden tilligemed hele Sognet Navn. Sammesteds Cap. 15. meldes og om et af Hagen Jarl opreттet prægtigt Afguds-Tempel, hvor hans Afgudinde, Thorgerd Hordabrud, var at see; og samme maa da rimeligviis have staaet, hvor enten Mariæ Kirke eller een af de andre geistlige Bygninger siden er bleven opbygt, helst siden man finder, at fra Gaarden didhen ikkun har været et kort Stykke Vei. Angaaende det forhen her paa Gaar-

den værende St. Peders Kloster, kan dette tillægges, at den tet hos liggende Have, som nu kaldes den gamle Have, tilforn har været kaldet Kloster-Haven.

99. Skiøn Valborgs Grav (114 S.). Her kan tillægges, først, at de Personer, som for en Snees Aar siden lode Graven opkaste, og endnu leve, forsikkre, at de i Steen-Kisten fandt en Hoben Aske eller Sand, samt en Deel Menneske-Haar; dernæst, at den opreiste Steen ved Hovedet, efter deres Beretning, som have seet den medens den var ubeskadiget, skal, foruden den Haand med tre oprakte Fingre, som endnu er ganske kiendelig, have havt Soel og Maane staaende oven for Haanden eller Fingrene; hvorved jeg ikkun vil erindre, at en lige saadan Figur skal sees udgravet paa en Kalk eller Patelle i Draksmarks Kirke, efter Oedmans Beretning, Chorograph. Bahusiens. pag. 266. Skulde det af andre Exempler kunne beviisliggiøres, at de saa kaldte χενοταφια eller tomme Gravsteder have her i Norden været brugelige, da kunde maaskee deri findes nogen rimelig Grund, hvorfor Skiøn Valborgs Grav vises paa saa mange og adskilte Steder, nemlig Gidskoe, Draksmark, og, som nogle meene, Tonsberg.

100. Humløe i Borgund Sogn er bleven forglemt, og burde indrykkes 77 Side næst for Hankoe, fra hvilken den kun ved et trangt Sund adskilles. Den er omtrent end halv Miil i Omkreds, og har en temmelig stor Gaard af samme Navn, hvor flere vildvoxende Aske-Træer forekomme, end andensteds i denne Egn, og siges for en kort Tid siden af sig selv at være oprundne. Ganske tet ved Øen ligger en beboet Holm, kaldet Humløe-Kalv.

101.

161. Slyngstad-Field (132 S.). At de flade Steene, hvormed Fieldryggen her er bedækket, skulde af Nordvest-Vinden Tid efter anden blæses af og kastes ned paa Fieldets søndre Side, som Ordene lyde, er noget, som ved en fremmed Haand er indkommen, og hvori Autor har ingen Deel, saasom hverken han eller nogen anden, der selv har taget Stedet i Øiesyn, har kunnet falde paa de Tanker, at saa mange og store Steene kunde blæses ned; hvorimod hans Meening var og er endnu, at et vist Stød eller Bevægelse fra Nordvest (ved Fieldets første Dannelse ved et Jordskielv, eller maaskee ved en stærk Nordvest-Vind, som kan have sat Havet i Bevægelse, da det i Syndflodens Tid stod over Biergene) har baade bragt disse Steene i den Orden, i hvilken de ere opstablede, saa og styrtet en Hoben af dem ned paa den søndre Field-Side, hvor de endnu i lange Rader sees liggende.

102. Abelsæt-Field (172. 176 S.). Jern-Ertzen, som indeholdes i dette Field, har Hr. Etatsraad Collin, Amtmand her paa Stedet, først tænkt paa at anvende til Nytte for Mostamarkens Jern-Verk ved Trondhiem, hvoraf han er Participant. Siden er Stedet undersøgt af biergkyndige Folk, endog Berg-Hauptmand Hagerup, og Ertzen befunden meget riig. Den brækkes nu paa begge Sider af Fieldet, og bringes til Søes til Trondhiem. Der ere altsaa paa Søndmør tvende Steder, hvor for nærværende Tid brydes god Jern-Ertz, nemlig her, og paa Myklebust-Øen (439 S.), hvorimod Fiskaa Jern-Verk (483 S.) allerede for nogle Aar siden er forladt, fordi Ertzen ei befandtes at holde bestandigt Strøg.

103. Hove (219 S.). Et Field ved denne Gaard er nylig kommet i Udraab for at indeholde Sølv-Ertz, og synes derfor at kunne fortiene Sted iblant disse Anmærkninger; men da jeg endnu ikke har seet denne Ertz, og man ikke veed, hvad Dom der er fældet af Berg-Amtet over de Prøver, man har indsendt, saa kan intet med Vished siges derom for nærværende Tid.

104. Hellesylt (278 S.). Paa denne Gaard er i forrige Tider fundet et med Sølv beslaget Drikkehorn, hvilket jeg ofte har seet i min Barndom, dog uden at lægge Mærke til de Rune-Bogstaver, som efter Andres Sigende skulle være at see derpaa, og Hornets nu værende høifornemme Eier var best i Stand at give Oplysning om. Om et lige saadant Horn, beslaget med Kaabber, har jeg allerede 315 S. givet nogen Underretning, og hvad det saa kaldte Gamber-Horn angaaer, der bruges mod Guulsot (see 1 P. 157 S.), da kan jeg nu tilforladelig melde, at det ikke er Rosmar-Tanden, men dette Slags Horn, man meener.

105. Jørgenfiord Kirke (315 S.). Her mærkes, at Kirken 1581, da den seneste gang blev ødelagt af Sneefond, ikke stod paa Sæbøe, men paa Hustad, og blev da først forflyttet til Sæbøe, hvor den nu staaer. 173 blev den kun repareret, da den var forfalden. Til denne Kirkes Prydelser kan, foruden de foranførte, henregnes en i Choret hængende Tavle, der forestiller tvende malede og forgyldede Billeder, nemlig en Person med Krone paa Hovedet, samt et Sverd i den ene, og en Bog i den anden Haand, og paa venstre Side af samme en geistlig Person, holdende i Haanden en krum Biskopsstav. Da intet Navn eller Aarstal staaer hosføiet,

føiet, kan man ikke vide, om den første er St. Ole, eller en anden norsk Konge; ikke heller, om den anden skal forestille Peder af Husestad (som formodentlig har været fra Jørgensfiorden, (see 317 S.), eller en anden af vore norske Erkebisper.

106. Riile (360 S.). Ved Steen-Korsets Beskrivelse her paa Gaarden bør 17de til 20de Linie ganske udslettes og forandres saaledes: „og bestaaer af en Skimmer-Steen, blandet med røde Granatsteene; en Steen-Art, som Biergene ved Mork og Rødbierg „her i Sognet vise Prøver af, og kan maaskee være tagen derfra.„ Til det Fabelagtige kan henregnes, at St. Ole igiennem det cirkelrunde Hull, Korset har, skal have skudt en Kæmpe, ved Navn Pipe, hvis Grav vises paa Gaarden Kile. At man, i Christendommens Begyndelse, af Mangel paa Kirker har forsamlet sig og holdt Gudstieneste ved saadanne Korse, som var min forrige Formodning, deri har jeg fundet mig meget bestyrket af det, Torfæus Rerum Orcad. Lib. I. Cap. 5. p. 16. beretter om en vis christelig Qvinde paa Island, ved Navn Audur, som pleiede at holde sin Andagt paa visse Høie, hvilke af de Kors, hun der lod oprette, bleve kaldte Kross-Holar, og af hendes Efterkommere, som henfaldte til Hedenskabet igien, bleve udvalgte at oprette deres Afgudstempler paa, i Tanke, at de i disse Høie skulde blive forflyttede efter Døden. Ellers sees et lige saadant men endnu større Steen-Kors oprettet ved Kors-Sund, hvor Veien falder fra og til Bergen; og efter sikker Beretning findes et i Hardanger, som i Størrelse overgaaer dem alle.

107. Birkedals Myr (365 S.) bliver nok en Fabel, hvad der end i det nylig udgivne Speculum Regale er sagt til Forsvar

 derfor.

derfor. Jeg har i det mindste aldrig, ved at reise der igiennem, enten fundet Tegn til noget saadant, eller seet nogen Myr, uden langt fra Gaarden henved Nordfiords Grændser. Var det Umagen værd, at hielpe paa Sagen, kunde det maaskee helst skee paa denne Maade: at da Asbest-Steenen undertiden er trevlet og nogenledes blød som Træ, men undertiden igien haard og uden Trevler, som Steen, saa kunde tvende saadanne Stykker engang eller flere have hængt tilsammen, og givet Anledning til det Udraab, Birkedals-Myren siden har været udi for petrificerede Hassel-Kieppe. Jeg erindrer herved en Beretning, som jeg fik, nylig førend jeg kom til Kaldet, at en vis velbekiendt Mand her i Sognet havde en Hassel-Kiep eller Stok, hvis ene halve Deel var Træ, men den anden Steen. Men da jeg fik Manden selv i Tale, forsikkrede han, at saadant noget aldrig var ham forekommet; hvilket jeg veed, var Sandhed. Kan nu Folk i vore Tider indbilde sig saadant, og udgive det for Sandhed, hvad skal man da dømme om de forrige og eenfoldigste Tider, da, at fortælle noget Forunderligt, var nok til at giøre det troeværdigt.

108. Hertøe (433 S.). De Levninger, som sees her af et saa kaldet Kløster, kan rimeligere være af den forommtalte Gildestue, der i det mindste med langt større Vished kan siges at have staaet her, end Klosteret, hvorom man ellers slet ingen Underretning har. Det samme kan og siges om det Kloster, der skal have staaet paa Haldkieldsvig (349 S.); thi dette beroer ligeledes paa et blot Sagn, hvilket man saa meget mindre kan fæste Troe til, som jeg har mærket, at mange, men især Bønder, kalde de fleste Levninger af gamle Bygninger Klostere. Ligesaa uvist er det, om Aslacus ab Hernis

(som

(som Torfæus efter Gisning vil giøre til Aslac af Herrøe paa Sandmør) virkelig har været fra Herrøe; saasom man af Sammenhængen snarere skulle slutte, at ved Hernis forstaaes Herløe, eller en anden Øe nær ved Bergen.

109. Rundøe. Den Fyr, som nogen Tid har været i Forslag, at skulle oprettes her paa Øen til de Søefarendes Tieneste (see 444 S.), er nu allerede for nogle Aar siden ved Hr. General-Auditeur Korns Foranstaltning oprettet og istandsat ved Gaarden Guxore. Hvad gamle Tildragelser paa denne Øe angaaer, da veed jeg ikke, hvorvidt man kan fæste Troe til det, som berettes i den saa kaldte Runda-Vise, hvilken jeg længe forgieves søgde efter, indtil jeg omsider fik den udskreven efter en Deel Gamles mundtlige Beretning, som endnu forstaae nogenledes (skiønt ventelig ufuldkommen) at synge den. Den er egentlig en Kæmpe-Vise, der indeholder en Tildragelse, som paa denne Øe skal være forefalden i gamle Dage, og hvoraf alle Versene endes med det Omqvæde: i eller paa Runda; hvorved bør mærkes, at Bondernes Udtale endnu lyder saaledes, naar de tale om denne Øe, da de ikke kalde den Rundøe, men Runda. Indholden er fornemlig denne: At en vis Qvinde, som kaldes Frue Gunhild, med en Guld-Krone paa Hovedet traade ind i en saa kaldet Kæmpe-Stue, og tilspurgde de Kæmper, som der vare forsamlede, om de torde fegte for en Qvinde imod en vis grum Kæmpe, ved Navn store Ronnegaar. Af de tilstedeværende Kæmper navngives især Iselgrim, Thore-Aar med sin Hammer

mer, og Herculus Graa; men da de alle taugde og torde ikke svare et Ord, tilbød sig een, ved Navn Mimmer-Tand, at fegte med Ronnegaar, uagtet han var den mindste, og kaldes derfor den mindste Christne Mand paa Runda. Frue Gunhild foragtede ham vel for sin lave Vext, kastede en Guldkam i hans Haar, og sagde, han maatte hellere været hiemme og vogtet sine Faar; men han, uden at forsømme Tiden, sprang hen i Stalden, sadlede sin Hest, og reed tilligemed Ronnegaar hen under Liede, hvor de fegtede i tre Dage, indtil Ronnegaar omsider blev fældet, hvorpaa Mimmer-Tand huggede hans Hoved af, bandt det fast til sin Sadelbue, og kom saaledes i Triumph ridende hiem til Gaarden. Omsider meldes om Frue Gunhild i Dire, (da Dire synes at have været Gaardens Navn, som hun boede paa), item om det Bryllup i Spire. Hvilket alt jeg forbigaaer, som uforstaaeligt; og vil ikkun til Slutning erindre, at Visen sees tydelig at være sammensmidet af P. Syvs Kæmpe-Viser, især den 7de, 8de og 18de, om Frue Grimild og Mimmering Tand, og altsaa Fabler giorte af Fabler, skiønt det ene med det andet vel kan have havt nogen historisk Sandhed til Grund.

110. Den saa kaldte Juttel-Hælle paa Ring-Fieldet (448 S.) bliver nok ikke en Gravsteen, men et hedensk Offer-Alter, helst efterdi den skal ligge ophøiet paa tvende andre Steene. Den Huule, som ligger tet hos, ansees vel af Nogle som et Sted, hvor Folk have gravet, for at leede efter Skatter; men er langt rimeligere en

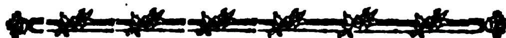
Brønd,

Brønd, hvor de Offrende have toet sig; thi mig er af øiensynlige Vidner blevet forsikkret, at der sees et lige saadant Offer-Alter med en Brønd hos paa det høie Field Strimsbest paa Nordmør. Ikke at tale om, at man nylig har fundet tvende lige saadanne Offerpladse paa et Field i Nordfiord. Hvoraf jeg vist slutter, at vore norske Forfædre, ligesom andre hedenske Folk, have offret paa Høiene.

111. Vandelv Kirke. Det saa kaldte St. Jetmunds Billede (494 S.) har jeg siden nøiere beseet, og derved iagttaget, at det ikke har en Hue, men Krone paa Hovedet; hvilket meget bestyrker den Meening, at det er den engelske Konge og Helgen St. Eatmund. Dertil kommer det gamle Sagn, man har, at en Deel engelske Folk skal i gamle Dage have nedsat sig i Vandelven, ligesom i Standdal i Jørgenfiorden (317 S.). Og intet bliver da rimeligere, end at de samme have opbygt Kirken, og givet den Navn af St. Jetmund.

112. De Skriv- eller Hukommelse-Feil, som ere indløbne, blive her til Slutning under eet anførte. Pag. 95, Lin. ult.: opholder sig her bestandig; læs: indfinder sig her undertiden. Pag. 236, Lin. 26: i større Mængde, end alle deres Naboer tilsammen; læs: i større Mængde, end alle deres Naboer. Pag. 245, Lin. ult.: eet af de folkeriigste og beste Kald; læs: eet af de folkeriigste Kald. Pag. 279, Lin. 7: igiennem hvilken herfra falder en lang og besværlig

Vei over nogle Sneebræer hen til Jorgenfiorden; læs: forbi hvilken herfra falder Vei over nogle Sneebræer hen til Viddal i Jorgenfiorden. Pag. 333, item 355: Thom. Moro; læs: Anthon Lazar. Moro. Pag. 347, Lin. 19: efter at han havde holdet; læs: nylig forend han holdte 2c.

VI.

Anmærkninger

til

Oplysning

om den

ved Søekysterne i Norge gængse

Spedalskhed.

Af

Hans Strøm.

Endskiønt jeg ved disse Anmærkninger ikke tænker at kunne tilfulde afgiøre det Spørgsmaal, som Selskabet har fremsat, angaaende denne Sygdoms Oprindelse og Lægedom, langt mindre at vinde den for samme udsatte Blønning; saa troer jeg dog ikke, at Nogen vil lægge mig det til Last, om jeg efter min ringe Indsigt meddeeler det, jeg har kunnet erfare i denne Materie, som, hvor lidet det er, dog maaskee kan tiene til nogen Oplysning, og opvække de bedre Kyndige, at gaae videre deri. Ja, isald ingen skulde have indfundet sig med nogen udførlig Besvarelse over dette i Lægekonsten temmelig vigtige Spørgsmaal, torde disse faa Anmærkninger blive desto begierligere imodtagne paa den Grund, at Noget er bedre end Intet.

Mine Anmærkninger skulle fornemmelig angaae Sygdommens Oprindelse. Og da er det bekiendt, at den hidindtil af de Fleeste er anseet for en skorbutisk Sygdom, samlet ved raa Luft og megen Fiske-Spise, som fordærver Safterne og bringer dem i Forraadnelse; hvorfor den og aleene antreffes ved Søekysterne her og andensteds, endog i Grønland, hvor Luften og Levemaaden er af saadan Beskaffenhed: Hvortil vel og Mangel af Bevægelse og umaadelig Brændeviins Brug kan giøre meget; siden man har mærket, at dette er den fornemste Aarsag til den Skiørbug, som faaes paa lange Søereiser. Alle disse Ting tilsammen kunne nu, som mig synes, blive en i det mindste muelig Aarsag til Spedalskhed; og de Exempler, jeg i det Efterfølgende agter at anføre, ville uden Tvivl tiene til Stad-

 fæstelse

fæstelse derpaa. Imidlertid kan jeg ved denne Leilighed ikke undlade at melde om den nylig opkomne Meening, at Qveisen (Gordius argillaceus) skulde være Aarsagen dertil. Saavidt jeg veed, er een af den berømmelige Ridder Linnee hans Discipler, som har besøgt Søekysterne i Norge, den, som først har bragt denne Meening paa Bane. Efter ham har D. Tonning i hans Disputats de rarioribus Norvegiæ anført og stadfæstet den, dog uden at anføre de Grunde, hvorpaa den er bygget. Jeg er altsaa ikke i Stand, at dømme derom, men vil kun sige, at skiønt min egen Autoritet anføres til Stadfæstelse, er dog Sagen mig ganske ubekiendt, uden for saavidt, at gemene Mand er bange for denne og andre Orme, og flittig udrense den af Fisk og Lever, førend de spises; ligesaa, at Saar paa Hænderne, som undertiden faaes paa Søen, kaldes Søe-Qveise, der omtrent vil sige det samme som Flesme eller Finger-Orm; men at Qveisen enten skulde foraarsage disse Saar, eller, ved at komme i Menneskenes Legemer, giøre dem spedalske, har jeg efter al muelig Efterspørgsel ikke kunnet finde ringeste Spor til. Eengang forekom mig vel noget, som syntes at give Formodning derom, men dog ved nøiere Undersøgning faldt af sig selv bort. Provst Krogh i Nordfiord, min da værende Capellan, havde faaet at høre, at der havde gaaet en Mængde Orme fra en os begge bekiendt spedalsk Dreng, og fortalde mig det samme; hvorover vi begge bleve begierlige, at faae disse Orme at see. Det skeede; og vi saae begge, at de ei kunde være Qveiser, da de vare mindre end samme, i begge Ender tilspidsede, men i Midten tykkest; følgelig intet andet, end de saa kaldte Ascarides. Lad og være, man havde observeret, at Drengen havde qvitteret Qveiser i steden for Ascarides; saa veed jeg dog ikke, om man deraf med Vished kunde slutte noget meere end dette,

at

at visse Sygdomme kan have denne saavel som andre Orme i Følge med sig, uden just at skylde samme deres Oprindelse. Med alt dette vil jeg dog ikke nægte Tingens Muelighed, men ikkun sige for min Part, at naar jeg, som billigt er, skal grunde min Dom paa Erfarenhed og de Jagttagelser, jeg har havt Anledning at giøre ved Bekiendtskab med spedalske Personer, finder jeg intet til Stadfæstelse paa den sidste af disse Meeninger, men meget for den anden; saasom jeg har mærket, at de fleeste faae denne Sygdom af Forkølelse, paa en Tid, naar de mangle Arbeide og Bevægelse, og at den først yttrer sig hos dem ved Hovenhed i Fødderne, især den venstre, siden ved slemme Saar, som først sætte sig paa de nederste Parter af Legemet, og siden angribe de øvrige Deele, især Ansigtet. Hvilket synes at vise, at endskiønt en fugtig og med saltagtige Vædsker af Havet besvangret Luft, samt megen Fiske-Spise, umaadelig Brændeviins Drik, tilligemed Mangel af Bevægelse kan, meere, end noget andet, giøre Legemet beqvemt til denne Sygdom, som ei vel kan nægtes; saa bliver dog den nærmeste Aarsag at søge i Blodets Størkning og Fortykkelse formedelst Kulden, samt Seri (det salte Vand i Blodet) Fraskillelse, som, da det bliver ubeqvemt til Circulation, bliver siddende i de nederste Parter af Legemet, hvorfra det siden udbreder sig videre, og, ved at tage Skarphed til sig, udbryder i ondartede Saar; i hvilket altsammen denne Sygdom synes meest at nærme sig til Skiørbug. For nu at sætte Læseren desto bedre i Stand til at dømme om Rigtigheden eller Urigtigheden af alt dette, vil jeg anføre mine Erfaringer, ved at give en kort Fortegnelse over alle de Personer i Voldens Præstegield, som i de 10 Aar, jeg har været der, nemlig fra 1764 til 1774, have været af denne Sygdom befængte.

1. Kort før min Ankomst til Kaldet, var een af de beste og velholdneste Sognemænd, ved Navn P. Velsvig, efter den her brugelige Skik reist til Havs om Sommeren, for at fiske Qveiter og Langer; og da han kom til at ligge Natten over paa Havet i stærk Taage, som førde megen Kulde med sig, blev han strax efter befængt af denne Sygdom. Ja han var ikke før kommen hiem, forend begge hans Fødder, men især den venstre, ophovnede, og nogen Tid efter brød ud i Saar. Da disse Saar ved Lægemidler bleve fordrevne, satte Sygdommen sig i Halsen med Heeshed, hvorfor jeg foreskrev ham adskillige Raad, men forgieves; efterhaanden blev hans Ansigt fuldt af Knuder og Skiæl, saa at Alle kunde see, han var spedalsk; endelig efter 5 à 6 Aar blev han og indvortes syg, og døde i sin Alders 60 Aar.

2. E. Roppen, den Forriges Naboe, som paa samme Baad var reist med til Havs, fik Sygdommen paa samme Tid og paa selv samme Maade, i det Fødderne (især den venstre) hovnede, hvorpaa fulgde Fod-Saar, Heeshed, Hovenhed og Knuder i Ansigtet, alt paa foranførte Maade. Dog mærkedes denne Forskiel, at denne var i Ansigtet blussende rød, ligesom hiin bleeg, og at Sygdommen tog meere langsom til; som og kan sluttes deraf, at han først for et Par Aar siden er bragt til Molde eller Relnæs Hospital, hvor han endnu lever. Hvad man ellers har at mærke ved disse Mænd, er dette, at de begge have ført et ordentligt Levnet; deres Føde har ikke været usund, da den har bestaaet af Byg, Havre, Melk, Fisk nu og da, men ikke stændig, da de have boet 5 Mile fra Havet; og da deres Tilstand har været god, kan de siges at have levet saa vel, som Bønder i Almindelighed kunne leve i disse Egne. Endelig maa jeg og erindre, at ingen af deres Forfædre, saavidt man

man veed, har været behæftet med denne Syge, og at den altsaa ikke har været arvelig.

3. O. Torvig, en Dreng paa 20 Aar, fik Sygdommen ved den Anledning, at han engang i et Bryllup var bleven beskienket, og havde lagt sig hen paa Marken at sove med bare Fødder, om Aftenen, da det var koldt. Da han opvaagnede, vare begge hans Fødder kolde og døde; og da han igien blev opvarmet, hovnede de begge, men især den venstre, som og meest blev angreben af Saar. Kort sagt: Saar, indvortes Smerte, Heeshed og Hovenhed i Ansigtet tog hos denne Dreng saa hastig til, at han efter 3 à 4 Aar blev bragt til Hospitalet, hvor han kort efter døde. Det er ellers den samme Dreng, som qvitterede de mange Ascarides, hvorom nylig tilforn er talt.

4. H. Løseth, en Mand af 60 til 70 Aar, var for min Ankomst til Kaldet befængt, og havde faaet Sygdommen ved selv samme Anledning, da han nemlig beskienket havde lagt sig hen paa Marken at sove med bare Fødder. Sygdommen yttrede sig ogsaa først i Fødderne, især den venstre, ligesom hos den forrige; og skiønt den ikke tog saa hastig Overhaand, har han dog nu i mange Aar været ganske spedalsk, endog i Ansigtet, ligesom han og endnu ligger til Sengs af denne Sygdom. At Sygdommen hos denne Mand ikke har taget saa hastig Overhaand, som hos mange andre, kommer vel for en stor Deel deraf, at han boer i en Dal, hvor der falder reen Luft og sundt Landkrønet uden noget Slags Fiskerie. Han er og det eeneste Exempel, som jeg veed, af Dale-Folk, (Folk, som her boe 1 à 2 Mile fra Soe-Strandene op i Dalene,) som har været med denne Syge behæftet; da alle de andre have boet paa Soe-Strandene, eller i Fiordene, som dog her ligge 5 à 6 Mile fra det egentlige Hav.

5. T. Brune, en Mand paa 30 Aar, fik Sygdommen, ligesom de andre, først med Følesløshed i Fødderne, siden med Hævelse, og det for 6 Aar siden, da han en heel Nat maatte holde ud paa Søen i Kulde og Frost, og blev igiennemkold, havde og, førend jeg lærde at kiende ham, havt et Saar paa venstre Fod, som med alle de Raad, han havde brugt, ikke vilde groe til. Da han omsider forlangde mit Raad, foreskrev jeg ham en blodrensende Decoct af Antimon. crudum og Eenebær-Rødder, tilligemed Saar-Salve, hvorved Saaret blev læget. Aaret efter kom han igien, og klagede over, at den Smerte i Fødder og Lender, han længe havde havt, nu var bleven heftigere, hvorfor jeg gav ham et Spanskflue-Plaster, at lægge paa, som og lykkedes temmelig vel. Ved alt dette giorde jeg mig endnu ikke ringeste Tanke om nogen Spedalskhed, og dog blev den et halvt Aars Tid derefter ganske kiendelig for enhver, ligesom han og længe tilforn havde seet blaaagtig ud i Ansigtet, og ventelig længe baaret Sygdommen i Kroppen. 1773, som var noget meere end eet Aar derefter, blev samme Mand anfalden af et Slags Tungsindighed, Fantasie og Søvnløshed, hvorfor jeg lod ham bruge Brønd-Cuur, eller drikke af det mineralske Vand, jeg har her paa Præstegaarden, i 18 Dage, to Potter eller meere hver Dag, og gav ham tillige et kølende Pulver om Aftenen. Virkningen deraf var, at Fantasien strax forgik, og at Søvnen indfandt sig efterhaanden, saa han ikke i lang Tid havde været saa frisk og seet saa godt ud. Imidlertid begynder dog nu Saar og Fnat, som han den Tid var fri for, at udbryde igien, hvoraf maa sluttes, at Curen længere maatte fortsættes eller oftere igientages, om Sygdommen af Grunden skulde læges; som og enhver Fornuftig let kan forestille sig.

6. A.

6. A. Selbervig, en Dreng, 19 Aar gammel, havde ved Forkølelse i Vaarfiskeriets Tid faaet samme Tilfælde i Fødderne, især den venstre, og søgde Raad derfor hos en den Tid omløbende Qvaksalver, ved Navn Hallengreen, som lagde Grød, kogt af Luud, derpaa, og tog derfor 6 Rdlr., uden at skaffe ham ringeste Hielp eller Lindring, men i dets Sted en ulidelig Verk og Pine. Da han kort efter spurgde mig til Raads, og jeg af hans hovne Been, den Verk, han klagede over i Lemmerne, samt hans Ansigtes Farve, giettede mig til, at han var plaget af Skiørbug, gav jeg ham Bukkeblade (Trifol. aqvat.), som det eeneste, jeg den Tid havde ved Haanden, og fornam, at det havde god Virkning. Han har og efter mit Raad aarlig samlet denne Urt, og drukket Decoct deraf; og samme er det maaskee at tilskrive, at Sygdommen i de 7 à 8 Aar, den har vedvaret, ikke har tiltaget. Den Heeshed i Halsen, og Besværing i Næsen, han de første Aar var plaget af, er han nu mestendeels fri for. Men da den Pirren og Stikken i Kiødet ikke ganske vil aflade, og Hævelsen samt den mørkerøde Farve i Ansigtet endnu vedvarer, er det at befrygte, at Sygdommen ved tiltrædende Alder vil tiltage. Saar og Bylder har han den meeste Tid været fri for, men ei for Fnat. (*)

7. B. Hierthoug, en Qvinde, henved 30 Aar gammel, var, ved min Ankomst til Kaldet, heslig tilredt af Spedalskhed, og er for nogle Aar siden død i Hospitalet. Hun berettede selv, at hun, ved at gaae med bare Fødder i Marken for at vogte Qvæg, blev forkølet, og at hun stedse siden havde været plaget af Saar og Udslet, skiønt Sygdommen ikke tog ret Overhaand, forend hun blev givt og

(*) Just som dette skrives, bliver denne Dreng bragt til Hospitalet.

havde født Børn. Af Børnene lever kun eet, som synes at ville blive befængt af samme Sygdom.

8. Om en anden Qvinde, ved Navn K Fedten, som et Par Aar efter min Ankomst til Kaldet døde af Spedalskhed, veed hendes endnu levende Mand ei at give anden Underretning, end at Sygdommen først begyndte med Heeshed i Halsen og tungt Aandedræt, og udbrød siden i Saar over det ganske Legeme. Men det er og bekiendt, at den hos hende har været en Arve-Syge, ligesom hun og har efterladt sig en Søn, nu 15 Aar gammel, som allerede er meget heslig tilredt af Spedalskhed, og hos hvilken Sygdommen først begyndte i Fødderne med Hævelse og Saar.

9. En Pige, 20 Aar gammel, fik om Høsten 1772 et slemt Saar paa venstre Fod uden Hævelse. Samme Tid fornam hun Besværing i Halsen og Tilstoppelse i Næsen, uden nogen anden indvortes Svaghed; og 1773 i May, da hun reiste herfra, saae hun allerede i Ansigtet ganske spedalsk ud, saa det er at befrygte, at Sygdommen i en Hast vil tage Overhaand. Hun vidste ellers ikke at forklare, ved hvilken Anledning hun havde faaet den.

10. J. Birkevig, en Dreng, henved 20 Aar gammel, gik engang over en Sneebræ, hvor han blev ganske forkølet, begge Fødderne hovnede og bleve blaae, ligesom og Lenderne, hvorpaa fulgde Afmægtighed og tungt Aandedræt. Han blev aareladt og fik sveeddrivende Midler, uden deraf at komme i Sveed; men strax efter kom han i et Bryllup, hvor han dandsede indtil Sveden haglede af hans hele Krop, og fandt sig deraf saa vel, at han siden forbedredes Dag for Dag; dog er han endnu ikke uden Mindelse deraf, helst i Fødderne, naar han kommer i Kulde. Og alt dette giver mig en

ikke

ikke urimelig Formodning, at hans Sygdom har været en Begyndelse til Spedalskhed.

Disse ere de Personer i Voldens Præstegield, som i min Tid have været befængte af denne heslige Sygdom; hvorved endnu dette er at agte, som allerede tildeels er erindret, at de alle, No. 4 undtagen, have boet yderst i Præstegieldet, eller nærmest Havet, som dog ligger 5 à 6 Mile herfra, og at denne Sygdom dybere ind i Fiordene, eller længere ind til det faste Land og op i Dalene, er her Nordenfields lige saa ubekiendt, som andensteds i Landet. Ved Sygdommen i sig selv har jeg og nogle Anmærkninger at tillægge, som angaae de Tilfælde, hvori den hos de fleeste kommer overeens, og burde derfor anføres under eet, for ei at igientages ved hver især. Jeg har da mærket, at Forkølelse hos de fleeste, om ikke alle, er den udvortes paaførende Aarsag, som allerede sagt er, og at Fødderne, men især den venstre Fod, blive først døde og følesløse. Naar disse Lemmer igien opvarmes, fornemmes strax en Pirren og Stikken i dem, som af Naale, og en Tunghed i den hele Krop, ligesom de vare søvnige. Ikke længe efter begynder en Hævelse at sætte sig ved Anklerne, som efterhaanden stiger høiere op. Blod-Aarerne vise sig nu ikke meere paa Fødderne, som tilforn, ikke heller svede de paa dem, som andensteds paa Kroppen. Naar denne Hævelse har vedvaret nogen Tid, blive de uden til følesløse, men desto meere ømme inden i Kiødet, saa de ikke taale at slaaes eller stødes, dog meest paa

Fodderne og Lenderne, hvor de og fornemme en stærk Pirren og Svie ind ved Beenene. Andensteds paa Kroppen fornemmes i Begyndelsen ingen anden Forandring, end et Slags Tunghed, og at Blodet ligesom med større Besværlighed drives giennem Aarerne. Naar nu denne Svaghed har vedvaret et Par Aar, meere eller mindre, yttrer den sig med Heeshed i Halsen, Hævelse og Skiæl i Ansigtet, og Trangheds i Næsen, af hvilken de ofte snyde Blod. Paa Fodderne faae de haarde Knorter, tet under Huden, i Begyndelsen af Størrelse som Erter, men som siden blive større og udbryde i Saar, som give megen Vædske af sig, og efterhaanden udsprede sig over det ganske Legeme. Man har og mærket, at de, som giøre sig meest Umage for at læge Fod-Saarene, angribes hastigere end andre, baade af Heeshed i Halsen og Saar paa Kroppen.

Det tilkommer nu Lægerne, helst dem, som forestaae Hospitaler, nøiere at undersøge alt dette, tilligemed dets Grund og Aarsag. Imidlertid kan man giøre sig forvisset om Rigtigheden af de anførte Erfaringer, og at jeg i Fortegnelsen ikke har anbragt andre end virkelig Spedalske, (naar No. 10 undtages, hvis Sygdoms Beskaffenhed jeg ikke er ganske forvisset om,) altsaa ikke forvexlet denne Sygdom med andre, som kunde have nogen Overeensstemmelse dermed, saasom Hævelse i Fodderne (Oedema pedum), der ligeledes kommer af Forkølelse, men angriber meere Maven, og derfor ved Purgeermidler, især engelsk Salt og bittre Digestiv-Salte, item Humle-Omslag om Fodderne, uden stor Vanskelighed kan cureres,

som jeg selv har forsøgt. Hvad endelig Curen af denne Svaghed angaaer, da giør jeg vel best, at overlade til Lægernes Dom, hvorvidt og ved hvilke Midler den best kunde hæves; thi jeg for min Part har hidindtil lige saa lidet, som de Syge selv, kiendt Sygdommen i sin Begyndelse, da den maaskee kunde læges; og siden har jeg ei kunnet befatte mig dermed, baade fordi Sygdommen tilsidst bliver ulægelig, saa og fordi de Svage hellere dølge den, saa længe de kunne, for ei at udelukkes af Andres Omgængelse, end at de i Tide skulde søge Raad derimod. Saa meget synes mig dog, man af det Foranførte kan slutte, at naar Sygdommen i Tide blev kiendt, efter de Kiendetegn, jeg har givet derpaa, kunde den ved de ordentlige Skiørbugs-Midler og en god Leve-Orden meget vel læges. Ellers har jeg til et Forsøg foreskrevet to af de Foranførte, nemlig No. 5 og 6, det nu omstunder mod Franzoser brugelige Mercurial-Brændeviin, hvoraf de efter eget Sigende befandt sig saa vel, at jeg har Aarsag at troe, at det, i Tide brugt og længe fortsat, vilde udrette en Hoben. Men da Portionen var liden, og kun givet til en Prøve, da de selv ikke heller forlangde meere, maaskee af den Indbildning, at dette Lidet var nok, jeg og selv frygtede for, at det nu var for silde; saa kan jeg ei udgive det for andet, end et ufuldkomment Forsøg.

Til Slutning maa jeg endnu melde dette, som noget besynderligt, at man har Exempel af tvende Piger, een her, og en anden i Naboe-Kaldet, som begge, af Sorg over deres Kierestens Utroskab, først

hen-

henfaldte til et kort Raserie, og strax efter bleve spedalske, saa de maatte bringes til Hospitalet; hvilket er mig saa troeværdig berettet, at jeg for min Part ikke vel kan tvivle derpaa. Men da det er skeet for min Tid, og jeg ikke selv har kiendt disse Personer, kan jeg ei udgive det for andet, end en troeværdig Beretning.

VII.

Om

Silde= eller Rød=Aat.

Af

Hans Strøm.

Röd

henhörende til Norsk:

Fig. 1.

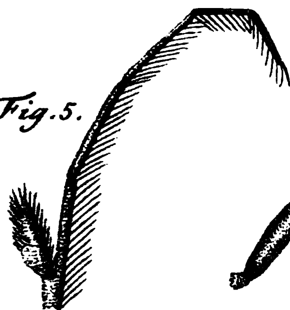

Fig. 5.

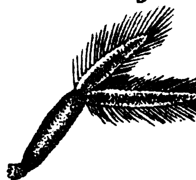

Fig. 6.

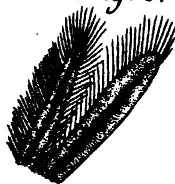

Fig. 8.

en Afhandling af Sal. Biskop

Har den hoie Ovrighed ikke agtet dette Kræk uværdigt til sin Opmærksomhed, som sees af seneste Forordning angaaende de nordenfieldske Fiskerier, naar den tilholder Fiskerne, at lade Aat-Silden blive staaende nogen Tid i Noden (Boddet) efterat den er fangen, for at skyde Aatet fra sig, som ellers fordærver den i Bugen og gior den uduelig til Nedsaltning; da kan det meget mindre blive en uværdig Forretning af en Naturforsker, at give en nærmere Oplysning derom, end den, man kan vente af Fiskere, der kun betragte Sagen uden om, uden at bekymre sig om dens Grund og Sammenhæng. Til den Ende burde man først lære at kiende dette Creatur; og dog er man hidindtil ikke kommen ret vidt deri.

Den første Underretning derom i min Søndm. Beskriv. beroede paa en puur Gisning, som uden Tvivl er urigtig, og dog er bleven anført af Andre som vis og afgiørende. Omtrent af samme Art er vor lærde Hr. Etatsraad Müllers, naar han i sit Skrift, von Würmern, 112 S., udgiver sin saa kaldte Faden-Wurm derfor, dog kun efter Formodning, og ved forud at indhente min Meening, som sees af forberørte Sted, 115 S. Jeg havde just nylig tilforn beordret mine Tienere, nøie at eftersee, om nogen Rød-Aat fandtes i den Sild, som samme Foraar var fangen; og man havde tilbragt mig et Stykke af en rød Orm, som fuldkommen lignede de røde Orme, hvorom jeg har meldet i Søndmørs Beskriv. I. 162 S. (*) Dog, da den var halv fortæret, og, saa at sige, uden Hoved og Hale, kunde jeg intet dømme derom med Vished. Men da jeg samme Aar besøgde Hr. Krogh i Nordfiord, og han ligeledes havde optaget af Silden et Slags Orme, som man der holdte for Aat, og samme, skiønt halv

 for-

(*) Den samme sees nu aftegnet saavel i velbemeldte Hr. Müllers curieuse Skrift Tab. III. Fig. 1. 2. 3. som i Kiøbenh. Selsk. Skrift. X Tome, Fig. 18. 19. i en Afhandling af Sal. Biskop Gunnerus.

fortærede, lignede min, uden hvad Farven angaaer, der var hviid, uden Tvivl, og som Hr. Krogh meende, af det Korn-Brændeviin, hvori de vare forvarede, da de i Begyndelsen havde været røde; blev jeg desto meere bestyrket i min Meening, og gav samme for Hr. Müller tilkiende, da han derom raadførde sig, sendte ham og Prøver deraf, som i hans eget lærde Skrift udførlig kan læses. Da han nu fornam, at min Meening ikke kom overeens med hans, faldt han paa at troe, at Silde-Aat maatte være meere end eet Slags, som og kom mig rimeligt for; og da dette tilskyndte mig, at bringe Sagen til større Vished, fandt jeg just i Foraaret 1773 Sildens Mave opfyldt af et Slags Søe-Insect, som jeg her vil beskrive.

Dens Skikkelse sees best af hosføiede Tegning, af hvilken Fig. 1. viser dens naturlige Størrelse, skiønt den ofte er mindre; men Fig. 2. den samme under Forstørrelses-Glas, noget forøget. Af begge mærkes lettelig, at den er en Ræge, hvis fornemste Lemmer ere: 1) To udstaaende og sortrøde Øine, af Skikkelse som to pæredannede eller mod neden tilspidsede Kloder, oventil puncterede som Chagrin. 2) To Føle-Horne, bestaaende af et langt og treleedet Rod-Stykke, med to lige saa lange men meget fiine Føle-Haar, som best sees af den forstørrede Tegning Fig. 3. 3) Der neden for og altsaa under Hovedet to Saxe-lignende Lemmer, bestaaende af et breedt og fryndset Blad, føiet til et toleedet og smallere, der endes med et meget langt og fiint Føle-Haar. see Fig. 4. Tet derved sidde endnu nogle flossede men mindre mærkværdige Blade, ligesom hos andre Ræger. 4) Under Ryg-Skioldet 6 Par af 5 Leeder bestaaende samt smalle og flossede Fødder, ved Roden foreenede med et lidet indskaaret Blad, der er flosset ligesom Fødderne selv. see Fig. 5. 5) Under de 5 Stiert-Skiæl 5 Par smaae Fødder, som alle endes med et dobbelt Blad af langagtig Skikkelse, og flosset, Fig. 6; hvorefter følger 6) Stierten, der seer ud som en lang, smal,

smal, og neden under som en Rende udhuulet Preen, der i Enden er trespidsig saaledes, at de to Side-Spidser ere bevægelige, Fig. 7; hvorunder sidde 7) fire flossede og smalle Blade, to og to sammenhængende ved et fælles Grundstykke. Fig. 8.

Den hele Krop er ellers smal, som en maadelig Traad, endes foran med en hvas Pigge, som sidder midt imellem Øinene, og er, naar Øinene undtages, heel igiennem hviid, dog saa, at den tilligemed Føle-Hornene og Stierten er besprengt med smaae hoirøde Stierner. See Fig. 2. 3. 7.

Denne Beskrivelse passer sig nu til begge Kiøn; men derimod ere der andre Ting, hvori de vige fra hinanden, saasom 1) at Hannens Føle-Horne have kryllede Fryndser ved Leederne, med Pigge (see Fig. 3.), hvortil sees lidet eller intet Tegn hos Hunnerne. 2) Den lange Traad eller Føle-Haaret paa det Saxe-lignende Lem Fig. 4 har jeg ikke heller kunnet finde hos Hunnerne. Dog, da samme Traad gemeenlig er borte, og sielden antreffes heel hos nogen af dem, kan jeg ikke for vist sige, om Hunnerne altid fattes den. Dermod 3) har Hunnen et kiendeligt Forskiels-Mærke i sine Ovaria, som ere af en besynderlig Beskaffenhed. Deres Sæde er just imellem de forreste lange og bageste korte Fødder, altsaa midt under Legemet, og deres Skikkelse som pæredannede guule og blanke Blærer, fast siddende paa faste krumme og bruune Strænge, der alle udspire af et rundt, guult og blankt Lem og de paa samme siddende to mørkebruune Pletter. Deres Antal er gemeenlig 2, men undertiden 4, (Fig. 9. a a a a) og deres Materie et fast Skind, opfyldt med en fei Vædske. Af samme Beskaffenhed er og det runde og blanke Lem (Fig. 9. b.), hvortil de sidde fæstede, som derfor kan lignes med Matrice, ligesom de pæredannede Blærer (ibid. a a a a) med Ovaria, og det ovenfor siddende klæstede Lem (ibid. c) med Vulva. Paa alle Sider omgives alt dette af mangfoldige kiødagtige og hvide Trevler d d, som Figuren ligeledes viser.

Det allermærkeligste, endog for blotte Øine, og hvoraf disse Creature strax kan kiendes, ere Øinene, som ere sorte eller sortrøde, indeholde i Midten en blodrød Materie, omgiven af en mørkere, der tillige er opfyldt med utallige Avner, der sees under Forstørrelses-Glasset som smaae hovedløse Nagler, følgelig af selv samme Beskaffenhed som de fibræ pyramidales, Biens Øine ere opfyldte af, og kan efterseeѕ hos Svammerdam i hans Biblia Naturæ Tom. I. p. 493. Tab. 20. Fig. 1. h. i., ligesom de og vist nok tiene til samme Brug. Med den nu omtmeldte røde og mørke Farve i Øiet kan man male hele Strimer paa Papiir, ligesom med Flue-Øine, (der indeholde en lige saadan Materie,) da den giver en rød med Mørkt blandet Farve. Mærkeligt er det og, at endskiønt Rægens Legeme er hvidt, kan dog denne røde Farve i Øiet tingere den hele Krop, og giøre den, naar den fordøies i Sildens Bug, til en rød Masse, hvori man neppe skulde kiende Rægens Legeme igien, hvis ikke dens Øine vare, som endog for blotte Øine lade sig tilsyne som mørke Puncter deri. Naar man derfor trykker paa Sildens Bug, og der af Gadboret kommer en rød Masse ud, med sorte Prikker eller Puncter deri, da kan man af dette eene vide, at den har denne Ræge eller det saa kaldte Rød-Aat i sig. Det er altsaa Øinene aleene, og især den blodrøde Materie deri, som giør dette ellers hvide Insect til Rød-Aat; og endskiønt jeg ikke vil nægte, at dets Opløsning i Sildens Bug kan hielpe til at frembringe denne Forandring i Farven, (*) saa troer jeg dog, Øinene giøre det meeste dertil. Ja, jeg har selv under Forstørrelses-Glasset udbredet den deri indeholdte røde Materie over den hele Krop, og faaet den overdraget med en bleegrød Farve.

At

(*) I min Afhandl. om Purpur-Sneglen (Buccinum Lapillus) har jeg viist, at Bierg-Kuren (Balanus Balanoides), som tiener samme Snegl til Føde, og i sig selv er intet mindre end rød, faaer en mørkerød Farve, naar den fordøies og opløses i samme Snegls Mave.

At dette nu beskrevne Insect, fremfor nogen af de forommeldte Orme, virkelig maa være det rette og sædvanlige Rød-Aat, maa sluttes deraf, at de sidste ere fundne i alt for liden Mængde, til deraf at slutte noget vist; disse derimod saa mangfoldig, at jeg blant nogle Tønder Sild ikke kunde antreffe een eeneste, hvis Mave jo var proppet fuld deraf. Hine ere, saavidt jeg veed, tagne i Sildens Bug, hvor jeg i det mindste af et Slags Vildfarelse havde søgt derefter; men denne i Sildens Mave. Og at dette er det rette Sted, hvor Rød-Aatet bør søges, maa sluttes deraf, at Silden ikke kunde gyde det af sig, hvis det ikke opholdt sig i Maven, men i Bugens Cavitet alleene. Endelig saa have de andre deres egentlige Tilhold i Hav-Sanden og under Steene, ligesom Jord-Maddiker paa Landet, hvor det ei er troeligt, at Silden som et Sviin eller Muldvarp kan rode efter dem; hvorimod denne, som andre Ræger, svemmer frit, og ventelig paa sine Steder gaaer i store Flokke, hvor Silden uden Møie kan sluge den i sig. Saa snart havde jeg ikke faaet Kundskab om dette nu beskrevne Rød-Aat, førend jeg giettede mig til, at det var det selv samme, som Seien (Asellus virescens) løber saa hidsig efter paa Fluderne (høie Grunde) i Havet, hvorom ogsaa meldes i Beskrivelsen over de nordlandske Fiskerier. Kiøbenh. Selsk. Skrift. X. Tome, 197 S. Og det, som meest bestyrkede mig deri, var først, at vore Fiskere beskrive samme som en Marfluе (Cancer pulex), hvormed man veed, at Rægerne have stor Overeenstemmelse; dernæst, at Hans Høiærv. Biskop Gunnerus i et Brev af 28 Nov. 1772 havde tilmeldt mig, at min Cancer dorso carinato serrato, Acta Hafn. X. No. 2. kaldes i Nordlandene Hummer-Aat; ligesom han og sammesteds melder om en anden Cancer novus, kaldet Blaa-Aat; hvoraf maa sluttes, at slige smaae Canceres, som man ellers her med et almindeligt Navn kalder Marfluer, tiene andre Fiske til Føde, og have derfor paa andre Steder faaet Navn af Aat. Af alt dette giorde

jeg

jeg mig da den rimelige Gisning, at Sei- og Silde-Aat vare enten eet og det samme, eller og ganske nær beslægtede. Om denne min Meenings Rigtighed blev jeg og fuldkommen forvisset den 3die Junii 1774, da jeg fandt den Sey, man samme Tid indbragde af Havet, lige saa opfyldt af dette nu beskrevne Silde-Aat, som Silden selv; ligesom jeg og ved den Leilighed observerede eet og andet hos dette Aat, som jeg tilforn ikke havde lagt Mærke til; blant andet dette, at i den røde Masse, Aatet var forvandlet til, opholdte sig mange Qveiser (Gordius argillaceus), af hvilke nogle vare smaa, men andre hele 3 Tommer lange, altsaa langt større, end jeg ellers har seet dem, hvorfor jeg og i naturlig Størrelse har forestillet dem Fig. 10; hvorved dog er at mærke, at den nederste og smalleste Ende med Billighed burde have vendt op, siden den i denne Ende har sin Mund, og med samme borer sig ind i denne og andre Fiskes Legemer.

Til Slutning vil jeg nu navngive dette Søe-Insect, som vel neppe af nogen tilforn er beskrevet, og af dens treforkede Stiert kalde den Sqvilla, Cauda tricuspidata. Paa medfølgende Kaabbertavle forestiller

Fig. 1. Silde-Aatet i naturlig Størrelse.
2. Det samme, noget forstørret.
3. Eet af Hannens Følehorne.
4. Det Saxe-lignende Lem.
5. Een af de store Fødder under Bugen.
6. Een af de smaae under Stiert-Skiællene.
7. Stierten.
8. Et dobbelt Blad eller Svemme-Redskab under samme.
9. Hunnens Fødselslem og Egge-Stok, alle forstørrede.
10. En stor Qveise i Rød-Aatets Masse, i naturlig Størrelse.

VIII.

Forsøg

i det

som angaaer

det Norske Folks Sundhed.

Af

H. Møller. Dr.

Qvæ non prosunt singula multa juvant. *Ovid.*

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Første Forsøg.

Over den Norske Skiørbug.

En god og vedvarende Legems Sundhed, foreenet med tilstrækkelige Næringsveie og Midler, udgiør uimodsigelig den fornemste Deel af et Lands Indbyggeres timelige Lyksalighed. Begge Deele har det Norske Videnskabs-Selskab havt for Øine, i at anvende de første Opmuntringer, som dets Stiftelse hos en lige saa god som viis høikongelig Prinds har foranlediget.

Bestræbelser, som kunne giøre noget, hvor lidet det end er, til at opfylde saa vigtige og store Hensigter, ere for enhver Undersaat ei aleene anstændige, men endogsaa en Pligt; og dette har givet mig Anledning til at forfatte følgende Afhandling over den i Norge herskende Skiørbug.

Den er imidlertid opsat uden den allermindste Hensigt paa den for saadan Afhandling udsatte Præmie. De, som ved nogle Aars nøieste Erfaringer og Bemærkninger i Sygehuuse, paa de Steder, hvor den saa kaldede Lepra scorbutica hersker, ere blevne øvede, bør aleene troe sig i Stand til at opfylde Videnskabs-Selskabets Fordring, og derved fortiene en Priis, som virkelig vil giøre dem Ære. Men en anden og langt større finde de hos sig selv i den Tanke, at de have giort noget Nyttigt baade for deres Medborgere og for Efterkommerne. Torde jeg, i Hen-

seende til denne liden Afhandling, deele denne sidste Præmie med dem, saa har jeg naaet alt, hvad jeg ved den attraaer. — Fleeres Tanker og Meeninger om een og den samme Ting, endogsaa da, naar de ere hinanden modstridende, giøre noget til, at Sandheden nøiere indsees og stadfæstes. Det er i den Hensigt, og ingen anden, at denne Afhandling vorder Videnskabs-Selskabet tilstillet. Den er desuden en Frugt af dette Selskabs Indbydelse. En Indbydelse, hvis Ypperlighed jeg er for liden til at berømme, men stor nok til at skiønne paa dens Vigtighed og paa den billige Bevægningsgrund, som den giver enhver god Norsk Læge, til at befordre dens Opfyldelse. Maatte den have giort samme Virkning hos enhver af dem, i Forhold til deres større Indsigter og længere Tid, de have udøvet Lægekonsten i Norge; saa torde man vente en lettere og meere banet Vei, paa hvilken man kunde gaae den Norske Almues største Sundheds-Fiender imøde.

En Afhandling, hvor liden den end er, som forfattes i en meget kort Tid, under daglig Tilsyn til nogle Syge og ofte indfaldende smaae Reiser, kan ei andet end bære kiendelige Mærker af saadan Hastighed. Freqventior currentibus, qvam reptantibus lapsus. Og den kan ingenlunde udmærke sig ved de Fuldkommenheder, som alene ere en Frugt af god Tid og modent Overlæg. Det er fra denne Kant af, jeg ønskede, en alt for alvorlig Dommer vilde ansee denne liden Afhandling. Der, hvor en nøiere Bestemmelse af een eller anden Sandhed maatte savnes, behager man at ihukomme, at det for denne Gang ikkun er det Almindeligste, som fremsættes i den afhandlede Materie.

Dette

Dette er alt hvad, som kunde ansees nødvendigt, forud at erindre for disse Blade; som jeg i øvrigt tør paastaae, ei at indeholde noget uden det, som er overeenstemmende med Læge-Videnskabens sunde og sande Grundlærdomme, saaledes som de samme af de største og beste Læger ere antagne og bekræftede.

Om Sygdommens Beskrivelse og Kiendetegn.

§. 1.

En Skarphed og Fordærvelse i det menneskelige Legems flydende Deele, frembragt ved en Mængde hinanden medvirkende Aarsager, deels saadanne, som hænge den ene af den anden, deels saadanne, som ere hinanden uvedkommende (1), kan ikke andet end tilveiebringe mangfoldige unaturlige Tilfælde og Sygdomme. Men saasnart var ei det Navn Skiørbug (2) hentet saavel fra gamle Forfattere (3), som og fra de Folkeslags (4), hvor denne Sygdom fornemlig

(1) Concausæ coordinatæ & ſubordinatæ. Det vilde give langt meere Lys og Orden i Læge-Videnskaben, om denne nyttige Forskiel imellem Aarsagerne stedse blev iagttaget; thi intet er meere almindeligt, end at see, endogsaa i gode Forfatteres Skrifter, en Mængde Aarsager opregnede uordentlig imellem hinanden, uden at der giøres den ringeste Forskiel paa, hvorvidt disse til eet Maal virkende Aarsager ere hinanden uvedkommende, eller hænge den ene af den anden.

(2) Fornemlig i det sextende Aarhundred. Forend den Tid var Sygdommen neppe bekiendt; men siden den Tid er skrevet over hundrede Afhandlinger om den. See *Sauvag.* Noſolog. Method. Tom. III. part. II.

(3) Olaus Magnus, Erkebiskop i Upsal, Hiſtor. de Gent. Septentrion., anføres som den ældste Forfatter, der har dette Navn; dog findes Sygdommen omtalt af *Hypocrat.* og *Plinius* under andre Navne. See *van Swieten* Comment. in Aphor. *Boerhav.* Tom. III. §. 1148.

(4) De Nordiske, Nederlandske, Polske. See Auct. cit. & loc. cit.

grasserede, kommen i Mode, forend det, som det gierne pleier at skee, blev ofte retteligen, men ogsaa ofte uden Grund (1) tillagt en stor Mængde Sygdomme; hvorover en Deel Forfattere gave dette Tilfælde Navn af en Sygdom af mange Skikkelser (2); et Binavn, som passer sig, uagtet Navnets Misbrug, meget vel paa den, da Sygdommen ganske vist yttrer sig paa mange Maader.

§. 2.

Uden at indskrænke denne Sygdom, som Nogle have giort, til visse faa Kiendetegn, hvilke undertiden forekomme, men ogsaa meget ofte ere borte (3), gior man best i, at beskrive den af de adskillige Skikkelser og Tilfælde, under hvilke, undertiden samlede, undertiden adskilte og eensomme, den meest viser sig. Disse ere:

1) En bleeg, bleegguul, ofte fortagtig Ansigtsfarve, men et noget opsvolnet eller og mavert og hidsigt Udseende. (4)

2) Forraadnelse i Tandkiødet, samt Pletter af adskillige Farver, fornemlig paa Beenene, og ellers og paa andre Steder.

3) Kort og vanskeligt Aandedræt, Trangbrystighed. (5)

4) Alle

(1) Derover klager *Sydenham* og mange fleere. Herr *von Linnée* siger i sine Forelæsninger over Systema morbor. i Mscrpt.: Ligesom Menneskene skyde alt Elende paa Adam og Eva, saa giøre og Medici, naar de ikke forstaae Sygdommen, saa er det Skiørbug.

(2) Polymorphos. *Senert*, og fleere. *Willis* kalder den Legio Morborum. See *Allen*, Synopf. univerf. med. pract. Cap. IX.

(3) Nemlig Forraadnelse i Tandkiødet, og de bekiendte Skiørbugs-Pletter; hvilket just ikke ofte forekommer hos de Norske Skiørbugs-Syge. Hermed stemmer overeens Herr *Lieutand* in Synopf. univ. prax. med. pag. 65, som siger, at disse Kiendetegn ofte fattes.

(4) Over dette Udseende kaldes denne Sygdom Cachexia putrida. See *Lieutand*.

(5) Holdes af Nogle for en Begyndelse til Sygdommen; men ansees af Andre som et Kiendetegn paa, at den er vidt indgroet.

4) Alle Slags Blodflod, som kommer enten af sig selv, eller ved den mindste Aarsag og Anledning. [1]

5) En stor Mathed og Træthed i Lemmerne, især om Morgenen, samt bestandig Lyst til at hvile sig. [2]

6) Udslet, meer eller mindre flydende, fornemlig paa Arme og Been, ledsaget med en ulidelig Kløe, i Særdeleshed om Natten. [3]

7) Smaae mørkerøde blaaeagtige Knuder, af Størrelse som en Hasselnød, siddende eensomme og ei mange i Tallet paa Arme og Been, og undertiden over hele Legemet [4], hvilke paa ingen Maade lade sig bringe til Modenhed.

8) Svampagtige, ujevne, blodige og omkring sig ædende Saar, undertiden saa store, at de indtage et heelt Lem; samt slemme og onde

(1) Fluxus menstruus immodicus er af den Aarsag meget almindelig hos det Norske Kiøn. Stærk Næseblod og Blodspytning kommer for hos begge Kiøn.

(2) Holdes for et ganske væsentligt Kiendetegn; dog ledsager det ei altid denne Sygdom.

(3) Dette Tilfælde, hvis jeg ei tager feil, er fornemlig det, som har givet den Norske Skiørbug Navn af Spedalskhed. Det beholder ogsaa dette Navn hos gode Forfattere, og kaldes Lepra herpetica (Ringorm-Spedalskhed), og beskrives ganske nøie af *Sauvage* saaledes, som jeg her har seet det. See hans Nos. Meth. Tom. III. part. II. pag. 461.

(4) Disse Knuder har jeg her oftest seet paa Armene nær ved Haandledene og ved Albuen. Dog har jeg nylig helbredet en fattig Mand, som havde dem over hele Legemet, dog med den Forskiel, at de ei vare saa runde og ophævede, men lidt fladere og bredere. Eet af hans Børn, som og var angreben af Sygdommen, havde et vadskende Udslet. Konen, som han bestandig søgde Seng med, har slet ingen udvortes Kiendetegn af Sygdommen. Disse Knuder have stor Lighed med dem, som beskrives os ved Lepra Græcorum. See *Sauvag*. Lib. cit. pag. 418; og have disse derfor vel ogsaa givet Navn til den Nordiske Spedalskhed. Det fortiener ogsaa herved at mærkes, at disse Knuder vare ikke foregaaet af det flydende eller vadskende Knat, som siges om den Islandske Spedalskhed. See Joh. Petersens Afhandling om den Islandske Skiørbug.

onde Saar af samme Slags paa Beenene, ned imod den inderste Knokel eller Ankel, d. e. de saa kaldede suure Been. (1)

9) Ædende krebsagtige Saar, som angribe Ganen, og opæde Mandlerne, Drøbelen, samt den bageste Deel i Halsen. (2)

10) Krampedragne eller tilsammendragne Lemmer, fornemlig i Haserne, undertiden ogsaa i alle Lemmer.

11) Gigtsmerter, ofte aleene i eet Knæ, undertiden i dem begge, eller og i hele Legemet, nu flyvende, som det kaldes, nu siddende aleene i Ledene. (3)

12) Vattersot, mange gange aleene i Beenene, men ogsaa ofte i Maven og Brystet; nu ledsaget med Skiørbugs-Pletter, nu uden de samme. (4)

13) Store svampagtige Udvoxninger eller Knuder, undertiden af Størrelse som et Barnehoved, og her i Almindelighed bekiendte under Navn af Oxsel. (5)

14) En

(1) Intet er farligere, end at heele disse saa kaldede suure Been, naar ei tillige Sygdommen i Grunden cureres, da derpaa følger Spindsot, Vattersot, og mange andre Sygdomme.

(2) Ulcera faucium. Denne er næsten den eeneste og fornemste Maade, hvorpaa Sygdommen fornemlig ytrer sig her Søndenfields, hvor nogle tusende Mennesker ere angrebne af dette Tilfælde. Jeg vil derfor paa et andet Sted handle vidtløftigere derom.

(3) Contracte Lemmer, samt Gigtsmerter af adskillige Slags, ere almindelige og bekiendte Tilfælde i Skiørbug, beskrevne af *Eugalen*, *Senert*, *Ettmüller*, o. fl.

(4) Denne Vattersot lader sig undertiden ved beqvemme Midler helbrede.

(5) Disse Udvoxninger komme her ofte for, og findes der de iblant Bønderne, som selv afskiære dem paa hinanden. Her paa Stedet er en fattig Kone, hvis høire Bryst er udvoxet til en forskrækkelig Størrelse, saa at det har over en halv Alen i Tversnit, og har i det øvrige den rette Skikkelse af et Bryst, med Vorten paa det rette Sted; Huden, især paa den underste Side, er meget giennemsigtig,

saa

14) Et Slags Mavesmerte eller Colica, som skal have givet Sygdommen sit Navn af Skiorbug; dog er den her nu ei saa almindelig. (¹)

Hertil bør endnu lægges, foruden mange andre Tilfælde (²), en ulidelig Stank, som ei aleene findes hos de fleeste Syge, men hvoraf deres Huuse ere saa opfyldte, at den jager Alle ud af Huuset, som ei ere vante dertil.

§. 3.

Disse Tilfælde, som sandeligen ikke ere laante af Lægernes Skrifter, skiønt de hos de gode findes anførte, men tagne af virkelige syge Originaler, som daglig forekomme hos dem, der udøve Lægekonsten i Norge; disse, siger jeg, gaae ofte saa vidt, at de fortiene Navn

saa at alle dens Aarer, Venæ cutaneæ, ere somlige og til største Deelen saaledes udvidede, at nogle af dem ere af Størrelse som en stor Finger.

(¹) See *van Swieten* og *Sauvage* loc. cit.

(²) En stor Mængde fleere Tilfælde kan eftersees, foruden hos de allerede anførte Forfattere; saa og i *Hofm.* Syst. Med. rat. Tom. IV. part. V. *Oosterdyk Schacht.* institut. Med. pract., pag. 65. *Home* Princ. Med. pag. 188. Precis de la Medicine practique, par *Lieutand*, pag. 89. &c.

Et lidet Manuscript, 10 Ark stort, om Skiorbug, er ved en Leilighed falden mig i Hænderne. Det skal efter kongelig Befaling være forfattet af det medicinske Facultet i Kiøbenhavn. Efter Aarstallet, som staaer derpaa, skulde det endnu ikke være 30 Aar gammelt; men efter Stilen synes det at være langt ældre; eller og det maatte være afskrevet af een, som havde lært sine Skriveregler (Orthographie) i det forrige Aarhundred, og som havde giort sig en Samvittighed over, at vige derfra. Hvorom Alting er, saa er Sygdommen med alle sine Tilfælde rigtig beskreven; Aarsagerne vel opregnede; Lægemaaden, saavidt den strækker sig, god; og altsammen grundet paa sande og rigtige Grunde (Principia), som dog ikke anføres. Det indeholder, som en Mængde andre Afhandlinger i Lægekonsten, en historisk, men ingen philosophisk Kundskab.

Navn af Sygdomme. Saa at der findes faa Slags Sygdomme, hvoriblant der jo er en Art (¹), som foraarsages af Skiørbug; hvilket og i Lægernes Skrifter flittig iagttages; og kaldes de Arter af Sygdomme, for at bemærke deres Oprindelse og Aarsag, med det Binavn: skiørbutisk.

§. 4.

Et Par Anmærkninger synes mig her fornødne: 1) At naar en Sygdom, f. Ex. Vattersot eller Gigt, siges at kunne komme af Skiørbug, at man da ingenlunde troer, at Vattersot eller Gigt alletider kommer af Skiørbug. Der findes fiorten Arter af Gigt, hvoraf ikkun een Art siges at komme af Skiørbug. 2) At naar saa er, at endog den samme Sygdom baade kan komme af Skiørbug, men og tillige af mange andre Aarsager: hvorledes jeg da kan vide, naar Sygdommen kommer af Skiørbug? Jeg meener, man bør meget nøie efterforske, om nogle af de §. 2. opregnede Tilfælde enten have foregaaet, eller ledsage Sygdommen, og om Sygdommen paa samme Maade ofte forekommer paa de Steder og under de Omstændigheder, hvor Skiørbug har sit Hiem; og da kan man sikkert troe, at Sygdommen, naar der nemlig ikke ere tydelige og kiendelige Aarsager til det, som er tvertimod, har sin Oprindelse af Skiørbug. 3) At da Sygdommen undertiden gaaer gradeviis frem, saa har det givet de fleeste Forfattere Anledning til at inddeele den i visse Grader, visse Aldre; men det er langt fra ikke almindeligt. Der findes en Mængde Syge, hvor Sygdommen strax i Begyndelsen bryder frem med

(¹) Der findes faa Genera, hvoriblant der jo er et Species. *Eugalen* har 49 Arter Skiørbug. *Sauvage* har ligeledes nogle og 40 Arter af Sygdomme, som kaldes skiørbutiske; dog maa man tilstaae, at dette er kun et lidet Tall af meget over 2000 enkelte Arter af Sygdomme, efter denne af Læge-Videnskaben høist fortiente Læges Inddeeling og Samling. See hans Nosol.

med saadanne Tilfælde, som aleene burde findes i dens høieste Alder, uden at de samme have mærket noget til de Tilfælde, som skulde bestemme den foregaaende Alder og Grader; følgelig bør man deraf ikke lade sig forvilde. (¹)

§. 5.

(¹) Herr *von Linnée* i hans ypperlige Forelæsninger over System. Morb. in mscr. har fire Grader:

1ste Grad. Mathed, Tyngde i Legemet, Dorskhed, bestandig Lyst til Hvile, og ligesom meest træt om Morgenen, guulbleeg Farve i Ansigtet og paa Kroppen.

2den Grad. Trangbrystighed, Hovenhed (Oedema), Pletter paa Beenene, en meere mørkbleeg Farve, flyvende Smerter og Sting her og der i Indvoldene, ꝛc.

3die Grad. Adskillige Blodflod eller Blodstyrtninger, Pletter, og ureent Skab og Udslet, suure Been, ꝛc.

4de Grad. Med Feber; nemlig naar de foregaaende Grader ere der, og Feber slaaes dertil, undgaaer den Syge sielden Døden. Hans egentlige Arter af Skiørbug ere:

1. Scorbut. C. Asthmate, Skiørbug med Kortaandethed ꝛc.
2. Scorbut. Osteocopus, Skiørbug med tør Verk i Beenene ꝛc.
3. Scorbut. Erysipelatosus, Skiørbug med Rosen ꝛc.
4. Scorbut. Scabiosus, Skiørbug med Skab. Dette Skab skilles fra anden Skab ved Skiørbugs-Pletterne.

Herr *Sauvage* i sin Nosolog. antager tre Perioder i Skiørbug. Nemlig:

1. Scorb. incipiens, den begyndende Skiørbug; hvorudi er Bleeghed og Hævelse i Ansigtet, samt først bleeg, siden meere mørk, og endelig blaaeagtig Farve paa Legemet, da Læberne og Kiertlerne i Dinene see granagtige ud; Bedrøvelse, et nedslaget Sind, Træthed med Tyngde og Mathed i Knæene. Kortaandethed, tiltagende Mathed; først Kløde, dernæst Hævelse, endelig blodigt Tandkiød, en stinkende Aande, samt tiltagende Forraadnelse i Tandkiødet. Blodflod af Tandkiødet og andre Deele, en skarp Hund, Pletter af adskillige Farver og Figurer her og der paa Legemet, men sielden i Ansigtet. ꝛc.

2. Scorb. crescens, den tiltagende Skiørbug. I denne trække Seenerne i Haserne sig sammen, blive stive, og Beenet trækkes tilbage, Knæene hovne og smerte; der er en langt større Mathed; og den Syge, om han har holdt sig længe stille, falder i Besvimelse af den mindste Bevægelse, og ofte døer hastig, naar han bringes i fri Luft. Ansigtet har en Blyfarve. Sting i

§. 5.

Omendskiønt de i den 2den §. opregnede Tilfælde blive frembragte noget nær af de samme Aarsager, som virke i meere eller mindre Grad; eller under meere eller mindre lige Omstændigheder, saa blive de dog langt fra ikke anseete paa den samme Maade af den Norske Almue. De forhen omtalte onde Saar i Halsen, al Slags Udslet, især hos voxne Personer, onde Saar (Ulcera), hvor de findes paa Legemet. Disse Tilfælde ere næsten de eneste, som ansees for den fæle og onde Sygdom, som er bekiendt under Navn af Radesygdom; thi det Navn Spedalskhed er ei i Almindelighed bekiendt. Og saasnart de mærke noget til disse Tilfælde, skiælve de, blive bekymrede, og skiule det saa længe det er mueligt; da dette sidste forhindrer dem fra at søge Raad i Tide, og deres Bekymring forvolder, at Sygdommen giør desto hastigere Fremgang, da den formeerer dens Aarsager, til hvilke at betragte vi nu ville vende os.

Om Sygdommens Aarsager.

§. 6.

Det er neppe at udsige, hvor stor en Mængde af Vildfarelser der have indsneget sig, som i andre Videnskaber, saa og i Læge-Videnskaben, derved, at man endelig har villet forklare een eller anden

Virk-

Brystet kommer hertil, samt Blodstyrtninger, blodblandet Durchløb og onde blodige Saar &c. Dog er Appetiten god.

3. Scorb. inveteratus, den gamle indgroede Skiørbug. I denne aabne sig gamle tilgroede Saar; Huden paa Beenene sprækker; der blive blode Hævelser med ilde farvede, svampagtige, smertende blodige Saar; endelig kommer Forraadnelses- og Flekfeber, Vattersot, og en Mængde andre Sygdomme, for hvilke Døden er den visseste Cuur.

Han har endnu fem andre Arter af Skiørbug, tagne af en russisk Forfatter, navnlig Abrah. Nitzsch, hvilke jeg for Vidtløftigheds Skyld ei tør anføre.

Virkning af een eneste Aarsag og Grund, ved at udslette en Mængde andre, hvilke, enten enhver for sig, eller fleere tilhobe, kunde frembringe den selv samme Virkning. ([1]) Paa denne Klippe have de største Hoveder ofte strandet, og de have paa Sandhedens Bekostning aflagt store Prøver paa den Færdighed, at kunne forklare det, som til al Fortræd ikke var til. Undertiden har denne Feil ogsaa sin Oprindelse af en Mangel paa fornødne Indsigter og de rette Grunde (Principia), samt en alt for snever Tænkekreds. Det vilde sandelig ikke gaae den anderledes, det er, den vilde vist berige Læge-Videnskaben med en ny Vildfarelse, som enten af en god Dristighed, et lykkeligt Vid, eller af Indsigters Mangel vilde paatage sig at udleede den Norske Skiorbug af en eeneste Grund og Aarsag, ved at udslutte en Mængde andre, som ofte, enhver for sig eller fleere tilhobe, virke denne Sygdom.

§. 7.

Skiorbug har, som andre Sygdomme, sin nærmeste og umiddelbar virkende Aarsag, som er i Legemet, og der foraarsager de Tilfælde, hvorved den yttrer sig; den har og andre Aarsager, som ere deels uden for Legemet, deels i Legemet, hvilke foraarsage Sygdommen derved, at de frembringe dens nærmeste Aarsag. Dette sidste Slags Aarsager ere enten almindelige, og kunne have Sted saavel under Nordpolen, som under den saa kaldede Linie; eller og de

([1]) Saaledes, for at give et Beviis for denne Beskyldning, er Madens Fordøielse bleven forklaret, nu af et Slags smaae Orme; nu, at den koges som i en Gryde, hvortil Leveren og Milten vare Skorsteene; nu af en Forraadnelse; nu af en Giæring alene ɔc. — Ligeledes have en Mængde, endogsaa store, Forfattere plaget sig, for at faae en eeneste Aarsag til de adskillige Adskillelser (Secretiones) i det menneskelige Legeme; da en Haller meget grundig har viist, at fleere Aarsager stemme tilsammen, for at bestemme denne Virkning.

ere særdeles, egne og besynderlige Aarsager, som flyde af visse Folke-slags Levemaade og andre tilfældige Omstændigheder. Fra disse Syns-puncter og under denne Forskiel er det nødvendigt at ansee Aarsagerne, saafremt man vil betragte dem i deres hele Omfatning og Vidde.

§. 8.

Kalder man dem alle, jeg meener de middelbar virkende Aar-sager (Causæ remotæ), frem under et almindeligt og fælles Optog, da blive de, saavel efter de beste Forfatteres Meening, som og for-nemlig efter gammel og ubedragelig Erfaring: Luften og dens ad-skillige Egenskaber, fornemlig Kuld og Fugtighed, samt ureene og raadne Dunster: En stille og uvirksom Levemaade, eller Mangel paa fornøden Legemsbevægelse, samt en bedrøvet og nedslagen Ge-mytsbeskaffenhed, og et ved foregaaende Sygdomme svækket Legeme: Mangfoldige Feil i Diæten, saasom at fødes i lang Tid med salte og røgede Spisevarer, Kiød eller Fisk; at nyde til Føde i lang Tid Kiød eller Fisk aleene, uden tillige at kunne faae grønne Urter eller det, som tages af Planteriget; at spise bestandig eller jevnlig saa-danne Ting, som give en ureen, raa, grov og slet Næringssaft, o. s. fr. — Af disse Kilder udspringe de fæleste Skiørbugs-Sygdomme; og der-som Tiden tillod, at sætte disse Aarsager frem i deres fulde Lys, saa kunde man letteligen overbevises, om enhver af dem, enten for sig selv aleene, eller virkende i Selskab med andre, er i Stand til at frem-bringe Sygdomme; og at det følgelig vilde blive en Vildfarelse, at give en eeneste Aarsag Eene-Ret (Monopolium) derpaa. — Men jeg faaer aleene korteligen berøre dem.

§. 9.

Luften, for saavidt den foraarsager en virkelig Uorden i det menneskelige Legems umærkelige Uddunstning, og især ved at tilbage-

holde

holde eller tilstoppe samme, bliver en Aarsag, som til mangfoldige andre Sygdomme, saa og til Skiørbug. Men denne Virkning giør den fornemlig ved Kulde og Fugtighed. — I Henseende til Kulden (¹), da følger vort Legeme alle Kroppes naturlige Lov deri, at det ved Kulden krymper tilsammen og indtager et mindre Rum. Mon ikke derved de utallige smaae Aabninger, som paa Yderfladen af vort Legeme tiene til den umærkelige Uddunstning, trækkes tilsammen, ja meget ofte reent tillukkes? Blodet og de øvrige Vædsker have ei saa fri en Indflydelse og Tilløb udi den ved Kulden sammenkrympede Yderflade af Legemet, og kunne derfor ei udkaste fra sig de Ureenligheder, som de igiennem Huudens Aabninger burde skilles ved.

§. 10.

Dette ere bekiendte, fattelige og paa Erfaring grundede Sandheder; men lad os et Øieblik blive staaende ved dem. Noget over den halve Deel i Henseende til Vægten af det, vi daglig nyde i Spise og Drikke, gaaer daglig bort ved den umærkelige Uddunstning. (²) Det

(¹) Nogle Naturlærere meene, at Kulden foraarsages ved en vis egen Materie (Particulæ frigoriferæ), samt at denne Materie er af et Slags Salt. See *Muschenbrock* Essais de Physique, pag 443; Herr Profess *Eberhards* erste Gründe der Naturlehre, Capitel 6; *Hom.* Princ. Med. pag. 18; og fl. Og denne Meening fattes ikke sandsynlige Grunde. Forholdt dette sig saaledes, saa kunde man komme meget let til en Lærdom (Theorie) om, hvorfor Skiørbug er saa almindelig i det kolde Norden; og man behøvede aleene at sige: man drog den salte Kulde i sig. ꝛc. — Men mine brave Lærere i Naturlæren, Herr Prof. *Kratzenstein* i Danmark, og Abbed *Nollet* i Frankrige, have givet mig et andet, og, saavidt jeg begriber, med Naturen meere overeenstemmende Begreb om Kulde og Varme. See den Førstes System. Physic. Experim. §. 203; og den Sidstes Leçons de Physique, Tom. IV. pag. 105.

(²) Uddunstningen forholder sig til det, som vort Legeme ellers mister i 24 Timer, omtrent som 5 til 3. Det er at sige: Om et Menneske i 24 Timer nyder i Mad

Det meeste i denne Materie er Vand; men der findes og en Deel ureene, salte og skarpe Deele derimellem. Derom overbevises vi: ved Lugten, som denne Uddunstning og Sveden fører med sig; ved Farven paa et i lang Tid baaret Linklæde; ved den Kløde, som fornemmes, naar de skarpe og salte Deele blive siddende i Huuden; ved Smagen, da Sveden smager ganske salt. m. m. — Hvem seer da ikke, at saadan til Uddunstning bestemt Materie maa nødvendig foraarsage den stærkeste Skarphed og sæleste Fordærvelse i Legemets saavel de flydende som og de faste Deeles hele Blanding og Beskaffenhed, naar den beholdes tilbage i Legemet. — Vor Uddunstning dræber baade os selv og Dyrene, naar den samles i Mængde uden for Legemet: skulde den da ikke i Bund og Grund fordærve vore Vædsker, naar den ei afskilles derfra? Jeg meener, ingen Fornuftig kan tvivle derpaa. (¹)

§. 11.

Hvad her er sagt om Kulden i Henseende til Legemets Uddunstning, kan med lige Grund siges om Fugtighed. Den forhindrer og til-

i Mad og Drikke 8 Pund, da gaae de 5 Pund bort ved Uddunstningen, imod af de 3 gaae bort igiennem andre Veie. — Denne Lærdom er ved 30 Aars daglige Erfaring og Forsøg af den for denne Sags Skyld udødelige *Sanctorius* stadfæstet, og allerførst bekiendtgiort i hans Medicina Statica. Disse Forsøg ere siden anstillede og bekræftede af *Dodart*, *Keil*, *Gorter*, *Robinson*, 2c. I Sandhed, meget faa Mennesker, jeg undtager Lægerne, som vist burde kiende den, kiende noget ret til denne Uddunstning, eller i det mindste kiende den som Sundhedens største Grundstøtte og Sygdommens allerfrugtbareste Moder.

(¹) Hvor giftig en med menneskelig Uddunstning blandet Luft kan blive, derpaa haves utallige Exempler; iblant andet det mærkelige, som anføres af *Bacon*. i hans Natural-History, om de Fangne, som, ved at fremstilles for Retten, ansteke de i Retten siddende Personer, hvoraf nogle døde. Og en anden engelsk Forfatter fortæller, at hele Oxford blev anstukken af den Damp, som med de Fangne kom ud af Fængslet. See meere Hr. Bar. *Pringle* on Diseases of the Army, the 3 part. Chapt. the 7.

tilstopper denne nødvendige Afføring paa meere end een Maade: Den slapper Kiødtraadene (Fibræ) eller de faste Deele, giør Blodets Omløb langsommere, og derved formindsker alle Udførsler og Affkillelser (Excretiones). Blandet med en kold Luft formeerer den Kulden overmaade meget, og derved køler vore Legemer langt hastigere (1), og følgelig meget forøger den Forhindring, som Kulden giør i Legemets Uddunstning; trænger den sig med Luften, hvilket altid skeer ved hvert Aandedræt, undertiden ogsaa igiennem hele Overfladen af Legemet, ind i vore Legemer, da bliver dens skadelige Virkning paa Sundheden endnu langt større og farligere. Hvad Under da, at den formedelst utallige onde Virkninger, som her vilde blive for vidtløftige at opregne og ret udvikle, af alle store Læger eenstemmig er bleven anseet iblant Sundhedens allerfarligste og meest ødelæggende Fiender.

§. 12.

Er Luften, foruden Kulde og Fugtighed, tillige opfyldt med skadelige Dunster af forraadnede Planter og Dyr, stillestaaende Vand i moradsige, nedrige og alt for skyggefulde Steder (2), da begribes

(1) En Vandpartikel er henimod tusende Gange tyngere end en ligesaa stor Luftpartikel. Nu maa dens Fasthed (Densitas) svare til dens Tyngde; men de Puncter, hvorudi den berører et andet Legeme, svare til dens Densitet. Er den nu kold, og berører et varmere Legeme, da berøver den saadant Legeme sin Varme i Forhold til sine Berørings-Puncter; og følgelig køler Fugtighed, under en lige Grad af Kulde, mangfoldige Gange hastigere end Luften. Men vor egen Følelse er nok til at overtyde os om disse Naturlærens Sandheder; og hvem har ikke følet, hvor hastig Legemets naturlige Varme ligesom ganske udslukkes udi en kold og tillige fugtig Luft.

(2) Den, som i Krigens Tid omreiser som Læge med en Armee, der maa ligge stille, nu paa eet, nu paa et andet Sted, har Leilighed nok til at bemærke,

gribes uden Vanskelighed, at den endnu meere er skikket til at indbringe Skarphed og Forraadnelse i vore Vædsker og Legemer. (¹)

§. 13.

En anden og meget kraftig virkende Aarsag til Skiørbug er salt Mad, være sig af Fiske eller Dyr. Salt er noget fremmed i vore Legemer; det bør udføres igien af Legemet ved Sveed og igiennem andre Udførings-Veie; skeer dette ikke, saa opvækker det vist Ubeqvemmeligheder; og dette mærkes paa mange Maader. Onde Saar paa Legemet blive værre, Gigt og andre Smerter opirres, Ringorme klø utaaleligen, m. m., og det ved det mindste salt Mad, som spises. Skeer det nu, at salte Spiser nydes i nogen Mængde, og Saltet bliver tilbage i Legemet formedelst Mangel af tilstrækkelige og overflødige tynde Drikke, ved et stillesiddende og uvirksomt Levnet, under en kold og fugtig Luft, o. s. fr.; saa indfører det i Legemet tilbageblevne Salt en saadan Skarphed og Fordærvelse i vore Vædsker, som findes ved den ægte Skiørbug. (²)

§. 14.

hvor vigtig en Indflydelse deslige Steder have i grasserende Sygdomme, ved at frembringe nu eet, nu et andet Slags. Herr *Pringle*, som selv har fulgt de Engelske Tropper i nogle Aar, har efterladt os smukke og vigtige Erfaringer i denne Sag i hans nylig anførte Værk. Baron *van Swieten* havde overflødig Indsigt nok, til med Nytte at betiene sig af de Erfaringer, som fra Armeen bleve ham tilsendte. See hans Description des Maladies qvi regnent le plus communement dans les Armées.

(¹) Hvor let og hastig en liden Ting, som allerede er gaaet i Forraadnelse, kan bringe friske Ting i Forraadnelse med sig, kan sees af de smukke Forsøg, som den nylig anførte Bar. *Pringle* har anstillet over de Ting, som befordre eller imodstaae Forraadnelse.

(²) Herr Ridder *Linnée* anseer det sædvanlige Kiøkkensalt næsten for den eeneste Aarsag til Skiørbug, og siger: At derfor have Nordlændingerne, som spise

saa

§. 14.

Et stille Levnet og Mangel paa Legemets Bevægelse er det, som af de fleeste Mennesker beskyldes som Aarsag til Skiørbug; og det skeer ganske vist efter Fortieneste. Under saadan Levemaade skeer en slet Fordøielse af Maden; og en grov, seig og ureen Næresaft udarbeides; al Udførsel af Legemet, og især den mærkelige Uddunstning, formindskes og holdes tilbage; adskillige Forstoppelser i Indvoldene opkomme af de grove, slimede og langsom gaaende Vædsker, m. m.,

 saa

saa meget saltet Sild og Fisk, altid Skiørbug; naarlader man dem, som have Skiørbug, og lader Blodet staae Natten over paa et Kaabber- eller Mesſing-Fad, da irres Kanterne derpaa; hvilket beviser, at Blodet er salt. De, som spise meget salt Mad og arbeide i Gruberne, deres Sveed smager som den salteste Lage; komme de til Skade, og maae holde sig stille i otte eller fiorten Dage, da blive de elendige af Skiørbug &c. Saavidt *Herr von Linnée*.

Intet var mere uformodentligt, siger *Herr Pringle*, end at see, at Salt, imod den sædvanlige Meening, befordrer Forraadnelse. Dette har han ved ofte igientagne Forsøg dog befundet, at det i liden Qvantitet giør; og med Spiserne nydes det aldrig over den Forraadnelse befordrende Mængde. Det befordrer derfor Madens Fordøielse i Maven ved sin Forraadnelse virkende Kraft. See hans 25de Forsøg, og de efterfølgende.

Jeg er ofte spurgt til Raads af Syge, som havde smertende og hovnede Knæer, og hvor Seenerne og Haserne blive stive og vil trække Beenet tilbage, undertiden med Saar, undertiden uden samme; hvilke efter Alles Tilstaaelse ere ægte Skiørbugs-Tilfælde. Disse have ved Efterspørgsel tilstaaet, at de ikke have vidst af dette Onde, førend at de nogen Tid tilforn havde spiist med stor Graadighed alt hvad som salt var. De selv samme Syge have ellers ikke fundet noget til en Mængde Tilfælde, som burde gaae forud, ifald Sygdommen skulde gaae frem efter de Stader, som beskrives af Forfatterne; men det giør den, som sagt er, ei altid. — Vor store *Th. Bartholin* roser meget de Danskes og Norskes Maade, at spise mange salte og røgede Ting; og holder dem for særdeles sunde for os. Det maa nok have været som Patriot; thi som Læge kunde det neppe være. See hans Medicin. Danor. domest. Dissert. VI.

saa at en stor Mængde langvarige Sygdomme, foruden Skiørbug, oprinde af saadan Levemaade. (1)

§. 15.

At fødes og næres i lang Tid med Kiød, uden tillige at kunne faae grønne Urter og det, som tages af Planteriget, er af Nogle ei aleene bleven anseet som en Aarsag til Skiørbug, men endog som den eeneste Aarsag dertil. (2) Denne Meening grunder sig paa rigtige Erfaringer, og bør for saavidt ei modsiges. Naar Kiød-Spiser ei fordøies, gaae de over til Forraadnelse og frembringe en Skarphed, som er ganske tvertimod den Skarphed, som kommer af ilde fordøiede Planter og Urter. (3) Det er derfor en ypperlig Ting, at kunne [illegible] nyde

(1) De, som ved een eller anden arbeidsom Levemaade i deres Ungdom have samlet sig Midler, og paa deres Alderdom ville slaae sig til Rolighed, hiemsøges ofte af Skiørbug.

(2) See *van Swieten* Comment. in Aphor. *Boerhaav.* §. 1150. Hvilken store Læge nesten bifalder deres Meening, som troe, at Skiørbug kommer aleene af Kiødæden og ganske Afhold fra Urter og Grønt ꝛc.

(3) Kiød overgaaer til Forraadnelse og føder af sig et flygtigt alkalisk Salt, hvilket, naar det foreenes med de raadne og harske Deele, bliver et Sal volatile oleosum sylvii. Saadant et er omtrent det, som kommer af raadne Dyr og Fiske; hvilket dog ei lugter nær saa gode, som det Engelske af samme Navn. — Urterne derimod gaae i Giæring, og, een Klasse af dem undtagen, give af sig et suurt Salt. — Naar disse tvende Salte foreene sig med hinanden, udgiøre de et nyt Salt; hvilket, naar det ei samles i alt for stor Mængde, er det saa langt fra, at det er skadeligt, at det meget meere kan blive en Lægedom. Madens Fordøielse og Opløsning i Maven skeer, foruden nogle andre Aarsager, ogsaa derved, at i de Ting, som kunne forraadne, begynder en ringe Forraadnelse; og i de Ting, som ville gaae i Giæring, begynder en ringe Giæring; dog bør hverken Forraadnelsen eller Giæringen gaae for vidt eller tage Overhaand, hvilket aleene skeer i svage Maver, som enten af for meget Kiød aleene, eller for meget Grønt aleene overvældes; ꝛc. — Paa disse Grunde, som jeg ei vidtløftigere

nyde forholdsviis imod hinanden Kiød og Urter, da den Skarphed, som kommer af dem, om de ei vel undertvinges og fordøies, imodstaaer hinanden og bliver derved mindre skadelig for Legemet. Det bliver altsaa en unægtelig Sandhed, at hvor dette ikke skeer, men Legemet opfyldes med en slet udarbeidet og til Forraadnelse beqvem og tilbøielig Næresaft af Kiød-Spiser aleene, der kan letteligen opstaae en saadan Forraadnelse i Legemet, som findes i Skiørbug. Det er ellers vel værd at mærke, at udi alle de Tilfælde, hvor saadan Kiødæden anføres som en Aarsag til Skiørbug, have tillige været andre Omstændigheder, som have havt stor Deel i Aarsagen; det har nemlig været i Skibe, i beleirede Byer; og paa begge Steder stemme en Mængde Aarsager tilsammen for Skiørbug; Kiødet siges for største Deelen at have været salt, m. m. — Af alt dette følger, at Kiødæden aleene, og ganske Mangel af Urter, kan vel regnes blant Skiørbugs Aarsager, men ingenlunde ansees som den eneste.

§. 16.

Til en lige saadan og endnu hastigere Forraadnelse overgaaer ogsaa Fisk, naar den nydes i nogen Mængde og bliver i Maven ilde fordøiet; især ere dens Rogn, Melken, Indvolde, overmaade tilbøielige dertil. Hvem veed ei, hvor snart disse Ting blive ilde stinkende og fordærvede hos ferske Fiske; de have en Olie og Fedme hos sig, som næsten aldrig lader sig undertvinge af Fordøielsens Kræfter, men letteligen overgaaer til Harskhed, Skarphed og Forraadnelse; og af alle Slags Skarpheder er ingen saa anstikkende og saa ødelæggende,

 som

tigere tør udvikle, kan bygges en Mængde gode Regler om Diæten. — Kiødæden aleene giver unægtelig Anledning baade til for meget Blod, og til et til Forraadnelse beqvemt Blod, til Grusomhed, til Skiørbug, til Spedalskhed &c. See Hr. Baron *Hallers* Prim. Lin. Physiolog. §. 648 & seqv.

som denne. Den Slags Spise, hvor den nydes i Mængde, fortiener derfor vist Sted blant Aarsagerne til det fæleste Skiorbugs-Fnat. (1)

§. 17.

Blant usunde Spiser fortiene og at anføres de, som beredes af Meel, som ei har giæret (fermenteret). Ved Giæring opløses en Ting i sin nøieste Sammensætning og Blanding; der skeer en ny Foreening af dens Deele, og langt finere og subtilere Deele opkomme deraf, som ere meere skikkede til at blande sig med Legemets adskillige Vædsker. Raat Meel, kogt meere eller mindre med Vand, giver Liim, Klister, Pap, Stivelse ꝛc.; hos Børn foraarsage saadanne Meelspiser Udsket, dobbelte Lede, Børne-Svindsot (Atrophie), m. m.; hos voxne Folk svække og modstaae de Fordøielsens Kræfter, og give en raae, grov, sei og usund Næringssaft, og giøre derved, at de Legemer, som fødes dermed, ere underkastede, foruden Skiorbug, en Mængde andre langvarige og haardnakkede Sygdomme. (2)

§. 18.

Fremdeles bør et bedrøvet og nedslaget Gemyt at regnes blant Skiorbugs Aarsager. (3) Af alle Sindsbevægelser er denne den værste

(1) Skiorbugs-Spedalskhed bliver af Nogle anseet for at komme alene af Fiskenes Lever og Indvolde; men en Deel Mennesker blive angrebne af denne Sygdom, som ikke spise deraf.

(2) Farinosa cruda, raat eller ugiæret Meel, regnes derfor af *Boerhave* og *van Swieten* iblant Skiorbugs Aarsager. See *Boerhav.* Aphor. §. 1150. Dog lade dette Slags Spiser sig bedre undertvinge af dem, som arbeide meget, end af Orkesløse.

(3) Af denne Grund ere melankolske og hypokondriske Personer, meere end andre, underkastede Skiorbug. Og i *Ansons* Voyage round the World fortælles, at

værste til at nedbryde Legemet og ødelægge Sundheden; ved denne svækkes og slappes de faste Deele, Safternes Omløb bliver langsomt, Madens Fordøielse gaaer slet for sig, med meere, saa at Legemet nærmer sig ved mange bedrøvelige Tilfælde til sin Undergang; men fornemlig hielper Bedrøvelsen til at frembringe Skiørbug ved at tilstoppe den umærkelige Uddunstning, hvis slemme Følger, naar den standser, tilforn ere berørte.

§. 19.

Mennesket fødes ofte med en skiult Arvesæd i sig, eller i det ringeste med en arvet Beqvemhed (Disposition) til en Mængde Sygdomme; dette bekræftes baade ved Erfaring og Theorie. Det samme kan man og med Vished sige om den fæle Skiørbug; hvor Forældrene i nogen høi Grad have været angrebne af den, der føle de under saadan Sygdom avlede Børn enten tidlig eller sildig Følger deraf, saafremt de ikke komme til at føre en saadan Levemaade, som er i Stand til at imodstaae Sygdommen. (¹)

§. 20.

Forplantes Sygdommen ved Smitte? Dette Spørgsmaal bringes ofte paa Bane, og besvares nu ved Ja, nu ved Nei. Den, der har mindste Erfaring i denne Sygdom, har meere end Grund nok

Søefolkene, da de begyndte at tvivle om, ei meere at komme tilbage til deres Fædreneland, bleve de meget stærkere og værre angrebne af Skiørbug.

(¹) Denne, siger Herr Strøm om den Norske Spedalskhed, er gemeenlig en Arvesyge, som forplantes fra Forældre til Børn; men andre, endogsaa Egtefæller, som omgaaes med dem, blive ei besmittede. See Søndmørs Beskrivelse, 1ste Part, 10 Cap. pag. 542. — Saa høiligen det var fornødent til at forekomme den hele Norske Almues Svækkelse og Ødelæggelse, saa meget var det at ønske, der paa mange Steder i Norge fandtes saa gode Stiftelser til at imodtage de elendige Syge, som den, Hr. Strøm paa samme Sted melder om at findes ved Kiøbstæden Molde i Romsdalen.

nok til at nægte og bekræfte det. Tusende og ofte ret forunderlige Exempler haves daglig paa, at den ei smitter; og endnu fleere Exempler haves paa, at den smitter i en høi Grad. — Naar smitter den da? Naar den finder saadanne Legemer for sig, som ere beqvemme til at tage derimod, og som leve under saadanne Omstændigheder, som vilde giøre, at de vilde blive angrebne af Sygdommen, om Smitten aldrig kom dertil; og saadanne ere, desværre, de fleeste Legemer i Norge. — Falder Smitten derimod paa de Legemer, som ei ere saa beqvemme til at imodtage og overvindes af den, eller som ved et muntert Sind, en god Legemsbevægelse, en sund Diæt baade imodstaae Smitten, og tillige udbringe den af Legemet, da smitter den ei. (¹) Paa denne Maade kunne de hinanden modstridende Erfaringer ganske vel foreenes.

§. 21.

Til disse nu anførte Aarsager kunde vel lægges en Deel andre, tagne af slette baade Føde- og Drikke-Varer (²); men jeg vil lade det blive for denne Gang ved de anførte, som de vigtigste, og deraf giøre Anvendelse paa Norges Indbyggere, for hvis Skyld dette skrives.

§. 22.

(¹) Exempler haves nok paa lige Tilfælde, nemlig at de allermeest smitsomme Sygdomme, som Pest, Smaaekopper, Flekfeber, Blodgang rc., smitte Mange, men lade ogsaa, af ovenanførte Aarsager, Mange uangrebne midt iblant sig.

(²) Saaledes kan endnu regnes blant Skiørbugs Aarsager: at spise megen gammel Ost; at æde slet eltet og slet baget Brød, tillavet af oret, muggent, umodent og ureent Meel; at drikke eller spise megen suur eller halv raaden Melk og Melke-Valde; at drikke ilde giæret, tykt og slet Øll; samt at spise fordærvet og halv raaden Spise, af hvad Slags det maatte være; en alt for stærk Legemsbevægelse oven paa stærke Maaltider; at sove lang Middagssøvn strax oven paa Maden, rc.

§. 22.

De Norske Indbyggere leve udi et koldt og haardt Klima, hvilket, uagtet det i nogle Henseender kan være sundt nok (¹), dog meget ofte tilstopper den umærkelige Uddunstning, hvorved en Mængde Skarphed, ja en heel Forraadnelse, tilveiebringes i Legemet. 1ste Aarsag til Skiørbug, see §. 9.

En Deel af den Norske Almue boer ved Søekanterne, hvor Kulde, Fugtighed, foranderlige Winde og Veirligt, Dunster af forraadnede Søeplanter (²), 2c. paa den kraftigste Maade forhindre Legemets Renselse ved Uddunstning; og saavel derved, som ved de skadelige Dunster, antændes Forraadnelse i det. 2den og 3die Aarsag til Skiørbug, see §. 10, 11, 12.

(¹) Det Norske Klima er i Almindelighed udraabt for meget sundt, og de mange hundredaars gamle Mennesker anføres som Beviis derpaa. Det er ogsaa ufeilbarligen vist, at Kulden, paa den ene Side betragtet, giør den ypperligste Virkning paa Indbyggernes baade Legemets og Sielens Egenskaber; og neppe kan nogen Læge bedre afskildre det, end den berømte *Montesquieu* i hans Esprit des Loix, Liv. XIV. Chap. II. Sed audiatur & altera pars. — Tallet paa dem, som i enhver Alder ere angrebne af den sæle Skiørbug, overgaaer mange tusende gange de faa, som opnaae hundrede Aars Alder. — Af en Levemaade hos Nogle, skiønt den mindste Part, som passer sig paa Landets Luft og Veirligt; af en eenfoldig og ukonstlet Levemaade, som ei endnu ved Overdaadighed, Vellyst, Yppighed har svækket Menneskets første Grundbygning (prima Stamina Hominis), med meere: deraf kunde maaskee Aarsagerne til den høie Alder bedre udledes, end af Luftens sunde Beskaffenhed.

(²) Nogle, som ei have Indsigt i Chymien, troe, at Søen ved sine salte Uddunstninger foraarsager Skiørbug; men Søen lader ved Uddunstning og Destillation sit Salt tilbage. Derimod findes ved Søevandet en vis bitter beeg- eller tiæreagtig samt raaden baade Lugt og Smag, hvilken man endog ved Destillation, uden Tilsætning af fremmede Ting, ei kan skille det ved; og denne, især Raadenheden, kan ikke andet end være skadelig.

En anden Deel boer i Bøigderne, ofte paa nedrige Steder, omringet med Myrer, sumpige Steder, Elve, stillestaaende Vand, Moradser, som om Sommeren udtørres. Her er Kulde, Fugtighed, Forraadnelse nok, til at angribe endog en Kæmpes Sundhed. 4de Aarsag til Skiørbug, see §. 10, 11, 12.

Den Norske Almue, især paa de Steder, hvor Agerdyrkning ei meget drives, og det er desværre de fleeste Steder, har liden eller ingen Legemsbevægelse; og hvem veed ei, at Mangel paa Legemsbevægelse er Aarsag til Skiørbug. 5te Aarsag, see §. 14.

En Deel af den Norske Almue føder sig med fersk Fisk samt Fiskenes Lever og Indvolde, alt tilbøieligt til Forraadnelse og til at give et slet Blod; en anden Deel spiser mange Spegesild og anden salt Fisk, beqvem til at virke Skarphed i Blodet; saa, men dog nogle, spise ofte salt og røget Kiød, som foraarsager det samme, saa meget des meere, som Saltet ved Sveed og Arbeide ei igien udføres af Legemet. 6te og 7de Aarsag til Skiørbug, see §. 13 og 16.

Den fattige Norske Almue føder sig med raat Meel, som ei har giæret; ei aleene deres Brød, men og deres Grød, Velling, Supper, koges af Vand og Meel; disse Ting udfordre stærkt Arbeide for at undertvinges, og ellers give raae, grove, usunde, slimede og seie Vædsker. (¹) 8de Aarsag til Skiørbug, see §. 17.

Naar den Norske Bonde mærker det ringeste til Skiørbugs Sygdom hos sig selv, sine Børn eller Tienestefolk, bliver han nedslaget,

(¹) Den berømte Doctor *Mead*, i en liden Afhandling om Skiørbug, som han har føiet til *Suttons* new Method for extracting foul air from Ships, meener, at Havremeel er meere usunde og hielper meere til Skiørbug, end Byggryn; og han beraaber sig paa Erfaringer, tagne af Engelske og Hollandske Skibe. Dog kunde Havren vel, i Følge sin Natur, være skyldig; men derfor er den, af det raae Meel og Vand tillavede seie, slimede og grove Føde, det ingenlunde.

slaget, bekymret og bange. Men naar han i disse Tider seer sig selv og sine Børn næsten at omkomme af Sult, da maatte han enten være meere eller mindre end et Menneske, om han endda var ved et fornøiet Sind; men nu er Bedrøvelse og en Aarsag til Skiørbug. 9de Aarsag, see §. 18.

Om Vinteren antænder den Norske Bonde paa sine Ildsteder om Dagen den forsmædeligste Heede; af den begiver han sig ofte tynd klædt ud i den skarpeste Frost og Kulde; om Natten hører denne Heede op, og i hans Seng er han som oftest aleene tildækket med et tyndt Dække eller saa kaldet Tiæld. I Sandhed, han maatte være en Undtagelse fra alle de Love og Regler, som tilkomme dyrlige Legemer, om ei denne Omvexling af Kulde og Heede havde den vigtigste Indflydelse i hans Legems Uddunstning og Sundhed. 10de Aarsag til Skiørbug, see §. 9.

Den Norske Landmand har endnu ei lært, at en reen Luft er ham lige saa nødvendig til hans Sundhed, som Mad og Drikke. Den Stank, som findes i de fleestes Huuse, giver noksom tilkiende, at Luften deri er opfyldt med raadne Dunster, ofte af en talriig Familie og Tienestefolk, af raaden gammel Ost, Kiød, Fisk, og andre Ureenligheder. (1) 11te Aarsag til Skiørbug, see §. 12.

(1) Doctor *Mead* har skrevet den nylig anførte Afhandling, for at bevise, at en med Forraadnelse opfyldt Luft er iblant de vigtigste Aarsager til Skiørbug. En *Hales*, *Sutton*, *Triewald*, &c. ere blevne det menneskelige Kiøns Velgiørere, ved at opfinde Midler til at skaffe sig af med saadan Luft, som en almindelig Morder. Jeg veed ei, om jeg giør for meget deraf, men det har kommet mig for, som om Luften i mange Bønderhuuse i Norge har været meere stinkende og raaden, end den kunde være i Fængsler, Hospitaler, Skibe, &c. Det var at ønske, at en eenfoldig Underviisning, den Sag og andre, Landmandens Sundhed vedkommende, blev forfattet, og ham enten af Prædikestolen eller paa anden Maade indprentet.

Den Norske Fisker roer een, to eller fleere Miile ud paa Søen, og underveis bliver han ofte svedig og varm; her ligger han en heel eller halv Dag saagodtsom stille i en Baad, giennemblæst af adskillige Vinde, omringet af Kulde og Fugtighed; og saa stor en Sundhed var vel aldrig til, som deraf kunde være uanfegtet. 12te Aarsag til Skiørbug, see §. 10. Med denne Forretning følger en Uordentlighed i Mad og Drikke, Nattesøvn, ɔc.; altsaa fleere Aarsager til Skiørbug. (¹)

§. 23.

Visse bestandige og uforanderlige Love, saavel Naturens som det menneskelige Legems, iagttagne og erfarede af alle de kyndige Mænd, som have giort Naturens Virkninger til et Formaal for deres Undersøgninger, ere Beviis og Borgen for, at ikke en eeneste af disse Aarsager ere opdigtede, men at de af en naturlig Nødvendighed frembringe de Virkninger, som dem her ere tillagte. De af dem i Legemet frembragte Virkninger blive igien til nye Aarsager, som have deres Virkninger; og saaledes afløse og afvexle Aarsager og Virkninger hinanden, indtil Sygdommen er bragt til en mindre eller større

(¹) See Herr Strøms Søndmørs Beskrivelse, 1ste Part, pag. 541. Denne al Slags Ære værdige Geistlig har med faa Ord sagt de vigtigste Aarsager til Strandbyggernes Skiørbug, naar han siger om deres Svaghed og aftagende Kræfter: „Aarsagen dertil bør, efter mine Tanker, for en stor Deel tilskrives „den fugtige Luft ved Søekanten, den megen Fiskespise, den idelige Vanken „paa Søen og den dermed følgende uordentlige Levemaade, da hverken Søvn, „Mad eller Drikke kan faaes til rette Tid.“ — Den Mathed, som Søemænd foregive, at Søen foraarsager, bestaaer ganske vist deri, at den ved sin Kulde og Fugtighed tillukker Huudens Aabninger (Pori), og forhindrer Uddunstningen; da det er en blant gode Læger ganske bekiendt Sag, at der fornemmes en besynderlig Tyngde og Mathed, saasnart denne Legemets nyttige og nødvendige Udførsel forhindres og tilbageholdes.

større Grad. — Men skulde de i næste §. fremsatte Aarsager ret tydeligen udvikles efter Naturlærens Grundsætninger i Sammenligning med det menneskelige Legems Huusholdning (Oeconomie), da kunde enhver af dem give overflødig Materie nok til en heel Afhandling. — Imidlertid følger heraf, at Aarsagerne til Skiørbug ere mange, og at denne Sygdom frembringes hos det ene Menneske af den Aarsag, og hos det andet af en anden Aarsag; hvilket maaskee kunde give Anledning til en anden og bedre Inddeeling af Skiørbug, end den, man hidindtil har giort. [1]

Ee 3 §. 24.

[1] Saaledes, om man vilde tage Grunden til sin Inddeeling i de udvortes Aarsager, for Ex.:

I. Scorb. ab impedita & retenta perspiratione Sanctoriana. Skiørbug af den forhindrede Uddunstning. Dens Varieteter:

1. Scorb. à Frigore. Skiørbug af Kulden.
2. Scorb. ab Aere humido. Skiørbug af en fugtig Luft ꝛc.
3. Scorb. à Moerore. Skiørbug af Bedrøvelse.
4. Scorb. à Vita sedentaria. Skiørbug af Mangel paa Bevægelse.
5. Scorb. à subita & frequenti Mutatione Frigoris & Caloris. Skiørbug af alt for ofte Omvexling af Kulde og Heede ꝛc.

II. Scorb. à Sale communi, Scorb. vere muriaticus. Skiørbug af Kiøkkensalt. Dennes Varieteter:

1. Scorb. ab esu Carnium salitarum. Skiørbug af salt Kiød.
2. Scorb. ab esu nimii Salis cum qvolibet Cibo recenti. Skiørbug af at spise for meget Salt til al Slags fersk Mad. ꝛc.
3. Scorb. ab esu Piscium Salit. Skiørbug af salt Fisk.

III. Scorb. à putredine. Skiørbug af Forraadnelse. Dens Varieteter:

1. Scorb. à solo esu Carnium. Skiørbug af at spise aleene Kiød.
2. Scorb. à solo esu Piscium. Skiørbug af at spise aleene Fisk.
3. Scorb. ab Aere putredine inqvinato. Skiørbug af raadne Dunster.
4. Scorb. à Cibo semiputrido cujusvis generis. Skiørbug af al Slags raadden Føde, ꝛc.

Saadan Inddeeling, eller en anden af dette Slags, skulde maaskee ikke være uden al Nytte, baade i at adskille Sygdommen, og i at helbrede den; dog kunde Skiørbug, betragtet paa andre Kanter, give Anledning til andre Inddeelinger, som enhver for sig i sine Henseender kunde have sin store Nytte.

§. 24.

Men er den i Norge grasserende Rade-Sygdom ikke tillige venerisk? Dette Spørgsmaal fortiener ligeledes hellere at undersøges i en egen Afhandling, end i en Paragraph. Adskillige Læger i Norge, som jeg har havt den Ære at tale med, have eenstemmig været af de Tanker, at den var det; og de regne Sygdommens Alder, jeg veed ikke fra hvad for et Aar, da en Deel Tropper skulle have bragt den ind i Norge. De have desuden sluttet af den Lighed, som nogle Tilfælde have med dem, som forekomme i den veneriske Sygdom, samt af den Nytte, Mercurial-Midler giøre i Sygdommens Cuur, m. m. Jeg for min Part troer, at den meget sielden er det, og mine Grunde ere omtrent disse:

1) Var den veneriske Sygdom indført og saa almindelig i Norge, at ikke nogen Bøigd eller Afkrog var fri for den, da er det rét forunderligt, hvorfor den aleene yttrer sig ved to eller tre Tilfælde, og derimod aldrig viser sig ved en stor Mængde andre Tilfælde, som almindelig ledsage den veneriske Sygdom. I andre Lande og Stæder, hvor denne Sygdom ret hersker, der viser den sig ganske vist hos 49 Syge ved langt andre Tilfælde, imod at den hos den 50de yttrer sig ved de Tilfælde, som komme for hos alle de Syge i Norge. (1)

2) Syg-

(1) Onde Saar paa Legemet og ondt Udslet, samt onde Saar i Halsen, ere de eeneste Tilfælde hos de Norske Syge, som med nogen Grund kunne ansees for veneriske; og man maa billigen spørge, hvorfor aldrig nogen af Almuen af begge Kiøn klaget over Varias Affectiones partium Genitalium, Gonorrh., Chancre, Bubon., Tumores Glandular., Submaxillar. &c.? Hvorledes skulde alle disse Sygdommens sædvanlige Følgesvenne være udryddede, og de andre være blevne tilbage? Hvorfor vil aldrig nogen af Bønderfolk tilstaae at vide noget af sligt at sige? Dersom Undseelse kom dem til at fortie det, da vilde vist nok Naden komme dem til at aabenbare det.

2) Sygdommen angriber ofte Børnene, hvor begge Forældrene ere og blive bestandig friske; ofte Forældrene, uden at Børnene have de mindste Kiendetegn eller Anfald af Sygdommen: Nu er een af Ægtefællerne angreben af Sygdommen i den høieste Grad, og den anden lever al sin Tid frisk og sund; nu angriber den Folk paa deres gamle Alder, som have levet i Ægteskab friske og sunde i mange Aar, og avlet friske og sunde Børn, med meere. Og dette er tvertimod den Maade, paa hvilken den veneriske Sygdom ytrer sig paa andre Steder.

3) At Sygdommen angriber Halsen, Mandlerne, Drøbelen, deraf følger just ikke, at den er venerisk. Onde Saar i Halsen har ofte været en grasserende Sygdom i Engeland, Spanien, Italien ꝛc., aleene med den Forskiel fra den Norske, at den paa disse Steder har været en hidsig Sygdom og dræbt mange Mennesker i en Hast, da den derimod i Norge er en langvarig (cronisk) Sygdom; hvoraf følger, at dette, at angribe Halsen, ikke er en Egenskab, som tilkommer aleene den veneriske Sygdom (1).

4) At

(1) Doctor *Fothergil*, i en Afhandling om the malignant Sore Throat, har beskrevet en Halse-Sygdom, som grassrede i Engeland 1748. Og Dr. *Huxham*, i en egen Afhandling, kaldet a Dissertation on the malignant ulcerous Sore Throat, har beskrevet en anden, som regierede i Aarene 1751, 1752, 1753. Jeg vil oversætte lidet af den Sidstes Beskrivelse, og sammenligne det med den Norske Sygdom.

Faa Timer efter Anfaldet, og undertiden tillige med det, fornam den Syge en Hævelse og Ømhed i Halsen.

Den Norske onde Halse-Sygdom er undertiden foregaaet af Heeshed; men og undertiden, efter de allerfleestes Beretning, fornemmes paa eengang Ømhed og Hævelse i Halsen efter en foregaaende Forkølelse i vaadt og koldt Veir, eller at have havt vaade Been og Fødder om Vinteren, ꝛc.

Der-

4) At Mercurial-Midler vise sig nyttige i Sygdommen, deraf kan man vel ikke slutte, at den er venerisk; og man vilde vist giøre mange Syge Uret, om man holdte dem for veneriske, fordi dette Middel, i en fornuftig Læges Hænder, hielper dem i deres Sygdom. — — —

Af slige Grunde, om de blive tydeligere udførte, troer jeg, Mange kunde have Aarsag nok til at slutte, at Rade-Sygdommen er en Sygdom for sig selv, og ikkun meget sielden foreenet med den veneriske Gift.

Om

Derefter blive Mandlerne hovnede og inflammerede. Svælget (Fauces) fik hastig en høirød, eller rettere, en lys Karmosin-Farve.	Dette er just den Farve, som viser sig i de Norske saarede Halse i Begyndelsen af Sygdommen.
Fornemlig i Mandlerne, i Drøbelen, bag og øverst i Ganen, og bag i Madpibens Hoved (Pharynx).	De selv samme Steder angribes hos de Norske Syge.
En Deel hvidagtig eller askefarvet Sliim harkes op og ned, hvilket bliver ganske seit, og legger sig omkring een eller begge Mandlerne, Drøbelen, &c. og siden sees at være Randet af et Saar, som derefter æder sig ganske dybt ind i Deelene, &c. — See den anførte Dissertat. pag. 19, 20.	Ligeledes samler sig en stor Deel Sliim i de Norskes saarede Halse, som tilsidst sætter sig fast omkring Mandlerne og Drøbelen, imedens at Saaret inden for æder sig ganske dybt ind i Bagdeelen af Halsen i Mandlerne og Drøbelen, &c.

Af denne Sammenlignelse sees en stor Overeenstemmelse af den i Norge og den paa andre Steder grasserende Halse-Syge, dog med den Forskiel, som sagt er, af en hidsig og langvarig Sygdom. Ellers har onde Saar i Halsen været et gammelt Tilfælde ved Skiørbug, og Olaus Magnus melder derom Lib. XVI. Cap. 51, hvor han, ved at tale om Skiørbug, siger: fauces putrescunt. — At Tandkiødet hos de Norske Skiørbugs-Syge ei angribes, dertil kan, foruden andre Aarsager, vel ogsaa være denne, at det skarpe Fladbrød, som renser og polerer Tænderne ganske hvide, befrier Tandkiødet fra Forraadnelse, &c.

Om Sygdommens indvortes Aarsager.

§. 25.

Det Foregaaende var noget om Skiørbugs udvortes Aarsager. Endnu er tilbage at sige noget om dens nærmeste Aarsag, eller om Legemets og Vædskernes Beskaffenhed i Sygdommen selv. — De mange Vædsker, som findes i Legemet, deres adskillige Beskaffenhed i den sunde, og de mange muelige Forandringer i den syge Tilstand: De mange Deele, som høre til at udgiøre enhver af dem, fra de meest sammensatte til de meest enkelte, fra dem, som vi kiende lidet til, til dem, som vi slet ingen Kundskab have om; disse Deeles Forhold (Proportion) imod hinanden, maaskee neppe eens hos to Mennesker under Solen, ja endogsaa foranderlige hos eet og det samme Menneske hvert Minut. (¹) De selv samme Deeles mangfoldige Afvigelser fra det indbyrdes Forhold, fra det Øieblik af, at de lade af at være sunde og beqvemme for et enkelt (individuelt) Menneske, indtil de giøre dette Menneske meere eller mindre sygt. Disse flydende Deeles nøie Foreening og Indflydelse, baade paa en virkende og lidende Maade, i Legemets faste Deele. Deele, som ligeledes ere af en mangfoldig ulige Beskaffenhed og ulige Dannelse, samt underkastede en stor Mængde ulige Forandringer, m. m. — Alt dette giør enhver Undersøgning om Vædskernes og Legemets Beskaffenhed, i hvad

(¹) Da der hvert Øieblik afskilles noget fra Blodet, deels til visse Brug i Legemet, deels til at udføres af Legemet, og desuden ved Spise og Drikke af saa mange foranderlige Slags bringes andre Deele ind igien i Blodet; saa begribes letteligen, at der er en bestandig Forandring i de Deele, som udgiøre det hele Blod (Blodets Masse). Heraf siger den berømte Hamberger, at et og det samme Menneskes Temperament forandres hvert Øieblik. s. hans Physiol. Medic. Cap. I.

i hvad Sygdom det end er, om den skal være noget grundig, overmaade vidtløftig, keedsommelig og uforstaaelig for de fleeste Læsere (¹), og derfor næsten aleene giemt for en randsagende Læges egen Eftertanke og Overlæg, samt for dem, som driste sig til at skabe de vigtige og ofte farlige Læreregler (²), som skulle vellede den, der, næst Gud, skal skifte Liv og Død iblant sine Medmennesker. Jeg tør derfor ei her indlade mig i saadanne Vidtløftigheder, men saaer lade det blive ved nogle almindelige Anmærkninger om Legemets og dets Safters Beskaffenhed i Skiørbug.

§. 26.

(¹) En Mængde Lærde have undersøgt Blodets og Vædskernes Natur og Beskaffenhed, hvis Forsøg tildeels findes indførte i adskillige Videnskabs-Selskabers Skrifter, tildeels i andre Afhandlinger; f. Ex. *Boyle* i hans Chym. Exp.; *Hales* i hans Statics of Animals, *Sauvage* i hans Theorie om Inflammationer, *Pitcarn* i hans Element. Medic. Physico-Mathem., *Freind* i hans Emenologia, *Schwencke* i hans Hæmatologia, &c. Hvem kiender ikke den udødelige *Boerhaves* Fortienester, hvis Lære om Blodet og Safterne meest grunder sig paa *Leuwenhoecks* Forsøg med Forstørrelsesglas. *Quesnay* har skrevet en Afhandling, sur les Vices de Humeurs, som udgiør 255 Paginæ in 8vo, i Memoir. de l'Academie Royale de Chirurg. Den berømte Prof. *Gaubius* har i sine Institut Patholog. mange grundige Læresætninger om Blodets og Vædskernes baade sunde og usunde Beskaffenhed, og iblant andet en Sammenligning imellem Blod og Melk; hvoraf han slutter, at det ei er saa aldeles urimeligt, at kalde Melk hvide Blod, og Blod rød Melk. s. §. 335. Den berømte Wienske Professor *Ant. de Haen*; som vist kiender alle Andres Forsøg, og selv har anstillet en Deel med Blodet, paastaaer efter alt dette, at vi ei ret kiende Blodets Natur; see hans Ratio Medendi, Pars I. Cap. VI. & seqv part. Heraf sees, hvor vidtløftigt og vanskeligt det er, at indlade sig i en grundig Afhandling eller Undersøgning om Blodets og Vædskernes sande Natur og Beskaffenhed, saavel i Skiørbug som i andre Sygdomme.

(²) Den store *Sydenham* siger, at den, som først har indbildt Lægerne, at der skulde findes i hidsige Sygdomme en skadelig Materie, som maatte uddrives ved Sveed, har giort det menneskelige Kiøn større Skade, end den, som opfandt Krudet eller Skydepulveret.

§. 26.

Af enkelte Erfaringer at giøre almindelige Slutninger, er en uudtømmelig Vildfarelses Kilde. Af denne synes de at have øset, som paastaae, at i Skiørbug alletider er en Kiøkkensalt-Skarphed (acrimonia muriatica); andre sige, den er af et suurt Salt; andre, at den er alkalisk; og atter andre, at den er af adskillig Slags. Nogle holde for, at Blodet og Vædskerne, foruden deres Skarphed, tillige ere seie, slimede; de fleeste sige, at de ere i en forraadnende Tilstand, m. m. Hvem af disse skal man troe? Jeg meener, man bør troe dem allesammen, men kun ingen almindelig Regel giøre deraf; og dersom man da hos enhver Syg nøie udforsker og undersøger de foregaaende Aarsager, og sammenligner dem med de Tilfælde, som vise sig i hans Sygdom, saa skal man med temmelig Vished kunne slutte sig til hans Legems og Safters Tilstand i den Grad af Sygdom, som han er angreben af.

§. 27.

Finder man da ved saadan Undersøgning, at en skorbutisk Syg har, foruden en Deel andre virkende Aarsager, tillige spiist en Mængde salt Kiød og salt Fisk, da kan man med god Grund troe, at en Kiøkkensalt-Skarphed fordærver hans Blod og Vædsker, og foruden en Mængde andre Tilfælde, som ere tilfælles for ethvert Slags Skarphed, nemlig Kløde, Smerter, Gigt, Krampe, Seenetrækninger (Convulsioner), al Slags Udslet, onde ædende Saar baade inden i Legemet og udvendig, m. m. — Foruden disse Tilfælde, da opløser denne Skarphed Blodet og Vædskerne, og giør dem alt for tynde, Seenerne (Tendines) blive stive, haarde, sammendragne ꝛc.

Har derimod den af Skiørbug angrebne Syge næret sig af Kiød eller Fisk alene, uden at nyde det mindste Grønt eller anden

Føde af Planteriget, da hersker en større Forraadnelse i hans Legeme, og da er en flygtig alkalisk Skarphed, blandet med en skarp, raaden, harsk Olie, thi begge disse Ting frembringes ved Forraadnelse i dyrlige Kroppe, det, som foraarsager den yderste Fordærvelse og Spedalskhed i Legemets baade flydende og faste Deele, som ofte hverken ved Naturen eller Konsten er at overvinde. Bliver en lige Grad af Skiørbug og Forraadnelse frembragt af en med Forraadnelse opfyldt Luft, da bliver Skarpheden og Fordærvelsen næsten af samme Slags.

Men har en Føde af raa Meelspise, suure Drikke, og andre til Suurhed og Giæring tilbøielige Ting været den medvirkende Aarsag til Skiørbug, da har den suure Skarphed i Legemet Overhaand, da er Forraadnelsen ei saa stor; men foruden de nylig opregnede Virkninger af al Slags Skarphed foraarsager denne en Tykhed, Seihed og slimet Beskaffenhed i Blodet og Vædskerne ꝛc.

Paa alle disse Skarpheder og Fordærvelser sætter Kulde, Fugtighed, Lediggang, Sorrig, og andre den umærkelige Uddunstning forhindrende Aarsager ligesom Seglet, og bringer den Slags Skarphed og Forraadnelse, hvortil Legemet, i Følge sin Føde, fornemlig er tilbøieligt, til sin største Grad og Fuldkommenhed.

§. 28.

Saaledes bør man vist see paa de foregaaende Aarsager, for nogenledes at bestemme den Art af Fordærvelse, som hersker i Legemet, og kan slet ingen almindelig Regel giøre for, at den eller den Skarphed findes hos alle de Skorbutiske. Imidlertid bør de ovenanførte salte Skarpheder ikke tages i den strengeste chymiske Forstand; de kan have deres skiulte Blandinger og deres umærkelige Overgang fra den ene i den anden; og jo meere Blodet og Safterne fordærves,

og

og deres Deele udvikles og udreedes fra den stille og fredsommelige Forening, som de staae i med hinanden i den sunde Tilstand, jo meere nærmer Legemet sig til den Forraadnelse, som engang i sin Tid skal opløse alle dets Deele og give enhver Partikel tilbage til sit Element. Dog er det at regne blant Naturens viise Indretninger, at denne Fordærvelse fornemlig raser i Yderfladen af Legemet (¹) og langt borte fra de indvendige og til Livet meere nødvendige Deele. Fornemlig synes Skarpheden at have sit Sæde i de vandagtige Safter (humores seroso lymphatici), muelig fordi de ere meere skikkede til at opløse de adskillige Slags Salte. Og heraf lader sig forklare, hvorfor Skiørbug angriber Tandkiødet, hvor bestandig en Mængde af de Vædsker forefindes; hvorfor der ofte flyder et skarpt og bidende Vand af de saarede Arme og Been; hvorfor der findes Gigt og Ledevee, og hvorfor Seenerne angribes, da de Slags Vædsker tiene til at befugte baade Seenerne og Ledene. ꝛc. (²)

(¹) Dette er en Lov i Legemets Indretning, at de Sygdomme, som ere foreenede med en giftig, ond og farlig Materie, føre samme til Yderfladen af Legemet; hvilket vi kiende i Pestbylder og mange af de Sygdomme, som have Pletter, Kopper, Blegner (Morbi exanthematici) i Følge med sig; og man seer daglig, hvor hastigt det er giort med de Syges Liv, naar saadan ond Materie slaaer ind eller drives tilbage.

(²) *Sauvage* spørger: hvorfor den skorbutiske Gift, som han kalder den, angriber visse Deele i Legemet, og lader andre uberørte? og meener, at det kommer af en egen Forholds Tyngde til de Deele (Gravitas specifica). Men til denne ellers i mange naturlige Begivenheder virkende Grundlov behøver man vel ikke her at tage sin Tilflugt; naar de ovenmeldte Vædsker ere blevne salte, skarpe og fordærvede, er det naturligt, at de maae angribe de Deele, hvor de i Følge Legemets Bygning og Indretning meest maae opholde sig og være nødvendige. Dette bekræftes ved de af Skiørbug døde Legemers Aabning. — Herr *Lieutaud*, som har aabnet mange Døde af enhver Sygdom, siger om de skorbutiske Døde, foruden

§. 29.

Anvende vi atter paa de Norske Indbyggere disse faa Anmærkninger over Legemets og dets flydende Deeles Beskaffenhed i Skiørbug, da lære de os:

1) At Strandboerne, som spise megen Fisk og Fiskenes Indvolde, deres Skiørbug er af den meest forraadnede Slags, og gaaer ofte saa vidt, at den nærmer sig til Spedalskhed. Dog bør man ingenlunde troe, at de faae Skiørbug aleene fordi de spise Fisk; de kunne heftig nok angribes af denne Sygdom, endskiønt de aldrig spise Fisk; men denne Spise giør, at de faae den forraadnede Slags af Skiørbug.

2) At Bøigdeboerne, som nære sig meest med Meelspiser, og drikke suur Melk og Melkevalde, deres Skiørbug er foreenet med en syrlig Skarphed i Legemet og en deraf flydende Seihed, Tykhed og slimet Tilstand i de flydende Deele, og er ei af en saa forraadnet Slags.

3) At de, som have Formue nok til at kiøbe salte Fiske, og spise salt røget Kiød i nogen Mængde, deres Skiørbug er meere af en Kiøkkensaltes Art og Beskaffenhed. 2c.

Men alle ere de, af mange andre forhen opregnede Aarsager, underkastede at faae Sygdommen; og deres Diæt giør, som sagt er, at de faae den eller den Art af Skiørbug. Og dette, som grunder sig paa en

uden de Tilfælde i Indvoldene: Det, som den anatomiske Besigtelse her i Besynderlighed viser, angaaer Beenene; man seer i dem, som have havt en Slags Bragen i Ledene (Craqvement), at Ledene ere ganske tørre, Beenenes Hoveder at være løse og afbrudte, Ledebaandene (Ligamenta) at være angrebne (corroderede), og Sidebeenene at være afbrudte fra deres Brusk, samt Beenene at være gledne ud af deres Huulheder, 2c. see Precis de la Medicine Pratiqve, pag. 93; hvilket altsammen foraarsages af Ledevandet, som er skarpt og fordærvet.

en sund Theorie, bekræftes ved daglig Erfaring, og kan derfor ei med Sandhed imodsiges.

§. 30.

Saa meget om Skiørbugs udvortes og indvortes Aarsager. Skulde man, foruden de opregnede, endnu leede efter Spedalskhedens, Skiørbugens, Rade-Sygdommens sande Aarsager, saa maatte det vist være i et paa Opdigtninger frugtbart og lykkeligt Vid; thi den findes neppe at være til i Naturen: Jeg meener saadanne Aarsager, som kunne være almindelige og passe sig paa den Mængde Mennesker, som angribes af Sygdommen; thi i et eller andet Menneskes besynderlige Levemaade og særdeles Legems Beskaffenhed, som kan være foranderlig næsten i det Uendelige, kan vel findes Aarsager, som kunne giøre meget til at frembringe Sygdommen. — Hertil vil jeg endnu for denne Gang føie nogle almindelige Læresætninger og Anmærkninger om at helbrede Sygdommen; da jeg udi næste Stykke, om Gud vil, tænker at afhandle de beste og kraftigste Midler, saavel til at forebygge som til at helbrede den med.

§. 31.

Almindelige Læresætninger og Anmærkninger om at helbrede Skiørbug.

1ste Læresætning. Da Skiørbug er Aarsag til de mange Sygdomme §. 2, 3, saa har ingen almindelig Cuur, som kan passe sig paa alle dens Tilfælde, Sted i den.

Anmærkning. Man bedrager sig meget, om man troer, at skorbutisk Gigt lader sig helbrede paa samme Maade som Skiørbugs Vattersot, og denne igien paa samme Maade som tilsammendragne (con-

(contracte) Lemmer. o. s. fr. Enhver skorbutisk Sygdom udfordrer derfor en egen Afhandling, saavel om de i den tienlige Midler, som og om Maaden, at anvende og bruge dem paa, og, alle skorbutiske Sygdomme tilsammentagne, udfordrer en heel Lærebygning i den practiske Deel af Lægekonsten, om de grundigste skulde afhandles.

2den Læresætning. Soe-Skiørbug, eller den, som virkes ved lang Skibsfart, helbredes ofte meget hastig og let. Land-Skiørbug meget vanskelig og undertiden aldrig.

Anmærkning. De af Skiørbug allerheftigst angrebne og efter Anseende elendigste Skibsfolk helbredes ofte ved faa Midler i en kort Tid; de derimod paa Landet angrebne, af en efter Anseende ringe Grad af Sygdommen, maae undertiden, uagtet mange anvendte Midler, slæbe sig dermed deres hele Livstid: Aarsagen synes fornemlig at være denne, at Skibsfolkene, naar de føres paa Landet, bringes de ligesom i en anden Verden, og næsten alle de Aarsager, som have foraarsaget deres Sygdom, høre med eet op. Langt anderledes forholder det sig med dem, som samle Skiørbug paa Landet; de blive ved at leve i den samme Luft, det samme Veirligt, ofte samme Diæt, og følgelig blive de samme Skiørbugs Aarsager bestandig ved, og lægge ligesom daglig nyt Tynder til Ilden. m. m. Heraf følger:

3die Læresætning. At vogte sig, saa meget som mueligt, for alle Skiørbugs Aarsager, er det beste Præservativ imod den; at føre en Diæt og Levemaade, som er Aarsagerne ganske imodsat, er den beste Cuur; og at forandre sin Levemaade, er nødvendigt, saafremt Sygdommen skal helbredes.

Anmærkning. At Skiørbugs Aarsager derfor blive almindelig bekiendte og alle indprentede; samt at den, saavel Præservativ som

Lægemaade, der bestaaer fornemlig i Diæten, ligeledes bliver bekiendt og begribelig for enhver, vil være meget nyttigt, og formindske deres Tal, som anfaldes af denne Sygdom.

4de Læresætning. Har Skiørbug allerede meget mærkelig fordærvet Blodet og Safterne, da udrettes lidet med den Lægemaade alene, som skulde forandre dem, (Method. alterans). Derimod er den Lægemaade, som gelinde og efterhaanden udtømmer de fordærvede Vædsker af Legemet, (Method. evacuatoria,) den beste; men det hører til Diæten, at forsyne Legemet igien med gode sunde Safter.

Anmærkning. Man seer bestandig med Forundring, hvorledes de her i Bøigderne omstreifende Qvaksalvere, hvoriblant findes Bønder og gamle Qvinder, lægge de med Skiørbug angrebne Personer i den heftigste Salivation; og man kan med god Grund sige om dem: Qvos Ratio non curavit, sæpe curavit Temeritas. I det ringeste skaffe de dem ofte af med deres onde Skiørbugs Saar; men om de altid skaffe dem et sundere Legeme, derom kunde meget siges. Saa meget er vist, at en Lægemaade, som gelinde udfører de fordærvede Vædsker, er nødvendig, om de skal helbredes; dog bør denne med Skiønsomhed iverksættes. Nemlig:

5te Læresætning. Er den Syges Legeme af en fyldig, svampig og ophovnet Anseelse og Beskaffenhed, da taales saadan afførende Lægemaade endnu bedre; men er han af et tort, magert og skarpt Udseende, da maa den sparsom anstilles, og Legemet saa meget som mueligt opfyldes med sunde og søde (d. e. som ei ere skarpe og salte) Vædsker.

Anmærkning. Denne Forskiel i den Syges Legeme hænger af Forskiellen i Sygdommens Aarsager, i Diæten og i Legemets naturlige Beskaffenhed, bekiendt under Navn af Temperament; men den bør aldrig sættes af Øine, saavel i Skiorbug som i andre langvarige Sygdomme, baade ved at bruge afførende Midler, saa og ved at foreskrive Diæten. Da den Torre, Magre bør nyde overflødige tynde Drikke og Spiser; den Fyldige, Ophovnede, Svampige bør meere afholde sig derfra 2c. — Endnu bør ved de afførende Midlers Brug iagttages:

6te Læresætning. At de fordærvede Vædsker giøres beqvemme til at udføres; at Midlerne virke gelinde, og vælges efter Legemets adskillige Beskaffenhed. 2c.

Anmærkning. Fortyndende og opløsende Midler ere nødvendige, af-asskilt Melkevalde, reent Vand, adskillige tynde Supper og Kogter, som giøres beqvemme til at trænge ind i de fordærvede Safter, opløse og foreene sig med dem, derved, at de skiærpes med saadanne Salte, som ere imodsatte den Skarphed og Fordærvelse, som findes i Legemet. Herom siden meere. Dersom denne Regel ei paasees, vilde man ved afførende Midler uddrage det Tynde, Flydende, og lade det Tykke, Seie, Grove, Slimede blive tilbage i Legemet, og ikkun forværre Sygdommen. — I Midlers Valg bør helst bruges de, som virke gelinde, saasom Senesblade, Rhabarber, Jaloppe-Rod, Manna, Engelsk Salt, det wienske Laxeer-Vand, det ypperlige blodrensende Latverg, som findes i det nye Dispensatorium, 2c. 2c., med mindre særdeles Egenskaber ved Sygdommen udfordre de skarpe og meere heftig virkende Midler.

7de Læresætning. De foregaaende Aarsager, og den deraf i Legemet frembragte Fordærvelse i sit Slags, bør og kunne aleene bestemme de Midler, som i den, Safterne forbedrende og forandrende Lægemaade (Method. alterans) med Nytte kan bruges, saavelsom og hvad Diæt der er i Stand til at skaffe gode Safter i Legemet igien &c.

Anmærkning. Enhver Skarphed i Skiorbug udfordrer sin egen Behandlingsmaade og sine egne sig imodsatte Lægemidler, samt sin egen Diæt, saafremt man ei vil helbrede ganske i Blinde. Og da Skiorbug nærmer sig meest til den kiøkkensalte, den suure, den alkaliske (den kuudartede) Skarphed, saa kan i Henseende til disse Skarpheder endnu fastsættes nogle almindelige Læresætninger.

§. 32.

Den med Kiøkkensaltes Skarphed foreenede Skiørbug.

8de Læresætning. Denne Skarphed lader sig ei ved nogen anden modsat Skarphed forandre og forbedre, skiønt den ved nogle Midler kan giøres mindre virksom.

Anmærkning. At forandre Kiøkkensalt ved andre Salte og bringe det til nye Forandringer, ere saadanne chymiske Forretninger, som ei kunne have Sted i det menneskelige Legeme; men at giøre det mindre virksomt, skeer ved de Midler, som formedelst deres feede, geleeagtige (gelatinose), slimede (mucilaginose) Deele indvikle og indhylle Saltets Braader. Dette lindrer men helbreder ikke Sygdommen.

9de Læresætning. Alle de Midler derfor, som bruges i denne Art af Skiørbug, maae have Hensigt paa at formindske Skarpheden og udføre den af Legemet, om de ellers skal giøre den ringeste Nytte.

Anmærkning. Lader dette Salt sig ei saaledes forandre og forbedre i Legemet, at det, uden at giøre Skade, kan blive tilbage i det, saa følger af Fornødenhed, at man maa see derhen, at skaffe det ud af Legemet. Til hvilken Ende

10de Læresætning. Man ved Saltet opløsende Midler maa giøre det beqvemt til at udføres af Legemet.

Anmærkning. De beste Midler, til at opløse Saltet med, ere:

a) Reent Vand. Man griber daglig til dette Middel, for at betage salt Kiød og Fisk sin alt for store Salthed; og man behøver ei at tvivle paa, at det kan giøre samme Virkning i Legemet. Dette Middel derfor, drukken daglig i een til to Potters Mængde, dog ikkun et Par Theeskaaler fulde af Gangen, giør ofte den beste Virkning, da alle andre Midler undertiden forværre den kiøkkensalte Skiørbug. Den samme gode Virkning kan ventes af Supper, Drikker, Kogter.

b) Fersk Kiødsuppe, som er tynd og ikkun lidet kraftig. Herr Sauvage raader til at drikke Suppe af Frøer, Vandsnoge, Skildpadder, Krebs rc. i den Spedalskhed, som han kalder Lepra herpetica. Hos os gaaer dette ei saa vel an; men jeg tør forsikkre paa, at fersk tynd Kiødsuppe, nydt dagligen i nogen Mængde, vil giøre den samme Virkning. rc.

c) Den med renset Viinsteen (Crem. Tart.) eller andre suure Ting afskilte Melkevalde. Man læse den sandfærdige Berømmelse, som Herr Tissot lægger paa dette Middel, i hans Lægebog for Landfolket, §. 220, saa skal man blive overbeviist om den store Nytte, som denne Valde giør. Den kan nydes paa samme Maade, som det reene Vand rc.

d) De Kogter, som have en liden og næsten umærkelig Skarphed. Saadanne ere: En Kogt af Hundegræs-Rod (Rad. Graminis).

Det

Det var virkelig at ønske, at den saa kaldede Tisane, som laves af Roden af dette Græs og noget lidet Lakrits-Rod, som er saa meget brugelig i Frankrige, blev meere indført i Danmark og Norge, da den gior en ypperlig Virkning baade i at fortynde og forsøde Blodet, ꝛc. Den samme Virkning gior ogsaa Skorzoneer-Rod, Tordenskreppe-Rod (Rad. Bardan.), Sarsaparille-Rod ꝛc., brugte i Vand-Kogter, hvorved Vandet giøres meere beqvemt til at trænge ind i Vædskerne og opløse det Salte. ꝛc.

e) Malt-Drik. Denne tilberedes ved at sætte knuset Malt een Deel i Blød i tre Deele kogende Vand, da det drikkes ungefær i den ved reent Vand omtalte Mængde, og er befundet at være et ypperligt saavel Præservativ som Lægemiddel i Skiørbug baade i Engelske og Danske Skibe. ꝛc.

f) Birke-Vand. Det er ret at beklage, at et Middel, som saa let kan haves og tilberedes i Norge, saa lidet er i Brug; da det, naar det blev brugt paa behørig Maade, vilde giøre en ypperlig Virkning i Skiørbug. Om dets Tilberedelse skal tales ved en anden Leilighed.

g) Det af sædvanlig Malt og Humle tillavede Øll, som er klart, vel giæret, og vel kogt, men ei stærkt, kunde og, i at opløse Saltet i Skiørbug, giøre god Virkning, saa meget des meere, da det ei, som andre Vand-Drikke, saa meget svækker Maven og Fordøielses-kræfterne. Den samme og endnu bedre Virkning kunde tilveiebringes af Øll, tillavet af usædvanlige Ting, nemlig af Enebær, Fyrre- og Gran-Knøppe, Terpentin, Harpix, Kaade (en Gummi resina, som udsveder af Fyr og Gran), og, i Mangel af disse Ting, af Høvelspaaner af Fyr og Gran ꝛc., blandet med Sirup, og ved Giær bragte til Giæring, m. m.; hvis Tilberedelse ligeledes nærmere skal vises ved de skorbutiske Midlers Afhandling.

h) Theevand, drukket i tilstrækkelig Mængde, men ei alt for stærkt eller for varmt. Naar en Borger i Kiøbstæderne og en Fattig paa Landet spise begge lige meget salt Kiød og Fisk, da angribes den første ei nær saa hastig af Skiørbug, som den sidste, om der ellers er nogen Lighed i deres Legemsbevægelse; Aarsagen er, at den første drikker Thee, den sidste ei. 2c.

i) Mineralske Vande, saavel de naturlige, som og de, saavidt mueligt, ved Konsten eftergiorte; hvoriblant reent Vand, skiærpet ved nogle Gran af Bræk-Viinsteen, dog ei saa meget, at det foraarsager nogen synderlig Brækning, fortiende maaskee den første Rang, da det driver baade Sveden og Vandet (Urinen). 2c.

Har den Kiøkkensalte Skiørbug ei fæstet alt for dybe Rødder, da kan den ofte ved saadanne Midler alene hæves; skeer dette ei, saa tiene de dog mangfoldigen til at fortynde og opløse Saltet og Skarpheden. Særdeles Omstændigheder, som man ei vel her kan indlade sig i, kunne giøre, at man nu maae vælge eet, nu et andet af de opregnede; og neppe skulde det vel behøves at erindre, at eet af dem er nok, naar dets Brug ikkun længe nok fortsættes. Dog bør man, i at bruge dem, bestandig have den i den 5te Læresætning omtalte Legemernes Forskiel for Øine, og tillige give Agt paa, om de ved Sveed og Vandet nogenledes gaae bort i det Forhold, som de nydes, da de ellers letteligen kunne foraarsage Skade i steden for at nytte. 2c.

11te Læresætning. Ved Sveden, eller rettere ved den umærkelige Uddunstning, ved Vandet (Urinen) og ved Aandedrættet (Udaandningen) udføres naturligviis det meeste Salt og Skarphed af Legemet, som er kommen ind i Blodet. Igiennem disse Veie maae man derfor stræbe at udføre Skiørbugs-Skarpheden af Legemet.

Ud-

Uddunstningen befordres

a) ved Bad, især i koldt Vand. Det er at beundre, at et Middel, som saa flittig og med saa stor Nytte bruges i Engeland og Frankrige, endnu er saa fremmed i Danmark og Norge, naar man undtager Frideriks-Hospital i Kiøbenhavn. Skylden er maaskee meere paa Lægernes end paa de Syges Side. De Syge troe i Almindelighed, at det tager for meget paa Kræfterne; men man har endnu aldrig seet nogen vansmægte af Bad, om de end nok saa ofte have brugt det; tvertimod styrker det, især det kolde, Legemet overmaade meget. Den samme Virkning, skiønt i mindre Grad, kunde haves ved at vaske Legemet med en Svamp med koldt Vand. 2c.

b) ved at gnide Legemet flittig med et uldet Klæde eller en Børste. Man har, efter en Engelsk Forfatters Sigende, det Mundheld i Amerika: At den faaer ei Gigt, som har Slaver nok til at gnide (frotere) sig. Dette Middel befordrer fortreffligen Blodets Omløb i Yderfladen af Legemet, og dets Renselse ved Uddunstningen. 2c.

c) ved Legemets flittige Bevægelse; hvis vigtigste Regler ere, at den ei foretages strax efter Maaltidet, ei for heftig, ei fortsættes til stor Mathed. 2c.

d) ved at bære en ulden Brystdug eller Undertrøie paa den bare Krop, hvilken ved sin gelinde priklende eller krislende Kraft befordrer Uddunstningen. 2c.

e) ved de Midler, som have en egen Kraft til at formeere Uddunstningen. Saadanne ere Løg, og de Urter, som have en Smag af Løg; ved hvis Virkning Joderne befries fra Gigt og Steen. Dog maae de bruges forsigtigen, da de ellers formeere Smerterne hos dem, som allerede ere angrebne deraf.

f) ved

f) ved gelinde sveeddrivende Midler, f. Ex. Hyldesaft, Enebærsaft, &c. foreenede med de forhen omtalte Vand-Kogter; som ogsaa Hyldeblomster-Thee og anden Urte-Thee, som efter den Syges Omstændigheder og Smag kan være utallige, &c. &c.

Igiennem Vandets Vei renses Legemet

a) ved Hielp af de ved den 10de Læresætning forhen opregnede fortyndende Midler.

b) ved de Midler, som have en egen gelinde Kraft til at drive Vandet, f. Ex. Enebær, Peberrod, Senop, Cochlear, Brønd- og Have-Karse, og en stor Mængde andre Urter, bekiendte under Navn af antiskorbutiske, som siden skal vorde afhandlede; ved hvis Brug vi her aleene ville mærke os, at dersom de ikke gelinde befordre Uddunstningen og Vandet, dersom de ikke tillige foreenes med de fortyndende og udlædskende Midler, saa giøre de virkelig større Skade end Nytte i den kiøkkensalte Skiørbug; og skeer det derfor ofte, at de, uagtet deres store Rygte og Berømmelse, udrette slet intet. &c.

Hvad endelig Aandedrættet angaaer, da formeeres det i Forhold til Legemets Bevægelse, Blodets hastigere Omløb, og Luftens forskiellige Beskaffenhed, &c. Lungens Uddunstning ved Udaandingen er henimod halvandet Pund daglig, og fortiener den derfor vel at haves for Øine i Legemets Renselse; men det beste Middel til at befordre den, er Legemets Bevægelse.

Bruger man denne nu fra den 8de til den 11te Læresætning anførte Methode, og betiener sig af de opregnede Midler; afvexler man dem nu og da ved gelinde afførende Midler efter den 4de, 5te, 6te Læresætning; forandrer man tillige sin Levemaade fra en salt til en

fersk Diæt, fra en stille til en arbeidsom Levemaade, m. m.: saa kan man vist vente at vorde befriet fra den Art af Skiørbug, som man har paadraget sig ved at spise for meget salt Kiød og salte Fiske. Men gaaer man een eneste af de givne Regler forbi, da bliver Cuuren bagvendt, og lykkes sielden.

§. 32.

Den med den suure Skarphed foreenede Skiørbug.

12te Læresætning. Denne Skarphed lader sig ved tienlige Midler forandre til et Salt af en anden Natur og Beskaffenhed.

Anmærkning. Til at forandre et suurt Salt til et saa kaldet Middel-Salt, behoves ei andet, end aleene at blande det med det Slags Salt, som kaldes alkalisk; og kan saadan Forandring endogsaa have Sted i Legemet. Denne virkes altsaa ved alle de Midler, som have et alkalisk Salt hos sig. Saadanne ere:

a) En Mængde Urter, hvoriblant Cochleare, Senep, Peberrod, Karse, sorte Reddiker, &c.; hvilke Urter kunne nydes helst grønne og friske, eller deres Safter, Extracter, Conserver, efter de Syges adskillige Beskaffenheder og de foranderlige Aarets Tider &c.

b) Salt, som udludes af brændte Planters Aske, saasom Potaske, Malurt-Salt, Bønneriis-Salt, Bregne-Salt, og en Deel andre Planters Salt, som alle kunne indbefattes under det almindelige Navn af Planternes Salt (Sal Plant.), nemlig det, som udludes af deres Aske, da der ei er nogen synderlig Forskiel imellem dem. Reent Vand, skierpet ved en ringe Deel af saadanne Salte, bliver en Art mineralsk Vand, og vilde være til megen Nytte i den suure Skiørbug.

c) Salt af Viinsteen, og det samme Salt smeltet af Luftens Fugtighed (Ol. Tart. per deliqu), er af samme Natur, og kunde giøre samme Nytte. ꝛc.

d) Det flygtige Salt, som ved Destillation erholdes af de fleeste dyrlige Legemers Deele, hvoriblant Hiortetakke-Salt og Spiritus og Salmiak-Spiritus ere de bekiendteste, hvilke af Formuende i smaae Deele og ofte kunne nydes i sød Viin eller andre Drikke med megen Nytte imod den suure Skarphed. ꝛc.

e) Den af de Lit. b opregnede Salte og Olie tillavede Sæbe, enten den almindelige venetianske, eller og en for Formuende af det forhen benævnte Viinsteen-Salt og Mandel-Olie tilbereedt Sæbe. Da, hvilken af Deelene det er, enten opløst i Vand, Melkevalde, eller indtaget i Piller, besidder en stærk opløsende og Suurhed imodstaaende Kraft indvendig i Legemet, og udvendig ligeledes en opløsende og rensende Virkning i kolde, det er, ei meget smertende, Knuder, Hævelser, tørt Fnat og Skab, naar Legemet dermed flittig vaskes efter den berømte Keiserlige Livlæges Hr. Storcks Maade. s. hans Ann. Medic. primus, de Scabie. ꝛc.

f) En Deel bittre Urter, saasom Malurt, Bukkeblade, Corbenedikt, Jordrøg-Urt ꝛc., kunne ogsaa i Thee, i Kogter, i Kiødsupper ꝛc. med stor Nytte bruges i den suure Art af Skiørbug, helst hvor denne Suurhed endnu ei har opnaaet en alt for stor Skarphed, men meere yttrer sig i en kold, grov, tyk og slimet Tilstand i Blodet og Vædskerne. ꝛc.

g) Nogen Nytte kunde ogsaa ventes af hvid Magnesie, præparerede Østers-Skaller, Krebsøine, og en Deel andre kalkagtige Midler, brugte med Skiønsomhed, uagtet en Deel Læger ville forjage dem af Lægemidlernes Tal. ꝛc. ꝛc.

Ved

Ved saadanne Midler, hvoraf eet aleene, valgt efter den Syges nøiere Omstændigheder, kan være nok, bør man stræbe efter at forandre og imodstaae den i Legemet i denne Art af Skiorbug herskende Skarphed.

13de Læresætning. Det ved saadanne forandrende Midler tilveiebragte nye Salt har i sig en opløsende og fortyndende Kraft; men samles det i Legemet i nogen Mængde, da er det lige saa skadeligt som den Kiøkkensalte eller en anden Skarphed.

Anmærkning. Naar det Suure i Legemet, og det Alkaliske i de nu opregnede Midler foreene sig med hinanden, da blive de til et Slags Middelsalt, hvilket, som sagt, har en skiøn opløsende og fortyndende Virkning; men bliver det tilbage i nogen Mængde i Legemet, da nedbryder det lige saa meget, som det opbygger: thi al Slags Skarphed, af hvad Natur den end er, er skadelig i Legemet; den kan vel bruges som Lægemiddel, men bør ikke have nogen blivende Sted i det. Følgelig

14de Læresætning. Maa man ei lade det blive ved en simpel Forandring af den suure Skarphed, men tillige skaffe den ud af Legemet. Til hvilken Ende den ved fortyndende Midler maa giøres beqvem dertil; Veiene, hvor igiennem den best kan udføres, aabnes og beredes; samt gelinde afførende Midler bruges. 2c.

Anmærkning. Fortyndende og udlædskende Midler ere noksom opregnede ved den 10de Læresætning; dog bør man, saa meget som mueligt, foreene dem med de nylig ved den 12te Læresætning anførte Suurheden imodsatte Midler. — Veiene, hvor igiennem Skarpheden best kan udføres, ere berørte i den 11te Læresætning, og Maa-

den tillige lært, hvorledes de kunne aabnes. ꝛc. — De afførende Midler findes benævnte ved den 6te Læresætning. Og altsaa maae alle de Regler, som ere givne ved den kiøkkensalte Skiørbug, her ogsaa nøie iagttages, dog med den Forskiel, at da Vædskerne i denne ere meget seie, tykke og slimede, saa udfordrer den kraftige, opløsende og fortyndende Midler. Det er af den Grund, at Mercurial-Midler, endskiønt de af de fleeste Læger slethen forkastes i Skiørbug, ei aleene med stor Nytte i smaae og ofte igientagende Deele kan bruges, men ere endogsaa ofte det eeneste Middel, hvorved man er i Stand til at opløse de seie og slimede Safter; hvilket jeg daglig har Leilighed at erfare, og paa et andet Sted nøiere skal afhandle. ꝛc.

15de Læresætning. Dersom en Forandring i Diæten og Levemaaden ei kommer denne Methode til Hielp, saa bliver den ganske frugtesløs, og de beste Midler udrette intet. ꝛc.

Anmærkning. Diæten og Levemaaden er Kilden til Suurheden i Legemet, og følgelig maa denne stoppes, om det skal befries derfra. Dette skeer ved

a) At tilsidesætte alle de Spise- og Drikke-Varer, som ere suure, saavel som og de, der, naar de ei vel fordøies, blive det. Det første Slags ere Edike, suure Frugter, suurt Øl, suur Melk og Melkevalde, grovt og suurt Rugbrød, ꝛc. Det andet er al den Føde, som tages af Planterne, saasom alle Slags Meel, Gryn, Brød, alle Slags Øll, især det, som ei er stærkt af Humle ꝛc., og de af disse Ting tillavede mange Slags Spiser og Drikke, hvilke alle overgaae til Suurhed, og derved forværre denne Art af Skiørbug.

b) At nyde saadanne Ting, som ei kunne blive suure. Hvilke ere: al den Føde, som tages af Dyrenes Legemer, alle Slags Kiød, helst

Vildt, og de af disse Ting beredte tynde Supper, og mange Slags Spiser, som kunne foreenes med en maadelig Brug af Krydderiet, samt de ved den 12te Læresætning Lit. a. og f. opregnede skarpe og bittre Urter, ꝛc. Dog bør saadan Diæt ei fortsættes længer, end til Suurheden i Legemet er overvunden; da en Diæt af Kiød aleene kan blive lige saa skadelig, som den af Urter aleene, og begge Deele tilsammen udgiøre den beste Diæt. ꝛc.

c) At Maven og Fordøielseskræfterne styrkes; hvilket best skeer ved en flittig Legemsbevægelse efter den 11te Læresætning Lit. c; ved en udsøgt Maadelighed i Mad og Drikke, i Begyndelsen af let fordøiende Ting, saasom Kiød af unge Dyr, Fugle, ferske Fiske, ꝛc. og efterhaanden af de Ting, som ere haardere at fordøie, for at vænne Maven til strengt Arbeide; ved at afholde sig fra alt for stærke Studeringer og Grublen, helst strax efter Maaltidet, samt fra Bekymring og al Yderlighed (Exces) i Mad og Drikke, af hvad Slags den end maatte være. ꝛc.

Kommer en saadan Diæt og Levemaade de foreskrevne Leveregler til Hielp, saa tør jeg være Borgen for, at den med en suur Skarphed foreenede Skiørbug skal vorde helbredet, saafremt de indvortes Legemets Deele ei ved alt for stærke Forstoppelser eller paa andre Maader ere fordærvede; da man desværre ofte maa sige:

Tanta mali Moles, totaque Arte potentior est.

§. 33.

Den med Forraadnelse foreenede Skiørbug.

16de Læresætning. Denne Art af Skiørbug sætter forud en større Fordærvelse i Legemet og dets Safter, og lader sig derfor ei saa let hæve eller helbrede.

Anmærkning. Ved Forraadnelse oploses baade de faste og flydende Deele fra deres naturlige Blanding og Forening. Men ved Lægemidler at bringe disse saaledes oploste og fordærvede Deele til sin naturlige Blanding igien, det staaer ei i Lægens Magt. Heraf folger:

17de Læresætning. Da de forraadnede Safter lade sig ei ved forandrende Midler giøre til gode og sunde Safter, saa er den beste Lægemaade den, som svækker den i Legemet herskende Skarphed, som standser Forraadnelsen, og som gelinde udforer de fordærvede Vædsker.

Anmærkning. Dette ere de vigtigste Hovedhensigter, som en Læge i denne Art af Skiorbug maa have; og hvorledes de best kan opnaaes, vil vi snart komme nærmere til at handle om.

18de Læresætning. Saavel ved at see paa denne Skiorbugs Aarsager, som og paa dens Virkninger i Legemet, vil man finde, at en dobbelt Skarphed ledsager den: nemlig en fiin, subtil, flygtig Forraadnelse; og en skarp, harsk, raaden og fordærvet Olie; see den 27de §.; dog saaledes, at een af disse har Overmagten.

Anmærkning. Denne Skiorbugs Aarsager findes anførte ved den 9de, 15de, 16de §., og i Anmærkningen til den 23de §. No. III, og bestaaer i en forhindret og i Legemet tilbageholdt Uddunstning, og folgelig alle de Aarsager, som kunne forhindre den: i Kiod- og Fisk-Æden alene, som ei vel fordoies og undertvinges; i en raaden Luft og raadne Dunster: i de tvende foregaaende Skiorbugs-Arter, naar de have opnaaet en hoi Grad og tilveiebragt en saa stor Fordærvelse, som bliver til Forraadnelse; see den 28de §. &c. Men ligesom disse Aarsager have havt meere eller mindre Deel i at frembringe den

raadne Art af Skiørbug, saaledes har ogsaa enten den subtile, fiine og flygtige Skarphed, eller den skarpe, harske, trannede Olie Overvægten; nemlig dersom den tilstoppede Uddunstning, den raadne Luft, raadne Dunster, raadne Spiser, som ei ere feede, raadent Vand, ꝛc. fornemlig har virket denne Skiørbug, saa har den første fiine Skarphed i Særdeleshed Sted: Har derimod feedt Kiød, Flesk, feede og trannede Fiske-Spiser ꝛc. havt største Deel i at foraarsage Sygdommen, saa har den fordærvede Olie-Skarphed meest Overhaand ꝛc. — Og da denne Forskiel har en meget vigtig Indflydelse i denne Skiørbugs Lægemaade, saa giver det mig Anledning til at inddeele den med Forraadnelse ledsagede Skiørbug i tvende Slags. Nemlig:

§. 34.

Den forraadnede Skiørbug, hvori den subtile fiine og flygtige Skarphed meest hersker.

19de Læresætning. I at helbrede denne Skiørbug, maae man see derhen, at Skarpheden svækkes, Forraadnelsen standses, og de fordærvede Vædsker udføres. ꝛc.

Anmærkning. Da denne Skarphed bestaaer fornemlig i et flygtigt alkalisk Salt, saa kan det aleene svækkes ved de Ting, som have et Salt i sig, der er dette imodsat, og som, ved at foreene sig med det, ganske forandrer det. Af den Beskaffenhed ere alle suure Ting, saasom:

a) Edike. At bevare Kiød i Edike i temmelig lang Tid fra Forraadnelse, er almindelig bekiendt. At blande raadent og fordærvet Vand med Edike, giør, at det uden Skade kan nydes. At stænke Edike paa Gulvet i Hospitaler, hvor der ligge mange Syge, samt i

ethvert

ethvert Huus i Pesttider, forhindrer Smitte og Besængelse. Med Drik af Edike og Vand, kaldet Posca, befriede Romerne deres Krigsfolk i Leiren fra de Forraadnelse-Sygdomme, som tilforn dræbde fleere af dem, end alle deres Fiender. 2c. Saa stor en Kraft og Virkning har dette Middel imod Forraadnelse. Og vil det derfor i den virkelig forraadnede Art af Skiørbug vise sig et meget kraftigt Middel, saavel til at svække som til at standse Forraadnelse. 2c.

b) Citroner, Pommerandser, alle Slags syrlige og velmodne Havefrugter, Moltebær, Tranebær, Tyttebær, Spanske Syrer, 2c. Alle disse Ting have ved en langvarig og paa mange Steder stadfæstet Erfaring viist sig nyttige og kraftige baade til at forebygge og til at helbrede denne Art af Skiørbug. 2c.

c) Renset Viinsteen (Crem. & Cryſtal. Tart.), til en behagelig Syrlighed oploſt i reent Vand, eller og i den ved samme Salt affkilt Melkevalde, giør den samme Virkning, naar dets Brug daglig i nogen Tid fortsættes.

d) Vitriol-Spiritus. Nogle faa Draaber i reent Vand til en angenem Syrlighed, og drukket som et Slags Limonade, har langt større Nytte i denne Skiørbug, end man kan forestille sig, baade i at imodstaae Forraadnelsen, saa og i at forhindre Safternes forraadnende Opløsning. 2c.

Ved saadanne og mange fleere andre suure Ting maa man stræbe at svække og standse Forraadnelsen. Dog maae de fordærvede Vædsker tillige gelinde og langsom udføres af Legemet. Dette bør skee:

α) Ved fortyndende og udlædskende Midler, som ere anførte ved den 10de Læresætning, at giøre dem beqvemme til at udføres; hvilke Midler man dog helst blander med de nylig opregnede suure Ting.

β) Ved

β) Ved gelinde afførende Midler, efter den 6te Læresætning, at udtømme Legemet fra dem; hvilke Midler ligeledes kunne foreenes med syrlige Ting, saasom Tamarinder, Svedsker, Rosiner, Corender ꝛc, som ved Senesblade, Rhabarbar ꝛc. giøres afførende efter Behag. ꝛc.

γ) Ved at aabne og berede de naturlige Udføringsveie for Skarpheden, efter den 11te Læresætning. ꝛc.

δ) De skarpe Skiørbugs-Midler, saasom Cochleare, Senep, Peberrod, Karse, sorte Reddiker ꝛc., have vel efter Hr. Pringles Forsøg en Forraadnelse noget imodstaaende Virkning; men dersom de skulle giøre Nytte i den raadne Art af Skiørbug, maa det vist nok være meere ved at befordre de fordærvede Vædskers Udtømmelse af Legemet, end ved at forandre og forbedre dem, da de alle have noget hos sig, som hellere formeerer end svækker det Salt, som findes i denne Skiørbug. ꝛc.

Skal denne Lægemaade hielpe noget, da maae Kilderne til Forraadnelsen ligeledes tilstoppes. En reen Luft maa vælges; saavel de Spiser, som ere halv raadne, saasom gammel Ost, fordærvet Kiød og Fisk, mugent Brød, raadent Vand, halv raaden suur Melk ꝛc., saa og de, som, naar de ei vel fordøies, gaae over til Forraadnelse, saasom Kiød og Fisk og de deraf tillavede mange Slags Retter, maa det sidste Slags paa nogen Tid ganske tilsidesættes, og det første Slags aldeles forkastes. Derimod maa vælges en Diæt, som er Forraadnelsen imodsat, af grønne Urter, Meel- og Gryn-Spiser, Havefrugter, ꝛc. Frisk Kiernemelk vil mod denne Forraadnelse giøre en ypperlig Virkning, om den giøres paa nogen Tid til en bestandig Drik.

Herhos maa Maven styrkes til en god Fordøielse af Maden, efter Lit. c. ved den 15de Læresætning, og Legemets daglige Uddunstning befordres efter den 11te Læresætning, Lit. a. b. c. d.

Paa denne Maade maa den med en simpel Forraadnelse ledsaget Skiorbug angribes. Og er den langt fra ikke den værste Art at helbrede, naar den kun ei for meget har angrebet, gnavet (corroderet) de indvortes Deele. ꝛc.

§. 35.

Den med en skarp, harsk, fordærvet Fedme foreenede Skiørbug.

Anmærkning. Under denne Art af Skiorbug forstaaer jeg det fæle Fnat, som Strandboerne ofte, Boigdeboerne sielden og i en mildere Grad ere angrebne af. Navnet af Spedalskhed, Skiørbug, ꝛc. giør lidet til Sagen, og Cuuren er det vigtigste.

20de Læresætning. At det Grove og Seie opløses, det Skarpe fortyndes og udføres, Fordærvelsen standses, Huuden renses, Saarene heeles, Legemet opfyldes med sunde Safter; dette ere de Hoved-Hensigter, som man i denne Art af Skiorbug saavel som de andre bør stræbe at opfylde. ꝛc.

Anmærkning. At angribe denne Sygdom i en Hast med stærke og heftig virkende Midler, er en ganske vis Maade til at bringe den Syge ud af Verden. Langt bedre er det, at man langsom og ligesom med Lempe stræber efter at opnaae disse opregnede Hensigter; og dersom man af den Syges Alder og Legemets medvirkende Kræfter kan vente nogen Medhielp, saa var det vist en Skam baade for Lægevidenskaben og dens Dyrkere, om man vilde regne denne Sygdom blant dem, som ei lade sig helbrede.

21de Læresætning. Aareladen, et gelinde Laxeermiddel, samt og et Brækmiddel, maae tiene til at begynde Cuuren med.

Anmærkning. Denne Maade at begynde paa, er nyttig og nødvendig i de fleeste langvarige Sygdomme, førend man vender sig til den egentlige Cuur; og kaldes derfor af Lægerne: at begynde med det Almindelige. ꝛc. Her bør man

I Henseende til Aareladen see paa den Syges Kræfter, Alder, Sædvane, foregaaende Diæt, meere eller mindre Graadighed, ꝛc. Og over alt kan en liden Aareladen være nyttig, og sielden giøre Skade; desuden kan Blodet give en Læge, som nogenledes forstaaer sig derpaa, nogen Kundskab om Blodets Beskaffenhed i Legemet. ꝛc.

Et gelinde Laxeermiddel i Begyndelsen er end meere nødvendigt. Enhver begriber letteligen, hvad Virkning saavel Maden som Lægemidlerne kunne giøre, naar de sendes ned i en med Forraadnelse opfyldt Mave og Indvolde. Fordærves ei den beste Mad, naar den tillaves i ureene Kar?

At tilføie et Brækmiddel, er, hvor et svagt Bryst, Blodspytning, Brok, Steensmerter, ꝛc. ei forbyder det, ikke mindre nyttigt og nødvendigt. Laxeermidler udføre ofte aleene det, som findes i Tarmene og hvad de fra Legemet kunne trække didhen, og lade derimod en Hoben Ureenhed tilbage i Maven; ved Opkastelse, som enten af en Hændelse eller af et Brækmiddel strax efter en temmelig heftig Laxering er paakommen, har jeg meer end een Gang erfaret dette. Og maae man derfor ei altid troe, at Maven er renset, fordi man har laxeret.

22de Læresætning. En saadan Mavens og Indvoldenes Renselse bør, efter den Syges Kræfter og Sygdommens Natur, nu og da igientages. ꝛc.

Anmærkning. De, som ei saa nøie vide Legemets Oeconomie, troe ofte, at naar de een Gang have laxeret og siden holde god Diæt, saa er Maven meget reen; og de vide ei, at den aldrig kan være reen, saa længe Legemet er opfyldt med ureene og fordærvede Vædsker. Og des Aarsage, om ei af andre, ere igientagne afførende Midler nødvendige i enhver med fordærvede Vædsker ledsaget Sygdom. rc.

23de Læresætning. Det, som dernæst udfordrer Lægens Omsorg, er det fæle Udslet og Fnat.

Anmærkning. Saa længe Huuden udvendig er oversaaet med Fnat og Udslet, er det aldeles umueligt, at tænke paa Legemets fuldkomne Renselse og Safternes Forbedring; thi først tilstopper saadant Udslet Huudens Aabninger og Svedehuller, og giør, at de fordærvede Vædsker standse meere og meere; dernæst sender det ved Safternes Omløb bestandig Ureenlighed og Forraadnelse tilbage ind i Legemet, hvorved Blodets Fordærvelse, om aldrig ved andet, bestandig underholdes. m. m.

24de Læresætning. Huudens Renselse bør skee ved adskillige Slags Bade og Vasker, men ei ved tilbagedrivende Midler. rc.

Anmærkning. Tilbagedrivende Midler ere: Svovel, Kamfer, Qvægsølv, subtile Kryderier, rc. — og deres Brug er, som bekiendt, farlig i al udvortes Udslet; men desto meere nyttigt og nødvendigt er

a) Bad i reent Vand, enten i Floder eller i dertil indrettede Bade-Anstalter; hvilket bør foretages enten hver Dag, eller to til tre Gange hver Uge. Bleve de saa kaldede spedalske Syge anviiste til flittig at bruge dette simple og lette Middel, saa skulde de i langt

længere

længere Tid ei have nødig at søge til Sygehuusene paa de faa Steder, hvor de findes, og maaskee skulde de aldrig behøve det.

b) Et saadant Bad kunde og, efter den Syges Vilkaar og Omstændigheder, beredes af bittre og rensende Urter, saasom Malurt, Sæbeurt, Kameelblomster, Bynke (Artemis), Rødbynke-Rod (Lapat. acut.), Tordenskreppe-Rod ꝛc., som kunde vel koges, affies og blandes i det lunkede Bad. ꝛc.

c) Vil man i dets Sted tillave et Bad af reen Luud, hvorudi er kogt tiærede og begede Seildugs-Lapper og Tov-Stykker og Ender, eller og nogen reen Tiære, da erholder det en meget rensende og heelende Kraft. Den samme rensende Kraft kan man og vente, om de med Harpix forsynede Træer, saasom Fyr, Gran, Enebær, saavel Knopperne som Træet og Greenene, samt Guaiac-Træ ꝛc., koges i bemeldte Luud eller reent Vand, og anvendes til daglig Baden. ꝛc.

d) Beredes et Bad af Vand, som har staaet paa levende eller ulædsket Kalk, eller er kogt dermed, da har det og en meget god rensende, kølende og lægende Kraft; og dersom man i samme opløser noget lidet af det skarpe Qvægsølv (Merc. ſubl. corroſ.), da formeeres dets rensende Kraft endnu meere; dog behøves heri Forsigtighed. ꝛc.

e) Sæbes opløsende og rensende Kraft er enhver ogsaa bekiendt. Vil man, efter Herr Storcks Maade, opløse den i Vand, og lade den Syge daglig vaske sig dermed over hele Legemet, kan man deraf love sig den beste Virkning. ſ. hans Ann. medic. prim. de Scabie.

f) Ligeledes kan Vand, hvorudi Tobaksblade ere kogte, tiene til et meget rensende Vaskevand.

g) Herr Goulard, en Læge i Montpellier, raader, at man skal opløse Blyesalt eller Blye-Extract (man kan og vel dertil bruge enten

Bleeghvidt eller Blyesukker (Sacchar. Saturn.) i reent Vand, indtil det faaer en hvidagtig eller Melk-Farve, hvormed den Syge vasker de angrebne Deele Aften og Morgen; og naar efter nogle Dage Udslettet hører op, da opløser man i samme Vand det sædvanlige Kiøkkensalt, eet Lod i en Pot Vand, og dermed fortsætter Vaskningen indtil Huuden er renset. ꝛc. s. Traité des effets des preparations du Plomb.

h) Den berømte Hoffmann raader til et Bad af Kaabber- og Jern-Slak (Scoriæ), hvilke, især det sidste Slags, kan haves Forraad nok paa i Norge. Det beredes ved at afkøle disse Slak i reent Vand, enten saa varme, som de komme af Ovnen, eller ved at varme dem paa ny og da afkøle dem, hvorved Vandet erholder en mineralsk Beskaffenhed, som, efter denne Læges Erfaring, i alle Slags Udslet, Spedalskhed dermed indbegreben, giør den ypperligste Virkning. See hans Differt. de balneorum Artificilium ex scoriis Metallicis usu Medic.

i) Denne samme store Læge foreskriver og et Bad af reent Vand, hvorudi Klid ere kogte, og derefter blandet noget med sød Melk, hvilket, især i tørt Fnat og alle stærke Skarpheder i Huuden, giør den beste Virkning, og desuden i den utaalelige Kløde, som aldrende Personer ofte plages med, er et fortrefligt Middel. See Syst. med. ration. Tom. IV. Part. V. pag. 230.

Valget af disse opregnede Bade og Vaskning kan vel undertiden bestemmes af enkelte Omstændigheder, som her ville blive for vidtløftige at anføre; men hvilket man end vælger, saa bør det fortsættes saa længe, indtil Huuden, saavel derved som ved en beqvem og behørig Brug af indvortes Midler, findes ganske reen og fri for Saar. De fra deres Skorpe blottede Saar, om de blive smertende

og

og ømme, kunne overstryges med Slimen af Havresuppe ꝛc.; men Plaster og Salve giør ingen Nytte.

25de Læresætning. Under saadan Brug af udvortes Ting maa man være betænkt paa Legemets og Safternes indvortes Renselse; til hvilken Ende det Grove og Seie, Slimede, maa opløses, det Skarpe fortyndes og udføres. ꝛc.

Anmærkning. Al Slags Fnat og Udslet vidner, efter de beste Lægers Tilstaaelse, om noget Skarpt, Seit, Slimet i Vædskerne, (man undtage det, som efter Herr Linnees og Herr Rosensteins ꝛc. Meening maaskee kommer af Insecter,) og følgelig ere fortyndende og opløsende Midler nødvendige. I Henseende til deres Brug har man at mærke:

a) At reent Vand har for sig aleene i denne Art ei Kraft nok til at trænge ind i Safterne, opløse og fortynde dem, samt bemægtige sig det Skarpe, som findes i dem; hvorfor det ofte, om det end drikkes i Mængde, lader Safterne næsten blive i samme Tilstand. ꝛc.

b) Langt meere Kraft erholder det, naar det foreenes med de harpix-, salt-, sæbe-agtige Deele, som det ved Kogning uddrager af adskillige Slags Træ, saasom Guaiac-, Gran-, Fyr-, Enebær-Træ ꝛc.; bittre Urter, for Ex. Jordrøg-Urt, Sæbeurt, Bukkeblade ꝛc.; Rødder, nemlig Tordenskreppe-Rod, Sarsaparille-Rod, China-Rod; hvortil kunde lægges en god Deel af det for sin blodrensende Kraft berømte Spiesglas (Antimon. crud.) ꝛc. Kogter af dette Slags kan giøres til den Syges bestandige Drik; dog hænder det sig meget ofte, at de ei aleene ikke giøre den Nytte, som de efter en rigtig Theorie burde giøre, men at de endog giøre større Skade derved, at den adskillig Slags Skarphed, som de have hos sig, bliver staaende i Legemet

gemet, og formeerer Safternes Fordærvelse; og har jeg adskillige Gange havt Leilighed at see, at de Syge, som formedelst nogle ringe Skiørbugs Tilfælde af Qvaksalvere ere blevne paalagte at drikke megen og stærk Træ-Kogt, ere derved blevne fulde af Saar og som spedalske, og de saavel som deres kloge Læger have glædet sig ret hierteligen over, at de have drevet saa megen Usundhed ud af Legemet, som de endelig ved en heftig Spytte-Cuur igien ere skilte ved. ꝛc. — Man bør derfor vel see til, om de drive Sveden og Vandet, samt om Udflettet ei ved dem bliver overflødigere, de angrebne Steder meere hovnede og smertefulde; i hvilke Tilfælde man strax maa opsætte deres Brug. ꝛc.

c) Det er under den samme Betingelse, at Tiære, formedelst sin Harpix og Terpentin-Beskaffenhed, hvorved det har en opløsende samt urin- og sveeddrivende Kraft, i denne Vædskernes Fordærvelse vilde giøre en ypperlig Virkning, om det, allerhelst i egen Substants, indvortes blev brugt. ꝛc.

d) Hvad de saa kaldede blodrensende Essentser, saasom den skarpe Spiesglas-Essents, Træernes Essents ꝛc. angaaer, da troer jeg nok, at saa Menneskers Blod ved dem er blevet renset; tvertimod giøre de, formedelst den heftige Bevægelse, som de opvække i Blodet, langt oftere Skade; dog kunne de i en blot kold og slimet Tilstand af Blodet, som man kalder Cachexie, have deres Nytte. ꝛc.

e) Lykkes det ei, ved den foreskrevne Methode af udvortes Bad, afvexlende Laxeermidler, og opløsende samt blodrensende Kogter, tilligemed en Diæt, som strax skal vorde erindret, at faae Legemet baade udvendig og indvendig renset, saa faaer man tage sin Tilflugt til Qvægsølv-Midler; og maa jeg tilstaae, at jeg i dette Slags Fnat, som kan have Lignelse med Spedalskhed, efter at have anvendt alt

det,

det, som Lægevidenskabens sunde og sande Læreregler foreskrive, ei har kunnet udrette noget uden dette kraftige opløsende Middel. Langt større Lægers, nemlig Hoffmann (1), Sauvage (2), Ant. Storck (3), Pringle (4) ꝛc. ꝛc., Erfaring stemmer herudi med min overeens. Min Maade at bruge det paa, har enten været, efter van Swietens Forskrift, det skarpe Qvægsølv, opløst i Brændeviin, eller det søde Qvægsølv i eet til to Gran hver Aften, forenet med een Skrupel eller et halvt Qvintin raat præpareret Spiesglas og et Par Gran Kamfer; og har jeg ofte ikke uden Forundring seet, at, efter nogle Dages Brug deraf, Knuderne forsvinde, Saarene tørres og heeles, Skorperne falde af, og Huden at blive reen og glat, da alle andre Midler ikkun opirrede Sygdommen og giorde den værre. Dog troer jeg, at ingen bør modtage disse vigtige Midler, uden af gode og forsigtige Lægers Hænder; og saadanne behøve ei at hente Regler af disse Blade om deres rette Brug. Enhver af dem har Ret til at sige:

— — — — — — magno de flumine mallem
Qvam ex hoc fonticulo tantumdem sumere.

Hvorfor jeg om dets Brug intet videre vil anføre.

26de Læresætning. Endelig bør alle de Aarsager, som baade have kunnet giøre noget til at frembringe Sygdommen, som og tillige til at ernære og underholde den, med stor Omhyggelighed forekommes og tilsidesættes, samt Legemet ved en beqvem Diæt opfyldes med gode Safter. ꝛc.

(1) Syst. Med. rat. Tom. IV. part. V. Cap. V. §. XI.
(2) Class. morb. Tom. III. part. II., de Lepra herpetica.
(3) Ann. med. prim. de Scabie.
(4) *Pringle* on Diseases of the Army, i Slutningen. ꝛc.

Kk An-

Anmærkning. Denne Regel, skiønt den anføres sidst, bør være den første, som iagttages. I Følge heraf maa den Syge intet nyde af Kiød, Flesk, Fisk, og andre feede Ting, ei, naar de ere friske og ferske, og endnu langt mindre, naar de ere fordærvede og halv raadne. Han maa tillige vogte sig for Kulde, Fugtighed, Ørkesløshed, eller stille Levnet, Tungsindighed, ꝛc. — Derimod maa hans Diæt være Meel, Gryn, Vand, og Melk-Spise, samt Have-urter, Rødder og Frugter, som ei have nogen Fedme hos sig, der kan overgaae til Forraadnelse og Harskhed. ꝛc. Hans Drikke maae være overflødig tynde, enten af de forhen opregnede Vandkogter, eller afskilt Melkevalde, samt tyndt, klart og vel kogt Øll. ꝛc. Desuden bør sees paa Legemets daglige Renselse ved Uddampning, og samme saa meget som muligt befordres, samt Fordøielsens Kræfter styrkes og vedligeholdes efter de forhen givne Regler.

Og er dette efter mine Indsigter den eneste paa rigtige Erfaringer og en god Theorie grundet Methode, som man, i at helbrede denne Sygdom, bør gaae frem paa, for saavidt samme i det Almindelige (generelle) kan bestemmes. Men i Henseende til enkelte Omstændigheder og enkelte Forandringer i Sygdommen, under Cuuren, kan gives utallige andre Regler, hvorefter man enten bør afvige og forandre den foreskrevne, eller optænke en ny Maade. Thi ligesom en god Søemand, for at naae sin Havn, maa forandre Seilene hver Gang Vinden forandrer sig; saa bør og en fornuftig Læge gaae frem efter de Forandringer, han bemærker i den Sygdom, han har foretaget sig at helbrede, og til den Ende med godt Overlæg vide at betiene sig af ældgammel og ny Erfaring, foreenet med en grundig Theorie, uden hvilken Egenskab han ei fortiener Navn af Læge.

§. 36.

§. 36.

Af dette Anførte om Sygdommens Cuur kan man med god Grund slutte:

At man lige saa lidet kan angive een eneste Maade at helbrede denne Sygdom paa, som man kan holde dens Aarsag for at være ikkun een.

At det i en lykkelig Cuur for Sygdommen fornemlig kommer an paa at opdage den Skarphed, som hersker i Legemet, og at man til den Ende ei nøie nok kan undersøge den Syges foregaaende Diæt og Levemaade, som giver den beste Anledning til at kiende den. 2c.

Endog i de Sygdomme, som Skiorbug drager efter sig, kommer det an paa at kiende, hvad det har været for en Art af Skiorbug, der har foraarsaget dem. Saaledes f. Ex. kan Vattersot, Slag (Apoplexie), og undertiden en hastig og uformodentlig Død komme af den kiøkkensalte Skiorbug, og da foraarsages de af Skarpheden, som letteligen giennemskiærer de fine Blod- og Vand-Kar (Vasa), samt de meget tynde Vædsker, som flyde i Mængde igiennem paa de Steder, hvor de ei bør samle sig. 2c. De selv samme Sygdomme kunne ogsaa følge paa den suure Art af Skiorbug; men da ere Forstoppelser i Kiertlerne, samt Vædskernes grove og slimede Tilstand, deres Aarsag. 2c.

Den beste Inddeeling derfor af Skiorbugs Midler er, at inddeele dem efter de adskillige Arter af Skiorbug; og det er ganske vist urimeligt, at udraabe enten de suure Frugter eller de skarpe Urter for almindelige Skiorbugs-Midler. Saaledes ere Citroner og Pommerandser de ypperligste og beste Midler imod Skiorbug i Skibe, som almindelig er af den forraadnede Art; men jeg har ofte seet formuende Skiorbugs-Syge paa Landet tage deres Tilflugt til dette

Raad, og neppe have de brugt det et Par Dage, forend de have fornummet, ſom de kalde det, Riven og Sliden i Kroppen ꝛc., fordi deres Skiørbug har været af den ſuure Art, og derfor ved denne Formeerelſe af Suurhed er bleven ſkarp nok til at foraarſage Smerter. ꝛc.

Eugalenus, og efter ham Hr. Pringle, antager ikkun to Arter af Skiørbug, nemlig den kiøkkenſalte, og den med Forraadnelſe; hvilke den ſidſte holder for at kunne anſees for eet Slags, da Kiøkkenſaltet efter hans Forſøg foraarſager Forraadnelſe. Han meener, at den ſuure Art, om den ſkulde være til, burde gives et andet Navn; og troer ellers, at den, endog i de Lande, hvor Skiørbug meeſt herſker, ſaa ſielden kommer for, at den maaſkee aldrig havde været regnet blant Sygdomme, derſom det ei var kommet af den Nytte, ſom Cochleare, de ſorte Reddiker og deslige ſkarpe Planter giore i Cuuren. See hans Experiments on Sept. i Slutningen.

Van Swieten ſiger, at den ſuure Art kommer ſielden for; dog findes den hos fattige Folk, ſom leve af Rugbrød, ſuur Melk og Meel-Spiſer, og ſom have ikkun liden Bevægelſe og Arbeide. See hans Commentar. §. 1153.

Og da dette er juſt den Norſke Landmands Levemaade, hvis Føde er aleene Meel-Spiſe, og hvis Drik er ſuur Melk, blandet med Vand, ſamt ſuur Valde, ꝛc. — ſaa er det viſt, at den ſuure Art Skiørbug iblant Bøigdeboerne kommer for hundrede Gange, imod at den med Forraadnelſe kommer for een Gang.

Ind-

Indhold
af Doctor H. Møllers Forsøg over den Norske Skiørbug.

IX.

Kort Beretning

om

Horn-Ertz

og

en Deel figureret Sølv,

funden

i een af Gruberne ved Kongsberg.

Af

J. Hiort.

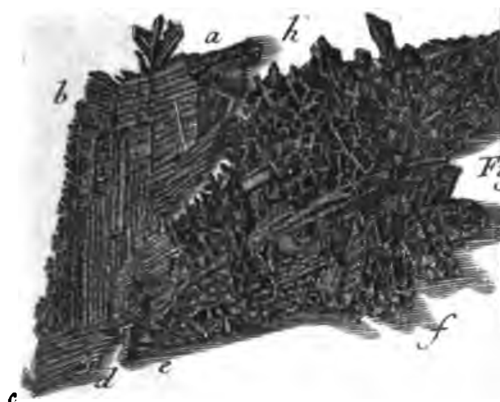

Fig. 1.

Fig. 2.

Fridrich sc.

Z. Graw del.

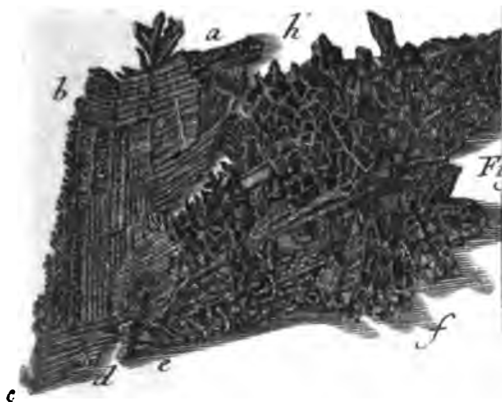

Fig. 1.

Fig. 2.

Z. Gran del.

Fridrich sc.

Udi det søndre Skiærp ved Gamle Lovisæ Grube, i andet Reveer, blev i Aaret 1771, den 3die Bergmaaneds 4de Uge og 4de Schicht, blant andet dreven en Strosse til Vest, omtrent sex Lagter ned fra Dagen, hvori et Drushull aabnede sig i Gangen, af 6 Tommers Vidde og 16 til 18 Tommers Længde. Derudi fandtes:

1. En sort Mulm, der, for sig proberet, holdt 3 à 4 Lod Sølv pr. Centner, men var tillige fuld af en Hoben fiine Sølvpartikler. Blant Mulmen laae desuden

2. En Stuffe Horn-Ertz (Minera argenti cornea. Argentum acido salis solutum & mineralisatum, vid. *Cronstedts* Mineral. §. 177.), som findes i sin Størrelse aftegnet paa hosføiede Tabelle Fig. 1. Paa den Side, som paa Tegningen vender op ad, ligger gediegen hvidt Sølv paa selve derbe Horn-Ertzen; men paa den anden Side, der er noget huul, er Horn-Ertzen drusig, og besat med nogle faa Qvarts-Kristaller af bruunagtig Farve. Horn-Ertzen er deels derb, deels cubisk-kristallinisk, af graaeagtig i det Bruune noget henfaldende Farve; den lader sig med Kniv skiære; med Eggen af samme indtrykker den Spor, ligesom i Vox, og bliver Spaanen deraf heel, samt halv giennemsigtig. I Snittet er den meere hvidagtig, og nærmer sig meere til Hornets Farve, end naar den har ligget en Dags Tid, da den bliver mørkere.

3. En mindre Stuffe Horn-Ertz, der vises i Fig. 2, er af meere derb og kantet Sammensætning. Ved denne har jeg mærket den Omstændighed, at, da jeg nogle Gange haver skaaret Spaaner deraf paa eet og samme Sted, er jeg endelig bleven vaer en hvid og blank Sølvspire under Kniven; hvoraf sees, at Sølvet x er omgiven med Horn-Ertz. I øvrigt gielder om denne, hvad oven for ved den forrige ommeldt er.

4. En Deel gediegen bladigt Sølv uden vedhængende Steen, af større og mindre Stykker; deraf har jeg ladet tvende i sin Størrelse aftegne Fig. 3 & 4.

Det første (Fig. 3.) er til den ene Side a b c d af nogenledes dendritisk Figur; men til den anden e f g h bestaaer det af tresidige Kristaller, hvis Spidse vender op ad; Stykket er ved b c noget tyndt, men tiltager i Tykkelse til f g, saa at Kristallerne bestaae der af kantede Klumper.

Det andet (Fig. 4) har næsten samme Figur som det første (Fig. 3), aleene med den Forskiel, at ved a b c d er det meere stribet, ligesom om nogle smalle lange Kristaller vare sammenheftede ved Siden af hinanden. Derimod er dette mærkeligt ved begge, at hvor de paa den ene Side ere af stribet og dendritisk Figur (a b c d), findes paa anden eller modsatte Side tresidige Kristaller, og vice versa.

5. En Deel Stykker af derb kristalliseret gediegen Sølv, ligeledes løse, uden vedhængende Steen, liggende i den sorte Mulm; deraf er et Stykke efter sin Størrelse aftegnet Fig. 5 paa den ene, og Fig. 6 paa den anden Side.

6. En

6. En Deel Stykker, bestaaende af tyndt bladigt Sølv, hvis Blade ere i hinanden meget uregulair sammenhængende, see Fig. 7. Paa disse tynde smaae Blade sidde deels smaae tresidige, deels prismatiske og pyramidalske Sølv-Kristaller. Nogle af disse Blade, som dog paa Tegningen ei ere tilsyne, ere ordentlig sexkantede, som om de være afklippede.

7. Endelig fik man af Siderne paa dette Druβhull en Deel Stykker bladigt Triangel-Sølv, (saaledes kalde vore Bergmænd de tresidige Sølv-Kristaller), fast siddende ved Gangsteenen, see Fig. 8. Her sees paa Gangsteenen a b c d bladigt Sølv d e f og f g h a. Paa Bladet f g h a viser Figuren en Afdeeling efter Længden, som paa den ene Kant er ganske blank og glat, paa den anden derimod ere andre Afdeelinger ved Tverlinier, hvorimellem Trianglerne eller Kristallerne sidde ved hinanden. Og da ved samme endnu sidder et lidet Stykke hvidt Spath i, som, naar det med en Kniv forsigtig aftages, viser den modsatte og passende Figur efter Sølv-Kristallerne; end videre: jeg har fundet Spath-Stykker i samme Gang af en stribet Figur, ligesom giennemsavede, der ligner Bladsølvet Fig. 4. abcd: Saa er det troeligt, at disse Sølvplader have per impressionem faaet deres Figur, og ikke per Christallisationem.

Ved at betragte Bergets Beskaffenhed, hvori Horn-Ertzen med øvrige Stuffer var funden, saaes, at der fra Dagen fulgde med Fall-Baandet (*) en døv leeragtig Steenart, imellem hvilken

(*) Fall-Baand kaldes her nogle jernhaltige, i en vis Mægtighed, meer eller mindre, i Nord og Syd strygende Steenarter, i hvis Overskiærende de i Øst og Vest strygende Spath-Gange foredles; og vise disse Fall-Baand sig altid i Dagen med en rød Vittring.

og Fall-Baandet, ved Gangens Overskiærende, Drushullet aabnede sig; men da Drushullet var borttaget, ophørde den døve leeragtige Steen, og forandrede sig derunder til ædel Klippe, men hvormed og saa ovenmeldte Horn-Ertz samt figurerede Sølvstuffer ophørde.

Skiærpet, hvori denne saa sielden forekommende Horn-Ertz først blev funden, har i Aar, 1773, ved Hans Høifyrstelige Durchlauchtigheds, Prinds Carls af Hessen høie Nærværelse og Befaring udi samme, faaet Navn af Gruben Prinds Carl af Hessen.

X.

Henric Christopher Glahns

Efterretning

om

det af Grønlænderne saa kaldte

Angiak.

Grønlænderne, jeg meener de hedenske, troe, at alle Misfostere, som fødes i Dølgsmaal, Moderen maa derom være vidende eller uvidende, item Fruentimmerets fordulgte Tider, blive forvandlede til et Slags smaae Fugle, som give en Lyd fra sig, ligesom et spædt og nyfødt Barn. Saadant et forvandlet Misfoster kaldes Angiak (*), Qvinden Angialik. Den Forretning, som Angekok øver, da han griber det, kaldes Angiarsiorpok. En Qvinde, som haver saadant et Angiak, maa døe, hvis hendes Angia ikke bliver grebet; og andre troe, at det kan jage Soedyrene bort saa længe, indtil Angekok har faaet fat paa det.

Naar nu en Angekok foregiver, at der paa et Land eller i et Huus er saadan en Qvinde, saa forsamles de alle i Huuset, og han giør derpaa sine Operationer. Hvorpaa alle Lamperne anstikkes; og da gaaer den hele Samling af Fruentimmer ud, holder Flippen af deres Pels i Veiret, og stryger til sig; da deres Angiak, hvis de have noget, skal komme deri. Naar de komme ind igien, lade de Flipperne nedfalde, og ryste det ud. Derpaa løber Angekok, som en Galen, op og ned af Gulv og Brixer, og griber rundt omkring i Luften; og naar han nu endelig, efter megen Springen, foregiver, sig at have faaet fat paa det, fremviser han noget Blod for Tilskuerne, gaaer derpaa hen til det Fruentimmer, fra hvilket det er kommet, lægger det, eller og lader nogle Draaber af Blodet dryppe ned, paa hendes Hoved og Krop (**), men Resten æder han.

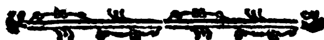
At

(*) Efter at dette var skrevet, giver en Grønlænderinde mig følgende Efterretning, som oplyser det Anførte meget: Angiak et Thema til Angisiok, dølger, og kan oversættes ved Noget, som er fordulgt. Naar nu en Qvinde dølger, og siger ikke andre, at hun haver sine Menses, eller og, at hun føder hendes Barn i Dølgemaal, og ikke siger andre, at hun har aborteret, da forvandles saavel Abortus, som det omtalte Sangvis, til et Angiak.

(**) Nogle foregive, at dette Blod skal komme paa Fruentimmeret, uden at Angekokken behøver at lade det rinde paa hende; og skal dette være Tegnet, hvoraf man seer, at just denne Qvinde havde det.

At dette ikke er andet end blot Bedragerie, kan sluttes af det, man har fortalt mig, at være hændet for nogle Aar siden. Nemlig: At da en Angekok skulde ogsaa giøre denne Forretning, blev man vaer, at han havde i en Tarm eller Blære noget levret Blod, som han havde stukket op under Bielken, og hvorfra han tog det og forevisde Tilskuerne, som det Angiak, hvilket han foregav, sig at have grebet.

Det, der ellers er meest mærkværdigt i denne Skik, er uden Tvivl dette, at Angekok tager det foregivne Angiak, og lægger det paa Qvindens Hoved, eller og undertiden lader aleene noget af Blodet dryppe ned paa hende, ret ligesom han vilde ønske, at dersom noget Ondt skal vederfares Nogen, det da maa treffe den Skyldige. Det synes at have nogen Lighed med den Skik i Israel, at Præsten skulde bekiende Folkets Synder og lægge dem paa Bukkens Hoved, Lev. 16, 21. 22; eller med Ægypternes, som lysede Forbandelse over deres Slagtoffers Hoved; eller af den Skik hos Jøderne, at forbande en Anden med denne Formular: dit Blod være over dit Hoved. 2 Sam. 1, 16. Josv. 2, 19. Act. 18, 6. Hvoraf man skulde synes at kunne slutte, at Grønlænderne tilforn have havt en høitideligere Gudsdyrkelses-Maade, hvilken ved Tiden er saaledes udartet, at der findes intet tilbage, uden Skyggen af den, og hvortil ingen Grønlænder kan nu giøre Rede. At ville heraf med Nogle troe, at Grønlænderne nedstamme fra Israels ti Stammer, er vel ikke urimeligt, skiønt dog ikkun bygt paa en temmelig svag Grund, saa længe man endnu ikke kan fremvise større Lighed mellem de nu værende Grønlænderes og da værende Israeliters Skikke, end man hidtil har opdaget og mig er bekiendt.

XI.

XI.

Henric Christopher Glahns

Forsøg

til

en Afhandling

om

Grønlændernes Skikke

ved

Hvalfiskeriet.

I Grønland gives mange Arter af Hvale. Blant disse ogsaa den rette Grønlandske (1). Den er vel ikke den største, men dog den nyttigste. Dens Spek og Bårder (2) ere saa begierlige, at Europæerne udruste hele Floder, for at opsøge den, baade under Spidsbergen og Grønland. Hollænderne aleene komme aarlig i Strat Davis (3) med 40 til 50 Skibe, og endnu fleere gaae paa Hvalfangst paa den østre Side af Grønland og under Spidsbergen; hvortil og nogle Skibe sendes, for at slaae Kobber paa Isen (4). Uagtet dette, fanges den rette Hval dog ikke i alle Districter i Grønland. Paa de fleeste Steder holder den sig saa langt ude i Soen, at Grønlænderne faae den sielden at see. Hænder det sig, at een eller fleere komme uforvarende ind i en Fiord, saa ere de dog saa ustadige, at de ikke lade sig fange; at jeg ikke skal tale om,

 at

(1) Balæna vera *Zordragerii*.

(2) Barder vulgo Fiskebeen ere ikke Been af Hvalen, ikke heller Finner, men sidde i Overkiesten i steden for Tænder. De store Hvale have over 500, som kunne tages i Handelen; og en utroelig Mængde, som Kiøbmanden ikke tager imod. De, som ere under 3 Fod eller $1\frac{1}{2}$ Alen, modtages ikke. Fra 3 Fod til 6 Fod kaldes Undermaals-, de fra 6 Fod til den største Længde, som, saa vidt jeg har erfaret, er 16 Fod, kaldes Maals-Barder.

(3) Det Sund, som skiller Grønland fra Nordamerika, kaldes af de Søefarende Strat Davis. Heraf kommer det, at Søefolk kalde alle de Skibe, som gaae paa Hvalfangst paa den vestre Side af Grønland, item de Handelsskibe, som beseile Landet, Strat-Davis-Farere.

(4) Paa den vestre Side af Grønland, som vender ud til Strat Davis, fanges ei Kobber af Europæerne.

at Grønlænderne ere paa slige Steder ubevante baade til at angribe og dræbe dem. Anderledes har det sig ved Amertlok (¹). Den har den Forret fremfor alle andre Fiorde i Grønland, saavidt jeg veed, at Hvalene aarlig søge ind i den. Det er ligesom de der vilde hvile sig fra en lang Reise, og ligesom de vilde samle nye Kræfter, forend de gik længere Nord paa. Naar de komme Syd fra, lade de sig see i Mundingen af Amertlok henved midt i December (²), og opholde sig der indtil midt i Martii. I den Tid vrimler Fiorden af Hvale; dog er der stor Forskiel paa Aarene. Undertiden komme de i større, men i andre Aar i mindre Mængde. Naar de have tilbudet sig Amertlokkerne, gaae de bort igien, og begive sig til Disco og længere Nord. Der er det egentlig, at de europæiske Hvalfangere søge dem, og de derom boende Grønlændere fare og undertiden selv paa Hvalfangst. Men Amertlokkerne giøre denne Fangst til deres Hovedsag.

(¹) Saa kaldes en Fiord, som ligger paa den 66de Grad nordlig Brede. Den tilligemed fleere Fiorder indbefattes paa Korterne under det Navn af Veydefiord. De bekiendteste ere: α) Ikkertok. I Mundingen af denne Fiord ligger den bekiendte Øe Nepisene, hvor en Fæstning blev anlagt i Kong Friderik den Fierdes Tid, som igien blev sløifet, da Kong Christian den Siette kom paa Tronen. β) Amertlok, bekiendt af sine Hvalfiske, som aarlig søge ind i den, og opholde sig der fra midt i December til midt i Martii-Maaned. Den har givet hele Districtet Navn. Efter den blev og den Bygning kaldet, som i Aaret 1759 blev opreist i Districtet paa Assumiut. γ) Skibshavns-Bugten, paa hvis søndre Side Holsteinsborg nu staaer, efter at denne Bygning blev i Aaret 1764 flyttet fra Sydbay; og paa hvis nordre Side den Bygning Amertlok stod, førend den i Aaret 1767 blev nedrevet, flyttet over til og indlemmet med Holsteinsborg.

(²) Hvalene komme i December Syd fra. I Førstningen, de lade sig see i Amertlok, ere de heel ustadige og skye, men slaae sig siden til Rolighed, indtil de igien faae Reisegriller. Dette, saavelsom Dagenes Korthed, forvolder, at Grønlænderne ikke gierne tage ud paa Hvalfangst førend midt i Januario.

fag. Vel komme Hvalene til dem i den allerhaardeste Vinters Tid; men da der paa samme Tid ikke er meget andet at forhverve, gribe de til denne Fangst, som giver dem god Fordeel, naar den ellers vil lykkes. Det er altsaa i dette District, man skal faae Indsigt i Grønlændernes Maade at fange Hvalfiske paa; og her er det aleene, at man ret kan lære deres Skikke ved Hvalfiskeriet (1). I begge Deele er dog foregaaet nogen Forandring, siden Mission og Handelsplads ere anlagte i Districtet. Dog kan den ikke være stor, ei heller anden, end at man let har kunnet faae den at vide, da det er kun 13 Aar, siden Danske Folk kom til at boe i dette District. Jeg har derfor holdt det for min Skyldighed, at meddeele Publicum en Efterretning, som det ikke kunde kræve af nogen med større Ret, end af mig. Imidlertid har jeg dog ikke kunnet, saa gierne som jeg har ønsket, fuldkommen udarbeide en fuldstændig Historie om Grønlændernes Hvalfiskerie, og de Skikke eller Love, som angaae samme; men en Deel Materialier har jeg samlet, og giør med dette Stykke en Begyndelse til deres Bekiendtgiørelse. Det er egentligen uddraget af en Dagbog, som jeg har holdt fra første Julii 1767 til sidste Junii 1768, og udgiør den femte Aargang af mine til det høilovlige Missions-Collegium hiemsendte Dagbøger. Skulde dette Forsøg finde det Bifald, som mit Forsøg om Testamenter (2), skal jeg stræbe, at bringe meere i den Orden, at det kan lægges Publicum for Øinene. Især tør jeg love dem thermometriske Iagttagelser for de sex Aar, som

 jeg

(1) Ved Skikke forstaaer jeg saadanne Sædvaner, som ved lang Brug have erhvervet sig som en Art af en Lovs Myndighed, uagtet Overtræderen ikke kan straffes, efterdi Grønlænderne ere et frit Folk, som ikke veed af nogen Øvrighed at sige.

(2) Dets fulde Titel er: Forsøg til en Afhandling om Testamenter til almindelig, men især til Grønlands, Nytte.

jeg tjende i Landet; en Dagbog over Vindens og Veirets Forandringer i Grønland for fleere end tive Aar, hvilken Forfatteren har foræret mig; og maaskee tillige mine egne Dagbøger, med andre Arbeider, som næsten ere færdige til Trykken.

Om Grønlændernes Skikke ved Hvalfiskeriet.

§. 1.

Den, som lægger Blæren (1) til ved Hvalfiskeriet (2), faaer Æren for den dermed fangede Hval. Den kaldes hans, og han siges at have fanget den. Dog har han ei større Deel i den, end de andre, som hielpe til at dræbe den, eller komme til den, efter den er dræbt.

Grunden til denne Lov, eller Sædvane, om man saa behager, synes at være denne: At siden den, som har Blæren, gemeenlig er en Mand, som enten allerede er, eller agter at giøre sig ærværdig, saa er han derved forbunden at have nøiere Omsorg for, at noget bliver fanget; hvoraf følger, at han maa være sparsom paa Dagene, naar Vind og Veir er godt, at Intet da skal blive forsømt; at han maa

(1) De saa kaldte Blærer, som bruges ved Hvalfiskeriet og Kobbefangsten i Grønland, ere opblæste Kobbehuuder. Nøiere Beskrivelse skal ved en anden Leilighed gives.

(2) Ved Hvale forstaaes overalt i denne Afhandling den rette grønlandske Hval, Balæna vera *Zordragerii*; og ved Hvalfiskerie og Hvalfangst det Fiskerie og den Fangst, som gaaer ud paa den: Saa at her ikke handles om Grønlændernes Skikke, naar en Nise, en Hvidfisk, Finnefisk, Eenhiørning, eller andre slige Hvale blive fangede. Den rette Hvalfisk fanges ikke almindeligen i alle Districter i Grønland; og det er kun i Amertloks District, hvori Holsteinsborg ligger, at Grønlænderne giøre Hvalfangsten til deres Hovedsag.

maa opmuntre de andre til det samme; at han maa bruge sin egen Konebaad (¹), og, i steden for den Skade, han tager derved, lade sig nøie med den Ære, han haver af at tiene det Almindelige, og den Høiagtelse, samme beviser ham, som en særdeles god og nyttig Borger; at dersom hans egen Baad ei er i behørig Stand, eller han selv er endnu saa ung, at han ikke endnu haver tillagt sig selv nogen, da at overtale sine Venner til at giøre Udlaan; at han om Sommeren maa være sig om Kobbe-Remme (²) til at sye Blæren med, og til at binde den til Harpunen med; at han om Vinteren maa have Umage med at sye hiin og giøre denne færdig; at han maa, det Gud forbarme sig! enten selv skaffe, eller hos en Angekok (³) eller anden tilkiøbe sig gode Amuletter, til at kraftiggiøre Blæren med. m. v.

Skiønt nu Ingen kan nægte, at denne Vedtægt fører megen Nytte med sig, synes den dog at have kunnet været bedre, dersom den havde forbunden den, som vilde have Æren for Fisken, og hvis Fisken

(¹) Konebaade kaldes Grønlændernes store og lange Baade, i hvilke de føre deres Boehave. De Danske have givet dem dette Navn, fordi de roes af Fruentimre; og det vilde være en Skam, om nogen Mandsperson vilde roe paa dem, undtagen ved Hvalfangsten. Endda roe de ikke med Konebaads-Aarer, eller med Ryggen til Forstavnen, men med smaae Haand-Aarer (Angût), og Ansigtet vendende mod Baadens forreste Ende.

(²) Kobbe-Remme, saa kaldte af de første Danske, enten fordi de skiæres af Kobbeskind, eller bruges til Kobbefangsten; thi at de brugtes til Bindsler, og til Traad, at sye Hvalfiske-Blærer med, og sligt andet, var ei noget, som faldt dem saa strax i Øinene.

(³) Angekokkerne ere at ansee som Grønlændernes Geistlige. De kunne og i visse Maader kaldes deres Læger. Der gives Angekut af begge Kiøn, ligesom og Illiseetsût (Hexemestere, Hexer). Saa meget, som Angekut æres, saa meget hades Illiseetsût af Grønlænderne, saasom de ansee dem som det menneskelige Kiøns Fiender, der giøre ikke andet end Ondt, og tage Livet af godt Folk.

Fisken skulde kaldes, at han ei aleene skulde lægge Blæren med alt Tilbehør til, men endog nødvendig lægge Baad til, eller og deele Æren med den, som giorde Udlaan paa Baad; thi det er unægtelig meget meere bekosteligt, at bruge sin Baad, som ved Hvalfiskeriet tager altid Skade (1), og undertiden slaaes itu (2), end at lægge Blære og Harpun til. Uden man vil sige, at enhver stræber jo at have gode Baade, og derfor behøves ei saa store Opmuntringer til at lægge sig efter dem, som til at anskaffe Hvalfiskeblærer, som vel lettere kunne haves; men haves dog ikke saa almindeligen, fordi kun faa skiøtte om, og, af disse faa, færre kunne sye disse Blærer; og dog laver Ingen sig til Hvalfangsten, forend enten Blæren er syet, eller man vist veed, at den bliver syet.

§. 2.

Alle de, som hielpe til ved Hvalfangsten, have lige Deel i at flendse (3). Endog de, som ingen Deel have taget i Arbeidet, miste dog derfor ikke deres Ret til Flendsningen, om de ellers komme til Hvalen, førend den er afspillet.

I denne Skik er ingen Ubillighed, dersom de, der ikke have taget Deel i Hvalfangsten, boe paa det Sted, hvorfra Hvalfiskeriet drives; thi i saa Fald ere de enten duelige til anden Fangst, eller af Alder eller Sygdom uduelige. Ere de til anden Fangst duelige, da ere de vist ikke ledige, omendskiønt de ere ikke med

(1) Af de Herrer Egeders Skrifter veed man, at Konebaadene ere overtrukne med Skind. De maae altsaa strax drages op paa Land, saasnart de ikke bruges, hvorved Skindet kan ikke andet end tage Skade.

(2) I Aaret 1767 slog en Hvalfisk, i det den blev stukken, en Konebaad ganske itu.

(3) At flendse ɔ: at skiære Spek, Kiød og Barder af en Hval.

med Konebaadene (1). De ere ude i deres Kajakker (2), for at fange Sæle, som, efter Landets Skik, uddeeles, paa den Aarets Tid, til Alle. Paa denne Maade arbeide disse ikke mindre for det Almindelige, end de, der ere paa Hvalfangsten, hvilke ved deres Hiemkomst om Aftenen kunne, efter en mislinget Fangst (3), finde, i et Stykke af en frisk Sæl eller Fugl, ikke mindre Vederqvægelse end Mættelse. Ofte ligge ogsaa Kajakkerne ikke langt fra Konebaadene. Egentlig ligge de for at oppasse en Sæl eller Fugl; men bliver der i det samme stukket i en Hval, kunne de give Hvalfangerne god Underretning om, hvor den kommer op (4), hvorved Konebaadene des lettere

(1) Naar Grønlænderne fare ud paa Hvalfangst, fare de gierne med to eller tre Konebaade, hver med ti eller tolv Mand paa.

(2) Kajak, *dual.* Kajnek, *plural.* Kajnet, saaledes kalde Grønlænderne de smaae Baade, hvori kun een Mand kan sidde.

(3) Man maa ei tænke, at der bliver fanget Hvale hver Gang, naar Grønlænderne ere ude paa Hvalfangst. Man kan ofte tage ud, uden at stikke i nogen Hval; man kan tidt stikke, uden at dræbe nogen; og man kan tidt dræbe nogen, uden at faae den til Lands. — I en Efterretning fra Sukkertoppen i Grønland, hvor Grønlænderne ogsaa, skiønt sielden, fange Hvale, dateret 23 Augusti 1770, skriver en Grønlænder mig Følgende til: Okkiok tamane Arbersoak pirsarigalloarpæt, Kalliuniarlugo, Arksarnersub umiutekejarpatigut. Arksarnersoak pittorarmet, kemekparput, ingmarajungvoak illengerpæt Innpit. ɔ: Vi fik vel i Vinter en Hvalfisk her, og vare i Færd med at buxere den til Lands, men den slemme v. haarde Østenvind havde nær forvoldt, at vi havde sat vor Konebaad til. Da den slemme (haarde) Østenvind kom, forlode vi den (Hvalen), og Grønlænderne skare kun lidt af den.

(4) Man veed, at naar en Hval bliver stukket paa europæisk Maade, drager den Slupperne efter sig. Men Grønlænderne bruge ikke denne Maade. Ved Harpunen er bundet en Blære, som kastes over Borde med det samme, at Hvalen bliver stukket. Hvalen, saa snart den mærker, at den er saaret, søger strax under Vandet, følgelig drager Blæren med sig, og altsaa bliver med eet borte for dens

lettere kunne eftersætte, lendse og dræbe den. Der blive langt fleere Hvale dræbte, end der faaes til Land. En stærk Søedønning, en paakommende maadelig haard Landvind, en Modvind, og sligt, kan skille dem ved deres Rov (1). Fornødent er det derfor, at man strax faaer fleere Konebaade ud, der kunne hielpe at buxere Aadselet til Lands, forend Søen og Vinden det forbyder. Her giøre atter Kajakkerne en herlig Tieneste, saasom de strax kunne jage til Land, og give de hiemme værende Qvindfolk det lykkelig giorte Bytte tilkiende, beordre dem at fare ud, og selv hielpe dem med videre tilrette. De kunne altsaa i denne Strid med Hvalen ansees som de flyvende Tropper ved en Krigshær, hvilke ikke giøre mindre, skiønt ei samme Tieneste, som de haardere Bevæbnede.

Ere de svage og gamle, og altsaa ikke kunne taale at fare ud, saa kunne saadanne for det første ikke flendse meget; og dernæst er det jo høist billigt, at Selskabet underholder de Lemmer, som gierne ville, men ikke kunne arbeide som de andre. Fattige og skrøbelige Folk tillode Jøderne at sanke Ax op af deres Agre, og paa saadan Maade at nyde Deel i den Guds Velsignelse, de indhøstede. De vare

dens Fiender, som imidlertid ligge og see sig om, for at give Agt paa, hvor den igien kommer op; men da den ofte kan gaae et langt Stykke bort fra det Sted, hvor der blev istukket, eller og tage en ganske anden Vei, end den, Grønlænderne meene, saa hænder det sig ikke sielden, at den kan komme op og faae ganske afpustet, førend de kunne faae Øie paa den; og ved saadan Leilighed er det til megen Nytte, at Kajakker ere tilstede; thi da een ligger her, en anden der, saa kan een eller fleere af disse faae den at see, førend Konebaadene, og, som meget letroende, give Underretning om, hvor de skulle søge den.

(1) De europæiske Hvalfangere fange altid i aaben Søe. Naar deres Slupper have stukket i en Hval, følge de efter Slupperne og Hvalen med Skibet, saa at det giorte Bytte i en Hast kan bringes i Sikkerhed til Skibet, ved hvilket det giøres fast.

vare at røse; men langt meere Grønlænderne, som uden Befaling, uden Oplysning tillade deres Fattige det samme. Men hvad dem angaaer, som ei boe paa samme Sted som Hvalfangerne, og hverken tage Deel i Hvalfiskeriet, eller paa anden Maade understøtte det, er det meere vanskeligt, at begribe Nytten og Billigheden af denne Lov, som endog giver dem Rettighed til at flendse saa meget, som de kunne. Uden man vil sige, at det skeer, for at opmuntre dem derved til at tage Deel i en Fangst, som giver saa god Fordeel, og hvor Fordeelen, efter al rimelig Formodning, maa alt blive større, jo fleere der lægge Vind paa den, saasom den da kan drives med større Magt, og følgelig meere fanges, ifald ei ellers nogen Uhæld indslaaer. Eller man vil sige, at det, som af Fremmede kan flendses, ikke er stort; thi nogle af dem ere ganske uvante til dette Arbeide (1), og da de ere fraværende, faae de det ofte ikke at vide, førend det er for silde (2). Eller man vil sige, at det skeer for at nyde samme Ret, hvis man et andet Aar skulde faae i Sinde at boe paa et Sted, hvorfra Hvalfangsten ei blev dreven (3). Eller denne Vedtægt er giort af lutter Goddædighed, for at giøre sine Landsmænd og Venner deelagtige i sin Lykke. Eller man vil sige, at denne Skik haver sin Oprindelse fra de første Tider, da hele Folket bestod kun af faa Slægter, der, formedelst indbyrdes Svogerskab, have ei regnet

(1) Dette har meest Sted, naar der tales om saadanne Fremmede, som vel boe, men dog nyeligen ere komne i Districtet.

(2) Saasom de kan boe undertiden nogle Miile fra det Sted, hvorfra Hvalfangsten egentlig drives.

(3) Man veed, at Grønlænderne ikke altid boe paa eet Sted. I een Vinter boe de i eet, en anden Vinter i et andet District. Blive de i det samme District, er det derfor ikke sagt, at de boe paa samme Sted i det, som de boede Aaret tilforn.

det saa nøie med deres Venner, og som desuden ikke kunde benytte sig af en heel Hval, allerhelst siden Overskudet var uafsætteligt. Eller man vil sige, at denne Skik grunder sig paa denne, som det synes, Grundlov: Af alt Rart og meget Stort maa enhver tage sin Deel ([1]). Eller fordi man hastig kan faae Aadselet afflendset, at ikke Aarets Tid skal løbe bort, og de til Hvalfangst beqvemme Dage skal hensvinde, inden man paa ny kunde komme ud igien. Eller det skeer, fordi man, af to onde Vilkaar, hellere vil lade fremmede Grønlændere, end Hayerne, tage Deel i sin Fangst. Eller det skeer, for ved slig kraftig bevægende Grund at tillokke alle omliggende Grønlændere, til strax at komme, naar de høre nogen Hval er dræbt; da de, naar de kunne komme saa hastig, tillige hielpe til at buxere den i Land, hvorpaa ligger lige saa stor Magt, som at dræbe den.

§. 3.

Det tillades enhver, at flendse saa meget, som han kan. Ved denne Artikel komme vel Mange til kort. De kunne, i Henseende til Harpunering, Styren, Roening, være brave Mænd, men med alt dette slette Spek- og Bardeskiærere; hvorfor de, skiønt de kunne have megen Deel i Hvalens Fangst, faae dog mindre deraf, end andre, som have havt mindre Deel deri. Men her maa agtes, at

([1]) Saaledes finder man, at alle de større Hvalarter ere tilfælles for enhver, som kommer til Byttet, førend det bliver afflendset; og hvad det angaaer, at alt Rart ogsaa er tilfælles, saa seer man det tydeligt. Hos os, ved Amertlok, blev ikke fanget uden een eller to Hvidfiske om Aaret; og i al den Tid, jeg var der, kun een Eenhiørning. Af disse flendsede enhver af Mandkiønnet sit Stykke. Derimod i Disco-Bugten, hvor disse, især Hvidfiskene, udgiøre en god Deel af Indbyggernes egentlige Næring, bliver der især om Vinteren ikkun giort Uddeeling. Men herom videre ved en anden Leilighed.

at det er vanskeligere, paa Grønlændernes Maade, under Vandet, at ligge og skiære Spek og Barder, end at roe med en Aare, styre et Fartøi og stikke en Fisk. Men det Arbeide, som er meest vanskeligt, er og i Grønland meest agtet, og holdes meest værdigt at belønnes, ei med Ære aleene, men og med Vinding. Denne er saa meget meere lovlig, som Ingen faaer meere end han selv skiærer, og Ingen forbyder en anden, at skiære lige saa meget, om han ellers kan. Da enhver faaer af Hvalen, efter som han flendser til, saa opmuntrer dette den tilvoxende Ungdom, i Tide at øve sig i Springpelse og at holde sig længe under Vandet. Jo bedre de lære dette, jo nyttigere blive de Selskabet, og jo længere kan dette vente at have Nytte af dem, saasom de, ved Baades Kantring eller Sønderknuselse langt ude paa en Fiord (¹), kunne, om Hvalen ellers ingen Skade giør dem, lettere bierge sig selv, og, maaskee, med sig selv andre; da derimod de Ubevante skal have Ondt nok med sig selv, end sige, at de skulde bierge andre.

§. 4.

Hvo, som finder i Stranden Barder, og tillige bringer dem selv op paa Land, hører dem til; men dersom han aleene finder dem, men ikke opbierger dem, haver han ingen Rettighed til dem, men den eller de, som finde og bierge dem. Er nogen eller nogle i Færd med at bierge fundne Barder, og andre komme dertil, maae de frit bierge med, og hvad de bierge, er deres.

(¹) Hvalen, naar den bliver stukken, kantrer undertiden, ja vel og slaaer Baaden itu. Grønlænderne iføre sig derfor et Slags Svømmeredskaber, som vi kalde Springpelse, i hvilke de kunne gaae i Vandet. Med samme ligge de og i Vandet, og flendse Spekket, Kiødet og Barderne af Hvalen.

At en Mand, som finder Barder, men ei kan bierge dem, ei faaer noget af dem, og at den eller de, som finde dem og drage dem op af Søen, tilegne sig dem, er høist billigt, saasom de ved denne Leilighed dog komme Selskabet til Gode; da de ellers, ifald de bleve liggende, til den første Finder fik giort Anstalt til deres Opdragning, kunde imidlertid af Bølgerne drives ud igien, uden at komme til noget Menneskes Nytte.

At de, som have stukket og maaskee dræbt Hvalen, hvoraf disse Barder ere affaldne, ei faae dem, uden saa er, at de finde og bierge dem, er høist billigt, saasom Ingen kan bevise, skiønt vel rimeligviis formode, at det er af denne eller hiin Hval, som de den eller den Gang saarede eller dræbde. Om de end kunde bevise, at de just ere af den, de have dræbt, saa findes de dog som oftest saa langt borte fra dem, at de vilde maaskee uddrives af Søen, og saaledes ei komme til Nogens Gavn, hvis man vilde bie med at opdrage dem, til de rette Eiere vare opsøgte og komne. De have desuden overgivet Fisken, og følgelig derved mistet deres Eiendomsret til den og dens Barder, hvorfor hverken Aadselet eller Barderne kan høre dem til, uden saa er, at de, ved at finde det igien, eller paa anden Maade, efter Landets Vedtægter erhverve sig Eiendomsrettighed enten til alle eller til nogle af Barderne. Jeg har ellers mærket, at naar man formoder, at det er dennes eller hiins Fisk (1), blive ham gierne nogle Barder forærede af dem, som have faaet de fleeste.

At den, som finder Barderne først, ei eene beholder dem, med mindre han faaer dem paa Land, inden nogen anden kommer dertil; og at enhver, som kommer til de fundne Barder, har

Lov

(1) Hvad den Talemaade vil sige, at Hvalen er dennes eller hiins, sees af §. 1.

Lov til at bierge saa mange paa Land, som han kan overkomme, og at de, han saaledes bierger, tilhøre ham: synes ligeledes billigt; saasom man ellers maatte befrygte, at een Mand ikke kunde saa hastig, som fornøden giordes, trække saa mange Barder paa Land; da de, af en heel Fisk, beløbe sig over 500; og at denne Sinkelse kunde forvolde, at en paakommende Søedynning og Storm kunde føre dem fra Landet, hvor de altsaa hverken kunde komme Finderen eller nogen anden til Nytte. Hvilken Uhæld man synes at have villet, saavidt mueligt, forekomme herved, at man har tilladt enhver Tilkommende, at optrække saa mange, som han vilde og kunde; og at dette kunde skee med des større Fyrighed og Hurtighed, haver man givet ham Eiendomsret over det, som han saaledes optrakde.

§. 5.

Naar et Hval-Aadsel findes, faaer Eiermanden Harpun og Blære, hvis de findes ved Aadselet; men til Aadselet selv har han ingen videre Ret, end en anden. De, som finde det, hører det til, dog saaledes, at enhver, som kommer dertil, og kan, maa flendse saa meget, som han kan overkomme.

Et Aadsel kan drive mange Mile omkring i Søen. Ti Gange kan det støde til Land; ti Gange kan det drives derfra igien. Vinden har stor Magt over det; Strømmen har næsten større. Det er derfor høist nødvendigt, at, naar et Aadsel findes ved Landet, der strax bliver giort Anstalt til dets Fastbindelse, at det ei oftere skal uddrives. For Finderen og hans Hielpere kan hertil ingen større Opmuntring være, end denne, at de vide, at Aadselet er deres, hvis ingen fremmede Giester komme, og om de komme, at de som Findere, og følgelig som de, der først komme til at flendse, beholde

gemeenlig Broderparten. Men at de andre, som ikke ere Findere, men komme da først til Aadselet, naar det er ført til Landet og der fortøiet, faae deres Deel af Spek og Barder, synes især at tillades for Hayernes Skyld, da man hellere vil, at Mennesker end Hayer skulle have Nytte af Spekket. Og siden man tillader det med Spekket, har man venteligen ikke villet undtage Barderne fra denne Lov; allerhelst naar man eftertænker, at den tilvoxende Ungdom derved opmuntres til at øve sig vel i Springpelse, til største Nytte for det Almindelige (1).

Man kunde ellers sige ved denne Artikel, at det synes høist billigt, at naar et Hval-Aadsel havde Harpun i sig, hvoraf man let kunde dømme, naar og af hvem det var stukket, at da disse fik nogen Deel af Byttet, skiønt de ikke fandt det. Men vi have seet, at i Følge de foregaaende Artikle kan ingen, i en egentlig Forstand, tilegne sig Fisken; og, skiønt den kaldes hans Fisk, som haver lagt Blære og Harpun til, saa har dog enhver, dette uagtet, Rettighed til at flendse Barder og Spek af den, og det saa meget, som de kunne overkomme; fra hvilken Frihed Fremmede, som kunne komme til den dræbte men endnu ikke afflendsede Hval, ikke engang udelukkes. For Hayernes Skyld maae Aadseler især afflendses i en Hast, hvortil mange udfordres; og eftersom de erhverve sig Eiendomsret over alt det, de afflendse, giøre de sig yderste Flid, spare ingen Umage, og skye intet Arbeide. Men herved bliver ogsaa Spekket deelt i mangfoldige smaae Deele, hvorved det bliver umueligt, uden nogens alt for store Fortrydelse at tage fra enhver en proportioneret, for at give enhver af Hvalfangerne en, efter deres Duelighed til at flendse, lige-

ledes

(1) Hertil kunde føies andre Aarsager; men de findes allerede anførte oven for i §. 2 og 3, og derfor vil jeg ikke igientage dem her.

ledes proportioneret Deel. Hiine vilde synes at miste for meget, disse at faae for lidet. Enhver af hiine vilde paastaae, at han ei, i Sammenligning med hans Naboe, burde give saa meget fra sig; og enhver af disse, at han burde have meere. Siden nu indbyrdes Tvistigheder, som allesteds, saa meest i en fri Stat, hvor ingen Overherre, ingen Dommer er, bør, saa meget muligt, forebygges; saa have ventelig Fædrene for denne Aarsags Skyld tilladt, at de, som fandt et Aadsel, skulde, uden nogen Afgivt til Eiermændene, beholde det enhver biergede.

Man kan og sige til denne Vedtægts Forsvar: At siden de, der have stukket i Fisken, have aldeles overgivet den, saa have de med det samme tabt deres Eiendomsret til den; og at den eller de, som finde den igien og giøre den fast til Landet, ere dens rette Eiere.

§. 6.

Naar en Hval flendses, og Flendserne komme til Land med det, de have afflendset, tillades enhver Smaadreng at skiære sig saa store Stykker af Spekket, som han kan; og vedbliver han saa længe ved dette Arbeide, til Qvinderne komme, for at tage Spek-Stykket og lægge det i Dyngen.

Denne Frihed synes at være Børnene forundt, deels, for ved denne Fornøielse at give dem Lyst til at træde i Fædrenes Fodspor og lægge sig efter Hvalfangsten; deels og for de Fattiges Skyld; saasom en Enke, der haver en Søn paa ti til tolv Aar, ved saadan Leilighed dag kan faae saa meget Spek til sin Lampe, at hun i Henseende til Brændsel, og undertiden i Henseende til en Deel af Føden, kan leve i den Vinter, Andre utrængt.

§. 7.

Bliver nogen ved Flendsning og Bardeskiæren saaret, maa han ei giøre sig vred derfor.

Denne Sædvane er høist billig. Efterdi man ligger i Hobetal omkring Fisken, ofte i Mulm og Mørke, og følgelig letteligen kan, imod sin Villie, giøre Nogen Skade, er det høist billigt, ikke at regne en Anden den Vaade til Onde, som han ingenlunde kan giøre ved. Og paa det ingen, ved Paaskud af Vaade, skulde tilføie sin Næste nogen Skade, befaler en anden Vedtægt:

§. 8.

At vogte sig nøie, at man ei beskadiger en anden; hvilken billige Vedtægt Overtroen har givet sin fulde Vægt; i det man troer, at om den, der har haardt saaret en anden, bliver ved at fortsætte sin Flendsning, skal Blodet ikke stilles, og Saaret ei læges. Hvorfor man har forordnet, at

§. 9.

Naar Nogen ved Flendsningen haardt saarer en anden, saa at den Saarede for den Aarsags Skyld ikke videre kan flendse, skal den, som saarer, strax forlade Fisken, og ei videre befatte sig med Flendsningen.

§. 10.

Jeg har nu anført de fornemste Skikke ved Hvalfiskeriet, saaledes som de have været og tildeels endnu ere. Jeg siger tildeels. De sidste Aaringer, nemlig fra 1765 til nu, have giort nogen Forandring; Gud veed, om det er til Landets og Stedets Beste. De

fleeste

fleeste Danske, deels af en redelig Hensigt, deels af Uvidenhed, nogle maaskee af Ondskab, ville ingen Regler binde sig til. Andre ville endeligen være Reformatores, uden at giore sig de Ting, de ville reformere, ret bekiendte, og uden at overveie eller kunne overveie Tingene i deres Sammenhæng, og faae ret Indsigt i dem. En Skin-Nytte, som deres Reformation kan føre med sig, er ofte nok til, i deres Tanker, at giøre den fornøden og at stride for dens Iverksættelse. At Grønlænderne ved slige Ting forvildes; at de selv tilsidst ingen Regler ville følge; at de Døbte, som de, der meest omgaaes med de Danske, og maae for en Deel rette sig efter dem, som de boe hos, blive af deres Landsmænd, der helligen iagttage deres fædrene Skikke, hvoraf en Deel ikke ere ilde grundede, ansete som Folk, der ved Omgang med Fremmede ere blevne fordærvede: er let at fatte. Man mærker derfor, at en fornuftig Christen blant fremmede Grønlændere retter sig aldeles efter alle tilladelige Skikke, skiønt han handler ganske anderledes ved Nyebyggerne. Præsterne, som af Gud og Kongen ere satte til, ikke at ophæve det Gode i Folkets Sæder, men at forbedre dem, see sig alt for lidet understøttede (¹), og maae lade mange Ting blive ved et blot Ønske. Saasom man kommer til Landet med liden Indsigt i Sproget (²), i Folkets

 Sæ-

(¹) Det er utroeligt, at en Dansk Mission, som er begyndt og bliver vedligeholdt ved de Danske Kongers Gavmildhed, er saa lidet understøttet. Det er sandt, Christendommen har havt større Fremgang, end man har kunnet vente; men den vilde endnu videre udbrede sig, man vilde endnu see større Frugter deraf, ja, jeg tør sige det, Landets verdslige Tilstand vilde blive forbedret, naar de, som faae Penge for at beseile det Land, som underholder dem, vilde alvorlig understøtte Missionen.

(²) Missionen har vel føiet den Anstalt, at Seminaristerne forud skulle underviises i det Grønlandske Sprog; men de Fleestes Omstændigheder nøde dem til at anvende

Sæder (¹), i Landets almindelige og sin Meenigheds besynderlige Omstændigheder; saasom Sproget, de nødvendige Embedsforretninger, o. sl. m., udfordre næsten al en Mands Tid og Flid i de første Aaringer, maa man i nogen Tid lade alle Ting gaae, som de kunne, og lade sig af Andre veilede (²). Ere nu disse Raadgivere indsigtsfulde

vende Tiden paa andet, end det Grønlandske Sprog. Vi have og for lidet skrevet heri; og vi burde i det ringeste have alle de grammaticalske Opdagelser, som ere skeete, siden Herr Professor Egede skrev sin Grammatica.

(¹) Det var godt, om man havde Udtog af alle Missionairernes og Kiøbmændenes Dagbøger; hvor der forekomme mange Handlinger, som meget oplyse Folkets Skikke. Men disse Udtoge maatte giøres af en kyndig Mand, der havde kastet Fordommenes Aag af sig; og de maatte geleides med hans Anmærkninger. Ingen maatte antages til Seminarist, inden han havde læst dem, og vidste at giøre Rede for en Deel af deres Indhold. Ligesom det og vilde hielpe meget til Missionens Fremgang og sande Tarv, om det blev paalagt, at Ingen maatte søge at komme i det Grønlandske Seminario, forend han en Tidlang havde hørt et Collegium over det Grønlandske Sprog. Han lærde selv at dømme om sin Duelighed til at lære Sproget; og Provsten erfarede af den Flid, han anvendte, og den Fremgang, han giorde, om han burde virkelig antages. Fleere lagde sig og ved den Leilighed efter Sproget; og hvo veed, hvad Nytte det kunde føre med sig? Vi vide, at Hr. Høier aldrig kom til Grønland; men den Tanke, at gaae dertil, gav ham Anledning til at skrive tre Stridsskrifter om Grønlændernes Religion; som jeg havde ønsket, at jeg havde læst, forend jeg gik til Grønland; thi uagtet jeg ikke bifalder ham allevegne, vilde dog hans Tanker have givet mig Anledning til noiere Eftertanke.

(²) Der var Intet, der vilde hielpe Missionen meer paa Fode, end at de nye Missionairer kunde være et Aars Tid hos deres Formænd, som skulde være forbundne til at undervise dem, ikke aleene i Sproget, men endog i alt andet, Landet angaaende. Jeg havde den rare Lykke, at have min Eftermand hos mig i eet Aar, forend jeg gik hiem; og Missionen har allerede seet Nytten deraf. I dette ene Aar, jeg har været hiemme, ere de komne til Missionen, som jeg mindst ventede; og ved det, han kiendte Grønlænderne, førend han blev deres Lærer, har han holdt en bedre Orden, end der kunde ventes i et Land, hvor Præsten maa være alle Ting.

fulde og redelige Mænd, kan al Ting gaae vel; men fattes dem enten Evnen eller Villien til at give gode Raad, kunne i de første Aar letteligen saadanne Indretninger giøres, som alt for silde indsees og fortrydes. Endog saadanne Ting, som man siden erfarer at være høist skadelige, kunne baade roses og giøres Opmuntring til. Saaledes troede jeg, at Hvalfangsten, af Danske dreven, var Amertlok høist nyttig; men Erfaring lærde, at der vel kan komme den Tid, at det kan blive til Nytte for Folket, men at det er endnu for tidlig, og at der for Hvalfiskeriet maae først gaae gode Anordninger. Jeg troede og, at Grønlændernes Streiffen var skadelig; men har siden lært, at Venskab imellem Nationen derved vedligeholdes, Alles Trang afhielpes, Sprogets Mundarter blive hinanden ikke alt for ulige, o. a. m. (1). Jeg meende og, at deres Sange ved de offentlige Lystigheder vare syndige; og dog har jeg siden befundet, at det er een af de ypperligste og beste Indretninger i Landet, og som jeg ønskede, kunde overalt bringes i fuld Brug igien paa de Steder (2). Slige Feiltagens Tilstaaelse smigre ikke min Egenkierlighed; men jeg opoffrer den, og meget meere, for Landets Velfærd, og villig aabenbarer de Skiær, hvorpaa jeg har stødt an, at Andre maatte vogte sig for dem. Jeg skriver ogsaa dette, at Læseren deraf kan see, at jeg kan see saavel mine egne som andres Feil.

Men at komme til de Forandringer, som de sidste Aaringer have giort i dette Districts Vedtægter ved Hvalfiskeriet, da maa anmærkes, at

a) den, som bruger Blæren eller stikker Hvalen, faaer undertiden Navn af den. Dette har jeg først iagttaget efter at jeg

 havde

(1) Om dette skal ved en anden Leilighed, om Gud vil, handles udførligere.

(2) Om Grønlændernes Sange har jeg skrevet en egen Afhandling.

havde giort Udkast til denne Afhandling, dog forend jeg nu reenskriver den. Aarsagen til dette er ikke saa let at slutte. Følgende Gisning holder jeg dog meest rimelig, saasom den stemmer meest overeens med Omstændighederne og den Kundskab, jeg har om Folket. Der blev 1762 af Herr Kapitain Egede begyndt med at bruge store Ukſuk-Blærer (1). Saasom dette streed imod gammel Sædvane, og disse Skind desuden ikke kunde faaes i Districtet, maatte de anskaffes paa Kompagniets Bekostning. Siden Blærerne nu saaledes af Kiøbmanden bleve forfærdigede, og altsaa fik Navn af Kiøbmandens; thi de fleeste Grønlændere meene, at alt det, Kiøbmændene have under Hænder, er og deres (2): saa burde og Fisken efter gammel Sædvane kaldes hans. Det skeede ogsaa virkelig med den første Fisk, som blev fanget med slig en Blære, at den blev kaldet Neſes eller

(1) Jeg har tilforn erindret, at de Blærer, som bruges ved Hvalfiskeriet, ere ikke andet end opblæste Kobbeskind. Tilforn brugde man til dette Brug Skindene af de mindste Kobber; thi man troede, at det ikke var saa meget Blæren, som de Amuletter, der vare i Blæren, som tvang Hvalen. Men Kapitain Egede, en yngre Broder af Herr Professor Egede, lærde dem at bruge Blærer af Ukſuk-Skind, hvorved de have fundet sig meget vel. Men Grønlænderne kalde en Art meget store Kobber med dette Navn. I Mangel af saadanne Skind kunne og de mindre Blærer bruges, med en liden firkantet Træplade foran. Den tvinger Hvalen meget. Men er den ikke meget stærk, gaaer den strax itu; og er den for stor, maa enten Harpunen trækkes ud, eller og maa enten den eller Touget gaae itu.

(2) Nogle Kiøbmænd, vil man sige, skal selv have været forfængelige nok til at indbilde Grønlænderne, at alle Handelsvarerne tilhørde dem. I hvorom alting er, have de selv havt Skade deraf. Grønlænderne, som selv ere et godgiørende Folk, naar de have noget, finde kun liden Credit for dem, som de fornemme, vil ikke give dem noget omsonst; skiønt de dog ere, efter deres Meening, saa rige, at de have hele Lofter fulde af Varer, som de ikke bruge.

eller Kapitain Egedes Fisk ([1]). Men det skeede ikke heller, saavidt jeg veed, tiere end den Gang. Siden har man tilegnet den Grønlænder Fisken, som har faaet Blæren til Brug; eller den, som har stukken den; formodentlig fordi man, siden de nye lange Harpuners Opfindelse, har lært, at det kommer meere an paa, at sætte den vel ind i Livet paa Fisken, end paa noget andet, og at det just ikke er enhver, som er i Stand til at giøre dette. Men at de ikke tillægge Kiøbmanden, som den, der paa Kompagniets Vegne ([2]) lægger Blæren til, Æren for Fisken, men hellere den, som bruger den, dertil maa Grunden være i deres besynderlige Høiagtelse, som de, ved alle givne Leiligheder, søge at vise mod hinanden, og i en Slags Ringeagtelse, som de bære for de fleeste Fremmede, og især udvise mod dem, som ikke ere efter deres Sind.

β) Man seer af det Foregaaende, at Konebaade ere laante til Hvalfiskeriet uden nogen Betaling. Ikke engang fik den, som laande Baad, Æren for Fisken. Denne tilegnede sig Blærens Eier aleene. Men i de seenere Aar har man vel tordet begiere Betaling for at bruge Baaden, og Aarsagen er denne: Aar 1765 vilde de Danske selv

([1]) Kapitain Egedes Fornavn er Niels, som Grønlænderne i Begyndelsen ikke kunde udsige, men nævnede det ved Nese; ligesom Hans Høiærværdighed, Hr. Professor Egede, er i Grønland bekiendt under det Navn Pavia, hvilket skal være vor Paul.

([2]) Man maa ikke slutte, at Kompagniet lader Hvalene fange, fordi de lægge Blærer og undertiden andet Redskab til. Det skeer, for at understøtte Grønlænderne; thi naar disse fange, falder der god Handel, og Kompagniet har Fordeelen deraf. Den Erfaring burde lære det, at dets Fordeele og Grønlands kunne gierne bestaae med hinanden, og at Kompagniet da vinder meest, naar det meest understøtter Landets Indbyggere. Det kan her anmærkes, at Kompagniets egne Folk ved Holsteinsborg vilde fra 1765 til 1767 inclusive selv fange Hvale; men det gik over Styr, efter at store Penge vare forødte.

selv fange Hvale; de havde hverken Folk eller Baade dertil, derfor maatte de leie begge Deele. En Grønlænder var villig til at laane sin Baad, og han fik en Riffel derfor. Grønlænderne, som ei ere saa taabelige, at de jo nok skionne, at det er lige saa meget Handelen om at giøre, at der blive Hvale fangede, som dem selv, have i de følgende Tider vidst at betiene sig af denne Lærdom, og have begiert, at de maatte af Kiøbmanden faae Betaling for deres Konebaade, og paa andet Vilkaar vilde de ei laane dem ud. Maaskee at og den uhørlige Trang paa Skind kan have giort noget dertil. Dette veed jeg, at Baadene bleve leiede i en god Hensigt; men jeg veed tillige dette, at det har i de følgende Tider været til Hinder i Hvalfiskeriet. Jeg troer dog, at denne Skik vil efterhaanden gaae af Mode, og at den forrige vil komme i Brug igien.

XII.

XII.

Prøve

paa

hvorvidt

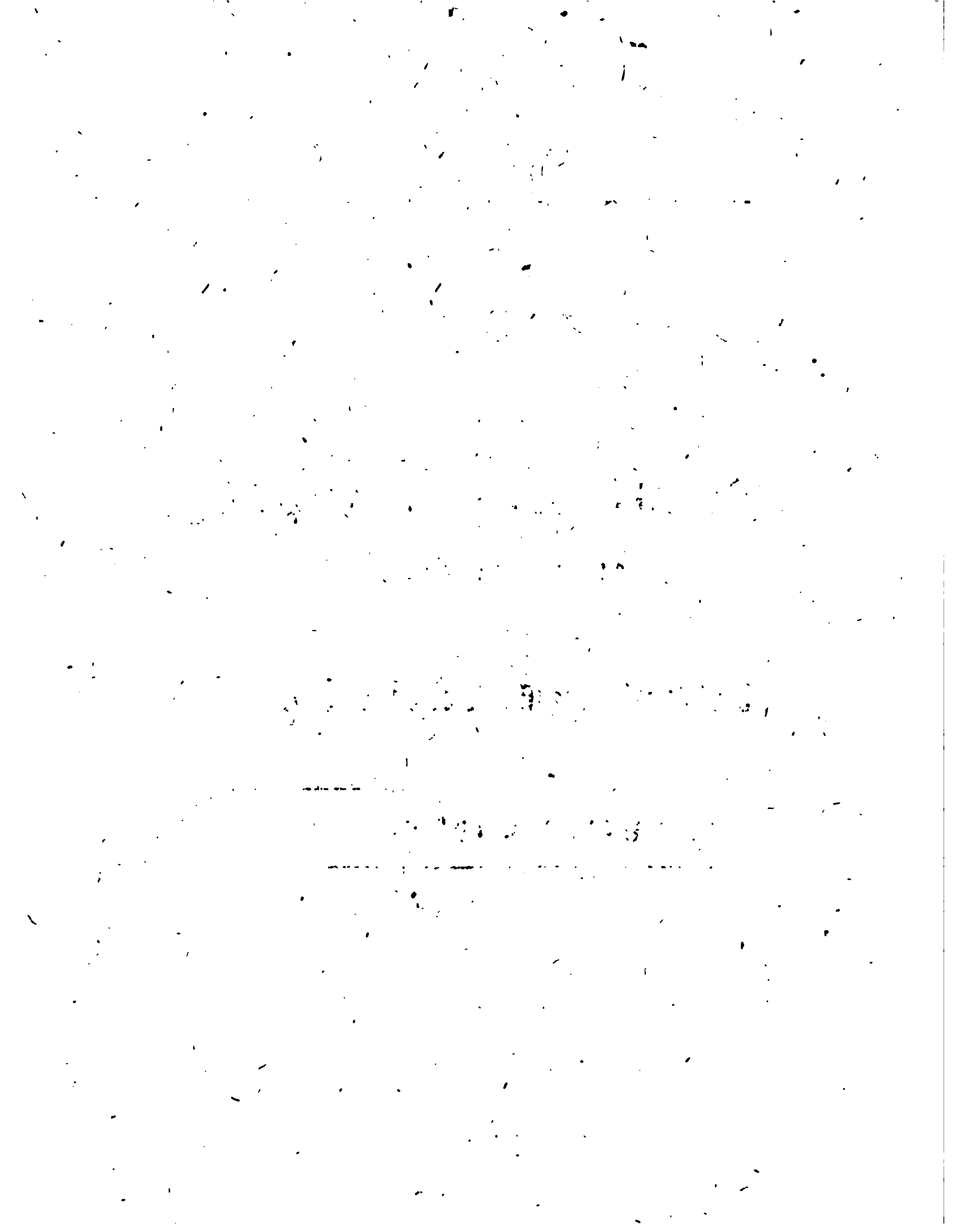
det gamle Norske Sprog

endnu er til

udi

det Hardangerske Bonde-Maal.

Første Stykke.

Til

det Kongelige Norske Videnskabernes Selskab.

Høie og Høistærede Herrer!

At en Normand ønsker at giøre sig bekiendt for et Selskab, hvis Hensigt og Handlinger gaae ud paa, at opmuntre Landsmænd til Kundskabs Udbredelse og nyttig Flid, troer jeg at være saa uskyldigt og tilladeligt, at jeg herved reent ud tilstaaer mig længe at have attraaet Anledning dertil, og at dette Ønske har bragt mig til at nedlægge nærværende Prøve for Deres høie og anseelige Selskab. Den søger at vise, at vi endnu her have en god Deel af Forfædrenes Sprog; ligesom vi ogsaa haabe at have bevaret meget af det Ædle og Gode i deres Tænke- og Handlings-Maade. Maatte denne Undersøgelse kun fortiene Selskabets Bifald, vilde jeg agte min Flid derpaa vel anvendt, og have en god Borgen for dens Optagelse af Publicum. — Uagtet at nogle Velyndere og Venner, endog af det høie Selskabs Medlemmer, have søgt at betage mig mine Tvivl herom, er dog endnu saa meget tilovers af dem, at jeg kun drister mig til at fremsende en Deel af denne Prøve. Agter

Selskabet den værd at fuldføres, og et Sted i sine Acter, skal Fortsættelsen ufortøvet følge, saasnart samme bliver mig bekiendt. Denne Lykke skulde ogsaa fremdeles opmuntre mig til at indlevere en og anden Afhandling i andre Materier, hvortil min under Hænde havende Beskrivelse over Hardanger kan give Anledning, og som behøve særskilt at udføres.

Under de inderligste Ønsker for det høie Selskabs Bestandighed og fremdeles Fremvext, til Normænds Nytte og Ære, henlever jeg med den fuldkomneste Høiagtelse

de Høie og Høistærede Herrers

Nedre Hagestad Præstegaard,
den 8de Augusti 1774.

underdanige og ærbødige Tiener,

Marcus Schnabel,

Medtiener i Ordet for Gravens Kald
i Hardanger og Bergens Stift.

Endskiønt Norden fra de ældste Tider af har havt et fælles Sprog, saa have dog Mundarterne vel altid i ethvert Rige været temmelig forskiellige. Siden Danmarks og Norges Foreening er den Danske Mundart ogsaa i Norge bleven den herskende, da den aleene er brugt i alt hvad, som skrives og afhandles offentlig. Den er nu Alles Sprog, som ere uden for Bondestanden; og blant denne Stand maa, og Omgang med disse, saavel som alle Bøger, den faaer i Hænde, mærkelig have forandret deres gamle Sprog. En Bonde forstaaer derfor meere af gammelt Dansk nu, end af gammelt Norsk eller Islandsk; som jeg selv har forsøgt ved at forelægge dem de Stykker af gamle Love, som findes ved Hr. Etatsraad Kofod Anchers Lovhistorie, og Stykker af det Kongelige Speil. Imidlertid er dog saa meget af det gamle Sprog blevet tilovers blant den Norske Bonde, at det baade er ikke uden temmelig Vanskelighed for Danske, inden nogen Tids Omgang at forstaae dem og forstaaes fuldkommen af dem; og for en Norsk en betydelig Fordeel, at kunne deres Mundart, for at lære des snarere det gamle Sprog. Det vilde derfor uden Tvivl være til Nytte for Danske Studerende, som agtede at søge Embeder i Norge, at lægge sig efter det gamle Norske, i Særdeleshed for de Geistlige, at deres Embeds Udrettelse kunde have meere Frugt blant Bonde-Almuen. — De ville see en Prøve i nærværende Afhandling derpaa. — Mine Landsmænd, de Norske, som ikke have havt Anledning til at undersøge det, haaber jeg, skulle heller ikke ugierne erfare Forfædrenes Sprogs nærværende Tilstand

 iblant

iblant os. — Muelig der kunne være andre Egne af Norge, hvor endnu større Lighed med det gamle Sprog hersker. — Bliver min Prøve giort offentlig bekiendt, torde den anledige andre af mine Landsmænd til at forøge og forbedre den. Men især var det at ønske, at nogen, som havde Indsigt tillige i det gamle Sprog, vilde levere os en Sammenligning af det Gamles Vendinger og Constructioner med det, som endnu tales. Det har jeg ikke været i Stand til at giøre. — Hielpemidler og Oplysninger ere ei let at faae i en Afkrog af Landet; og den Tid, jeg var ved Academiet, maatte jeg sysselsætte mig med andet. Jeg er ikke engang god for at oplyse mig selv tilfulde, om det har Sted i det gamle Sprog, som mig synes nu giør en Hoved-Forskiel mellem det Danske Sprog og det Hardangerske Norske: de fleere Genera Nominum nemlig, som vi have. Denne Forskiel giør det især vanskeligt for Danske, at udtrykke sig for Bonden; thi, naar de end vide hans Ord, blive de urigtig og uforstaaelig fremførte. Den giør, foruden andet, salig Herr Procanceller Pontoppidans Glossarium ueftærretligt, (og saadanne kan ingen andre end Indfødte bringe rette tilveie), da han anfører adskillige Nomina som indeterminata med Art. postpositiv.; til Ex. *Knipo*, *Medno*, *Qvilo*, som burde heede *Knipa*, *Medna*, (skiønt dette Ord er ikke i Brug, uden i Plurali: *Mednane*, og i den af ham anførte Form, da *um* lægges til, og det bruges adverbialiter: *um Medno*, om Morgenen,) *Qvila* 2c.

Jeg vil her opgive en kort Afridsning paa Articulus præ- og post-positivus hos os, for at Andre deraf kunne see, om de Gamle og have havt den, og om den er almindelig. Vi have, som Latinerne, endog om Ting, hvis Natur ei bestemmer det, tre Genera. Den Danske Artikel en og et er hos os *ejn*, *ej*, *ejt*; til Ex. *ejn Stönr*,

ej Dör, *ejt Narr*, (en Stavre, en Dør, en Nar). Ved Forsøg har jeg mærket, at næsten alle de Ord, som ere Fœminina i Latinen, ere det og i det Hardangerske. *Ej Löva* (Leo) og *ej Kjempa* (Gigas) ere de tvende eeneste Afvigelser, jeg mindes at have fundet. Articulus postpositivus, som i Danſken kun er i Singular. en, et, i Plural. ene, er hos os først forskiellig efter alle tre Genera, dernæst i Fœmin. Sing. og Masc. og Fœmin. Plural. efter Ordenes Endelser samt Vocalen i den næst foregaaende Stavelse. Et almindeligt Udkast til Forandringen er følgende, skiønt den vel her, som i alle Sprog, har Undtagelser:

	Masc.	Fœmin.	Neutr.
Sing.	*én*	*o* for dem, som endes paa *a* Fœminin. *æ* for dem, som endes paa Consonant eller anden Vocal.	*e*
Plural.	*e*, almindelig for alle Ord. *a* undertiden, naar der er *e* i næste Stavelse.	*a* for dem, som endes paa Vocal, eller naar i den næste Stavelse er *e*. *e* for dem, som endes paa Consonant.	*æ*

Til Ex.: *ej Mann*, *Mannén*, *Mænnena*; *ejn Hest*, *Hestén*, *Hestane*; *ej Kaana*, *Kaano*, *Kaanena* (en Kone); *ej Sæl* (en Siel), *Sælæ*, *Sælena*; *ej Dör*, *Döræ*, *Dörane*; *ejt Bór* (et Bord), *Bore*, *Boræ*. Udi Adjectiva er Mascul. og Fœminin. oftest ogsaa adskilt hos os; t. Ex. *ejn goë Mann*, *ej go Kaana*, *ejt got Badn*; *ejn rökjén Mann* (en hurtig, flink Mand), *ej rökjæ Kjæring*, *ejt rökje Badn*. Men her vilde det blive for vidtløftigt, at udføre alt herom. — Jeg vil hellere anføre de faa Lig- og Uligheder mellem de Gamles og vort Sprog, som jeg troer at have bemærket ved det Kongelige Speils Giennemlæsning, betreffende deres almindelige Egenskaber og Talebruge.

Lighed synes jeg at finde Spor til, endog i den anførte Forskiel i Genera mellem Dansk og Norsk, i følgende Exempler. Side 5: *Rædu mina*, hvor det synes at vise *Rædu* som Fæmin., og endnu meere *Rædu bu;* ligesom *Röä* i Hardangersk er Fæmininum, og min Tale heder *Röo mi*, Talen, den 2c. *Röo bo* —. — *Drotningo*, S. 368, synes og at have en fra Masc. forskiellig Art. postpositivus, skiønt den i dette Ord ei er den Hardangerske, som bliver *Dronningjæ*. At sætte Pronomen efter Nomen, er endnu brugeligt hos os, som alt er viist; ligesom vi og sige *Hövdingane deirans*, naar det i det gamle Sprog heder S. 278 *Haufdingar þeira*; dog have de Gamle nok brugt denne Construction tiere end vi; thi *Willistigom þeim*, S. 1, (de Afveie,) maatte nu hos os, som i Dansken, hede: *dej Widlestegar*. De Gamle sagde *sligo vanir*, naar de Danske vant til sligt, og vi sige endnu *slëgt våne*. Ligeledes sige vi *i första Ore*, ligesom de Gamle *i firstu Ordi*, naar de Danske i det første Ord. *Sudr i Laund*, S. 68, betyder i Sp. Reg. i de sydlige Lande, og *Sör i Laando* endnu hos os det samme. Det lader uden Tvivl underligt for en Dansk, naar Spec. Regale kalder at friste Job, S. 157, *freista Jobs;* men denne Genitivus, eller hvad det er, synes mig at finde igien i Vossernes Talemaade, naar de kalde, at være hos ham: *te væ hjau hans*. Verborum anomalie synes og meget vort Hardangerske at have tilfælles med det gamle Sprog, som i det Efterfølgende vil gives Anledning at anføre Exempler paa.

Uligheden er jeg mindre i Stand til at bestemme. Vist have mange Vendinger forekommet mig fremmede; men forstod jeg det gamle Sprog grundig, torde de endda være nærmere ved vort, end de lade. Det saa ofte forekommende *er* (som) og *eda* (eller), som vi

aldeles

afdeles have afslagt, gior det gamle Sprog meget ukiendeligt for Begyndere. Den underligste Construction, som har forekommet mig, er et Slags Genitivus, som de Gamle have brugt, til Ex. *alla Sido hverrar Iprottar* (alle Sæder i hver Idræt) S. 1; thi det maatte vi udtrykke, ligesom de Danske, ved en Præposition: *adle Seer i qvarje Levemaute*; ligesom man veed, at de Norske nu lidet bruge Genitivus, det Høysgaard har anmærket i sin Sprogkonst, men hellere omskrive den med Pronomen possessivum, saasom *Mannén si Bók* i Steden for Mandens Bog. Dog seer man og i Spec. Reg., at de Gamle have brugt undertiden Præposition, saasom S. 4, hvor just den anførte Talemaade udtrykkes: *alla Sido til hverrar Iþróttar.*

Tilsidst maa jeg melde et Par Ord om nærværende Prøves Indretning. Da det Kongelige Speil, saadant som det 1769 fra Sorøe i stor 4to er udkommet, var den første Bog i vort gamle Sprog, jeg har læst, er det og af det, jeg udmærkede de Ord, som jeg fandt Spor igien af i det Hardangerske. For Lettelse i Samlingen optegnede jeg dem alphabetisk; og saaledes fremkomme de og nu; da jeg tillige har meent, at en Ukyndig i Sproget kunde i denne Form ogsaa nytte dette som en liden Ordbog.

I Henseende til det Hardangerske, da er samme den Dialect, som bruges i Uldvigs Sogn; thi jeg fandt mig forbunden, at følge en virkelig; og denne er mig naturlig, da jeg her er fød, opdragen og værende. I et Sprog, som ikke skrives, altsaa maa bestemmes efter Udtalen, veed man, at dette ikke er saa let; dog tør jeg forsikkre, at den er noget nær paa det mueligste udtrykt, og Bogstaverne tillagt den Lyd, som de have i Dansken. Dog har jeg maattet hielpe mig med Tegn, hvor det ei lod sig giøre med Bogstaver. Saaledes be-

mærker dette Tegn (˘), at Bogstaven skal udsiges næsten som dobbelt; og Accenten (´) har jeg maattet sætte, for at betegne Stavelsen, hvor Lyden falder, naar jeg frygtede, en Dansk vilde sætte den paa en anden. Kunde i øvrigt denne Afhandling, hvis maadelige Værd jeg selv meget vel kiender, forskaffe os nogen grundig Anledning til at lære det gamle Sprog, vilde jeg ikke fortryde paa, at dette ikkun viisde, hvor lidet Normænd nu forstaae det.

A.

1. *Abli*, Sp. Reg. Side 15, Styrke. Ordet som Nomen have vi tabt; men Verbum *ævla*, at stræbe af yderste Kræfter med én Ting, og det sammensatte Adjectivum *au-ævle*, som næsten overgaaer Kræfterne, nedstamme nok herfra.

2. *Aga*, Sp. R. S. 8, Tugt; S. 355, Ærbødighed. Af dette gamle Ord kommer vel og de Danskes Ave; men hos os er baade Udtalen nærmere den gamle, *Agje* nemlig, (Subst. Masc.) og Bemærkelsen, da den er baade Tugt, Revselse, og den Frygt eller Ærbødighed, Tugten frembringer; t. Ex. *te balda ejn i Agje*, at holde een i Tugt; *Agjen æ go, mautalæ mökjén*, Tugt er god, naar den bruges med Maade, (et Ordsprog); *te (aa*) ba Agje tau ejn*, at have Frygt for een. Vi bruge og *aga* som et Verbum, t. Ex. *du aga ban meesta mökje*, du holder ham vel meget i Ave.

3. *Agnir*,

* For at udtrykke Infinitivus af Verbo, bruge vi egentlig Partiklen *te*, som svarer til de Danskes til; men *aa*, som udtrykker at, lukke vi jevnligst ude. Jeg troer heller ikke, det er saa urigtigt i Dansken, at udtrykke Infinit. ved til at, saasom til at elske.

3. *Agnir*, Spec. Reg. Side 325, Avner, udtale vi næsten ligeledes.

4. *Aldaavidi*, Sp. R. S. 105, Frugt-Træer. Vi kiende Begyndelsen af dette Ord igien i vort *Alda*, Frugt af Træer. *Ejn Alde-Gaar*, en Frugt-Have; *Alde-Tre*, Frugt-Træer.

5. *Anlidt*, Sp. R. S. 39, Ansigt. Vel har dette Ord forandret sin Udtale her; dog skiønnes let, at vort *Alnet*, Ansigt, er kommen af det anførte gamle Ord.

6. *Andvaurpom*, Sp. R. S. 39, Sukke. Som Nomen have vi ikke længer dette Ord; men et Verbum deraf have vi: *te andvarpa*, at sukke eller drage sin Aande med Besværlighed og tungt, som i Sygdom eller Nød; og dette er vist af det Gamle.

7. *Ackeri*, Sp. R. S. 115, Anker, udtales her *Akkjær*.

8. *Apaldri*, Sp. R. S. 106, Eble-Træe, heder nu hos os *Apald*, *Aple*.

9. *Atbuga*, Sp. R. S. 7, Agtsomhed. *Atbug*, (Subst. Masc.) bemærker nu hos os en med Frygt forbunden Eftertanke eller Erindring om noget; t. Ex. *æg bade sum ejn Atbug fö, at Vörmen va inkje slökte*, jeg havde en Slags Frygt for, at Ilden var ei slukket.

10. *Atian*, Sp. R. S. 56, atten, er just dette Tals Udtale her.

11. *Attu*, eier. Jeg seer, at Ordet i Spec. Regale er oversat som Præsens, men hos os er *autte* Præt. Imperfect. af Verbum *ejga*, at eie. Den Talemaade maa og ved dette Ord anmærkes, at man her kalder at føde Børn: *te ejga Baadn; ho autte quart Aur*, hun kom i Barselseng hvert Aar. Den Islandske Reisebeskrivelse, 1ste Deel S. 19, anfører et Ordsprog, visende, at denne Talemaade og er gammelt Norsk.

12. *Auka*, Sp. R. S. 46, Anmærkn. *, formeere. Vi udtale Ordet næsten ligeledes, eller nærmere: *öuka;* men det bemærker nu almindeligst: at forøges, voxe; saasom: *Vatne öuka*, Vandet voxer.

13. *Audir*, S. 632, fattig. Vort Ord *öjên*, *öjæ*, *öye*, bemærker baade det samme som de Danskes øde, som og at mangle en Ting; t. Ex. *han æ öjên pau Tôbak*, han har ikke meer Tobak. Hvilken Bemærkelse synes at vise, at det er det samme, som det anførte de Gamles Ord.

B.

14. *Barum*, Sp. R. S. 45, Vindbølger. *Baûrêr* bemærker, saavidt jeg kan skionne af Talebrugen, endnu hos os det samme, skiønt Ordet ei er saa gængse. *Alda*, Plur. *Aldêr*, betyder en Søereisning, eller hvad de Gamles *Bilgium*, loc. cit.

15. *Bæ*, Sp. Reg. S. 325, Gaard. Dette Ord har nu forandret sin Bemærkelse her, saa at *Bö* aleene betyder Engbund, færdeles den, som ligger hiemme ved Gaarden.

16. *Ber sua aut*, S. 10, saa hænde. Man bruger nu her just ikke Talemaaden i denne Form, naar den skal bemærke det samme som hos de Gamle; men det hændte saaledes, heder paa Hardangersk: *da bar so te*. *Da bar sæg so aut*, udtrykkes derimod omtrent som i Dansken: det bar sig saa ad. Men den anden Sp. Reg. Talemaade med Verbum *ber*, S. 38, *ber sua til*, paa Hardangersk: *bære so te*, betyder, som oven meldt, næsten det samme som hos de Gamle: er saaledes beskaffen. Ellers bruge vi Verbum *bæra* til at betegne en Veis Direction til Søes eller Lands; til Ex. *nêr æn kjæme up pau Fjedle*, *bære da Öuste öue*, naar man kommer

mer op paa Fieldet, skiærer Veien Øster over eller til Øster-Landet.

17. *Bernskliga*, S. 306, barnagtig, heder nu paa Hardangersk *Bǻnskielæ*.

18. *Birta*, S. 3, aabenbare. (Verbum). Hoved-Ordet have vi tabt; men uden Tvivl er vort *upbyrta* et Compositum deraf, som har beholdt Stamme-Ordets Bemærkelse; t. Ex. *æg taarde inkje upbyrta da fö han*, jeg torde ei aabenbare det for ham.

19. *Birting*, S. 26, Lyoning. *Byrting* bemærker nu alene hos os Lynild.

20. *Bleidi*, S. 31, Feighed. Vort Adjectiv. *blöjren*, *blöjræ*, *blöjre*, som let kan falde i Graad, og *blöute*, *blöut*, *blöutt*, blød, item blødhiertet, ømhiertet, ere uden Tvivl beslægtede med det anførte gamle Ord.

21. *Blido*, S. 37, Venlighed, kalde vi nu *Blikka*, *Blidmæle*. Men Adjectiv. *blidt*, S. 39, venligt, er Neutrum af et lige-betydende hos os, hvis Masc. heder *blië*, og Fœmin. *bli*.

22. *Bradi*, S. 28, brad (hastig), heder nu hos os *bráuë*, *brau*, *bráutt*, og Adverbium som Neutrum. Det sidste bruges meest for sig selv; t. Ex. *han kjæme inkje braut atte*, han kommer ikke hastig igien. Vi have og adskillige sammensatte Ord heraf, saasom *Braufængje*, en Ting, som er giort i Hast, for at hielpe sig med indtil videre; hvoraf Ordsproget: *Braufængje vara altii længje*, Braufængje holder længe ved, varer oftest meer end det, man giør med Flid. *Braumejn*, alle Sygdomme, fær paa Qvæget, som man ei veed Navn paa, og som dræbe i en Hast.

23. *Bræd*, S. 28, tiær, Verb. imperativ.), udtales nu *bræ*. *Te bræ* er ellers: at besmøre med enhver Slags Ting. Et

Substantiv. Heraf have vi: *Brau*; almindeligst Tiæring, (om man saa kan kalde det); t. Ex. *dan Bautin be fængje ejt got Brau*, den Baad har faaet god Tiæring. Et andet ovenanførte lignende Ord, *brædi*, S. 145, smelter, have vi ogsaa endnu: *te bræ Smör, Bly*, at smelte Smør, Bly. At smeltes kalde vi *te brauna*; smeltet, *braet* eller *bråuë*.

24. *Brekku-Megin*, S. 2, Styrke til at gaae op ad Bakken. Dette sammensatte Ord have vi vel ikke; men dets ene Deel, *Brekka*, have vi som Subst. Fœmin., og bemærker meest mange paa hinanden følgende Bakker eller Forhøininger, naar vi sige *Brekkër* i Plurali. Af *Megin*, Styrke, slutter jeg, saavel *mugje* i *Förmugje*, Formue, og Adjectiva samt Adverbia *mæja* og *mæjale*, overmaade, meer end almindeligt, nedstamme.

25. *Brennande*, Sp. Reg. S. 62, brændende, er endnu Ordets Udtale i Hardanger.

26. *Brækur*, S. 405. Anm. a, Buxer. Uden vi tale om fleere Par, bruge vi ikke nu *Brökër* i Plurali, men kalde et Par Buxer *ej Brôk*. Om de Gamle giorde nogen Forskiel mellem *Brækur* og *Hosur*, kan jeg ei af dette Sted giøre mig vis om, men vort skal bemærkes ved *Hosur*. *Broka-Beltis*, S. 405, Buxe-Linning, bruges ikke her, hvor det heder *Brôka-Lining*.

27. *Brigd*, S. 516, Forandring. *Brigde* (Subst. Neutr.) heder Ordet nu i samme Bemærkelse hos os. Det Sp. R. S. 179 og 339 anførte Verbum *bregdur*, skiller, forandres, er ligeledes endnu i Brug under Udtale *brigdar*, Infinit. *te brigda*.

28. *Brixla*, S. 31, Bebreidelse. Som Substantiv. er Ordet nu ikke hos os bekiendt; men at bebreide, bryde, fixere, kalde vi *te brixla*.

29. *Brum*, S. 105, Knopper. Ordet have vi, men Bemærkelsen er forandret. Det betyder nu ei længer Knopper, (Gemmæ arborum), som vi kalde Palm, men egentlig Flores Masculi paa Træer af de Linneiske Classer, Monœcia og Diœcia, saasom Corylus, Betula, Salix. Undertiden betegnes og alle Slags Blomster paa Træer derved; og Verbum, *te bruma*, at staae i Blomster, helst i den første Bemærkelse.

30. *Brunum*, S. 41, Øienbryner, kaldes endnu hos os baade *Brúnêr* aleene, og *Öugnabrúnêr*. *Brunêr* bemærker og undertiden den øverste og yderligste Kant af Bierges Overflade, som man aleene neden fra kan see; dog er denne Benævnelse meest visse Steder egen.

31. *Bodorda*, S. 15, Budene, Befaling. Aleene om de ti Guds Bud i Catechismus bruges nu det Udtryk *Budôr*, *Budôrenæ*, Budordene, enten det nu kommer af Ordets gamle Bemærkelse, som tillægges disse κατ᾽ ἐξοχήν, eller fordi de i de sædvanlige Danske Catechismer kaldes Budord.

32. *Bua*, Sp. R. S. 20, berede. Vi forstaae vel endnu Ordet i denne almindelige Bemærkelse; dog bruges det meere om at berede sig ved Klædning i nogen Begivenhed, da vi sige: *te bua sæg tê*. Mueligt kommer det deraf, fordi vi kalde Klædedragt *Buna*, (Subst. Masc.), hvilket man i Sp. Reg. og kan see, er gammelt Norsk, baade af *Gledibunadi*, S. 39, (en Talemaade, vi ei kiende), og *Klæda bunat*, S. 282, Klædedragt, den vi endnu kalde *Klæa buna*. Men nærmere til forstanførte Verbi almindelige Bemærkelse kommer vort Participium eller Adjectiv. verbale: *buên*, *buæ*, *buê*, som i enhver Anledning udtrykker tillavet, færdig.

33. *Burdi*, S. 50, Foster. En Talemaade have vi, som endnu vedligeholder Ordet blant os; man siger nemlig, naar man vil tilkiendegive, at en Koe er med Kalv: *bo æ mæ Bûrên*. Ligesaa kalde vi Køernes Fødselssmerter *Kals-Bûr*; eet af de Tilfælde, i hvilke den Leiende eller til Foster havende ikke tilsvarer Qvæget, i Følge Loven, om det døer ved.

34. *Burtrekit*, S. 43, bortdrevet. *Bûrtrækje* er hos os mestendeels et Particip. eller Adject. verbale, og betyder bortdrevet ved Vind eller Strøm, eller og henslengt. Stamme-Verbum *ræka* have vi ogsaa endnu, baade i den Bemærkelse, som svarer til vort førstanførte af Compositum, nemlig at drive for Vind eller Strøm, item at slenge, giøre intet, uden gaae fra den ene til den anden; (i hvilken Bemærkning Hr. Strøm alt har anført det); og i den, som svarer til den anden, nemlig at bortkaste med Vrede eller Foragt, at slenge hen; og i denne Bemærkelse bruger og Sp. Reg. *rak*, S. 671. *Ræk* (Subst. Masc.) kalde vi smaae Ting, som drive i Søen, men Fartøie og andet, som de Danske, *Vrâk*; muelig, fordi dette behandles ved Lovene, som ere Danske.

D.

35. *Dagverdarmal*, Spec. Regale S. 20, Dagmaalstider. *Dauremaul* kalde vi nu omtrent Klokken 10 Formiddag; og det lader, som det har været samme Tid hos de Gamle. Maaltidet, som da spises, kaldes *Daurên*. Ellers regnes Dagens Tid af Bønderne her, som andre Steder, efter Maaltids-Tiderne, saasom: *Frukost-Tî* Klokken 6 eller 7 Formiddag; dernæst den ommeldte *Daur*; saa *Middag*, endskiønt da intet Maaltid af Bonden spises; *Nôn*, Klokken 2 til 3 Eftermiddag, da man har det tredie Maaltid; *Öjgt*, (som maa

ikke

ikke bruges almindelig paa Søndmør, see Hr. Strøm 1 D. S. 550) Kl. 4 til 5, (noget efter den Tid om Sommeren i Kornhøsten spises ogsaa, og ved den i Ploug-Aannen), og endelig *Qvelden*, naar Dagen helder og Arbeid ophører, da man spiser med det samme, man gaaer til Sengs.

36. *Dæmi*, S. 8, Exempler. Dette Ord er nok aldeles tabt blant os, da vi have intet at udtrykke det med, uden det anførte Danske af Latinsk Oprindelse. Vi have vel endnu et Ord, som ligner det gamle, *Dæme* nemlig; men da det bemærker aleene Ansigtets Farve og Anseelse, (saasom: *han be ejt got*, *slet*, *Dæme*, han har en god, slet, Ansigtsfarve; ligesaa Adject. Compos. heraf, saasom: *blejkdæmte*, bleegladen, *svåldæmte*, sortladen rc.); saa tør jeg ei, inden nærmere Oplysning, henføre det til Slægtskab med *Dæmi*, men hellere med Hr. Pontoppidans *Daae* (om samme er til? thi jeg har aldrig hørt det) og Hr. Strøms *Daam*, hvis Udtryk nøiagtig (ligesom alt, hvad han skriver) er bestemt, og hos os kaldes *Daum*, da det især grændser nær til dette i Bemærkelse.

37. *Drengir*, Side 729, Mænd. Man kalder her endnu uden nogen Forhaanelse enhver ugift Bondekarl *Dreng*, (in Plurali *Dréngjér*); men i saa almindelig Bemærkelse, som de Gamle have havt det, bruge vi det ikke.

38. *Drjugare*, Sp. R. S. 321, drøiere. *Drjúgare* er endnu her i samme Bemærkelse Comparativus af *drjúge*, *drjúg*, *drjúgt*.

39. *Dvinar*, S. 235, forsvinder. *Flagena dvina áueté*, sige vi her, naar vi ville tilkiendegive, at Veerne gaae over igien hos en Barselkone.

40. *Dyrfdunn*, S. 5, giorde dristigere. Vor Talemaade: *han dörna té*, om een, hvis Mod eller Helbred voxer, synes

nes at give vort Verbum: *te dörna*, Slægt med det anførte gamle.

E.

41. *Efni*, Side 62, Ævne. Ordet udtale vi her, som de Danske: *ejt Ævne*, (Nominum eller Artiklens Endelse paa *i* er brugelig i Sogns Provstie her i Stiftet); men Bemærkelsen af det er nok nærmere den gamle Norske hos os; den Materie nemlig, hvoraf noget giøres; da jeg synes, det i ægte Dansk kun betyder Kræfter, Formue. Det af nogle Nyere indførte Æmne udtrykker omtrent vores.

42. *Eggia*, S. 52, opmuntre. Her er Udtalen igien just som de Gamles, men Bemærkelsen noget nær som af de Danskes egge, hvilket jeg holder for, vil sige: at tilskynde, enten til noget Ondt, eller, i det mindste, til nogen dristig Gierning.

43. *Eiga*, S. 32, eie, er Ordets Udtale endnu her. Om et andet Tempus heraf er forhandlet under *Attu*.

44. *Einsligt*, S. 2, langsomt. I samme Bemærkelse sige vi endnu *einslæ*.

45. *Eithvert*, S. 62, et. Saaledes fordanskes Ordet her, og det uden Tvivl rettelig. Ikke des mindre formoder jeg, at vort *enqvan*, *enqvaar*, *enqvart*, nogen, noget, er det samme. Dette og nogle andre Ord, saasom *Hvalir*, Hvale, *hvarf*, *hvar* (s. Lit. H.) og *Hvön* (Angelica Archang., Hardang. *Qvann*) i den Islandske Reise, har bragt mig til at troe, at den Forandring af Hv til Qv, som ofte nu adskiller det Norske fra det Danske, ikke er saa gammel af Oprindelse, som jeg før meende; uden saa skulde være, at Forfædrene havde udtalt Hv anderledes, end de Danske (Jyderne undtagne) og vi med, nu giøre; hvilket jeg ei har kunnet faae Oplysning om.

46. *Elum*, Sp. Reg. S. 212, Uveirs Skyer. I denne Bemærkelse kiende vi ikke Ordet, men lige i den, som her S. 227 bruges, nemlig *Regn-Elum*, Regn-Ilinger, da vi sige baade *Eel* og *Rengs-Eel* (Subst. Neutr., hvoraf Sing. og Pluralis er ligelydende) om saadan Regn, der falder Byge-viis, saavel mens den slaaer ned paa det Sted, man er, som naar man seer den som en tyk Taage komme drivende ned af eller langs med Fieldene. Om ellers vort *Héla* (Subst. Fœmin.) Riimfrost, og Verbum *héla*, at lægge Riimfrost, er beslægtet med det anførte gamle Ord, kan jeg ei bestemme.

47. *Ender ok stundum*, S. 703, af og til. Det første Ord i denne Talemaade have vi endnu i vort *ènder aa dau*, nu og da, noget, som en og anden Gang hændes.

48. *Epli*, S. 62, Æbler, udtales nu hos os baade i Sing. og Plurali *Eple* eller *Æple*, og er Subst. Neutr.

F.

49. *Fagnadi*, S. 39, Fryd. *Fagna* bemærker endnu hos os Fryd, Lykke, Fornøielse. Vi have og et Adjectivum af lige Udtale: *fagna* (omnis generis); t. Ex. *ejn fagna Mann*, en skikkelig, høflig, godgiørende Mand; men det er vel nærmere Slægt med Verbum *fagna*, S. 369, modtage, som undertiden bruges her, men ellers er, som man veed, godt Svensk. Derimod meener jeg, de Gamles *fegin*, S. 247, glad, (hos os i lige Bemærkelse *fæjên*, *fæjæ*, *fæje*, der alt af Pontoppidan og Strøm er anført), nedstammer af det forstanførte gamle Substant. *Fagna*.

50. *Fallin*, Sp. Reg. S. 268, beqvem. I denne Bemærkelse sige vi i Masc. *fælltè*, i Fœmin. og Neutr. *fællt*; t. Ex. *han æ rètt fællte te væ Lênsmann*, *ho -- fællt -- Matmôr*, han er net

beqvem til at være Lensmand (Bondefoged); hun : : til at være Madmoder. Det af dette sammensatte Adject. *stórfællte* betyder derimod storagtig. Vi have ellers et andet Adject., som ligner det anførte gamle meest i Udtalen: *fadlēn, fadlæ, fadle*, men det bemærker hos os skabt, proportioneret, saasom: *ei væl fadlæ Töus*, en vel proportioneret Pige; *han æ inkje væl fadlēn dan Hestēn*, den Hest er ikke vel skabt.

51. *Fangi*, S. 671, Favn. *Fang* (Subst. Neutr.) betyder vel egentligst hos os, hvad de Danske kalde Skiød, t. Ex. *te sittja pau Fangje*, at sidde paa Skiødet. Men man siger og her: *te ta ejn i Fang*, at omfavne een; *te bæra naakaa i Fangje*, at bære noget indsluttet i begge sine Arme; og i denne Bemærkelse er det vel, det gamle Ord paa anførte Sted bruges. Ellers have vi og *ejn Favn*, men det bruges kun om et Længde-Maal af tre Alen: *ejt Fang Vee, Höy* 2c. er saa meget Veed (Brænde), Høe 2c., som man kan bære mellem Armene.

52. *Fax*, S. 100, Mankehaar. Ordet bruges nu hos os aleene om hængende Mank paa Heste, (saadan som i Danmark bruges, men her agtes for hesligt), samt som Loden har, og man bilder sig ind at have seet paa den foregivne Søeorm.

53. *Fe*, Sp. Reg. S. 32, Gods. Hos os er og denne Bemærkelse aflagt, og bruges kun (dog med de Gamles Udtale) i sin oprindelige, om Fæet, helst om Nøds-Creature, og allermeest om dem, som ere sammenkiøbte til Udførsel eller Slagtning.

54. *Fengnum*, S. 5, havde faaet. Vor Udtale af Adject. verbale eller Particip. Verbi faae (Hardang. *fau*) er næsten som den gamle, nemlig *fængjēn, fængjæ, fængje*, i Plural. *fængne*, faaede, bekomne.

55.

55. *Festar*, S. 421, Kiæder. *Ej Fæst*, i Plurali *Fæstër*, bruge vi nu aleene til at betegne de Touge med, hvorved Jægter og Baade fastgiøres.

56. *Fimari*, S. 83, rask. Det heder endnu hos os *fême*, *fêm*, *fêmt*; t. Ex. *han æ fême pau Fötne*, han er gesvindt paa Beenene, rask til Fods; *Eld-fêmt*, det, som let kan fange Ild. De Gamles *Fimleik*, S. 83, Hastighed, er endnu et godt Hardangersk Subst. Masc. om noget, som giøres hurtigt.

57. *Fittiar*, S. 179, Baglaller. Dette Ord findes uden Tvivl igien i vore *Fætar*, det er den nederste Deel af Huden paa Nøds og Rensdyrs Bagfødder. De regnes fra det Sted, Laaret bliver smalt, og saa ned ad, og af dem giøres et Slags Huudskoe, som agtes baade økonomiske og meget gode, kaldet *Fæta-Skoe*. Huden afflaaes da saaledes, at i Steden for man ellers skiærer Huden op indvendig paa Laaret, ridses den da op langs ned efter den fremmerste Kant forbi Ankelklovene (Linnæi tali succenturiati? Hardangersk *Natklöuêr*). Skoene giøres da saaledes, at de for Snuden eller Taaen blive heele, ved det, at det posede Skind paa Dyrets Hæl (*Hökl*, Hardang.) bliver Snuden, syes sammen paa begge Sider til Risten, og endelig bag til, som sædvanlig, saa at *Natklöuane* komme at staae een paa hver Side af Hælen. Af Renshuud bruges *Fæta-Skoe* laadne til Vinter-Skoe, og agtes ypperlige for Varme i tør Frost og Snee. Huden til et Par koster 16 til 24 Skilling, efter dens Godhed. Af Nød bruges de meest sorte og smurte, som andet Læder.

58. *Fleininn*, Sp. R. S. 116, (Anker-) Kloen, heder endnu paa Hardangersk *Akkjær-Flina*, og en Ankerkloe *ej Akkjære-Fli*.

59. *Flekkir*, S. 124, Pletter. Vi sige endnu i samme Bemærkelse *Flëkkjër*, i Singular. *ejn Flek*.

60. *Flestru*, S. 100, fleeste. I steden for dette Danske Ord sige vi endnu *flestre*.

61. *Fliota*, S. 116, ligge (for Anker). Det er vel rimeligt, at de Gamle have sagt *fljota* om et Fartoi, der ligger for Anker, i samme Hensigt, som vi sige om det her: *da ligge te Flaats*, i Modsætning nemlig af at staae paa Land, som vel alle de Gamles, endog største Fartøier, ligesom vore paa sine Tider, giorde; thi ellers bemærkede vel *fliota* hos dem, ligesom endnu hos os i samme Udtale, det, som flyde i Dansken.

62. *Fliotleika*, S. 82, Hastighed. *Fliôtleikje* bruges endnu hos os i samme Bemærkelse; dog er Adjectiv. *fliôte*, *fljôt*, *fljôtt* meer almindeligt, og bemærker hastig, tidlig, hurtig; t. Ex. *ej fljôt Rejs*, en hastig Reise; *ejt fljôtt Aur*, et tidligt Aar, naar Vaaren, Sommeren og Høsten komme før end sædvanligt; *han æ fljôte i sit Arbej*, han er hurtig i sit Arbeid, bringer det snart fra Hænderne; *fljôte te Mauls*, fremtalende.

63. *Flod*, *Fiaurru*, Sp. Reg. S. 53, Flod, Ebbe. Vi kalde det endnu *Flô*, *Fjöra*. *Fjöro* (Fiæren) betyder, som bekiendt, tillige i Norge, hvad de Danske kalde Stranden.

64. *Floknu-Skie*, S. 226, sammenpakket Skye. *Ejn Sky-Flôkje* er det almindeligste Ord hos os, som ligner denne gamle Talemaade, og bemærker en enkelt Skye; og *Sky-Flokar* de smaae Skyeknuder (om de saa kan kaldes), som drive i Vind og Storm. *Flôkje* (S. M.) er ellers enhver indviklet eller ureedt Ting, saasom *ejn Haur-Flôkje*, en sammenviklet Knude i Haaret; *ejn Gân-Flôkje*, et ureedt Stykke paa et Fiskegarn; *ejn Bu-Flôkje*, en Deel sammenviklet eller ureedt Vaar: Uld eller Lod af Faarene; *te badla Flokar* kalde vi at slaae Armene ofte om hverandre, som

man

man gior for Frost. Den Danske Talemaade erindrer jeg ikke; vor betyder efter Ordene: at svøbe Indviklinger. Vi have baade Adjectivum heraf: *flokjĕn*, *flokjæ*, *flôkje*, indviklet, ureedt, (og figurlig) fuld af Vanskeligheder og Kroglove; og Verbum *flökja*, at bringe i Urede, indvikle, bruge Kroglove.

65. *Fomir*, S. 574, Offere. Jeg troer vist, at Hr. Pontoppidans *Foner* eller *Foiner* og vort *Födn* er en Levning af dette Ord. Vort betyder her den Foræring (NB. af Madvarer aleene), som de Indbudne, der have Huusholdning, sende forud til dem, som skal holde Bryllup, og undertiden andre Giestebude; thi desuden give de til Bryllupper Brudegave i Penge (*Skaula-Pengar*), og Foræringer i Penge ved de fleeste andre Giestebude, t. Ex. *Barsöl* (Barselgilde), *Bela-Vejtla* (Jaord), *Fæster-Öl* (Trolovelse); *Liik-Vejtler* (Begravelser) aleene undtagne, hvorfor man til dem aldrig mangler Giester.

66. *Fortaulo*, Sp. Reg. S. 538, Overtalelse. *Företaala* (S. F.) er endnu omtrent det samme hos os: *da giære mökje, goa Företaalĕr* ɔ: gode Overtalelser (Formaninger) udrette meget; ligesaa sige vi: *te tælja fö ejn*, at overtale, bibringe een Grunde, hvorfor han skal handle saa eller saa.

67. *Forvitni*, S. 52, haver Lyst. Da Ordet paa dette Sted ogsaa kan taale at udtolkes: er nysgierrig, saa tvivler jeg ikke om, at vore efterfølgende Ord ere Slægt med det. Det brugeligste er Adjectiv. *forvĕtĕn*, *forvĕtæ*, *forvĕte*, nysgierrig, nysigen; *Forvĕtæbejt* (S. F.) og *Forvĕtna* (S. M.) Nysgierrighed, ere mindre brugelige, men noget meer Verbum neutr. passiv. *te forvitnast*, t. Ex. *pau ejn Ting* ɔ: at betragte en Ting for Nysgierrighed.

68. *Fráfell*, S. 312, faldt fra. Vi sige endnu *frauf ǽdl* i samme Bemærkelse, som her, (at døe, uden Tvivl), og i alle andre, hvor de Danske sige frafaldt. Præs. Ind. af dette Verbum heder *æg-fraufædle*, og Infinit. *te fraufadla*.

69. *Frett*, S. 53, efterspurgt. *Te fretta* eller *frejtta* betyder nu meer hos os at udforske og udspørge med yderlig Flid, end slethen efterspørge. Jeg troer *, de Danske bruge fritte i samme Bemærkning. *Fregit*, som her anføres som en forskiellig Læsemaade, have vi og endnu (skiønt ei meget gangbart) i vort Verbum *fræga* eller *fraaga*, der hellere bemærker, hvad *frétta*, end hvad Pontoppidan giver det, og de Tydske og Svenske endnu have Ordet. Det sammensatte Adjectiv. *folka-fræg*, t. Ex. *Jór*, (et Gaardsbrug, som behøver mange Folk til sit Drift), troer jeg hellere, kommer af det nu anførte, end af følgende Ord.

70. *Frægir*, Sp. Reg. S. 355, berømte, (Adj. Plural.) I samme Bemærkelse bruge vi endnu *fræge*, *fræg*, *frægt;* men meest bruges Superlativus heraf, *frægaste*, (de Gamles *fræguzt*, S. 164), t. Ex. *dan frægaste Kárên i bejla Lagje*, den beste, fermeste Karl i hele Lauget.

71. *Freysti*, S. 103, forsøge. Næsten i lige saa almindelig Betydning bruges vort *frejsta*, t. Ex. *te frejsta ejn Ting ut*, at forsøge en Ting fuldkommen; desuden betyder det og at erfare, saasom

* Hr. von Aphelen har det i sin Tydske Ordbog; men han er ogsaa Normand; og det er rigtigt, hvad Hr. Pontoppidan i Fortalen til sit Glossarium, i Anledning af Hr. C. Jensen, siger: At nemlig Norske let kunne forvildes i hvad som egentlig er Norsk og Dansk i deres Sprog; thi det Danske maae de lære, og det nær slægtende Modersmaal vil altid blande sig i med; derfor veed man tilsidst ei, hvad hvert tilhører.

saasom: *æg he inkje frejsta utan alt Gaat tau han*, jeg har ikke erfaret uden alt Godt af ham; hvilket kommer overeens med den Danske Talemaade: at friste en tung Skiebne. *Freistni*, S. 450, Prøve, udtales nu hos os *Frejsna* (S. M.) i samme Bemærkelse; t. Ex. *du skjë giort da fö Freisna-Skuld*, du skulde giort det for et Forsøgs Skyld. Vi have ët heraf sammensat Subst. M. og Adject., hvis ene Deels Oprindelse jeg ei kan bestemme, nemlig *Murfreisna*, Forsøg, som skeer af blot Nysgierrighed, og *murfréjstén*, - - *stæ*, - - *ste*, hengiven til nysgierrige Forsøg.

72. *Funa*, S. 95, raadne, og *faulnadum*, S. 608, visnende, har jeg antaget for at være tvende paarørende Ord, formedelst de Levninger, jeg troer at have fundet af dem hos os. Verbum *fölna*, som synes meest at ligne det sidste Ord, bemærker nok neppe andet, end at faae Dødsfarve; thi jeg mindes ei, at det bruges, uden enten om Folk, som falde i Afmagt, eller om Døde, som miste den friske Farve og blive forblegede; om dem siger man: *dej fölna burt* Verbum Neutr. Passiv. *te faust* synes mig best at udtrykkes ved det Danske visne, skiønt det nok bemærker en større Forraadnelses Grad. Saaledes siges: *Grase da faust*, Græsset det visner og ligesom bleges af Uveir. At lade Hør og Hamp undergaae den behørige Forraadnelse, kaldes: *te lata Líné, Hampén, faust*. Ligeledes om Træ, naar det, ved at gløres vaadt og tørres nogle Gange, ligesom lades visne, for deß bedre at kunne behandles og undgaae Indsvindning. Adjectiv. *faut* udtrykker det, som saaledes er behandlet.

73. *Fullsvefta*, S. 494, Anm. *, udsovet, heder endnu hos os *fudlsvövde*, *fudlsvövd*, *fudlsvövt*.

74. *Fusastur*, S. 75, villigst. Adjectiv. *füse*, *fûs*, *fûst*, have vi endnu i samme Bemærkelse, som helst sees af adskillige Com-

posita, saasom: *sprikfûst Trē*, Træ, som gierne vil revne; *ejt heimfûst Krötur*, et Creatur (Hest), som gierne vil vende hiem igien. Vi sige og om een, som let opbringes til at give Hug: *han æ fûse te slau.*

75. *Fysi*, S. 17, Lyst. *Fyseligt*, S. 19, smukt. Sprogkyndige maae dømme, om vort *fysēn*, *fysæ*, *fyse*, og *u-* (eller *o-*, som det nogle Steder i Norge, ligesom i Sverrig, bruges, s. Strøm I. 532, Anm.) *-fysen* kommer, efter Hr. Pontoppidans Formodning, af det Græske φυσάω, eller af disse gamle Ord. Jeg har aldrig ret forstaaet dem, førend jeg her fik see deres rette Bemærkelse; thi *fysēn* bruge vi ikke, uden ironice; og naar man skal tale uden Ironie, bruges enten Adverb. *inkje*, eller *ufysen*. *Fysēn* vil bemærke behagelig, da *ufysen* betyder ubehagelig, modbydelig, sviinsk. *Han æ fysēn te kaama te* ɔ: han er (ikke) god at komme til. *Ejt ufyse Vēr* ɔ: et ubehageligt Veir. *Dar æ ufyse hjau* (see *Hiá*) *dej* ɔ: der er ubehageligt (sviinsk) hos dem. — En Talemaade i et meget artigt Bonde-Vers, giort i Aafiordens Dialect i Trondhiems Stift, til Hr. Albert Tops Bryllup 172 , og trykt i Bergen, som betreffer dette, forstaae vi her ikke:

Hu ee, bille faman int foora mee fys.

XIII.

Johan Daniel Berlins

Observationer

af

Barometro, Thermometro, Vindene

og

Veiret,

for Aaret 1770,

i Trondhiem.

beqvem til at være Lensmand (Bondefoged); hun · · til at være Madmoder. Det af dette sammensatte Adject. *störfællte* betyder derimod storagtig. Vi have ellers et andet Adject., som ligner det anførte gamle meest i Udtalen: *fadlĕn, fadlæ, fadle*, men det bemærker hos os skabt, proportioneret, saasom: *ei væl fadlæ Töus*, en vel proportioneret Pige; *han æ inkje væl fadlĕn dan Hestĕn*, den Hest er ikke vel skabt.

51. *Fangi*, S. 671, Favn. *Fang* (Subst. Neutr.) betyder vel egentligst hos os, hvad de Danske kalde Skiød, t. Ex. *te sittja pau Fangje*, at sidde paa Skiødet. Men man siger og her: *te ta ejn i Fang*, at omfavne een; *te bæra naakaa i Fangje*, at bære noget indsluttet i begge sine Arme; og i denne Bemærkelse er det vel, det gamle Ord paa anførte Sted bruges. Ellers have vi og *ejn Favn*, men det bruges kun om et Længde-Maal af tre Alen: *ejt Fang Vee*, *Höy* ꝛc. er saa meget Veed (Brænde), Høe ꝛc., som man kan bære mellem Armene.

52. *Fax*, S. 100, Mankehaar. Ordet bruges nu hos os aleene om hængende Mank paa Heste, (saadan som i Danmark bruges, men her agtes for hesligt), samt som Løven har, og man bilder sig ind at have seet paa den foregivne Søeorm.

53. *Fe*, Sp. Reg. S. 32, Gods. Hos os er og denne Bemærkelse aflagt, og bruges kun (dog med de Gamles Udtale) i sin oprindelige, om Fæet, helst om Nøds-Creature, og allermeest om dem, som ere sammenkiøbte til Udførsel eller Slagtning.

54. *Fengnum*, S. 5, havde faaet. Vor Udtale af Adject. verbale eller Particip. Verbi faae (Hardang. *fau*) er næsten som den gamle, nemlig *fængjĕn*, *fængjæ*, *fængje*, i Plural. *fængne*, faaede, bekomne.

55. *Festar*, S. 421, Kiæder. *Ej Fæst*, i Plurali *Fæstér*, bruge vi nu aleene til at betegne de Touge med, hvorved Jægter og Baade fastgiøres.

56. *Fimari*, S. 83, rask. Det heder endnu hos os *féme, fém, fémt*; t. Ex. *han æ féme pau Fötne*, han er gesvindt paa Beenene, rask til Fods; *Eld-fémt*, det, som let kan fange Ild. De Gamles *Fimleik*, S. 83, Hastighed, er endnu et godt Hardangersk Subst. Masc. om noget, som giøres hurtigt.

57. *Fittiar*, S. 179, Baglaller. Dette Ord findes uden Tvivl igien i vore *Fætar*, det er den nederste Deel af Huden paa Nøds og Renodyrs Bagfødder. De regnes fra det Sted, Laaret bliver smalt, og saa ned ad, og af dem giøres et Slags Huudskoe, som agtes baade økonomiske og meget gode, kaldet *Fæta-Skoe*. Huden afflaaes da saaledes, at i Steden for man ellers skiærer Huden op indvendig paa Laaret, ridses den da op langs ned efter den fremmerste Kant forbi Ankelklovene (Linnæi tali succenturiati? Hardangersk *Natklöuér*). Skoene giøres da saaledes, at de for Snuden eller Taaen blive heele, ved det, at det posede Skind paa Dyrets Hæl (*Hökl*, Hardang.) bliver Snuden, syes sammen paa begge Sider til Risten, og endelig bag til, som sædvanlig, saa at *Natklöuane* komme at staae een paa hver Side af Hælen. Af Renshuud bruges *Fæta-Skoe* laadne til Vinter-Skoe, og agtes ypperlige for Varme i tør Frost og Snee. Huden til et Par koster 16 til 24 Skilling, efter dens Godhed. Af Nød bruges de meest sorte og smurte, som andet Læder.

58. *Fleininn*, Sp. R. S. 116, (Anker-) Kloen, heder endnu paa Hardangersk *Akkjær-Flina*, og en Ankerkloe *ej Akkjære-Fli*.

59. *Flekkir*, S. 124, Pletter. Vi sige endnu i samme Bemærkelse *Flékkjér*, i Singular. *ejn Flek*.

60. *Flestra*, S. 100, fleeste. I steden for dette Danske Ord sige vi endnu *flestre*.

61. *Fliota*, S. 116, ligge (for Anker). Det er vel rimeligt, at de Gamle have sagt *fljota* om et Fartoi, der ligger for Anker, i samme Hensigt, som vi sige om det her: *da ligge te Flaats*, i Modsætning nemlig af at staae paa Land, som vel alle de Gamles, endog største Fartoier, ligesom vore paa sine Tider, giorde; thi ellers bemærkede vel *fliota* hos dem, ligesom endnu hos os i samme Udtale, det, som flyde i Dansken.

62. *Fliotleika*, S. 82, Hastighed. *Fliôtleikje* bruges endnu hos os i samme Bemærkelse; dog er Adjectiv. *fliôte*, *fljôt*, *fljôtt* meer almindeligt, og bemærker hastig, tidlig, hurtig; t. Ex. *ej fljôt Rejs*, en hastig Reise; *ejt fljôtt Aur*, et tidligt Aar, naar Vaaren, Sommeren og Høsten komme før end sædvanligt; *han æ fljôte i sit Arbej*, han er hurtig i sit Arbeid, bringer det snart fra Hænderne; *fljôte te Mauls*, fremtalende.

63. *Flod*, *Fiaurru*, Sp. Reg. S. 53, Flod, Ebbe. Vi kalde det endnu *Flô*, *Fjöra*. *Fjöro* (Fiæren) betyder, som bekiendt, tillige i Norge, hvad de Danske kalde Stranden.

64. *Floknu-Skie*, S. 226, sammenpakket Skye. *Ejn Sky-Flôkje* er det almindeligste Ord hos os, som ligner denne gamle Talemaade, og bemærker en enkelt Skye; og *Sky-Flokar* de smaae Skyeknuder (om de saa kan kaldes), som drive i Vind og Storm. *Flôkje* (S. M.) er ellers enhver indviklet eller ureedt Ting, saasom *ejn Haur-Flôkje*, en sammenviklet Knude i Haaret; *ejn Gân-Flôkje*, et ureedt Stykke paa et Fiskegarn; *ejn Bu-Flôkje*, en Deel sammenviklet eller ureedt Vaar; Uld eller Lod af Faarene; *te badla Flokar* kalde vi at slaae Armene ofte om hverandre, som

man gior for Frost. Den Danske Talemaade erindrer jeg ikke; vor betyder efter Ordene: at svøbe Indviklinger. Vi have baade Adjectivum heraf: *flokjên*, *flokjæ*, *flôkje*, indviklet, ureedt, (og figurlig) fuld af Vanskeligheder og Kroglove; og Verbum *flökja*, at bringe i Urede, indvikle, bruge Kroglove.

65. *Fomir*, S. 574, Offere. Jeg troer vist, at Hr. Pontoppidans *Foner* eller *Foiner* og vort *Födn* er en Levning af dette Ord. Vort betyder her den Foræring (NB. af Madvarer aleene), som de Indbudne, der have Huusholdning, sende forud til dem, som skal holde Bryllup, og undertiden andre Giestebude; thi desuden give de til Bryllupper Brudegave i Penge (*Skaula-Pengar*), og Foræringer i Penge ved de fleeste andre Giestebude, t. Ex. *Barsöl* (Barselgilde), *Bela-Vejtla* (Jaord), *Fæster-Öl* (Trolovelse); *Liik-Vejtlêr* (Begravelser) aleene undtagne, hvorfor man til dem aldrig mangler Giester.

66. *Fortaulo*, Sp. Reg. S. 538, Overtalelse. *Företaula* (S. F.) er endnu omtrent det samme hos os: *da giære mökje*, *goa Företaalêr* ɔ: gode Overtalelser (Formaninger) udrette meget; ligesaa sige vi: *te tælja fö ejn*, at overtale, bibringe een Grunde, hvorfor han skal handle saa eller saa.

67. *Forvitni*, S. 52, haver Lyst. Da Ordet paa dette Sted ogsaa kan taale at udtolkes: er nysgierrig, saa tvivler jeg ikke om, at vore efterfølgende Ord ere Slægt med det. Det brugeligste er Adjectiv. *forvêtên*, *forvêtæ*, *forvête*, nysgierrig, nysigen; *Forvêtæbejt* (S. F.) og *Forvêtna* (S. M.) Nysgierrighed, ere mindre brugelige, men noget meer Verbum neutr. passiv. *te forvitnast*, t. Ex. *pau ejn Ting* ɔ: at betragte en Ting for Nysgierrighed.

68. *Fráfell*, S. 312, faldt fra. Vi sige endnu *fraufëdl* i samme Bemærkelse, som her, (at døe, uden Tvivl), og i alle andre, hvor de Danske sige frafaldt. Præs. Ind. af dette Verbum heder *æg-fraufædle*, og Infinit. *te fraufadla*.

69. *Frett*, S. 53, efterspurgt. *Te fretta* eller *frejtta* betyder nu meer hos os at udforske og udspørge med yderlig Flid, end slethen efterspørge. Jeg troer *, de Danske bruge fritte i samme Bemærkning. *Fregit*, som her anføres som en forskiellig Læsemaade, have vi og endnu (skiønt ei meget gangbart) i vort Verbum *fræga* eller *fraaga*, der hellere bemærker, hvad *frëtta*, end hvad Pontoppidan giver det, og de Tydske og Svenske endnu have Ordet. Det sammensatte Adjectiv. *folka-fræg*, t. Ex. *Jör*, (et Gaardsbrug, som behøver mange Folk til sit Drift), troer jeg hellere, kommer af det nu anførte, end af følgende Ord.

70. *Frægir*, Sp. Reg. S. 355, berømte, (Adj. Plural.) I samme Bemærkelse bruge vi endnu *fræge*, *fræg*, *frægt*; men meest bruges Superlativus heraf, *frægaste*, (de Gamles *fræguzt*, S. 164), t. Ex. *dan frægaste Kárën i bejla Lagje*, den beste, fermeste Karl i hele Lauget.

71. *Freysti*, S. 103, forsøge. Næsten i lige saa almindelig Betydning bruges vort *frejsta*, t. Ex. *te frejsta ejn Ting ut*, at forsøge en Ting fuldkommen; desuden betyder det og at erfare, saasom

* Hr. von Aphelen har det i sin Tydske Ordbog; men han er ogsaa Normand; og det er rigtigt, hvad Hr. Pontoppidan i Fortalen til sit Glossarium, i Anledning af Hr. C. Jensen, siger: At nemlig Norske let kunne forvildes i hvad som egentlig er Norsk og Dansk i deres Sprog; thi det Danske maae de lære, og det nær slægtende Modersmaal vil altid blande sig i med; derfor veed man tilsidst ei, hvad hvert tilhører.

saasom: *æg he inkje frejsta utan alt Gaat tau han*, jeg har ikke erfaret uden alt Godt af ham; hvilket kommer overeens med den Danske Talemaade: at friste en tung Skiebne. *Freistni*, S. 450, Prøve, udtales nu hos os *Frejsna* (S. M.) i samme Bemærkelse; t. Ex. *du skjê giort da fö Freisna Skuld*, du skulde giort det for et Forsøgs Skyld. Vi have at heraf sammensat Subst. M. og Adject., hvis ene Deels Oprindelse jeg ei kan bestemme, nemlig *Marfreisna*, Forsøg, som skeer af blot Nysgierrighed, og *marfréjstên*, - - *stæ*, - - *ste*, hengiven til nysgierrige Forsøg.

72. *Funa*, S. 95, raadne, og *faulnadum*, S. 608, visnende, har jeg antaget for at være tvende paarørende Ord, formedelst de Levninger, jeg troer at have fundet af dem hos os. Verbum *fölna*, som synes meest at ligne det sidste Ord, bemærker nok neppe andet, end at faae Dødsfarve; thi jeg mindes ei, at det bruges, uden enten om Folk, som falde i Afmagt, eller om Døde, som miste den friske Farve og blive forblege; om dem siger man: *dej fölna burt* Verbum Neutr. Passiv. *te faust* synes mig best at udtrykkes ved det Danske visne, skiønt det nok bemærker en større Forraadnelses Grad. Saaledes siges: *Grase da faust*, Græsset det visner og ligesom bleges af Uveir. At lade Hør og Hamp undergaae den behørige Forraadnelse, kaldes: *te lata Líné, Hampên, faust*. Ligeledes om Træ, naar det, ved at giøres vaadt og tørres nogle Gange, ligesom lades visne, for deß bedre at kunne behandles og undgaae Indsvinding. Adjectiv. *faut* udtrykker det, som saaledes er behandlet.

73. *Fullsvefta*, S. 494, Anm.*, udsovet, heder endnu hos os *fudlsvövde*, *fudlsvövd*, *fudlsvövt*.

74. *Fusastur*, S. 75, villigst. Adjectiv. *fúse*, *fûs*, *fûst*, have vi endnu i samme Bemærkelse, som helst sees af adskillige Com-

posita, saasom: *sprikfüst Trê*, Træ, som gierne vil revne; *ejt heimfüst Krötur*, et Creatur (Hest), som gierne vil vende hiem igien. Vi sige og om een, som let opbringes til at give Hug: *han æ füse te slau.*

75. *Fysi*, S. 17, Lyst. *Fyseligt*, S. 19, smukt. Sprogkyndige maae dømme, om vort *fysên*, *fysæ*, *fyse*, og *u-* (eller *o-*, som det nogle Steder i Norge, ligesom i Sverrig, bruges, s. Strøm I. 532, Anm.) *-fysen* kommer, efter Hr. Pontoppidans Formodning, af det Græske φυσάω, eller af disse gamle Ord. Jeg har aldrig ret forstaaet dem, forend jeg her fik see deres rette Bemærkelse; thi *fysên* bruge vi ikke, uden ironice; og naar man skal tale uden Ironie, bruges enten Adverb. *inkje*, eller *ufysen*. *Fysên* vil bemærke behagelig, da *ufysen* betyder ubehagelig, modbydelig, sviinsk. *Han æ fysên te kaama te* ɔ: han er (ikke) god at komme til. *Ejt ufyse Vêr* ɔ: et ubehageligt Veir. *Dar æ ufyse hjau* (see *Hiá*) *dej* ɔ: der er ubehageligt (sviinsk) hos dem. — En Talemaade i et meget artigt Bonde-Vers, giort i Aafiordens Dialect i Trondhiems Stift, til Hr. Albert Tops Bryllup 172 , og trykt i Bergen, som betreffer dette, forstaae vi her ikke:

Hu ee, bille faman int foora mee fys.

XIII.

Johan Daniel Berlins

Observationer

af

Barometro, Thermometro, Vindene

og

Veiret,

for Aaret 1770,

i Trondhiem.

I dette Aar er den største Høide af Barometro observeret den 28de April, da det steeg til 28 Tommer 5½ Linie; og den mindste Høide den 18de Februarii, da det sank til 26 Tommer 4¼ Linie.

Af Thermometro er den største Høide bleven observeret den 25de Julii, da det steeg 20¾ Grad over Iis-Puncten til Heede; og den 7de Januarii sank det dybest, som var 16 Grad under Iis-Puncten, til Kulde.

Januarius.

Barom.	Therm.	Viind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
27. 11	K. 2	N. V.	Drivesk.m.Snee og st.Blæst	Drivsk.m.Sn. Nordl.o.Bl.
28. 0	½	N. V.	Drivesk. med Snee, og stille.	Tykt og stille.
27. 10	3	S. V.	Tykt og stille.	Tykt, Regn og stærk Blæst.
2¾	3	N. V.	Drivesk. med Snee og Blæst.	Tykt og Blæst.
6	6½	S. O.	Tykt og vindigt.	Tykt og vindigt.
8	9	S. O.	Klart og stille.	Klart og stille.
28. 1¾	16	S. O.	idem.	idem.
½	14¾	S. O.	Tykt og vindigt.	Klart og vindigt.
27. 7	14½	S. O.	Klart og stille.	Klart og stille.
5	12¼	S.	Tykt og stille.	idem.
10¼	2¼	N. V.	Klart og stille.	Klart og Blæst.
10	5¼	S. V.	Snee og vindigt.	Regn og Blæst.
8½	H. 1	V.	Tykt, Slud og vindigt.	Tykt, Snee og vindigt.
3½	K. ½	S. O.	Snee og stille.	Regn og vindigt.
3¾	3	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
3¾	8½	S. O.	Tykt og vindigt.	Klart og Blæst.
8	11½	S. V.	Drivesk. med Snee og Blæst	Tykt og stille.
28. ½	4¾	S. O.	idem.	Klart og Blæst.
27. 8	12¼	S. V.	Klart og vindigt.	Tykt og stille.
6	3¼	S. V.	idem.	idem.
5¾	7½	S. O.	Klart og stille.	idem.
4½	2¼	S.	Tykt, og stærk Blæst.	Tykt og Blæst.
6	H. 2	S.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og stille.
9¼	1	N. V.	Tykt, Regn og stille.	Tykt og vindigt.
28. 2	K. ½	S. V.	Tykt og stille.	Regn og stille.
¾	H. 1½	V.	Smaat Regn og stille.	Nordlys. Klart og stille.
27. 9¾	K. 3	S. V.	Tykt og stille.	Tykt, og stærk Blæst.
11	H. 2¾	S. V.	Regn og Storm.	Nordl., Drivsk. og st. Blæst.
28. 1	1	S. V.	Slud og vindigt.	Regn og Blæst.
27. 8	4	S. V.	Regn og Blæst.	Regn og vindigt.
8	2	V.	Driveskyer og vindigt.	Nordlys. Klart og stille.

Februarius.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 9	H. ½	S. V.	Tykt og vindigt.	Tykt, Regn og stærk Blæst.
2	4¾	3¼	S. P.	Regn og Blæst.	Tykt, Regn og vindigt.
3	1½	2	N. V.	Slud og stærk Blæst.	Tykt, Snee og stærk Blæst.
4	1½	K. ¼	N. V.	Snee og Blæst.	Snee, og stærk Blæst.
5	5¾	¾	S. V.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
6	5¾	2	S. V.	idem.	idem.
7	6¼	5¼	S.	Klart og stille.	Tykt, Snee og vindigt.
8	28. ½	5	S. O.	Tykt og stille.	idem.
9	27. 10¾	H. 3¼	S.	idem.	Tykt og stille.
10	9½	2	V.	Smaat Regn og vindigt.	idem.
11	9	2¼	S. V.	Tykt og vindigt.	Tykt og Blæst.
12	4¾	2	V.	idem.	idem.
13	28. 0	K. 3¼	S.	Tykt og stille.	Lynild, Slud og vindigt.
14	27. 3¾	H. 3	V.	Regn og Blæst.	Tykt, Snee og Blæst.
15	28. 1¼	K. 1¼	S. V.	Snee og vindigt.	Tykt og stille.
16	27. 4	H. ¾	S. V.	Tykt og stille.	Tykt og vindigt.
17	26. 10¼	K. 1¼	S.	Tykt, og stærk Blæst.	Tykt, og stærk Blæst.
18	4½	1¼	S. O.	Tykt og stille.	Snee og vindigt.
19	9¼	1	S. O.	Klart og stille.	Tykt og Blæst.
20	27. 5¼	2¼	O.	idem.	Nordlys, klart og vindigt.
21	9¼	9	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
22	10¾	6¾	S. O.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
23	28. 1¾	9¾	S. O.	Tykt og stille.	idem.
24	3	12½	S.	idem.	Tykt og stærk Blæst.
25	27. 11	H. 1¼	V.	Slud og stille.	Nordlys; klart og stille.
26	10	1½	N. V.	Klart og stille.	Tykt og stille.
27	9½	K. 2	S. V.	Driveskyer og stille.	Klart og vindigt.
28	8	3¼	S.	Klart og stille.	Nordlys, Drivesk. o. vindigt.

Martius.

Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
27. 8¼	K. 8	S. O.	Klart og vindigt.	Tykt og stille.
3	5	S. O.	idem.	idem.
4¼	6	S. O.	idem.	idem.
6¾	4¼	S.	Klart og stille.	Klart og stille.
10	7	S.	Tykt og stille.	Tykt og vindigt.
28. ½	9	S.	idem.	Tykt og stille.
1¼	11¾	S. O.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
1¾	12	N. O.	idem.	idem.
½	11	O.	idem.	idem.
¾	12	O.	idem.	Klart og stille.
1	11½	S. O.	idem.	idem.
¾	10¼	S.	idem.	Klart og vindigt.
¼	11¼	S.	idem.	Driveskyer og stille.
1¼	8	S.	idem.	Nordlys, klart og vindigt.
2	13	S. O.	idem.	idem.
27.11	13	S. O.	idem.	Klart og vindigt.
9¼	6	S.	idem.	idem.
9	11	S.	idem.	Nordlys, klart og stille.
7¾	11½	N.	Snee og stille.	Drivesk. med Snee og Blæst.
11½	3½	S.	Driveskyer og stille.	Nordl., Driveskyer og stille.
28. 0	3¼	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
2¼	7½	S. O.	Klart og stille.	Klart og Blæst.
¼	3½	S.	Drivesk. med Snee, og stille.	Snee og Blæst.
¾	7	O.	Klart og stille.	Klart og stille.
28. 0	11	S. O.	idem.	Tykt og vindigt.
27.10¼	6	N. V.	Snee og stille.	Tykt og stille.
9¾	4	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og Blæst.
4¼	1½	N.	Snee og Blæst.	Snee og Blæst.
3	4	N.	Snee og vindigt.	Tykt og stille.
4¾	9	N. V.	idem.	Drivesk. med Snee og Blæst.
5	2¼	N. V.	Driveskyer og stille.	Klart og stille.

Dagene.	Aprilis.				
	Baromt.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 1¾	K. 4	N. V.	Klart og stille.	Tykt, Snee og Blæst.
2	7¾	4	N. O.	idem.	Klart og stille.
3	11	2	S.	idem.	idem.
4	8½	6½	S.	idem.	idem.
5	5¼	7½	S.	idem.	Driveskyer og stille.
6	4¾	1¾	N. O.	idem.	Klart og stille.
7	3¼	1	N. O.	idem.	Snee og vindigt.
8	3	H. 2¼	S. O.	Klart og Blæst.	Tykt og stille.
9	6	1¾	S. O.	Tykt og stille.	idem.
10	8	0	S. O.	Klart og stille.	idem.
11	9¾	H. 1½	S. O.	Tykt og stille.	Nordlys, Driveskyer o. stille.
12	28. 2	1½	N.	Driveskyer og stille.	Nordlys, klart og stille.
13	1¾	K. ¾	S.	Klart og stille.	idem.
14	27. 11½	H. ¼	S.	Tykt og stille.	Driveskyer og stille.
15	10¾	2¾	S. V.	idem.	Tykt og stille.
16	10½	3	S.	Driveskyer og stille.	Klart og stille.
17	7½	2¾	S. V.	idem.	Driveskyer og stille.
18	7¼	3	S. V.	Drivesk. m. sm. Regn og stille.	Tykt og stille.
19	8¼	5	S.	Klart og vindigt.	Klart og vindigt.
20	9	4	S.	idem.	Klart og stille.
21	8¾	3¼	S. O.	idem.	idem.
22	8½	2	N. O.	Tykt og vindigt.	Tykt og stille.
23	6¼	2	N. O.	idem.	Nordlys, klart og stille.
24	9	7¾	S. O.	Klart og Blæst.	Driveskyer og stille.
25	28. 1¼	7	S. O.	Klart og stille.	Regn og stille.
26	1½	3	S. O.	Tykt, smaat Regn og stille.	Tykt, smaat Regn og stille.
27	2¾	3½	V.	Smaat Regn og stille.	Tykt og stille.
28	5½	4	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og Blæst.
29	4¼	3	S. V.	Driveskyer og Blæst.	Tykt og vindigt.
30	27. 10¼	4¼	V.	Regn og stærk Blæst.	Drivesk. m. Regn og Blæst.

Majus.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 7½	H. 2	N. V.	Drivsk.m.Regn,Snee o.Bl.	Drivsk.m.Regn,Sneeo.Bl.
2	7	2	N. V.	Drivesk.med Snee og Blæst.	Drivesk. med Snee og Blæst.
3	9½	1	N. V.	idem.	Drivesk.m.Snee, og vindigt.
4	8¼	5¾	S. O.	Klart og Blæst.	Tykt og vindigt.
5	9¾	7½	N. V.	idem.	Klart og stille.
6	28. 0	5¼	S.	idem.	idem.
7	½	10¼	S.	Klart og stille.	idem.
8	27.11¼	12	N. V.	Klart og vindigt.	Tykt og vindigt.
9	9½	7	O.	Tykt og vindigt.	Driveskyer og vindigt.
10	10½	6	S. O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
11	28. ¾	10¼	S.	Klart og stille.	Klart og stille.
12	1	10½	S.	idem.	idem.
13	1½	15	S.	idem.	idem.
14	2¾	15	S.	idem.	idem.
15	3½	15¾	S. O.	idem.	idem.
16	4½	15¾	S. O.	idem.	idem.
17	5	15¾	S. O.	idem.	idem.
18	4¾	15¾	S. V.	idem.	idem.
19	4¾	15½	S.	idem.	Klart og vindigt.
20	2¾	15¼	N. V.	idem.	idem.
21	½	15¾	N. V.	idem.	idem.
22	27.11	12½	N. V.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
23	10¾	10¾	N. V.	idem.	Driveskyer og vindigt.
24	28. 0	9¾	N.	idem.	Klart og vindigt.
25	1¾	8½	N.	Tykt og vindigt.	Tykt og vindigt.
26	¾	9	N. O.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og vindigt.
27	28. 0	8	N. O.	Klart og vindigt.	Klart og stille.
28	27.11½	8	N. O.	idem.	idem.
29	28. ¼	9	N. O.	idem.	Driveskyer og vindigt.
30	27.11½	5	N. V.	Tykke Drivsk.m.Hagl,Regn,Bl.	Tykke Driveskyer og vindigt.
31	10	6½	N. O.	Tykke Driveskyer og Blæst.	Klart og Blæst.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
				Junius.	
1	27. 9½	H. 9	N. O.	Tykke Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og Blæst.
2	10¾	9½	S. O.	Driveskyer og Blæst.	idem.
3	11½	10¼	S. O.	Tykt og Blæst.	Tykt, og stærk Blæst.
4	7	10	S. O.	Tykt og stærk Blæst.	Klart og vindigt.
5	5½	15½	S.	Klart og stille.	Driveskyer og vindigt.
6	9½	10¾	S. O.	Driveskyer og stille.	Klart og stille.
7	9	13¼	O.	Klart og stille.	Tykt og stille.
8	8¾	10½	S. V.	Drivsk. m. sm. Regn, og stille.	Drivesk. med Regn, og stille.
9	9½	9¾	V.	idem.	Klart og stille.
10	7¾	12	S. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og vindigt.
11	10¼	11	N. V.	idem.	Driveskyer og stille.
12	4¾	13½	V.	idem.	Regn og Blæst.
13	2¼	14	S. V.	idem.	Tykt og stille.
14	7	11	S. V.	Drivesk. med Regn og Blæst.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
15	8¼	13	S. O.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
16	6¾	11¼	N. V.	Drivesk. med Regn, og stille.	Klart og stille.
17	6	13½	N. V.	Klart og stille.	Drivesk. med Regn, og stille.
18	7½	9¾	N. V.	Drivesk. m. Regn og Blæst.	idem.
19	9¾	10¾	N. V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	Klart og vindigt.
20	10¼	13	V.	Klart og stille.	Driveskyer og vindigt.
21	9½	10¾	O.	Driveskyer m. Regn, og stille.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
22	11½	12½	N. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
23	11¾	14¾	N. V.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
24	28. 0	14¾	S. V.	idem.	Klart og stille.
25	27. 11½	16	N.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
26	11	17½	S.	idem.	Klart og stille.
27	28. 0	18	S.	idem.	idem.
28	27. 10¼	19	V.	idem.	idem.
29	9½	19	S.	idem.	idem.
30	10½	18½	S.	Tordenskyer og vindigt.	Tordenskyer og vindigt.

Dagene	Julius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	28. 0	H. 16½	S.	Tykt og stille.	Tordenskyer og stille.
2	¼	18½	S.	Klart og stille.	Klart og stille.
3	¼	15½	S. V.	Driveskyer og Blæst.	TykkeDrivsk. m. Regn, vind.
4	27. 10¼	10½	N. V.	idem.	Driveskyer og Blæst.
5	9½	13¾	S. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
6	9¼	17¾	S.	Klart og stille.	idem.
7	8¼	16½	N. V.	Tordenskyer og Blæst.	Tykt og Blæst.
8	8¾	11½	N. V.	Tykt og Blæst.	Tykt og vindigt.
9	9	12¼	N. O.	idem.	Tykt og stille.
10	9¾	14	O.	Klart og stille.	Driveskyer og stille.
11	10	16	N. O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og vindigt.
12	28. ¼	14	N. V.	Klart og Blæst.	Driveskyer og stille.
13	¾	13	N. V.	Tykt og stille.	Tykt, Regn og stille.
14	½	11½	N. V.	idem.	idem.
15	27. 10	17	S. V.	idem.	Tykt og stille.
16	9½	13¾	S. V.	idem.	idem.
17	5	19	S.	Tordenskyer og Blæst.	Klart og vindigt.
18	7	17	S.	idem.	Driveskyer og stille.
19	6¼	18	S.	idem.	idem.
20	7¼	17	S.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
21	11¼	16	N. V.	Drivsk. m. sm. Regn, og stille.	Driveskyer og stille.
22	28. 3¾	14	S. V.	idem.	Klart og stille.
23	4½	17¼	S. V.	Klart og stille.	idem.
24	3¼	19½	S. O.	idem.	Driveskyer og stille.
25	1¾	20¼	S. O.	Klart og vindigt.	idem.
26	1½	18¾	S.	idem.	idem.
27	1¾	17¾	S. V.	idem.	idem.
28	½	18½	S. V.	Klart og stille.	Klart og stille.
29	27. 10	18¾	S. V.	Tordensk. med Tord. og stille.	Lynild m. Tord., Regn og Bl.
30	9¼	15½	S. V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	Driveskyer og stille.
31	10½	14	S. V.	Regn og stille.	idem.

Dagene	Augustus.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 8½	H. 18	S. V.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og Blæst.
2	10¾	17½	S. V.	idem.	Klart og stille.
3	28. ¼	17¼	V.	Klart og stille.	Drivesk. med Regn og Blæst.
4	½	15¼	N. V.	Regn og stille.	Driveskyer og stille.
5	1¼	14¼	N. V.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
6	2¼	12½	V.	Drivesk. med Regn og Blæst.	idem.
7	2½	11	V.	idem.	idem.
8	1	13¾	V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	idem.
9	27. 11½	15¼	S. V.	Driveskyer og stille.	idem.
10	7¾	13¾	N. V.	Regn og vindigt.	Driveskyer og stille.
11	8¾	12	N. V.	Driveskyer og stille.	idem.
12	8½	12	O.	Klart og stille.	Tykt, Regn og stille.
13	8¾	11¾	V.	idem.	Tykt og stille.
14	10	10½	V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	Tykt, Regn og stille.
15	9¾	13¼	S. V.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
16	10	13¼	V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
17	9	14	N. V.	Driveskyer og stille.	idem.
18	8	14	N. V.	Tykke Driveskyer og Blæst.	Tykke Driveskyer og vindigt.
19	9¼	13	N. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
20	10	15¾	S. V.	idem.	idem.
21	10½	15½	N.	Tykt og stille.	Klart og stille.
22	8½	17½	S. O.	Driveskyer og Blæst.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
23	8	14	N. V.	idem.	Driveskyer og stille.
24	8½	12	N. V.	Driveskyer og stille.	idem.
25	10½	11¼	N. V.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
26	10¾	11	N. V.	idem.	idem.
27	28. 0	11¼	N. V.	idem.	Driveskyer m. Regn, og stille.
28	27. 11¾	10¾	N. V.	Drivesk. m. Regn og Blæst.	idem.
29	28. ¼	10½	N. V.	Drivesk. med Regn, og stille.	idem.
30	27. 11¾	12	N. V.	idem.	Driveskyer og stille.
31	28. ¾	12½	S. V.	Klart og stille.	Klart og stille.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
				September.	
1	28. 1	H. $12\frac{1}{4}$	S. V.	Klart og stille.	Klart og stille.
2	$1\frac{1}{2}$	15	S. O.	idem.	Nordlys. Klart og stille.
3	$2\frac{3}{4}$	$14\frac{3}{4}$	S. O.	idem.	Klart og stille.
4	$2\frac{1}{2}$	$14\frac{1}{2}$	S. O.	idem.	idem.
5	1	14	S. O.	idem.	idem.
6	$\frac{3}{4}$	$13\frac{1}{2}$	S. O.	idem.	idem.
7	28. 0	11	S. V.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
8	27. 10	$11\frac{1}{2}$	V.	Driveskyer og stille.	idem.
9	10	$10\frac{1}{2}$	N. V.	Tykke Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
10	$10\frac{1}{4}$	$10\frac{1}{4}$	S.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
11	8	$9\frac{1}{2}$	N. V.	Klart og vindigt.	Nordlys, klart og stille.
12	7	9	N. V.	Klart og stille.	Tykt, Regn og stille.
13	$6\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{2}$	S. O.	idem.	Driveskyer og stille.
14	$9\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{4}$	S. O.	idem.	idem.
15	$11\frac{3}{4}$	$11\frac{1}{4}$	N. V.	idem.	idem.
16	28. $1\frac{3}{4}$	$10\frac{1}{4}$	N. V.	idem.	idem.
17	27. $10\frac{1}{4}$	$12\frac{1}{4}$	N. V.	idem.	Nordlys. Klart og stille.
18	28. $\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{4}$	N. V.	idem.	idem.
19	27. 11	$10\frac{1}{4}$	S.	Driveskyer og stille.	Tykt, Regn og stille.
20	$9\frac{1}{2}$	11	S.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
21	$10\frac{1}{4}$	$11\frac{1}{2}$	S.	idem.	idem.
22	$10\frac{1}{4}$	$9\frac{1}{4}$	N. O.	idem.	Driveskyer og stille.
23	10	$8\frac{3}{4}$	N. O.	Tykt og Blæst.	Nordlys, klart og stille.
24	$9\frac{1}{4}$	$8\frac{3}{4}$	N. O.	idem.	Nordlys, klart og vindigt.
25	10	$8\frac{1}{2}$	N. O.	Klart og Blæst.	idem.
26	$7\frac{3}{4}$	8	S.	Driveskyer og stærk Blæst.	idem.
27	26. $11\frac{1}{4}$	8	N. V.	Tykt, Regn og vindigt.	Tykt, Regn og Blæst.
28	27. $6\frac{1}{2}$	6	N. V.	Drivesk. m. Regn og Blæst.	Drivesk. med Regn og Blæst.
29	$11\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{4}$	N. V.	Drivesk. med Slud og Blæst.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
30	28. 0	$7\frac{3}{4}$	V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	idem.

Dagene.	October.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	28. 2	H. 6	V.	Drivesk.m.Regn,og vindigt.	Drivesk.m.Regn,og vindigt.
2	1¼	6¼	N. V.	Drivsk.m.Regn og st.Blæst.	idem.
3	1¼	6¾	N. V.	Taaget og stille.	idem.
4	½	8	N. V.	Regn og stille.	Tykt, Regn og stille.
5	27. 10	7	N. V.	Driveskyer og stille.	Drivesk. med Regn, og stille.
6	5¾	6½	N. V.	Regn og stille.	Driveskyer og stille.
7	8¼	7	S. V.	Drivesk.m.Regn og vindigt.	Drivesk. m. Regn og Storm.
8	8	5¼	S. V.	idem.	Drivesk.m.Regn,og vindigt.
9	10	7	V.	idem.	Tykt, Regn og vindigt.
10	4¼	5¼	V.	Regn og vindigt.	Tykt. Regn og stille.
11	1½	3	V.	idem.	Tykt,Regn, Lynild o. vindigt.
12	3½	3¼	S. V.	idem.	Tykt og stille.
13	5	3	S. V.	Tykt og stille.	Tykt, Regn og stille.
14	4¼	3	N. V.	Drivesk.m.Regn,og vindigt.	Klart og stille.
15	6¼	K. ¼	S. V.	Klart og stille.	idem.
16	10¾	H. ½	S.	idem.	Nordlys, klart og stille.
17	28. 1	K. 2	S. O.	idem.	idem.
18	28. 0	H. 2½	S. O.	Tykt og Blæst.	Tykt og Blæst.
19	27. 8¼	7½	S. O.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og vindigt.
20	7½	10½	S.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og Blæst.
21	8¾	5	S. O.	Driveskyer og stille.	Tykt, Regn og stille.
22	5	8½	S. O.	Driveskyer og Blæst.	Nordlys. Klart og stille.
23	5	5	S. O.	Klart og vindigt.	Tykt, Regn og stille.
24	4	2½	S. O.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og vindigt.
25	5¼	¼	S.	Klart og stille.	Nordlys, klart og vindigt.
26	7¾	K. 1½	S.	Klart og stille.	Tykt og stille.
27	8½	H. 1	S.	Driveskyer og vindigt.	Tykt, Regn og stille.
28	8¼	1¼	N. O.	Tykt og vindigt.	Tykt og vindigt.
29	7½	1½	N. O.	Tykt og vindigt.	idem.
30	8½	1½	N. O.	Klart og vindigt.	Klart og vindigt.
31	9¾	K. 0	N. O.	Klart og vindigt.	idem.

November.

Barom.	Therm.	Wind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
28. ½	K. ¾	N. O.	Driveskyer og vindigt.	Klart og stille.
¾	3¼	N. O.	idem.	Regn og stille.
27. 7¼	H. 2	S. V.	Regn og stille.	Driveskyer og stille.
7	1¼	S. V.	Driveskyer og vindigt.	idem.
2¼	1	S. V.	Tykt og stille.	Driveskyer og vindigt.
2	3½	S. O.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
6	K. 2	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og vindigt.
10	2½	S.	idem.	Nordlys, klart og stille.
7	1¾	S. O.	Klart og vindigt.	Klart og vindigt.
3¼	0	S. O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
7¼	1	S.	Taaget og stille.	Tykt og stille.
5½	0	S. V.	idem.	Tykt og vindigt.
9	1	V.	Drivsk.m.sm.Sn. og Blæst.	Tykt, Snee og vindigt.
9	2	S. V.	Snee og Blæst.	Tykt, Snee og stærk Blæst.
10¾	H. ¼	N. O.	Driveskyer og vindigt.	Nordlys, klart og vindigt.
28. 3	K. 11	S. O.	Klart og vindigt.	idem.
¾	7¼	S.	Tykt, lidt Snee og vindigt.	idem.
27. 10¼	11	S.	Klart og vindigt.	Tykt og vindigt.
28. 2¼	3	N. V.	Snee og vindigt.	Nordl., Drivesk. og vindigt.
27. 2¾	6	S. O.	Drivesk.m.Snee, og vindigt.	Drivesk.m.Snee, og vindigt.
4¼	2¼	S. O.	idem.	idem.
6¼	4¾	S. V.	idem.	idem.
8¼	3¼	S. V.	idem.	Tykt, Snee og vindigt.
9¾	7	S.	Klart og vindigt.	Nordlys. Klart og stille.
5½	7	S.	Klart og stille.	Driveskyer og stille.
2¾	2¾	S. O.	Tykt og vindigt.	Tykt og Blæst.
7¼	6¾	S.	Klart og stille.	Nordlys, klart og vindigt.
11¾	14¼	S.	idem.	Nordlys, klart og stille.
28. ¼	12	S.	idem.	idem.
2	9¼	S. O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.

December.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	28. 3¾	K. 1	N. O.	Driveskyer og stille.	Klart og vindigt.
2	27. 11½	1½	S. O.	idem.	Klart og stille.
3	8¾	3½	S.	idem.	idem.
4	9	3	S.	Tykt og stille.	Driveskyer og stille.
5	10	5¼	S.	Tykt og vindigt.	idem.
6	6½	7¼	S. O.	Klart og vindigt.	Tordenskyer og vindigt.
7	6¾	8¼	S. O.	Driveskyer og vindigt.	Tykt, Snee og vindigt.
8	6¾	8¼	S.	Tykt og vindigt.	Tykt og vindigt.
9	10	12¼	S.	idem.	idem.
10	28. ½	13	S.	Klart og vindigt.	Klart og stille.
11	28. 0	12¼	S. O.	Klart og stille.	idem.
12	27. 8¼	3	S. O.	idem.	Nordlys, klart og Blæst.
13	9	8¾	S. O.	idem.	Nordlys. Klart og stille.
14	3¾	8½	S.	Tykt og stille.	Nordlys, Driveskyer o. stille.
15	3¼	6½	S.	Klart og stille.	Nordlys, klart og vindigt.
16	¼	7	S.	Tykt og stille.	Klart og stille.
17	26. 10¼	5¼	S. O.	Drivesk. med Snee, og stille.	Nordl., Drivesk. og vindigt.
18	27. 2¼	1¼	S. O.	idem.	Driveskyer m. Snee, og stille.
19	4½	1¾	S. V.	idem.	Tykt og vindigt.
20	6½	4¾	S.	Klart og stille.	Klart og Blæst.
21	9	8	S. O.	Klart og Blæst.	idem.
22	9¼	6	S. O.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og stille.
23	7¾	8½	S.	Klart og stille.	Nordlys, klart og vindigt.
24	7	10	S. O.	Tykt og vindigt.	Tykt, Snee og stille.
25	9	3	S.	Klart og stille.	Nordlys. Klart og vindigt.
26	7¼	8	S.	Tykt og stille.	Nordlys. Klart og stille.
27	5¼	13¼	S.	idem.	Nordlys. Klart og vindigt.
28	5¼	10	S.	idem.	Tykt og stille.
29	26. 8¾	3	N. O.	idem.	Driveskyer og stille.
30	10	H. 1	N. O.	idem.	Tykt og vindigt.
31	27. 3	K. 7¾	S. O.	Klart og stille.	Klart og stille.

XIV.

Johan Daniel Berlins

Observationer

af

Barometro, Thermometro, Vindene

og

Veiret,

for Aaret 1771,

i Trondhiem.

Tilligemed

en Tabell, for 10 Aar,

over Barometr. og Thermometr. høieste og laveste Stand.

I dette Aar er den største Høide af Barometro observeret den 9de og 17de Januarii, da det steeg til 28 Tommer 6¼ Linier; og den mindste Høide den 14de September, da det sank til 26 Tommer 8½ Linier.

Af Thermometro er den største Høide bleven observeret den 24de Junii, da det steeg 19½ Grad over Iis-Puncten til Heede; og den 11te Januarii sank det dybest, som var 19 Grad under Iis-Puncten, til Kulde.

Dagene.	Januarius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	26. 10¾	K. 3	S. O.	Tykt og stille.	Klart og stille.
2	27. 0	6	O.	Driveskyer og stille.	Tykt, Snee og stille.
3	1½	2	O.	Tykt og stille.	Tykt, Snee og Blæst.
4	26. 11¾	5	N. O.	idem.	Driveskyer og stille.
5	27. 3¾	10	S. O.	idem.	Klart og vindigt.
6	8	7¼	S. V.	Drivesk. med Snee og Blæst.	Drivesk. med Snee, og stille.
7	6¾	10	S.	Klart og vindigt.	Tykt og vindigt.
8	7¼	7¾	S. O.	Tykt, lidt Snee og vindigt.	idem.
9	10¾	11¾	S. O.	idem.	Driveskyer og vindigt.
10	28. 1¼	18	S.	Klart og vindigt.	Nordlys. Klart og vindigt.
11	2½	19	S.	idem.	Tykt og vindigt.
12	¾	14	S.	Tykt og Blæst.	Tykt og Blæst.
13	27. 7¾	0	N. V.	Snee og stærk Blæst.	Tykt, Snee og Blæst.
14	8¼	1¾	V.	Tykt, og vindigt.	Tykt og stille.
15	9	2¼	S. V.	idem.	Tykt, og vindigt.
16	7	4½	S. V.	Snee og vindigt.	Drivesk. med Snee, og stille.
17	6½	3½	S. V.	idem.	Tykt og Blæst.
18	4¾	H. 2¼	V.	Smaat Regn og vindigt.	Tykt og vindigt.
19	7½	½	S. O.	Driveskyer og stille.	Nordlys. Klart og stille.
20	8½	K. 5¾	S. V.	idem.	Tykt og vindigt.
21	9¼	3¼	S. V.	Tykt, lidt Snee og vindigt.	idem.
22	3	H. 2	V.	Regn og Blæst.	Drivsk. m. Regn og stærk Bl.
23	1¼	K. 0	N.	Driveskyer og vindigt.	Drivesk. med Snee og Blæst.
24	5½	4¾	N.	Drivesk. m. Snee, og Blæst.	Driveskyer og vindigt.
25	2	8	S. O.	idem.	Drivesk. m. Snee og Blæst.
26	5	4¼	N. V.	idem.	Driveskyer og vindigt.
27	3	7½	O.	idem.	Klart og stille.
28	8¾	13	O.	Klart og vindigt.	Tykt og stille.
29	11	3	O.	Tykt og stille.	Klart og stille.
30	11¼	13	S.	Klart og stille.	Klart og Blæst.
31	8¼	3½	S.	Tykt og vindigt.	Klart og vindigt.

Dagene.	Februarius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 1	K. 3	S. O.	Tykt og Blæst.	Driveskyer og stille.
2	3½	6	S. O.	Tykt, lidt Snee, og stille.	Snee og stille.
3	11	5½	N. O.	Tykt og stille.	idem.
4	11	4½	N. O.	Snee og vindigt.	Tykt og stille.
5	28. 5¾	12¾	O.	Tykt og stille.	Tykt og vindigt.
6	6½	5½	O.	idem.	Tykt og stille.
7	6¼	2	O.	idem.	Tykt, Lynild og stille.
8	6¼	0	O.	idem.	Tykt og stille.
9	6¾	0	S.	Tykt og vindigt.	idem.
10	3¼	1¼	S. O.	idem.	Tykt og vindigt.
11	27. 7¼	H. ¾	N. V.	Drivsk. m. Snee og st. Blæst.	Driveşk. med Snee og Blæst.
12	6	K. 6½	N. O.	Snee og vindigt.	idem.
13	8½	10	S.	Tykt og vindigt.	Tykt, Snee og Blæst.
14	1¼	3	N. O.	idem.	Drivesk. m. Snee og Blæst.
15	8	5	N. V.	Drivesk. m. Sneef. og Blæst.	idem.
16	28. 2¾	12½	S.	Klart og vindigt.	Klart og vindigt.
17	6¾	12½	S.	Klart og stille.	Tykt og stille.
18	1	1½	S. V.	Snee og stille.	Stærk Regn og stærk Blæst.
19	1	H. 3	V.	Tykt og stille.	Tykt. Regn og stille.
20	27. 11¾	2	V.	Regn og vindigt.	Tykt, Slud og stille.
21	28. 1	K. 3	S. O.	Klart og stille.	Klart, Nordlys, og stille.
22	¼	3	O.	Tykt og stille.	Tykt, Snee og stille.
23	28. 0	2	O.	Klart og stille.	Nordlys. Klart og stille.
24	27. 11¾	5	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
25	11¾	2	S. O.	idem.	Klart og stille.
26	11	5¼	S. O.	Klart og stille.	Driveskyer og stille.
27	28. 1	2½	S. O.	Tykt, smaat Snee og stille.	Driveskyer og Blæst.
28	2	7¼	S. O.	Klart og stille.	Klart og stille.

Dagene.	Martius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	28. 3	K. 2½	S. O.	Snee og stille.	Tykt, Snee, og stille.
2	2	1¼	S. O.	Tykt og stille.	Tykt, Regn og vindigt.
3	¼	H. ¾	S. O.	Smaat Regn og stille.	Regn og stille.
4	27. 11½	¼	S. O.	Smaat Snee og stille.	idem.
5	11	¼	S. O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
6	10¼	K. 6	S.	Klart og stille.	Nordlys, klart og stille.
7	28. ½	6½	S. O.	Klart og Blæst.	Nordlys, klart og Blæst.
8	1	8	S. O.	idem.	Nordlys, klart og vindigt.
9	¾	12¼	S. O.	idem.	Tykt og vindigt.
10	0	6	N. O.	Smaat Snee og Blæst.	Tykt, Snee og Blæst.
11	27. 9	5	N. O.	Snee og vindigt.	Tykt og Blæst.
12	10	¼	N. V.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.	Tykt og stille.
13	11	4¼	S.	Klart og stille.	Nordlys. Klart og vindigt.
14	7½	1	S.	Tykt, og stærk Blæst.	Tykt og Blæst.
15	9	1½	S.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og vindigt.
16	9¾	H. 2	S.	Tykt og stille.	Lynild, Nordl., klart og vind.
17	11½	1	S.	idem.	Tykt og vindigt.
18	9½	2½	S. V.	Smaat Regn og stærk Blæst.	Tykt. Snee og vindigt.
19	28. 1	K. ½	N. V.	Snee og stille.	Tykt og stille.
20	27. 9¾	0	N. V.	idem.	Tykt og vindigt.
21	28. 1¼	2	N. V.	Drivesk. med Snee og Blæst.	Driveskyer og Blæst.
22	½	2	N.	Tykt og vindigt.	Nordlys. Klart og vindigt.
23	2¾	9	O.	Klart og vindigt.	idem.
24	6	13½	N. O.	Klart og stille.	Nordlys, klart og stille.
25	2	11½	S. O.	idem.	Klart og vindigt.
26	¼	11¾	S. O.	Klart og vindigt.	Klart og stille.
27	¼	11½	S. O.	Klart og stille.	Tykt og vindigt.
28	0	3½	S. O.	Snee og vindigt.	Tykt og stille.
29	1¼	0	S. V.	Tykt og vindigt.	Regn og stille.
30	1¼	¾	N. V.	Drivsk. m. Snee og st. Blæst.	Snee og vindigt.
31	2	H. ½	S. V.	idem.	Tykt, Slud og vindigt.

Dagene.	Aprilis.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 11¼	H. 1	S. V.	Regn og vindigt.	Regn og vindigt.
2	11¼	3½	V.	idem.	idem.
3	28. 0	3¼	V.	idem.	Tykt og Blæst.
4	27. 10¾	3	V.	idem.	Regn og stille.
5	10¾	¼	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Nordlys. Klart og vindigt.
6	28. 3¼	K. 5	N. V.	Klart og stille.	Klart og stille.
7	27. 11½	1¼	S.	Snee og vindigt.	Snee og stille.
8	10¼	H. 1½	S. V.	Drivesk. m. Snee og Blæst.	Drivesk. med Snee og Blæst.
9	11¾	K. 0	N. V.	idem.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
10	10.	0	N. V.	idem.	Drivesk. m. Snee, og Blæst.
11	11¾	½	S. V.	idem.	idem.
12	7	H. 2½	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Drivesk. med Snee, og stille.
13	5½	2	S. V.	Driveskyer og stille.	idem.
14	5¾	K. 2	S. V.	idem.	Klart og stille.
15	5	5	S. V.	Klart og stille.	Tykt og stille.
16	7	6¾	N. O.	Drivesk. med Snee og Blæst.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
17	8½	0	N. V.	idem.	idem.
18	28. 3¾	0	V.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
19	¾	H. 2½	S. V.	idem.	Tykt og vindigt.
20	27. 7½	3	V.	Smaat Regn og stille.	Driveskyer og Blæst.
21	11¼	1¾	S. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
22	7¾	1¾	S. V.	idem.	idem.
23	6	4	S. V.	idem.	idem.
24	5¾	3	N.	Smaat Regn og stille.	Driveskyer og vindigt.
25	9½	0	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
26	28. 1¾	H. 1	N. V.	idem.	Tykt og stille.
27	2¾	K. 0	S.	Klart og stille.	idem.
28	3½	H. 2	N.	Klart og vindigt.	Klart og stille.
29	4¾	4	S. V.	Klart og stille.	idem.
30	3	K. 0	S.	idem.	idem.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
	Majus.				
1	28. 2¾	H. 7	S.	Klart og stille.	Klart og stille.
2	3¾	9	S.	idem.	idem.
3	4½	9¼	S.	idem.	Klart og vindigt.
4	2¼	8¾	N. V.	idem.	idem.
5	2	8	N. V.	idem.	idem.
6	¾	8¼	N. V.	idem.	Driveskyer og vindigt.
7	¼	7	S. V.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
8	2	8	S. V.	Klart og stille.	Klart og stille.
9	1	10¾	N. V.	Klart og vindigt.	idem.
10	¼	11	N. V.	idem.	Tykt og stille.
11	½	9¼	N. V.	Tykt og stille.	idem.
12	1¾	3	N. O.	Driveskyer og stærk Blæst.	Tykt og Blæst.
13	3¼	6	N. O.	Klart, og stærk Blæst.	Klart og vindigt.
14	2¼	7½	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Klart og stille.
15	1½	10	N. V.	idem.	Tykt og vindigt.
16	½	10¼	N. O.	Tykt og vindigt.	idem.
17	27. 9½	12½	S.	Tykt og Blæst.	Driveskyer og stille.
18	10½	12	N. V.	Klare Driveskyer og Blæst.	Regn og stille.
19	11¾	10	S. V.	Klart og vindigt.	Driveskyer og stille.
20	10¼	11¼	V.	Klart og stille.	Tykt og Blæst.
21	11	9	V.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
22	8¼	8	V.	Regn og Blæst.	Drivsk. m. Regn, og vindigt.
23	7½	9	S. V.	Klart og vindigt.	idem.
24	7½	9¼	N. V.	Tykt og vindigt.	Tykt og stille.
25	6½	11	N. V.	Driveskyer med smaat Regn.	Drivskyer m. Regn, og stille.
26	5	15	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
27	8	15	S. V.	Klare Driveskyer og stille.	Klart og Blæst.
28	6½	17	S. O.	Drivesk. m. Regn, og Blæst.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
29	10¾	11¾	S. V.	Driveskyer og Blæst.	Tykt og Blæst.
30	8¼	14½	S. O.	Tykke Drivsk. og stærk Blæst.	idem.
31	5½	14¾	N. V.	idem.	idem.

Dagene.	Junius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 9	H. 13¾	S. O.	Tykke Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
2	10¼	13½	S. O.	idem.	Driveskyer og vindigt.
3	28. 1¼	13½	S. O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
4	2	14	S.	Tykke Driveskyer og stille.	idem.
5	1¼	15¾	S.	Driveskyer og stille.	idem.
6	1	16	S.	idem.	Tykt og vindigt.
7	27. 11¾	17	S. O.	Klart og stille.	Lynild, Tord., Regn og vind.
8	28. 2	12	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Drivesk. med Regn, og stille.
9	4	11	N. V.	Drivesk. med Regn og Blæst.	Driveskyer og stille.
10	2½	12¼	N. O.	Klart og stille.	Klart og stille.
11	1	15½	N. O.	idem.	idem.
12	¾	19	N. O.	Klart og vindigt.	Tordenskyer, Regn og stille.
13	1¾	18	S.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
14	½	18½	N. V.	idem.	Klart og stille.
15	27. 10	17½	N. V.	idem.	Klart og Blæst.
16	9¼	16½	S. O.	Klart og Blæst.	Driveskyer og stille.
17	10	16½	S. O.	idem.	idem.
18	10¾	15½	S. O.	Tordenskyer og Blæst.	Driveskyer og vindigt.
19	8½	15¼	S. V.	idem.	Drivesk. m. Regn og Blæst.
20	10	12	N. V.	idem.	Tykke Driveskyer og stille.
21	28. 1¾	10¼	N. V.	Tykke Driveskyer og stille.	idem.
22	1¾	17	N. V.	Driveskyer og stille.	Klart og stille.
23	4½	16	N. V.	Klart og stille.	idem.
24	3	19¼	N. V.	Klart og Blæst.	idem.
25	2½	18	S. V.	Tordenskyer og vindigt.	Lynild, Nordlys, og Blæst.
26	1¾	15¼	S.	idem.	Tykt og stille.
27	27. 11½	12	N. V.	Tykt og vindigt.	Tykt og vindigt.
28	28. 0	12	N. V.	Klart og vindigt.	Tykt og stille.
29	27. 11¾	13	N. V.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stille.
30	28. ¼	13	N. V.	idem.	idem.

Dagene.	Julius.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	28. 1¼	H. 13	S.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
2	1½	13	O.	idem.	Klart og stille.
3	1	17	O.	idem.	idem.
4	¼	16½	S. O.	idem.	idem.
5	27. 11¾	16	S. V.	idem.	idem.
6	10¾	18½	S.	idem.	Driveskyer og stille.
7	9½	15½	S. V.	idem.	Tykt og Blæst.
8	8¾	14½	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og stille.
9	6	14	S.	Tordenskyer og vindigt.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
10	4¾	15½	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
11	6	14½	V.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	idem.
12	5½	14	V.	idem.	Driveskyer og vindigt.
13	5¼	11½	N. V.	idem.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
14	10	10	N. V.	Drivesk. med Regn og Blæst.	idem.
15	28. 0	10½	S.	Drivesk. med Regn, og stille.	Drivesk. med Regn, og stille.
16	27. 8¼	12	S. V.	idem.	Driveskyer og vindigt.
17	11¼	10½	N. V.	idem.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
18	8½	11	S.	idem.	idem.
19	3¾	12	S. O.	idem.	Driveskyer og stille.
20	1¾	12½	S.	idem.	Driveskyer og Blæst.
21	9½	10	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og vindigt.
22	11¼	11	N. V.	Klart og vindigt.	Driveskyer og stille.
23	9¼	10¾	N. O.	Drivsk. m. sm. Regn, og vind.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
24	28. 0	11½	N.	Klart og stille.	Klart og stille.
25	27. 8	13½	S.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
26	7½	14½	S. V.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
27	4¾	14½	V.	Drivesk. m. Regn og Blæst.	Drivesk. m. Regn og Blæst.
28	7¾	11¼	N. V.	idem.	idem.
29	10¾	11	N. V.	idem.	idem.
30	11	9¾	N. V.	idem.	idem.
31	9¾	10	N. V.	idem.	idem.

Augustus.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 9¼	H. 11¼	S. V.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
2	10	11½	S.	idem.	Driveskyer og stille.
3	10½	13¼	S. V.	Driveskyer og stille.	Tykt og stille.
4	8¼	11¾	N. V.	Regn og stille.	idem.
5	9¾	14	S. V.	Driveskyer og stille.	Drivesk. med Regn, og stille.
6	9¾	11½	S. V.	Regn og vindigt.	Drivsk. m. Lynild, Trd. Regn o. st.
7	8¾	14½	S. V.	Driveskyer og stille.	Tykt og stille.
8	8	17	S.	Klart og Blæst.	Klart og stille.
9	7¼	17¼	S.	idem.	Driveskyer og stille.
10	5½	14½	S.	Driveskyer og Blæst.	idem.
11	5	12½	N. V.	Drivesk. med Regn og Blæst.	Tykt, Regn og stille.
12	5½	10½	S. V.	Regn og stille.	Tykt og vindigt.
13	6	12¼	S. V.	Klare Driveskyer og stille.	Driveskyer m. Regn, og stille.
14	5	10½	N. O.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.	idem.
15	5	9¼	N. V.	Drivskyer m. Regn, og stille.	Driveskyer og stille.
16	6¾	10½	S. V.	idem.	idem.
17	5¼	14	S. O.	Driveskyer og vindigt.	idem.
18	6¾	18½	S. O.	idem.	idem.
19	6¼	13½	S. O.	idem.	Nordlys. Klart og vindigt.
20	4	14	O.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og vindigt.
21	4½	11	O.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
22	6½	11	N. V.	idem.	Tykt og stille.
23	10	10	N. V.	Drivsk. m. sm. Regn, og vind.	idem.
24	28. ¼	10	N. V.	Klare Driveskyer og vindigt.	idem.
25	1¾	9¼	N. V.	idem.	Klart og stille.
26	½	12	S.	Klart og vindigt.	Nordlys, klart og stille.
27	28. 0	12¼	S.	Klart og stille.	Klart og stille.
28	27. 8½	10	S. V.	Tykt, smaat Regn og stille.	Drivskyer m. Regn, og stille.
	9¾	10	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
	6¾	9¼	N. V.	Drivsk. m. Regn, og vindigt.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
	9¾	9	N. V.	Driveskyer og stille.	idem.

Dagene.	September.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 11½	H. 8	N. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
2	28. 1¾	9¼	S. V.	Klart og vindigt.	Tykt og stille.
3	1¾	9¼	S. V.	Tykt og stille.	idem.
4	1¾	11¼	S.	Klart og stille.	Nordlys. Klart og stille.
5	27. 11	9¼	S. V.	idem.	Tykt og stille.
6	8¼	8½	S. V.	Tykt og stille.	Tykt. Regn og stille.
7	5½	10¾	S. V.	idem.	idem.
8	6½	10	N. V.	Driveskyer m. Regn, og stille.	Tykt. Regn og vindigt.
9	6½	9¼	V.	idem.	Tykt og stille.
10	8¼	8¾	S.	Klart og stille.	Nordl., Driveskyer og stille.
11	7	10½	S. O.	idem.	Driveskyer og stærk Blæst.
12	7¼	11	S.	idem.	Klart og vindigt.
13	9¾	10	S.	idem.	Driveskyer og stille.
14	10½	8¾	S.	idem.	Drivesk. med Regn, og stille.
15	8¼	7	N. V.	Regn og Blæst.	Nordlys. Klart og stille.
16	28. ½	9¼	S.	Klart og stille.	Driveskyer og Blæst.
17	27. 10¾	10	S.	Tykt og Blæst.	Regn og vindigt.
18	28. 1¼	9½	S.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
19	3¾	8½	S.	idem.	Nordlys, klart og stille.
20	3¾	9	S.	idem.	idem.
21	4	8½	S.	idem.	Klart og stille.
22	4¾	9	S.	idem.	Nordlys. Klart og stille.
23	5	9	S.	idem.	Nordlys. Klart og vindigt.
24	4½	8	S.	idem.	Nordlys. Klart og stille.
25	4¼	6	S.	Drivsk. m. sm. Regn, og stille.	Tykt og stille.
26	4¾	8	S.	Driveskyer og stille.	Driveskyer og stille.
27	4½	8¼	N. V.	Drivskyer m. Regn, og stille.	idem.
28	3	6	N. V.	idem.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
29	¼	4	V.	Regn og stille.	Nordlys. Drivskyer og stille.
30	2	4¼	S.	Klart og stille.	Driveskyer og vindigt.

October.

Dagene.	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 10¼	H. 4	V.	Regn og vindigt.	Driveskyer og stille.
2	7½	2	S.	idem.	idem.
3	4	1	N. V.	Regn og Blæst.	Drivesk. med Snee og Blæst.
4	5¾	1	S.	Klart og stille.	Nordlys. Klart og stille.
5	5¾	K. 1	S.	idem.	idem.
6	7¾	2	S.	idem.	idem.
7	7¼	3	S.	idem.	idem.
8	6¾	2½	S.	idem.	Nordlys, klart og vindigt.
9	1¾	H. 2½	S. O.	Tykt, og vindigt.	Tykt og stille.
10	2½	2½	S. O.	Regn og stille.	Tykt, Regn og stille.
11	8¾	1¾	S. O.	Tykt og stille.	Nordlys. Klart og stille.
12	6	K. 1½	N. O.	idem.	Tykt og stille.
13	6	¼	N. O.	Driveskyer og vindigt.	Tykt, Snee og Blæst.
14	26. 8¼	H. 3½	N. O.	Driveskyer og stille.	Tykt, Regn og vindigt.
15	27. 5	1½	S.	idem.	Klart og vindigt.
16	9½	K. 1½	S.	idem.	Driveskyer og stille.
17	7½	1	S.	Klart og stille.	Tykt og Blæst.
18	½	H. 6½	S. O.	Driveskyer og stærk Blæst.	Drivesk. m. Regn, og vindigt.
19	7	3½	S. V.	Tykt og stille.	Tykt og Blæst.
20	8	10	S. V.	Drivesk. m. Regn og Blæst.	Drivesk. med Regn og Blæst.
21	28. ½	2	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Tykt og stille.
22	27. 3½	6½	S.	Driveskyer og Storm.	Driveskyer og stærk Blæst.
23	9½	3¾	S. V.	Smaat Regn og stille.	Driveskyer og stille.
24	4½	8½	S.	Klart og Blæst.	Klart og stille.
25	5¾	9½	S.	Drivesk. og stærk Blæst.	Driveskyer og Blæst.
26	8½	7	N. V.	Smaat Regn og vindigt.	Tykt og vindigt.
27	8¾	10¾	O.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
28	8	4½	S. V.	Drivesk. og Blæst.	Drivsk. m. Regn og st. Blæst.
29	9	4	S. V.	Driveskyer og stille.	Tykt og vindigt.
30	28. 0	3¾	N. V.	Smaat Regn og vindigt.	Tykt, Regn og vindigt.
31	27. 9	4¾	V.	Smaat Regn og Blæst.	idem.

Dagene.	November.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 8	H. 7	V.	Regn og stærk Blæst.	Tykt, Regn og stille.
2	9¼	4¾	V.	Driveskyer og vindigt.	idem.
3	7	2½	S.	Driveskyer og stille.	idem.
4	5¼	2	N. V.	Driveskyer m. Snee og vind.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
5	3¾	K. 3¾	N. V.	idem.	idem.
6	8½	1½	S. V.	Klart og vindigt.	Klart og Blæst.
7	10½	6½	S. V.	idem.	Tykt og vindigt.
8	28. 1	5½	S.	Drivesk. med Snee, og vind.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
9	27. 5¾	1½	S.	Tykt og stille.	Tykt, Regn og vindigt.
10	5	H. 2½	S. V.	idem.	Tykt og stille.
11	6	2½	S. V.	idem.	Tykt, og stærk Blæst.
12	26. 11¼	7¼	S. V.	idem.	Nordlys. Klart og vindigt.
13	27. 3¾	5	S. V.	Regn og vindigt.	idem.
14	6½	K. 0	V.	Tykt og stille.	Tykt og stille.
15	10¼	H. ¼	O.	idem.	Tykt og Blæst.
16	4	4	N. V.	Drivesk. m. Snee og Blæst.	Drivesk. m. Snee, og vindigt.
17	11½	K. 1¼	S.	idem.	idem.
18	7½	1¼	V.	Tykt. Regn og vindigt.	Drivesk. m. Regn og Blæst.
19	6¼	H. 1	N. V.	Tykt, Snee og vindigt.	Drivesk. m. Snee og st. Blæst.
20	9	K. 2½	N. V.	idem.	Tykt, Snee og Blæst.
21	28. ¼	1¼	N.	Drivesk. med Snee og Blæst.	Driveskyer og stille.
22	27. 11	1¼	S. V.	Drivesk. med Snee og vind.	Tykt og vindigt.
23	10¼	6	S.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
24	28. 2½	12¾	S.	idem.	Tykt og vindigt.
25	27. 8½	3¾	S.	Tykt, Snee og stille.	Tykt, Snee, og stille.
26	6¼	1¼	V.	Tykt, Stub og vindigt.	Tykt, Regn og vindigt.
27	11	0	V.	idem.	Tykt og stille.
28	28. ½	H. 1	S. V.	Tykt og vindigt.	Tykt, Regn og vindigt.
29	27. 11¼	3	V.	Tykt, Regn og stille.	Tykt, Regn og stille.
30	10½	2¼	S. V.	idem.	idem.

Dagene.	December.				
	Barom.	Therm.	Vind.	Veiret om Dagen.	Veiret om Natten.
1	27. 7½	H. 1	V.	Smaat Regn og vindigt.	Regn og Blæst.
2	9½	2	V.	idem.	Regn og vindigt.
3	9	K. ¼	N. V.	Snee og Blæst.	Snee og Blæst.
4	11¾	7	O.	Klart og stille.	Klart og vindigt.
5	28. ¾	10¾	S.	idem.	Tykt og vindigt.
6	27. 11	3½	S.	Driveskyer og vindigt.	Klart og vindigt.
7	10½	6	S.	Tykt og vindigt.	Tykt og stille.
8	7	6	S.	idem.	idem.
9	4¼	4	S.	Klart og stille.	Tykt og Blæst.
10	1¾	H. 1¼	S.	idem.	Tykt og stille.
11	3	3	V.	Smaat Regn og stille.	Nordlys, klart og vindigt.
12	26. 9½	2½	V.	idem.	Tykt og vindigt.
13	27. 1½	3	V.	Drivsk. m. sm. Regn, og vind.	Tykt, Regn og Blæst.
14	8½	1¼	S. V.	Tykt og stille.	Klart og stille.
15	6¾	K. 1½	S. V.	idem.	Klart og vindigt.
16	4½	H. 3	S. O.	Klart og Blæst.	Tykt og stærk Blæst.
17	7½	2½	S. O.	Driveskyer og Blæst.	Klart og Blæst.
18	8½	K. 0	S. O.	idem.	Tykt, og Blæst.
19	8½	0	S. O.	idem.	Driveskyer og Blæst.
20	7	¼	S. O.	Klart og stille.	Driveskyer og stærk Blæst.
21	2¼	H. 2½	S.	Tykt, og stærk Blæst.	Tykt, Snee og vindigt.
22	6½	K. ¼	S. V.	Driveskyer og vindigt.	Driveskyer og stille.
23	8¼	5	S. V.	idem.	Klart og vindigt.
24	6½	0	S.	idem.	Nordlys. Klart og vindigt.
25	8	H. 3	S.	Driveskyer og Blæst.	Driveskyer og stærk Blæst.
26	8½	3	S.	idem.	Driveskyer og Storm.
27	4¼	4½	S.	Tykt og Blæst.	Klart og stille.
28	7	K. 2½	S.	Klart og stille.	Tykt, Snee, og stille.
29	2	1	S. V.	Tykt, lidt Snee, og stille.	Tykt og vindigt.
30	3	H. 1	S. V.	Tykt, smaat Regn og stille.	Tykt, Snee og stærk Blæst.
31	1¾	2¾	V.	Sludd og Blæst.	Tykt, Snee og vindigt.

Tabell, for 10 Aar,

over Barometr. og Thermometr. høieste og laveste Stand, i Trondhiem,

beliggende paa 63 Gr. 26 Min. 9 Sec. nord. Brede, og 1 Gr. 59 Min. vestl. Længde fra Kiøbenh. Meridian.

Barometron.

Aaret.	Hoieste Stand.	Tommer.	Lin.	Laveste Stand.	Tommer.	Lin.
1762	30 December : :	28	9½	13 Januari : :	26	9½
1763	12 Martii : : :	28	9	30 December : :	26	10½
1764	23 Februari : :	28	9¾	28 Januari : :	26	9
1765	2 Februari : : :	28	8	25 Martii : : :	26	11
1766	27 November : :	28	8¼	26 Martii : : :	27	¾
1767	25 December : :	28	8	4 October : : : :	26	6¾
1768	31 Martii : : :	28	7½	11 Februari : : :	26	10
1769	14 October : : :	28	9¾	12 April : : : :	26	10¾
1770	28 April : : : :	28	5½	18 Februari : : :	26	4½
1771	9 og 17 Januari	28	6¾	14 September : :	26	8¼

Thermometron.

Aaret.	Hoieste Stand fra Frysepuncten til Heede.	Grad.	Laveste Stand fra Frysepuncten til Kulde.	Grad.
1762	17 Julii : : : :	17	13 Februari : : :	9½
1763	10 Julii : : : :	20¾	26 December : : :	15
1764	17 Julii : : : :	20	23 December : : :	15
1765	21 Mai, 22 og 26 Julii	16¼	21 Januari : : :	16¼
1766	27 Junii, 6 og 7 Julii	22½	24 December : : :	14
1767	5 Julii : : : :	17¾	14 Februari : : :	16½
1768	6 og 25 Julii : :	19¼	2 Martii : : :	18¾
1769	23 Julii : : : :	20¾	29 December : : :	15¼
1770	25 Julii : : : :	20¼	7 Januari : : :	16
1771	24 Junii : : : :	19¼	11 Januari : : :	19

Det Barometron, hvorefter ovenanførte barometriske Observationer ere giorte, er inddeelt i franske Tommer, og hver Tomme i tolv Linier. Det hænger i et Værelse paa en Væg mod Norden, i en Høide, tive og en halv Alen over Søens Horizont. Observationerne ere giorte hver Dag om Middagen.

Thermometron er inddeelt efter Mr. Reaumurs Maade. Det hænger i fri Luft under en Svale, og er aldeles frit for Solens Skin. I de sex kolde Maaneder, som Octbr., Novbr., Decbr., Januar., Febr. og Martio, ere de anførte thermomet. Observat. giorte om Formidd., men i de andre Maaneder om Eftermidd.

XV.

Fortsættelse

af

Meteorologiske Jagttagelser

paa Søndmør

for de Aaringer 1767 og 1768.

Af

Hans Strøm.

I. Barometers høieste og nederste Stand i hver Maaned.

Maaned.	Dag.	Klokkeslet.	Tom.	Lin.	Vind.	Luft.
1767.						
Januari	3	11. Eftermidd.	27	8	N. O.	klar.
	7	6. Formiddag.	26	9	S. og S. V.	stærk Blæst, Snee.
Februari	5	11. Eftermidd.	27	6	N. O.	klar.
	27	Middag.	26	1	S. og V.	stille, lidet Slud.
Martii	30. 31	6. Formiddag.	27	6	N. O.	klar, stille.
	1	6. Formiddag.	26	7	S. V. og V.	lidet Slud.
April	4. 17. 30	6. Formiddag.	27	$7\frac{1}{2}$	Sædvanl. N. O.	klar.
	11	6. Formiddag.	27	$1\frac{1}{2}$	S. V.	regnagtig Blæst.
Maii	1	5. Formiddag.	27	7	V.	halv klar.
	31	5. Formiddag.	26	8	V.	stille, regnagtig.
Junii	9	5. Formiddag.	27	7	V.	halv klar.
	25	5. Formiddag.	26	7	S. V.	Storm, Regn.
Julii	17	$4\frac{1}{2}$ Formiddag.	27	3	N.	klar, Blæst.
	4. 5. 23	hele Dagen.	26	$7\frac{1}{2}$	S. og V.	taaget, regnagtig.
Augusti	27	5. Formiddag.	27	4	S.	giennemskinnende.
	15	11. Eftermidd.	26	6	S. og V.	regnagtig, stille.
Septembr.	20	11. Eftermidd.	27	6	S.	Regn, taaget.
	7. 8. 9	11. Eftermidd.	26	9	S. og V.	Blæst, regnagtig.
October	22	5. Formiddag.	27	3	S.	stille, regnagtig.
	5	5. Formiddag.	25	$9\frac{1}{2}$	O.	giennemskinnende, stille.
November	29	11. Eftermidd.	27	9	N. V.	Snee, Blæst.
	6	11. Eftermidd.	26	2	N. og S.	stille, klar.

Maaned.	Dag.	Klokkeslet.	Tom.	Lin.	Vind.	Luft.
1767.						
December	25	6 Formiddag	27	10	N. O.	stille, klar.
	8 og 13	6 Formiddag	26	1	S. og V.	Blæst m. Tord. o. Lyuild
1768.						
Januari :	12	11 Eftermidd.	27	6	N. O.	klar.
	26	11 Eftermidd.	26	10	S.	Blæst, Drivskyer.
Februari :	16. 17	hele Dagen	27	9	N. O.	stille, klar.
	11	6 Formiddag	26	3	N. V.	Sneefog, Blæst.
Martii :	31	hele Dagen	27	9	V.	klar, stille.
	1	6 Formiddag	26	6	V.	giennemskinnende.
April :	1	hele Dagen	27	10	O.	klar.
	22	6 Formiddag	26	7	N.	klar, stille.
Maii :	5	hele Dagen	27	7	V. til N.	halv klar, stille.
	19	6 Formiddag	26	9	V. til N.	taaget.
Junii :	24	4½ Formiddag	27	5	V. N. V.	giennemskinnende.
	11	hele Dagen	26	8	S. og V.	regnagtig.
Julii :	28	4 Formiddag	27	4	V. til N.	klar.
	8	4 Formiddag	26	7	V. til S.	Regn.
Augusti :	14	5 Formiddag	27	3½	V. til N.	giennemskinnende.
	7 og 26	hele Dagen	26	7	S.o.VNV.	regnagtig Blæst.
Septembr.	26	5 Formiddag	27	6	S. O.	klar, stille.
	3 og 6	6½ Formiddag	26	9	V. N. V.	Regnbyer, klar.
October :	20	6 Formiddag	27	8	S.	stille, klar.
	7 til 9	hele Dagen	27	8	S.	taaget, regnagtig.
November	14 og 28	hele Dagen	27	5	SO. og N.	klar, stille.
	23	hele Dagen	26	3	S. O.	stille, giennemskinnende.
December	12	hele Dagen	27	11	O.	stille, klar.
	26	6 Formiddag	26	3	V. og N. V.	Storm, Regn.

II. Thermometers høieste og nederste Stand i hver Maaned.

Maaned.	Dag.	Klokkeslet.	Grad.	Vind.	Luft.
1767.					
Januari	26	6 Formiddag.	37	V.	Regn, Slud.
	14	6 Formiddag.	$\frac{0}{2}$	N. O.	klar, stille.
Februari	25	Middag.	44	SV. og V.	Storm, halv klar.
	9	6 Formiddag.	2	N.	klar, stille.
Martii	24	Middag.	46	N. O.	klar, stille.
	17	6 Formiddag.	3	N. O.	klar, stille.
April	23.	Middag.	53	N. O.	klar, stille.
	17	6 Formiddag.	15	N. O.	klar, stille.
Maii	20	2 Eftermiddag.	64	N.	klar, stille.
	6	6 Formiddag.	31	N.	giennemskinnende.
Junii	10	2 Eftermiddag.	64	N.	klar.
	22	5 Formiddag.	43	V. N. V.	giennemskinnende.
Julii	4 og 6.	3 Eftermiddag.	66	S. O.	halv klar.
	14	4 Formiddag.	44	N.	klar, Blæst.
Augusti	6	3 Eftermiddag.	70	V. til N.	klar, lidet Regn.
	26	6 Formiddag.	52	S.	Regnbyer.
Septembr.	1	2 Eftermiddag.	68	S.	giennemskinnende.
	30	5 Formiddag.	36	N.	klar.
October	24	Middag.	55	S.	Regn, taaget.
	12	6 Formiddag.	28	S.	Blæst, Regn.
November	11	Middag.	52	S. V.	Blæst, Regn.
	6 og 18	6 Formiddag.	23	N.	klar, stille.
December	16	Middag.	50	S.	stærk Blæst.
	30	11 Eftermidd.	3	N. O.	Snee, halv klar.

Maaned.	Dag.	Klokkeslet.	Grad.	Vind.	Luft.
1768.					
Januari	15	Middag.	44	S.	Tøeveir.
	2	6. Formiddag.	$\frac{0}{8}$	N.	Snee = Luft.
Februari	5 og 25	Middag.	37	S. V.	Storm, stille.
	18	7. Formiddag.	0	N. O.	klar, stille.
Martii	29	Middag.	45	S.	giennemskinnende.
	21	5. Formiddag.	5	N.	klar, stille.
April	30	Middag.	52	V. N. V.	giennemskinnende.
	9	5. Formiddag.	15	N. O.	klar.
Maii	31	Middag.	69	S. O.	klar.
	17	4. Formiddag.	36	S O. og V.	klar.
Junii	1	Middag.	70	V. til N.	klar.
	23	5. Formiddag.	46	V. N. V.	giennemskinnende.
Julii	31	4. Eftermiddag.	70	Soelgangs	klar.
	1	5. Formiddag.	48	V.	Drivskyer.
Augusti	1 og 4	1. til 5. Efterm.	67	V. til N.	regnagtig Blæst.
	29	5. Formiddag.	40	N.	klar.
Septembr.	5 og 28	Eftermiddagen.	57	V. og S.	klar, Regn.
	22	6. Formiddag.	32	N. O.	Drivskyer.
October	3	Middag.	56	S. O.	klar, stille.
	28	6. Formiddag.	21	N. O.	klar, stille.
November	15	Middag.	44	S. O.	taaget.
	5	6. Formiddag.	12	N.	giennemskinnende.
December	5	Middag.	49	S. V.	Regn, Blæst.
	12 og 13	6. Formiddag.	20	O.	klar, stille.

III. Vei-

III. Veirets Beskaffenhed.

Januari 1767.

Hele Maaneden klart Frostveir med henved halvanden Alen dyb Snee, uden Telle (Iis) i Jorden. Ikkun den 1ste, 4de, 6te, 7de, 19de, 26de, 28de lidet Snee. Tøeveir den 7de, 26de. Stærk Frost den 14de. See de thermometriske Jagttagelser.

Nordlys den 5te, 6te, 10de, 18de, 20de, 21de, 23de, 29de, 30te. Den 31te om Aftenen Klokken 5 saaes en mørk Taage i V. S. V., i Kanten oplyst af den nedgaaende Soel, ligesom af Nordlys; forsvandt ved Kl. 6.

Den 8de om Aftenen saaes en himmelblaa Ring om Maanen, vel tvde gange saa stor som Maanens synlige Diameter.

Februari.

Vinden indtil den 15de nordostlig, klar og stille, siden sydostlig og sydlig med Blæst. Den temmelig dybe Snee blev hele Maaneden liggende, men formindskedes efterhaanden, meere af sydlig Blæst end Regn.

Lidet Snee den 1ste, 2den, 27de. Noget Regn den 2den, 3die, 19de, 27de, 28de. S. V. og Storm den 25de.

Nordlys den 4de, 5te, 8de, 14de, 20de, 25de, 26de, 28de.

April.

Den største Deel af Maaneden stille og klart Veir. Den 8de til 11te Blæst af Sønden; den 14de og 15de Nordvest med Sneebyger. Den øvrige Tid meest nordlig og Soelgangs Vind.

Nordlys den 6te, 17de, 21de. Den 17de saaes om Aftenen saavel Bleik (lyse strimede Skyer, der gaae for Vind), som Nordlys; det første i Vest, hvor Solen endnu kastede nogle Straaler i Luften; men dette i Nord, hvor Nattens Mørkhed giorde det med sine rette Couleurer synligt.

Den 6te saaes allerede en usædvanlig Mængde sorte og brandguule Sommerfugle (Papilio urticæ) flyvende omkring paa Marken.

Vaar- eller Torske-Fiskeriet var i dette Aar paa nogle Steder godt, paa andre Steder ringe, i Borgensund mindst. Prisen paa en Tønde Rogn var 5 Rdlr., for en Tønde Tran 10 Rdlr., for en Vog Rotskiær 5 Mark, for en Tønde Sommer-Sild henved 4 Rdlr.

Maii.

Hele Maaneden temmelig mildt Veir uden Frost. Vinden til den 6te nordvestlig med Slud, til den 22de nordlig og klar, til den 31te nordvestlig med Regn, da tillige faldt Snee paa Fieldene.

Det er en almindelig Regel, at naar Taage indkommer af Havet med Vesten Vind, følger Norden Vind derpaa med klart Veir; men kommer den med Norden Vind, følger Vesten Vind og Regn; hvilket blev i denne Maaned nogle Gange iagttaget og befundet rigtigt.

Junii.

Den første halve Deel af Maaneden middelmaadig varm Luft, den anden kold med Regn. Vinden meest vestlig og nordlig.

Regn den 1ste, 2den, 5te, 6te, 7de, 23de, 24de, 25de. Nogle Nætter faldt og Snee paa Fieldene.

Ligesom

Ligesom Blaakaalens Blade forleden Sommer bleve reent opædte af Larva Phalænæ Tineæ Xylostellæ, saa bleve nu Hvidkaalens Planter og Rødder afbidte af en Larva Tipulæ terrestris (*). Uden Tvivl vare det og samme Orme, som i dette Aar paa nogle Steder afbede Kornets Brod eller første Skud; men den paafølgende Kulde forbød dem at tage videre Overhaand; og da Roden var bleven ubeskadiget, gav den siden nye Skud. Ormene selv fik jeg ikke at see, men efter Beskrivelsen komme de overeens med forbemeldte Larvæ Tipulæ.

Julii.

Mestendeels hele Maaneden taaget og regnagtig, skiønt temmelig tempereret Luft. Vinden nordlig og vestlig.

Regn den 1ste, 2den, 5te, 6te, 7de, 19de, 23de, 24de, 25de. Bestandig klar Luft fra den 14de til 19de.

Augusti.

Hele Maaneden regnagtig og middelmaadig varm Luft, undtagen den 2den, 3die, 4de, 6te, 16de, 17de, 29de, 30te, 31te, da det var temmelig koldt.

Vinden til den 15de vestlig, siden sydlig.

(*) Disse Orme saae aldeles ud, som Fritsch, i Beschreibung allerley Insecten, forestiller dem, 4ter Theil, Tab. 12. Fig. 1, aleene at de vare noget tykkere. For at see, hvad Slags Tipula (Ørestikkere) det egentlig vilde blive, lagde jeg nogle af dem i en Kasse, fyldt med Jord; men da jeg nogle Dage sidst i Julii ei var tilstede, havde de allerede forvandlet sig. Jeg erindrer og, at jeg ved min Hiemkomst fandt en Mængde Ørestikkere flyve omkring i mit Kammer, endskiønt jeg ikke eftertænkte Aarsagen, førend de allerede vare borte. Jeg gav derfor ikke saa nøie Agt paa dem; men erindrer dog meget vel, at de vare af det almindelige Slags, Tipula oleracea eller lunata.

September.

Hele Maaneden temmelig varm, men tillige meget regnagtig Luft. Samme foraarsagede, at Korn-Hostningen vedvarede den hele Maaned igiennem, da Kornet stod meget længe paa Agrene, forend det kunde afskiæres, og, Havren især, længe i Hæsgierder, forend det kunde bringes i Lade. Endskiønt Halmen tildeels blev forraadnet, fik man dog et godt Aar, ja efter Manges Meening skulde Sæden ikke i Mands Minde have staaet saa godt.

Vinden bestandig sydlig, sielden vestlig, og ikkun den 10de, 29de og 30te nordlig og klar.

Natten til den 22de, henved Klokken 3, hordes en stærk Susen, der ligesom kom op af Jorden, hvorpaa strax fulgde 2de heftige Rystelser, der vedvarede omtrent et Minut. Luften var varm, stille, taaget og regnagtig. Dagen forud var Barometret, som nogen Tid havde staaet under 27 Tommer, steget til 27 Tommer 6 Linier, hvilket i det sydlige og taagede Veir var usædvanligt. Aftenen forud var det igien nedsteget til 3die Linie; men Morgenen efter stod det paa 4de Linie, efter hvilken Tid det faldt efterhaanden.

October.

Næsten hele Maaneden vestlig og sydlig Vind med mild og meget regnagtig Luft. Aleene den 3die, 4de, 5te, 9de, 11te ostlig Vind og klar Luft.

Lidet Snee eller Slud den 7de, 8de, 10de, 17de, 18de, da Vinden tillige var nordvestlig. Dermed fulgde og ofte Lynild, saasom den 15de, 17de, 18de, 25de. Storm den 6te og 29de.

Den 1ste om Morgenen stod Barometret paa 27 Tom. 1 Linie, hvorimod det allerede den 4de om Aftenen var faldet til 25 Tommer

10 Linier, altsaa i fire Dage meere end to Tommer, og Morgenen efter endnu $1\frac{1}{2}$ Linie dybere. See de barometriske Jagttagelser. Dette kom nok af den megen Snee, der var i Luften og hver Nat blev nedkastet paa Fieldene, hvormed fulgde Regn i det Lave indtil den 5te.

November.

Det bestandige milde Veir vedvarede denne hele Maaned igiennem med Regn og Blæst.

Vinden meest sydlig. Den 3die, 4de, 5te, 6te, 16de, 17de, 18de, 22de østlig og nordlig, med nogenledes klar Luft. Den 29de og 30te N. V. med Slud.

Nordlys den 5te, 11te, 16de, 18de, 22de, 23de, som gemeenlig satte sig dybt i Sonden.

Den 17de om Aftenen var Himlen fuld af purpurfarvede Skyer, hvilke man holder for Snee-Skyer.

December.

Bestandig mildt Veir med Regn, Slud og Blæst, indtil den 19de, da Vinden imidlertid var sydlig; siden østlig og nordostlig Vind med klart Frostveir. Ingen Snee, forend den 29de og 30te, da en Fod dyb Snee bedækkede den stærk tilfrosne Jord.

Nordlys den 20de, 24de. Torden og Lynild den 8de.

Den 30te faldt Thermometer fra Kl. 6 om Morgenen til 10 om Aftenen 19 Grader, eller fra 22de til 3die Grad under Fryse-Puncten.

Natten til den 25de ved Klokken 5 eller 6 saaes en stor Aabning i Himlen, tilligemed et klart Lys, ligesom den klareste Dag, hvilket forsvandt, da Aabningen langsom lukkede sig til igien. Det

 samme

samme skal og være blevet bemærket den 21de. Paa hvilket Luftsyn man meende at ville følge Traaveir eller bestandigt Frostveir. (*)

Januari 1768.

Indtil den 14de nordlig Vind med stærk Frost, som Natten til den 2den gik til 8de Grad under Punctum frigor. Salis Ammoniaci; den stærkeste Kulde, jeg i en Tid af otte Aar har observeret. Fra den 14de sydlig Vind og Tøeveir, da Sneen ved Søekanten gik ganske bort.

Nordlys den 1ste, 12te, 18de, 21de.

Februari.

I Begyndelsen og Slutningen af denne Maaned vestlig og nordvestlig Vind, og undertiden stormende, saasom den 3die, 5te, 6te, 27de, 28de. Fra den 13de til 23de østligt klart og stille Veir.

Den $1\frac{1}{2}$ Alen dybe Snee, som nedfaldt i Begyndelsen af denne Maaned, især den 4de, 6te, 8de, 10de, 11te, blev liggende næsten uforandret.

Den

(*) Hvo som har havt Anledning at see dette temmelig skrækkomme Luftsyn, som Naturkyndige kalde Chasma, synes at kunne giøre sig et meere end sædvanlig tydeligt Begreb om det, der læses Marc. 1 og Luc. 3: at Himlen blev adskilt eller aabnede sig over Christum ved hans Daab. Nogen maatte maaskee ogsaa tænke, at Gud, som i sine Gierninger altid gaaer den korteste Vei, ved at lade Naturen virke og udrette dertil, hvad den kan, kunde her have betient sig af saadan naturlig Virkning, som derfor ikke lod af at blive et Mirakel i Henseende til Tiden og Omstændigheden. Men man bør igien betænke, at dette Luftsyn ei sees uden om Natten. Da det ellers denne Gang indtraf Juule Nat, saa kunde det give dem, som samme Tid reisde til Kirke og den her brugelige Froeprædiken, en smuk lignelig Forestilling af det Lys, som omkringskinnede Hyrderne.

Den 19de om Aftenen, da Veiret var klart, saaes her i Volds-Fiorden, tet oven for Søebrynen, en Ildflamme, som splittede sig ad og derpaa forgik. Dette er nok den Ild eller Lysning paa Søen, som vore Fiskere meene, skulle betyde Søeskade; madskee og det samme, som Skibsfolk kalde Brander. Det saa kaldte Fiske-Lys (see Søndmørs Beskrivelse, 1. P. pag. 319, 425,) kunde ansees for det samme, hvis ikke de fleste beskreve det som en lys Taage, der ligeledes skal holde sig nær Havbrynen.

Martii.

Hele Maaneden vestlig og nordvestlig Vind, som ofte var stormende, især den 13de, 14de, 15de, 18de, og giorde Skade paa Huuse og Baade. Den samme førde med sig en grusom Mængde Snee, ja man havde indtil den 22de næsten hver Dag Snee, men siden meest klart Veir.

Samme haarde Veir deels hindrede Vaar- eller Torske-Fiskeriet meget, deels drev Torsken ind i alle Fiorde, hvor den kom saa til Nytte. Desuagtet blev Fiskeriet dog middelmaadig godt, i Borgensund best, og Prisen paa Fiskevare meget stor, nemlig en Tønde Rogn 5 à 7 Rdlr., en Vog Rotskiær 6 à 7 Mk., en Tønde Tran 11 à 12 Rdlr., en Vog Klipfisk 9 Mark, Langer 11 Mark.

I samme urolige Veir omkom i Romsdals og Nordmørs Fogderier nogle og 30 Fiskere paa Havet, men paa Søndmør ikke en eneste.

April.

Nesten hele Maaneden nordlig Vind og temmelig mildt Veir. Fra den 10de til 20de var Luften noget regnagtig, men ellers klar uden synderlig Blæst.

De sidste Dage i Maaneden faldt Snee paa Fieldene.

Maii.

Maii.

Denne hele Maaned middelmaadig varm Luft med vestlig og nordlig Vind, dog noget taaget, undertiden og sydlig og regnagtig, saasom den 10de, 15de, 23de, 24de, da Regnen meget vederqvægede den tørre Jord og gav Haab om et frugtbart Aar.

Den 3die kom den lille Fugl Motacilla Phoenicurus flyvende ind i Huusene.

Junii.

Hele Maaneden nordlig og vestlig Vind med maadelig kold eller tempereret Luft, saa man kun nogle faa Gange behøvede Varme i Huusene.

Regn den 4de, 10de, 11te, 15de, 16de, 17de, 20de, 25de, som gav Jorden fornøden Vædske.

Julii.

Til den 10de mildt Veir med sydlig Vind og noget Regn, derfra til den 27de nordlig Vind og taaget Luft uden synderlig Varme, hvorpaa fulgde varmt og klart Veir indtil Maanedens Ende.

Den 18de saaes en saa kaldet Giir (Parhelius) bag efter Solen, hvilket skal betyde godt Veir; men tvertimod, naar den gaaer for Solen.

Augusti.

Varmen den hele Maaned tempereret, dog i Begyndelsen og Midten størst, i Slutningen mindst.

Vin-

Vinden næsten bestandig vestlig og nordlig, aleene den 6te, 7de, 13de, 22de, 23de sydlig. Den 2den meget stærk Torden og Lynild, samt store Hagel paa nogle Steder.

De to sidste Nætter Nordlys med stærk Flygten og usædvanlig klar Lysning i Nord.

Naar det i Floeveir (Ecnephias) tegner sig til Regn, pleier samme indfalde paa den Tid af Dagen, naar Soen falder; hvis ikke, gaaer det gemeenlig den Dag forbi; hvilken Observation jeg i denne Sommer nogle Gange fandt rigtig.

Sees faa Bær paa Ronne-Træerne, pleier der falde liden Snee Vinteren efter. I dette Aar var neppe et eller andet Bær at see, derpaa fulgde og meget lidet Snee, som sees af det Efterfølgende.

September.

Til den 15de vestlig og nordlig Vind med taaget og regnagtig Luft, aleene den 4de, 5te og 6te klar. Fra 15de til 30te ostlig og sydostlig Vind med afvexlende klar og regnagtig Luft, nemlig den 15de, 16de, 17de, 18de, 20de, 21de, 25de, 26de klar, Resten regnagtig og taaget.

Nordlys den 6te, 7de, 14de, 19de, 25de, 26de.

Natten til den 4de hørdes nogle Gange en Lyd, deels stærkere, deels svagere, som ei førde Rystelse eller Vind med sig, men aleene en Surren, som vedvarede et Par Minuter, og syntes at komme fra Sydost.

Aftenen til den 7de hørdes et Fieldskred her i Nærværelsen, ret som et skarpt Kanonskud, og det af et Field, hvorfra Fieldskred ofte høres uden at give en saa usædvanlig Lyd fra sig. Jeg be-

begynder derfor at troe, at de her saa kaldte skydende Fielde ere af ingen anden Beskaffenhed, end dette, følgelig at Skuddene ere intet andet end Lyden af et vist Slags Fieldskred. Paa Fieldskred følger ellers altid Regn, som og denne Gang, ligesom ofte tilforn, blev bemærket.

Da baade Sommeren og Høsten var god, fik man et godt Aar overalt. Fulde Lader holdes for et Tegn til haard Vinter. Men at dette ikke er nogen vis Regel, giver sig selv af det Efterfølgende tilkiende.

October.

Hele Maaneden sydlig Vind, undtagen fra 24de til 30te, da den var nordostlig. Veiret den første halve Deel af Maaneden stille, taaget og regnagtigt, med lidet Snee den 10de, 11te, 12te, men siden klart, stille, og noget koldt til Slutning.

Den Snee, som faldt den 10de til 12te, optøede ved Soelskin, som nogle Gange tilforn var skeet i denne Høst, og holdes for et Tegn til bestandig godt Veir.

Nordlys den 4de, 14de, 18de, 20de, 24de, 29de.

Den 28de, om Aftenen efter Solens Nedgang, saaes i Sydost og Sønden en usædvanlig Røde paa Himlen, som med sin Klarhed endog fordunklede Maanens Skin, og trækkede sig efterhaanden mod Vesten. Lige saadanne røde eller purpurfarvede Skyer saaes og et Par Gange, 14 Dage tilforn, skiønt ei i den Grad. Nogle faa Dage efter, nemlig den 31te, blev det samme fornummet i Danmark, efter den Beretning, man havde derom i Aviserne. (*)

Nov-

(*) Hr. Barhov melder om dette Luftsyn, og giver grundig Oplysning derom i Slutningen af hans Tractat om Nordlyset. Veiret var denne Gang lige saa-

dant,

November.

I Begyndelsen og Slutningen af Maaneden meest nordlig Vind, men fra den 5te til 25de sydlig eller vestlig, tillige nogle Gange stormende, saasom den 16de og 19de, den sidste Gang med Torden og Lynild.

Snee og Slud den 1ste, 2den, 8de, 11te, 12te, 13de, 17de, som dog strax efter optøede, da Luften var mild og stille.

December.

Indtil den 21de meest østlig Vind og stille Veir, undtagen den 5te til 8de, da man havde Regn og Blæst af Vesten med Torden og Lynild. Fra den 21de vestlig, sydlig og nordvestlig Vind, med Storm og Regn.

Storm næsten bestandig fra den 21de til 28de, og Regn fra den 3die til 8de, item fra den 19de til 28de.

dant, som Hr. Barhov beskriver det, nemlig maadeligt og klart Frostveir, derefter Regn med Snee paa Fieldene, og ikke længe derefter Snee i det Lave. Aftenen efter havde man og Nordlys; hvilket giør hans Meening rimelig, at den røde Glands i Skyerne har været en Virkning af Nordlyset og den smeltede Snee i Luften; men naar han tillige melder, at intet betydeligt Veir har fulgt derpaa, da har han maaskee ikke eftertænkt eller lagt Mærke til, at samme ikke pleier komme førend en temmelig Tid efter. Jeg erindrer, for en Snees Aar siden, da lige saadan Røde lod sig tilsyne omtrent ved samme Tid af Aaret, fulgde derpaa en stærk og langvarig Søndenvind, men ikke førend ved Vaarens Tider i Februarii og Martii. Det samme bliver af Andre stadfæstet, som have havt Anledning til at mærke derpaa oftere; og denne Gang gik det lige saaledes til, som man af de efterfølgende Maaneders Observationer vil faae at see. Endskiønt nu Ting, som følge paa hinanden, ikke altid ere Virkninger og Følger af hinanden, saa giøres dog Slutningen her rimelig ved det, at samme Hændelser saa ofte have indtruffet paa lige Maade, foruden det, at megen Røde i Øst om Morgenen altid holdes for et vist Forbud til stærk Blæst om Dagen.

Ingen Snee paa Marken, undtagen den 29de.

Nordlys den 1ste, 3die, 11te, 12te, 13de, 14de, 26de. Den 12te om Aftenen Klokken 4½ saaes paa eengang Nordlys i Nord, og Bleik (lyse Strimer i Luften, der gaae for Vind) i Vesten, hvilket en halv Times Tid efter fik ordentlige Nordlys-Couleurer, og forvandlede sig omsider til en fuldkommen Nordlys-Bue. See April Maaneds Observationer forrige Aar.

Den 25de, 26de, men især den 27de, steeg Floden saa høit, som ei skal være skeet i 20 Aar, hvorimod den hele Høsten igiennem aldrig steeg ret høit. Af Høst-Floden tages ellers Mærke paa Sneen saaledes, at tidlig Flod skal betyde tidlig Snee, men silding Flod silding Snee.

I det stille Høstveir gik Sey-Fiskeriet paa Fluderne i Havet med Sække-Nôd saa stærkt til paa visse Steder, at man med en eneste Nôd (Vod) fik over 60 Tønder Sey-Lever, altsaa 30 Tønder Tran, og efter den Tids Priis en Vinding af meere end 300 Rdlr. af Leveren alene; hvoraf sees, hvor be[illegible]deligt dette Slags Fiskerie er, naar det vil lykkes; hvilket dog sielden skeer i den Grad.

XVI.

XVI.

Forslag

til en

Rydnings-Maskine.

Af

Diderich Christian Fester

i Trondhiem.

§. 1.

Det bliver en lige saa vis og unegtelig Sandhed: at de til Agerdyrkningen nyttige Jordpladse, som, efter borthugget Skov, ved en Mængde Træestubbe ere blevne ubrugbare og uduelige, bør opryddes og forvandles til frugtbare Agre; som denne: at Skovenes Vedligeholdelse, Opelskning og Tilplantning, fordrer al muelig Flid og Omsorg. Kyndige Landmænd have alletider anseet de for nyttigt, at man paa mange Steder med Overlæg og Forsynlighed udhugger adskillige Skove, hvor Jorden kan nyttes og brugds til Agerland; men derimod tilraadet, at Skovene ved en maadelig Hugst maatte vedligeholdes, især paa de Steder, hvor Jorden ei duer til andet, saasom oven paa mange Bakker, udi steile og steenige Bierge. Agerdyrkning og Skovvext ere tvende væsentlige Hoveddeele i et Lands Vel og Opkomst. Enhver af disse bør tildeeles sine behørige Grunde. Den beste Jord maa anvendes til Ager og Eng: den ringere anvises til Skovvext; men enhver Art af den slettere Grund til de Skovvexter, hvortil den er tienligst. Den sorte Muldjord bør alletider overlades til Sæden, som retter sig efter Overfladens Beskaffenhed, og ikke slaaer dybe Rødder: Træerne derimod, som slaae dybere Rødder, og hvis Vext egentlig dependerer af den dybere Grunds Beskaffenhed, kan gierne være tient med en skarpere Jord i Overfladen; thi under denne skarpere Overflade kan der være lige saa beqvem en Grund til Træernes Vext, som under en frugtbarere. Betragtes Grundene, paa hvilke der i den nærværende Tidspunkt findes Skove, og de samme sammenlignes med andre Grunde, hvor Skovene i en Tid af 60 til 70

Aar

Aar reent ere borthuggede; saa kan man ikke saa meget beklage den Mængde af Skov, som er borttaget, men de urette Steder, paa hvilke Borthugningen er skeet. Grundens Beskaffenhed, og Egnens Beliggenhed, bliver da alletider den første Hovedsag, som nøie bør overveies og paaskiønnes, førend Rydningsarbeider foretages og iverksættes.

§. 2.

Naar de med Træestubber opfyldte Jordstykker skal ryddes og giøres beqvemme til Agerbrug, saa maa man være betænkt paa de tienligste Midler til en saadan Rydning. Den sædvanlige Maade, at omgrave Stubbene, afhugge Sideroddene, og trække Resten op af Jorden, er et møisommeligt Arbeide, forbundet med mange Besværligheder, Omkostninger og Tidsspilde. Paa forskiellige Steder har man bragt visse Maskiner i Forslag, ved hvilke Stubbenes Ophævning kunde iverksættes paa en lettere og mindre bekostelig Maade. Forsøgene med disse Maskiner have viist: 1) At nogle Stubbe saavidt derved bleve opdragne, at de øverste Stamrødder dernæst kunde afhugges. 2) At man treffer mange Stubbe, som længe modstaae disse Maskiners Virkning; men tilsidst har man dog ved megen Møie overvundet Modstanden. 3) At der endelig gives en Mængde af Stubbe, som i Giennemsnit ikke have været meget stærkere end de nylig ommeldte; men ved hvilke al anvendt Møie og Umage til deres Udryddelse med saadanne Maskiner har været forgieves. Det erfares af disse Forsøg, at Vægtstangen aleene, eller en almindelig Træehæver, ikke bliver et sikkert og ganske brugbart Middel til alle Stubbes Udryddelse. Hr. Silberschlag er af den Meening, at mange Stubbe, især af Fyrretræer, sidde saa faste i Jorden, at de ikke give efter, og modstaae al den derpaa anvendte Magt. Krudets Brug og Virkning i denne Begivenhed bliver vel ikke at forkaste i nogle visse og enkelte Tilfælde,

naar

naar den rette Omgangsmaade derved iagttages; men naar en heel Plads, tet besat med Stubbe, paa denne Maade skulde behandles, og Stubbene først kløves ved Krudets udvidende Kraft, blev Arbeidet tildeels fordobblet, Bekostningen overordentlig, og megen anvendt Tid ganske unyttig.

§. 3.

I Maskinvæsenet bliver det alletider Hovedsagen, at kunne angive og bestemme den beste og tienligste Maskine til en foresat Virkning; men i en virkelig Brug bliver det den fuldkomneste Maskine, som, baade i Henfigt til Kræfterne og Tiderne, i et vist sammensat Forhold, udkræver det muelig mindste, for at giøre den forlangte Virkning. Herved bør nøie overveies og sammenlignes: 1) Størrelsen af den Modstand eller den Last, som skal overvindes. 2) De drivende naturlige Kræfter til at overvinde denne Modstand. 3) Tiden, udi hvilken Virkningen skeer. 4) Maskinens Beqvemhed, Styrke, Bekostning, Varighed, og Deelenes Friktion eller deres Rivning paa hinanden. Det er ikke nok, at udfinde en Sammensættelse af enkelte Maskiner, ved hvilke den forlangte Virkning kan opnaaes; men denne Sammenføielse maa være i sit Slags og efter Omstændighederne den simpleste og beqvemmeste, efter det beste Forhold imellem Kræfterne og Tiderne, udi hvilke de virke. Heraf følger, at jo meere simpel og enkelt en Maskine kan anordnes til at iverksætte den samme Virkning, desto lykkeligere er Forbindelsen, og desto større er den Fordeel, som ved Maskinen kan vindes. En Maskine bør paa den ene Side hindre den ene af Kræfterne udi Virkningen, for derved paa den anden Side at befordre Modvirkningen desto lettere for den anden af Kræfterne. De større Kræfter maae forhindres, saa ofte det behøves, saaledes, at de meget mindre Kræfter kunne staae i Ligevægt med de samme,

me, og videre kan en Maskine ikke udrette. Den falske Meening, at en Maskine i sig selv kunde meddeele nye Krafter, har været Anledning til en Mængde Feiltagelser i Mekanik.

§. 4.

I Almindelighed henregnes til de enkelte Maskiner sex forskiellige Slags, nemlig Vægtstangen, den skievliggende Flade, Hiulet, Skruen, Tridsen, og Kilen; men i en strengere Meening, da kan man sige, at der er ikkun en eeneste enkelt Maskine til i Verden, nemlig Vægtstangen, saasom enhver af de øvrige fem Slags, nøiagtig overveiet, kan ansees og betragtes som en Vægtstang. Vægtstangen bliver en simpel og i visse Henseender ganske beqvem Maskine til nogle Stubbes og deres Rødders Ophævning af Jorden. Hr. Leupold har og i hans Theatr. Machinar. anført en Rydnings-Maskine, bestaaende af en lang Vægtbielke paa 52 Fod, angivet Hvilepunktens Distance fra Modstanden, eller fra en Træestub, for 1 Fod, og den hele Vægtbielkes naturlige Tyngde for enhver Fod paa 10 ℔, der altsaa udgiør 520 ℔ for Vægtbielkens hele Tyngde.

§. 5.

Ved en saadan Maskine kan Kraften anseelig formeeres; hvilken Formeerelse aleene beroer paa Vægtbielkens naturlige Tyngde, og Længden paa den Deel af samme, som udgiør Kraftens Distance fra Hvilepunkten, eller Antallet af de Gange, som Modstandens Distance fra Hvilepunkten kan indeholdes i Kraftens Distance fra samme. Sætter man Modstandens Distance fra Hvilepunkten $=$ a, Vægtbielkens Tyngdepunkts Distance fra samme $=$ b, Kraftens Distance fra den ommeldte Punkt $=$ c, Vægtbielkens naturlige Tyngde $=$ d, og den ved Vægtbielkens yderste Ende anvendte Kraft $=$ k; saa kan Vægtbielkens naturlige Tyngde, aleene for sig betragtet, holde Ligevægt

med

med en Modstand $= \frac{bd}{a}$, Kraften, aleene betragtet, holde Ligevægt med en Modstand $= \frac{ck}{a}$, og Kraften tilligemed Vægtbielkens Tyngde bliver da lige stor med en Modstand $= \frac{bd}{a} + \frac{ck}{a} = \frac{bd+ck}{a}$.

§. 6.

Foruden dette, da har den Leupoldske og andre Rydnings-Maskiner af denne Art dette Fortrin, at Friktionen er overmaade liden, og næsten for intet at regne. Men de anførte Fordeele sammenlignede med disse Slags Maskiners Mangler, og Sagen i det Heele betragtet, saa bliver der efter mine Tanker ingen Grund til at vælge de samme, som de beste og beqvemmeste til Rydning. Skal Kraften betydelig formeeres, maa Vægtbielken være meget lang, have en stor Tyngde, og Hvilepunkten applikeres nær ved Træestubben; men dette er igien forbunden med følgende Mangler:

1.) Da maa den ene Ende af Vægtbielken, hvor Kraften appliceres, temmelig høit ophidses, og bevæges igiennem et stort Rum, imod det lidet Rum i den samme Tid, som Modstanden ikkun kan rykkes. Efter det Forhold, som Hr. Leupold angiver imellem den korte og lange Arm, nemlig 1 : 51; da kan Modstanden ikkun rykkes 1 Fod, imedens Vægtbielkens yderste Ende, hvor Kraften øves, bevæges igiennem en Cirkelbue af 51 Fod. Saavel at ophidse, som at neddrage den lange tunge Vægtbielke igiennem et saadant Rum, falder noget besværligt; og derved kan undertiden ikke meget udrettes, da en enkelt Siderod ved denne Forrykkelse paa 1 Fod ofte ikkun giør lidet til den hele Stubs Ophævning med alle dens Rødder.

2) Efter en saadan liden Forrykkelse med en Siderod, maa Underlaget forandres, Vægtbielken paa ny ophidses, og igien neddrages; ved hvilken nye Forandring Tiden spildes, og ofte kan derved

gives Vanskeligheder for at finde igien et nyt og sikkert Sted, hvor Jernhagen kan hæfte.

3) Da kan det og indtreffe, at den underhæftede Siderod afbrækker; hvorved Vægtbielken kan nedfalde, og tilføie Arbeiderne Skade.

4) Naar Vægtbielken noget høit ophidses, og giør en anseelig Vinkel med Horizontal-Linien, saa bliver den formeerede Kraft derved kiendelig svækket, baade i Betragtning af den Formeerelse, som Vægtbielkens Tyngde kunde give, og Formeerelsen formedelst den lange Arm af samme. Den første Svækkelse kan bedømmes efter Reglerne for Legemers Tyngde paa skievliggende Flader: den anden Svækkelse beroer paa Forkortelsen af Hvilepunktens perpendikulare Distance fra Kraftens Direktionslinie.

5) Vil man for den største Deel søge at undgaae de anførte Mangler og Vanskeligheder, ved at lade Vægtbielkens yderste Ende, hvor Kraften øves, ikkun lidet afvige fra den horizontale Stilling i Ophidsningen og Neddragningen, saasom ikkun 3 til 4 Fod; saa kan man ei heller vente nogen kiendelig Virkning, da Modstandens Nykning ved denne Forandring, efter Hr. Leupolds anførte Forhold imellem den korte og lange Arm, ikkun bliver 8 til 11 Linier, naar 1 Fod antages for 12 Tommer, og 1 Tomme for 12 Linier.

§. 7.

De saa kaldte Vinder ere ganske simple Maskiner; men saa simple som de ere, saa nyttige ere de samme, ja ganske umistelige i det almindelige Liv. De have i Almindelighed det Fortrin for den simple Vægtstang, at de give en fortgaaende og vedvarende Bevægelse, og kunne betragtes som immerløbende Vægtstænger. I den hele Mekanik kan neppe angives noget bedre og beqvemmere Middel til at bevæge de største Byrder, enten i Høiden, eller hen over Horizonten, end Vinder,

naar

naar de sammenføies, for at tilveiebringe Bevægelsen med en forenet Kraft, som kan giøre en betydelig Virkning. Naar Vinder og Tridseværker forenes med hinanden, saa har man de allerbeste Maader til at bevæge de største Byrder over Horizonten; ja Tridseværkerne kunne endog derved undværes, naar aleene Strikker, hæftede enten udi Byrden i sig selv, eller udi Underlaget, hvorpaa den hviler, blive sammenføiede med vertikale Vinder. Paa saadan Maade ere 2de store Steene, enhver især 652 Fod lang, 8 Fod breed, og 28 Tommer tyk, blevne bortskaffede ved Vindernes idelige Forflyttelse, paa en Vei af 2 Miile, og indførte til Paris; men ved Hielp af 8 horizontale Vinder bleve de samme Steene opløftede til deres bestemte Sted udi en Høide af 40 Fod. Den berømte Fontana har, aleene ved Hielp af simple Vinder og Tridseværker, udi Rom opløftet, nedladt, og igien paa et andet Sted opreist den store Antoninisfe Obelisk; som kan sees af Hr. Leupolds Theatr. Machinar.

§. 8.

Den Magt, med hvilken en Træestub hænger fast udi Jorden, kan nu ansees og betragtes som en paa Jorden hvilende tung Byrde, der udi en vis Høide skal opløftes; og Træestubbens Ophævning af Jorden bliver da det samme som at opløfte en Byrde, hvis naturlige Tyngde er liig den Kraft, med hvilken Træestubben hænger fast udi Jorden. Paa Grund af dette, da anseer jeg en Sammenføielse af en horizontal Vinde og et Tridseværk som det beste Middel til Stubbes Ophævning.

§. 9.

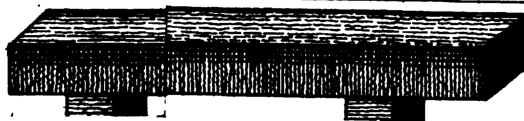
En Maskine, indrettet og proportioneret efter den herved følgende Tegning, bliver efter mine Tanker den beqvemmeste at bruge til Rydningsarbeide. A B forestiller en Vinde med en horizontal liggende

gende Bom F, og ved Bommens Ender afbildes tvende perpendikulair staaende Træhiul A og B, hvor Peripherien af ethvert Hiul rundt omkring har 8 Vægtstænger, ved hvis yderste Ender de drivende Kræfter maae anvendes. C D betegner Tridseværket, bestaaende af tvende Tridseblokke C og D, hvor 3de Tridser i enhver Blok have en parallel Beliggenhed imod hinanden. Den øverste og faste Tridseblok C maa ved stærke Ringe eller Jernhager være hæftet fast udi Stelladsens øverst horizontal liggende Bielke; men neden under den nederste løse Tridseblok D forestilles en Jernhage, fastsat i denne Blok, en kort Jernkiæde af 3de Ringe, som hænger i Jernhagen, atter tvende korte Kiæder, enhver af 3de Ringe, som hver især hænger i den første Kiædes underste Ring, og ved E afbildes en Art af en Sax med krumme Greene, hvor den ene Green oven til kan indstikkes i den underste Ring af den ene Kiæde, og den anden Green i den underste Ring af den anden Kiæde. Den Deel af denne Jernsax, neden under Naglen, som i Tegningen forestilles at omfatte een af de største Siderødder af en Træestub G, bliver omtrent af lige Skikkelse med én Bug- eller Taster-cirkel. H, I, K, og L, forestille fire korte cylindriske Stokke, ved hvilke Maskinen beqvemmest forflyttes fra det ene Sted til det andet; men naar Stubbes Ophævning foretages, kan disse Cylindrer borttages, og Maskinen staaer da meere fast og urykkelig med Fodbielkerne paa den blotte Jord. Den ene Ende af Touget maa være fastsat udi Bommen F af den horizontale Vinde, men den anden Ende fast-hæftet i en Ring eller Jernhage udi den øverste faste Tridseblok ved C.

§. 10.

Naar een eller tvende Arbeidere ved ethvert af Hiulene, udi de yderste Ender A og B af Vægtstængerne, omdreie disse Hiul, saa

vindes

[illegible]
neden under anførte geometriske Maalestok, hvis største Afdelinger:

4 C,

de yderste Ender A. og B. af Vægtstængerne, omdreie disse Hiul, saa

vindes

vindes Touget omkring Bommen ved F, hvorved den underste løse Tridseblok D bliver ophidset imod den øverste faste Tridseblok C. Da nu den løse Tridseblok er med Saxen, eller og med en anden simpel Jernhage, hæftet under Træestubbens Siderod, saa maa Træestubben ved denne Bevægelse løsne, opdrages, og følge den løse Tridseblok, naar den formeerede Kraft overgaaer Modstanden eller den Magt, med hvilken Træestubben hænger fast udi Jorden.

§. 11.

Det bliver alletider en Hovedsag, at giøre Ophævningen ved Træestubbens største Siderod, og tillige paa et saadant Sted i denne Siderod, hvor man efter nogenledes rimelig Formodning kan slutte, at den hele Modstands Middelpunkt omtrent maa falde. Der kan og undertiden forekomme de Tilfalde, hvor det bliver beqvemmest, først med en Øxe at afhugge den ommeldte største Siderod, i en vis Distance fra det Sted, hvor Saxen er omfattet eller Jernhagen kan være hæftet, ved den fra Træestubben afvendte Side; thi derved bliver den hele Modstand kiendelig formindsket, og den afhugne største Siderod kan da siden for sig selv blive ophævet. Naar en tyk Fyrrestub ved tvende saadanne Maskiner, enhver appliceret ved tvende af de største hinanden noget nær imodsatte Siderødder, med foreenede Kræfter blev angrebet paa de rette Steder, for at ophæves, saa maatte Virkningen blive betydelig, og, efter mine Tanker, maatte da Modstanden endelig løsne og give Efter.

§. 12.

Udi Tegningen har jeg tydelig nok forestillet Stelladsen og Deelenes Sammensføielse, saa derom ikke behøves nogen videre Forklaring. Deelenes Størrelser og Forhold imod hinanden kan og erfares af den neden under anførte geometriske Maalestok, hvis største Afdeelinger:

4 G,

4. O, O. I, I. II, II. III, III. IV, og IV. V, ere Alen; de mindre Deele: o. 1, 1. 2, 2. 3, og 3. 4, ere Qvarteer; men de mindste Deele, som paa Parallel-Linierne afskiæres ved de skakke Tverlinier, blive Tommer.

§. 13.

For den Deel af Maskinen, som udgiør den horizontale Vinde, kan man sætte Distancen fra Middelpunctet i ethvert af Hiulene, til de yderste Ender af Vægtstængerne, $= a$, Bommens halve Tykkelse $= b$, Kraften ved A og B $= K$, og Lasten eller den Pression, som øves paa Bommen, ved F $= L$; saa følger, efter Statikens Grunde, at $a : b = L : K$, og $aK = bL$, men $L = \frac{aK}{b}$, saa at $\frac{aK}{b}$ bliver nu videre den ved Touget udi F anvendte Kraft til det sammensatte Tridseverk, der udgiør Maskinens anden Deel. Sættes da videre Modstanden ved E $= T$, og de trækkende Strikkers Antal i den løse Tridseblok D $= m$; saa er $\frac{aK}{b} : T = 1 : m$, og $T = \frac{aKm}{b}$. Er da $K = 1$ Centner, $a = 5$ Qvarteer, efter Tegningen og den hosføiede Maalestok, $b = 1$ Qvarteer, og m efter Antallet $= 6$; saa er $\frac{aKm}{b} = \frac{30}{1} = 30$ Centner $= T$; og efter denne theoretiske Bestemmelse skulde da tvende Arbeidere, som hver især ved denne Maskine anvendte noget meere end $\frac{1}{2}$ Centner Kraft, kunne opdrage en Fyrrestub, som med en Magt af 30 Centner hængde fast udi Jorden.

§. 14.

Men man kan ikke vurdere Maskinens Virkning saa høit, i Betragtning af Strikkernes Stivning, samt Deelenes Rivning paa hinanden, eller den saa kaldte Friktion, og den Modstand, som derved foraarsages i den virkelige Brug og Udøvelse; og altsaa maa denne Hovedsag kortelig overveies, førend noget Tilforladeligt kan angives og bestem-

bestemmes, angaaende den egentlige Virkning. I denne Hensigt bør da antages en vis betydelig Modstand eller Magt, med hvilken en Fyrrestub hænger fast udi Jorden, og deraf, i Følge Maskinens Art og Beskaffenhed, undersøges Størrelsen af den Kraft, som udkraves, baade for at holde Ligevægt med den antagne Modstand, og tillige, naar Bevægelsen gaaer for sig, at kunne tilintetgiøre Modstanden af Friktionen og af Tougverkets Stivning.

§. 15.

I dette Tilfælde maa man da først betragte Maskinens anden Deel, nemlig det sammensatte Tridseverk. Sættes da Fyrrestubbens antagne Magt til at hænge fast udi Jorden $= T$, og de trækkende parallele Strikkers Antal ved den løse Tridseblok $= m$; saa bliver den Kraft, som ved F holder Ligevægt med Modstanden, uden Hensigt til Rivning og Stivning, $= \frac{T}{m}$. Men i Hensigt til Rivningen i Tridsernes Axler, kan man nu videre sætte Tridsernes Antal $= n$, Diametren udi enhver af de lige store Tridser $= D$, og Diametren udi enhver af Tridsernes lige store Axler $= d$; saa følger efter de statiske Grunde, at den af Friktionen foraarsagede Modstand udi Tridseverket bliver $= \frac{ndT}{mD}$, saa den Kraft ved F, som kan holde Ligevægt baade med Modstanden i sig selv, og med Rivningen udi Tridseverket, maa være $= \frac{T}{m} + \frac{ndT}{mD}$. End videre, i Betragtning af den Modstand, som foraarsages af Tougets Bøininger omkring Tridserne, da kan man sætte enhver Tridses Tykkelse $= t$; saa er det videre bekiendt udi Statiken, at den behørige Kraft for Modstanden, der forvoldes af Tougets Bøininger, udkommer, naar den allerede fundne Kraft for Modstanden i sig selv og Friktionen multipliceres med $\frac{2nt}{D}$, det er $\left(\frac{T}{m} + \frac{ndT}{mD}\right) \cdot \frac{2nt}{D} = \frac{2ntDT + 2n^2dtT}{mD^2}$.

Den hele Kraft ved Bommen udi F, som skal staa i Ligevægt med den antagne Modstand i sig selv, samt Friktionen og Tougets Stivning formedelst Bøiningerne udi Tridseverket, bliver da $= \frac{T}{m} + \frac{ndT}{mD} + \frac{2ntDT + 2n^2dtT}{mD^2} = \frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2}$, hvilket er den hele Pression paa Bommen af Vinden, som ved den i de yderste Ender af Hiulenes Vægtstænger anvendte Kraft skal overvindes.

§. 16.

Betragtes nu denne Kraft for det første, uden Hensigt til nogen videre Rivning og Stivning, og man efter det Foregaaende (§. 13) sætter Kraften $= K$, Kraftens Distance fra Centret $= a$, og Bommens Radie $= b$; saa bliver $b : a = K : \frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2}$, og $K = \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2}$. Men Kraften maa videre formeeres: deels i Hensigt til Tougets Stivning udi F; deels i Betragtning af Rivningen i de Huller, udi hvilke Vindens Axel omveltes. Anbelangende den Kraft, som maa tillægges for Tougets Stivning, efter dets Tykkelse og Kraftens Distance fra Centret, da maa samme udkomme, naar den hele Pression paa Bommen af Vinden multiplicseres med $\frac{t}{2a}$; og følgelig bliver denne Kraft $= \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}$, saa den hidindtil fundne Kraft, baade for den hele Pression paa Bommen af Vinden, og for Tougets Stivning ved F, maa altsaa være

$$= \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}.$$

Den hele Tryk-

ning af Bommens Tapper bliver da =

$$\frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2} + \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}$$

, og naar Tappens Radie sættes = c; saa maa Kraften for Friktionen i de Huller, Bommens Tapper omveltes, vurderes efter den Produkt, som udkommer, naar den hele Trykning af Bommens Tapper multipliceres med $\frac{c}{2a}$, hvilken Kraft derfor maa være =

$$\left(\frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2} + \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}\right) \cdot \frac{c}{2a}.$$

Følgelig bliver den hele Kraft, som ved de yderste Ender af Vægtstængerne udi A og B udfordres, baade for at holde Ligevægt med den antagne Modstand, og tillige, naar Bevægelsen skeer, at kunne tilintetgiøre den hele Maskines Modstand af Friktionen og af Tougverkets Stivning, =

$$\frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2} + \left(\frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2} + \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}\right) \cdot \frac{c}{2a}.$$

 §. 17.

§. 17.

I den virkelige Udføring kan man for Exempel antage, at en Træestub hænger fast udi Jorden med en Magt = 20 Centners Vægt = T; men efter Tegningen og den tilføiede Maalestok, da er nu videre D = 12 Tommer, a = 30 Tommer, b = 6 Tommer, man kan antage d = $\frac{3}{4}$ Tomme, t = 1 Tomme, og c = $\frac{1}{2}$ Tomme, og efter Antallet er m = 6, ligeledes n = 6. Derfor er

$$\frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2} + \left(\frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2} + \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}\right).\frac{c}{2a} =$$

$$\frac{17280 + 6480 + 17280 + 6480}{25920} + \frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{51840} + \left(\frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{864} + \frac{17280 + 6480 + 17280 + 6480}{25920} + \frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{51840}\right).\frac{1}{120} = \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840}$$

$$+ \left(\frac{7920}{864} + \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840}\right).\frac{1}{120} = \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840} + \frac{578160}{6220800} = \frac{12933360}{6220800} = 2\frac{683}{8640},$$

det er omtrent $2\frac{1}{12}$ Centner Kraft. Altsaa bliver $2\frac{1}{10}$ Centner Kraft, som anvendes ved de yderste Ender af Vægtstængerne udi A og B, mægtig nok, baade til at overvinde en modstaaende Magt af 20 Centners Vægt, og tillige ved en saadan Modstand at tilintetgiøre Maskinens Friktion og Tougverkets Stivning. Denne Kraft, fordeelt til fire Arbeidere, tvende ved ethvert Hiul, bliver ei meere end $\frac{21}{40}$ Centner, eller noget meere end $\frac{1}{2}$ Centner Kraft for enhver at anvende.

XVII.

Forsøg

til en

Tærske-Maskine.

Af

Johan Daniel Berlin.

Den Sandhed, at Alt blomstrer i en Stat, hvor Agerdyrkningen er i Flor, har fast allevegne anlediget Agerdyrknings- og Landhuusholdnings-Selskaber.

Af disse udsættes, deels Spørgsmaale med Priser for Oplesningen, Afhandlingerne bedømmes, og de kronede bekiendtgiøres til almindelig Nytte; deels Belønninger, for at opmuntre Flittigheden i alle Landvæsenets Deele. Hvad Nytte denne Maade, paa hvilken at oplive Eftertanken og befordre Vindskibeligheden, allerede har stiftet, det er meere end tilfulde bekiendt. Den forskende Lærde har i sit Kammer beregnet og i det Mindre ladet forfærdige, hvad den virksomme Ulærde i det Store har prøvet. Belønnede Exempler og Forsøg have opvakt og forøget Opmærksomheden paa alt, hiin Sandhed angaaende. Udyrkede Jorders Optagelse, som lige saa mange virkelige Erobringer, der kunne skee midt i Freden, og hvorved en Stat inden sine egne Grændser bliver mægtig, har, foruden andet, været Følgen af disse Selskabers Omhyggelighed. Og kunde dette endogsaa ikke skee hos os? Vist nok! naar aleene Arbeidere gaves, som det allerede pløibare Land, foruden andet, kunde undvære. Vi derfor, som til Fiskeriernes, Bergverkernes og Saugbrugenes retta Drift behøve saa mange Hænder, bør fornemmelig see at anvende de faa, os derfra ere tilovers for Agerdyrkningen, til muligste Nytte. Og disse kunde, saa at sige, mangfoldiggiøres, naar Arbeidet lettedes ved at forskaffe saadanne Redskaber, som bedre og med færre frembragde samme Virkning, og

saa-

saaledes overlade de Overflødige til fleere og andre Landvæsenets Forretninger.

For, paa nogen Maade, til denne Hensigts Opnaaelse at bidrage efter mine ubetydelige Indsigter, har jeg forsøgt at udfinde og efter mekaniske Regler indrette et saadant Redskab, hvorved een Person, efter mine Tanker, skal kunne udrette det samme som 9 i samme Tid. Vel veed jeg, at store Mekanici have opfundet Maskiner, og med største Nøiagtighed udregnet og bestemt sammes Virkninger, som dog efter anstillet Prøve have været mange Vanskeligheder undergivne, og ei altid fornøiet Opfinderen; men dette har dog ei kunnet afholde mig fra at fremvise mit Forsøg, i det mindste i det Haab, at samme maaskee vilde give en Dueligere Anledning til dets fuldkomne og med Hensigten overeenstemmende Indretning.

Til det Høikongelige Norske Videnskabernes Selskab giver jeg mig da den Ære at overlevere, til nærmere Eftersyn og Bedømmelse, følgende Forsøg til en Tærske-Maskine, med Model, Tegninger og Beskrivelse.

I alt har jeg, til Tieneste for dem, til hvis Nytte særdeles hensigtes, beflittet mig paa at være lige saa tydelig, som simpel; og des Aarsag tør jeg haabe Tilgivelse, naar i denne Maskines Beskrivelse findes et eller andet Ord, som kunde været borte; thi hvem taller sine Ord, naar man aleene søger at udtrykke sin Meening udførlig og i sin hele Omfang?

Maatte kun dette ansees for et lidet Beviis paa min underdanige Høiagtelse for Selskabet, og emsige Bereedvillighed at tiene det Almindelige, da er jeg meere end nok belønnet for min Umage.

Uden videre at erindre, følger da Beskrivelsen.

§. 1.

§. 1.

Om Tærske-Maskinens Beskaffenhed, og de deri fastsatte Deeles Størrelse, efter Dansk Maal; 1 Fod = 12 Tommer, 1 Tomme = 10 Linier, 1 Linie = 10 Skrupel.

Maskinens Længde er 9 Fod, Høiden 3 Fod 10 Tommer, og dens Breede 2 Fod 6 Tommer. Den bestaaer af et Stiernhiul med 24 Tagger, hvis Diameter er, uden Tagger, 1 Fod 9 Tomm. 3 Linier og 2 Skrupel; og med Taggerne, 2 Fod 1 Tomm. 3 Lin. 4 Skrupel. Det dertil hørende Drivhiul har 6 Tagger eller Staver; Diametren dertil uden Staver er 3 Tomm. 3 Linier 2 Skrup., og med Staverne 7 Tomm. 7 Lin. 8 Skrup. Længden af Veivens Arm er 1 Fod. Valsens Længde, med paahæftet Stiernhiul, er 7 Fod 10 Tommer, dens Diameter uden Tagger 5 Tomm. 3 Lin. 2 Skrupel, og med Taggerne 9 Tommer 3 Linier 4 Skrupel.

Pleilene bestaae af tvende Deele; Den liden Deel eller Arm med tvende Tagger har en Radius, fra Bevægelses-Puncten uden Tagger, af 4 Tommer 6 Lin. 6 Skrup., og med Taggerne 6 Tomm. 8 Lin. 9 Skrupel. Pleilenes Længde fra Bevægelses-Puncten er 5 Fod; men hele Længden, med den liden Arm og tilhørende Tagger, er 5 Fod 6 Tomm. 8 Lin. 9 Skr. Pleilenes Antal er 12. Tyngden af hver Pleil fra Bevægelses-Puncten er 4 Pund. Enhver Pleil giver eller giør to Slag, imedens at Stiernhiulet med Valsen gaaer een Gang om; og tilsammen give de 12 Pleile 24 Slag, een efter anden.

Til at tærske med denne Maskine, behøves kun tvende Personer: den ene, for at bringe samme i Bevægelse med Veiven; og den anden, med en liden Rive at flytte Kornet paa Loegulvet efter Pleilenes Slag.

§. 2.

At proportionere Taggernes Længde og Tykkelse paa Stiernhiulet, naar Diametren af samme er 2 Fod, Peripherien 75'' Tomm. 3''' Lin. 6'''' Skr. og Antallet af Taggerne 24.

1) Divideres Peripherien med Taggernes Antal $\frac{75'' 3''' 6''''}{24} =$ 3'' 1''' 4'''' = $\frac{1}{24}$ af Peripherien, hvilken giver en Vinkel af 15 Grader, Korda til samme bliver 3 Tommer 1 Linie 3 Skr., med en Radius af 12'' 0''' 0'''' = 1 Fod.

2) Deeles denne $\frac{1}{24}$ = 15 Grader, i 7 Deele, da bliver Vinkelen for $\frac{1}{7}$ = 6 Grad. 25 Min. 42 Sekunder, og Korda for samme Vinkel 4 Lin. 5 Skrupel.

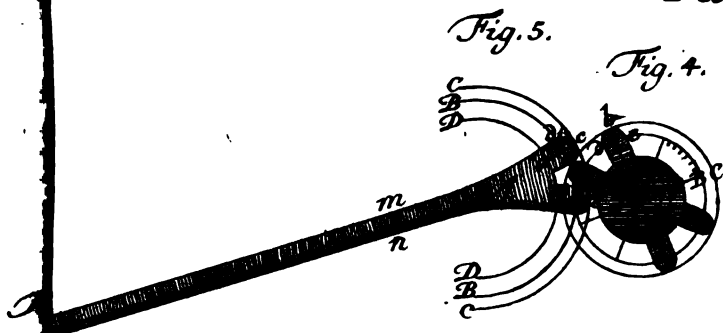
3) Heraf bliver $\frac{3}{7}$ = Korda 1'' 3''' 4'''' til Taggernes Tykkelse; $\frac{4}{7}$ = Korda 1'' 7''' 8'''' til Rummet imellem Taggerne, og $\frac{4\frac{1}{2}}{7}$ = Korda 2'' 0''' 0'''' til Taggernes Længde.

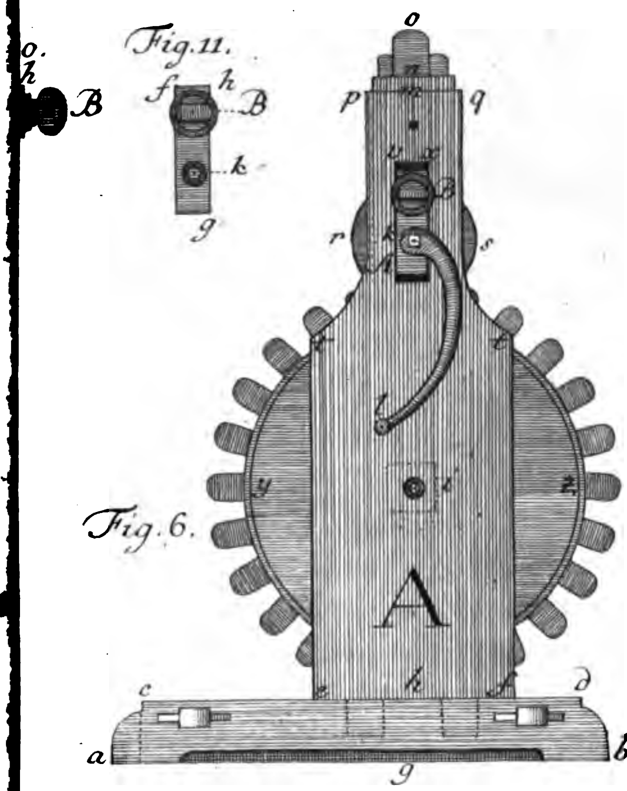
At finde Drivhiulets Radius til dette Stiernhiul, naar samme skal gaae fire Gange om, imedens at Stiernhiulet gaaer een Gang om:

Man dividerer Stiernhiulets Peripherie med 4, hvilken er Omgangen af Drivhiulet, nemlig $\frac{75\ 36}{4}$ = 18. 84 = Drivhiulets Peripherie. Hertil søges Diametren, 314 : 100 = 18. 84 : x, x = 6 Tommer; halve Deelen heraf er 3 Tomm. = Radius til Drivhiulet. Stavernes Antal til Drivhiulet faaes, naar Taggernes Antal paa Stiernhiulet divideres med Drivhiulets Omgang, som er 4; $\frac{24}{4}$ = 6 Staver. Herefter tages, af Stiernhiulets Syvendeele, $\frac{4}{7}$ = Korda 1''. 7''' 8'''' til Stavernes Tykkelse; $\frac{3}{7}$ = Korda 1''. 3''' 4''''. til Rummet imellem Staverne, og $\frac{5}{7}$ = Korda 2''. 2''' 1'''' til deres Høide.

Ellers

Tab.I.

Fridrich sc.

§. 17.

I den virkelige Udføring kan man for Exempel antage, at en Træestub hænger fast udi Jorden med en Magt = 20 Centners Vægt = T; men efter Tegningen og den tilføiede Maalestok, da er nu videre D = 12 Tommer, a = 30 Tommer, b = 6 Tommer, man kan antage d = $\frac{3}{4}$ Tomme, t = 1 Tomme, og c = $\frac{1}{2}$ Tomme, og efter Antallet er m = 6, ligeledes n = 6. Derfor er

$$\frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{2amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2} + \left(\frac{D^2T + dnDT + 2ntDT + 2dn^2tT}{mD^2} + \frac{bD^2T + bdnDT + 2bntDT + 2bdn^2tT}{amD^2} + \frac{tD^2T + dntDT + 2nt^2DT + 2dn^2t^2T}{2amD^2}\right) \cdot \frac{c}{2a} =$$

$$\frac{17280 + 6480 + 17280 + 6480}{25920} + \frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{51840} + \left(\frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{864} + \frac{17280 + 6480 + 17280 + 6480}{25920} + \frac{2880 + 1080 + 2880 + 1080}{51840}\right) \cdot \frac{1}{120} = \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840}$$

$$+ \left(\frac{7920}{864} + \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840}\right) \cdot \frac{1}{120} = \frac{47520}{25920} + \frac{7920}{51840} + \frac{578160}{6220800} = \frac{12933360}{6220800} = 2\frac{683}{8640},$$

det er omtrent $2\frac{1}{12}$ Centner Kraft. Altsaa bliver $2\frac{1}{10}$ Centner Kraft, som anvendes ved de yderste Ender af Vægtstængerne udi A og B, mægtig nok, baade til at overvinde en modstaaende Magt af 20 Centners Vægt, og tillige ved en saadan Modstand at tilintetgiøre Maskinens Friktion og Tougverkets Stivning. Denne Kraft, fordeelt til fire Arbeidere, tvende ved ethvert Hiul, bliver ei meere end $\frac{21}{40}$ Centner, eller noget meere end $\frac{1}{2}$ Centner Kraft for enhver at anvende.

XVII.

Forsøg

til en

Tærske-Maskine.

Af

Johan Daniel Berlin.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Den Sandhed, at Alt blomstrer i en Stat, hvor Agerdyrkningen er i Flor, har fast allevegne anlediget Agerdyrknings- og Landhuusholdnings-Selskaber.

Af disse udsættes, deels Spørgsmaale med Priser for Oplosningen, Afhandlingerne bedømmes, og de kronede bekiendtgiøres til almindelig Nytte; deels Belønninger, for at opmuntre Flittigheden i alle Landvæsenets Deele. Hvad Nytte denne Maade, paa hvilken at oplive Eftertanken og befordre Vindskibeligheden, allerede har stiftet, det er meere end tilfulde bekiendt. Den forskende Lærde har i sit Kammer beregnet og i det Mindre ladet forfærdige, hvad den virksomme Ulærde i det Store har prøvet. Belønnede Exempler og Forsøg have opvakt og forøget Opmærksomheden paa alt, hiin Sandhed angaaende. Udyrkede Jorders Optagelse, som lige saa mange virkelige Erobringer, der kunne skee midt i Freden, og hvorved en Stat inden sine egne Grændser bliver mægtig, har, foruden andet, været Følgen af disse Selskabers Omhyggelighed. Og kunde dette endogsaa ikke skee hos os? Vist nok! naar aleene Arbeidere gaves, som det allerede pløibare Land, foruden andet, kunde undvære. Vi derfor, som til Fiskeriernes, Bergverkernes og Saugbrugenes rette Drift behøve saa mange Hænder, bør fornemmelig see at anvende de faa, os derfra ere tilovers for Agerdyrkningen, til muligste Nytte. Og disse kunde, saa at sige, mangfoldiggiøres, naar Arbeidet lettedes ved at forskaffe saadanne Redskaber, som bedre og med færre frembragde samme Virkning, og

saa-

saaledes overlade de Overflødige til fleere og andre Landvæsenets Forretninger.

For, paa nogen Maade, til denne Hensigts Opnaaelse at bidrage efter mine ubetydelige Indsigter, har jeg forsøgt at udfinde og efter mekaniske Regler indrætte et saadant Redskab, hvorved een Person, efter mine Tanker, skal kunne udrette det samme som 9 i samme Tid. Vel veed jeg, at store Mekanici have opfundet Maskiner, og med største Nøiagtighed udregnet og bestemt sammes Virkninger, som dog efter anstillet Prøve have været mange Vanskeligheder undergivne, og ei altid fornøiet Opfinderen; men dette har dog ei kunnet afholde mig fra at fremvise mit Forsøg, i det mindste i det Haab, at samme maaskee vilde give en Dueligere Anledning til dets fuldkomne og med Hensigten overeenstemmende Indretning.

Til det Høikongelige Norske Videnskabernes Selskab giver jeg mig da den Ære at overlevere, til nærmere Eftersyn og Bedømmelse, følgende Forsøg til en Tærske-Maskine, med Model, Tegninger og Beskrivelse.

I alt har jeg, til Tieneste for dem, til hvis Nytte særdeles hensigtes, beflittet mig paa at være lige saa tydelig, som simpel; og des Aarsag tør jeg haabe Tilgivelse, naar i denne Maskines Beskrivelse findes et eller andet Ord, som kunde været borte; thi hvem taller sine Ord, naar man aleene søger at udtrykke sin Meening udførlig og i sin hele Omfang?

Maatte kun dette ansees for et lidet Beviis paa min underdanige Høiagtelse for Selskabet, og emsige Beredvillighed at tiene det Allernaadigste, da er jeg meere end nok belønnet for min Umage.

Uden videre at erindre, følger da Beskrivelsen.

§. 1.

§. 1.

Om Tærske-Maskinens Beskaffenhed, og de deri fastsatte Deeles Størrelse, efter Dansk Maal; 1 Fod = 12 Tommer, 1 Tomme = 10 Linier, 1 Linie = 10 Skrupel.

Maskinens Længde er 9 Fod, Heiden 3 Fod 10 Tommer, og dens Breede 2 Fod 6 Tommer. Den bestaaer af et Stiernhiul med 24 Tagger, hvis Diameter er, uden Tagger, 1 Fod 9 Tomm. 3 Linier og 2 Skrupel; og med Taggerne, 2 Fod 1 Tomm. 3 Lin. 4 Skrupel. Det dertil hørende Drivhiul har 6 Tagger eller Staver; Diametren dertil uden Staver er 3 Tomm. 3 Linier 2 Skrup., og med Staverne 7 Tomm. 7 Lin. 8 Skrup. Længden af Veivens Arm er 1 Fod. Valsens Længde, med paahæftet Stiernhiul, er 7 Fod 10 Tommer, dens Diameter uden Tagger 5 Tomm. 3 Lin. 2 Skrupel, og med Taggerne 9 Tommer 3 Linier 4 Skrupel.

Pleilene bestaae af tvende Deele; Den liden Deel eller Arm med tvende Tagger har en Radius, fra Bevægelses-Puncten uden Tagger, af 4 Tommer 6 Lin. 6 Skrup., og med Taggerne 6 Tomm. 8 Lin. 9 Skrupel. Pleilenes Længde fra Bevægelses-Puncten er 5 Fod; men hele Længden, med den liden Arm og tilhørende Tagger, er 5 Fod 6 Tomm. 8 Lin. 9 Skr. Pleilenes Antal er 12. Tyngden af hver Pleil fra Bevægelses-Puncten er 4 Pund. Enhver Pleil giver eller gier to Slag, imedens at Stiernhiulet med Valsen gaaer een Gang om; og tilsammen give de 12 Pleile 24 Slag, een efter anden.

Til at tærske med denne Maskine, behøves kun tvende Personer: den ene, for at bringe samme i Bevægelse med Veiven; og den anden, med en liden Rive at flytte Kornet paa Loegulvet efter Pleilenes Slag.

§. 2.

At proportionere Taggernes Længde og Tykkelse paa Stiernhiulet, naar Diametren af samme er 2 Fod, Peripherien 75" Tomm. 3''' Lin. 6'''' Skr., og Antallet af Taggerne 24.

1) Divideres Peripherien med Taggernes Antal $\frac{75'' \; 3''' \; 6''''}{24} =$ 3" 1''' 4'''' $= \frac{1}{24}$ af Peripherien, hvilken giver en Vinkel af 15 Grader, Korda til samme bliver 3 Tommer 1 Linie 3 Skr., med en Radius af 12" 0''' 0'''' = 1 Fod.

2) Deeles denne $\frac{1}{24}$ = 15 Grader, i 7 Deele, da bliver Vinkelen for $\frac{1}{7}$ = 6 Grad. 25 Min. 42 Sekunder, og Korda for samme Vinkel 4 Lin. 5 Skrupel.

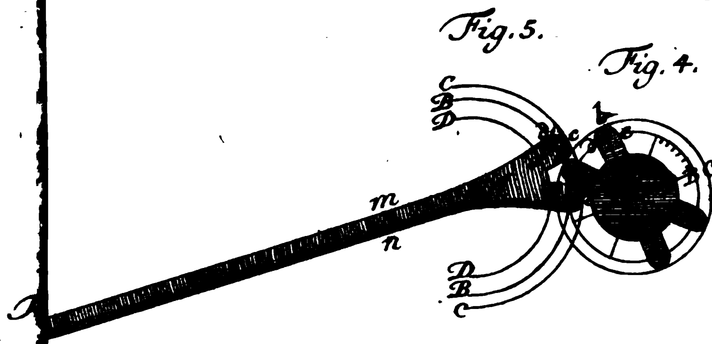
3) Heraf bliver $\frac{3}{7}$ = Korda 1" 3''' 4'''' til Taggernes Tykkelse; $\frac{4}{7}$ = Korda 1" 7''' 8'''' til Rummet imellem Taggerne, og $\frac{4\frac{1}{2}}{7}$ = Korda 2" 0''' 0'''' til Taggernes Længde.

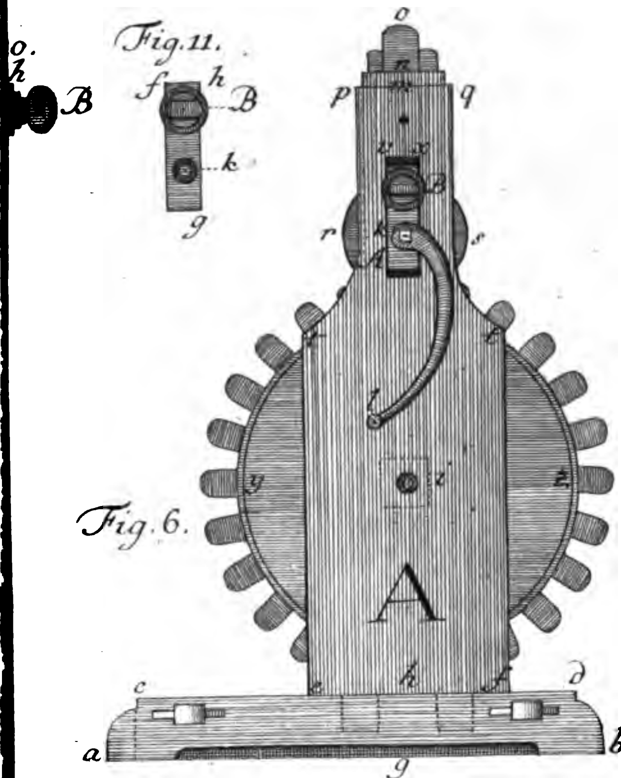
At finde Drivhiulets Radius til dette Stiernhiul, naar samme skal gaae fire Gange om, imedens at Stiernhiulet gaaer een Gang om:

Man dividerer Stiernhiulets Peripherie med 4, hvilken er Omgangen af Drivhiulet, nemlig $\frac{75 \; 36}{4}$ = 18. 84 = Drivhiulets Peripherie. Hertil søges Diametren, 314 : 100 = 18. 84 : x, x = 6 Tommer; halve Deelen heraf er 3 Tomm. = Radius til Drivhiulet. Stavernes Antal til Drivhiulet faaes, naar Taggernes Antal paa Stiernhiulet divideres med Drivhiulets Omgang, som er 4; $\frac{24}{4}$ = 6 Staver. Herefter tages, af Stiernhiulets Syvendeele, $\frac{4}{7}$ = Korda 1". 7''' 8'''' til Stavernes Tykkelse; $\frac{3}{7}$ = Korda 1". 3''' 4''''. til Rummet imellem Staverne, og $\frac{5}{7}$ = Korda 2". 2''' 1'''' til deres Høide.

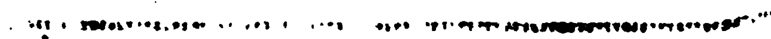
Ellers

Tab. I.

Fridrich sc.

Ellers kan man ogsaa deele mekanice, foruden Regning, Taggerne paa Stiernhiulet, og Staverne paa Drivhiulet, paa følgende Maade: See Tab. I. Fig. 1. Tab. I.

1) Slaaes en Cirkel med den givne Radius af Stiernhiulet (AB) = 1 Fod; samme deeles i saa mange Deele, som det skal have Tagger, nemlig 24. Fig. 1.

2) Drages saa mange Radier fra A, til Peripherien B, som der ere Deele.

3) Dette Rum imellem to Radier = (BE) deeles igien i 7 Deele.

4) Deraf sættes $\frac{3}{7}$ fra B til D, og slaaes den indre Cirkel D. (*)

5) Tages $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$, samme sættes fra B til C, og slaaes den ydre Cirkel C. (**)

6) Til den halve Tykkelse af Taggerne b tages $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$, samme sættes fra c til d, og fra a til e; ligeledes fra c til f, og fra a til m, m. v.; herefter drages Puncterne d e = f m tilsammen; og endelig for det

7) Slaaer man med Passerens Aabning af $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$ de halve Cirkelbuer f b d, og runder saaledes alle Taggerne.

(*) Følgelig bliver Radius til den indre Cirkel D uden Tagger 10 Tomm. 6 Lin. 6 Skrupler; thi AB ÷ DB = AD, det er 12.00 ÷ 134 = 10″. 6‴ 6⁗, altsaa bliver Diametren til Cirkelen D 21 Tomm. 3 Lin. 2 Skr., og Peripherien 67″. 0‴ 0⁗. DG = $\frac{1}{24}$ af Peripherien D giver en Vinkel af 15° Grader; Korda til samme bliver 2 Tomm. 7 Lin. 8 Skr.; altsaa bliver for Rummet imellem Taggerne paa Peripherien D = Korda 1 Tomm. 4 Lin. 4 Skr.; thi DG = 2 Tomm. 7 Lin. 8 Skrup., mindre een Tagges Tykkelse 1 Tomme 3 Lin. 4 Skrup., giver 1 Tomm. 4 Lin. 4 Skr. til Rummet imellem Taggerne paa Cirkelen D.

(**) Her bliver Radius til den ydre Cirkel C, med Taggernes Længde, 12″. 6‴ 7⁗; thi AB + BC, = AC, det er 12″. 0‴ 0⁗ + 0″, 6‴ 7⁗ = 12 Tomm. 6 Lin. 7 Skrupler.

Tab. I. Drivhiulet skal gaae fire Gange om, imedens Stiernhiulet gaaer een Gang om; altsaa bliver Drivhiulets Radius den fierde Deel af Stiernhiulets Radius = 3 Tommer. Stavernes Antal paa Drivhiulet bliver 6; thi Stiernhiulets Antal af Tagger ere 24; naar samme deeles med 4, som er Drivhiulets Omgang, da bliver 6 Staver paa Drivhiulet. Stavernes Deeling paa Drivhiulet bliver, som følger:

Fig. 2. 1) Man continuerer Stiernhiulets Radius A c til F, som her bliver 3 Tommer, og sætter samme som Radius til Drivhiulet, fra Stiernhiulets Peripherie c til Drivhiulets Centrum F, med samme slaaes Cirkelen F c.

2) Tages af Stiernhiulets syv Deele BE $\frac{2}{7}$ til den ydre Cirkel g, og sætter den fra c til g; ligeledes tages $\frac{3}{7}$ til den indre Cirkel b, og sætter samme fra c til b. (*)

3) Den halve Tykkelse af en Stav er $\frac{2}{7}$; samme sættes fra Stiernhiulets Tagge i til k, paa Drivhiulets Cirkel c.

4) Fra denne Punkt k deeles c-Cirkelen paa Drivhiulet i 6 Deele, og derefter drages de 6 Radier fra F til c.

5) Tager man $\frac{2}{7}$ = halve Tykkelsen af Staven, og sætter samme paa de tvende Cirkler c og b, paa begge Sider af de 6 Radier, og drager dem fra b- til c-Cirklen parallel med hver Radius. Og endelig for det

6) bliver Staverne fra c til g rundet med $\frac{2}{7}$.

Fig. 3. Drivhiulet for sig selv forestilles under Fig. 3. Tappens Længde a b er $3\frac{1}{4}$ Tom.; b c = g f $\frac{3}{4}$ Tom.; d c = e f 1 Tom.; d e $2\frac{1}{2}$ Tom.; c f = k l $4\frac{1}{2}$ Tom.; b g = m n 6 Tom.; g h $6\frac{1}{4}$ Tom.; h i 2 Tom.; a i =

(*) Altsaa bliver Radius til den indre Cirkel fra F til b = 1 Tom. 6 Lin. 6 Skr., og Diametren 3 Tomm. 3 Lin. 2 Skr. Radius til den ydre Cirkel g bliver 3 Tomm. 8 Lin. 9 Skr., og Diametren 7 Tomm. 7 Lin. 8 Skr.

ai = $14\frac{1}{2}$ Tom.; Diametren ck = fl 7 Tom. 8 Lin.; bm $1\frac{1}{4}$ Tom.; gn $1\frac{3}{4}$ Tomme. Axelen igiennem Drivhiulet ai maa være af Jern. Tab. I.

§. 3.

Om Taggernes Inddeeling paa Valsen, og Pleilene, samt deres proportionerede Tykkelse og Længde.

Valsens Radius er 4 Tom.; med denne Radius slaaes Peripherien B, samme deeles i 8 Deele; een Deel deraf deeles igien i 7 Deele. Med disse Deele bestemmes Taggernes Tykkelse og Længde, paa samme Maade, som det skeede med Stiernhiulets Tagger, nemlig fra B til den indre Cirkel D = $\frac{3}{7}$; fra B til den ydre Cirkel C = $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$. Altsaa bliver Taggernes Længde ab $\frac{4\frac{1}{2}}{7}$; den halve Tykkelse af Taggen ce = cd $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$; Taggernes hele Tykkelse de $\frac{3}{7}$; og Taggens Runding dbe $\frac{1\frac{1}{2}}{7}$. (*) Af de forbemeldte 8 Deele paa Valsens Peripherie B bliver her kun taget 4 Deele, til 4 Tagger for hver Pleil, nemlig to Tagger paa hver halve Deel af Valsen, hvilket Fig. 4. tydelig tilkiendegiver. Hvorledes disse Deele bør sættes paa Valsen til 12 Pleile, at samme give 24 Slag, derom gives Underretning i 4de §. Fig. 4.

Ved den 5te Figur forklares Pleilen med tilhørende tvende Tagger og deres Inddeelinger: Fra Bevægelses-Punctet A til Peripherien g = AB er 6 Tommer = Radius. Af de Syvendeele, som findes i den 4de Figur paa Cirkelen B, sættes for den indre Cirkel i den 5te Fig., fra B til D, $\frac{3}{7}$; og for den ydre Cirkel C, fra B til C, $\frac{2}{7}$: Følgelig bliver Taggernes Længde ac = fh $\frac{5}{7}$. Den halve Tykkelse af Taggen bd = be $\frac{2}{7}$; Taggernes hele Tykkelse de bliver da $\frac{4}{7}$, og Fig. 5.

(*) Følgelig bliver Radius til den indre Cirkel D, = 2 Tomm. 6 Linier 6 Skr., og Diametren 5 Tom. 3 Lin. 2 Skr. Radius til den ydre Cirkel C, 4 Tom. 6 Lin. 7 Skrup.; Diametren 9 Tom. 3 Lin. 4 Skrupel.

Tab. I. Taggernes Runding b d e fra b. = $\frac{2}{7}$. (*) Pleilens Længde fra Bevægelsespunctet A til E = 5 Fod, og fra Taggens Ende c til E = 5 Fod 6 Tom. 8 Lin. 9 Skr. Tykkelsen m n er $2\frac{1}{2}$ Tommer, og dens Breede = 2 Tommer.

§. 4.

Hvorledes Taggernes Sted paa Valsen for 12 Pleile bliver fastsat, at samme skal giøre 24 Slag, et efter andet, i den Tid, at Valsen kommer een Gang om, skeer som følger:

I Tab. II. Fig. 1. bemærker A Valsen, og F Pleilenes Bielke. Længden af samme Bielke imellem Siderne C og B er 84 Tommer = 7 Fod. Denne Længde af Bielken F deeles først til de 12 Pleile saaledes: Fra Siden C til den første Pleils Rum sættes $5\frac{1}{4}$ Tommer; ligeledes fra Siden B til den tolvte Pleils Rum $5\frac{1}{4}$ Tommer; derimellem sættes for hver Pleilens Breede 2 Tommer, og for Rummet imellem hver Pleil $4\frac{1}{2}$ Tommer; thi Distancen fra begge Sider = $10\frac{1}{2}$ Tommer, Rummet for 12 Pleile = 24 Tommer, og Rummet imellem de 12 Pleile = $49\frac{1}{2}$ Tommer, hvilket bliver tilsammen 84 Tommer = 7 Fod. Efter at denne Deeling paa Bielken F er giort, da mærkes paa Valsen A,

1) Taggernes Sted lige for hver Pleil, efter Bielkens Deeling, medens at Valsen bliver omdreiet.

2) Deeles Valsens Peripherie paa den venstre Ende a i 24 Deele.

3) Lægges en Linial langs med og tet til Valsen, paa Bielken F, og samme befæstes imellem begge Sider C og B, at den ligger stille og fast, naar Valsen bliver bevæget.

4) Stil-

(*) Altsaa bliver Radius til den indre Cirkelbue D 4 Tomm. 6 Lin. 6 Skr., og til den ydre Cirkelbue C 6 Tommer 8 Lin. 9 Skrupler.

4) Stilles Valsen ved Linialen saaledes, at den første Deelings-punct, paa Valsens Ende a, kommer til at staae ved Linialens øverste Side; man holder da Valsen stille ved samme, og mærker paa Valsen Begyndelsesstedet g for de tvende første Tagger til den første Pleil; herefter dreies Valsen ned ad, indtil at den anden Afdeelingspunct kommer ved Linialens Side at staae, og samme Sted mærkes paa Valsen, til Begyndelsespuncten g, for de tvende Tagger, som tilkommer den anden Pleil, og saa fremdeles een efter anden, til den tolvte Punct og tolvte Pleil; herefter begynder man forfra igien, og mærker den 13de Deelingspunct i a, paa Valsen A, for den 1ste Pleil, og den 14de Punct for den 2den Pleil, og saa fremdeles, indtil at den 24de og sidste Punct kommer for den 12te Pleil. Tab. I.

5) Rummet for to Tagger, paa Valsen A, fra g til b = 3 Tom. 4 Lin. 1 Skrup. (*) Dette Rum af 3 Tommer 4 Lin. 1 Skr. tager man med en Passer, og mærker samme paa Valsen, fra den første Afdeelingspunct g til b, for den første Pleil. Fra den anden Afdeelingspunct bliver de to Taggers Rum satte for den anden Pleil fra g til b; og saaledes gaaer man frem, een efter anden, indtil den 12te eller sidste Pleil og den 12te Punct, som er Halvdeelen af Valsen. Fra den 13de Afdeelingspunct bliver samme Rum, for tvende Tagger, sat igien for den første Pleil; fra den 14de Punct for den anden Pleil; og saa fremdeles til 24de Punct, som kommer for den 12te Pleil.

6) Imel-

(*) Thi Valsens Radius uden Tagger er 2″.6‴6⁗, og dens Peripherie er 16″.7‴0⁗. $\frac{1}{8}$ heraf giver en Vinkel af 45 Grader, og Korda dertil, naar Radius til samme Vinkel er 2.66, bliver 2″.0‴7⁗. Vinkelens Korda 2″0‴7⁗ ÷ en Tagges Tykkelse 1″3‴4⁗, bliver 0″7‴3⁗, hvilket er Rummet imellem to Tagger e og f; altsaa bliver Distancen for to Tagger, og Rummet imellem Taggerne, tilsammen 134 + 134 + 073 = 341, eller 3 Tommer 4 Linier 1 Skrupel.

Tab. I. 6) Imellem disse 2de Puncter b g mærkes igien Taggernes Tykkelse, nemlig 1 Tomme 3 Lin. 4 Skr., fra b til e, og fra g til f, m. v., og derefter sættes Taggerne paa Valsen, dog saaledes, at de accurat komme at staae efter Deelingen, og som Radier, fra Valsens Centrum.

Heraf følger, at hver Pleil maa give tvende Slag, i den Tid at Valsen kommer een Gang om, og at 8 Pleile af de 12 blive stedse løftede, saa at naar den 9de begynder at løfte sig, da falder den første af de 8; hvilket med een efter anden vedvarer, saa længe som Stiernhiulet med Valsen er i Bevægelse.

Aarsagen, hvorfor paa Valsen og Pleilene ere anbragte 2de Tagger til eet Slag, er denne, at Pleilene derved løftes mod to Gange høiere op fra Loegulvet, end det kunde skee med een Tagge; thi een Tagge, saavel paa Valsen som Pleilen, løfter kun Pleilen 2 Fod 7 Tom. høi, hvilken Høide bliver Korda til en Bue af 30 Grad; da den derimod nu, i steden med to Tagger, giør en Bue af 60 Grad, og des Aarsag faaer en Høide og et Fald til Loegulvet af 5 Fod, hvilken bliver Korda til Vinkelen af 60 Grad. Grunden dertil er denne: Længden af Pleilens liden Arm, fra Bevægelsespuncten, er 6 Tommer, samme bliver bevæget af Valsens 2de Tagger, ned ad, 6 Tommer; des Aarsag bliver Pleilen, som har en Længde af 5 Fod, løftet en Høide af 60 Tommer = 5 Fod; og altsaa, formedelst den Høide, giør et Fald og Slag paa Kornet saaledes, at den efter Faldet strax springer op, og falder ned igien, som ved en Slags Fiærekraft, og derved forvolder tillige en Rystelse i Kornets Halm.

§. 5.

Tab. I.

§. 5.

Hvorledes Tyngden af 8 Pleile (naar hver Pleil foran paa Enden skal have en Tyngde af 4 ℔) og Kraften paa Veivens Arm (hvilken skal staae i lige Vægt med Lasten af 8 Pleile) bliver beregnet eller bestemt.

Længden af Pleilens Arm A b, Fig. 5; er 6 Tommer. Længden af Pleilen A E er 60 Tommer, = 1 : 10. Og Tyngden eller Kraften paa Pleilens Ende E er 4 ℔; altsaa bliver Tyngden eller Lasten paa den liden Arm A b, naar samme skal staae i lige Vægt med A E, 40 ℔; thi 1 : 10 = 4 : 40; og 8 Pleiles Tyngde tilsammen, 8 ✗ 40 = 320 ℔; hvilket bliver den Last, som Maskinens Valse, med dens Tagger, stedse nedtrykker. Fig. 5.

Kraften paa Veivens Arm, som skal bringe Lasten i Bevægelse, eller i lige Vægt, findes, som følger, efter de tilforn fastsatte Radier, af Stiernhiulet B, (Tab. II. Fig. 1.) Drivhiulet C, Valsen A, og Længden g h af Veivens Arm E: 1) Multipliceres Stiernhiulets Radius = 12 Tommer med Længden af Veivens Arm = 12 Tommer, 12 ✗ 12 = 144. 2) Multipliceres Valsens Radius 4 Tommer med Drivhiulets Radius = 3 Tommer, 4 ✗ 3 = 12. 3) Mutipliceres 1 Pleils Tyngde eller Last = 40 ℔ med 8 Pleiles, 40 ✗ 8 = 320. Derefter sluttes saaledes: 144 : 12 = 320 : x, x = 26⅔ ℔, til Kraften paa Veiven, naar samme skal bringe 8 Pleiles Last af 320 ℔ i lige Vægt; og altsaa forholder sig Kraften til Lasten som 26⅔ ℔ til 320 ℔, = 1 til 12, uagtet Rivninger.

Naar man nu antager, at een Person kan omdreie Drivhiulet med Veiven 4 Gange i 4 Sekunders Tid, og de 12 Pleile paa Maskinen give 24 Slag i samme Tid, da give Pleilene i et Minut 360, og

Tab. I. i en Time 21600 Slag. Altsaa udretter een Person med Maskinen lige saa meget som 9 i samme Tid, som ellers een behøver, naar han med Pleilen sædvanlig giør to Slag i tre Sekunder.

§. 6.

Fig. 6. I Tab. I. Fig. 6. forestilles den første høire Side A af Tærske-Maskinen med Stiernhiulet yz, Drivhiulet rs, Veiven kl, Skuvtræet A, med tilhørende Træskrue B. Fodens Længde ab er 2 Fod 6 Tommer; dens Høide cw = hg er 4 Tommer, aw = $1\frac{1}{2}$ Tomme, cd = 2 Fod 3 Tommer, df = $4\frac{1}{2}$ Tommer, ce = $10\frac{1}{2}$ Tommer; og Tykkelsen 3 Tommer. Sidens Høide fra Gulvet g til o = 3 Fod 10 Tommer, fra h til o = 3 Fod 6 Tommer, fra h til m er 3 Fod 1 Tomme, fra t til p = tq er 1 Fod 3 Tommer, fra e til t = fr er 1 Fod 10 Tommer; Høiden fra h til Stiernhiulets Axelhull i er 1 Fod 1 Tomme; samme Hull i gaaer igiennem en fiirkantet Metal Bøsning, hvilken er befæstet i Siden A. Ligeledes bliver en Metal Bøsning indsat i Fig. 8. paa Siden C til det modsatte Axelhull. Fra h til Begyndelsen af Skuvtræets Hull A er 2 Fod $\frac{1}{2}$ Tomme, Hullets Høide fra A til v = 10 Tommer, dets Breede vx = $2\frac{1}{2}$ Tommer. Høiden fra h til Drivhiulets Axel k i Skuvtræet, paa hvilken Veiven er befæstet, = 2 Fod 4 Tommer; Veivens Længde kl = 1 Fod. Sidens Breede ef = tr er 1 Fod, og dens Tykkelse = $2\frac{1}{2}$ Tommer; Breeden af Sidens øverste Ende pq = 6 Tommer. Tykkelsen af Tverbrettet mn = 2 Tommer, mo = 5 Tommer, og no = 3 Tommer.

Fig. 7. Den 7de Figur forestiller den anden høire Side B, med en Tilsats G, i hvilken Pleilenes Bielke B med dens høire Ende kommer til at ligge. Siden B er ellers i alt den samme som Fig. 6. Cirkelhullet mn, som herpaa findes, kommer Valsen at gaae igiennem. Hullets Centrum i svarer accurat med Hullets Centrum i i Fig. 6; dens Høide

fra

fra h til Hullets Centrum i er 1 Fod 1 Tomme; Radius til Hullet im = in er 5 Tommer, Diametren mn = 10 Tommer. Aabningen til Skuvtræet A, tilligemed Skuvtræet selv, er af Størrelse og Skabning som paa Fig. 6. Høiden fra h til o er 3 Fod 6 Tommer; Tilsatsen G, dens Høide ad = 1 Fod, Breeden de er $6\frac{1}{2}$ Tommer, hele Breeden ab = dk er 1 Fod $6\frac{1}{2}$ Tommer. Pleilbielkens Breede pf = gl er 5 Tommer, dens Høide gp = fl er 7 Tommer, Distancen fra den yderste Kant d til Bielken p = $\frac{1}{4}$ Tomme, og fra den inderste Kant e til f er $1\frac{1}{4}$ Tomme, ek = 1 Fod. Tab. I.

Den 8de Figur forestiller Tærske-Maskinens venstre Side C, med den første Pleil D, paa Pleilens Bielke B, samt Valsen A, med 4 Tagger paa, som tilhøre den første Pleil. Fodens Breede, Høide og Tykkelse, ere ligedanne som paa Fig. 6. Sidens Høide og Breede C, med Tilsatsen G, samt Bielkens Høide og Breede, B, ere de samme, hvorom tilforn i Fig. 7 er given Underretning. Pleilen D er bevægelig i s paa en tyk Jerntraad, hvilken gaaer igiennem alle 12 Pleile, og ligger paa B befæstet imellem hver Pleil med en liden Jernkrampe. Paa Bielken B ere Nummene inden i for hver Pleil udskaarne, saaledes som Prikkene anvise. Breeden af Skaarene, hvorimellem Pleilene ligge, bliver, efter Pleilenes Tykkelse, 2 Tommer; Pleilene maae bevæge sig ganske let, saavel paa Jerntraaden som imellem Skaarene paa Bielken B. Fig. 8.

§. 7.

Skuvtræet A, i Fig. 6 og 7, hvorigiennem Drivhiulets Axler gaae, og med hvilken Drivhiulet over Stiernhiulet kan blive accurat stillet, saaledes, at den ikke griber med dens Staver i Stiernhiulets Tagger for lidet eller for meget, sees for sig selv i Fig. 9; den inderste Breede ab er $3\frac{1}{2}$ Tommer, Tykkelsen af Listen paa begge Sider ad = Fig. 9.

Tab. I. bm er $\frac{3}{4}$ Tomme, Længden ac = hg er 8 Tommer, og Tykkelsen af = bh er 3 Tommer; Listernes Breede da = mn er $\frac{1}{2}$ Tomme, Tykkelsen of = nh er $2\frac{1}{4}$ Tommer; dens Breede en = fh er $2\frac{1}{2}$ Tom.; Centrum af Hullet i til Træskruen, fra den øverste Kant h, er 2 Tom., og Centrum af Hullet k til Drivhiulets Axel er fra den nederste Kant g $2\frac{1}{2}$ Tomme. Her maa ogsaa Hullet k gaae igiennem en Metal Bøsning, hvilken bliver fastsat i Skuvtræet: ligeledes det modsatte Hull ved k i Fig. 11, hvorigiennem Axlen til Veiven gaaer. Den hele Tykkelse

Fig. 10.11. af Skuvtræet bh forestilles ogsaa i Fig. 10, samme er 3 Tommer, og dens yderste Sides Breede fh med Skruens Knap B forestilles i Fig. 11. Sidens Breede fh er $2\frac{1}{2}$ Tommer.

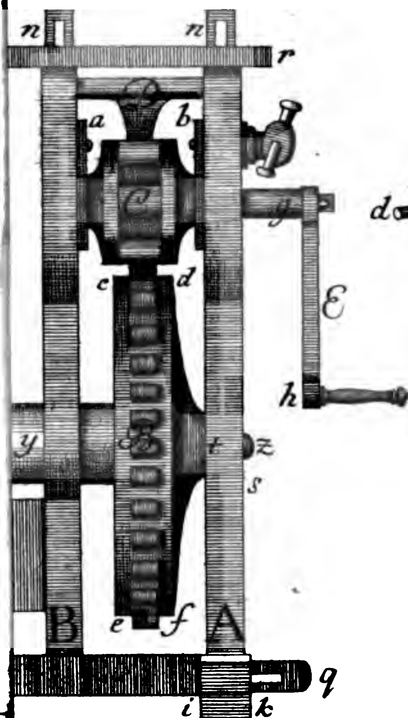
Fig. 12. Træskruen, som gaaer igiennem Skuvtræet, og med hvilken Skuvtræet bliver fastsat til Siden A og B, i hvilke de staae, forestilles under Fig. 12. Længden af samme ln er 6 Tommer; Skruingens Længde derpaa lm er 3 Tommer, og Knappen mn, i hvilken er et Hull til Skruepinden, 3 Tommer.

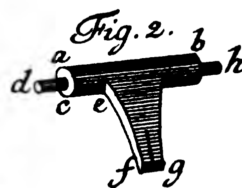
Fig. 13. Jernpladen, som kommer til at ligge imellem Træskruens Knappe og Siderne A og B, forestilles under Fig. 13. Diametren af den, op, er 3 Tommer, og Tykkelsen 2 Linier. Hullet i Midten er af samme Størrelse som Træskruens Tykkelse.

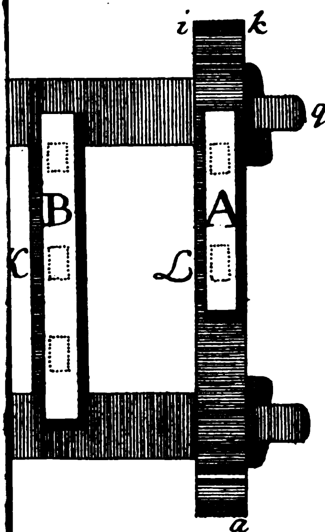
Tab. II. Fig. I. I den anden Tabells første Figur bliver forestillet Tærske-Maskinen uden Pleile, saaledes som den præsenterer sig fortil. A B ere de to høire Sider, hvorimellem ere Stiernhiulet B, Drivhiulet C, med Sperrkeglen D, hvilke, formedelst Veiven E, som og bør være af Jern, blive bragte i Bevægelse. C er den venstre Side af Maskinen, i hvilken Axlen (som begge zz ogsaa maae være af Jern) af Valsens venstre Ende sidder; Træets Tykkelse af de tre Sider A B C er $2\frac{1}{2}$ Tomme. A = Valsen; dens Længde er, fra den høire Side A til den venstre

Side

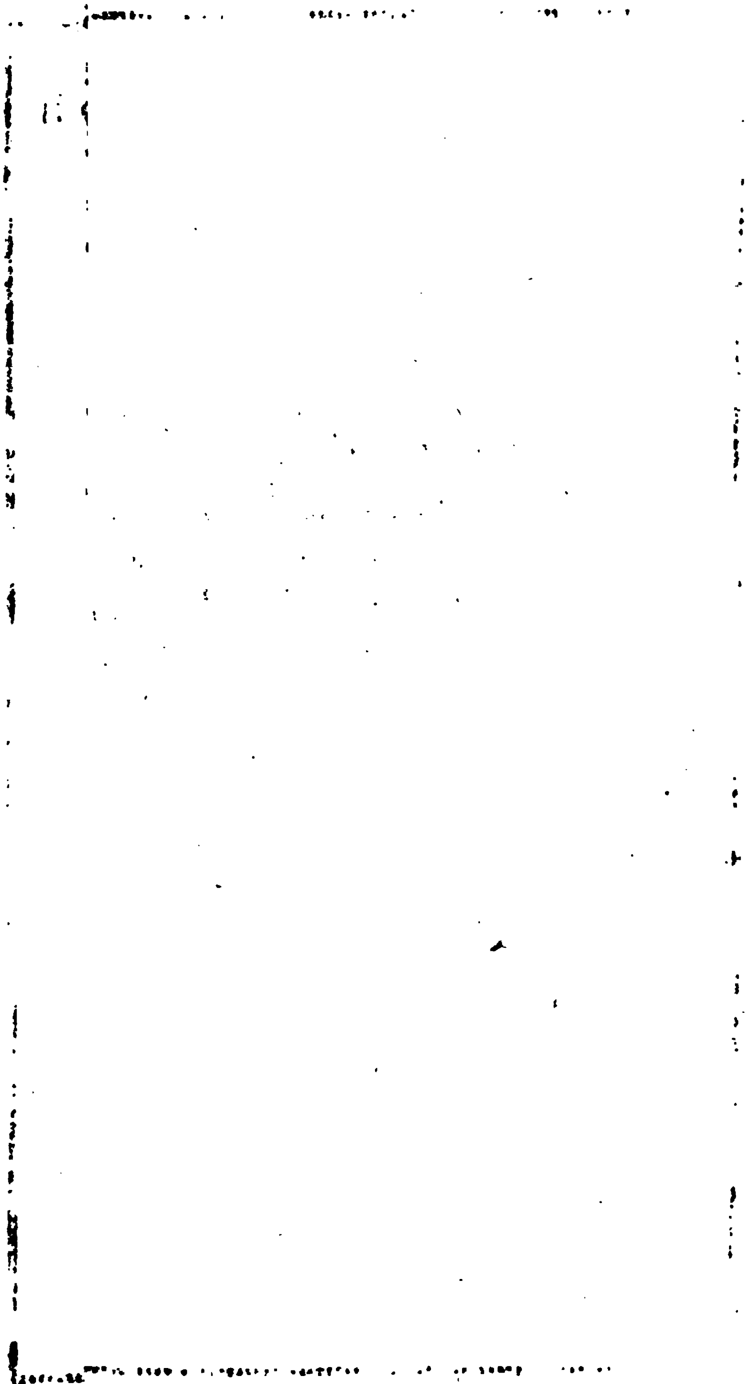
Tab. II.

Fridrich sc.

Side C, = at, 7 Fod 10 Tommer; Pleilenes Bielke F har en Længde fra den anden høire Side B til den venstre Side C af 7 Fod. Rummet imellem de tvende høire Sider A B er $7\frac{1}{2}$ Tommer; Rummet imellem Skuvtræerne ab bliver 6 Tommer; Stiernhiulets Tykkelse cd er 4 Tommer; Taggernes Breede ef = 2 Tommer. E = Veivens Arm; Længden af samme gh er 1 Fod; hele Maskinens Længde qq med Tapperne, hvori Kilerne sidde, er 9 Fod. Længden kk uden Tapper 8 Fod $3\frac{1}{2}$ Tommer; Føddernes Tykkelse ik 3 Tommer, Længden ii 7 Fod $9\frac{1}{2}$ Tommer, og Længden ſſ 8 Fod 3 Tommer. Sammenbindelses-Planken G, som ligger oven paa Maskinen, og igiennem hvilken de tre Tapper nnn af Siderne A B C ere satte og med Kiler befæstede, har en Tykkelse op af 2 Tommer, Breeden af samme er 5 Tommer, og Længden rr 8 Fod 9 Tommer. Tab. II.

Pleilenes Bielke F har en Længde imellem Siderne B C af 7 Fod; Den er i Sidernes Affatser (see Tab. I. Fig. 7. 8. Lit. B B) paa begge Ender indfalset, og ligger lige høi med Affatserne. I og over de indskaarne Huller 1. 2. 3. 4. m. v., paa Bielken F, komme Pleilene at ligge; Breeden af hvert Skaar er 2 Tommer; Rummet imellem Skaarene er $4\frac{1}{2}$ Tommer; Distancen fra Siden C til det 1ste Skaar, og fra Siden B til det 12te Skaar, er $5\frac{1}{4}$ Tommer.

Sperrkeglen D med tilhørende Fieder hviler bag paa Drivhiulets Staver, og er anbragt, at Maskinen ikke skal bringes i Bagvend eller forkeert Bevægelse.

Skikkelsen af Sperrkeglen forestilles under Fig. 2. for sig selv; Fig. 2. Længden af samme dh er 1 Fod $\frac{1}{2}$ Tomme; Tappernes Længde da = bh er $2\frac{1}{2}$ Tomme; Valsens Længde ab = $7\frac{1}{2}$ Tommer; dens Diameter ac = 2 Tommer; Breeden af fg = 2 Tommer, og Længden af ef 6 Tommer.

Tab. II. Grundtegningen til Tærske-Maskinen bliver forestillet under Fig. 3.
Fig 3. De store Bogstaver A B C, som findes tegnet derpaa, give tilkiende de Steder, hvor A B C af Fig. 1. (eller Figurerne 6, 7, 8, i Tab. I.) komme til at staae.

De Længder og Tykkelser, som i den 1ste Figur ere blevne forklarede, ere her de samme; og des Aarsag gaaes de forbi.

Sammenbindelses-Plankerne H H have en Breede af 4 Tommer, og Tver-Plankerne I K af 3 Tommer; Tykkelsen af samme er 2½ Tommer; Rummet imellem Tver-Planken I og Fodens Side L = 7 Tommer; Rummet imellem Tver-Planken I og K = 3 Fod 4¼ Tommer; ligeledes imellem I og M = 3 Fod 4¼ Tommer; Distancens Længde imellem begge Fødder i i = 7 Fod 9½ Tommer, og Rummet imellem Sammenbindelses-Plankerne H H 1 Fod 3 Tomm., Længden af Fødderne k a 2½ Fod, og deres Breede i k 3 Tommer. De puncterede Fiirkanter paa Fødderne A C, og Tver-Planken B, bemærke Hullerne, i hvilke Tapperne af Figurerne 6. 7. 8. i Tab. I. blive befæstede. Maskinen maa saaledes sammensættes, at Siderne A B C komme at staae accurat i en Ret-Vinkel med den nederste Deel.

Tab. III. Fig. 1.

§. 8.

At det af Axene udtærskede Korn ei beskadiges eller knuses af Pleilenes Slag, som og, at Pleilene ei altid slaae paa et og samme Sted, da forestilles i Tab. III. Fig. 1. en Tærske-Kasse, hvori Kornet bliver lagt, og med Tærske-Maskinen kan tærskes. Denne Kasse er saaledes indrettet, at den kan bevæges fra og til Maskinen; Bunden i samme er sammensat af mange Stykker af lige Længde, Breede og

Tykkelse,

Tab III.

Fig. 6

Fig. 7

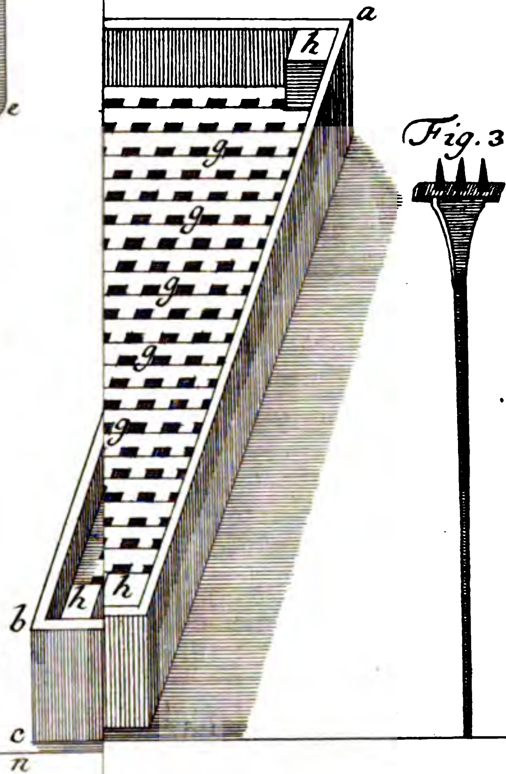

Fig. 3

n

Fig. 2

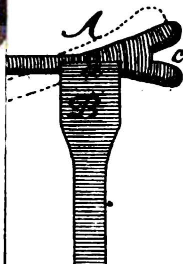

Fig. 5.

Fridrich sc.

Tykkelse, forsynet med Huller, liig en Sigte, igiennem hvilke Kornet falder formedelst den Rystelse, som aarsages af Pleilenes Slag. Længden af samme a a er 7 Fod 8 Tommer, Breeden b a er 5 Fod 2 Tommer, og Træets Tykkelse af Rammen $1\frac{1}{2}$ Tommer. Kassens Høide b c = 8 Tommer; den forreste Høide inden i, fra Bunden eller Sigten til b, = $1\frac{1}{2}$ Tommer; og den bageste Høide inden i fra Bunden e til a = $2\frac{1}{2}$ Tommer; saa at Sigten i Kassen kommer at ligge 1 Tomme høiere for end bag. Af Stykkerne i Bunden, eller f g, som ligge langs i Kassen, forestilles eet under Fig. 2, hvoraf kan sees, hvorledes Hullerne i hvert blive skaarne. Breeden af hvert Stykke k i er $1\frac{1}{2}$ Tommer, Tykkelsen i k = 3 Tommer; paa den øverste Side k i n o bliver Hullernes Breede a b = c d $\frac{1}{2}$ Tomme, Længden b d = a c 1 Tomme, Distancen imellem hvert Hull d h 1 Tomme. Alle Huller gaae skraa ned ad fra a til e, og fra c til f, følgelig bliver e f $\frac{1}{2}$ Tomme længere end a c. Disse Stykker komme til at ligge ganske faste og tet ved hinanden i Kassen. Tab. III. Fig. 2.

Under Kassen Fig. 1. ere 6 smaae Træehiul eller Valser anbragte i de med h h h h h h betegnede firkantede Klodsers nederste Ender, see Fig. 6. for sig selv, a b = b c ere 4 Tommer; f e Hiulets Diameter $3\frac{1}{2}$ Tommer, og sammes Tykkelse f d 2 Tommer. Denne Klods med tilhørende Hiul i dens nederste Ende forestilles ogsaa i Profil Fig. 7. Fig. 1. Fig. 6. 7.

Høiden fra Gulvet til Kassens Ramme (Fig. 1.) n c, er 1 Tomme, og fra Gulvet til Kassens øvre Kant n b = 9 Tommer. Altsaa bliver Høiden fra Gulvet til Bundens eller Sigtens Overflade i Rammen for = $7\frac{1}{2}$ Tommer, og bag $6\frac{1}{2}$ Tommer. Foran, Fig. 1.

paa

Tab. III. paa Tærske-Kassen, sees en bevægelig Stang A, med hvilken man kan trække Kassen fra — og skuve den til — Tærske-Maskinen.

Fig. 3. Den Person, som bevæger Kassen, maa ogsaa, imellem, bevæge Halmen i Kassen under Pleilene, til den høire og venstre Side, med en liden Rive. Riven forestilles under Fig. 3. Tærske-Kassen kommer at staae foran ved Tærske-Maskinen.

Naar Tærske-Kassen bruges, da mærkes følgende Forandringer: 1) At der paa Tærske-Maskinen kun bliver løftet 7 Pleile paa eengang fra Kassens Bund; altsaa bliver Lasten af de 7 Pleile ogsaa kun 280 ℔, og Kraften paa Veiven $23\frac{1}{3}$ ℔, naar samme skal staae i Æqvilibrium med Lasten. 2) At Pleilene ei heller løftes fra Kassens Bund høiere end 4 Fod $4\frac{1}{2}$ Tommer.

Aarsagen til disse Forandringer er denne: Bundens Overflade i Kassen ligger $7\frac{1}{2}$ Tommer høiere end Loegulvet, følgelig kan Pleilene ei heller faae et høiere Fald paa Kassens Bund, end 4 Fod $4\frac{1}{2}$ Tommer, da de ellers, foruden Kasse, have et Fald af 5 Fod; men vil man, at Pleilene skal give et Fald i Kassen, af samme Høide, som det skeede paa Loegulvet, uden Kasse og Kornhalm, da forhøier man kun Tærske-Maskinen med tvende Kledse under hver Fod, lige saa høi, som Overfladen i Kassen tilligemed Kornet ligger fra Loegulvet. Paa en lige Forhøining maa og den Person staae, som bevæger Maskinen med Veiven; thi ellers bliver Veiven for høi og besværlig at bevæge.

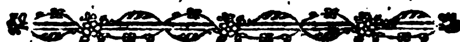
Endelig

Endelig maa jeg endda erindre Følgende: At de 12 Pleile maae være saa accurate, at Tyngden af sammes Ender hver er 4 ℔. Dette at undersøge, førend man sætter Pleilene fast paa deres Bielke, skeer som følger: Tab. III.

Det er tilforn bleven afgiort i §. 5, at hver Pleil, fra Bevægelses-Puncten A, til E, Fig. 4, skal have en Tyngde af 4 ℔, og den liden Arm, fra Bevægelses-Puncten A til c, behøver en Tyngde af 40 ℔, naar Pleilen A E skal balancere og staae i lige Vægt med A c. For at kunne blive forvisset om denne Sags Rigtighed, da gieres en Træ-Gaffel B, som Fig. 5 forestiller; Dens hele Længde af $3\frac{1}{2}$ Fod, og Breeden a f = 4 Tommer; a b = d c = 2 Tommer; b d = 2 Tommer; b g = 3 Tommer. Denne Gaffel B slaaes perpendikulær fast i Jorden, saa at Høiden a h = 2 Fod kommer at staae over Jorden. Øverst paa begge Ender af Gaffelen, i Midten af a f = c i, befæstes, med tvende Jern-Kramper, Jernstangen a, Fig. 4, som gaaer igiennem Pleilen, saaledes, at den ligger fast med begge Ender paa Gaffelen, paa det at Pleilen, saavel paa denne Stang, som ogsaa imellem Gaffelen, lader sig ganske let bevæge. Herpaa slaaes, i Pleilens Ende E, en liden Spiger b; med Krogen af en Bismer opløftes samme saa høit, at den bliver horizontal, eller at Enden E kommer i lige Linie med den øverste Ende A, hvorigiennem Jernstangen sidder, og da vil Lodbet paa Bismeren vise 4 ℔; men viser det meere, er Pleilen for tyk; og Fig. 4. Fig. 5. Fig. 4.

da maa ovenpaa af samme, mellem E D, aftages saa meget, at Vægten bliver alene 4 ℔.

Paa denne Maade undersøges og bestemmes alle 12 Pleile, forend de fastsættes paa deres Bielke i Maskinen.

XVIII.

XVIII.

Nogle

Norske Stæders Geographiske Beliggenhed,

bestemt

i Anledning af afg. Danske Astronomis og Professors

Hr. G. Holms

Observationer.

Af

P. Wargentin.

Professor Holm, som, paa Befaling af Hans Majestæt Kongen i Danmark og Norge, i fleere Aar bivaanede den Kongel. Commission, bestaaende af Svenske og Danske Committerede, som drog op og lagde Grændsen imellem Kongerigerne Sverrig og Norge, giorde imidlertid paa adskillige Steder i Norge astronomiske Observationer, som kunde tiene til samme Riges Geographies Forbedring; ligesom og den Svenske Geograph, Hr. Marelius, giorde paa sin Side. Hr. Holm var til den Ende forsynet med fornødne Instrumenter, nemlig med et godt Pendul-Uhr, med en af den bekiendte og lærde Engelske Optikus, Hr. Short, forfærdiget Reflexions-Telescop, af 2 Fods Længde, samt, til at tage Soel- og Stiernehøider, med et af den berømte Svenske Instrumentmager Ekstrøm forfærdiget geographisk Instrument, som er en graderet Heelcirkel af 2 Fods Diameter, med tvende tilpassede Tuber, og 2de Vatterpasse, saaledes som af Hr. Ekstrøm selv er beskrevet i Kongel. Svenske Videnskabers Handlinger for Aaret 1750. Dette Instrument er beqvemt at medføre paa lange Reiser, tienligt til allehaande geographiske Maalninger, og, naar det ret nyttes samt hver Gang justeres, saa nær paalideligt, som ved de fleeste Tilfælde kan behøves, nemlig paa en Minut nær af en Grad. Iblant Professor Holms Instrumenter var og en Qvadrant af 2 Fods Radius, med Nonius, hvilken Ekstrøm i Live begyndte, men Steinholtz, efter hans Død, fuldførde. Hr. Holm brugde den fornemmelig de to Vintre, han tilbragde paa Altengaard hos sin Slægtning, Hr. Amtmand Hammer. Men da han ved anstilte Prøver

 befandt,

befandt, at han med det forrige eller geographiske Instrument kunde naae samme Nøiagtighed, betiende han sig paa de øvrige Steder meestendeels af samme, som meget meere beqvemt. Hr. Holm behagede ofte at meddeele mig sine Observationer, især dem, han giorde paa Jupiters Formørkelser, i Hensigt, af mig at faae modsvarende Observationer, ved hvis Sammenligning med sine han kunde finde Meridian-Forskiellen imellem det Sted, hvor han observerede, og Stockholms eller noget andet til Longituden vel bestemt Observatorium. Heri søgde jeg med saa meget større Fornøielse at tiene ham, som Sverriges Geographie, i Henseende til den nære Sammengrændsen med Norge, faaer Oplysning ved den Norskes Forbedring.

Siden Hr. Holm Aar 1769 ved Døden afgik i Kiøbenhavn, just da han var færdig paa egen Bekostning at foretage en ny Reise til Norge, i det Forsæt, paa noget tienligt Sted at faae observeret Planeten Veneris sidste Fremskriden under Solen, den 3die Junii samme Aar, har jeg ventet at faae see hans Observationer i Danmark udgivne og benyttede; men siden jeg hidindtil ei har været i Stand til at finde dem omtalte paa noget Sted, frygter jeg, at hans efterladte Manuscripter enten, efter hans Død, ere blevne bortkastede, eller og faldne i Saadannes Hænder, som ei har vidst at sætte ret Priis paa dem. Jeg anseer det derfor for en Skyldighed mod en død hæderlig Vens Minde, at frembringe saa mange af hans Observationer, som han i Live har meddeelt mig, for at ei alle skal gaae forlorne. De vidne ei aleene om hans Flid og Duelighed; de give desuden nyttige Oplysninger i vor Nords Geographie. Jeg formoder derfor, at det Kongel. Norske Videnskabers Selskab med Fornøielse modtager dem, som sig egentligen tilhørende.

Trondhiems Stads Polhøide og Longitud.

Alle aldre i Tydskland udgivne Karter over hele vor Scandiske Halvøe, eller over Norge særskilt, have lagt Staden Trondhiem med tilhørende Land alt for langt op mod Nord, nemlig under 65, ja endog til $65\frac{1}{3}$ Grads Polhøide; hvilket jeg længe har anseet for en grov Feil: thi deels vidste jeg af Andres Beretninger, deels mærkede jeg og selv, ved en om Sommeren 1738 foretagen Reise fra mit Fødested Jemtland til Røraas og Trondhiem, samt dersra igiennem Sælboe og Tydalen tilbage, at Trondhiem ligger i fuld Vester fra Jemtland, og Polhøiden der saaledes burde være imellem 63 og 64 Grader. Den Franske navnkundige Geograph, Herr d'Anville, har vel, paa sit Aar 1758 udgivne store General-Kart over Europa, flyttet Staden anseelig længere ned mod Sønden, nemlig til 64 Gr. 10 Min. Polhøide, men at just denne var for stor, har sal. Hr. Professor Holm fundet. Han berettede mig Aar 1761, at han ved mange, dette og de foregaaende Aar der giorte, Observationer, var bleven overtydet om, at Stadens Polhøide eller Latitud ei er større, end 63 Grader 26 M. 10 Sec. Samme Udslag af sine Observationer har han og meddeelt Hr. Short, som har anført det i Philosophical Transactions for Aaret 1762, pag. 624, dog uden at nævne, af hvem han har faaet det. Hr. Kapitain Wangensteens Aar 1761 udgivne Kart over Kongeriget Norge stemmer og nøie overeens med denne af Hr. Holm opgivne Polhøide, og grunder sig fornemmelig i dette Stykke paa hans Observationer. Jeg tvivler saaledes ikke om Opgavens Rigtighed, endog Hr. Holm aldrig meddeelte mig selve Observationerne, og jeg af den Aarsag ei kunde undersøge dem.

Men

Men de Observationer, han Aar 1761 i Trondhiem giorde paa 2de Jupiters første og een dens anden Maanes Emersioner ud af Jupiters Skygge, communicerede han mig med Anmodning om modsvarende. Jeg kunde ei strax i den Deel fornøie ham, siden ingen af de tre Emersioner indtraf at blive observeret her i Sverrig. Alligevel tilkiendegav jeg ham, at jeg, af disse Observationers Sammenligning med Udregning til Stockholms Meridian, befandt Middags-Forskiellen imellem Trondhiem og Stockholm at være omtrent 29 eller 30 Minuter i Tid. Siden fik jeg alligevel virkelig correspondente Observationer til Hr. Holms alle tre, giorte paa Observatorierne i Paris og Wien. Ved deres Sammenligning vil jeg nu søge Staden Trondhiems geographiske Longitud.

Aar 1761 den 1ste October observerede Hr. Holm, i Trondhiem, Jupiters 1ste Maanes Emersion . . . Kl. 10. 48′. 11″.

Den samme anmærkedes paa Observatorium i Paris, af Hr. Maraldi, med en 18 Fods god Refractions-Tubus . . . Kl. 10. 13′. 56″.

Tids-Forskiellen imellem disse to, som er . . . 0. 34′. 15″. skulde være Meridian-Forskiellen imellem Paris og Trondhiem, om begge Observationerne have været lige gode, og giorte med jevngode Tuber. At den Parisiske har været af beste Slags, kan jeg sikkert slutte af andre samme Høst giorte og med Udregninger sammenlignede Observationer. Men Hr. Holm var selv ikke fuldkommen fornøiet med sin, deels i Henseende til mindre klar Himmel, deels og, i det at Satelles emergerede ganske nær ind til Jupiters Bredd, hvor den i Begyndelsen var vanskelig at see. Om deres Instrumenters Godhed kan jeg ei med Vished dømme, siden Hr. Holm har intet videre nævnet

net for mig om sin Reflexions-Telescop, end at den var af 2 Fods Længde, og en saadan kan være baade bedre og ringere end en 18 Fods Refractions-Tub: dog veed jeg, at denne senere, som Hr. Maraldi i mange Aar har brugt, er gandske god for sin Størrelse, og troer derfor, at den, af dette Par fundne, Meridian-Forskiel er noget for stor, hvilket og de følgende Observationer bekræfte.

Den 3die October samme Aar skeede Jupiters 2den Maanes Emersion i Trondhiem : : : :	Kl. 11. 13′. 31″.
Den samme skeede i Wien : : : :	11. 37′. 17″.
Saaledes skulde Forskiellen imellem Trondhiem og Wien være : : : :	0. 23′. 46″.
Men imellem Paris og Wien er den befunden paa det nærmeste : : : :	0. 56′. 10″.
Følgeligen skulde, efter disse Observationer, Forskiellen imellem Paris og Trondhiem være :	0. 32′. 24″.

Hr. Holm angiver sin Observation den Dag for bedre, end den forrige. Hr. Hell har ved sin i Wien ei giort nogen Anmærkning; men af dens Sammenligning med andre, samme Høst giorte, finder jeg den forsvarlig.

Den 8de October anmærkde Hr. Holm den første Maanes eller Satellitis Emersion : : :	Kl. 12. 42′. 58″.
Den samme observeredes i Wien : : : :	13. 7′. 28″.
Hvoraf kommer en Forskiel imellem Wien og Trondhiem, af : : : :	0. 24′. 30″.
Men imellem Wien og Paris ere : :	0. 56′. 10″.
Altsaa skulde imellem Trondhiem og Paris være	0. 31′. 40″.

Hr. Holm ansaae sin Observation den Dag for den beste af sine tre. Hr. Hell har ei heller udladt sig om dennes Godhed; men af Sammenligning med andre finder jeg, at om Himlen har været ret klar, havde Emersionen burdet sees i Wien 15 à 20 Sekunder tidligere.

Herr Hell har ved disse tvende Observationer benyttet sig af en Reflexions-Telescop af $4\frac{1}{2}$ Fods Focal-Distance, som derfor skulde synes være meget bedre end Hr. Holms, som var aleene 2 Fod. Men foruden at ved Telescopers Sammenligning det ei saa meget kommer an paa deres Længde, som paa Speilenes Reenhed og Proportion til hverandre, skulde og, saafremt Hr. Hells har været mærkeligen bedre, og Observationerne i Anledning deraf burde corrigeres, Middags-Forskiellen imellem Paris og Trondhiem blive endnu mindre; hvilket jeg ei holder for troeligt.

Vi have saaledes faaet tre meget forskiellige Udslag for Meridian-Forskiellen imellem Paris og Trondhiem, nemlig 34′. 15″. — — 32′. 24″. — — og 31′. 40″; hvortil jeg bør lægge det fierde, 34′. 50″, som Hr. Short erholdt af en i Trondhiem giort Observation paa Veneris Emersion ud af Solens Discus, den 6te Junii 1761, og som han har anført paa det allerede citerede Sted i Philosophical Transactions: thi han har fundet imellem Greenwich og Trondhiem 44′. 16″, og naar derfra drages Forskiellen imellem Greenvich og Paris, 9′. 26″, bliver tilbage 34′. 50″.

Da nu disse fire Udslag ere saa ulige, staaer tilbage at prøve, hvilket af dem synes fortiene størst Tillid. Man finder da strax, at det ei kan være Udslaget af den 1 Octob., siden Hr. Holm selv angav sin Observation den Dag for usikker. Hvad Veneris Emersion angaaer, veed jeg først ei, om Hr. Holm, eller nogen anden, har

anmær-

anmærket den i Trondhiem, ei heller om Himlen der den Gang har været klar nok, hvilke Instrumenter have været brugte dertil, om Observatoren selv har været vis om Observationens Paalidelighed, o. s. v. thi Hr. Short nævner ei det mindste af saadanne Omstændigheder. Og ihvorvel jeg næsten troer, at Hr. Holm har været den, der observerede der Veneris forrige Passage, har jeg dog nogen Anledning at tænke, at Observationen ei aldeles efter Ønske lykkedes for ham og er bleven sikker nok; siden han selv aldrig i sine Breve til mig nævnde noget derom, skiønt han meddeelde mig andre Observationer, tienende til Longitudens Udfindelse, som han viisde at være sig meget angelegen. Mig synes altsaa, man ei heller kan giøre sikker Regning paa dette Udslag.

Derimod lider jeg meget paa Observationerne den 3 og 8 Octob., især paa den sidste, deels siden Hr. Holm selv har anseet dem for de beste af sine, deels og, siden Udslagene af dem temmelig nær stemme overeens. Det, som meest overtyder mig om deres Fortrin, er, at, om de vare feilagtige, skulde Feilen bestaae deri, at ham syntes, han saae Satellites emergere 1 à 2 Minuter før, end de virkeligen fremkom ud af Skyggen, hvilket ei er troeligt eller rimeligt. Men den 1ste Octob. er hændet ham det, som letteligen og ganske ofte hænder, at han ei er bleven den emergerende Satelles vaer, strax da den begyndte at fremkomme, da den endnu var meget svag og heel nær ved Jupiters Bred, men 1 à 2 Minuter for seent, da Satelles kunde være bleven større.

Jeg holder derfor for høist sandsynligt, at Meridian-Forskiellen imellem Paris og Trondhiem er henved 32 Minuter i Tid, snarere nogle Sekunder mindre end større. Saavidt jeg ei derudi feiler, følger deraf, at Trondhiem ligger 8 Grader Øster for den Parisiske Observatorii Meridian; men samme Observatorium er beliggende 19 Gr.

54 Min. Øster for den første Meridian, som gaaer giennem Øen Ferro, derfor bliver Trondhiems Longitud 27 Gr. 54 Min. Øster for Ferro. Paa d'Anvilles Kart er Staden nedlagt under 29de Longituds-Grad fra Ferro, eller noget over een Grad for langt til Øster: Paa Hr. Wangensteens siden efter, under den 25de Grad, formodentlig fra Pico de Teneriffa, følgeligen 26 Gr. fra Ferro, og saaledes henimod 2 Grader for langt til Vester.

Vil man antage Middags-Forskiellen imellem Paris og Trondhiem 34'.50". i Tid, efter Shorts Udregning, som giør den størst, bliver Stadens Longitud fra Ferro 28 Gr. 36 Min., som ei gaaer langt fra d'Anvilles, men desto længere fra Wangensteens Kart. Den, som vil holde Middelveien imellem alle fire Udslagene, kan til videre antage 28 Grader 13 Minuter.

Christianiæ Stads Polhøide og Longitud.

Professor Holm meddeelde mig, Aar 1761, en Observation over Jupiters 2den Drabants Formørkelse, som han havde giort i Christiania den 21de October samme Aar, og berettede tillige, at han havde fundet Stadens Polhøide at være 59 Gr. 54 Min. 50 Sek. Men eftersom nogen findes at have draget hans Observation, hvad Polhøiden angik, i Tvivl, opholdte han sig, ved Slutningen af 1768 og Begyndelsen af 1769, hele 10 Maaneder i Christiania, og giorde der ei mindre end 56 Observationer paa adskillige Stierners Høide ved deres øvre eller nedre Culmination. Alle disse meddeelde han mig i Brev af 25 Mart. 1769, og bad, jeg vilde prøve dem, og deraf uddrage Stadens Polhøide, paa det han maatte see, om enten i selve Observationerne, eller i hans egen Udregning, var nogen Feil. Men førend jeg fik Tid at svare derpaa, kom Tidende, at han var død.

Siden

Siden har jeg nøie undersøgt disse Observationer, og ikke fundet nogen Feil deri; men tvertimod, at de med megen Duelighed og al forneden Eftertanke ere blevne giorte, i det Hr. Holm hver Dag undersøgde Instrumentets Misviisning, og har taget den i Agt i Udregningerne, samt i øvrigt regnet ret.

Jeg har og udregnet Polhøiden af hver Observation for sig. Iblant dem vare 21 tagne i Kiøbmand Andersens Gaard, liggende 710 Danske Alne Sønden for Kirken, og 35 i Hr. Collets Have, som er 325 Alne Norden for Kirken. Efter et Middeltal af de første udfalder Polhøiden 59 Gr. 54 Min. 31 Sek., men af de sidste 59 Gr. 54 Min. 44 S., saa at den ved Kirken bliver 59 Gr. 54 M. 40 S. omtrent, eller aleeneste 10 Sek. mindre end Hr. Holm har fundet den af andre Observationer, nogle Aar forud. Jeg anseer denne Polhøide saa meget meere for sikker, i det mindste paa en Minut nær, som ingen af alle 56 Observationer give Polhøiden en heel Minut større eller mindre; og undrer derfor paa, hvorledes nogen har kunnet drage dette Udslag i Tvivl, helst de Herrer Wangensteens og d'Anvilles Karter stemme overeens just dermed paa det nøieste.

Paa det Instrumentet ei maa mistænkes for nogen grov Feil, vil jeg indføre Hr. Holms egne Ord derom: „Det brugte Instru„ment, siger han, er Ekstroms geographiske Heelcirkel af den middel„maadige Størrelse. Samme er forbedret 1) med et stort og meget „levende Vatterpas, som giver mærkelig Udslag for 2″, og er giort af „Mr. Sisson i London. 2) med en ny Tube, hvis Objectiv er af „2½ Fods Focus. Jeg veed meget vel, at Nytten af begge langt „fra ikke kan blive saa stor, som den maatte være, om Instrumentets „Radius svarede til Tuben; men Fordeelen af dem begge samlet maa „dog være af Betydenhed. I det mindste er jeg nær ved den Troe,

„ at Ekstroms Instrument, saaledes forbedret og vel brugt, ikke gi-
„ ver den 2 Fods Qvadrant, som bemeldte Mand og med megen Flid
„ har giort for mig, noget efter."

For Stadens Longitudes Bestemmelse har Hr. Holm der ei faaet meere end to Observationer; den første Aar 1761 den 21 Octob., da han der anmærkede Jupiters anden Drabants eller Maanes Emersion Kl. 5. 54 Min. 8 Sek. om Aftenen. Samme Emersion blev og observeret i Lund af Hr. Profess. Schenmark, med en 20 Fods Refractions-Tube, Kl. 6. 3 Min. 17 Sek. Om disse begge have været lige gode, udfalder Middags-Forskiellen imellem Christiania og Lund 9'. 9". i Tid. Men imellem Observatorierne i Paris og Lund er den befunden paa det nærmeste 43'. 27", derfor bliver den imellem Paris og Christiania 34'. 18". i Tid. Den anden giordes Aar 1769, den 18 Januarii, Kl. 6. 6'. 5". om Morgenen, da Jupiters første Satelles i Christiania syntes at immergere. Ved denne Observation har Professor Holm anmærket, „at Jupiter var meget lav, og desuden
„ omgiven med Frosttaage: ikke desto mindre syntes Immersionen ei
„ være den utydeligste og meest langsomme. Uhrets Gang var undersøgt
„ ved nogle Stierner, den 12te, 14de og 17de om Aftenen silde, samt ved
„ Solen den 18de, saa at Tiden kiendtes med al fornøden Vished.
„ Shorts 2 Fods Reflections-Tube brugtes som før; men jeg begik den
„ Feil, at jeg denne Gang brugde et Oculair-Stykke, som forstørrer
„ lidt mindre end det, jeg i Aaret 1761 ved secundi Satellitis Emer-
„ sion anvendte. Hertil bevægede Frosttaagen mig."

Samme Immersion blev og observeret, baade her i Stockholm af mig, af Profess. Schenmark i Lund, og af Profess. Mallet i Hernøsand, hvilke Observationer ei ere meget forskiellige: men jeg vil holde mig ved den i Lund, siden den holder Middelveien imellem begge

de

de andre. I Lund tildrog sig Immersionen Kl. 6. 17′. 24″, hvoraf opkommer 11 Min. 19 Sekunders Middags-Forskiel imellem Lund og Christiania, samt 32′. 8″. imellem Paris og Christiania, saaledes 2 Min. 10 Sek. mindre, end den vi fik af det første Par Observationer. Ved Medium af dem begge bliver Meridian-Forskiellen 33 Min. 13 Sek. Men siden Hr. Professor Holm har selv angivet sin sidste Observation for mindre paalidelig, hvorimod den første synes være ganske god, anseer jeg for høist sandsynligt, at Meridian-Forskiellen imellem Paris og Christiania er, om ikke fulde 34 Minuter i Tid, dog ganske lidt mindre, og at saaledes Christianias geographiske Longitud fra Ferro er i det nærmeste 28 Gr. 23 Min. 45 Sekund. til Øster, altsaa omtrent en halv Grad østligere end Trondhiem. Paa Hr. Wangensteens Kart er Christiania nedlagt halvanden Grad Østen for Trondhiems Meridian, men derimod paa d'Anvilles Kart en Grad Vesten for den samme. Den første har derfor draget Staden en heel Grad for langt til Øster, men den sidste halvanden Grad for langt til Vester. I det mindste er jeg overbeviist om, at Staden ligger Østen for Trondhiems Meridian.

Sandøens Polhøide og Longitud.

Jeg har ikke fundet denne Øe igien paa noget Kart; men Hr. Holm har tydelig nok udmærket dens Beliggenhed. „Den ligger, siger han, „i Senjens Fogderie, 1 à 2 Mile fra det faste Land, just i Havgabet imellem den Nordre Pynt af Vesteraalen, som paa de fleeste Karter betegnes med det Navn Anden eller Andsnæs, og en stor heslig „klipped Øe, paa Karterne kaldet Torsken. Dog stikke begge disse „Pynter langt længere Nord i Havet, end Observations-Stedet.“

Der

Der har Hr. Holm, Aar 1763, fundet Polhøiden 68 Grader $56\frac{1}{4}$ Minuter. For Øens Longitud fik han der fire Observationer paa Jupiters Drabanter, nemlig:

				Tim.	′	″	
1763 den 8 Decbr.	Kl.			15.	32.	33.	Emersio secundi Satell.
— — den 12 Decbr.	Kl.			5.	48.	26.	Emersio primi.
— — den 19 Decbr.	Kl.			7.	23.	4.	Emersio secundi.
— — den 19 Decbr.	Kl.			7.	38.	42.	Emersio primi.

De to sidste holdte han i Særdeleshed for gode, i Henseende til meget klar Himmel den Aften.

Ingen af dem er indtruffen at blive observeret paa noget andet Sted i Europa; men af andre, i samme Maaned anmærkede, finder jeg, at Udregningerne, efter de nyeste og beste Tabulæ Satellitum Jovis, hvad Primus Satelles angaaer, ere trufne ind med gode Observationer, paa nogle faa Sekunder nær i Tid, somme før og somme senere end Udregningen; men at Secundi Satellitis Emersioner have tildraget sig omtrent en halv Minut senere, end de burde efter Udregning. Man kan derfor antage Udregningen til det Parisiske Observatorii Meridian i Steden for virkeligen der giorte Observationer, naar en halv Minut er bleven tillagt for Secundus Satelles. I Følge deraf havde de fire Emersioner burdet indfalde i Paris saaledes:

				Tim.	′	″
Em. secundi,	den 8	Decbr.	Kl.	14.	32.	59.
Em. primi,	den 12	Decbr.	Kl.	4.	50.	8.
Em. secundi,	den 19	Decbr.	Kl.	6.	25.	6.
Em. primi,	den 19	Decbr.	Kl.	6.	41.	5.

Naar nu disse Udregninger sammenlignes med Hr. Holms Observationer, hvert Par for sig, findes Middags-Forskiellen

		′	″
af det første Par	=	59.	34.
af det andet	= =	58.	18.
af det tredie	= =	57.	58.
af det fierde	= =	57.	37.

Efter Medium af disse fire Udslag blev Meridian-Forskiellen imellem Paris og Sandøen 58 Min. 21 Sek. Men siden det første Udslag meest adskiller sig fra de øvrige, som komme temmelig overeens, anseer jeg for troeligt, at Hr. Holm for seent er bleven vaer Secundum Emergentem den 8 Decbr., som ei heller kunde være underligt, da Emersionen tildrog sig aleene fem Dage efter Jovis Opposition, og Satelles derfor har maattet emergere ganske nær ved Jupiters Bred, hvor Secundus, som iblant Satellites er den svageste i Skin, er vanskelig i Førstningen at see. Jeg holder altsaa for, at Udslaget af den Observation ei bør komme med i Regningen. Medium af de øvrige tre bliver da 57 Min. 58 Sek., men af de to sidste, som vare de beste, aleene 57 Min. 47 Sekunder; hvilket formodentlig kommer Sandheden nærmest.

Det Sted paa Sandøen, hvor Hr. Holm opholdt sig, ligger derfor 14 Gr. 26½ Min. Østen for Paris, og omtrent 34 Gr. 20 Min. Østen for Ferro. Om Trondhiems Longitud antages efter min Udregning 27 Gr. 54 Min., ligger Sandøen 6 Gr. 26 Min. Østen for Trondhiems Meridian; hvilket indfalder paa en af Hr. Wangensteen udmærket navnløs Øe imellem Anden og Torsken.

Altengaards Polhøide og Longitud.

Professor Holm opholdt sig tvende Vintre paa Altengaard, som er Amtmandens Boepæl i Vestfinmarken, og ligger 4 à 5 Mile (hver beregnet til 24000 Norske Alne) fra Havgabet, just i Bunden af Al-

tens Fiord. Han laae der ikke forgiæves, men nyttede alle Tilfælde, for ved allehaande Observationer at giøre Nytte.

Altengaards Polhøide fandt han at være 69 Grader 58 Minuter 50 Sekunder.

Til Longitudens Bestemmelse lykkedes det for ham, der at faae fem gode Observationer paa Jupiters første Drabants Formørkelser, som alle vare Immersioner, nemlig:

					Tim.	′	″	
1764	den	18	Decbr.	Kl.	8.	12.	52.	om Morgenen.
——	den	28	Decbr.	Kl.	10.	59.	0.	om Aftenen.
1765	den	23	Novbr.	Kl.	3.	54.	0.	om Morgenen.
——	den	30	Novbr.	Kl.	5.	45.	36.	om Morgenen.
——	den	9	Decbr.	Kl.	2.	3.	57.	om Morgenen.

Den første af dem er og bleven observeret i Lund Kl. 7. 33′. 37″, og den sidste paa Observatorium i Greenvich Kl. 0. 31′. 34″. Naar de reduceres til det Parisiske Observatorii Meridian, og de tre øvrige dertil udregnes, ere samme Immersioner indfaldne i Paris

					Tim.	′	″
1764	den	18	December	Kl.	6.	50.	10.
——	den	28	December	Kl.	9.	36.	6.
1765	den	23	November	Kl.	2.	31.	8.
——	den	30	November	Kl.	4.	22.	25.
——	den	9	December	Kl.	0.	41.	0.

Middags-Forskiellen imellem Paris og Altengaard befindes

	Tim.	′	″
af det første Par Observationer	1.	22.	42.
af det andet	1.	22.	54.
af det tredie	1.	22.	52.
af det fierde	1.	23.	11.
af det femte og sidste	1.	22.	57.
efter Medium af dem alle	1.	22.	55.

Hvil-

Hvilket formodentlig er paa det nærmeste rigtigt, og hvoraf følger, at Altengaards Longitud er 40 Grader $37\frac{1}{2}$ Min. Østen for Ferro.

Polhøiden og Longituden af Uhmo gamle Capell,

beliggende inden Svenske Grændser ved Uhmo-Træsk.

Her har Herr Marelius fundet Polhøiden 66 Gr. 4 Min.

For Longituden fik Hr. Holm, Aar 1761, paa samme Sted, to Observationer, nemlig:

		Tim.	′	″	
den 30 Augusti	Kl.	12.	6.	47.	Immers. primi Satellit.
den 1 Septbr.	Kl.	8.	46.	40.	Immers. secundi Satellit.

Begge bleve tillige observerede i Upsal af Hr. Professor Mallet med en Reflexions-Telescop af 18 Tommers Focal-Distance,

		Tim.	′	″
den første,	Klokken	12.	17.	46.
den sidste	- -	8.	58.	19.

Differentia Meridianorum imellem Upsals Observatorium og Uhmo Capell er da, efter det første Par Observationer, 10′. 59″, efter det sidste, 11′. 39″. Men siden Hr. Holm ved den sidste Observation har anmærket, at han havde ondt ved at see Satellitem, i det at Tusmørket var ham til Hinder, synes være sikkerst, at holde sig ved det første Udslag. I det mindste tykkes Differ. Meridian. imellem Upsal og Uhmo Capell at være ganske lidet større end 11 Minuter i Tid. Naar de drages fra 1. 1′. 13″, som er Differentia Meridianorum imellem Paris og Upsal, bliver tilbage 50′. 13″. imellem Paris og Uhmo Capell, eller 12 Grader 33 Min. 15 Sek. Saaledes er Capellets Longitud 32 Gr. 27 Min. Østen for Ferro.

Observationer paa Magnetnaalens Misviisning.

Paa det ingen af de Observationer, som salig Professor Holm har meddeelt mig, maae gaae forloren, vil jeg med hans egne Ord indføre Følgende:

„Magnetnaalenes Declination, som ei aleene af Hr. Directeur „Hellant, men endog af de fleeste Søefolk, er angiven for at være „0 ved Nordcap, syntes mig, den 11te og 12te Junii 1766, at „gaae ganske nær til 7 Grader til Vesten. Om nu jeg eller mine „Magnetnaale have feilet, vil Tiden lære. Middagslinien blev op„tegnet paa det Prætorianske Maalebord ved Hielp af en liden Gno„mon, og af lige Soelhøider. Den ene af Magnetnaalene er 5 Dan„ske Decimal-Tommer lang, forfærdiget af Hr. Directeur Ekstrøm; „men de 2de andre ere 6 Tommer lange, og udarbeidede af Hr. „Sisson. Observations-Stedet var ungefær 20000 Norske Alne „i Vest-Sydvest fra det rette Nordcap, og just paa den mellemste af „de 3de hviklippede og anseelige Øer, hvilke paa de fleeste Søekarter „sees saaledes betegnede: Die Mutter mit ihre zwey Töchter. Disse „Øer skal, efter den mig givne Beretning, bedre tiene Søefolk i og „ved Landkiendingen, end Nordcap selv, der hverken er saa høit, ei „heller kan seiles saa nær ved. Stedets Polhøide har jeg af Solens „disse ommeldte Dage observerede Middags-Høider sluttet at være 71 „Gr. 8 Min. Fattet Forundring over denne Naalens store Afvig„ning bragde mig til ny Undersøgning ved Kirken og Handelspladsen „Kjelvig, som ligger tre store Miile fra Nordcap, og hvis Polhøide er „ungefær 71°. 0'. 12''. Da Compasserne, den 15de og 17de i samme „Maaned, sattes til Middagslinien, som paa beskrevne Maade var „udmærket, blev Medium af alle Viisningerne just $5\frac{1}{2}$ Gr. Heraf,

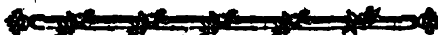
„saavel

„ saavelsom og af det, at Afvigningen ei aleene her paa Stedet, men „ endog fem Miile Nordvest herfra, hvor Polhøiden er 70°. 30½′, har „ i nogle Aar været 6°. 50′, har jeg det Haab, at ingen særdeles „ Feil er begaaet ved Afvigningens Undersøgning paa ommeldte „ Øe nær Nordcap. “

Herved anmærker jeg aleene: 1) At de af Hr. Holm her anførte Polhøider fuldkommen stemme overeens med det Kart over Nordcap, som staaer i Philosophical Transactions for Aaret 1769, grundet paa sikkre Observationer; hvilket tiener til nyt Beviis, at Hr. Holms Observationer i det Heele ere rigtige. 2) At Hr. Marelius, som nu er Overinspecteur ved det Kongelige Svenske Landmaalerie, har just fundet Magnetnaalens Declination omtrent 7 Grader til Vester paa adskillige Steder ved den fra Vester til Øster gaaende Landryg, henved 2½ à 2¾ Grader Sønden for Nordcap, af hvilke det ved Katsebel jaure er saa nær under samme Meridian med den Øe, der Professor Holm observerede, at det befindes at være aleeneste ⅓ Grad længere til Vester. Han benyttede sig og af fem Tommer lange Naale. Dette bestyrker saaledes Hr. Holms Observationer paa Compassets Misviisning.

Magnetnaalens Declination har han i Trondhiem fundet 13°. 50′. I Christiania, Aar 1761, 15°. 20′, men mindre sikker. Sikkrere Aar 1769 den 15de og 30te Januarii 16 Grad. 45 Min. Ved den længst i Vester beliggende Odde af hele Norge, kaldet Stat-Huuk, 19 Gr. 10 Min. Ved Bergens Domkirke 19°. 20′. Ved den høieste og sydligste Spidse af det for Søefarende bekiendte Lyder Horn, 19°. 20′. Ved Hvallers Kirke, som er Norges sydligste Grændsekirke, 16 Gr. 25 Min.

Jeg tvivler ei paa, at han jo har giort mange fleere Observationer, som han ei har meddeelt mig. Naar hertil legges, at Vardshuus og Nordcap ere blevne baade til Longitud og Latitud saa nøie determinerede af Hr. Hell og af Engelske Astronomer, i Tilfælde af Veneris Passage forbi Solen, Aar 1769; og at Hr. Marelius, i Kongelig Svenske Videnskabers Academies Handlinger for Aaret 1771 og 1772, har givet vigtige Underretninger om hele Grændsen imellem Sverrig og Norge, med observerede Polhøider paa mange Steder; har Norges Geographie visseligen vundet anseelige Oplysninger i disse sidste Aar. Dog staaer der endnu meget tilbage, nærmere at bestemme. I Besynderlighed var, efter mine Tanker, fornødent, at faae Lindesnæs, Staden Bergen, og nogle fleere Steder langs ved den Norske Kyst, baade til Latitud og Longitud vel bestemte.

XIX.

Beregning
over
hvad
Træ-Materialier
Søndmør aarlig behøver.

Af
Melchior Falch.

At Skovene i Norge ere Norges allerstørste Herlighed, det troer jeg, ingen tager udi Tvivl. Ligesaa tænker jeg, at de, som have giort sig lidt bekiendt med Norges fornemste Næringsveie, vide med Vished, at de ere saa uomgængelig fornødne, at hvis de blive for meget kostbare, (jeg vil ikke tale om, at de aldeles overalt blive udhuggede, og tilsidst ei blive at faae, som det seer ud til), vil det ene Fogderie efter det andet, hvor Mangelen yttrer sig, saaledes efterhaanden tage af, at jeg frygter for, at Norge da bliver, om ikke aldeles et øde, saa dog et meget uselt Land.

Dersom Nogen vil spørge nogle Mænd af de alleræld ste udi et hvert District i Norge, hvad Skov der var der eller der udi deres Ungdom, besynderlig Nordenfields, skal nok uden Tvivl faae til Svar, at der da vare store og skiønne Skove, hvor de nu næsten ere udhugne, eller i det mindste kiendelig forhugne.

Er der da udi en Mands Alder skeet saa stor Ruin og Ødeleggelse paa Skove, og det overalt, hvad kan man da ikke formode er skeet hundrede Aar herefter? Ja hvad Besværing og Klage maa da ikke Efterkommerne føre over os, naar de see sig nødsagede at forlade deres Boepæle formedelst vores og Formænds umenneskelige Behandling med Skovene, i det de enten ikke kunne bekomme de høiforn ødne behøvende Træ-Materialier til deres Huuses Opbyggelse og Næringsbrugs Fortsættelse; eller at de blive for den almindelige Hob saa kostbare, at samme ikke kunne bestrides. Dette udfordrer ganske vist en stor Agtpaagivenhed, besynderlig af dem, der ere tilsatte, samme at paasee og udi Tide at raade Bod paa.

Vil man tænke efter og nogenledes giøre Beregning over, hvad ethvert Sted, ethvert Fogderie og enhver Kiøbstæd aarligen behøver til Huuse at opbygge i steden for de forældede og forraadnede: til Baade og Fartøier at bygge; da de fleeste, besynderlig Nordenfields, maae nødvendig have dem, om de skal komme fra sit Huus og Hiem enten til Kirke eller andensteds; og meget andet, som er for vidtløftigt at opregne: Saa skal man erfare, endskiønt Beregningen giøres i det allermindste, at den bliver dog saa stor, at man derfor maa blive bange.

Vil man derefter giøre sig Tanke om, hvad Norges fornemste Producter ere, have været, og med Guds Hielp bestandig blive; da troer jeg, at man finder ingen betydeligere, end Fiskerierne og Bergverkerne, som dem, der fornemlig have contribueret til Norges Vel. Jeg tvivler ikke paa, at Træ-Materialier have været den fornemste Product, og beriget den største Deel af Norge; men da Skovene paa mange Steder allerede ere ruinerede, og Skovhugsten har gaaet saa vidt, at den paa de fleeste Steder har været ulovlig, og ventelig ikke nærværende og efterkommende Eiere hverken kan eller bør producere det, som Formænd aarlig have produceret: Saa vil jeg ikke nu sætte den blant Fiskerierne og Bergverkerne, endskiønt de ere dog Norges fornemste Herlighed.

Vil man igien undersøge, hvilke af disse tvende Producter der meest har contribueret til Norges almindelige Vel: da tænker jeg, man med Billighed maa tilstaae, at Fiskerierne have alletider været af langt større Betydenhed Nordenfields, end Bergverkerne. Men derimod troer jeg igien, at Bergverkerne have været af større Betydenhed Søndenfields, end Fiskerierne. Har dette sin Rigtighed, saa er det vel fornødent, at erhverve sig al fornøden Kundskab om,

hvad

hvad Skov og Træ-Materialier, som meest medgaaer, enten til Fiskerierne eller Bergverkernes Drivt; paa hvad Steder samme Producter aarlig i liden eller stor Qvantitet tilgaaer; og hvad Skove der ere til sammes Fortsættelse og Brug.

Kunde jeg om Alt og over Alt give en nogenledes paalidelig Underretning og Beregning, skulde det med største Fornøielse skee; men det er jeg langt fra ikke i Stand til.

Det, som jeg med Vished kan melde, er, at intet Fogderie Nordenfields er saa lidet begavet med Skov, som Søndmør. Derimod twivler jeg paa, at der Nordenfields i noget Fogderie, i det mindste ikke i Bergenhuus, Trondhiems og Romsdals Amter, fiskes bestandig meer end paa Søndmør.

Af hvad Betydenhed samme er, har vel den brave Hr. Strøm udi sin Søndmørs Beskrivelse anført; og om Beholdningen er endda ikke saa stor aarlig, som han der melder, saa er det dog en betydelig Summa, hvoraf Alle aarlig nyde noget, og maae contribuere til Kongens og Landets Vel. Saasom: Hvad profiterer ikke Hans Kongel. Majestet udi Told aarlig, ved det at Handel og Søefarten derved florerer og bringes i Drivt? Hvad profitere ikke Borgerne og Kiøbmændene udi Kiøbstæderne, som derved ei aleeneste selv kunne leve vel, men sættes og i Stand til, i paakommende Tilfælde at yde til Hans Majestets Casse, naar Omstændighederne det udfordre. Og hvor forøges ikke deres Tal derved? Hvad Oprydninger skeer der vel ikke, i det at Folk givte sig aleene i den Tanke, at ernære sig af Fiskeriet, og sætte sig ned hist og her, hvor de kunne den øvrige Tid af Aaret, naar Fiskeriet ophører og de ikke have meget andet at bestille, rydde Lyng, Krat, Steen rc. af Veien paa det Sted, de have nedsat sig. Og hvor forøges ikke Matriculen derved? Hvor forøges

ikke Folkemængden ved det, at Festebønderne eller Leilendingerne selv godvillig opsige deres halve Jordbrug for Søn, Svoger, eller Fremmed, for desbedre at benytte sig af Fiskeriet, da der ikke alleeneste bliver dobbelt saa mange Folk paa Jordbruget, men derved forøges baade Fiskeriets Drivt, og Gaardens eller Jordbrugene forbedres, efterdi saa mange flere Hænder aarligen blive satte udi Arbeide, og det med Lyst, som det fornemste, da Nytten af deres Arbeid og Sveed bliver dem selv til Fordeel. Ja i en Tid af 70 Aar ungefær har Folkemængden forøget sig paa Søndmør til 4000 Mennesker. Hvad profiterer ikke Hans Majestet ved saadan sit Folks Forøgelse, at kunne selv forskaffe sig af Landets Børn retskafne og fra Ungdommen opvante og hærdede Søefolk i paakommende Tilfælde paa Flaaden, og det baade Matroser og Soldater. Saadanne og flere Fordeele bringer Fiskeriet med sig; men mangler Skov, hvad vil der da blive af Søndmør? Sandelig, Mangelen er allerede stor; og langt fra, at Søndmør producerer aarlig saa mange Bord, efter mine Tanker, som ethvert Aar behøves til at giøre Ligkister af, end sige andet. Deraf kan man da forestille sig, hvad Tømmer, Sparrer og øvrigt, som her saa høilig tiltrænges, Søndmør med Føie bør producere. Vel er sandt, at her for nærværende Tiid produceres alt for meget, og saa meget; at der inden nogle Aar bliver intet at faae af noget Slags.

Sperges da: Hvor faaer Søndmør sine behøvende Træ-Materialier fra? saa svares: Fra Romsdalen, som det nærmeste og beleiligste Sted, hvor den almindelige Hob kan med sine store Fiskerbaade reise did, for at faae det Fornødne. Fra Nordmør faaes vel og noget, men rart andet, formedelst den lange og farlige Transport, end nogle Bord, og Hooner eller Bag, som føres ordinair

derfra

derfra paa store Jagter af de her boende Borgere, og af dem igien udsælges til Indvaanerne. Ligesaa hænder det sig, at een eller anden Borger kan hidføre nogle Bord fra Kiøbstæden Bergen; men Tønder føres meest derfra. Og iblant, dog sielden, saaes og nogle Bord fra Nordfiord paa Jagter.

Skulde altsaa Romsdalen ikke kunne assistere Søndmør med det Behøvende, vilde snart Gaardene legges øde, Fiskeriets Drivt ophøre, og Folkemængden snarere aftage, end den har tiltaget.

At vise accurat, hvad Træ-Materialier Søndmør aarlig behøver af enhver Sort, kan nok enhver forestille sig, er umueligt; men da jeg tænker, at de fleeste hellere ønske at see en derover forfattet ufuldkommen Beregning, end ingen; saa vil jeg giøre det saa godt som jeg kan.

Det, som jeg da først agter at foretage mig, er, at beregne de høist nødvendige Træ-Materialier, som aarligen vil medgaae til at opbygge Huuse af, i steden for de forældede og forraadnede, og aarligen at istandsætte Huuse og Gaarde paa Søndmør overalt; dernæst det Behøvende til Fiskeriets Drivt, og andet høinødvendigt, som paa Søndmør aarlig indføres.

Dog førend det kan skee, maa jeg anføre Beboernes Tal, og hvor mange Huuse der uomgængelig ere fornødne og bør være til enhver paa Søndmør. Dernæst, hvad Sorter af Træ-Materialier og hvor meget, der medgaaer til ethvert Huuses Istandsættelse og Opbyggelse; saa og, hvor længe ethvert Huus kan blive staaende, forinden et andet i dets Sted formedelst Elde og Forraadnelse bliver opbygt. Dette sidste er det vanskeligste; men jeg kan forsikkre, at jeg nøie, saavidt mueligt, her overalt har undersøgt det, og skal derefter, ikke i det høieste, ansætte dem, hvorlænge de kunne staae og vedvare.

Men forinden jeg kan begynde med denne min belovede Beregning, maa jeg for i Veien giore Erindring om efterfølgende Poster, som maae iagttages:

1) Det Tømmer, som nu faaes til at bygge Huuse af, er baade uselt og slet imod det forrige, hvorover det ikke heller kan vare længe, saa og gaaer der meget meere med, formedelst dettes Ringhed, udi et Huus nu, end forhen. Og bliver ei Tømmeret hugget udi rette Tid, varer det endda kortere.

2) At Bygnings-Tømmeret udi Huusene varer alletider længer inderst ind i Landet, end ved Havkanten. Thi paa de første Steder veed de ikke af den Fugtighed, som Havet stedse bringer med sig, og sielden fornemme den Taage, som de idelig om Sommeren ved Havkanten ere plagede med; da de, som boe inde i Landet, have saa stærk en Heede af Solen, som falder ned imellem de høie og trange Fielde, at den mindste Fedme, som er udi Huus-Tømmeret, presses ud, hvorover Huusene blive ligesom de med Harpix og Tiære vare oversmurte, og derfor trække disse Huuse ikke saa megen Fugtighed i sig, som de ved Havet, og ei raadne saa hastig. Dette skal iagttages saaledes, at hvad jeg forkorter derudinden paa eet Sted, skal lægges til paa et andet, naar Huusenes Varighed overalt bliver determineret og ansat.

3) Befindes her ikke saa mange store Gaarde, som andensteds, hvor Beboerne boe tilsammen, da det ene Huus kunde nogenledes tage det onde Veir bort fra det andet, af Frygt for Ildebrand; derfor ere der paa nogle Gaarde ethvert Jordbrugs Huuse byggede for sig selv.

4) Alle Huuse paa ethvert Sted, kan man forestille sig, ere ikke lige store; men Størrelsen skal af mig fastsættes i det mindste, dog

saa,

saa, at Hoben nogenledes med Beqvemmelighed kan benytte sig af dem, og, saavidt mig er bekiendt, her almindelig bruges. Og da her ere 3270 Jordbrugende, og 2972 Vaage Fiskes Leie paa Søndmør, saa blev der lidt meere end 3½ Mellaug, enhver brugde, om alle brugde lige meget; hvorefter Størrelsen paa Laderne og Fioserne eller Florene bliver ansat. Hvad der paa en Vaag Fiskes Leie avles og fødes almindelig, har jeg tilforn viist.

5) Da Huusene hverken blive malede eller tiærebræd, maae de og des Aarsage raadne hastig.

6) Da Beboerne paa Øerne have Græsgang til deres Creature om Sommeren i Nærværelsen af deres paaboende Gaard, og des Aarsage ei behøve Sæll-Huus og Melk-Boe, som de i Fiordene, Sundene, og inde i Landet boende, der udgiøre den største Deel, men derimod maae have sig et Huus udengierdes i Udmarken, til at forvare sin Brænde-Torv udi; Saa udelukkes Torv-Huusene af Beregningen, men derimod anføres et Sæll-Huus til ethvert Jordbrug.

7) Resten ved enhver Gaard udi Landlægderne, som udgiøre ungefær den halve Deel af Søndmør, have de Jordbrugende Høe-Sletter i Udmarken, ½ og 1 Miil fra deres Huus og Gaard, og det paa adskillige Steder. Og des Aarsage maae de have sig hist og her een, to og tre smaae Høelader i deres Udmark, til at forvare deres Høe udi, indtil det paa Vinterføret kan kiøres hiem; men da der ikke haves saadanne Lader paa Øerne og i Sundene ved Havet, efterdi deres Høe-Sletter ere indhegnede under deres paaboende Gaards Gierde; saa ansætter jeg ei fleere end 1000 saadanne Lader.

8) Ind ad Fiordene, hvor de steile og bratte Fielde ere, ere ogsaa en Mængde store og smaae Elve, hvor de Jordbrugende have opsat

sig Qværn-Huuse; derimod er det rart, at Situationen paa Øerne befindes af den Beskaffenhed, at de der kan opsætte sig Qværn-Huus. Ikke heller eier just enhver Jordbrugende ind i Landet og Fiordene aleene et Qværn-Huus og Qværn, men to og tre tilsammen. Derfor ansætter jeg ikkun 327 Qværn-Huuse, som er for $\frac{1}{10}$ Deel Jordbrugende.

9) Noster have alle, hvorudi forvares deres Baade, Søe-Redskab og desligeste, undtagen nogle faa, som boe høist til Dals eller Fields, der ikke kunne formedelst Veiens Længde og Besværlighed komme til Søes, naar de vil, og des Aarsage ikke heller letteligkan benytte sig af Fiskeriet, som de andre. Dog disse, som ikke have Nost, have dog en liden Søe-Boed staaende ved Søen, hvor de forvare et og andet, som de enten fra Kiøbstæderne eller hos de her værende Borgere kan tilkiøbe sig, indtil samme paa Føret kan hiembringes; Og derfor bliver et Nost, og ikke en Søe-Boed, ansat til Enhver.

10) Vil jeg forud have erindret, at jeg anfører ethvert Bord og enhver Hoon eller Bag at være 4 Alen lang, og udi Breede af een Alen medgaaer 3 Bord eller Hooner. Ligesaa vil jeg have erindret, at jeg ikke beregner Broken tilsammen; thi da min Beregning ikke kan blive saa accurat som jeg ønskede, saa agter jeg ikke heller derudi at vise saa nøie Accuratesse.

Nu vil jeg da begynde med min belovede Beregning, som følger:

1. En Baarstue med Kaave.

Dette er Bondens Dagligstue og Sengkammer, som er og bør være 12 Alen lang indvendig, sc. Stuen 8½ Alen, og Kaaven 3½ Alen udi Længde; og 8 Alen breed. Derforuden er der en Fordør eller Forgang bygget til Huuset, baade fordi de der kunne sætte fra sig eet og andet i en Hast, saa og fornemmelig, naar de Kulde

legge

legge Ild paa Skorsteenen i Stuen, hvor de da maae have Dørren aaben, at Røgen kan trække sig op igiennem det Hull, som er midt paa Taget, hvilket i dens Mangel ei vil lade sig giøre; og at Vinden ikke kan formedelst Fordørren have den Force, at trænge ind i Stuen, som naar der ingen Fordør var, hvilket var farligt i Henseende til Ilden paa Skorsteenen. Denne Fordør er 3 Alne lang og 8 Alne breed; men i stedet for at Baarstuen og Kaaven er bygt af Tømmer, er Fordørren bygt af Bindingsverk og Bord. Til saadant et Huuses Opbyggelse medgaae 8 Tømmerstokke i Høiden med Sviller og Rastaller udi Huusets Længde, som er paa begge Sider 16; og udi Breeden tillige 8 Træer; men da Kaaven udi Breeden er en Tilbygning med Stuen, og et separat Værelse, saa medgaaer der tre Gange 8 Tømmerstokke, som er 24. Udi 3de Bryster paa Huuset, saasom to i Baarstuen og eet i Kaaven, medgaae vel udi ethvert Bryst 6 Tømmerstokke i Høiden; men da Brystet gaaer i en Spids opad, saa blive Stokkene kortere og kortere, og des Aarsag har man nok i alle Bryster med 12. Een Tverbielke i Huuset, og 3 Træer til Beedskeeder for 3 Dørre, tilsammen 4. To Tømmer-Stokke i Fordørren, saa lange, som Huuset er breedt, den ene under Dørren, og den anden oven for, der bindes fast til Svillerne og Rastallerne, som maae være saa lange, som det ganske Huus er; samt 3 Stokke til 6 Opstandere udi Bindingsverket i Forgangen, tilsammen 5; og Gulvaase i Stuen, Kaaven og Fordørren 12. Tilsammen medgaaer af Tømmer til saadant et Huuses Opbyggelse, 73 Træer. Og til 3270 Jordbrugende og 460 Huusmænd og Pladsemænd, som er 3730, der maae have sig saadant Huus, medgaae til Alles Huuse 272290 Træer. Men da dette Huus kan vare i 60 Aar, bliver det aarlig . . . . 4538 Træer.

Sparrer.

Udi denne Stue med Kaave og Fordør medgaae paa enhver Side af Taget 14 Sparrer, som er 28. Til Torv-Hooker 4. Og til 4 Krydsbindinger i Fordørren 8. Tilsammen 40. Men til 3730 Huuse 149200. Og aarlig . . . 2486 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet i Stuen, som er 8½ Alen, i Kaaven 3½ Alen, og i Fordørren 3 Alne langt, samt 8 Alne breedt, medgaae 90 Bord. Til at bordklæde Bindingsverket i Fordørren tilligemed Huusets Naaver udvendig, som bliver i Længde 3½ Alen, og i Breede 8½ Alen, medgaae paa tre Sider 47, og til Brystet i Fordørren 8, tilsammen 55 Bord; til 3 Døre 15, og til Vindskeeder paa Taget 6; tilsammen bliver det 166 Bord. Og til alle Huuse af denne Sort 619180. Men da Bonden i saadanne Huuse har nesten alt sit Arbeid for sig, saa kan man forestille sig, at Gulvet, som ofte er bestrøet baade med Ureenlighed og Fugtighed, der forarsager hastig Forraadnelse, ei varer nok ikke over 25 Aar; men jeg vil dog sætte, med Bordklædningen og det øvrige, at det varer i 30 Aar, som er aarlig . . . . . . 20639 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget paa denne Bygning, som er 17 Alne udi Længde udvendig, og udi Breede paa enhver Side af Taget 5½ Alen, medgaae 140 Hooner; og til alle Huuse 522200. Men aarlig, da jeg sætter, de kan vare med Huuset i 60 Aar, bliver det 8703 Hooner.

2. Et Stabbuur.

Udi dette Huus forvarer Eiermanden sine Mad-Vahrer; og for at udelukke Muus og Rotter at komme derind, er det bygget paa tykke Stolper, som neden fra, og meer end midt paa rundt

om-

omkring Stolperne, ere temmelig indhugne. Dette Huus er indvendig udi Breede 7 Alne, men udvendig med Naaverne 8 Alne. Til Stabbuuret er bygt en Forgang af 3 Alnes Længde indvendig, men udvendig 3½ Alen, og i Breede udvendig 8 Alne, alt af Bord og Bindingsverk; men Stabbuuret i sig selv er bygt af Tømmer. Til saadant et Huuses Opbyggelse med Sviller og Raftaller udfordres 28 Træer; dog maae Svillerne og Raftallerne være saa lange som Huuset og Forgangen er; saa og medgaae udi de tvende Bryster paa Huuset 6 Træer; til Gulvaase 9, af Bielker ikkun 6, da intet Loft haves i Forgangen; Beedskeeder til to Dørre, 2; desuden behøves to Langtræer af Huusets Breede i Forgangen, som bindes fast med Svillerne og Raftallerne, det eene inden for, og det andet oven for Dørren i Forgangen; saa og tre Træer til sex Opstandere, og eet Træ, som hugges tvers over, til en Trappe, der gaaer op til Loftet paa Stabbuuret; tilsammen 57 Træer. Og da alle, saavel de Jordbrugende som Huusmændene og Pladsemændene, have og maae have sig saadant et Huus, der ere tilsammen 3730, saa og Borgere, Haandverksfolk, Underofficerer ꝛc., som jeg tænker, beløbe sig til 70, der bliver overalt 3800. Saa beløber Tømmeret sig til Alles Huuse af dette Slags 216600 Træer. Men da dette Huus kan vare udi 70 Aar, bliver det aarlig . . 3094 Træer.

NB. Under de Stabbuurer, som forhen have været opbygde, have alletider været undersatte meget tykke og korte Træ-Stolper, som foran er ommeldt; men da jeg for nærværende Tid erfarer, at de fleeste, som nu opbygge sig disse Slags Huuse, sætte Steen-Stolper under Huuset, og legge enten en udbrugt Qværn-Steen eller en flad Helle oven for Steen-Stolpen, at ikke Utøi skal komme paa Stabbuuret; saa udelukkes Træ-Stolperne af Beregningen.

Sparrer.

Udi dette Huus medgaae 10 Sparrer paa enhver Side, som er 20; til Torv-Hodler 4; og til fire Kryds-Bindinger i Forgangen 8; tilsammen 32. Men til 3800 Huuse 121600. Og aarlig . . . . 1737 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet udi Huuset, som er 7 Alne langt, og 7 Alne breedt, medgaae 37 Bord; og til Loftet ligeledes 37; til Forgangen 16, Trappen til Loftet 2, til to Dorre 8, til Vindskeeder 6, og til at bordklæde Forgangen paa tre Sider, som er af Bindingsverk, 42; tilsammen 148 Bord; men til 3800 Huuse 562400. Deraf vil jeg sætte, endskiønt det nok ikke skeer, at alle de Bord, som ere indvendig, vare saa længe som Huuset, i 70 Aar, og beløbe sig til 364800 Bord; men aarlig . . 5211.
De Bord derimod, som ere udvendig, vare ei længer end i 30 Aar, og beløbe sig til 197600; men aarlig 6586.

tilsammen 11797 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som udvendig er 12 Alne langt, og paa enhver Side 5½ Alen breedt, medgaae 99. Og til 3800 Tage 376200. Men da maaskee saadant et Tag, ved god Tilsyn for Regn, kan vare, endskiønt jeg tvivler derpaa, saa længe som Huuset, i 70 Aar; saa bliver der dog aarlig, som behøves, . . 5374 Hooner.

3. En Roe-Floor eller Fiøs.

Dette Huus maa være udi Længde 14 Alne, og udi Breede 8½ Alen. Dertil medgaae 7 Tommerstokke i Hoiden med Svillerne og Rafstallerne, som bliver paa alle fire Sider 28; udi de 2de Bryster

paa

paa Huuset 9, til Gulvaase 8; i Huuset behøves fem Bielker eller saa kaldede Bitter, som skal binde Huuset sammen. Ligeledes maae der indvendig være to Langtræer, saa lange som Huuset er, under Bielkerne; og ligesaa to af samme Længde, som blive lagte paa Gulvaasene, fornemmelig at der udi dem skal fæstes de Afdeelinger eller Skillerum, som blive indrettede til Baase for Creaturene; og til Beedskeeder 1; tilsammen 55 Træer. Og til 3270, som ere de Jordbrugendes Fiose, (Huusmændenes og Pladsemændenes indlemmes ei her, da de ikke blive saa store og vidtløftige,) medgaae 179850 Træer. Men da disse Huuse, formedelst den idelige Damp, Fugtighed, og Ureenlighed af Creaturene, raadne meget hastigere end andre, saa kan disse Huuse ikke ansættes høiere at vare, end 40 Aar; derfor bliver der aarlig at beregne . . 4496 Træer.

Sparrer.

Til Taget medgaae 12 Sparrer paa enhver Side, som er paa begge Sider 24; til Opstandere, at afdeele Baasene udi Fiosen, behøves ikkun Sparrer, da samme kan hugges tvers over, og blive alligevel lange nok, hvortil medgaae 6; desuden behøves til Baasene korte smaae Træstykker, ungefær af to Alnes Længde, som noget paa den ene Side indhuules, og nagles fast til Væggen, hvor der i denne Indhuuling sættes den ene Ende af Bordene, og den anden Ende i Opstanderen, hvorved Skillerummet og Baasene indrettes; og dertil medgaae 3, samt til Torv-Hooler 4; tilsammen 37 Sparrer; og til 3270 Huuse 120990, men aarlig . . 3024 Sparrer.

Bord.

Udi Fiosen, som indvendig er 14 Alne lang, er der opbygt paa den ene Side 6 Baase, samt Rum i den ene Ende til at sætte et Kar, hvorudi øses Vand til Creaturene; og paa den anden Side 5

Baase, samt en rummelig Afdeeling til een eller to Kalve; udi disse Baase er intet Gulv hos de fleeste, og derfor beregnes ei samme; men derimod medgaae 4 Bord udi Hoiden til ethvert Skillerum udi Baasene; og da der ere sex Baase paa den ene Side, medgaae der til dem 24 Bord, og paa den anden Side, som ere fem Baase og en Afdeeling til Kalvene, 26. Da enhver Baas er 2½ Alen lang, og Huuset indvendig er udi Breede 8½ Alen, saa bliver Breeden paa Gulvet ikkun 3½ Alen, men 14 Alen langt; og derfor behøves ikkun til Gulvet 37 Bord, til Dørren 4, og til Vindskeeder 8, tilsammen bliver det 99 Bord; og til 3270 saadanne Huuse 323730; men da Gulvet, hvortil medgaae 120990 Bord, raadner meget hastigt, da derpaa idelig ligger Creaturenes Ureenlighed, saa kan samme vel ikke ansættes at vare længer end 20 Aar, som bliver aarlig . . . . . 6049.

Derimod vare de øvrige Bord, 202740, udi 30 Aar, og bliver aarlig . . . . 6758.

tilsammen 12807 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som paa enhver Side er 6 Alne breedt, og 16 Alne langt udvendig, medgaae 144 Hooner; og til 3270 Huuse 470880; men da de kan vare saa længe som Huuset, i 40 Aar, bliver det aarlig . . . . . 11772 Hooner.

Pladsemænds Fiøse.

Hvor mange Borgere, Haandverksfolk, Underofficerer, Pladsemænd og Huusmænd, der ikke saae og høste, veed jeg ikke; men at her ere 530, det er dev nok. Af disse er der vel en stor Deel, som baade ved Penge, Vahrer og Tiggerie forskaffe sig noget Foer, at de kunne føde een eller to Koer; oruden at her ere en Deel, som kunne

føde

føde paa deres Pladse 3 til 4 Cr... ..re aarlig. Des Aarsage træk-
ker jeg fra ungefær ⅓, som er 132, og anfører, at her ere 398, som
behøve Fiøse; og da disse ere smaae, beregner jeg, at der ikkun
vil medgaae ungefær ⅓ Deel Materialier udi saadan en Fiøs, imod
hvad der tilgaaer udi een af de foranførte store, saasom:

af Tømmer aarlig . . .	129 Træer.
af Sparrer aarlig . . .	89 Sparrer.
af Bord aarlig . . .	378 Bord.
af Hooner eller Bag aarlig . .	358 Hooner.

4. En Faare-Floor eller Fiøs.

Dette Huus maa være indvendig 6 Alne langt, og 6 Alne breedt; men udvendig 7 Alne i Længde og Breede. Paa enhver Side med Svillerne og Rastallerne medgaae 7 Tømmerstokke i Høiden af Huuset, som bliver paa alle fire Sider 28. Udi de to Bryster paa Huuset, som er vel fem Tømmerstokke i Høiden, men gaaer dog i en Spids opad, medgaae dog ikke meer end 6, tilsammen 34 Træer. Og til 3270 saadanne Huuse til de Jordbrugende (Huusmændenes og Pladsemændenes vil jeg udelukke, endskiønt en Deel af dem, dog faa, have ogsaa saadanne Huuse) beløber der sig til 111180; men da dette Slags Huuse er og af dem, som ikke formedelst den idelige Damp og Fugtighed af Creaturene kunne vare saa længe som andre Slags Huuse, saa ansætter jeg deres Varighed for 50 Aar. Og altsaa medgaae aarlig . . . 2223 Træer.

Sparrer.

Af dem behøves 6 paa enhver Side, som er 12, og til Torv-Hoolter 2, tilsammen 14; men til 3270 Huuse 45780. Og aarlig . . . . . 915 Sparrer.

Bord.

Bord.

Til dette Huus behoves ikke fleere Bord, end 3 til en Dør, og til Vindskeeder 6, tilsammen 9. Men til 3270 Huuse 29430, og aarlig, da de kun vare i 30 Aar, . . . 981 Bord.

At der ei legges Gulv i Faare-Fioser, dertil er Aarsagen, at de Jordbrugende opspade Muld af Myrer og Moradser, og lade den ligge en Tid paa Marken, at Fugtigheden og Syrligheden udi Mulden kan trækkes ud, hvorefter de siden, naar den er tor, kiøre samme ind i Faare-Fiosen. Og naar Faarene en Tidlang have lagt og kastet deres Ureenlighed paa den, kiøres den paa Ageren, da ingen Giødning skal giøre den Virkning, som denne saaledes tilberedte Muld.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som udvendig er 8 Alne langt, og paa enhver Side 5 Alne breedt, medgaae 60 Hooner; og til 3270 saadanne Huuse 196200. Men aarlig, da de vare saa længe som Huuset ved god Tilsyn, . . . 3924 Hooner.

5. En Senge-Bod.

Dette Huus bruges til at logere Reisende og deres Præst udi; samt, naar Bryllup, Trolovelse holdes, at logere sine Giæster udi; saa og der at forvare deres Kirke- og Senge-Klæder. Dets Længde og Breede er indvendig 6, og udvendig 7 Alne. Paa enhver Side med Svillerne og Rastallerne medgaae 8 Tømmerstokke i Høiden af Huuset, som bliver 32; til Gulvaase 4; og da der er Loft i dette Huus, behoves der 5 Bielker; udi de to Bryster paa Huuset 5, og til Beedskeeder 1; tilsammen 47 Træer. Dette Slags Huuse have vel en Deel Pladsemænd og Huusmænd, som ere

noget-

nogenledes formuende; men da den største Hob af dem ikke har, udelukkes de, og ansættes aleene for de Jordbrugende 3270 Huuse, som bliver 153690 Træer. Men da dette Huus kan vare udi 70 Aar, bliver det aarlig . . . 2195 Træer.

Sparrer.

Til Taget medgaae 6 Sparrer paa enhver Side, som er 12, og 2 til Torv-Hooler; tilsammen 14. Men til 3270 Huuse 45780. Og aarlig, da de vare i 70 Aar, . 654 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet i dette Huus, som er 6 Alne udi Længde og Breede, medgaae 27 Bord. Og til Loftet ligeledes 27. Til Dørren 5. Og til Vindskeeder 6. Tilsammen 65 Bord. Og til 3270 Huuse 212550. Men da de fleeste af disse Bord ere indvendig, hvor ikke megen Fugtighed kan raadne dem hastig, saa sætter jeg, at de kunne vare saa længe som Huuset, i 70 Aar, og derfor behøves ikkun aarlig . . . . 3036 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som udi Længde er 8 Alne, og i Breede 5 Alne, medgaae paa enhver Side 30, og paa begge Sider 60 Hooner; men til 3270 Huuse 196200, og aarlig . . 2802 Hooner.

6. En Sommer-Fiøs eller Floor.

Ved Søekanten, besynderlig paa Øerne, hvor de Jordbrugende have ingen vidtløftig Udmark til deres Creature om Sommeren, og ikke heller nogen Sætre og Sæter-Huuse, have de ved Siden af deres Boe-Gierde en Sommer-Fiøs. Derimod have de Jordbrugende inde i Fiordene og Dalene, som have Sætre, en Sommer-Fiøs paa Sætret; og saa, som have paa begge Steder. Hvad

Materialier, der medgaae til saadan Sommer-Fioses Opbyggelse, blive de samme og lige saa mange, som der findes anførte under No. 3. her foran, og ligeledes deres Varighed. Altsaa bliver det aarlig, som medgaaer,

af Tømmer . . . . 4496 Træer.
af Sparrer . . . . . 3024.
af Bord . . . . . . 12807.
af Hooner . . . . 11772.

7. Et Svine-Huus.

Om een ikke har og holder andre Creature, saa har han dog eet eller to Sviin, og følgelig et lidet Svine-Huus. Saadant et Huus er indvendig 2½ Alen langt, og 2½ Alen breedt. Dertil medgaae 4 Tømmerstokke i Høiden med Sviller og Raftaller; men da Huuset er saa kort, anføres ikke meer til Væggene, end 8 Træer; og til Gulvaase og Brysterne paa Huuset 3; tilsammen 11. Men da her ere 3800 Familier, og lige saa mange Huuse af dette Slags, saa medgaae til alles Opbyggelse 41800 Træer. Og aarlig, da Huuset ei kan vare længer end 40 Aar . . 1045 Træer.

Sparrer.

Paa enhver Side af Taget behøves vel 4 Sparrer; men da de kan hugges tvers over, saa bliver det nok til begge Sider i 4. Og til Torv-Hooler 1. Tilsammen 5. Men til 3800 Huuse 19000. Og aarlig . . . . 475 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet og Dørren medgaae 9 Bord, og til Vindskeder 4; tilsammen 13. Og til 3800 Huuse 49400. Gulvet varer nok ikke længer end 20 Aar, og de øvrige Bord 30 Aar.

Men

Men jeg ansætter dem dog under eet at vare i 30 Aar; og bliver da aarlig, som medgaaer . . . 1646 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som er 4 Alne langt, og 2½ Alen breedt paa enhver Side, medgaae 15 Hooner, og til 3800 Huuse 57000. Men aarlig . . . . 1425 Hooner.

8. Et Ild-Huus.

Dette Huus, som paa en Deel Steder er bygt af Bindingsverk og Bordklædning, og paa en Deel Steder af Tømmer, som holdes for det sikkerste, er indvendig 7 Alne langt og 6 Alne breedt, men udvendig med Naaverne 8 Alne langt og 7 Alne breedt. Med Svillerne og Rastallerne medgaae paa enhver Side af Huuset 7 Tømmerstokke i Høiden, som er for alle 4 Sider 28. Til begge Brystene paa Huuset 5. Til Beedskeeder 1. Til Gulvaase 4. Og Tverbielker i Huuset 1. Tilsammen 39 Træer. Og til 3270 Jordbrugende (Pladsemændenes og øvriges vil jeg gaae forbi, endskiønt en Deel af dem have og Ild-Huus, men det er ikke almindeligt) 127530. Men da saadant et Huus kan vare udi 60 Aar, bliver det aarlig . . . . 2125 Træer.

Sparrer.

Til Taget behøves 7 Sparrer paa enhver Side, som er 14. Og til Torv-Hooler 7. Tilsammen 19. Og til 3270 Huuse 52320. Men aarlig . . . 872 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet medgaae 31 Bord. Til Vindskeeder 6. Og til Dørren 5. Tilsammen 42. Og til 3270 Huuse 137340. Men da der i Huuset er idel Fugtighed ved daglig at varme Vand til

Creaturene om Vinteren, og ved at brygge og bage ꝛc.; saa tænker jeg, at Bordene ei vare længer end 30 Aar, som bliver aarlig . . . . 4578 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som bliver paa hver Side 5 Alne breedt, og 9 Alne langt, medgaae paa hver Side 34, som er paa begge Sider 68. Og til 3270 Huuse 222360. Men da de ansættes at kunne vare saa længe som Huuset, udi 60 Aar, bliver det aarlig 3706 Hooner.

9. Et Sæl-Huus.

Saadant et Huus, hvor Pigerne om Sommeren paa Sætret ligge og opholde sig, og der tilberede af Melken Smør, Ost, ꝛc. for sin Huusbonde, er indvendig 5 Alne breedt, og 6 Alne langt, men udvendig 6 Alne breedt og 7 Alne langt. Til dette Huus medgaae med Svillerne og Raftallerne 5 Tommerstokke udi Hoiden, som er paa alle 4 Sider 20. Til Gulvaase 3. Til 2de Bryster paa Huuset og til Beedskeeder 5. Tilsammen 28 Træer. Og til 3270 Huuse 91560. Dette Huus, som staaer for sig selv hoit til Fields, hvor det een Tid er bedækket med Snee, en anden Tid overskyllet med Regn og Slud, foruden at det den længste Tid af Aaret staaer øde, kan ikke des Aarsag vare længer end 40 Aar; og derfor medgaae aarlig . . 2289 Træer.

Sparrer.

Til Taget medgaae 6 Sparrer paa enhver Side, som er 12. Og til Torv-Hooler 2. Tilsammen 14. Og til 3270 Huuse 45780. Men aarlig . . . 1144 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet og til Dorren medgaae 25 Bord. Og til Vindskeeder

skeder 4. Tilsammen 29. Og til 3270 Huuse 94830. Men aarlig, naar de vare i 40 Aar , , 2370 Bord.

Jeg burde vel ikke sætte, at Vindskeder, Dørre, eller de Bord, som ere udvendig, vare længer end 30 Aar; men da de udgiøre en mindre Deel end de andre, og vilde blive en alt for vidtløftig og keedsommelig Beregning, om Varigheden for ethvert Bord saa nøie skulde fastsættes; saa indlemmer jeg dem baade her og paa de andre Steder med det større Tal af Bord og Hooner under een Beregning, uden saa er, at Qvantiteten af det Mindre er des betydeligere.

Hooner eller Bag.

Til Taget, som bliver ungefær $4\frac{1}{2}$ Alen breedt paa Siden, og 8 Alne langt, medgaae paa begge Sider 54 Hooner. Og til 3270 Huuse 176580. Men aarlig , , 4414 Hooner.

10. Et Qværn-Huus.

Af dette Slags Huuse befindes her 327, som jeg her foran har anført. Dette Huus er indvendig $3\frac{1}{2}$ Alen langt, og $3\frac{1}{2}$ Alen breedt Dertil behøves 5 Tømmerstokke i Høiden, som er paa alle 4 Sider 20. Men da Huuset er lidet, og Tømmeret kan hugges tvers over, anføres ei meer end 10. Til begge Bryster i Huuset og til Beedskeder 3. Til Gulvaase 2. Desforuden behøves et tykt indhuulet Træ, som her kaldes Slaak, hvorigiennem Vandet rinder ned paa Hiulet. Til Bulverk 3. Og et kort og tykt Hiul-Træ. Tilsammen 20. Og til 327 Huuse 6540. Men da dette Huus kan vare i 50 Aar, bliver det aarlig , , , 130 Træer.

Sparret.

Deraf behøves 5 paa enhver Side; men da de kan hugges

tvers over, anføres ikkun 5 til begge Sider; til Tørv-Hooler 2; tilsammen 7. Og til 327 Huuse 2289. Men aarlig - 45 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet og Dørren medgaae 11 Bord. Til Blade paa Hiul-Træet og til Meel-Kisten 5. Til Vindskeeder 4. Tilsammen 20 Bord. Og til 327 Huuse 6540. Men aarlig, naar jeg sætter, de vare saa længe som Huuset, i 50 Aar, det ikke alle giøre, bliver det - - - - 130 Bord.

Hooner.

Til Taget, som bliver 3 Alne breedt, men fuldkommen 5 Alne langt, medgaae paa begge Sider 23 Hooner. Og til 327 Huuse 7521; men aarlig - - - 150 Hooner.

11. En Høe- og Korn-Lade.

Saadant et Huus opsættes ordinair af Bindingsverk paa Søndmør, med Bordklædning, og tillige paa et tørt og beqvemt Sted. Dets Bindingsverk af Stolper eller Opstandere, Tverbielker og Raftaller, maae være af de tykkeste og største Træer, som kan faaes til Bygnings-Materialier; og da samme rundt omkring Huuset forvares og bedækkes med Bordklædning, kan den staa i 120 Aar, Sue-Taget i 70 Aar, og Bordklædningen udi 30 Aar. Dette Huus maa være udi Længde 20 Alne indvendig, og udi Breede 12 Alne. Til saadant et Huuses Opbyggelse behøves 12 meget tykke Opstandere eller Stolper, 4 fuldkomne Raftaller, 6 tykke og lange Tverbielker, hvilke fældes udi hinanden, og med saadanne Træer, som bruges til Sparrer, bindes og nagles de fast tilsammen, som da her paa Stedet kaldes Grind. Uden for denne Grind udi Længden af Huuset ere Svaler paa Siden, som ligeledes ere 12 Stolper; men

da

da de ere meget kortere end de foran her anførte, saa hugges de tværs over, og derfor anfører jeg ei fleere end 6. Ligeledes behøves 3de Træer, som og hugges over, til Tverbielker sammesteds, der bindes og nagles fast udi Stolperne og Raftallerne (Beedskeeder til Dørrene behøves ikke, da 2de Stolper paa hver Side bruges dertil) hvilket beløber sig til 31. Og til 3270 Jordbrugendes Lader 101370. Men aarlig . . . 844 Træer.

Sparrer.

Til denne Lade, som er 20 Alne lang indvendig, men udvendig 22 Alne, behøves 18 Sparrer paa enhver Side af Taget, som er 36; og 20 til Bindingsværket; samt til Torv-Hooler 5; tilsammen 61; og til 3270 Lader 199470; men da de kan vare i 70 Aar, bliver det aarlig . . . 2849 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet, som der tærskes paa, behøves 16 Bord, og paa begge Sider af Gulvet 12. Men til Gulvet i Laden, hvor Kornet, Halmen og Høet ligger, beregnes ingen, da jeg har observeret paa de fleeste Steder, at der ikke er lagt Gulv i Laderne, formodentlig af Mangel paa Materialier og deres Kostbarhed; allerhelst da jeg tillige fornemmer, at det kan skee uden stor Skade; thi 1) udvælges det tørreste Sted paa Gaarden, hvor Laden bliver sat; og desuden graves en liden Rende om Huuset, naar det behøves, hvor Vandet rinder, og ei kommer ind i Laden; 2) legges en Mængde afhugne Greene af Birk, Asp, ꝛc. neden under, hvor Avlingen siden legges paa; 3) legges og Green-Gulv. Til Vindskeeder 10, tilsammen 38; og til 3270 Lader 124260; men da jeg sætter, de kan vare i 40 Aar, bliver det aarlig . . 3106 Bord.

Hooner eller Bag.

Til Taget paa enhver Side, som er udvendig 22½ Alen langt, og 10 Alne breedt, medgaae 169, og paa begge Sider 338; men til 3270 Lader 1105260. Og endskiønt Taget kan vare udi 70 Aar, bliver det dog aarlig . . . 15789 Hooner.

Til Bordklædning omkring Bindingsverket, og Dørrene indberegnet, da Huuset er 20 Alne langt, medgaae ikkun paa begge Sider udi Længden af Huuset 60 Hooner; og det af denne Aarsag, at Svalerne paa Siden af Grinden foraarsage, at Taget bliver breedt og heldende til Jorden; saa Hoonerne kan hugges tvers over til Bordklædning paa Siden og udi Ladens Længde; men udi Breeden af Huuset, som er 12 Alne, medgaae 72, og i Brysterne paa Huuset 36; tilsammen 168. Og til 3270 Lader 549360; men aarlig, da de ei vare længer end 30 Aar, 18312. Naar nu de foranførte 15789 legges til, bliver det aarlig . . 34101 Hooner.

Pladsemænds Høe- og Korn-Lader.

Af disse sætter jeg at her ere 398, og anføres med samme Omstændigheder, som Pladsemænds-Fiøsene ere anførte under No. 3. Og da disse Lader ere smaae, beregnes ikkun ungefær ⅓ Deel Materialiet at medgaae i dem, imod hvad der er anført at medgaae i de foran beskrevne store Lader; og bliver da aarlig af Tømmer 23 Træer, af Sparrer 85, af Bord 89, af Hooner eller Bag 1034.

12. En Hestestald.

Her paa Søndmør ere der faa, som have fleere end een Hest, og det i Henseende, at Landmanden haver ikkun i Brug smaae Jordparter. I dessen Anledning, og tillige da Træ-Materialier

paa

paa dette Sted ere rare og kostbare, bygges almindelig en liden Heste-Stald af Bindingsverk til Laden, saa der blive ikkun trende Sider at bordklæde, og Taget een Side at beregne. Dette Huus, som er 4 Alne langt og 4 Alne breedt, kan staae og vare udi 60 Aar; men Bordklædningen uden til, og Indretningen indvendig, ikkun i 30 Aar. Til dets Opbyggelse behoves fire Stolper eller Opstandere, 2de Raftaller, og 2de Tverr-Træer, samt fire Sviller, og 3de Gulvaast, saa og eet Træ til at giøre et Skillerum i Stalden, hvor Hesten skal staae; tilsammen 16. Og til 3270 saadanne Huuse 52320. Men da de vare i 60 Aar, bliver det aarlig . 872 Træer.

Sparrer.

Til dette Huus behøves 4 Sparrer til Taget, og 8 til Bindingsverket, tilsammen 12. Og til 3270 Huuse 39240. Men aarlig . . . . 654 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet, som er 4 Alne langt, behoves 12 Bord. Til Afdeeling og Skillerum paa Siden, hvor Hesten staaer, 4; til Hækken, hvor Høet legges, 3; tilsammen 19. Og til 3270 Huuse 62130. Men aarlig, da de ei vare længer end 30 Aar, . 2071 Bord.

Hooner eller Bag.

Til dette Huus, som er 4 Alne langt og 4 Alne breedt, medgaae til 3de Siders Bordklædning 36, og til Taget 14 Hooner, tilsammen 50; men til 3270 Huuse 163500, og aarlig 5450 Hooner.

13. En liden Høe-Lade i Udmarken.

Her paa Søndmør haves næsten paa ethvert Sted hos alle Jordbrugende inde i Landet en liden Høe-Lade i Udmarken, hvor de om Sommeren have deres Høe-Sletter, og der bringe Høet ind,

indtil samme om Vinteren paa Foret kan bringes hiem, ja paa en Deel Steder to og tre. Men ud paa Øerne og i Sundene ved Havet haves hverken saadanne Hoe-Sletter uden for Boe-Gierdet, ikke heller saadanne Hoe-Lader. Og da det er mit Oiemærke, ei med min Villie at giore denne Beregning i det meeste; saa vil jeg ikkun anføre 1000 smaae Hoe-Lader af Bindingsverk, der maae være i Længde 8 Alne, og i Breede 4 Alne.

Saadan en Hoe-Lade, der staaer til Fields og adskilt fra andre Huuse, hvor den er omgiven med megen Snee, Regn og Slud, og dens Materialier, formedelst den lange og besværlige Kiørsel, kan ikke, som udi de forrige anførte Hoe-Lader, være store og fuldkomne Træer. Des Aarsage kan ikke dens Varighed af de indvendige Materialier ansættes høiere end 70 Aar, og dens Bordklædning 30 Aar.

Til saadant et Huuses Opbyggelse behoves 2de Rafstaller, og 3de Tvær-Træer eller Bielker oven til, samt 6 Stolper eller Opstandere. Og neden til 2de Sviller, 3de Tvær-Træer eller Tvær-Sviller, hvilket alt med Sparrer eller Skaater bindes og nagles fast tilsammen udi hinanden; som er tilsammen 16. Og til 1000 saadanne Huuse 16000. Men aarlig , , 228 Træer.

Sparrer.

Paa enhver Side af Huuset medgaae 7 Sparrer, og paa begge Sider 14; saa og indvendig til Bindingsverket ikkun 6, da de kan hugges tvers over, som er tilsammen 20. Og til 1000 Huuse 20000. Men aarlig , , 285 Sparrer.

Bord.

Til Vindskeeder paa Huuset behoves 4, og til 1000 Huuse 4000. Men da de vare ikkun i 30 Aar, bliver det aarlig , 133 Bord.

Hoo-

Hooner eller Bag.

Til Taget, som bliver i det mindste paa enhver Side 8½ Alen langt, og 6 Alne breedt, medgaae paa enhver Side 38, og paa begge Sider, tilligemed Døren, 76. Og til 1000 Huuse 76000. Men da jeg sætter, endskiønt vel meget, at de kan vare i 70 Aar, bliver det aarlig 1085. Til Bordklædningen udvendig, som ikkun kan vare i 30 Aar, medgaae rundt omkring Huuset 72, og til 1000 Huuse 72000, men aarlig 2400; tilsammen . 3485 Hooner.

14. Et Smede-Huus.

Ved Havkanten og paa Øerne ere der faa, som have Smede-Huus; men derimod findes der saa mange fleere, som boe inde i Landet og i Fiordene, der have. Disse arbeide, foruden til sig selv, ogsaa til Øeboerne det behøvende Jernfang, saasom Liaaer og Sigder, Øxer, Hakke-Grever, Spader, 2c. Hvor mange af dette Slags Huuse der ere paa Søndmør, veed jeg vel ikke vist at sige; men jeg tænker dog, at her sikkert ere 400. Saadant et Huus maa være indvendig 6 Alne langt og 5 Alne breedt; men udvendig 7 Alne langt og 6 Alne breedt, med Naaverne iberegnet. Paa enhver Side af Huuset medgaae med Svillerne og Raftallerne 7 Tømmerstokke i Høiden, som er 28. Udi de 2de Bryster paa Huuset 5, og til Beedskede 1; tilsammen 34. Og til 400 Huuse 13600. Men da Huuset kan vare i 70 Aar, bliver det aarlig . 194 Træer.

Sparrer.

Til Taget medgaae paa begge Sider 12 Sparrer, og til Torv-Hooker 2; tilsammen 14, og til 400 Huuse 5600; men aarl. 80 Sparrer.

Bord.

Loft og Gulv behøves ikke i dette Huus, men til Døren med-

 gaae

gaae 4 Bord, og til Vindskeder 6, tilsammen 10, og til 400 Huuse 4000. Men da de ei kan vare længer end 30 Aar, bliver det aarlig 133 Bord.

Hooner.

Til Taget, som i Længde er 8 Alne, og i Breede 4½ Alen, medgaae paa begge Sider 54; og til 400 Huuse 21600. Men ifald de vare i 70 Aar, som neppe skeer, bliver det dog aarlig · 308 Hoon.

Grinde eller Leede paa Bøe-Gierdet.

Til en Grind eller et Leed paa det indhegnede Boe-Gierde, for saavel at lukke ud og ind Gaardens Creature af og udi Udmarken eller Fælledet, som at have sin Kiørsel igiennem dette Leed, medgaaer een Tømmerstok, som hugges tvers over, hvis ene Ende sættes dybt ned i Jorden, saa den staaer fast, at Grinden, som løselig er hæftet til Stolpen med Vidier paa den ene Side, kan lukkes op og til. Disse Stolper kan vare i 12 Aar. Og da her ere 3270 Jordbrugende, som maae have sig saadanne Grinde, (Pladsemændenes udelukkes, efterdi deriblant kan være to eller tre Jordbrugende om een Grind, naar de paa en Gaard boe tilsammen; endskiønt der findes mange Steder igien, hvor een Jordbrugende maa have 2de Grinde), saa behøves der ogsaa 3270 Træer til Grinde, men aarlig 272 Træer.

Sparrer.

Ligeledes behøves een Sparre eller saa kaldet Skaate, som hugges tvers over, til en Grinds Istandsættelse. Og til 3270 Grinde behøves 3270 Sparrer; men aarlig, da de vare i 12 Aar, 272 Sparrer.

Hooner.

Til en Grind behøves 3de Hooner, som sættes noget fra hinanden i de forommeldte Sparrer, og seer da næsten ud som en Trappe; og til 3270 Grinde medgaae 9810 Hooner, men aarlig 817.

Mog-

Møg Slæder.

Disse Slæder bruges til at udkiøre Creaturenes Ureenlighed af Moddingen paa Ageren, som er hartad den fornemste Giødning, Landmanden har; ligesaa indkiøres paa dem udi Moddingen og Faare-Fiøsene om Høsten Muld, som er opkastet og opgravet, og alt andet, som kan forøge Landmandens Giødning. Af disse Slæder har enhver Jordbrugende i det mindste 2de, til hvis Istandsættelse medgaae ikkun 7 Bord, efterdi Bordene kan skiæres tvers over. Og til 3270 Jordbrugende 22890 Bord. Men aarlig, da de ei vare længer end i 6 Aar, bliver det dog ⸗ 3815 Bord.

Pladsemændene og Huusmændene have vel almindelig ingen Møg-Slæder; men da mange af dem have dog Agre, og saae lidt, saa have de en liden Karm med et Hiul under, hvorudi de kaste Giødningen, og selv bringe den hen paa deres Ager. Og til disse Karme ansætter jeg at medgaae aarlig ⸗ ⸗ 100 Bord.

Broer og Dæmninger.

Paa Søndmør saavelsom andre Steder i Norge findes mange Elve, hvor behøves Broer, for at kiøre og gaae over og komme sin foresatte Vei; til slige Broers Istandsættelse behøves lange og fuldkommen tykke Træer; saa og Sparrer eller Skaater, der hugges tvers over, og legges udi Breeden over Broen, i steden for Bord, paa det Broen kan blive desmeere suffisant og vare længer. Ligesaa behøves her en temmelig Mængde Dæmninger til Saug- og Qværn-Brugene. Men hvor mange her behøves paa Søndmør, det veed jeg ikke, og var vanskeligt at blive underrettet om. Dog alligevel maa jeg ansætte noget Vist aarlig, som efter mine Tanker ei kan blive mindre, end af Tømmer 200 Træer, og 1200 Sparrer.

Desforuden maa Landmanden have mange høinødvendige Meubler af Træ-Materialier, som ei saa lige kan fastsættes, hverken hvor meget han behøver af enhver Sort, ikke heller hvor længe de kunne vare; foruden at saadan en speciel Beregning vilde blive baade før vidtløftig og keedsommelig. I dessen Anledning vil jeg ikkun anføre de Meubler, saavidt jeg erindrer, en Landmand behøver, og det med de her brugelige Navne. Saasom: Melke-Ringe, Melke-Hylker, Melke-Botter eller Spande, Stamper, Vand-Spande, Kiærne, hvorudi Smørret virkes, Brygge-Kar, Talg-Brye, som er et temmelig langt indhuulet Træ, til at hakke Talgen udi, Skamler og Bænke at sidde paa, Sengesteder at ligge udi, Borde at spise ved, store Tønder, at giemme deres Meel udi, Skabe at sætte Maden udi, at ikke Hunde, Katte og Utoi skal komme dertil, Bomber, Riister, store Træ-Fade og smaae Træ-Skaale, at spise af; Hersol paa Laderne, til at rense Kornet, naar det er tærsket, fra Halmen og de største Avner; Øll-Kar, samt Kar, saavel til at barke Læder udi, som til at varme Vand udi til Creaturene om Vinteren; Væv-Steder; Sikker til at sile Melken udi; Træ-Tallerkener, Smede-Stabber, Smede-Bælger, Hyller, saa og andet deslige, som jeg nu ikke erindrer at specificere.

En Vaaning, bestaaende af adskillige Værelser til fornemme Folk.

Nu har jeg vel beregnet, hvad der aarlig medgaaer af Træ-Materialier til de Jordbrugendes og Huusmændenes Huuse og Gaarde paa Søndmør, samt og anført det meest Fornødne i Huusholdningen, saavidt jeg erindrer. Nu rester igien, at beregne deres uden for Bondestanden iboende og behøvende Huuse, hvad dertil medgaaer. Enhver kan vel slutte, at hverken ere alle saadanne

Huuse

Huuse byggede paa een og den samme Maade, ikke heller ere de alle lige store, og ei heller behøver den ene saa mange Værelser, som den anden; des Aarsage agter jeg aleene at anføre de uomgængelig fornødne for enhver, og det under eet Tag og udi een Vaaning, som det menageerligste; og indretter da Vaaningen saaledes:

Omtrent midt paa Vaaningen er en Indgang eller Fordør paa Huuset. Paa den ene Side er en Dagligstue, et lidet Sengkammer; og udi samme Breede af Huuset er et lidet Spisekammer bag ved Sengkammeret; og et Kiøkken bag ved Dagligstuen. Paa den anden Side af Fordøren eller Indgangen er en saa kaldet Storstue, og bagen for et Betnekammer. Foruden disse Værelser behøvedes vel en Tilbygning eller Overbygning paa Vaaningen, som burde bestaae af efterfølgende Værelser, saasom: et Værelse at logere Fremmede og reisende Folk udi; en liden Stue til Skolemesteren; en Skrivestue eller Contoir for de kongelige Betienteres Karle og Drenge; og et lidet Kammer, at logere en Arbeidsmand, saasom Skræder, Skomager, 2c., som man alletider maa have udi sit Huus paa Landet. Men da alle ikke have Børn, følgelig ei heller Skolemester; en Deel lade Arbeidsmanden sidde i Dagligstuen, naar han arbeider; og her ere saa kongelige Betientere paa Søndmør, som behøve Contoir: saa udelukkes disse sidste Værelser af Beregningen, og meldes aleene, at en Deel have og maae have dem.

Hvor mange her ere, uden for Bondestanden paa Søndmør, der behøve saadan en Vaaning eller andre deslige Huuse, det kunde jeg vel rigtig anføre; men da de her værende Borgeres eller Handlendes Tal aarlig hartad formindskes eller forøges, ligesom Fiskeriet eller Negotien tager af eller til; ligesaa, at de her værende Borgere ikke alle drive lige stor Handel, og ere formuende: saa

alle

ansætter jeg et vist Antal af dem, som bliver 40. Desforuden ere her 10 Sogne-Præster, een residerende Capellan; nu ikkun een Compagnie-Chef, men forhen 2de; 2de Lieutenanter, hvorfor dog ikke anføres meer end een Vaaning; 2de civile kongelige Betientere, saasom Foged og Sorenskriver. Desuden ere her Enker af den militaire, geistlige og civile Etat, hvis Antal jeg bestandig sætter for 4. Nu ere her vel 10 Klokkere eller Degne, Underofficerer, Haandverksfolk, Toldbetientere; men da disse hverken behøve, eller ere i Stand til at bekoste sig saadan en Vaaning, som de andre ommeldte, endskiønt de have dog efter deres Stand og Vilkaar gandske smukke Huuse: saa anfører jeg ikkun for dem alle 6 Vaaninger, og udelukker saa de andres. Tilsammen bliver det da 65 Vaaninger at beregne.

Saadan en Vaaning bestaaer da, som meldt, af Indgang eller Fordør midt paa Huuset, der er 3de Alne breed. Paa den ene Side er Dagligstuen, som er 7 Alne lang og 6 Alne breed; bagen for Dagligstuen er et Kiøkken, som ligeledes er 7 Alne langt og 6 Alne breedt. Ved Siden af Dagligstuen et Sengkammer, 4 Alne langt og 6 Alne breedt; bagen for Sengkammeret og ved Siden af Kiøkkenet et Spisekammer, som ligeledes er 4 Alne langt og 6 Alne breedt. Paa den anden Side af Fordørren en Storstue, 8 Alne lang og 8 Alne breed; og bagen for Storstuen et Barnekammer eller en saa kaldet Ammestue, 8 Alne lang og 4 Alne breed. Efter disse Værelsers ansatte Størrelse bliver da Huuset, formedelst at der ere 5 Tømmernaaver i Huusets Længde, 23½ Alen langt, og, formedelst 3de Naaver i Breeden, 13 Alne breedt. Indvendig, fra Gulvet til under Bielkerne, er Huuset 4½ Alen høit; men udvendig, fra Svillerne op under Spærrerne, 5 Alne. Og endskiønt at Huu-

set

ke ei ansættes høiere, gaae der dog, med Svilker, Rafitaller og Huus-Tømmeret indberegnet, 16 Tømmerstokke i Høiden; hvilket i min Storstue er at see, som dog holdes for een af de smukkeste Vaaninger paa Sondmor, men ei for mange Aar siden opbygt. Og naar nu allerede saa slet Tømmer faaes, saa kan nok enhver forestille sig, at det ei kan vare længe, forinden det raadner; og et stort Beviis paa, at Skovene, ikke alleeneste paa Sondmør, men endog udi Romsdalen, hvor nu det meeste Tømmer faaes, have taget alt for meget af, og befrygtelig, om Skovhugsten endnu som for skulde continuere, at der neppe hundrede Aar herefter er at faae noget Slags. Desforuden medgaae i de 2de Bryster paa Huuset 14 Stokke i Høiden, men da samme gaae i en Spids opad, anføres ikkun 18 Tømmerstokke for begge Bryster, som bliver i den ganske Vaaning i Længden og Breeden 194; Gulvaase 18; Bielker 17; Beedskeeder til 8 Dørre, 8; Lang-Træer, som legges midt under Sparrerne, og hvorpaa samme hvile, til Styrke for Taget, 4; Render 4; og til en Trappe i Forgangen, at gaae op paa Loftet, 2. Tilsammen 247 Træer. Men til 65 Vaaninger 16055. Og da jeg tænker, at saadan en Vaaning, endskiønt den rundt omkring er bordklædt, ikke kan ansættes at vare længer end i 100 Aar, bliver det aarlig 160 Træer.

Sparrer.

Paa enhver Side af Huuset behøves 20, og paa begge Sider 40. Vindues-Poster til 10 Fag Vinduer 5. Og til Trappen 2. Tilsammen 47. Og til 65 Vaaninger 3055. Men da de vare i 70 Aar, bliver det aarlig 43 Sparrer.

Bord.

Til Sue-Taget, som er 24 Alne langt og 11 Alne breedt paa enhver Side af Taget, medgaae 198 Bord; og paa begge Sider

396. Til Bordklædning omkring Huuset, som er i Længde 23½ Alen, og i Breede 13 Alne, samt 5 Alne høie under Sparrerne, medgaae, naar man observerer, at det ene Bord legges i Kanten over paa det andet, paa begge Sider udi Længden 180 Bord; udi Breeden paa Huuset tilligemed Brysterne 167; til Vindskeeder 12; til Vandbord i de fire Hiørner paa Huuset 12; til et Fag Vinduer medgaae 11 Bord, naar man tillige regner Vandbordene uden for Vinduerskarmene; og da der ere 10 Fag Vinduer, bliver det 110 Bord. Til en Dør og en Dørkarm med sine Dørgerigter indvendig og udvendig medgaae 13 Bord; og da der ere otte Dørre paa Vaaningen, bliver det 104 Bord. Til Trappen i Forgangen 12; til Gulvene, saasom: i Forgangen 30 Bord, i Dagligstuen 31, i Kiøkkenet, da Muuren og Skorsteenen bortrage en Distance, ikkun 25, i Sengkammeret 18, i Spisekammeret 18, i Storstuen 48, i Barnekammeret eller Ammestuen 24, til store og smaae Lister i alle Værelser ansættes at medgaae 50 Bord. Til Loftet over alle Værelser i Vaaningen 200. Som er tilsammen udi een Vaaning 1437 Bord. Og til 65 Vaaninger 93405. Men da Bordklædningen bliver malet, naar fornødiges, ansætter jeg alle Bord at være udi 70 Aar, som bliver aarlig . . . . . 1334 Bord.

En stor Søe- eller Pak-Boed.

Enhver Borger behøver en fuldkommen stor Søe-Boed, som, jeg sætter, bestaaer af tvende Underværelser, tvende Overværelser, og Loft over, samt Svale eller Forgang oven for Huuset. Saadant et Huus maa være 14 Alne breedt og 12 Alne langt; dog, naar Svalen udi Længden kommer til, som er 4 Alne af Bindingsverk, bliver den 16 Alne indvendig; men udvendig, i Henseende til de 2de

Naaver

Naaver udi Længden, bliver den i det mindste 16½ Alen lang; og i Breeden, i Henseende til de 3de Naaver, bliver den 14½ Alen breed. Til saadant et Huus, som omtrent er, Under- og Over-Pakboederne indberegnet, 7½ Alen hoit, medgaae 24 Tommerstokke udi Hoiden. Og da der udi Længden af Huuset bliver tre saadanne Tommer-Sider formedelst Afdeelingen at beregne, beløber dets Tommer sig til 48. I begge Bryster paa Huuset 20. Til Gulvaase 10. Til Bielker paa Loftet 10, og til Bielker paa det 2det Loft 10. Et Lang-Træ paa enhver Side af Taget, hvorpaa Sparrerne hvile, og nyde derved stor Styrke, som er 2. Til Bindingsverket i Svalen eller Forgangen 11. Til Beedskeeder i alle Dørre, samt til Vinden, at ophidse Godset, og til Trapperne, 14. Til Render paa Huuset 2. Hvad der medgaaer til Bulverket, kommer an paa Stedets Situation, hvor Søe-Boeden ligger, og derfor ej vist kan fastsættes; dog tænker jeg, at der nok behøves 36; desuden behøves en Brygge, hvortil nok medgaae 24. Tilsammen beløber det sig til 259 Træer. Og til 40 Søe-Boeder 10360. Saadan en Søe-Boed, som staaer over og ved Søen, og aarlig udi den virkes Sild og Torsk, hvorved den idelig baade inden og uden til er omgivet og overstænket af Fugtighed, troer jeg neppe varer, endskiønt den overalt er og bliver bordklædt, udi 80 Aar, og mindre Tid varer vel Bulverket og Bryggen; dog alligevel sætter jeg, at samme, som meldt, varer udi 80 Aar, og bliver da aarlig ikkun 129 Træer.

Paa enhver Side af Taget, tilligemed Svalen eller Forgangen, medgaae 14 Sparrer, og paa begge Sider 28. Til 6 Bindinger i Bindingsverket 12. Til Trapperne til Lofterne 4. Tilsammen 44 Sparrer. Og til 40 Huuse 1760. Men da jeg sætter, de vare i 70 Aar, bliver det aarlig . . . 25 Sparrer.

Til Sue-Taget, som er 17½ Alen breedt paa enhver Side af Taget, medgaae 162 Bord, og paa begge Sider 324. Til Bordklædning omkring Huuset, da det udvendig bliver 16½ Alen langt, 14½ Alen breedt, og 8 Alen hoit, medgaae, paa enhver Side udi Længden af Huuset 99, og paa begge Sider 198. Udi Breeden, samt i Brysterne paa Huuset 270; til Vand-Bord i alle fire Hiorner paa Huuset 16; til Vindskeeder 12; til Dorrene 36; til Trapperne saavel i Svalen til Loftet, som fra Loftet til det øverste Loft 28; til Gulvet i Soe-Boeden og Svalen 168; til Loftet ligeledes 168, og til det 2det Loft ogsaa 168; til Bryggen vides ei saa noie, da Storrelsen ei er ansat; dog tænker jeg, at der medgaae 100 Bord. Tilsammen 1488. Og til 40 saadanne Soe-Boeder 59520. Da nu Gulvet i Soe-Boeden, hvor der virkes Sild og Fisk, ofte er bestænket med saadan Ureenlighed og Fugtighed, som foraarsager hastig Forraadnelse, foruden at de bestandig af Soen blive fugtige, saa kan de ikke vare over 20 eller 24 Aar, da de andre Bord i Gulvene paa Loftet kan nok vare i 60 Aar og meer. Ligesaa kan vel ikke Bordene paa Bryggen vare meget længer end 12 Aar; da Bordklædningen, tænker jeg, kan vare i 60 Aar, og maaskee i længere Tid, formedelst Malningen; des Aarsag sætter jeg alle Bord at vare udi 50 Aar, og bliver da aarlig 1190 Bord.

Foruden at jeg kunde til saadanne Folk uden for Bondestanden anfore de forommeldte Huuse og Værelser, som er forbigaaet; saa kunde jeg og anfore og beregne Huuse til Giæs, Hons, Ænder, Duer, &c. saa og andre Hestestalde, end dem, Bonden har; men da der maaskee et eller andet Sted kunde, imod min Villie, være ansat for kort Tid, besynderlig for deres Huuse uden for Bonde-

standen,

standen, som blive bordklædte og malede, hvor længe det eller det Huus kunde staae og vare, saa udelukkes des Aarsage disse Huuses Materialier, og ei beregnes.

Kirker og Sauge.

Ingen af Deelene er jeg i Stand til at sige og repartere, hvad der til enhver Kirke og Saug behøves af Træ-Materialier. For andre, tænker jeg ogsaa, det var vanskeligt, da de ældste Kirker ere Stave-Kirker, men de yngste opbygde af Tømmer, en Deel smaae, og en Deel store. Desforuden ere der, af 25 Kirker og Capeller, fire muurede, og een, som er Halvdeelen af Muur og den anden halve Deel af Træ; hvorfor jeg nødes at ansætte noget Vist efter beste Skiøn; som bliver aarlig til Kirker og Sauge, af Tømmer 400 Træer, af Sparrer 150, af Bord 3000, af Hooner 400.

Liigkister.

Hvad Bord her aarlig behøves til Liigkister, kan man noget nær giøre en temmelig vis Beregning over, naar man vil conferere Hr. Hans Strøms Beskrivelse over Søndmør, hvor han, udi 1ste Tome, Side 546, anfører de Dødes Antal fra 1740 til 1760; ligesaa naar man confererer den mig af Hr. Provst Meldahl meddeelte Specification over de Døde paa Søndmør fra 1761 Aars Begyndelse til 1766 Aars Udgang, som er af følgende Indhold: 1761 døde paa Søndmør 364; 1762 døde 505; 1763 døde 739; 1764 døde 517; 1765 døde 899; og 1766 døde 733. Derefter tænker jeg, at man vist kan sætte de Dødes Antal aarlig til 440. Af disse Døde tænker jeg ogsaa, at ¼ Deel, som er 110, ere Børn under 12 Aar gamle, hvis Liigkister blive neppe halv saa store som de

 andres.

andres. Derfor vil jeg ikkun anføre 385 store Liigkister, hvor til enhver saadan medgaae 8 Bord; som bliver til alle Liigkister paa Søndmør aarlig . . . . 3080 Bord.

Efterat jeg nu nogenledes, saavidt muelig og Tiden vil tillade, har beregnet fornemmelig, hvad Søndmør aarlig behøver til Huus-Bygninger; saa agter jeg nu igien at beregne, hvad Træ-Materialier her aarlig behøves til Fiskeriets Brug og Drivt.

Det første, jeg da foretager mig, ere de store Jagter eller Fartøier, som her nødvendig maae haves, for at bringe deres Fiske-Wahre til Kiøbstaden Bergen saa og andre Steder; hvilke Jagter ere fra 8 til 40 Læster drægtige. Da nu her alle Aar ikke ere lige mange; ikke heller at disse Jagter ere af lige Størrelse, som baade er for vidtløftigt, og hartad for mig umueligt, at beregne enhver Jagts behøvende Materialier især; saa vil jeg aleene anføre en Jagts Materialier med de her brugelige Navne, paa 16 Læster, og ansætte 48 af lige Størrelse paa Søndmør.

En Jagt paa 16 Læster.

Til en Jagt paa 16 Læster behøves 1 Stormast; 1 Styre og Styrestang; 1 Kiøl med Kiølstilk-Lod, Stævnet og Stavn, som er 4 Stykker Træer; 1 Stykke Træ til Kiøl-Svill; 1 Pumpe med Dæle og Stang; 3 Skiærstokke; 8 Vængstøtter, samt 8 Bindings-Kroge indvendig; 1 Krydsstok; 6 Bielker inden til; 3 Bielker i Vængen; 1 Bielke, kaldet Vængdælen; 2de Lang-Jiser udvendig paa Siden af Fartøiet; 6 Kollere; 16 Baand fra Kiølen til Vaterbordene; 1 Knegt til Draget; 2de Vaterbord paa enhver Side af Fartøiet, saa lange, at de gaae fra oven til Kabysen fremmest i Fartøiet, som er 4 Vaterbord, tilligemed 16 Bindings-Kroge.

Til saadan en Jagt medgaae 13 Planker i Høiden eller Dybheden af Fartøiet, eller 13 Omfahr af Planker, og 6 Planker udi ethvert Omfahr, som er 78 Planker paa 10 Alne lange og 12 Tommer breede; til Vængen 24 Planker; ligesaa behøves 8 Flaker til at bedække Godset, som i Fartøiet ligger, for Regn og Slud; og til enhver Flake medgaae 8 Planker, som er 64. Desuden behøves til Hooldækket og Kabysen 30 firskaarne Bord; og 48 Bord til Vængens Indreedning; samt 8 Bord til Opstødnings-Bord, ethvert Bord til 14 Alne langt; og 2de Aarer.

Saadan en Jagt kan vare, ved meget god Tilsyn, udi 24 Aar, og altsaa medgaaer aarlig, som følger: 2 Maste. 2 Styre og Styrestænger. Til Kiøl, med Kiølstük-Lod, Stævner og Stavne, samt Kiøl-Svill, tilsammen 5 Stykker Træer, og aarlig 10. 2 Pumper med Dæler og Stænger. 6 Skiærstokke. 16 Vængstøtter. 48 Bindingskroge indvendig, saavel ved Vængen som Vaterbordene. 2 Krydsstokke. 6 Bielker i Jagten, 3 i Vængen, og 1 Bielke, kaldes Vængdøsen, tilsammen 10, men aarlig 20. 4 Lang-Jisky. 12 Kollere. 32 Baand fra Kiølen til Vaterbordene. 2 Knegte til Draget. 8 Vaterbord, saa lange, at de gaae fra Vængen til Kabysen. 332 Planker aarlig, til Omfahr, at bygge Jagten af, til Vængen, til Flaker i steden for Dæk udi Fartøiet. 172 Bord aarlig, saavel til Hooldækket og Kabysen, som til Vængens Indreedning, og lange Bord til Opstødnings-Bord. 4 Aarer.

Et Jagte-Nøst.

Saadant et Huus opsættes af Bindingsverk ved Søen, og maa være 27 Alne langt og 16 Alne breedt. Paa saadant Nøst er ingen Bordklædning udi Breeden, undtagen i Brystet. Ikke heller er det bordklædt udi Længden og paa Siderne af Nøstet længere

ned,

ned, end 6 Alne, paa det at ikke Regn, Slud og Snee skal drive ind udi Jagten, som staaer i Nostet. Til saadant et Huuses Opbyggelse medgaae 14 tykke Stolper eller saa kaldet Staver af 8½ Alens Længde; 6 Tver-Bielker; 2 Raftaller paa enhver Side, som er 4; tilsammen 24 Træer. Og til 48 Noste 1152. Men endskiønt disse Træer ere og maae være af de tykkeste og fuldkomneste Træer, som nu kan faaes, saa kan de dog ikke, formedelst at de altid staae aabne for alle Slags Veir og Fugtighed, ansættes at være længer end 70 Aar, som bliver aarlig , , 16 Træer.

Sparrer.

Paa een Side af Nostet behoves 22 Sparrer, som er paa begge Sider 44. Til Bindingsverket indvendig 20; og til Torv-Hooler 6; tilsammen 70. Og til 48 Noste 3360. Men da de neppe vare i 50 Aar, bliver det aarlig , , 67 Sparrer.

Bord.

Til Vindskeeder paa Huuset medgaae 12 Bord. Og til 48 Noste 576. Men da de vare i 30 Aar, bliver det aarlig 19 Bord.

Hooner.

Paa enhver Side af Nostet, som er 27 Alne langt, og bliver bordklædt 6 Alne ned efter paa Siderne, hvortil Hooner kan være tienlige, medgaae 121, og paa begge Sider 242. Ligeledes behoves i de 2de Bryster paa Huuset 100; tilsammen 342 Hooner. Og til 48 Noste 16416. Men da disse Hooner ei vare længer end 30 Aar, bliver det aarlig , , , 547.

Til Taget, som er 13 Alne breedt og 28 Alne langt, medgaae paa enhver Side 273, og paa begge Sider 546. Og til 48 Noste 26208. Men da de vare i 45 Aar, bliver det aarlig , 582. Tilsammen 1129 Hooner.

Ten-

Tendringer, Sambøringer, Ottringer, og Fiæringfarer.

En Tendring er et Fartøi, ordinair 5 Læster drægtigt, og en Deel lidt meer, og bruges almindelig at føre paa dem til Romsdals-Marked Sild og Feedevahrer, saa og iblant om høieste Sommer at føre til Bergen paa dem Eiernes erhvervede Fiskevahrer; iligemaade hentes ogsaa paa dem undertiden Træ-Materialier fra Romsdalen. Af saadanne Fartøier ere nok sikkert 16. Samboringer ere Fartøier paa 4 Læster og lidt meer, der bruges af Borgere til at føre Gods paa, og at bringe paa dem sine Creature til det Sted, hvor de om Sommeren skal gaae i Sæter-Have, og ligeledes om Høsten at føre dem derfra; af Bønder bruges de fornemmelig til at bringe Brændeveed til Borgensund, hvor de fleeste uden for Bondestanden boe. Hvor mange her ere af dem, veed jeg vel ikke vist; men jeg tænker dog i det mindste at kunne ansætte 30. Ottringer, som er et Fartøi, ungefær paa 3½ Læster, bruges fornemmelig at fare med ud paa Havet om Sommeren til en stor og lang Grunde, kaldet Stor-Eggen, 12 Miile fra Land, for at fiske de skiønne Langer og Qveiter, som Søndmør producerer; af dem ere her nok 70. Fiæringfar er en stor Baad med 4 Par Aarer, som bruges fornemmelig i Torske-Vaar-Fiskeriet at reise paa dem til Havs om Vinteren og Foraaret; hvilket Torske-Fiskerie er just det Nærings-brug, som fornemmelig har contribueret til Søndmørs Vel; af disse Baade, er jeg forvisset om, ere ikke mindre paa Søndmør, end 400. Tilsammen bliver det 516 Fartøier.

Her burde jeg vel anføre, hvad der medgaaer til ethvert Fartøi, og saa blev der, som ventelig, anført fleere Træ-Materialier til de større, end til de mindre; men da de større ikke ordinair bruges om Vinteren, ikke heller at der da er saa stændig og langvarig

Brug med dem, som med de mindre: saa bliver der og nogen Forskiel i Varigheden. I dessen Anledning anfører jeg ikkun under eet, hvad Materialier der behoves til et Fiæringsfar, som det mindste Fartoi, men ere dog fleest af, og sætter saa, at alle disse Fartøier vare lige længe.

Hr. Hans Strøm udi sin Søndmørs Beskrivelse anfører, at saadan Baad, nemlig et Fiæringsfar, varer i 12 Aar; den samme Tid sætter jeg ogsaa. Til saadan en Baad at bygge, medgaae 34 Bord; til Tofter 5 Bord; til enhver Tillie 1; og da der ere 7 Tillier udi enhver Baad, medgaae der og 7 Bord; til Underskaarer 2: tilsammen 48 Bord. 9 Baand; 3 Knæer; 4 Knytter, som gaae ned over Æsingen; 2 Æsinger; 1 Kiol; 4 Stævner, og 2de Stavne; 1 Mast; 1 Styr; og 8 Aarer. Og da de vare i 12 Aar, behøves dertil aarlig: af Bord 2064, Baand 387, Knæer 129, Knytter 172, Æsinger 86, Kiole 43, Stævner og Stavne 258, Master 43, Styre 43, Aarer 344.

Speil-Baade, Sexringer, Kæmpe-Færinger, Trerøinger og Færinger.

En Speilbaad er fornemme Folkes og Borgeres Kirkebaad med fire Par Aarer; saa og bruges de til andre Reiser; af dem ere her nok 50. Sexringer ere vel Baade med fire Par Aarer, men dog mindre end de forommeldte Fiæringsfarer. Disse Baade bruges fornemmelig, naar man om Sommeren eller Høsten farer ud paa Havet med den udi Hr. Strøms Beskrivelse 1 Tom. S. 453 beskrevne Sække-Nood, for at fiske smaae og store Sei; foruden at de ogsaa bruges i Torske Vaar-Fiskeriet. Kæmpefæringer med 3de Par Aarer, der ere noget mindre end Sexringer, bruges vel ogsaa

ogsaa til at fiske smaae og store Sei; men fornemmelig bruges de af en stor Mængde Bønder inde fra Fiordene, der ei aarligen holde eller have saa stort Fiskebrug, som de ved Havet; saa og af en Deel Uformuende ved Havkanten, udi det almindelige Torske Vaarfiskerie paa Søndmør i Febr. og Martii Maaneder. Men da disse Baade ere smaae imod hiine, tør Vedkommende ei den Tid af Aaret komme paa Havet for at fiske, men holde sig inde i Sundene og de smale Fiorde ved Havet, hvor de formode Torsken kommer ind, og der ved dem udsætte deres Garn. Desforuden bruges disse Baade almindelig til Kirke-Baade af Bonden, allerhelst naar han har en temmelig Familie. Af disse 2de foranførte Slags Baade kan man nok med Vished sige, at her ere 1000.

Trerøinger og Færinger ere næsten lige store, dog have de første Slags 3de, men de sidste 2de Par Aarer. Af Trerøinger ere her faa, at regne imod Færinger. Een af dette Slags Baade har næsten enhver Mand paa Søndmør, og den, som ikke har, er det Tegn til største Fattigdom; ja mange Betlere have endogsaa Færing; thi da Veiene alt ere til Søes, om nogen skal reise en kort Distance uden for den Dal eller Bøigdelav, han boer udi, saa maae de have sig saadan en liden Baad. Ligesaa bruges de idelig at fiske paa af Fattige, det ganske Aar igiennem, saa og af andre neden for sit Land, et Par Timers Tid Morgen eller Aften, naar der gives Leilighed og der findes liden Forraad i Huuset af Mad og Underholdning. Og endskiønt her ere 3800 Familier paa Søndmør, og kunde anføres lige saa mange Færinger, saa vil jeg dog ikke anføre fleere end 3000. Tilsammen bliver det 4050 Baade.

Ligeledes vil jeg ikkun anføre for alle disse Slags Baade, hvad Materialier der behøves til den mindste Sort af disse til at bygge, som

 ere

ere Færinger. Til saadan en Baad at bygge, behøves 20 Bord, til Tofter og Tillier 3, til Underskaarer 1, tilsammen 24 Bord; 7 Baand, 2 Knæer, 4 Knytter, 2 Æsinger, 1 Kiøl; 4 Stævner og 2 Stavne, som er 6; 1 Mast, 1 Styr, og i det mindste 4 Aarer. Men da disse Baade om Aaret idelig bruges, kan de ei vare længer end 8 Aar; hvorfor aarlig behøves: Bord 12150, Baand 3543, Knæer 1012, Knytter 2025, Æsinger 1012, Kiøle 506, Stævner og Stavne 3037, Master 506, Styre 506, Aarer 2025.

Et Nøst.

Dette Huus, hvor Baade og Søeredskab giemmes og forvares udi, er tildeels opbygt af Tømmer, og tildeels af Bindingsverk med Bordklædning. Af Bindingsverk ere de ordinair opbygte, naar Eieren boer i Nærværelsen og kan daglig have dem i Øiesyn, da der da ei frygtes saa meget for, at Tyve skulle udbrække et Bord eller 2de, som alene ere naglede fast til Bindingen, for at gaae derind og stiæle, hvilket ei saa let vil lade sig giøre udi Tømmer-Nøste. Des Aarsag er det rart igien, at see et Nøst af Bindingsverk, som tilhører dem, der boe et Stykke fra Søen, og allermindst dem, der boe i Fiordene og Dalene; men næsten alle af Tømmer. Hvorfor jeg agter at beregne, hvad Materialier der behøves til et Tømmer-Nøstes Opbyggelse.

Forend dets Størrelse kan fastsættes, maa jeg erindre, at hverken ei alle have eller behøve lige store Nøste. Thi de, som boe paa Øerne, besynderlig i den nordre Deel af Søndmør, bruge ikke alleeneste Vaar-Fiskeriet med store Baade, men endog Sommer-Fiskeriet, ved at fiske Langer og Qveiter eller store Flyndre paa Stor-Eggen, 12 Miile i Havet fra Land; til hvilket sidste Fiskebrug de

maae

maae have større og andre Baade, end de, som bruges til det almindelige Vaar-Fiskerie. Ligesaa boe her paa Søndmør mange Borgere og Handlere, Præster, militaire og civile Embedsmænd, som baade have store og mange Baade. Saa og findes her mange andre Bønder, der have store Baade til Fiskeriets Drivt, og følgelig maae have store Nøste, hvis Antal jeg med Vished kan fastsætte for 500. Men de øvriges Tal af mindre Nøste ansætter jeg for 3300.

De 500 store Nøste bør være indvendig 22 Alne lange og 10 Alne breede. Til saadant et Nøst medgaae 6 Tømmerstokke i Høiden, med Svillerne og Raftallerne, som er paa alle fire Sider 24; af Bitter eller Bielker 6; Gulvaase, som i dette Slags Huuse ere ordinair en længere Distance fra hinanden, end udi andre, hvor de bruges, behøves ikke; til begge Bryster paa Huuset, og Beedskeeder, 11; tilsammen 41 lange og fuldkomne Træer. Og til 500 Nøste 20500. Men da jeg sætter, de kan vare i 60 Aar, bliver det aarlig 341 Træer.

Sparrer.

Af Sparrer behøves 20 paa enhver Side af Taget, som er 40, og til Tørv-Hooler 6; tilsammen 46. Og til 500 Huuse 23000. Men aarlig . . . . . 383 Sparrer.

Bord.

Til Dørren, som maa være stor og breed, medgaae 8 Bord, og til Vindskeeder 8; tilsammen 16. Og til 500 Nøste 8000. Men aarlig, da de kun vare i 30 Aar . . 266 Bord.

Hooner.

Til Taget, som er paa enhver Side 8 Alne breedt og 24 Alne langt, medgaae paa enhver Side 144 Hooner; og paa begge Sider 288. Og til 500 Nøste 144000. Men, endskiønt jeg sætter, at de vare i 60 Aar, bliver det dog aarlig . . 2400 Hooner.

Nu beregnes igien de udfordrende Træ-Materialier til de 3300 mindre Noste paa Søndmør. Et saadant Nost maa være udi Breede 8 Alne, og udi Længde 14 Alne. Til et Nost af dem medgaae 6 Tømmerstokke i Høiden, som er paa alle fire Sider med Sviller og Raftaller 24, af Bitter eller Bielker 4, til begge Bryster i Nostet, og Beedskeeder, 8; tilsammen 36. Og til 3300 Noste 118800. Men aarlig , , , 1980 Træer.

Sparrer.

Til Taget behøves 12 Sparrer paa enhver Side, som er 24, og til Torv-Hooler 4; tilsammen 28. Og til 3300 Noste 92400. Men aarlig , , , , 1540 Sparrer.

Bord.

Til Dørren, som maa være breed, behøves 6 Bord, og til Vindskeeder 6; tilsammen 12. Og til 3300 Noste 39600. Men aarlig, da de vare kun i 30 Aar, , , , 1320 Bord.

Hooner.

Til Taget, som er paa enhver Side udvendig 6 Alne breedt og 16 Alne langt, medgaae paa begge Sider 144 Hooner. Og til 3300 Noste 475200. Men endskiønt de sættes at vare i 60 Aar, som nok ikke skeer, bliver det dog aarlig , , 7920 Hooner.

Fiske-Giæller

Ere Indretninger til at tørre Rotskiær og Langer paa, hvis behøvende Materialier bestaae af Tømmer og Sparrer. Hvor mange Fiske-Giæller her ere, veed jeg ikke; ikke heller er det let, derom at blive underrettet. Alle Borgere og formuende Bønder ved Havkanten, der om Aaret have stort Fiskebrug, have dem; men mange, og den største Hob, som ikke bruger stort Fiskerie, benytter sig

af

af saadanne tykke Stænger, som de ellers tørre deres Korn paa, efterat det om Høsten er afskaaret; hvilke Stænger bestaae af Løv-Træ, saasom Asp, Birk, 2c. og altsaa ei beregnes, da jeg alleene anfører de behøvende Materialier af Fyrre og Gran. Saadanne Fiske-Giæller, som ere opbygte af Fyrre eller Gran, kunne ikke vare meget længe, da de baade Vinter og Sommer staae under aaben Himmel for alt Veir. Efter disse Anmærkninger sætter jeg da, at her til Fiske-Giæller aarlig behøves: af Tømmer 300 Træer, af Sparrer 600.

Fiske-Skiaaer.

Det er de formuende Bønders Sæbod, hvor deres Lever, Rogn og saltet Fisk virkes og forvares, hvilke ere opbygte af Bindingsverk, og ere 4 Alne lange og 4 Alne breede. Til saadant et Huuses Opbyggelse behøves 4 Stolper eller Opstandere; og 8 Træer til Bielker eller Bitter, Rafttaller og Sviller, samt 4 til Gulvaagse; men da Huuset er lidet, kan disse Træ-Materialier hugges tvers over, og dog være lange nok; altsaa anføres ei meer end 8 Træer. Og da jeg sætter, som der nok ere, 600 saadanne Huuse, og samme kunne vare i 70 Aar, bliver det aarlig , 68 Træer.

Sparrer.

Til Taget behøves paa begge Sider 10 Sparrer, til 4 Bindinger 8, og til Torv-Hooler 2; som er 20. Men da Huuset er lidet, kan det være nok i 10, efterdi Sparrerne hugges over, hvilke sættes at kunne vare i 50 Aar; og bliver aarlig , 120 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet behøves 12 Bord; til Vindskeeder 4; og til Bordklædning omkring Huuset, tilligemed Brysterne, 53; tilsammen 69 Bord.

Bord. Men da de ikke kunne vare længer end 30 Aar, bliver det aarlig , , , , , 1380 Bord.

Hooner.

Til Taget, som bliver 3½ Alen breedt og 5 Alne langt, medgaae paa begge Sider 26 Hooner, som, jeg sætter, vare udi 50 Aar, og bliver altsaa aarlig , , , 312 Hooner.

Fiskeværs Huuse

Ere saadanne, som de meest Formuende inde i Landet boende, baade Embedsmænd, Borgere og Bønder, have staaende ved Havkanten, naar de eller deres Folk i Vaar-Fiskeriet komme ud, for at benytte sig af de da faldende almindelige Vaarfiske, for at boe og logere der udi den Tid. Hvor mange der egentlig eie saadanne Huuse, veed jeg vel ikke; men jeg tænker nok, at man med Vished i det mindste kan fastsætte, at der ere 200 Huuse af den Sort. Til saadant et Huuses Opbyggelse, som er 8 Alne langt og 8 Alne breedt, medgaae 8 Tømmerstokke i Høiden med Svillerne og Raftallerne, som er paa alle fire Sider 32. Udi de 2de Bryster paa Huuset 8; samt 1 Træ til Tver-Bielke, og 1 Træ til Beedskeede; og til Gulvaase 6; tilsammen 48. Men da dette Huus kan ikkun vare i 60 Aar, medgaae aarlig til 200 Huuse , , 160 Træer.

Sparrer.

Til Taget behøves paa begge Sider 16 Sparrer, og til Torv-Hooler 2; tilsammen 18. Men da jeg sætter, at disse kunne vare saa længe som Huuset, bliver det aarlig , , 60 Sparrer.

Bord.

Til Gulvet, som er 8 Alne langt og 8 Alne breedt, behøves 48 Bord, til Dørren 5, og til Vindskeeder 6; tilsammen 59. Men

da

da Gulvet i Fiskeriets Tid er idelig overstænket af Fugtighed og Ureenlighed, kan man ikke sætte, at Bordene vare længer end 30 Aar, som bliver aarlig . . . 393 Bord.

Hooner.

Til Taget, som udvendig bliver 9½ Alen langt og 5½ Alen breedt, medgaae paa begge Sider 78 Hooner. Men da jeg sætter, at de vare i 60 Aar, som nok neppe skeer, bliver det dog aarlig . . . . . 260 Hooner.

Tønder.

Vel er der stor Forskiel aarlig i Henseende til Fiskeriet paa Søndmør, og følgelig behøves ikke alle Aar lige mange Tønder. Dog tænker jeg, at jeg paa nogenledes god Grund kan ansætte, at her aarlig behøves 4000 Tønder til Rogn, 4000 Tønder til Sild, og 2000 Tønder til saltet Torsk, Sei og Qveiter. Desuden veed man, at enhver Familie, som sikkert ere 3800, kan ei udi sin Huusholdning undvære Tønder, som ved dets aarlige Brug forødes og blive uduelige; dertil anfører jeg, at her aarlig medgaae 1000. Her paa Søndmør brændes nok aarligen 200 Tønder Tiære, og følgelig behøves ogsaa dertil 200 Tønder. Hartad enhver Familie paa Søndmør behøver Tønder, at forvare deres Fiskelever udi, som siden brændes til Tran; og om jeg ikkun sætter, at enhver Familie har dertil fire Tønder, og de vare i 8 Aar, saa bliver det dog 15200 til alle, og aarlig 1900 Tønder. (Tønder til Tran og Øl beregnes ikke, da dertil behøves Eege Træ). Tilsammen behøver Søndmør aarlig . . . 13100 Tønder.

Skulde Vaar-Silden igien indfinde sig paa disse Grændser, saa behøves dertil aleene nok meer end 13100 Tønder. Dette

haabe de fleeste af os, med Guds Hielp snart skeer; efterdi Vaar-Silden, som har faret ungefær i 11 Aar her forbi, har nærmet sig igien meer og meer under Land, besynderlig i disse sidste fire Aar, som er observeret; ja i Aar (1767) var den næsten ganske under Land.

Laxe-Værper, og et lidet dertil hørende Huus.

Til en Deel Laxe-Værper, hvor Eieren boer ½ og 1 Miil derfra, maa være et lidet Huus af Tømmer opbygt, baade at de derudi kan forvare deres Lax, saa og om Natten at ligge udi. Hvor mange af dem her ere, veed jeg ikke; ikke heller veed jeg vist, hvor mange Laxe-Værper her ere; men troer nok, at jeg i det mindste kan ansætte, saavel til disse Huuse, som til alle Laxe-Værper, aarlig at medgaae, af Tømmer 80 Træer, 100 Sparrer, 60 Bord, og 60 Hooner.

Nu erindrer jeg ikke fleere Træ-Materialier at anføre af Fyrre og Gran; endskiønt jeg tvivler ikke paa, at jo adskilligt er glemt, som Søndmør behøver. Derfor vil jeg nu have alt samlet paa eet Sted, undtagen det, som her foran findes alleene at være specificeret, men ingen Beregning derover er giort, af det, som Søndmør aarlig nødvendig maa have, saasom:

af Tømmer	=	=	=	33010 Træer.
af Sparrer	=	=	=	22978.
af Bord	=	=	=	107861.
af Hooner eller Bag		=	=	111259.
Tønder	=	=	=	13100.

Der-

Derefter anføres de behøvende Træ-Materialier til Jagter af adskillige Slags, som aarlig behøves, undtagen Bordene, som her foran findes at være anførte, saasom:

Master	2.
Kiøl med Kiøl-Stilk-Lod, Stævner og Stavne, samt et Stykke Træ til Kiølsvil	10.
Pumper med Dæler og Stænger	2.
Skiærstokke	6.
Vængstøtter	16.
Bindingskroge	48.
Krydsstokke	2.
Bielker	20.
Langiiser	4.
Kollere	12.
Baand	32.
Knegte til Draget	2.
Vaterbord	8.
Planker	332.
Styre	2.
Aarer	4.

Ligesaa anføres igien de aarlig behøvende Træ-Materialier til andre store Fartøier, smaae og store Baade, undtagen Bordene, som følger:

Baand	3930.
Knæer	1141.
Knytter	2197.
Æsinger	1098.

Ppp 2 Kiøle

Kiøle	=	=	=	549.
Stævner og Stavne		=	=	3295.
Master	=	=	=	549.
Styre	=	=	=	549.
Aarer	=	=	=	2369.

See! hvilken en stor Mængde Træ=Materialier, Søndmør aarlig behøver. Og endnu er ikke den Skade, som Ildebrand, Snee= og Steen=Skred saa ofte foraarsage, anført og beregnet. Skulde endnu, som før, Opryddninger skee, hvorved Matriculen og Folkemængden forøges, og Landet blive meere cultiveret, end skeet er, hvor meget meer behøves da ikke. Hvad Søndmør selv producerer, erfares nogenledes, baade af de holdte Forretninger af Fogden og mig, for nogle Aar siden, over Søndmørs Skove, (endskiønt jeg maa tilstaae, at den Underretning er just ikke tilstrækkelig), saa og af de eedelige Angivelser over de Bord, som her aarlig blive skaarne af Saug=Eierne: da man skal fornemme, at her nok ikke skiæres saa mange Bord, som aarlig behøves til Liigkister. Dog, desværre! her produceres for nærværende Tid alt for meget, og saa meget, at jeg troer, 50 Aar herefter bliver intet at faae af noget Slags; thi den, der har nu lidt Skov, kan ikke, formedelst idelig Overløb og Overtalelse af dem, der ingen have, conservere sin Skov, om end han vilde. Gid altsaa, at Efterkommernes Omstændigheder maatte ikke derudinden blive alt for slette!

XX.

XX.

Om den
Grønlandske Hund.

Af
Henric Christopher Glahn.

§. 1.

De grønlandske Hunde (a) ligne Ulvene meget. Deres Hoveder ere langagtige, Flaben stor, Ørene korte og lige opstaaende, Skindet tykhaaret; Halen, som er endnu meere haarriig, end den øvrige Deel af Kroppen, naaer næsten lige til Jorden, naar den bæres nedhængende, hvilket skeer af mange, helst naar de ere kun maadelig fødte; andre bære den ogsaa i en Krølle. De falde ikke meget store. De største ere omtrent som et middelmaadigt Faar. Sønden for Den Sydbay (b) ere de i Almindelighed større, end Norden for samme (c). De tude meere, end gøe. De opnaae en Alder af

(a) En Hund kaldes af Grønlænderne Kemmek, *dual.* Kemmik, *pl.* Kemmit. Naar Forskiel paa Kiøn skal gives tilkiende, og den ikke kan merkes af Talens Sammenhæng, legges Angut, Hannen (af et Menneske eller Dyr), eller Arnak, Hunnen, til. I saa Tilfælde bliver altsaa Kemmek Angut en Han-Hund, og Kemmek Arnak en Tispe. Har denne nyligen faaet Hvalpe, hedder den Sarliak, af Sarliarpok, 1) om Mennesker bruges: har Børn paa Skiødet, 2) men om Hunde: har Hvalpe. En nyfødt Hvalp kaldes Kemmiarsuk; men dersom den er noget ældre, faaer den Navn af Kemmia*rak*, af *Kemmek*, en Hund, og nomine composito *Rak*, som er den sidste Stavelse af Pia*rak*, en Unge af Fugle eller Dyr. Kemmin*guoak*, Kemmiarsun*guoak*, og Kemmiaran*guoak* ere diminutiva, ligesom Kemirk*soak*, Kemmiarsurk*soak*, Kemmiarar*soak* ere augmentativa af Kemmik, Kemmiarsuk og Kemmiarak. Der gives endnu andre Navne, hvormed en Hund nævnes i visse Omstændigheder, saasom Kemmutak, en Hund, som trækker for Slæde; men de forbigaaes for Vidtløftigheds Skyld.

(b) Den Sydbay ligger omtrent paa 66 Grader N. Br.

(c) Aarsagen er ventelig denne: at Nord paa holdes større Mængde, og følgelig fødes de slettere. Hertil kommer endnu dette: at de der, fra Hvalpe af, bruges til at kiøre med; da de derimod Sønden for denne Øe ere befriede for dette.

af en halv Snees Aar og derover. Dog faae de ikke altid Lov til at leve saa længe. De lægge mange Hvalpe af Gangen (d), og ere meget omhyggelige for dem (e). De lade sig meget got afrette til at trække for Slæde (f), da der ikke bruges Tømme eller Bidsel paa dem, men de drives fort og styres med en lang Pidsk paa et meget kort Skaft (g). De ere tappre og dristige, og angribe uden Frygt den paa Iisen opklavrede Kobbe; ja de ere ikke engang bange for Hvidbiørnen selv, som de ofte giøre Seieren stridig. De ere meget hurtige, hvilket sees noksom deraf, at de i en kort Vinterdag kunne løbe tolv til sexten danske Miile med en Slæde, hvorpaa kan være eet eller to Mennesker. Dog er det ei med alle Hunde og i ethvert Føre, man kommer saa hurtig afsted; dertil udfordres vel fødte og afrettede Hunde, og tillige en god Vei. Ligesom der hos os er stor Forskiel paa Heste, saa er der og i Grønland stor Forskiel paa Hunde; saa at nogle ere af en bedre Art og meere lærvillige. Deres Priis er ogsaa derefter, paa de Steder, hvor de bruges at kiøre med. Saa

mange

(d) I Fiorden Amertlok saae jeg engang en Tispe med 10 Hvalpe.

(e) I Aaret 1765, da jeg reisde til Disko-Bugten, for at besøge de der værende Præster, kiøbde jeg en Tispe paa Jakobshavn, som paa min Hiemreise fik Hvalpe. Naar vi laae nogensteds til Lands, bar hun sine Hvalpe heel forsigtig af Konebaaden, og udsøgde paa Landet et beqvemt Leie for dem, hvor hun blev liggende, indtil vi reisde igien.

(f) Syd paa Landet, lige indtil Den Sydbay, veed man ikke af at bruge Kiørehunde. Iisens Ubestændighed er Aarsag hertil. Derimod jo længere Nord, jo meere bestandig ligger Iisen om Vinteren, og jo meere bruges Hunde at kiøre med.

(g) Pidskeskaftet er neppe en Alen langt. Derimod er Pidsken selv et Par Favne. Ingen kan derfor bruge den, uden de, som ere meget vel øvede; thi i steden for at slaae paa Hundene, slaae de sig selv om Ørene. Men de, som forstaae deres Pidsk ret, kan slaae saa vist, at de med eet Hug kunne mærke, hvilken Hund de ville, ved et Stykke af hans Øre.

mange Spand Hunde, saa mange smaae Stater. Hvert Spand tumler sig lystig omkring med hinanden indbyrdes; men bliver een af dets Midler angreben af et fremmed Spand, faaer den strax Bistand, og som det andet Spand ogsaa kommer deres Stalbroder til Hielp, gaaer Striden ret for Alvor an, og da maae Eierne med Steen og Prygle skille dem ad, om de ikke vil see deres beste Hunde ødelagte; thi de fegte paa begge Sider saa fortvivlet, at nogle blive gemeenligen lemlæstede, om de ikke i Tide blive adskilte. De kunne ei taale at see noget levende Dyr; men Mennesker giøre de sielden Skade (h). Denne deres Glubskhed tilligemed deres Tyvagtighed forringer Prisen meget paa disse ellers nyttige Creature. Det er ellers at mærke, at Kiørehunden er langt glubskere end de andre, og viser sig overalt at have større Mod. De tage til Takke med alt, hvad der forekommer. Dog paastaae nogle, at de trives best af Lodder, men blive feedest af Blodsuppe, som tillaves af Kobbeblod. Er dette saa, da burde de, som kiøres med, helst fødes med det sidste; da derimod de, som aleene holdes for Skindets Skyld, burde helst have Lodder. Endnu maa jeg anmærke, at nogle svømme got, omendskiønt de hverken afrettes, ikke heller i nogen Maade bruges dertil.

§. 2.

Deres Farve er forskiellig. Der gives hvide, sorte, rødagtige, røde, graae og plettede. De hvide (i) og sorte (k) ere de rareste.

(h) Saaledes havde jeg en liden Dansk Hund, som de nogle gange vare nær ved at skille ved Livet; og 1765 spøgde nogle Hvalpe, som man havde kiøbt, saa længe med Lammene paa Hosteinsborg, indtil de fik eet dræbt.

(i) Hvor smukke de hvide ere, kan sluttes deraf, at jeg efter min Hiemkomst fra Grønland fik 10 Rdlr. for et Foerverk af slige Skind til en Mandsfolkepels.

(k) De rette sorte Skind af halvvorne Hvalpe skal neppe skilles fra Sobel.

haabe de fleeste af os, med Guds Hielp snart skeer; efterdi Vaar-Silden, som har faret ungefær i 11 Aar her forbi, har nærmet sig igien meer og meer under Land, besynderlig i disse sidste fire Aar, som er observeret; ja i Aar (1767) var den næsten ganske under Land.

Laxe-Værper, og et lidet dertil hørende Huus.

Til en Deel Laxe-Værper, hvor Eieren boer ½ og 1 Miil derfra, maa være et lidet Huus af Tømmer opbygt, baade at de derudi kan forvare deres Lax, saa og om Natten at ligge udi. Hvor mange af dem her ere, veed jeg ikke; ikke heller veed jeg vist, hvor mange Laxe-Værper her ere; men troer nok, at jeg i det mindste kan ansætte, saavel til disse Huuse, som til alle Laxe-Værper, aarlig at medgaae, af Tømmer 80 Træer, 100 Sparrer, 60 Bord, og 60 Hooner.

Nu erindrer jeg ikke fleere Træ-Materialier at anføre af Fyrre og Gran; endskiønt jeg tvivler ikke paa, at jo adskilligt er glemt, som Søndmør behøver. Derfor vil jeg nu have alt samlet paa eet Sted, undtagen det, som her foran findes alleene at være specificeret, men ingen Beregning derover er giort, af det, som Søndmør aarlig nødvendig maa have, saasom:

af Tømmer - - -	33010 Træer.
af Sparrer - - -	22978.
af Bord - - -	107861.
af Hooner eller Bag - -	111259.
Tønder - - -	13100.

Der-

Derefter anføres de behøvende Træ-Materialier til Jagter af adskillige Slags, som aarlig behøves, undtagen Bordene, som herforan findes at være anførte, saasom:

Master	2.
Kiøl med Kiøl-Stilk-Lod, Stævner og Stavne, samt et Stykke Træ til Kiølsvil	10.
Pumper med Dæler og Stænger	2.
Skiærstokke	6.
Vængstøtter	16.
Bindingskroge	48.
Krydsstokke	2.
Bielker	20.
Langiiser	4.
Kollere	12.
Baand	32.
Knegte til Draget	2.
Vaterbord	8.
Planker	332.
Styre	2.
Aarer	4.

Ligesaa anføres igien de aarlig behøvende Træ-Materialier til andre store Fartøier, smaae og store Baade, undtagen Bordene, som følger:

Baand	3930.
Knæer	1141.
Knytter	2197.
Æsinger	1098.

Kiøle	549.
Stævner og Stavne . .	3295.
Master . . .	549.
Styre . . .	549.
Aarer . . .	2369.

See! hvilken en stor Mængde Træ-Materialier, Søndmør aarlig behøver. Og endnu er ikke den Skade, som Ildebrand, Snee- og Steen-Skred saa ofte foraarsage, anført og beregnet. Skulde endnu, som før, Oprydninger skee, hvorved Matriculen og Folkemængden forøges, og Landet blive meere cultiveret, end skeet er, hvor meget meer behøves da ikke. Hvad Søndmør selv producerer, erfares nogenledes, baade af de holdte Forretninger af Fogden og mig, for nogle Aar siden, over Søndmørs Skove, (endskiønt jeg maa tilstaae, at den Underretning er just ikke tilstrækkelig), saa og af de eedelige Angivelser over de Bord, som her aarlig blive skaarne af Saug-Eierne: da man skal fornemme, at her nok ikke skiæres saa mange Bord, som aarlig behøves til Liigkister. Dog, desværre! her produceres for nærværende Tid alt for meget, og saa meget, at jeg troer, 50 Aar herefter bliver intet at faae af noget Slags; thi den, der har nu lidt Skov, kan ikke, formedelst idelig Overløb og Overtalelse af dem, der ingen have, conservere sin Skov, om end han vilde. Gid altsaa, at Efterkommernes Omstændigheder maatte ikke derudinden blive alt for slette!

XX.

XX.

Om den
Grønlandske Hund.

Af
Henric Christopher Glahn.

§. 1.

De grønlandske Hunde (a) ligne Ulvene meget. Deres Hoveder ere langagtige, Flaben stor, Ørene korte og lige opstaaende, Skindet tykhaaret; Halen, som er endnu meere haarrig, end den øvrige Deel af Kroppen, naaer næsten lige til Jorden, naar den bæres nedhængende, hvilket skeer af mange, helst naar de ere kun maadelig fødte; andre bære den ogsaa i en Krølle. De falde ikke meget store. De største ere omtrent som et middelmaadigt Faar. Sønden for Den Sydbay (b) ere de i Almindelighed større, end Norden for samme (c). De tude meere, end gøe. De opnaae en Alder

af

(a) En Hund kaldes af Grønlænderne Kemmek, *dual.* Kemmik, *pl.* Kemmiks. Naar Forskiel paa Kiøn skal gives tilkiende, og den ikke kan merkes af Talens Sammenhæng, legges Angut, Hannen (af et Menneske eller Dyr), eller Arnak, Hunnen, til. I saa Tilfælde bliver altsaa Kemmek Angut en Han-Hund, og Kemmek Arnak en Tispe. Har denne nyligen faaet Hvalpe, hedder den Sarliak, af Sarliarpok, 1) om Mennesker bruget: har Barn paa Skiødet; 2) men om Hunde: har Hvalpe. En nyfødt Hvalp kaldes Kemmiarsuk; men dersom den er noget ældre, faaer den Navn af Kemmia*rak*, af *Kemmek*, en Hund, og nomine composito *Rak*, som er den sidste Stavelse af Pia*rak*, en Unge af Fugle eller Dyr. Kemmin*guoak*, Kemmiarsung*voak*, og Kemmiarang*voak* ere diminutiva, ligesom Kemirk*soak*, Kemmiarsurk*soak*, Kemmiarar*soak* ere augmentativa af Kemmik, Kemmiarsuk og Kemmiarak. Der gives endnu andre Navne, hvormed en Hund nævnes i visse Omstændigheder, saasom Kemmutak, en Hund, som trækker for Slæde; men de forbigaaes for Vidtløftigheds Skyld.

(b) Den Sydbay ligger omtrent paa 66 Grader N. Br.

(c) Aarsagen er vel rimelig denne: at Nord paa holdes større Mængde, og følgelig fødes de slettere. Hertil kommer endnu dette: at de der, fra Hvalpe af, bruges til at kiøre med; da de derimod Sønden for denne Øe ere befriede for dette.

af en halv Snees Aar og derover. Dog faae de ikke altid Lov til at leve saa længe. De lægge mange Hvalpe af Gangen (d), og ere meget omhyggelige for dem (e). De lade sig meget got afrette til at trække for Slæde (f), da der ikke bruges Tømme eller Bidsel paa dem, men de drives fort og styres med en lang Pidsk paa et meget kort Skaft (g). De ere tappre og dristige, og angribe uden Frygt den paa Iisen opklavrede Kobbe; ja de ere ikke engang bange for Hvidbiørnen selv, som de ofte giøre Seieren stridig. De ere meget hurtige, hvilket sees noksom deraf, at de i en kort Vinterdag kunne løbe tolv til sexten danske Miile med en Slæde, hvorpaa kan være eet eller to Mennesker. Dog er det ei med alle Hunde og i ethvert Føre, man kommer saa hurtig afsted; dertil udfordres vel fødte og afrettede Hunde, og tillige en god Vei. Ligesom der hos os er stor Forskiel paa Heste, saa er der og i Grønland stor Forskiel paa Hunde; saa at nogle ere af en bedre Art og meere lærvillige. Deres Priis er ogsaa derefter, paa de Steder, hvor de bruges at kiøre med. Saa mange

(d) I Fiorden Amertlok saae jeg engang en Tispe med 10 Hvalpe.

(e) I Aaret 1765, da jeg reisde til Disko-Bugten, for at besøge de der værende Præster, kiøbte jeg en Tispe paa Jakobshavn, som paa min Hiemreise fik Hvalpe. Naar vi laae nogensteds til Lands, bar hun sine Hvalpe heel forsigtig af Konebaaden, og udsøgde paa Landet et beqvemt Leie for dem, hvor hun blev liggende, indtil vi reisde igien.

(f) Syd paa Landet, lige indtil Øen Sydbay, veed man ikke af at bruge Kiørehunde. Iisens Ubestandighed er Aarsag hertil. Derimod jo længere Nord, jo meere bestandig ligger Iisen om Vinteren, og jo meere bruges Hunde at kiøre med.

(g) Pidskeskaftet er neppe en Alen langt. Derimod er Pidsken selv et Par Favne. Ingen kan derfor bruge den, uden de, som ere meget vel øvede; thi i stedet for at slaae paa Hundene, slaae de sig selv om Ørene. Men de, som forstaae deres Pidsk ret, kan slaae saa vist, at de med eet Hug kunne skille, hvilken Hund de ville, ved et Stykke af hans Øre.

mange Spand Hunde, saa mange smaae Stater. Hvert Spand tumler sig lystig omkring med hinanden indbyrdes; men bliver een af dets Midler angreben af et fremmed Spand, faaer den strax Bistand, og som det andet Spand ogsaa kommer deres Stalbroder til Hielp, gaaer Striden ret for Alvor an, og da maae Eierne med Steen og Prygle skille dem ad, om de ikke vil see deres beste Hunde ødelagte; thi de fegte paa begge Sider saa fortvivlet, at nogle blive gemeenligen lemlæstede, om de ikke i Tide blive adskilte. De kunne ei taale at see noget levende Dyr; men Mennesker giøre de sielden Skade (h). Denne deres Glubskhed tilligemed deres Tyvagtighed forringer Prisen meget paa disse ellers nyttige Creature. Det er ellers at mærke, at Kiørehunden er langt glubskere end de andre, og viser sig overalt at have større Mod. De tage til Takke med alt, hvad der forekommer. Dog paastaae nogle, at de trives best af Lodder, men blive feedest af Blodsuppe, som tillaves af Kobbeblod. Er dette saa, da burde de, som kiøres med, helst fødes med det sidste; da derimod de, som aleene holdes for Skindets Skyld, burde helst have Lodder. Endnu maa jeg anmærke, at nogle svømme got, omendskiønt de hverken afrettes, ikke heller i nogen Maade bruges dertil.

§. 2.

Deres Farve er forskiellig. Der gives hvide, sorte, rødagtige, røde, graae og plettede. De hvide (i) og sorte (k) ere de rareste.

(h) Saaledes havde jeg en liden Dansk Hund, som de nogle gange vare nær ved at skille ved Livet; og 1765 spogde nogle Hvalpe, som man havde kiøbt, saa længe med Lammene paa Hosteinsborg, indtil de fik eet dræbt.

(i) Hvor smukke de hvide ere, kan sluttes deraf, at jeg efter min Hiemkomst fra Grønland fik 10 Rdlr. for et Foerverk af slige Skind til en Mandfolkepels.

(k) De rette sorte Skind af halvvoxne Hvalpe skal neppe skilles fra Sobel.

reste. Paa sine Steder ere ogsaa de røde Hvalpeskind meget begierlige. Til Kiørehunde sees ikke efter Farven, men om de ere vel afrettede.

§. 3.

Nord paa Landet holdes de fleeste Hunde, og behøves der ogsaa meest; derfor, jo længere Nord, jo bedre afrettes de. Maaden, paa hvilken de afrettes, er denne: at imedens de endnu ere meget unge, spændes de i Aag med de gamle, som bide og slide i dem, naar de enten ikke vil gaae, eller og at de ikke vil gaae den rette Vei. Men naar man kommer paa en 70° N. Br. omtrent, bruges den Maade, at de spændes for Slæde, imedens de endnu ere temmelig unge Hvalpe, og i det at de saaledes løbe med Moderen, vænnes de tilig og paa en let Maade at trække for Slæde. Kiører man sagte, maae de løbe; men naar man kiører hastig afsted, eller og at de ere trætte, tages de op paa Slæden. Naar Slæden tages frem og Tegn gives, komme de, om de ellers ere vel afrettede, og lægge sig for ved den i den Orden, i hvilken de skal gaae. De gaae ikke to og to, men alle, i hvor mange de end ere, ved Siden af hinanden. Paa Hunden bruges et Slags Seeletøi, hvilket ikke er uliigt det, som bruges af den siælandske Bonde. I samme er kun eet Hammelreeb, hvilket er umaneerlig langt. Dette er ogsaa høist fornødent, paa det at de, naar de komme til nogen Aabning, kunne løbe, nogle til den ene, og andre til den anden Side af samme, da Slæden, uden at standse, gaaer den lige Vei. Slipper en Hund ned i Iisen, og kan ikke i en Hast komme paa anden Maade op igien, skiæres Hammelreebet over, og den kommer bag efter. Det er næsten utroeligt, hvor store Huller de kunne trække Slæden over, og dersom de ikke havde desto større Fart, maatte den ofte synke; bliver Kudsken kold, stiger han af Slæden,

og,

og, holdende i Opstænderne, løber bag efter den. Ligeledes, naar de kiøre ned af steile Bakker. Tidt skeer det, at Hundene af Utaalmodighed løbe med Slæden fra sin Huusbonde, som da maa gaae hiem. Man kiører ellers med Hundene paa Besøg, paa Jagt og paa Kobbefangst. Hvad Grønlænderne da skyde eller fange, maae de slæbe hiem. Ved nogle af de nordligste Handelspladse holder Kompagniet et Spand Hunde, deels for at kiøre med dem ud paa Handel, deels ogsaa for at drage Vand og sligt andet. Endog de andre Danske ved disse Handelspladse, lige indtil Arbeidsfolkene, holde gemeenligen deres egne Kiørehunde, som dog ere kostbare nok; thi, foruden Foden, kan et got Spand Hunde, som gierne regnes for 5 til 6, tillgemed Slæde og Tilbehør komme paa en halv Snees Rigsdaler, og en enkelt koster undertiden en Ballie. (l)

§. 4.

Foruden den Nytte, som haves af dem, imedens de leve, ere de og til temmelig Nytte i den grønlandske Huusholdning; thi

α) spises Kiødet; dog kun af meget faa Sydérlændinger, sieldnere af nogen Nordlænding.

β) Skindet bruges

1) til Underpelse, som dog meest bruges af Syderlændinger.

2) til Strømper.

3) til Karlikpak, et Slags store og temmelig viide Buxer, som bruges af Mandkiønnet om Vinteren, helst naar de kiøre ud, eller

(l) Grønlændernes fornemste Varer, som de have at sælge, er Spæk af Hvale, Kobber, og slige Søedyr. Dette kiøbes af de Danske gemeenlig Ballie-viis; og heraf er det kommen, at man regner de fleeste Ting ved Ballier. En Ballie skal være en Tønde, og en Tønde Spæk betales i Grønland med 1 Rdlr. i Danske Varer.

eller og naar de ere ude paa Hvalfangst. Kiødsiden vendes ud og Haarene ind.

4) til Overdækkener, som bruges af Grønlænderne i steden for Overdyne.

5) De hvide Skind, som falde meget i det røde, hvilke af alle ere de rareste, bruges til Bræmmer paa spraglede Kobbeskinds Klæder. Men da afskiæres Haarene saaledes, at de blive ikke længere end Haarene paa de Skind, til hvilke de syes.

6) De røde, som, i Henseende til Farven, nærme sig til Reen-kalv-Skind, bruges af nogle Fruentimmer til Beenklæder.

7) De sorte bruges

a) deels til Illoparosek, som er en breed Strimmel om Hætten af Underpelsen, og bruges lige saa meget for Stads, som for Varme;

b) deels til Ajtsik Pagik, eller lige saadanne Strimler for Hænderne.

8) Til at sælge dem til de Danske, som bruge dem

a) deels til ovenanførte Brug,

b) deels til Undersoer, hvortil de ere meget skiønne; thi foruden dette, at de ere meget lang- og tykhaarede, have de desuden en naturlig Varme hos sig. Dog have de tillige den Feil, at de gemeenlig lugte ilde, naar de blive gamle, hvori Beredningen maaskee ogsaa kan have nogen Skyld. De sorte Hvalpeskind falme, ere ogsaa meget rare at faae aldeles uden hvide Pletter.

§. 5.

Det er ikke tilforladeligt, hvad man har bildt Anderson ind: at de grønlandske „Hunde ikke ere tamme, undtagen naar de vænnes „unge dertil og kan holdes ved Huuset; ellers ere de vilde og bidske.

„Thi

„Thi af disse, siger han, opholde sig paa de efter dem kaldede „Hunde-Øer, af hvilke hver er ikkun en Miil stor og bevoxen med „Græs, vel 4000 og derover, som om Vinteren pleie at foeres med „Fuco Marino, Tang, Muslinger og deslige, dog meget sparsomme„ligen, efterdi de selv nødvendigen bruge det til deres Huusholdning. „Thi disse usle Mennesker æde saadanne Hunde vindtørrede, saa „og friske, i det de, baade om Sommeren og om Vinteren, forvare „deres Kiød under Snee og Iis. De jage og skyde samme lige„som andet Vildt." Saavidt Anderson (m). Skiønt Grønlænderne paa Hunde-Eilænder holde en stor Deel Hunde, hvilke de, ligesom andre der Nord, vel behøve; saa behøves dog ikke saa stor Mængde, som man har fortalt Anderson; og at holde fleere end de nødvendige, dertil have Grønlænderne ikke Raad. Med den angivne Føde kunne de vel tage til Takke om Sommeren, naar de have intet Arbeide, allerhelst naar de tillige gaae ved Grønlændernes Huuse, hvor de og kan finde Been og Skindstumper fra om Vinteren; men om Vinteren, naar de næsten hver Dag maae i Aag, vil de visselig have noget for Tanden, om de ellers skal udstaae Arbeidet. Det, Hr. Anderson melder om vilde Hunde, forholder sig ikke saa, og jeg veed vist, at der gives lige saa lidet vilde Hunde paa disse Øer, som paa noget andet Sted i Grønland. Skulde der være vilde Hunde, kunde de allermindst findes paa Hunde-Eilænder, efterdi der boe idelig Folk om Vinteren, som nok udryddede dem, allerhelst benævnte Øer ere baade smaae og flade. Desuden ligger om Vinteren Iisen til Disko, Bunke og Hvalfiske-Eilænder, ligesom og til det faste Land. Det kan altsaa ikke engang være muligt, at

Qqq 3 Hun-

(m) Andersons Efterretninger om Island og Grønland, §. 27, S. 163. Danske Oversættelse.

Hundene skulde aleene være vilde paa Hunde-Eilænder, og at de der skulde findes i saa stor en Mængde; thi naar Iisbroen lagde sig, vilde de snart søge hen til andre Steder, hvor de kunde have bedre Roelighed.

§. 6.

Det synes, som Anledningen til denne Fabel har været denne: At, da Grønlænderne der Nord holde mange Hunde, saa lade de en Deel efter sig ved deres Huuse, naar de om Sommeren forlade deres Vinterboeliger og begive sig til de Steder, hvor deres Sommerfangst kalder dem. Af det, Hundene imidlertid kunne samle, af Kiød, Spæk og Skindstumper, af Been, Muslinger og Insekter, af Krækkebær og deslige, maae de Sommeren over ernære sig, saa got som de kan. Nu er ventelig en Skipper kommen ud paa disse Øer, just paa den Tid, Folkene have været borte, og da han har seet en Hob Hunde og er bleven forskrækket, kan hans Indbildning, understøttet af Frygten, snart have giort dem til 4000. Man veed, at i Maii og Junii Maaneder komme Hvalfangerne paa disse Holder, og ofte ankre ved disse og andre der omkring liggende Øer. Men paa den Aars Tid er Iiskanten ei altid gaaet bort, hvorfor Hundene have ont ved at ernære sig. Det er derfor troeligt, at de kunne have angrebet den gode Skipper, som maaskee desuden har havt noget Mad hos sig, der har lugtet dem i Næsen; og denne Omstændighed haver giort dem vilde og bidske. Og da han ikke vidste, at Grønlænderne bruge Hundene at kiøre med, og altsaa ikke kunde begribe, hvortil Grønlænderne brugde saa mange, har han bildet sig ind, at man slagtede dem; og, for at forbedre Historien, har han ladet dem forvare deres Hundekiød baade Vinter og Sommer under Sneen og Iisen. Uhældigviis traf det sig, at Hunde-Eilænder ere lave

og

og meest med Græs begroede, hvorfor der om Sommeren findes lidet eller intet Jis og Snee paa dem. De skyde vel undertiden deres Hunde, dog er det meest brugeligt, at qvæle dem, paa det Blodet ikke skal forderve Skindet. At dette altid har været brugeligt, slutter jeg deraf, at Kemmek, en Hund, er Radix til kemmipok, qvæler. Snoren paa en Fælde heder Kemmiak, og kemmisérpok er at stille Fælder. Skulde Kemmek ogsaa være deres Stammeord, synes det ikke urimeligt at troe, at der i de ældste Tider have været vilde Hunde i Grønland; skiønt jeg maa tilstaae, at det falder mig ubegribeligt, hvorledes de alle i saa vidtløftigt og ubeboeligt Land kunde saa aldeles blive fangede og tæmmede.

§. 7.

Grønlænderne troe, at alle Udlændinge staae i et nøie Svogerskab med deres Hunde. Salig Biskop Egede har dette i hans Natural-Historie; og da jeg har hørt denne Fabel fortælle paa samme Maade, vil jeg her anføre den med Biskopens egne Ord: „En „Grønlandsk Qvinde skal engang have født Mennesker og nogle Hun„dehvalpe. De sidste tog hun og satte dem paa en gammel Skoe, „og skød dem ud paa Søen, og sagde: Farer hen og bliver Kablu„næt af Eder (n). Deraf kommer det, sige de, at Kablunæt leve „stedse paa Søen, og Skibene ere lige saa dannede som grønlandske „Skoe, runde for og bag (o)." Denne Fabel har kostet nogle Grønlændere en banket Trøie af hidsige Europæere, som ikke have kunnet fundet sig i dette Svogerskab. Slig Ubesindighed forvolder, at man sielden faaer denne og andre Fabler at høre, til stor Hinder for

Mis-

(n) Kablunak er et Ord, hvormed en Fremmed, en Udlænding, betegnes af Grønlænderne.

(o) See Hans Egedes Nat. Hist. 19 Kap. S. 117.

Missionen, efterdi Lærerne, ved slige Tings oftere Fortællelse, fik des oftere Leilighed til paa en behagelig Maade at give dem bedre Underretning. Mod de hundske Udlændinge meene nogle Grønlændere at finde en mægtig Beskytter i deres Innupek eller Innuperksoak (p).

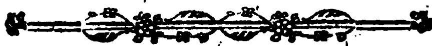
§. 8.

I Anledning af de grønlandske Hunde kan her giøres en Anmærkning, som kan ansees som et Tillæg til Biskop Egedes Efterretning om Grønlændernes Leege, og især deres Boldspil (q). Den bestaaer deri, at allerlængst Nord skal Grønlænderne, efter Beretning, have en Art Boldspil, som skeer baade til Fods og til Vogns (rettere til Slædes). De Bolde, som ved denne Leilighed bruges, ere giorte af et heelt Kobbeskind, som er udstoppet med Hoe, i steden for at de almindelige ere kun en udstoppet Vante, eller noget sligt. Naar de leegende Grønlændere have nu deelt sig i to Partier, kaste de, som sædvanligt, Bolden imellem sig, og ethvert Partie søger at beholde den, saa længe det er muligt, og at føre den saa langt frem, som skee kan, til det Sted, hvortil det modstridende Partie skal drives. Men naar de omsider ere blevne keede af at løbe længer, søger een at kaste sig paa en Slæde og jager i fuld Spring bort med Bolden, da alle de andre ligeledes løbe til Slæderne, og kiøre, det hastigste de kunne, bag efter; nogle, for at faae Bolden, og andre, for at forhindre, at den ikke skal komme fra deres Partie (r).

(p) Om denne skal mældes ved en anden Leilighed.

(q) Hans Egedes Nat. Hist. 15 Kap. 84 S., samt Kobberpladen til Side 92.

(r) Aftegning paa en Slæde med Hunde for, findes i ovennævnte Nat. Historie paa Kobberpladen, som hører til S. 59, hvor en Slæde forestilles med 8 Hunde for; og paa Kobberpladen til S. 46.

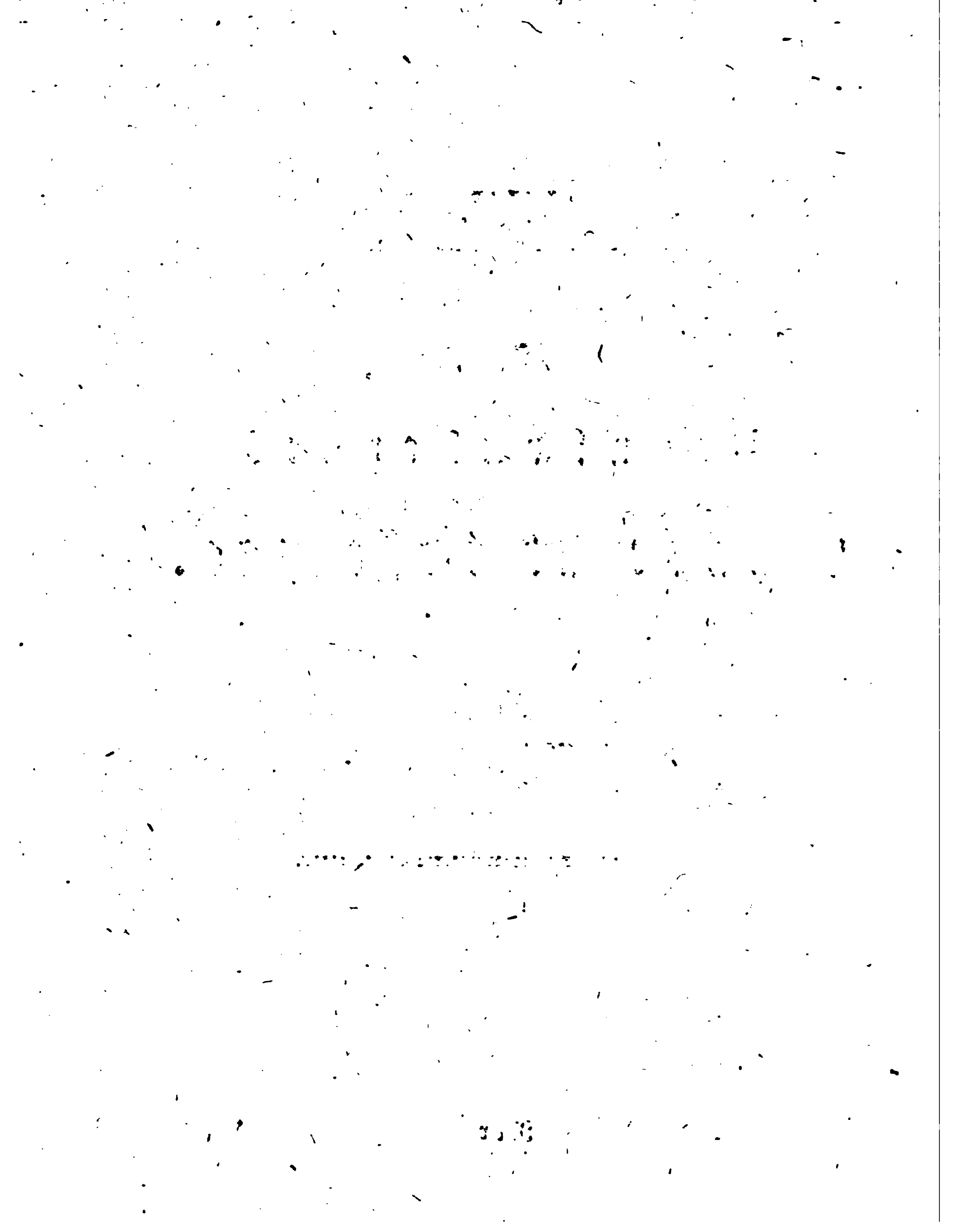

XXI.

XXI.

Om
Grønlændernes Maade at tælle paa.

Af
Henric Christopher Glahn.

§. 1.

Neppe er der noget i det grønlandske Sprog, som forekommer en Ukyndig meere ubegribelig, end Maaden, hvorpaa Grønlænderne tælle; thi at 6 og 2 er syv, 11 og 2 er tolv, 16 og 2 er sytten, er noget, som strider, ikke alene mod Søren Matthiesens og Cramers Regnebøger, men endog mod den sunde Fornuft. Men Sagen bestaaer deri, at man forbinder et andet Begreb, end Grønlænderne, med Attausek, 1, Arbanget, 6, Arkanget, 11, og Arbaseneglit, 16. Veed man kun først at oversætte dem, taber og Regningen al sin Urimelighed, og alt bliver klart og tydeligt.

§. 2.

Da nu dette ikke tilforn fuldkommen er oplyst af Nogen, og det dog alligevel er noget, som er nødvendigt at vide for dem, som skal tiene i Landet, og kan tillige være behageligt; saa vil jeg stræbe at give en kort Underretning om dette og andet, som angaaer Grønlændernes Maade at tælle paa, der vel ikke er urimelig eller unaturlig, men dog alligevel besynderlig og meget vanskelig.

§. 3.

Det er bekiendt, at de fleeste Folkeslag have af de ti Fingres Tal taget Anledning at tælle til 10. Men dette er dog, som Wolff rettelig anmærker, noget vilkaarligt, saasom andre Folk have udvalgt andre Maader. Aristoteles fortæller om et Folk i Thracien, at de talde kun til 4; og maaskee de ældre Chineser ikke have tællet

længere end til 2. Men jeg gaaer dette forbi, og begiver mig til Grønlænderne. Af de fem Fingre, som findes paa hver Haand, ere disse foranledigede at tælle til Fem.

§. 4.

Vel er det sandt, at vor lærde Herr Markus Wøldike paastaaer, at deres Monadici gaae til sex (a). Forstaaer man det grønlandske Sprog, saa indseer man lettelig, hvad der har givet ham Anledning til denne Feiltagelse. Han saae af min Svigerfaders, Herr Professor Egedes, Grammatica, Attausek, arlâk, pingejuak, sissamat, tellimât, Arbanget, oversatte ved 1, 2, 3, 4, 5, 6 (b); og siden saae han, at man begyndte igien paa Arlâk, saa at 2 og 7 havde eet Navn, ligeledes 3 og 8, 4 og 9, 5 og 10; og deraf sluttede han, at Grønlændernes Monadici gik til sex. Det Følgende skal vise, hvor meget han heri har taget feil.

§. 5.

Da jeg maa formode, at den mindste Deel af mine Læsere have lagt sig efter det Grønlandske Sprog, saa vil det være fornødent, at de have noget, hvorpaa de kunne fæste deres Hukommelse. Jeg vil derfor anføre Numeralia cardinalia af den første Orden (c), saa-

(a) See Wøldikes Afhandling om det Grønlandske Sprogs Oprindelse og Ulighed med andre Sprog, som findes i Kiøbenhavnske Selskabs Skrifters 2den Deel, S. 143.

(b) Arbanget oversætter jeg, saavel her, som paa andre flere Steder, for Kortheds Skyld, ved 6; ligesom Arkanger ved 11; Arbaseneglit, 16. Den rette Oversættelse findes §. 5.

(c) Af Egedes Gramm. Grönl. S. 166. sees, at Numeralia cardinalia ere to Slags. Nogle, naar de tælles lige frem, som 1, 2, 3, 4. Andre, naar Tallene lægges til andre Ting, for at betegne hvor mange, t. Ex. 3 Mennesker. Hiine kan kaldes af den første, disse af den anden Orden. Da

jeg

saaledes som de findes i min Svigerfaders Grammatica (d), og tillige føie dertil den Oversættelse, som jeg antager for den retteste. Her ere de:

Attausek	een af det første Fem,	ɔ: 1.
Arlâk	to „ „ „	ɔ: 2.
Pingejuak	tre „ „ „	ɔ: 3.
Sissamat	fire „ „ „	ɔ: 4.
Tellimat	fem „ „ „	ɔ: 5.
Arbanget attausek (e)	een af det 2det Fem,	ɔ: 6.
„ „ arlak	to „ „ „	ɔ: 7.
„ „ pingejuak	tre „ „ „	ɔ: 8.
„ „ sissamat	fire „ „ „	ɔ: 9.
„ „ tellimat	fem „ „ „	ɔ: 10.
Arkanget attausek	een af det 3die Fem,	ɔ: 11.
„ „ arlak	to „ „ „	ɔ: 12.
„ „ pingejuak	tre „ „ „	ɔ: 13.
„ „ sissamat	fire „ „ „	ɔ: 14.
„ „ tellimat	fem „ „ „	ɔ: 15.
Arbaseneglit attausek	een af det 4de Fem,	ɔ: 16.
„ „ arlak	to „ „ „	ɔ: 17.
„ „ pingejuak	tre „ „ „	ɔ: 18.
„ „ sissamat	fire „ „ „	ɔ: 19.
„ „ tellimat	fem „ „ „	ɔ: 20.

jeg nu næsten altid i denne Afhandling anfører Exempler, tagne af de Tal, som høre til den første Orden; saa er dette Aarsagen, hvorfor jeg bruger arlâk, hvor Pøldike har marluk.

(d) Egedes Grammatica, l. c.

(e) Uagtet at attausek findes ikke l. c. lagt til Arbanget, ligeledes ikke heller til de neden for forekommende Arkanget og Arbâseneglit; saa bliver det dog meget

Af dette er klart, hvad oven for §. 3. er erindret, nemlig, at Grønlænderne have lagt Grunden til deres Tal af de fem Fingre, som findes paa den ene Haand, samt, at deres Monadici gaae ikke, som Pøldike meener, til sex, men ikkun til fem.

§. 6.

Efterat de fem Fingre paa den første Haand vare udtalte, have de begyndt et nyt Fem, og det første Tal af ethvert nyt Fem have de givet et nyt Navn, indtil de have faaet een paa det fierde Fem, eller, hvilket er det samme, til de have faaet 16.

§. 7.

I Følge dette maa Arbanget ikke oversættes ved 6, men ved een af det andet Fem, Arbanget arlak heder ikke heller 7, men to af det andet Fem, o. s. fr.; ikke heller bør Arkanget oversættes ved 21, men ved een af det 3die Fem; Arkanget arlak ikke ved 12, men ved to af det 3die Fem, o. s. fr.; ligeledes Arbaseneglit ikke ved 16, men ved een af det fierde Fem, o. s. v. Tager man Sagen paa denne Fod, og giver Oversættelsen saaledes, falder alt det Urimelige og sig selv Modsigende bort, og man reder sig letteligen ud af det Vilderede, som man ellers umueligen kan finde ud af igien. Grønlænderne ere vel ikke slebne, men dog fornuftige, Mennesker, og hos

ofte lagt til af Grønlænderne; og naar dette ikke skeer, bliver det dog underforstaaet. Ligeledes, omendskiønt man meget ofte, naar man tæller lige frem, udelukker det eengang nævnte Fem, saa underforstaaes det dog altid. Bruger man derimod Numeralia cardinalia af den anden Orden, bliver det sielden udelukt, men næsten altid udtrykkelig nævnet, t. Ex. Innuit arbanget pingasut, 8 Mennesker. Blev Arbanget her ikke udtrykkelig nævnet, vidste man ikke andet, end de omtalede Mennesker vare ikkun tre.

hos saadanne kan dog vel aldrig 6 og 2 blive 7, men man hos dem, som hos andre, blive 8. Derimod, naar Arbanget oversættes ved een af det 2det Fem, bliver Arlak vel to, dog ikke i den almindelige Meening, ikke heller i denne, at 2 legges til 6; men derimod i denne: at man nu har to af det 2det Fem. Dette gielder og om de øvrige.

§. 8.

Det er vist nok værd at legge Mærke til, at ligesom Grønlænderne have et nyt Ord til at betegne ethvert nyt Fem med, saa have de endnu et nyt Ord, foruden det §. 5 anførte, hvormed de udtrykke 10, som ender Tallet paa Fingrene; og ligeledes et andet Ord, hvormed de betegne 20, som slutter Tallet baade paa Fingre og Tæer, saa at

10 heder baade Arbanget tellimat · saa og kollit,
20 · · Arbaseneglit tellimat · · ungna.

Hvoraf sees, at ligesom de især have lagt Mærke til de fem Fingre ved deres Tælling, saa have de ogsaa havt de samtlige ti, saavel som ogsaa baade dem og Tæerne, for Øinene; hvilket sees endnu tydeligere af denne Talemaade: Auatej naput, Fingre og Tæer ere optalte; item: Innuk navok, et Menneske er nu til Ende talt.

§. 9.

Med det samme, Grønlænderne nævne et Tal, opløfte de gemeenligen lige saa mange Fingre, som det nævnte Tal indeholder Eenheder, saa at de ikke alleene tale for Ørene, men og for Øinene (f). Tælle de lige frem, pleie de gemeenligen, med det samme de nævne een,

(f) Ligeledes ved alle andre Leiligheder bruge de mangfoldige vel passende og naturlige Gebærder, for at giøre sig desto tydeligere.

een, at opløfte den lille Finger paa venstre Haand —
to , , den 2den , , , , , ,
tre , , den 3die , , , , , ,
fire , , den 4de , , , , , ,
fem, , , Tommelfingeren , , , , ,

Vil de tælle videre, legge de, ved at nævne
sex, den høire Haands lille Finger paa den venst. Haands Tom̃elfinger
syv , , anden , , , ,
otte , , tredie , , , ,
ni , , fierde , , , ,
ti, den høire Haands Tommelfinger paa den venstres lille Finger.

Derefter begyndes paa Tæerne. Dette seer man jevnligen paa Fruentimmerne, naar de med deres bare Fødder sidde paa deres Brixer (g). Men siden Mandkiønnet ikke altid har sine Tæer saaledes ved Haanden, saa er dette den sædvanligste Maade, at de med Hænderne ligesom stryge de 10 talte Tal ned paa Fødderne, og begynde nu, ved at nævne elleve, ligesom før, da de nævnede een, og saaledes vedblive til tive, da det heder: naput, eller arvatej naput, eller Innuk navok, hvilket alt kommer ud paa eet, og vil sige: Fingre og Tæer ere nu talte; eller: der ere ikke fleere Fingre og Tæer, som kan tælles.

Fortsætte de Tællingen videre, heder det:
unigamik attausek, een efter at de forrige ere 20. ɔ: 21.
, , arlak , to , , , , , , ɔ: 22.
, , pingejuak, tre , , , , , ɔ: 23.
Og saaledes vedblive de til 40, da de have to Mennesker fulde, eller to Menneskers Fingre og Tæer optalte.

Tæl-

(g) De Grønlandske Fruentimmer sidde næsten altid nøgne i deres Huuse og Telte, undtagen et Par korte Underbuxer.

Tællingen fortsættes derpaa saaledes: Innuk marluk nagamik, attausek, efter at to Mennesker ere udtalte, een ɔ: 41, o. s. fr. Herved er dog at mærke, at neppe nogen Grønlænder tæller saa langt i eet vek. Der findes endog mange, som neppe kunne tælle til 20; og naar Summen overstiger dette Tal, er den gemeenligen utallig. Hænder det sig, at en Grønlænder har mange Snese at tælle, t. Ex. Barder, saa legge de gemeenligen een Snees i hver Hob, og siden giøre Overregning, hvor mange Snese de have.

§. 10.

Af alt dette sees, at omendskiønt Grønlændernes Maade at tælle paa, er ikke unaturlig eller urimelig, saa er den dog alt for vidtløftig, besværlig og utilstrækkelig, ja aldeles ubrugbar i nogen betydelig Regning. De have intet Navn paa Hundrede, intet paa Tusende, intet paa Titusende; saa meget mindre paa Millioner og de Tal, som gaae høiere. Skal de derfor nogensinde lære at regne, maae de nødvendigen laane Tallenes Navne af et fremmed Folk, og allerhelst af os, da vort Sprog dog allerede har givet dem saa mange nye Ord.

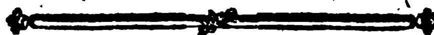
§. 11.

Omendskiønt jeg i denne Afhandling ikke har havt anden Hensigt, end at vise Grønlændernes Maade at tælle paa, og altsaa ikke befattet mig med Tallene, uden for saavidt de have været nødvendige til mit Øiemærke, saa vil jeg dog tilsidst giøre en almindelig Anmærkning, som bestaaer deri:

α) At Numeralia cardinalia af den første Orden ere ubøielige.

β) De af den anden Orden derimod kunne ikke aleene boies i Henseende til Casus, men og i Henseende til Numeros, saasom Ajeksautik attausik, een Gaffel, hvor een er Num. dual., fordi en Gaffel er i det Grønlandske dual.

γ) Numeralia ordinalia kunne betragtes som, ja ere virkelige, Substantiva; thi de tage ikke aleene imod Suffixa, men styre endog Genitivum. t. Ex. Siurliub Ajpa, den 2den, Gr. den Førstes Næste, ell. den Næste efter den Første, eller endnu nøiere efter det Grønlandske: den Førstes, dens Næste.

XXII.

Forslag
til en almindeligere og kortere Maade
at forfatte og prøve
Fornuftslutninger.

Af

Fr. Chr. Holb. Arentz.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

§. 1.

Blant alle Videnskaber er Fornuftlæren unægtelig een af de allervigtigste, og fortiener ei alene at dyrkes lige ved alle de andre, men burde endog i Henseende til Tiden og Ordenen gaae for de andre, saafremt man ikke vil begaae et Hysteron proteron, og sætte sig i Fare for, at man i det Arbeide, som opoffres de andre Videnskaber, tildeels kan tage feil, tildeels skaffe mindre Nytte, end man ellers kunde, da man veed, at Fornuftlæren just er den, som skal vise os, hvorledes vi skulle sætte os i Sikkerhed for Vildfarelser, og hvorledes man paa letteste Maade kan gaae frem i at udfinde Sandhed. Denne saa ypperlige Videnskab har derfor været yndet og dyrket tilligemed de andre fra de ældste Tider, dog alt efter Tidernes Smag og Tænkemaade; saa at de seenere Philosophi i denne, som i andre Deele af Philosophien, have ikke uden Aarsag fundet fornøden at udrense det Overflødige, oplyse det Utydelige, forbedre det Manglende, og overalt at giøre Videnskaberne meere nyttige og brugbare til deres Øiemerkes Erholdelse.

§. 2.

I Fornuftlæren selv er dette eet af de betydeligste Stykker: hvorledes man rettelig skal forfatte og prøve Fornuftslutninger eller de saa kaldede Syllogismer. Men just herudi synes mig, at endog de nyere Philosophi selv have brugt en langt større Vidtløftighed, end fornøden giordes, ved at vige fra det Simple, det Fattelige, og den allerførste Grund, som Fornuften selv ligesom synes at frembyde.

Det er ikke min Tanke, at legge nogen ganske ny almindelig Grund til Fornuftslutningers Forsatning og Prøve, saadan som aldrig af nogen anden forhen skulle være paatænkt. Nei, Sagens Beskaffenhed er her just saadan, at den ikke tillader at udfinde nogen ny Grund; meget meere holder jeg for, at alle Fornuftslutninger hverken kan eller bør have meere end een første Hovedgrund, hvoraf alle Regler burde kunne udledes, og denne kunde jo ikke være Philosophi ubekiendt; men efter mine Tanker er det en Feil, at man for lidet har seet paa den første Hovedgrund, og derimod giort Videnskaben vidtløftigere og vanskeligere, og Reglerne mangfoldigere, ja i visse Tilfælde ikke ganske paalidelige, ved at opholde sig fornemmelig ved besynderlige, indskrænkede og for Fornuften selv meere indviklede Grunde. Jeg haaber altsaa, at et Forsøg til Forbedring i dette Stykke ikke skal være overflødig eller unyttig; overladende Andre at kiønne, hvorvidt jeg herudi har været lykkelig eller ikke.

§. 3.

Det skeer egentlig paa tvende Maader, at den menneskelige Forstand anseer en Sandhed for at være en Sandhed, eller kan begribe, at et Prædicat i en Proposition virkelig tilkommer et Subject, nemlig enten saaledes, at der ingen anden meer bekiendt Grund behøves, hvoraf der skulle sluttes, at Prædicatet tilkommer Subjectet, men Propositionen aleene ved sig selv begribes at være vis, eller og at der er noget andet, som giør den vis og skaffer den Bifald. Til det første Slags regner man alle Axiomata og saadanne Sætninger, som man uden videre Grund eller Beviis nødvendig giver sit Bifald, saasnart som de høres og forstaaes. Til det andet Slags høre saadanne, som af andre Grunde tydeligere og fuldkomnere indsees; denne Grund, saavidt som den er den nærmeste

og umiddelbare, ligger enten i et Begreb, som meere tydelig indsees at staae i et vist Forhold saavel til Subjectet som Prædicatet, og hvoraf altsaa sluttes, at det antagne Subject og Prædicat staaer i et vist Forhold til hinanden indbyrdes; eller Grunden ligger i noget andet. Det første Tilfælde er det, vi her alene vil see paa, som det, der allerede indbefatter en Fornuftslutning (Ratiocinium), som just bestaaer deri, at man af 2de Begrebers Overeensstemmelse med een og den samme tredie, slutter, at de stemme overeens indbyrdes; thi i det andet Tilfælde behøves egentlig ingen Fornuftslutning, saasom hvad man veed af en blot umiddelbar Erfaring eller af en andens Vidnesbyrd, uden videre Slutning.

§. 4.

Betragte vi nu videre de Maader, paa hvilke man af 2de Ideers eller Begrebers Overeensstemmelse med een og den samme slutter til deres Overeensstemmelse indbyrdes, da ere disse adskillige. For Exempel: Naar A skal bevises at være C, og det formedelst den Relation eller Forhold, som begge staae i til B, da kan saadan Relation udbringes, snart ved at prædicere A om B, og B om C, eller B om A, og C om B, snart at prædicere B baade om A og C, eller baade A og C om B, hvoraf reiser sig, som bekiendt er, de fire forskiellige Figurer i Fornuftslutninger. Den rigtige Slutningsmaade, som ligger i alle disse, falder vel ikke lige hastig i Øinene, men Slutningen kan ikke desto mindre blive rigtig i dem alle.

§. 5.

For at kunne slutte rigtig i enhver af disse saa kaldte Figurer, have en Deel Logici forestillet sig en almindelig Grund (Fundamentum Syllogismorum universale), hvoraf saavel de almindelige som de i enhver Figur besynderlige Regler skulle kunne udleedes; andre have

der-

derimod ikke villet sætte nogen almindelig Grund for dem alle tillige, men have hellere villet forestille sig en besynderlig Grund for enhver især. Uden at bebreide de sidste nogen Vildfarelse, forekommer det mig dog alle Tider, at hvor fleere Sandheder af en fælles almindelig Grund kunne udledes, da giør man best, at man i Sandhedernes vidére Udførelse fra først af holder sig til samme, og ikke forbigaaer en aabenbare Fordeel, som det med Rette kan ansees at være; thi har man en almindelig Grund at bygge paa, saa behøver man fornemmelig at fæste sin Agtpaagivenhed paa denne, for derved desto lettere at erindre sig de meere besynderlige Grunde, som de, der hænge af den første, og af den lettelig udledes; tvertimod, naar man forestiller sig mange og forskiellige Grunde, uden at see paa deres indbyrdes Sammenhæng, da betynges Hukommelsen med saa mange forskiellige Ting, som lettere kunne undgaae Eens Agtpaagivenhed. End videre: Ved at angive en almindelig Grund, hvor den kan haves, er man mindre udsat for den Fare, at tage feil; thi fæster man aleene Øie paa en besynderlig Grund, som dog er en almindeligere subordineret, kan det meget let hænde, at man enten udstrækker dens Anvendelse for meget eller for lidet, efter som dens egen Rigtighed just af den almindelige Grund skulle kiendes, og dens rette Brug ligeledes deraf bestemmes. Det synes altsaa at være en Fordeel, som man ikke maatte forsømme at betiene sig af, foruden at det giver et større Lys i Sandhedernes Sammenhæng, forestiller dem i en zirligere Orden, ja undertiden meget forkorter Reglerne og deres Beviser. Det kommer kun an paa, at saadan almindelig Grund er forhaanden og kan udfindes.

§. 6.

Hvad Fornuftslutninger i Besynderlighed angaaer, da kan man ikke tvivle paa, at disse jo alle, i Henseende til deres Forfatning og

Paa-

Paalidelighed, have en fælles Grund; som og af det Følgende i denne Afhandling tydelig skal indsees. Den menneskelige Forstand har her egentlig ikke uden een eeneste Sag at holde sig til; og uagtet Fornuftslutningerne i adskillige Former kan fremsættes, saa begriber dog Fornuften, at samme ere paalidelige og rigtige, just fordi de stemme overeens med den almindelige Grund. Vi have allerede i den 3die § sagt, hvorledes Fornuften gaaer frem i dette Stykke. Den finder nemlig, at tvende Ideer, hvis Overeenstemmelse den af dem selv ikke fuldkommen indsaae, stemme overeens med een og den samme, og slutter derfor, at de stemme overeens mellem sig selv indbyrdes; eller, at vi skal udtrykke det med Forbindelses-Ordet (Copula), giør den sig denne almindelige Grundsætning: saa vidt som tvende Ideer (A og C) ere det samme med en tredie (B), saa vidt ere de og det samme indbyrdes. Dette er just det, Fornuften vil være sikker paa og sætter forud, hvor den skal slutte; og at denne Slutningsmaade i sig selv er rigtig, indseer den strax, da den umiddelbar flyder af Principio identitatis og Principio contradictionis, og er det første, man maa falde paa. Sætter man, at de vare saa fuldkommen det samme, at A var B, og B igien kunde siges at være A, saa at de kunde substitueres for hinanden, og ligeledes B og C, vilde dette blive en Grund til reciproqve Fornuftslutninger; ved hvilke jeg forstaaer saadanne, hvor Conclusionen slethen kan omvendes, og man lige saavel kan prædicere Subjectet om Prædicatet, som dette om hiint, nemlig hvor man kunde sige: A var C, og C var A.

§ 7.

Men da det i de allerfleeste Tilfælde indtreffer, at en Idee kan prædiceres om en anden, uden derfor at være reciproqve med samme, eller at Propositionen skulle kunne omvendes; man heller ikke i

Fornuftslutninger almindelig søger at udbringe meere paa een Gang, end dette, at et vist Prædicat kan tilkomme et vist Subject, uden derved just at vente, at Subjectet i Conclusionen ogsaa skulle kunne prædiceres om Prædicatet: saa behøves just ikke i Fornuftslutninger, at Terminus medius skal være reciproqve med Terminus major og minor (a). Thi sæt, at Conclusionen er denne:

A er C;

da maa gierne C have en vidtløftigere Udstrækning, end A, naar kun alt hvad, som er A, tillige er C. Men paa det at Fornuften kan begribe, at dette har sin Rigtighed ved Hielp af en mellemkommende Idee, nemlig B, maa den indsee, at den heele A, saadan som den haves i Conclusionen, ligger i B, og at just denne selv samme B ligger i C, omendskiønt C havde en videre Udstrækning; thi da følger, at i det mindste en Deel af disse Ideer er reciproqve med A.

For at indsee denne Sag endnu tydeligere, saa lad os forestille os, at Terminus medius har saa stor Udstrækning, at den indbefatter A og m; hvilket vi ville udtrykke saaledes: $B = A + m$; og at C har samme eller endnu en større Udstrækning, saa den bliver $= A + m + n$: saa finder man den selv samme A i dem alle tre, og kan sige, at den maa kunne prædiceres om sig selv, og at den sikkert indbefattes i C, saasom C er $= A + m + n$, eller i det mindste $= A$. Ja endog,

(a) Jeg betiener mig her af de sædvanlige Konstord, som i Philosophien ere brugelige, og anseer dem som forud bekiendte for Læseren; ikke heller tager jeg mig den Frihed, at danne Konstord i det Danske Sprog, som noget, der giør Stiilen ofte skurrende og uforstaaelig, eller i det mindste standser Læseren, i det han nødes til at eftersee den i en Anmærkning hosføiede Forklaring. Desuden have saadanne af een eller anden opfundne Ord liden Autoritet, naar de ikke ved fælles Overlæggelse af et heelt Selskab ere dannede og bekiendtgiorte; hvilket var at ønske, maatte skee.

endog, om Terminus minor i Propositio minor havde en større Udstrækning, end Subjectum conclusionis, kunde Conclusionen endnu blive rigtig, saa længe man var sikker paa, at A, som Subject i Conclusionen, laae i den meere udstrakte Terminus minor, som forekommer i Præmisserne.

§. 8.

Hvad B angaaer, som den, der forekommer tvende Gange i Præmisserne, da see vi, at det i sig selv var nok, at dens Udstrækning overalt var saa stor som A, og følgelig synes ikke at komme an paa, enten den i Propositio major havde større Udstrækning, end i minor, eller tvertimod. Ikke desto mindre, da Fornuften slutter saaledes: A er B, men B er C, derfor er A ogsaa C; eller, at vi skal sætte den saa kaldede Propositio major først:

C kan prædiceres om B,
men B kan prædiceres om A,
altsaa kan C prædiceres om A;

saa bør dog deres indbyrdes Forhold i Henseende til Udstrækningen være saadan, at man altid kan være vis paa, at det er den samme B, om hvilken C forstaaes at være prædiceret paa det ene Sted, og som selv prædiceres om A paa det andet Sted; thi ellers var det uvist, om A og C vare det samme med en tredie Idee, som de bør være efter den almindelige Grund (§. 6). Denne samme almindelige Grund bliver altsaa Grunden til alle Fornuftslutninger, endog de, som ikke ere reciproqve. Forskiellen bestaaer aleene deri, at det her kan være nok, at aleene en Deel af C og B er reciproqve med A, naar kun A rigtig indeholdes i dem alle, omendskiønt man i Ovenanførte ikke kunde gaae tilbage og sige: alt, som var C, var B; og alt, som var B, var A. Aldrig kan C prædiceres om A, uden fordi den indeholder

holder noget, hvilket tilligemed A er det selv samme som noget, der ligger i B; ja af alt, hvad der kunde forstaaes ved C, tør dog intet meere ansees som Prædicat til A, end just det, der tilligemed A finder sin Identitet i B. (b) (c).

§. 9.

(b) f. Ex. Alle Mennesker ere dødelige.
Cajus er Menneske,
altsaa er Cajus dødelig.

Dødelige ere mangfoldige; men iblant alle disse er ingen at ansee som Prædicat for Cajus, uden den, som er det selv samme Menneske, som Cajus er. Derfor, en Syllogismus maa have hvad Form, den vil, naar man kun af dens Indretning kan udfinde dette, at tvende Ting ere den samme med en tredie, for saavidt er man sikker, at disse ere det samme indbyrdes, og ei videre; ligesom Cajus i det Anførte aldeles ikke forstaaes at være alt, hvad der er dødeligt. Hvor man derimod ikke af Indretningen kan udfinde saadan Identitet, der tør man heller ikke lide paa Fornuftslutningens Rigtighed.

(c) Der fattes ikke paa dem, der jo have forestillet sig en almindelig Grund til Fornuftslutningers paalidelige Forfatning; men deels synes de ikke at haveført sig et saadant almindeligt Principium til Nytte, saadan, som de kunde have giort til Sandhedernes nøiagtigere og lettere Udførelse; tildeels synes mig, at de ikke have udtrykket samme saa fattelig og saa simpel, som den menneskelige Forstand fra først af tænker; og undertiden kan de antagne Grunde behøve endnu en nøiere Forklaring, uden hvilken de ikke kunne ansees som tilstrækkelige; hvorover jeg heller ikke har betient mig af deres Udtryk. Der ere især tvende saadanne almindelige Grunde, som Logici have antaget; nemlig først Wolfianernes bekiendte Fundamentum Syllogismorum, det saa kaldede Dictum de omni et dictum de nullo. Dette bliver af en Deel forkastet, som utilstrækkeligt. Hvis Meeningen deraf er, som den almindelig angives, nemlig: at hvad der enten bekræftes eller nægtes om et Superius, det kan og bekræftes eller nægtes om et hvert Inferius, som henhører under samme Superiori; da bliver det ikke et fuldkommen almindeligt Principium; thi der gives mangfoldige Tilfælde, hvori man just ikke slutter fra Genera eller Species til Inferiora. Hvis man derimod forstaaer den anførte Grundsætning saaledes: Alt hvad, som bekræftes eller nægtes om et Subject, uden derfra at kunne undrage noget af samme Navn (lad være det endog ikkun var det eeneste af det Slags), det samme kan og bekræftes eller

nægtes

§. 9.

Af den anførte almindelige Grund lader sig udleede alt hvad, som behøves til Fornuftsluttningers rigtige Sammensættelse og Prøve,

nægtes om den Ting, der siges at være den samme som det første Subject; da kan man gierne forestille sig ligesom en almindelig Proposition lagt til Grund, saasom i følgende Exempel:

Det uendelige Væsen er evigt.
Gud er et uendeligt Væsen;
altsaa er Gud evig.

Her forstaaes i sig selv Propositio major saaledes: Ethvert Væsen, som kunde kaldes uendeligt, fører dette med sig, at maatte være evigt; man behøver derved ikke at tænke paa, at det uendelige Væsen i sig selv nødvendig er ikkun eet eeneste. Et andet Exempel, som Dariés anfører imod bemeldte Principium, (via ad verit. §. 271, Schol. 2.) kunde heller ikke tilintetgiøre samme, saa længe det forstaaes saadan, som jeg her har forklaret det, nemlig:

6 er mindre end 8,
3 er mindre end 6,
altsaa er 3 mindre end 8;

thi naar vi betragte denne Syllogismus, da maa den vist forstaaes paa følgende Maade:

Prop. maj. Enhver Størrelse, som er mindre end 6, den er og mindre end 8.
Prop. min. Men 3 er en Størrelse, som er mindre end 6.
Conclus. Altsaa er 3 mindre end 8.

Thi forstaaer man den ikke saaledes, blive der uden Tvivl fire Termini i Syllogismen; da man i Propos. major faaer en Størrelse saa stor som 6; og Prædicatet i Conclusionen, som skulle være samme Terminus, bliver en Størrelse, mindre end 6. En Deel har og villet beskylde det Wolfiske Principium for at være particulaire, saa det ikke skulde kunne passe sig til alle Syllogismer eller til alle Figuræ Syllogismorum. Hvad dette angaaer, da maae man vel tilstaae, at det ikke just ligefrem og umiddelbar kan anvendes paa alle Sluttninger i enhver Figur, uagtet det derfor ikke med Billighed indskrænkes til den første Figur; thi hvor Beskaffenheden er saadan, at Terminus medius i Propositio major forstaaes almindelig, der kan det let anvendes; men hvor dette ikke er, der kan vel bemeldte Principium og anvendes, dog saaledes, at man udbringer

 en

ve, saavidt som deres rette Form angaaer. Man behøver heller ikke at opholde sig med nogen Forskiellighed af Figurer; thi de Regler, som af Ovenanførte udflyde, ere ei aleene faa og almindelige for alle de saa kaldede Figurer, men endog lette i deres Anvendelse, ja udvide og rette de ellers sædvanlige Regler. Vi ville altsaa tage Fornuftslutningernes Indretning under nøiere Overveielse, for at undersøge, hvorledes

en Proposition eller Conclusion, som er den omvendte af den, man vilde udbringe, hvilken siden per conversionem omdannes; og saaledes har dog Dictum de omni eller de nullo været den første Grund til Sikkerheden af den Conclusion, man ville udbringe. Men uagtet dette, finder jeg det dog beqvemmere, at man betiener sig af den simple Tænkemaade, som jeg har lagt til Grund.

Et andet Fundamentum Syllogismorum, som af de nyere Philosophi har været antaget (Daries via ad verit. §. 270), lyder saaledes: „Duo, qvæ „cum eodem tertio sunt in Combinatione, ea qvoqve ratione, qva cum „tertio in Combinatione sunt, inter se combinari possunt.“ Uagtet det ikke kan nægtes, at jo dette Principium ogsaa gierne kunde antages som Fundamentum Syllogismorum, saa har jeg dog ved Overveielse syntes at burde foretrække den Sætning, som i §. 6 er anført, som nøiagtigere og beqvemmere; thi enhver Sandhed, som skal bevises, er en Proposition, bestaaende af Subject og Prædicat med Copula. Naar saa er, da bestaae alle de Combinationer, hvoraf Sandheder paa en syllogistisk Maade skulle udledes, just deri, at een Ting prædiceres om en anden. Den nærmeste Grund til Syllogismer synes mig altsaa bør indeholde en almindelig, men derhos den nærmeste Theorie, hvorledes tvende Ideer kunne prædiceres om hinanden formedelst en mellemkommende tredie Idee. Det kommer mig for, som det af den berømmelige Daries anbragte Fundamentum Syllogismorum er meere metaphysisk end logisk, og kunde ansees som en almindelig metaphysisk Grund, saavel til det af mig antagne logiske Principium, som til andre Sandheder, da der kan være mangfoldige Maader, paa hvilke tvende Ting kunne blive combinerede med en tredie, uden at just deri laae nogen Grund til, at den ene kunde prædiceres om den anden. Efter mine Tanker skulde det saa kaldede Principium identitatis være beqvemmere at lægge til Grund for Fornuftslutningers Forfatning, end Principium combinationis; ja Principium contradictionis, som er Grund til dem begge, kunde da og gierne antages som Fundamentum Syllogismorum.

ledes enhver Terminus, som forekommer, bør være beskaffen, i Følge den fastsatte Grundregel, og det i Henseende til Terminorum Qvantiteter og øvrige Bestemmelser. Hertil antage vi følgende Sætninger, som forud bekiendte: 1) At en Terminus, hvortil føies Almindeligheds Tegn (Signum universalitatis), eller som i det mindste saaledes forstaaes, har større Udstrækning og forstaaes om fleere, end et Ord, som kun forstaaes om nogle faa eller om en enkelt Ting. 2) At et Superius har større Udstrækning, end sammes Inferiora, og forstaaes om fleere. 3) At en Terminus, hvis Qvantitet fastsættes som universalis, har en større Bestemmelse og siger noget meere end den, hvis Qvantitet er particularis eller ikke fastsat; og følgelig, ifald et saadant Ord er Prædicat, da prædiceres om Subjecto noget meere, end om det ei var forstaaet universaliter. 4) Et Inferius er meere bestemt end et Superius, og følgelig, betragtet som Prædicat, tillægger Subjectet noget meere, end det dertil hørende Superius. 5) Hvor det heele Superius er, der ere alle dets Inferiora. 6) Naar en nægtende Partikel lægges til et Superius eller et Inferius, saa at de blive forandrede til Terminos infinitos, og Propositionen derved nu betragtes som bekræftende, bliver det, som forhen var superius, til inferius, og det, som forhen var meest bestemt, bliver nu mindre bestemt og tvertimod; thi et Inferius med en nægtende Partikel indbefatter ei aleene hvad der er stridigt mod Genus, men endog de modsatte Species.

§. 10.

Heraf, saavelsom af det Foregaaende, sluttes lettelig, hvordan enhver Terminus i en ordentlig Fornuftslutning bør være beskaffen.

I. Terminus minor i Conclusionen *maa* ikke indeholde noget andet, end den enten umiddelbar indeholder i Propositio minor, eller middelbar i Propositio major. Ter-

Terminus minor, saadan som den forefindes i Conclusionen, er just den, hvorom noget skal bevises, eller den, der skal være det samme som C (Terminus major) eller en Deel deraf, fordi forhen er sagt, at de begge ere det samme som en tredie. Dette kunde ikke have Sted, ifald den indeholdt noget andet i Conclusionen, end den umiddelbar indeholder i Propositio minor, eller middelbar i Propositio major; thi her træder Terminus medius selv i minoris Sted, for at forenes med Terminus major; hvis altsaa Terminus medius lider nogen Indskrænkning, som ikke var i Propos. minor, maa nødvendig Terminus minor selv derefter indrettes og indskrænkes i Conclusionen.

Følger:

1) Terminus minor i Conclusionen eller dens Subject maa ikke være en ganske anden, end samme Terminus minor i Propos. minor.

2) Den maa ikke faae noget nyt Tillæg i Conclusionen.

3) Den maa ikke tages meer almindelig i Conclusionen, end i minor.

4) Det kan taales, at den i Propositio minor er et Superius af Subjectet i Conclusionen, naar ikkun bemeldte Superius i Prop. minor er taget universaliter; thi hvor det heele Genus med alle sine Inferiora er, der er og ethvert Inferius; altsaa tør man ikke frygte, at jo Conclusionens Subject er sammenlignet med den tredie Terminus.

5) Det kan og taales, at den Terminus, som forestiller Subject i Conclusionen, er et Superius af den, der er Terminus minor i Præmissen, naar samme Superius i Conclusionen kun tages particulariter; thi hvor man har et Inferius, der har man dog altid en Deel af Superius. (d)

6) Hvis

(d) Jeg tilstaaer, man synes at gaae sikkrere ved at nøiagtig beholde selv samme Terminos i Conclusionen, som i Præmisserne, og ikke betiene sig af denne korte Vei,

6) Hvis Terminus medius i Propositio major forstaaes particulariter, maa Subjectum conclusionis og tages particulariter.

7) Hvis Terminus medius i Propositio major er et Inferius af samme i minor, maa man endog af denne Grund ikke forstaae Subjectet i Conclusionen anderledes end particulariter. (e)

II. Terminus medius maa være saadan beskaffen, at man kan være vis paa, at man har den samme i begge Præmisserne. (§. 8.)

Følger:

1) Skal dette sluttes af Qvantiteten, maa den i det mindste paa eet Sted være forstaaet universaliter; thi sæt, at den paa begge Steder er particularis, er det uvist, om det er de samme, der tales om; tvertimod, om den ene er particularis, naar den anden dog er universalis, er man altid vis paa, at de nogle, som omtales paa det ene Sted, dog alletider ere indsluttede under de alle, som nævnes paa det andet Sted.

2) Dette

Vei, men heller anvende en Slutning meere. Imidlertid betiener man sig dog ofte deraf, og burde her ikke være umældet, da det viser, hvor udstrakt Brugen er af Fornuftslutningernes første Grund, og at man alt for meget i dette Stykke har indskrænket Reglerne.

(e) Saasom: De Mennesker, som fødes paa en vis Deel af Jorden, ere sorte;
Men alle Mennesker, som fødes over den heele Jord, ere Adams Efterkommere:
Altsaa ere nogle Adams Efterkommere sorte.

Her bør Conclusionen ikke ansees som at blive particularis, fordi Terminus minor er Prædicat i en bekræftende Proposition, nemlig i Propos. minor; thi den er i sig selv idea reciproca med sammes Subject; men meget meere, fordi Terminus medius har i Propos. major en mindre Udstrækning, end i Propos. minor.

2) Dette hindrer dog ikke, at jo Terminus medius paa begge Steder kan være particularis, ja en enkelt Ting, naar man udtrykkelig kan angive, at den er den selv samme paa begge Steder.

3) Den ene maa gierne være et Inferius, og den anden Superius, naar denne kun indbefatter samme Inferius og forstaaes universaliter.

4) Men alle andre Ting, der ere forskiellige, og ikke indbefatte hinanden, maatte ikke taales; thi man havde da ikke et tredie, hvori A og C kom overeens.

III. Terminus major maa i Conclusionen ikke være meere bestemt, end den er i Propositio major.

Hvis den skulle være meere bestemt, da havde den noget, som ikke sikkert fandtes i Termino medio, og følgelig vare de tvende Extrema A og B ikke det samme indbyrdes, fordi det var uvist, om de vare det samme med en tredie, og A fik derved et Prædicat, hvortil man ingen Grund havde i det Foregaaende.

Følger:

1) Prædicatet i Conclusionen maa ikke være saa forskielligt fra Terminus major i Propositio major, at de i det mindste ikke skulle indbefatte hinanden, eller at den i Conclusionen skulle indeholde nogen Bestemmelse, som ikke fandtes i Præmissen.

2) Hvis den er forstaaet particulariter eller af en ubestemt Qvantitet i Præmissen, maa den ikke blive forstaaet universaliter i Conclusionen (§. 9.); thi derved vilde man tillegge Subjectet i Conclusionen meere, end man havde Grund til.

3) Da man alletider tør prædicere et Superius particulariter, hvor man kan prædicere Inferius, saasom det første har færre, men

dog

dog de samme Bestemmelser, som det sidste, saa maa Prædicatum i Conclusionen gierne være et Superius af Terminus major i Præmissen, naar samme Prædicat i Conclusionen kun ikke forstaaes universaliter; thi ellers var der strax noget, hvortil man ikke havde tilstrækkelig Grund i den foregaaende Identitet.

4) Derimod maa Prædicatum i Conclusionen ikke være et Inferius, naar Terminus major i Præmissen var et Superius, med mindre Propositionerne vare benægtende, da man altid kan slutte fra at nægte Superius til at nægte Inferius; men denne Undtagelse bliver os unøden, da vi i det Følgende have udført en Plan, hvor vi i Fornuftslutningers Forfatning ansee alle Propositioner som bekræftende. (f)

§. 11.

Det maatte nu lettelig falde nogen ind, at det, som hidindtil er sagt, kan have sin Rigtighed og rette Anvendelse, saa længe saavel Præmisserne som Conclusionen ere bekræftende; men at den antagne almindelige Grund ikke kan anvendes, saasnart nogen af dem er nægtende. Men vi skal see, at den endog da er brugbar, og at man kan være tient med et mindre Antal Regler, naar man kun udleeder dem af den rette almindelige Grund. Sagen kommer dere paa an, at man ikke bruger nogen egentlig saa kaldet nægtende Proposition, men anseer enhver Proposition som bekræftende. Vi maae altsaa her vise, hvad som ellers af Logici pleier at anmærkes,

 hvor-

(f) Aarsagen, hvorfor man altid kan nægte et Inferius der, hvor man har nægtet det heele Superius, er, fordi man kan ansee Propositionerne som bekræftende, hvis Prædicat bestaaer af en Idee med tilføiet nægtende Partikel; og da omskiftes just de Egenskaber at være superius og inferius, saavelsom at være meer eller mindre bestemte. Altsaa tillegger man Subjectet færre Bestemmelser ved at nægte Inferius, end ved at nægte Superius (§. 9).

hvorledes enhver Proposition, som er nægtende, dog ved en ringe Forandring kan ansees som bekræftende; og, naar dette er skeet, kan ogsaa her altid anvendes den samme Grundsætning, som forhen.

§. 12.

Logici kalde egentlig det en nægtende Proposition, hvor Prædicatet fratages Subjectet, eller siges, ikke at tilkomme samme. Dette skeer ved en nægtende Partikel, saasom ikke, (hvilket Ord vi herefter ville udtrykke med det Bogstav N), hvilken i en nægtende Proposition saaledes anbringes, at den har sin Indflydelse paa Forbindelses-Ordet eller det saa kaldede Copula: er, (hvilket vi herefter vil betegne med det Bogstav e). Hvis man derimod lader den nægtende Partikel anrøre og forbindes med Subjectet eller Prædicatet, pleier man kalde det Propositio infinita; hvilket Slags vi i det Følgende ville kalde Propositioner af nægtende Extremer (Propositio Extremi negativi). Saaledes er

A N. e B en Proposition, som er nægtende.

N = A e B en Proposition af nægtende Subject.

A e N = B en Proposition af nægtende Prædicat.

Man seer lettelig, at i de tvende sidste virkelig en Idee prædiceres om en anden, lad være, at Ideerne selv ere benægtende; derfor kan og Propositionerne i Henseende til deres Form ansees som bekræftende; hvilket synes at have nogen Lighed med det, som man undertiden for Beqvemmeligheds Skyld gior i Regnekonsten, nemlig at man tracterer en negative Størrelse saadan, som om den virkelig var affirmative, aleene ved at give den Form og Tegn som en bekræftende. For Ex.: $-a$ er negative; men $+(-a)$, eller $+ a x - 1$, eller $\frac{+a}{-1}$ gielde det samme, uagtet disse have Form eller Tegn som bekræftende Størrelser. Det vil ellers her fornemmelig komme an

paa,

paa, om og hvorvidt de tre anførte Propositioner kunne sættes den ene i steden for den anden.

§. 13.

Her bliver det fornødent, allerførst at anføre kortelig, hvad Betydning et Ord faaer, naar man saaledes forandrer det ved at tillægge en nægtende Partikel. For Ex. Jeg veed, hvad Idee der forbindes med A; her sporges: Hvad betyder N = A? Det kan ikke nægtes, at N = A ved første Anseende forestiller sig for Tankerne som blot negative Oppositum til A, saa at N = A ikkun slethen nægtede A. Derimod, saasnart man betragter N = A enten som Subject eller Prædicat i en Proposition, da skal man neppe kunne tænke den som blot benægtende; thi der supponeres altid i det mindste nogen af de modsatte Ting at have Sted, med mindre man ligesom tvinger sig til at abstrahere fra alt Bekræftende; hvilket og gierne kan skee, især naar det er Prædicat, men Propositionen beholder, logice betragtet, endnu Form af en bekræftende Proposition; dog bliver det Bekræftende herudi ubestemt, naar man ikke forestiller sig A under sit nærmeste Genus, og forstaaer da ved N = A det modsatte Genus inferius eller Species. Sæt, at man endog ved N = A forstod et blot Intet (irrepræsentabile), saa bliver endog dette, som Subject eller Prædicat i en Proposition, og logice betragtet, at ansee som noget, der ikke er slethen og blot nægtende; thi naar jeg siger, at N = A skal betegne et blot Intet, har jeg allerede tillagt den en Betydning og Bestemmelse, som indbefatter noget andet, end blot at nægte A; hvilket kunde have Sted i mange fleere Tilfælde, end hvor den var blot Intet, saa længe ikke A selv var Summum Genus (repræsentabile). Naar altsaa N = A bemærker logice affirmative Oppositum til A, kan det indbefatte alle modsatte Species, dernæst alle modsatte Genera, fra det nærmeste

til de, som ere længst borte, ja endog dets egne Genera, saavidt samme henføres til saadanne Inferiora, der ere A modsatte, ja endog i visse Tilfælde det blotte Intet selv, som da ikke bliver at ansee uden som et Inferius af Superiori N = A. Kort sagt: derved kan forstaaes alt hvad, som udelukker A.

§. 14.

Sporges videre om Betydningen af N = A i Henseende til dens Udstrækning eller Qvantitet, da kan den enten forstaaes universaliter eller particulariter. Tages den universaliter, da indbefattes derunder alt hvad, som i foregaaende § blev anført, som henhørende under dette Superius, og som udelukker A. Tages den derimod ikke universaliter, forstaaes derved eet eller fleere af disse Stykker, som der ere opregnede.

§. 15.

Efter at have betragtet de nægtende Terminos i sig selv, have vi nærmere at overveie samme, naar de i en Proposition forestille Subject eller Prædicat. Lad den, for det 1ste, forestille Subjectum, saasom N = A e B. Her mærkes strax, hvad vi forhen sagde, at N = A har noget Bekræftende ved sig, eftersom den faaer et Prædicat, og er altsaa enten ikke et blot Intet, som ingen virkelig Prædicat kan have, eller B selv er ogsaa et blot Intet. Dernæst kan B prædiceres om N = A paa 2de Maader, først saaledes, at naar B prædiceres om N = A, den da aldeles ikke kunde tilkomme A. I saa Fald vil jeg kalde N = A udelukkende i Henseende til Prædicatet, saasom den udelukker sin Modsatte, nemlig A, fra at have samme Prædicat B, og det enten alle A, eller dog nogle. For det 2det, kan det og hænde, at den ei indbefatter saadan Udelukkelse, saasom det gierne kan treffe, at tvende modsatte Ting kunne faae eet og det samme

Præ-

Prædicat. I saa Fald vil vi sige, at den er ikke udelukkende i Henseende til Prædicatet. See vi til Qvantiteten i denne ovenmeldte Proposition, da er den for en Deel tvertimod, hvad man ellers pleier at sætte om bekræftende Propositioner: Saaledes har man i en Propositio affirmativa Ret til at forstaae Subjectet universaliter, saa længe det ikke udtrykkelig tilkiendegives, at det skal tages particulariter; derimod i denne her anførte Proposition, hvor Subjectet er N = A, bliver samme ikke at ansee anderledes end particulariter, saa længe det ikke udtrykkelig siges, at den er universalis; thi Benægtelse af en Idee kan derfor ikke virkelig sætte alt hvad, som er det modsatte. Ligeledes gaaer det og tildeels med Prædicatet. Logici vise, at i en Propositio affirmativa kan Prædicatet ikke uden under visse Omstændigheder ansees som universale, og pleier især i Fornuftslutninger at forstaaes particulariter; tvertimod, i en Proposition, som har et nægtende Subject og forresten er at ansee som en bekræftende Proposition, bliver Prædicatet endog i Fornuftslutninger, om ikke altid, dog i mangfoldige Tilfælde, at ansee som universale, saaledes, at B i ovenmeldte tages for alt hvad, der henhører under dette Navn, saa ofte som N = A forstaaes udelukkende; thi prædiceres B om N = A saaledes, at den ikke tillige kan prædiceres om A, saa forstaaer det sig selv, at alt hvad, som henhører under B, er N = A; og skulde noget, som kaldes B, undtages fra at være N = A, blev det A, følgelig (per converſ.) vilde nogen A blive B; hvilket var mod Hypothesen, da vi ansee N = A her som udelukkende.

§. 16.

Betragte vi dernæst en saadan Proposition, naar Prædicatet er nægtende, saasom A e N = B, da mærkes, at saasom N = B nægter B, saa kan den ikke tillige og i samme Henseende sættes i eet

og

og det samme Subject, hvoraf nødvendig maatte reise sig en Contradiction; altsaa, naar A siges at være N = B, kan selv samme Subject i samme Henseende ikke siges at være B. Hvad nu fremdeles Qvantiteten angaaer, da har det sig med Subjectum her, som i enhver anden Propositio affirmativa, at det kan tages universaliter eller particulariter, ifald det ved det behørige Tegn tilkiendegives. Ligeledes bliver Prædicatet, som her forestilles ved det heele Extremum N = B, tagen particulariter, saasom man almindelig pleier tage Prædicatet i en Propositio affirmativa, uagtet N = B saaledes udlukker B, at denne for sig selv alene kunde forstaaes universaliter.

§. 17.

Endelig spørges: hvordan det skulde være beskaffen, naar baade Subject og Prædicat vare nægtende, saasom N = A e. N = B? da gielde de samme Anmærkninger, som i næst foregaaende §§ ere giorte, nemlig den 15de, saavidt Subjectet er negativt, og den 16de, saavidt som Prædicatet er negativt. Det nærmeste, som altsaa følger at undersøge, er, hvorvidt de i disse 2de §§ ommeldte Propositioner kan forandres til virkelige nægtende Propositioner, saa og hvorvidt en Proposition, som er nægtende eller bekræftende, kan forandres til Propositioner af nægtende Subject, eller nægtende Prædicat, eller begge Deele.

§. 18.

Hvad for det første angaaer en Proposition, som har et nægtende Subject, da have vi seet (§. 15.), at dette undertiden kan forstaaes udelukkende i Henseende til Prædicatet; undertiden ikke. Saa længe man altsaa ikke kan være sikker paa, at det i Henseende til det Prædicat, som det da staaer i Forbindelse med, virkelig bør forstaaes

i en

i en udelukkende Meening, saaledes, at N = A udelukker A fra at være B, saa tør man ikke af en Proposition, der har et nægtende Subject, danne en virkelig nægtende Proposition; det er: man tør ikke med Sikkerhed forandre N = A. e. B til A. N = e. B. Derimod kan denne sidste eller en virkelig nægtende Proposition altid forandres til en Proposition af nægtende Subject, saasom hvis ingen A er B, er man altid sikker, at noget, som ikke bær Navn af A, er B. Følgelig kan af den Proposition A. N = e. B altid gjøres denne: N = A. e. B; hvilken da forstaaes particulariter og udelukkende i Henseende til Prædicatet, efterdi ingen A er B, i Følge Hypothesis; hvorved det og er vel at mærke, at B i dette Tilfælde bliver forstaaet universaliter. Skulde en nægtende Proposition forud have været particularis, (hvilket vi i det Følgende ville betegne med det Bogstav Q, ligesom en universalis med det Bogstav O), saasom Q. A. N = e. B, kan den ikke forandres til en Proposition af et nægtende Subject saaledes, at Negationen skulle komme mellem Qvantitetens Tegn og Subjectet; thi omendskiønt nogle, som henhøre under A, siges at ikke være B, saa kunde dog andre A være det, da disse maaskee kunde indbefatte alt hvad, som var B, og følgelig var ingen Leilighed til, at N = A nogensinde kunde være B. Derimod, naar man ansaae det fremsatte Subjectum particulare for at være fuldkommen bestemt, kunde Negationen sættes uden for Qvantitetens Tegn; hvorved Propositionen fik denne Form: N = Q = A e. B, og ved den Terminus Q = A maatte da forstaaes just det samme, som man havde i den nægtende Proposition, hvoraf denne var dannet; og hvis den Proposition Q = A. N = e. B. er saaledes particularis, at dens Modsatte Q = A. e. B. tillige vides at være sand, kan ved N = Q = A og forstaaes saadanne Ting, som bære

Navn af A, men dog andre individua, end de, som i den første Proposition bleve forstaaede.

§. 19.

For det 2det spørges: hvorvidt en Proposition, som har et nægtende Prædicat, kan forandres til en virkelig nægtende Proposition, eller denne til hiin? Vi have allerede i 16de § seet, at naar A er N = B, kan den ikke tillige være B, og altsaa kan man altid forandre den Proposition A. e. N = B til denne: A. N = e. B. Ligeledes er det upaatvivleligt, at jo den Proposition A. N = e. B kan forandres til A. e. N = B, og det paa samme Grund; thi var den ikke N = B, maatte den være B; hvoraf følger, at en nægtende Proposition, og een, der har et nægtende Prædicat, gielde eet og det samme, og kan forandres, den ene til den anden. Videre kan og mærkes, hvad som er sagt §. 16.

§. 20.

Det 3die, vi have at undersøge, er, naar saavel Subjectum som Prædicatum bliver nægtende, saasom N = A. e. N = B. Her forstaaes N = A ikke uden particulariter, ei heller kan den med Sikkerhed forstaaes udelukkende i Henseende til Prædicatet (§. 15); der bliver altsaa, i Almindelighed at tale, intet, som hindrer, at jo alt hvad, som var A, kunde tillige være N = B, og i saa Fald blev end ikke engang Propositio particularis Q = A. e. B mulig, følgelig sees, at man af den Proposition N = A. e. N = B ikke altid tør udleede een, der har baade Subjectum og Prædicatum bekræftende. Hvis derimod Propositionen fra først af har været universalis, saasom O. N = A. e. N = B, maa den nødvendig for en Deel blive udelukkende (§. 15), saa man ikke kunde sige: O. A. e. N = B; thi ved O. N = A + O. A forstaaes alt hvad der kan tænkes. Naar

altsaa

altsaa alt dette blev N = B; maatte B selv være affectio nullius rei og følgelig et puurt Intet (irrepræsentabile), hvilket er mod Hypothesen, hvoraf sees, at Q. A. e. N = N = B eller Q. A. e. B. (g).

§. 21.

Endelig spørges: hvorvidt man af en bekræftende Proposition kan giøre een, der har baade Subjectum og Prædicatum, nægtende? saasom først en Propositio universalis affirmativa: O. A. e. B. Ved Contrapos. kan heraf giøres O. N = B. e. N = A, deraf kan formedelst Convers. per accid. sluttes Q. N = A. e. N = B; altsaa kan altid af en universaliter bekræftende Proposition udledes en Propositio particularis af nægtende Extremer. End videre er i Henseende til denne Proposition at mærke, at saa ofte den udledes af een, der er universaliter bekræftende, da bør den forstaaes udelukkende i Henseende til Prædicatet, saaledes, at A udelukkes fra at kunne have det Prædicat N = B (§. 15); thi skulde nogen A kunne være N = B, vilde det være en Contradiction mod den første Hypothese, nemlig O. A. e. B; men saasnart et nægtende Subject forstaaes udelukkende, forstaaes Prædicatet universaliter om alt hvad som henhører under samme Navn; det er, den heele Terminus N = B bliver tagen universaliter. Overalt har det sig saaledes, at hvor tvende virkelige Ideer A og B kan prædiceres enten particulariter eller universaliter om hinanden, deraf kan man altid giøre en Propositio particularis af nægtende Extremer, saasom Q. N = A. e. N = B; thi hvis det ikke var, da maatte O. N = A være B; men ved O.

 N = A

(g) Dette kan og demonstreres paa følgende Maade:

O. N = A. e. N = B.

per Contrap. O. N = N = B. e. N = N = A.

det er: O. B. e. A.

per Convers. Q. A. e. B.

N = A kan forstaaes det Umuelige, ja irrepræsentabile selv; altsaa, naar B og A skal være virkelige Ideer, kan aldrig den Proposition O. N = A. e. B. finde Sted, men det maa have sin Rigtighed, at Q. N = A. kan være N = B. Derved er dog vel at mærke, at denne ikke er at forstaae udelukkende i Henseende til Prædicatet, saadan som det skeer, naar den dannes af en Propos. universalis affirmativa, saa længe Q. A. e. B. er en blot Propositio particularis, og ikke i sig selv er en Propositio subalternata af en anden universalis O. A. e. B. Og som vi i det Følgende betiene os af saadanne Propositioner, hvor begge Extremer ere blevne nægtende, men der tillige udfordres, at de skal være udelukkende i Henseende til Prædicatet: da kommer det just an paa, om en saadan Proposition er dannet af en Propositio universalis, der har sin Rigtighed; thi hvis ikke, tør man ei forstaae den udelukkende.

§. 22.

Efter at have udviklet, saavidt som fornøden, de Grunde, som kunne tiene til en kort og simpel Anvendelse af de faa og almindelige Regler, som i 10de § ere fremsatte, staaer tilbage, at vi aleene nævne, hvad der er at giøre, og vise, hvordan man ligesom i et Øiekast kan finde, om en Syllogismus har nogen Feil i sin Forfatning, eller ikke; dog vil vi her ikke see paa de Tilfælde, hvor man tog sig den Frihed at forandre en Terminus fra et Superius til et Inferius, eller tvertimod, som noget, der er meere sieldent, og er tilstrækkelig viist i den almindelige Theorie.

Det allerførste, man har at giøre i Følge vor Plan, er, at give de nægtende Propositioner, som kan forekomme, Form af bekræftende, ved at giøre eet af Extremerne nægtende; dog, ifald man vil udbringe en nægtende Conclusion, maa det altid laves saa,

at Terminus major bliver nægtende, da en Proposition af nægtende Prædicat gielder det samme som en nægtende Proposition (§ 19). Dernæst sættes og forud, at i en fuldstændig Fornuftslutning saavel Prædicatet som Subjectet i Conclusionen kommer hver eengang for i Præmisserne, hver i sin Proposition, som deraf faae de Navne: Propositio major, og minor; ligeledes at selv samme Terminus medius forekommer eengang i Propositio major, og eengang i minor. Det kan altsaa ikke taales, at selv samme Terminus paa eet Sted skulle være bekræftende, og paa et andet nægtende, hvorudover det kan hænde, at man undertiden maa forandre endog en Propositio affirmativa til saadan een, der har begge Extrema nægtende (§. 21); ei heller maa samme Terminus tages paa det ene Sted i een Betydning, og paa et andet Sted i en anden (§. 6). Naar disse Ting ere iagttagne, som ikke kan ansees uden som noget Foregaaende, have vi ikkun tvende korte og lette Regler at see paa, for at forsikkre os om, at Fornuftslutningen i Henseende til dens Form er rigtig. Nemlig:

1. Conclusionen kan blive universalis, saafremt man finder, at saavel Terminus minor (Subjectum conclusionis) i Propositio minor, saa og Terminus medius i Propositio major kan forstaaes universaliter; ellers tør man ikke slutte uden particulariter.

Anmærkning. Dette er en Sag, som ved første Diekast kan sees; thi 1) er en Terminus Subject i en Proposition, kommer det an paa, om den har Signum universalitatis ved sig; 2) er den Prædicat, tør man ikke tage den universaliter, med mindre Subjectum i samme Proposition er nægtende og tillige udelukkende; hvilket den altid bliver, naar Propositionen er dannet enten af en virkelig nægtende Proposition saaledes, at Subjectet er blevet nægtende

 (§. 15),

(§. 15), eller af en Propositio universaliter affirmans (§. 21); thi i andre Tilfælde tor man ei være sikker paa, at den som Prædicat skulle forstaaes universaliter, med mindre man af andre Grunde, end af Propositionens Form, kunde vide, at den maatte vel forstaaes universaliter.

2. Terminus medius maa, enten i Propositio major, eller minor, forstaaes universaliter. (h)

Anmærkning. For at forvisse sig herom, iagttages kun, hvad som ved forrige No. blev anmærket.

Hvorsomhelst disse Regler kunne anvendes, og befindes at have sin Rigtighed, der har og Conclusionen sin Rigtighed, naar kun intet er at udsætte paa Materia Syllogismi; hvor derimod enten de foregaaende Regler ikke kunne finde Sted, eller de i No. 1 og 2 anbragte ikke rigtig anvendes og iagttages, udleedes enten ingen eller en usikker Slutning.

Endelig maa hertil endnu føies en efterfølgende Regel, eller, rettere sagt, en Advarsel, som det forekommer mig, at Logici vel aldrig have nægtet, men heller ikke erindret den ved alle de Leiligheder, hvor den

(h) Jeg har fundet fornøden at udtrykke Regelen med Ord, som i de fleeste Tilfælde har den hastigste Anvendelse; imidlertid vil jeg have den lige saa vidtløftig forstaaet, som den anden Regel §. 10. Den er og i sig selv den samme; thi sæt, at en Syllogismus bestaaer af lutter Propositionibus singularibus, saasom:

Linien A = Linien B
B = C
altsaa A = C.

Her tør man gierne sige, at B i Propositio major tages universaliter; thi saasom den indbefatter alt det samme, som indbefattes i B, som forekommer i Propositio minor, saa er den i Grunden at forstaae som universalis, og kan udtrykkes saaledes: Alt det samme, (lige meget, enten det var een eller fleere Ting), som i Propositio minor kaldes B, det er C.

den burde erindres, og derfor undertiden søgt unødvendige Omveie der, hvor det ikke synes at være fornøden. Regelen er denne: At i en Conclusion, som forresten i alle Maader er rigtig udbragt, tør man dog ikke saa slethen forstaae Prædicatet i Almindelighed at tilkomme Subjectet, uden for saavidt de begge komme overeens med Terminus medius, ja Subjectet kunde undertiden faae et langt andet og modsat Prædicat, saasnart man ikke vilde forstaae det just i den Forbindelse, som Terminus medius tillader. Enhver seer letteligt, at denne Jagttagelse er en umiddelbar Følge af Fornuftslutningers almindelige Grund, og synes at ligge i det, som Logici ellers paadrive, nemlig, at der i Conclusionen ikke maa være meere end i Præmisserne, endskiønt der er Forskiel paa, hvad der virkelig ligger i en Conclusion, og hvad Fortolkning man giør derover; og denne er det, som alletider paa en vis Maade er indskrænket saa vidt, som Terminus medius det udfordrer.

§. 23.

Efter at have viist en saadan kort og simpel Vei eller Plan til alle fuldkomne Fornuftslutningers Forfatning, og det af den allerførste Grundsætning, som den menneskelige Forstand nødvendig sætter forud i alle sine Slutninger, tør jeg understaae mig at raade til at glemme al den vidtløftige Kram af Figuræ, Modi og Regulæ Syllogismorum, som ellers ere brugelige, og som tilligemed deres Vidtløftighed ikke overalt ere ganske rigtige; i det mindste kunde man spare den studerende Ungdom for at besvære sin Hukommelse med saa mange Ting (i). Imidlertid, da samme have faaet saa lang

(i) Dog fortiene de Gamle deri at roses, at de ved andre Midler have søgt at lette Arbeider. Saaledes kan det ikke nægtes, at jo de Caracterer, de have udfundet til at hielpe Hukommelsen, saasom BArbArA cElArEnt ꝛc., vare baade nyttige og vel udtænkte.

lang Hævd; skulde det ikke være overflødigt, her at anstille nogle Betragtninger over de sædvanlige Regler; hvor vi dog forud i Almindelighed ville erindre dette, at hvorsomhelst de i forrige § givne Regler iagttages, der tør man ikke frygte for Slutningens Rigtighed, omendskiønt de anbragte Propositioner ikke i alt synes at fyldestgiøre alle de sædvanlige Regler.

§. 24.

Først, hvad den Sag angaaer: at en Syllogismus ikke bør have meere end tre Termini; da er det noget, som umiddelbar flyder af vor Theorie eller første Grundsætning, saasom vi i Følge af samme ikke skal have med meere end tre Ideer at bestille (§. 6), saavidt det Væsentlige i en Fornuftslutning angaaer. Men sæt, at den fornødne Overeenstemmelse findes, kan gierne een og den samme Terminus snart forestilles ved et Superius, snart ved et Inferius, hvorved fire og fleere Termini kunde anbringes (k); og i disse kunde endnu ligge tvende Ideers Overeenstemmelse med en tredie, naar Reglerne af 10de § bleve iagttagne. Og saadanne Slutninger kan hverken siges at være urigtige eller ubrugelige; endog det ikke kan nægtes, at en Syllogismus, paa denne Maade indrettet, indbefatter

(k) for Ex. Alle Guds Skabninger sigte til Verdens Fuldkommenhed.
Dyrene ere Skabninger, som Gud har frembragt paa vor Jord;
Altsaa ere Løver, Biørne og Tigre Skabninger, som i en viis Hensigt ere frembragte.

Af dette Exempel sees og, hvorledes den Regel bør forstaaes: at Terminus medius ei maa komme i Conclusionen. Det vil kun sige saa meget, at den derved ei maa forsømmes, paa behørig Maade at anføres i Præmisserne, heller ikke maa Terminus major eller minor derved lide nogen Forvirrelse i Conclusionen. I øvrigt maa Terminus medius gierne igientages i Conclusionen. Imidlertid sees af Grundsætningen selv, §. 6, at Terminus medius intet væsentligt Sted har i Conclusionen, hvor just A og C skal prædiceres om hinanden, fordi man forhen har viist, at de ere det samme med B.

fatter fleere i sig, som for KorthSkyld ikke udvikles; og da er det godt, at man veed at bedømme en saadan Syllogismus efter den almindelige Theorie om Fornuftslutningers rette Forfatning.

§. 25.

Heraf kan og lettelig indsees, hvordan det har sig med den Regel: at der ei maa være meere eller mindre i Conclusionen, end i Præmisserne. Hvis denne Regel forstaaes almindelig saaledes, at man i Conclusionen ikke maa slutte meere end det, hvortil findes tilstrækkelig Grund i Præmisserne; da er det en unægtelig Sandhed. Skal det derimod betyde dette, at en Terminus i Conclusionen ikke maa have større eller mindre Udstrækning, end i Præmisserne, da mærke vi, at denne Udstrækning kunde være saavel i Henseende til Qvantiteten, som Materien. Hvad for det første Subjectum i Conclusionen angaaer, da maa den hverken i Henseende til Qvantitet eller Materie udstrækkes videre, end Terminus minor i Propositio minor; tvertimod kan det gierne tades, at den i Henseende til Materien har en mindre Udstrækning, og i Henseende til Qvantiteten er det undertiden en Nødvendighed, at indskrænke den, saa den, i steden for at være forstaaet universaliter i Propositio minor, bør ikkun udføres particulariter i Conclusionen; hvilket alt kan sees af §. 10 og 22. Betragte vi dernæst Terminus major eller Prædicatum i Conclusionen, behøver man kun at erindre sig den 3die Regel §. 10 med hosføiede Anmærkninger, hvoraf denne Sag indsees, og behøver her ikke paa ny at anføres.

§. 26.

Fremdeles er der en Regel, som for det meeste udgives for almindelig, nemlig: Ex puris particularibus nil seqvitur. Denne Regel kunde faae en dobbelt Forklaring. Enten betyder det saa

meget, at hvor alle Termini i Præmisserne ikke tages eller forstaaes uden particulariter, deraf kan ingen sikker Slutning giøres; thi Terminus medius maa i det mindste paa eet af Stederne forstaaes universaliter (see §. 10 og 22, Regl. 2. med Anmærkning). Dette er altsaa upaatvivleligt; men den pleier endog som oftest faae en langt anden Fortolkning, nemlig, at ikke begge Præmisserne, i hvad Figur det var, maatte tillige være Propositiones Particulares; men hvad skulle hindre, at man jo kunde udbringe noget alligevel; nok, naar Terminus medius paa eet af Stederne var tagen saa almindelig, som ovenmeldte § med Anmærkning udfordrer, hvilket let kunde skee, uagtet Propositionen selv var particularis, naar den i nogen af Præmisserne var Prædicat (l), hvilket vi have havt Anledning at see i det Foregaaende. Det nægtes ikke, at de Tilfælde, hvor man skulle slutte af blot particulaire Præmisser, ere sieldne og mindre betydelige; dog er den almindelige Theorie rigtig, som anviser, at Termini gierne maae være particularis, naar den almindelige Grund kun iagttages, at Subjectum og Prædicatum i Conclusionen ere det samme med en Tredie. Dette skal vel ofte sluttes just af en Propositions Almindelighed; men hvad hindrer, at man ikke kunde

(l) For Ex. Nogle Planeter, nemlig Mercurius, Venus, og Mars, have ingen Satellites.

Nogle, som have Satellites, ere længere borte fra Solen, end Jorden.

Altsaa ere nogle, som ikke ere Mercurius, Venus, og Mars, længere borte fra Solen, end Jorden.

Efter de sædvanlige Regler skulde det ikke synes, at man af de Præmisser kunde udleede noget, deels fordi begge Præmisserne ere particulares, deels og fordi Propositio minor er nægtende; men naar Negationen føies til Subjectet, gaaer det vel an, dog bliver det nægtende Subject i Conclusionen ikke udelukkende. Saaledes kan gierne nogen af de anførte Planeter være længere borte fra Solen, end Jorden, saasom Mars; thi her beviises kun, at andre, end de, ere det, uden derfor at udelukke dem.

kunde faae denne Sikkerhed ogsaa paa andre Maader? Og hvad nytter da, at angive saadanne Regler for almindelige?

§. 27.

Fremdeles møder os og den bekiendte Regel: Ex puris negantibus nil seqvitur. Denne Regel staaer heller ikke aldeles fast. Man behøver kun at bringe Propositionen til den Form, som vi efter vor Plan forlange, ved enten at give den nægtende Prædicata, eller nægtende Subjecta; saa længe man da tillige har Reglerne af §. 22 for Øine, skal man see, at der og af puris negantibus kan udbringes noget. (m). Det kan og hænde, at Propositio major kan have baade nægtende Subject og Prædicat, og saaledes ansees som en nægtende Proposition, da minor og bliver nægtende; og kan dog deraf giøres en nyttig Slutning. (n)

(m) Daries, som og, i hans Via ad verit. Schol. §. 276, vil have denne Regel indskrænket, synes dog ikke at have truffet den rette Indskrænkning; thi han forlanger kun, at, naar man binder Negationen til Prædicatet, Terminus medius da ikke skal faae forskiellig Qvalitet; men man behøver desuden og at see derhen, at ikke Terminus medius efter saadan Forandring paa begge Steder bliver particularis.
For Ex. Menneskene ere ei ufornuftige Skabninger.
Englene ere heller ikke ufornuftige Skabninger.
Lad os forsøge at bringe disse Præmisser til saadanne Propositioner, som have nægtende Prædicata, da skal man finde, at dog alligevel ingen Slutning kan udbringes, just fordi Terminus medius, som nu er nægtende, paa ingen af Stederne kan forstaaes universaliter. End videre er det ikke alletider fornødent, at Negationen føies til Prædicatet; man kan og lægge den til Subjectum, og paa den Maade udbringe noget, som paa den første Maade ikke kunde skee; saasom i det nyelig anførte Exempel:
Noget, som ikke er Menneske, er Ufornuftigt.
Noget, der ikke er Engel, er og Ufornuftigt;
Altsaa noget, som ikke er Engel, er ikke Menneske.
Her bliver Terminus medius universalis.

(n) F. Ex. Alt hvad, som ei er dyrisk, det er ikke Menneske.
En Engel er ei dyrisk; Altsaa er han ikke Menneske.

§. 28.

Af disse 2de næst foregaaende §§ kan og for en stor Deel indsees, hvad Tanker man kan giøre sig om følgende Regel: Conclusio seqvi debet partem debiliorem. Dette betegner, for det første, at hvis nogen af Præmisserne ere nægtende, da maa Conclusionen og være det. Denne Regel bliver efter vor Plan unødvendig; thi naar man kun iagttager, at Terminus major og minor i Conclusionen beholde samme Qvalitet, som i Præmisserne, §. 22, saa bestemmes derved Conclusionens Beskaffenhed uden videre Omstændighed. Imidlertid synes det endog, at Regelen ikke overalt er uden al Undtagelse; thi saasnart man kun forandrer den nægtende Proposition saaledes, at Negationen falder paa Terminus minor, og ikke paa Terminus major, bliver Conclusionen en Proposition af nægtende Subject, og kan da ansees ikke anderledes end en bekræftende Proposition, da det er egentlig Propositioner, som have nægtende Prædicata, der kan agtes lige ved nægtende Propositioner (§. 18 og 19)(o). Dernæst indbefatter og den anførte Regel dette, at hvis nogen af Præmisserne er particularis, bliver Conclusionen ligeledes particularis.

(o). Man kunde og lade Negationen falde paa Terminus medius, men da maatte den i begge Præmisserne være nægtende, §. 22. Dette kunde ikke skee, med mindre enten begge Præmisserne være nægtende, eller og at man forandrede en bekræftende Proposition til een, der var nægtende i Henseende til begge Extrema. I første Fald skulde man af Propositionens Form ikke kunne slutte, at Terminus medius paa nogen af Stederne var universalis (§. 18 og 16), og følgelig torde man heller ikke giøre nogen Slutning deraf, hvorved Terminus major i Conclusionen skulle blive bekræftende; hvis man derimod forandrer en bekræftende Proposition til saadan, der har begge Extrema nægtende, og lader Negationen i begge Præmisser falde paa Terminus medius, kan derved udbringes saadan Conclusion, som bør ansees for bekræftende, endskiønt den har et nægtende Subject, og har saadan Form, at den ikke strider mod Fornuftslutningers fundamentale Regler.

laris. Men denne Regel synes heller ikke at være nødvendig eller fuldkommen rigtig; thi naar man kun iagttager, at Terminus medius i Propositio major bliver forstaaet universaliter, saavel som og Terminus minor i Propositio minor, da maa gierne Conclusionen være universalis, om end enten een eller begge Præmisserne vare particulares (§. 22). Vel har det sig saaledes, at hvis Conclusionen skal blive universalis og de 2de anførte Regler skulle iagttages, kan det vanskelig lade sig giøre, at nogen af Præmisserne er particularis, dog er det ikke ganske ugiørligt, naar man forstaaer bestemte Particularia; thi sæt, at Terminus medius er Prædicat i en nægtende Proposition, paa det samme kan forstaaes universaliter, og lad Negationen lægges paa Subjectet; lad dernæst Terminus minor i Propositio minor være Subject og universal: da kan Conclusionen blive universalis, omendskiønt Propositio major har været particularis. (p)

§. 29.

(p) For Ex. Nogle Personer (A, B, C) ere ikke Fædrenelandets Elskere.
Alle Dydige ere Fædrenelandets Elskere;
Altsaa ere de Dydige ingen af de Personer (A, B, C).

Ja det kan være mueligt, at man af lutter particulaire Propositioner kan udleede en Conclusion, som er universal, naar man kun er vis paa, at ovenanførte Regler have Sted; saasom naar man efter vor Methode har forandret en bekræftende Proposition til een, der har nægtende Extrema, og den derved er bleven particularis.

For Ex. Ethvert Menneske er et Dyr.
Intet Dyr er Engel.

Disse Propositioner kan paa følgende Maade forandres:
Noget, som ikke er Menneske, er ikke Dyr.
Noget, som ikke er Dyr, er Engel;
Altsaa ere alle Engle noget, som ikke er Menneske.

Hvis Nogen vilde herimod indvende, at her ligge dog almindelige Propositioner til Grund, af hvilke man in 4ta Figura in modo cAlEmEs udbringer just

§. 29.

Disse ere de betydeligste Regler, man pleier at foreskrive for alle Fornuftslutninger i Almindelighed. Desforuden anføres og saa besynderlige i enhver Figur, som vi med største Korthed ville benævne, efterdi de let kunne bedømmes af det, som allerede er sagt, og kunne efter den Plan, som her er lagt, gierne undværes. I den første Figur paastaaer man, at Propositio major skal være universal, og minor bekræftende. I begge Henseender vil jeg henvise til §. 26 og 27 med Anmærkning, hvor det anførte Exempel viser, at de Regler endog i den første Figur alt for meget indskrænke den almindelige Theorie. Det samme kan siges om Reglerne for den anden Figur, hvor man udfordrer: 1) at Propositio major skal være universal; i hvilken Henseende kan eftersees §. 26 og 28 med deres Anmærkninger. 2) Fordrer man, at Conclusionen altid maa være nægtende; men isald man efter vor Theorie laver det saa, at Subjectum i Conclusionen bliver nægtende, kan det i det mindste hænde, at man i den 2den Figur kan udbringe et bekræftende Prædicat om et nægtende Subject.

§. 30.

I den 3die Figur fastsætter man: 1) At Propositio minor skal være bekræftende; men den kan og gierne være nægtende, og dog kan der udledes en rigtig Slutning af Præmisserne, omendskiønt Conclusionen da ikke bliver nægtende, fordi een af Præmisserne er det,

(§. 28).

samme Slutning, da har jeg intet derimod; men alle vore Slutninger sætte almindelige Sandheder forud. Det spørges her kun: hvordan de sidste Propositioner, hvoraf vi slutte, have været beskafne? Det var og kun min Tanke, at vise, at Regelen i og for sig selv er unødvendig, naar kun de faa Regler, vi have anført, blive iagttagne, og at der, til at danne en universelle Conclusion, ikke egentlig udfordres, at begge Præmisserne skal være universales. Ligeledes giver det og en Prøve paa, at vor Theorie er overalt let og tilstrækkelig.

(§. 28). 2) At Conclusionen altid bør være particularis. Dette skulde vel synes at have sin Rigtighed; thi skulle Conclusionen være universal, maatte Propositio minor være saadan, at den kunde bringes til saadan een, som havde et nægtende Subject og det Udelukkende i Henseende til Prædicatet (§. 15 og 21); men derved nødsages man og at lave det saa, at Subjectum i Propositio major bliver nægtende, §. 22, hvorved man blev uvis, om Terminus medius i Propos. major var universalis, som er fornøden, ifald Conclusionen skal være universal, §. 10. Men sæt, at Terminus medius forhen i Propos. major er almindelig, eller universalis og nægtende, da kan gierne Conclusionen blive universalis. Fremdeles pleier man og i den 4de Figur at foreskrive tvende Regler: 1) At dersom Conclusionen er nægtende, bør Propositio major at være universalis. Men denne Regel er overalt ikke nødvendig; og Aarsagen, hvorfor man har forestillet sig en almindelig Nødvendighed deri, er, fordi man har giort saadan Forskiel mellem nægtende og bekræftende Præmisser, at man derudover ikke har kunnet forestille sig Sagen saa almindelig, som man burde, og har ikke udledet alting af en simpel Grund, som var forhaanden. Lad os i nærværende Tilfælde ikkun forestille os, at Terminus major er nægtende, skal vi strax see, at Propositio major gierne maa være particularis, endog Conclusionen bliver nægtende (q). Dernæst udfordrer man i den 4de Figur, at dersom Propositio minor er bekræftende, maa Conclusionen være particularis; hvilket er rigtigt nok, saavidt som dette medfører,

(q) For Ex. Noget, som ikke er Engel, er Tænkende.
Alt Tænkende er Immaterielle.
Altsaa er der noget Immaterielt, som ikke er Engel.
Og behøves end ikke, at Propositio major skal grunde sig paa en universal Proposition.

fører, at Terminus minor i Propositio minor forstaaes particulariter; men sæt, at Terminus medius er nægtende og tillige udelukkende i Henseende til Prædicatet, har den efter den Forandring i det mindste Form af Propositio affirmativa, og Conclusionen bliver dog universal. Overalt, saavidt som Regelen kan agtes nødvendig, er den indsluttet i de saa almindelige Regler §. 22. Slutningen af alt dette bliver, at ei aleene de mange Regler, som Scholastici have forestillet sig, men endog største Deelen af de, som de nyere Philosophi have beholdt, blive tildeels ikke altid rigtige, eller unødvendige, og tiene meere til at forvirre Hukommelsen og at indskrænke Forstandens Brug, end paa en let Maade at veilede den.

§. 31.

Forend jeg slutter denne Afhandling, maa jeg endnu giøre et Par Anmærkninger. Logici have det, de kalde Modi Syllogismorum, som man veed bestaaer i den Forskiellighed, Propositionen kan faae i Henseende til Qvalitet og Qvantitet, eller saavidt som de ere nægtende eller bekræftende, universales eller particulares; hvilke Beskaffenheder pleie, som bekiendt, udtrykkes med de Bogstaver A. E. I. O. Da altsaa disse 4 Bogstaver paa 64 Maader kan sammensættes, naar man ikkun tager tre hver Gang, og tillige sætter, at eet og det samme kan komme for to eller tre Gange, skulle deraf reise sig 64 Modi Syllogismorum; hvilket Antal (r) Logici dog meget have ind-

(r) Dette udfindes lettelig; thi naar man af fire Størrelser udelukker een, og samler tre hver Gang, faaes derved for det første fire Sammensættelser; men naar tre Størrelser endog i Henseende til Stedet omsættes, faaes sex forskiellige Maader for hver, og altsaa udkomme herved $4 \times 6 = 24$ Omsættelser. De Tilfælde, hvor hvert Bogstav forekommer tvende Gange, findes, ved at tage hvert Bogstav dobbelt, og dermed combinere enhver af de andre, hvor de altsaa blive tre

indskrænket, paa Grund af de almindelige og besynderlige Regler, som med den største Deel af disse Modis ikke syntes at kunne bestaae; men da vi i det Foregaaende have seet, deels at disse Regler ikke overalt ere ganske rigtige, deels unødvendige, saa følger, at man enten burde give den største Deel af disse forviiste Modi Borgerret, eller og gaae dem reent forbi, for ikke at besvære Videnskaberne med det, som var lidet eller intet nyttigt. Derhos er og at mærke, at, naar man efter den her anlagte Plan anseer alle Propositioner som bekræftende, bliver der ingen anden Forskiel at giøre, end mellem Universales og Particulares, som, om de kaldes U og P, og sættes tre Bogstaver hver Gang, ikkun paa otte Maader kan anbringes, og bliver altsaa Tallet meget formindsket (s).

§. 32.

Hos Logici finder man næsten overalt, at efter de have afhandlet, hvad der hører til rigtige Fornuftslutninger, give de en Række af

tre Combinationer for hver, men den tiltagne kan sættes foran, imellem, eller bag efter de tó Ligelydende; altsaa bliver for hver Størrelse 3 x 3 Omsættelser; og da de supponeres at være fire i Tallet, maa deraf udkomme 3 x 3 x 4 = 36 mulige Omsættelser af dette Slags. Endelig i de Tilfælde, hvor man har samme Størrelse tre Gange, kan ikke blive meere end een for hver, som udgiør fire; altsaa bliver alle mulige Omsættelser = 24 + 36 + 4 = 64. (see Corvins Log. §. 566, Schol. 2; og Leibnitz Art. Combin. Probl. 2, N. 15).

(s) Vil man finde, paa hvor mange Maader tvende Størrelser U og P kan omsættes, saaledes, at tre anbringes hver Gang, maae vi forestille os een af Størrelserne i det mindste at forekomme dobbelt hver Gang; altsaa kan den anden, som forekommer enkelt, sættes paa første, anden, eller tredie Sted, hvoraf udkommer for begge Størrelser 2 x 3 Omsættelser; hertil kommer de tvende Casus, hvor den samme Størrelse staaer paa alle tre Steder; bliver altsaa i alt otte Maader, som her kunne tænkes.

af de saa kaldede Fallaciæ. Dette har sin Nytte for at anviise, paa hvor mangfoldige Maader man i sine Slutninger kan blive bedragen. Men imidlertid var det godt, om alle disse bleve saa almindelig forestillede, at man ikke skulde have fornøden at bebyrde Hukommelsen med saa mange Forskielligheder, og at deres Urigtighed eller Afvigelse fra den rette Slutningsmaade blev saa simpel forestillet, at hvor de forekom, man i en Hast kunde see, hvori Feilen ligger. Dette opnaaes efter den her anviiste Plan langt lettere, end sædvanlig; man behøver kun at giøre alle Propositionerne bekræftende, saadan som før er viist, og derhos have den første Grund for Øinene, §. 6, da skal man strax blive vaer, baade hvad som er rigtigt og urigtigt i Conclusionen; og naar man desuden tager sig i Agt for alt hvad, der kunde være feiltaget i Henseende til Materien, har man kun at see paa, om der er eet og det samme Tredie, hvori tvende Ideer komme overeens, eller om det aleene forestiller sig saaledes, uagtet der virkelig er en Forskiellighed; ligeledes maa man see til, at man har selv samme Terminus major og minor i Conclusionen, som i Præmisserne, og derhos vogte sig for, at man ikke anseer Prædicatet at tilkomme Subjectet, uden saavidt, som de begge ere eet og det samme med een Tredie. (see §. 10 og 22) (t). Saaledes kan

(t) I de allerfleeste Tilfælde beroer Bedraget derpaa, at en Terminus paa eet Sted tages i en anden Betydning eller Supposition, end paa det andet; og da har man jo ikke tvende Ideer, som komme overeens med den tredie. Saasom det bekiendte Exempel:

O! morbus à Christo est sanatus.

Febris, qva laborat Sempronius, est morbus.

Ergo Febris &c.

hvor

kan man, blot ved at give Agt paa den første Grund, som vi have antaget til Fornuftslutningers Forfatning, letteligt reede sig ud af alle

hvor morbus er ikke i sin Betydning selv samme Terminus paa begge Steder. Naar det derimod lader sig giøre, at tage Termini paa begge Steder, hvor de forekomme, i een og den samme Betydning, kan Slutningen for saavidt være rigtig. For Exempel:

O! Electi sunt vocati,
Pauci sunt electi,
ergo Pauci sunt vocati.

Vil man forstaae disse Pauci om de selv samme i Conclusionen, som i Propositio minor, hvilket kunde skee i Følge den første Grundsats; saa er i den heele Slutning ingen Feil. Almindelig siger man, Feilen bestaaer deri, at det Ord Pauci i Propos. minor bør saaledes forklares: multi non sunt vocati; altsaa, sige de, bliver Propositio minor i den første Figur nægtende. Men det er just ikke fornøden, at forstaae den saa; og naar end saa var, ligger Feilen egentlig deri, at Terminus major og minor ikke komme overeens med den samme Tredie; thi Terminus medius bliver da paa det ene Sted Electus, men paa det andet Non-Electus.

Nok et andet Exempel:

Den, som siger, at Verden existerer, han siger sandt.
Men den, som siger, at Verden existerer absolute nødvendig, han siger, at Verden existerer.
Følgelig: Den, som siger, at Verden existerer absolute nødvendig, han siger sandt.

I denne Syllogisme seer jeg ikke, at man har fornøden at forestille sig eller søge nogen Feil i Materie eller Form, eller noget, som skulle kunne tilintetgiøre Conclusionen, og altsaa er den rigtig; aleene, man vogter sig for at forstaae Prædicatum i Conclusionen anderledes, end Terminus medius tillader; thi deri og for saavidt har man beviist, at de komme overeens; Conclusionen kan altsaa ikke indbefatte andet end dette: At den, som siger, at Verden existerer absolute nødvendig, han siger sandt for saavidt, som han har sagt, at Verden existerer; men videre ikke; saasom Terminus medius ikke tillader at udstrække det videre. (See især Slutningen af §. 22).

Fallaciis, ja endog en god Deel af disse bedragende Fornuftslutninger kunne uden Fare baade lade sig høre og bifalde, naar man ikkun forstaaer dem saaledes, som alle Fornuftslutningers første Grund tillader.

XXIII.

Kort

Beskrivelse

over

Romsdalens Fogderie.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Første Capitel.

§. 1.

Romsdalens Lehn eller Fogderie, i Trondhiems Stift, grændser i Norden til Nordmørs Fogderie, i Øster til Lessøe i Gulbrandsdalen, i Sønder til Søndmør i Bergens Stift, og i Vester til Havet. Det er af den geographiske Historie bekiendt, at Trondhiems Stift bestaaer af trende heele og et halvt Amt; det halve er Romsdalen, og det andet halve er Søndmør under Bergens Stift, som ligger til forbemeldte Amt Romsdalen; saa der ere trende Lehn eller Fogderier, nemlig Romsdalen, Nordmør, og Søndmør, der have een Amtmand over sig.

§. 2.

Hvoraf Romsdalen skal have faaet sit Navn, gives (saavidt mig er bekiendt) ikke nogen almindelig eller vis Underretning om. Men lige saa overeenstemmende, som den Øe Hitterøen haver faaet sit Navn af Kong Gors Søn Heiter, Bedstaden af Kong Beiter, som Gulbrandsdalen af Kong Gulbrand, som Hallingdalen af Kong Hadding, og Ringerige af Kong Ring, og mange fleere saadanne Steder, som vi finde at have faaet Navn af gamle Norske Konger; ja endog at hentyde Beviis til nærmere Steder, saa har man ikke længere at gaae, end til næstgrænsende Fogderier, Nordhord og Søndhord, hvilke begge befattes under det Navn Hordeland, som haver faaet sit Navn af Kong Hord, Kong Nords Sønnesøn:

Saa

Saa rimeligviis kan man og slutte, at Romsdalen haver faaet sit Navn ligeledes efter een af de gamle bekiendte Norske Konger, navnlig Kong Raum, den forbemeldte store og første Norske Konge, Kong Nords, tredie Søn. Denne Kong Raum avlede med sin første Hustru, Bergdis Trøms Datter, trende Sønner: Biørn, kaldet Jutumbiørn, der har regieret over Romsdalen; Brand eller Gulbrand, residerede i Gulbrandsdalen; og den tredie Søn, Giermund, der boede paa Giermanæs, som ligger i Vedøe Gield i Romsdalen. Men da af Historien er bekiendt, at ovenmeldte Kong Raum haver været Konge i Rommerige, altsaa kan ei Romsdalen have faaet sit Nabn af ermeldte Konge. Men naar man gaaer videre frem i denne Kongeslægts Register af den nedstigende Linie, bliver man underrettet, det Jutumbiørn havde og en Søn, ved Navn Røm. Nu var Jutumbiørn, som oven meldt, Konge i Romsdalen, da følgelig efter hans Død maa hans Søn Røm være bleven Konge i sin Faders Sted; saa man vel kunde tillegge, ermeldte Røm haver givet Romsdalen sit Navn; men siden man ei haver nogen Vished i Historien, hvor denne Røm haver boet eller regieret, saa kan man ei heller med større Vished og Sandhed udgive denne Røm at være Navngiver af Romsdalen, end for Navnets Overeenstemmelses Skyld; og da kan, for det andet, lige saavel Ketil Røm, en Sønnesøns Sønnesøn af ofibemeldte Røm, der haver været Herse eller Jarl, som var saa meget som i disse Tider en Vice-Statholder, i Romsdalen, være den, der haver tillagt samme sit Navn.

Overalt, hvad enten Romsdalen haver sit Navn af benævnte Personers Navne, eller ikke, saa supponerer jeg kun saa, siden jeg ei i Historien finder større Vished derom, end som meldt er; og

giver

giver aleene en blot Henviisning, at dette, ligesom de fleeste andre Steder, kan have faaet sit Navn af den hoistregierende Persons Navn.

§. 3.

Der udfordres ei aleene Skionsomhed, men og megen Erfarenhed, at beskrive et heelt Lands eller Riges Situation og Beskaffenhed; men lige saa megen Kundskab vil der til, at give den rette Idee og Oplysning om visse Provinsers eller Stæders Beskaffenhed, særdeles naar man noie skal observere alle saavel store som smaae Ting, Stedet tilhorende, som Fiorde, Elve, ferske Vande, Bierge, Landstrækninger, Skove, og deres Beskaffenhed; Jordens Art, samt dens Beqvemmeligheder; Jordens Af- og Tilgang i Aarenes Forandring, i Veirliget; Stædernes Levemaade, deres Næring, Brug og Forskiellighed, med meere; som paa hvert sit Sted og til sin Materie henhorende, skal, saavidt muligt, tilligemed accurate Karter over hvert Præstegield, blive udført. Altsaa, for at opnaae en nogenledes tydelig og ordentlig Kundskab om dette Fogderie, samt at erfare, hvad Mærkværdigt og Nyttigt der kan findes udi ethvert Sogn, bliver best, at giennemgaae hvert Præstegield især, hvoraf Romsdals Fogderie i nærværende Tid haver sex, nemlig Næsset, Grotten, Vedoe, Bolsoe, Agersoe og Bou Præstegielde; hvilket forste, nemlig Næssets Præstegield, jeg forst vil foretage, siden det grændser meest til Norden; endskiont samme kun bliver af ringe Betydenhed, at skrive noget om, som kan være underholdende; hvilket dog ved en Deel af de efterfølgende Præstegield, saasnart som Karter derover Tid efter anden kan forfærdiges, skal blive oprettet.

Andet Capitel.

Om Næssets Præstegield.

§. 1.

Dette Præstegield grændser mod Norden til Tingvold Præstegield i Nordmørs Fogderie, i Sønder til Grottens Præstegield, i Øster til Dovrefield, og i Vester til Havet; er paa somme Steder ikke af den ubehageligste Situation; bestaaer af Dale med lange Biergstrækninger paa begge Sider, samt 2de store Fiorde, navnlig Langfiorden, som er fra Eidsvaagen til Havet 3 Miile lang, og det breedeste ½ Miil over; den anden Fiord kaldes Eritsfiorden, er ½ Miile lang, og ¼ Miil, hvor den er breedest. Ved Botten af Langfiorden, eller fra Eidsvaagen, er et Eide over, kaldet Tilster-Eidet, ¼ Miil langt, hvoraf den halve Deel tilhører Romsdalens Fogderie og Næssets Sogn, den øvrige Deel deraf ligger i Nordmørs Fogderie og Tingvolds Præstegield. Der findes paa ermeldte Eide ved den alfare Vei en stor lang Steen i Jorden nedsat, som giver Skillerummet tilkiende imellem Romsdalens og Nordmørs Fogderier, eller imellem Næssets og Tingvolds Præstegielde. Dernæst er ved Botten af Langfiorden paa den nordre Side et Giestgiversted beliggende. Biergstrækningen paa begge Sider af det Stykke i Langfiorden, saavidt som hører til Næssets Præstegield, er af en maadelig Høide, en Deel høiere, en Deel lavere, og, ligesom en Kiæde, sammenbundet; er i Midten, Høiden og neden ved Søebredden bebygget med Bondergaarde; og hvor Naturen har dannet Leilighed til at beboe flade Sletter og Steder oven paa Fieldet, der har ei heller Menneske-Haand manglet med at giøre sig dem til Nytte og Brug; thi oven paa denne Fieldstrækning, paa den nordre Side af Langfiorden, ligger en

Fieldstrækning, kaldet Oesmarken, hvoraf en Deel ligger til Næssets Præstegield, (hvorom videre siden), med mange beboede Gaarde.

For at blive ved Biergstrækningerne, da findes samme ligeledes paa begge Sider af forbemeldte Eritsfiord sammenhængende, som i en Kiæde, lige til Dovrefield og Lessøe Field anstødende; samme ere meget høiere og steilere, end i ovenmeldte Langfiord, ere og paa begge Sider af ermeldte Eritsfiord faa Gaarde, som ere meget ringe baade ind- og udengierdes, formedelst deres klippefulde og steile Situation. Denne Fiord bliver ellers inderst i Bugten smalere. Videre er ved Fieldene ei at erindre, siden udi samme til denne Tid ei er opdaget Ertzer eller Mineralier.

§ 2.

Saa maa jeg herved røre noget om det i Aaret 1756 udfaldne Field ved Gaarden Tielle paa den nordre Side af Langfiorden, hvorover tilforn Tegning er indleveret; og, som jeg haver ladet mig underrette, samt, saa meget muelig er, selv ved Opmaalingen taget i Øiesyn, saa haver det udfaldne Field ikke været i Høide og Steilhed anderledes, end de paa begge Sider annecterede Fieldstrækninger, hvilke langt fra ere af den Steilhed, at man desformedelst skulle kunne give Aarsag til dets Udfald; og det haver været beklædt, som hiine, med nogen Fyrre-, Birke-, Older- og især Hassel-Skov; ovenfor haver ligget en stor flad Mark, hvor Tiellegaards Opsiddere avlede meget Høe, og brugte den tillige som Sæter om Sommeren, hvor endnu vises Levningerne af Sæterhuusene, hvoraf dog de fleeste ved Fieldets Udfald ere blevne bortskyllede.

Men Hovedaarsagen til dette Udfald, rimeligviis at slutte, har været, for det første, den løse og sandagtige Grund, denne Fieldstrækning har lagt og hvilet paa; og for det andet haver det været sprukket

oven paa, hvoraf Regnen og Siget af de oven til liggende moradsige Marker haver trykket den oven paa den sandige Grund hvilende Fieldskorpe Aar for Aar meere ud, og ligesom tillige ved den underliggende gruusige Bunds Overvægt sprenget Bierget.

Hvad stor Skade dette Field ved sit Udfald har foraarsaget igiennem Langfiorden, næsten 2½ Miil lang, og i Eritsfiorden, ved det Søen blev saa overmaade stor og brusende, det lader sig endnu tilsyne paa Landstrækningerne. Hvor Ager og Eng tilforn haver været, der er Jorden saa reent afskyllet, at man seer kun Klipper og Berg; desuden hele Huusmands-Stuer, Søehuuse, Udhuuse med stort og smaat Fæ, samt store og smaae Fartøier og Baade, ganske og aldeles borttagne, saa der ei fandtes det mindste igien, ja 30 Mennesker bleve døde og omkomne; hvilke døde Kroppe nogle Dage derefter bleve eftersøgte, og af den Deel, som blev igienfunden, befandtes nogle at have deres Klæder paa, nogle halv afklædte, og nogle igien ganske afklædte, ja smaae Børn i deres Mødres Arme at ligge hist og her ved Strandbredden.

I denne store Ulykke og medens Faren var størst, fandt dog et Par Mennesker (hvoraf den ene endnu lever) Guds gode og forunderlige Forsorg og Redning; thi i det disse Mennesker følede, at deres Stue rystede, og i det samme blev bortrykket med deres Eiendeele, grebe de i en Hast til een af Væggene i Stuen og holdte sig fast, saa de flode paa Søen imellem de fire Vægge, som i en Ark; da nu Søen atter brusede saa stærk, og de bleve slagne til Landet, stak disse halvdøde Mennesker deres Hænder ud enten igiennem Døren eller Vinduets Aabning af Stuen, grebe til Træer eller Krat paa Landet, og saaledes reddede sig; men Stuen blev atter bortreven, og fandtes ikke meere.

§. 3.
Om Elve, ferske Vande, og Dale.

For at undgaae Vidtløftighed, og ei at bemøie Dem med alt for smaae Ting af liden eller ingen Betydenhed, saa vil jeg udelukke alle smaae rindende Bække og ubetydelige smaae Vande, siden samme næsten alle ere paa Kartet at see. Jeg vil derfor holde mig aleeneste til store Vande og Elve, hvorved enten Saug- eller Qværnbrug ere beliggende. Af ferske Vande, paa begge Sider af forberørte Fieldstrækninger, bliver da først Maas-Vandet, det andet Tielle-Vandet, det tredie Lille Gusiaas-Vandet, og det fierde Sodnak-Vandet; i hvilket af hvert der fiskes Øret, Rør, og anden Slags Fersk-Vands Fisk. Af disse Vande udløbe følgende Elve, nemlig af det første Hoevig-Elven, af det andet Tielle Elv, af det tredie Bache Elv, af det fierde Sodnak Elv, af det femte Aarams Elv; hos hvilke hver især der for nærværende Tid ere baade Saug- og Qværnbruge. Disse Vande og Elve ligge paa den nordre Side af Langfiorden. Ved Bugten i Eritsfiorden rinder en Elv, Bugge Elv kaldet, som haver sit Udspring af et lidet Vand oven paa Fieldet. Ved Søen er baade Saug- og Qværnbrug. Længere ind paa Botten eller Eritsfiords-Øren møder et smukt jevnt Sted, som kaldes Eritsfiords-Bøigden, hvor der ved Søen er Mynsterplads for en Battaillon; ¼ Miil op i Bøigden er et stort ferskt Vand, Eegesdals Vandet kaldet, 1½ Miil langt, og næsten ¼ Miil breedt, hvorudi der af omliggende Beboere Høst og Vaar fiskes Lax med Kaste-Nod og Garn, samt Øret, Rør, og anden smaa Fisk.

Ved dette Vand er ellers mærkværdigt, at det aldrig fryser til førend sidst i Januarii, og aldrig fryser saa stærkt, at nogen kan kiøre derpaa; hvortil er Aarsagen de paa begge Sider fra de nær hos lig-

gende steile Fielde nedfaldende mange Cascader, der ligesom tære Isen under, saa at de, som boe oven for Vandet i Eegesdalen, ere ligesom i Arrest om Vinteren; thi de kunne ei komme til Lands paa nogen Side af Vandet formedelst de ovenomtalte høie Fielde. Oven for dette Vand ligge atter paa en Slette nogle Gaarde, Eegesdals-Bøigden kaldet, som beregnes fra Eritsfiords-Øren til den øverste Gaard Findsæt i Eegesdalen 2½ Miile. Dalen er meget trang; som foraarsager om Sommeren en stor Hede, saa de ei behøve meere end 9 à 10 Uger fra deres Udsæd, indtil de have deres Korn i Huus; der saaes meest Byg. Om Sommeren have de en overmaade god Græsgang til deres Creature, hvoraf de holde en Mængde, og sælge meget Slagteqvæg, Smør og Ost, hvorover de fleeste Bønder i ermeldte Dal ere velholdne; men de maae derfor den meeste Tid af Vinteren føde deres Creaturer med Skav af Træerne, og Qvistene af Alm, Birk og Ronnetræer, som er en forunderlig god Føde, besynderlig i ermeldte Almetræ-Bark og Qviste; af Barken males Meel, hvoraf Køerne meskes overflødig, og Hestene i en Hast blive feede.

Denne Dal grændser i Øster til Dovrefield, i Sønder til Læssøe Præstegield i Gulbrandsdalen; og er, fra Gaarden Findsæt i Eegesdalen til den første Gaard i Læssøe Præstegield, 3 Miile, hvor man kan reise over om Sommeren.

Midt igiennem Eritsfiords-Bøigden skiær sig en Elv, som kommer af Eegesdals-Vandet, ½ Miil lang, og falder i Søen ved Syltebøn.

Man kan og fra Gaarden Reithen fare over Fieldet og slette Myrer til Annexet Visdalen; men ellers er den almindelige Vei fra Eritsfiorden til Visdalen til Søes.

Ermeldte Visdalen er nederst i Bøigden ikke af ubehagelig Situation. Bøigden er 1 Miil, og støder i Vest til Vedøe Præstegield,

hvor

hvor der er en Boigdevei over Fieldet til Romsdals-Markerne, som er meget kortere end den almindelige Soevei, og beqvem for dem, som føre Heste og Creature til ermeldte Marker.

Midt igiennem Dalen rinder en Elv, som er meget strid øverst i Dalen; nederst i Dalen gior ermeldte Elv stor Skade ved Elvebrud, besynderlig ved Gaarden Lande.

I V. fra denne Dal, ¼ Miil, findes atter en Elv imellem Indre- og Yttre-Skorgen, som kaldes Skorgedals-Elven, hvor der ligeledes staaer en Saug.

Nok findes paa den nordre Side af Langfiorden, ved Gaarden Ranvigen, en Saug, ligeledes ved Barsten; saa der i dette Præstegield ere 8 Sauge, som sees af hosfølgende Karte, samt at der ei findes nogen Skove ved Skorgen eller ved Hovigen.

Om Skovenes og Jordens Art og Beskaffenhed.

§. 4.

Skove af Betydenhed findes i dette Præstegield ikke ved mange Gaarde; thi naar jeg undtager Præstegaarden Næsset, samt Gaarden Bugge i Eritsfiorden, og følgende Gaarde paa den nordre Side af Langfiorden, nemlig Hestad, Aaram, Ranvigen, Barsteen, og i Ødmarken Store og Lille Gusinasen, Aasøien, Bakken, Sodnakken, Siorlien, Siorsæter, og Tielle, saa er lidt eller ingen Skov til de øvrige Gaarde i dette Præstegield, ja paa mange Steder findes neppe Brændeveed, uden ved forbenævnte Gaarde, hvor Fyrre-Skoven er af saadan Art og Beskaffenhed, at den ansees for tvende Sorter. Nemlig:

Den saa kaldede Malmen eller Rodfurru, hvilken er den beste og stærkeste til alt Brug; thi samme voxer meget høi, og haver ei store Qviste, som kan trække Saften af den rette Stamme; og saadanne

Træer erfares, at de voxe aleene paa tør Jord med nogen Sand beblandet.

Den 2den Sort kaldes Gorr- eller Myr-Furru, der voxer paa fugtige og moradsige Steder, som foraarsage, at der voxe store Qvister fra det nederste af Træet, som tage Saften fra den rette Stamme, og derved forkorte Vexten saavel i Tykkelse som Høide. Denne Sort af Fyrre er ogsaa meere løs, og ei saa haard i Træet, som forbemeldte Malm- eller Rødfurru.

Gran-Skov findes ei i Romsdals Fogderie, uden i Næssets Præstegield paa Gaarden Ranvigen; hvilken liden Deel Gaardens Eier ogsaa stræber at holde i Hævd, siden den i Romsdalen ansees som en Raritet.

§. 5.

Angaaende Jordarterne i dette Præstegield, da ere de, som paa andre Steder, af diverse Sorter; det meeste er Sand og Myr, og nogle faa Steder leeragtig. Af den første, nemlig Sandbund, findes 2de Sorter, nemlig hvid Sand, som er oven paa bedækket med ½ og det høieste 1 Fod Moljord, som foraarsager, det, ved indfaldende Sommerens Heede, Kornet skinner eller ligesom brænder af, og faaer slette Aar; hvilket kan forekommes, ifald Bonden vilde frafalde sin gamle Jorddyrknings-Maade, og følge den Maade, som jeg med fleere haver ved Erfarenhed fundet til Hielpemidler imod saadanne svage Jordarter; nemlig hvor der er Sand eller Aur, (ja den, som allerslettest er, kaldet Rødaur eller Rødgruus, i hvilken sidste man ei har Gavn af Giødselen længere end det Aar, samme er frauet), da findes her paa de fleeste Steder en meget skiøn sort Myr; og naar man kiører samme om Høsten paa Agre af ermeldte Jordart, og om Foraaret, uden at oppløie Ageren, hakker bemeldte Myrklumper i Stykker,

og

og breder den ud omtrent to Fingre tyk, og da saaes derudi, siden strøes noget Gødsel (eller, som man kalder det, Aabredsel) oven paa; bevares den ei aleene for Sommerens overmaade Heede, og desuden haver længer Gavn af Gødselen, men giver en utrolig Velsignelse af Korn fra sig; saa jeg ved denne Jorddyrknings-Maade har avlet af Byg 18 og 20 fold, og af Havre 9 til 12 fold. Samme Maade haver jeg og praberet i den fede Myr, efter at jeg haver ladet tage nogle Veiter eller Grøfter i samme, og derefter ladet den ligge 1 à 2 Aar, at Vandet kunde rinde af og dens Suurhed betages. Aarsagen, hvorfor den maa ligge saa længe, er, at Vandet ei saa hastig kan trækkes derfra, formedelst den er saa compact, som den Myrarts Fedme foraarsager; og endskiønt den haver ligget 1 à 2 Aar, haver dog Fugtigheden foraarsaget, det jeg ei haver kunnet pløie samme uden største Møie; hvorfor jeg begyndte at opdele, ligesom forhen ved den røde Aur meldt er; da jeg i Aaret 1764 haver avlet af Havre 14 fold; hvilket skulde holdes utroeligt, jeg ei heller vilde skrive, ifald jeg ei tillige med to andre samme med Sandhed kunde bevidne. NB. Myren maa her kiøres noget tykkere, end som forhen om Ager meldt er, hvis Grund Rødaur er. Jeg supponerer, at den Græsrod, som bliver liggende under den oven paa kiørte Myr, visselig ved dens Forraadnelse ei aleene varmer men tillige gøder ermeldte oven paa kiørte Myr; derved er ydermeere den Fordeel, at man slipper at opploie den tunge Græsrod, hvilken desuden, som bekiendt er, er fuld af de saa kaldede Tæger; det andet Aar derefter kan man atter saae Havre derudi; det tredie Aar ligeledes, med den Forskiel, at det atter maa fraaes; det maa ei heller pløies i ermeldte 2de sidste Gange, men aleene først graves, derefter saaes, og derpaa hakkes Kornet ned, og derefter ermeldte sidste eller tredie Aar kiøres Aabredsel paa

Sæden. Naar man nu erfarer, det den underliggende Græsrod er raadnet, da kan man vel continuere med at bruge den til Ager, og ploie samme; men da en Landmands fornemste Diemærke er, at forskaffe sig samt at formeere sin Godsel, som ei kan skee uden tilstrækkelig Græsland, saa vil jeg raade den, som vil benytte sig af ovenmeldte Jorddyrknings-Maade, at lade samme ligge til Græsland; thi jeg haver erfaret, at paa saadant et Stykke Land haver jeg ei faaet en Kiemme eller Bog Hoe; da jeg derimod, efter at det haver været brugt til Agerland, som meldt er, haver faaet paa saadant Stykke Jord, hvor jeg havde en Tondes Udsæd, over 4 Læs Hoe; og bliver altsaa det beste at benytte sig deraf, som meldt er, og derimod at optage meere saadant Myrland.

Samme Maade at bruge, er og meget tienlig paa skarp eller moset Eng, at kiore Myr derpaa om Foraaret, efter eller forend man ploier, og lade det saa ligge til August Maaned, da saaes Vinter-Rug deri, hvoraf ei alene Mossen bortraadner, men siden bekommer et meget skiont Græsland.

Som nu Jordens Beskaffenhed i dette Præstegield paa de allerfleeste Steder findes maver og slet indengierdes, saaledes er den og udengierdes, af Morads, Bierg og Klipper, saa er Bonden nodsaget strax, saasnart Sneen nogenledes er afgaaet, at flytte med sine Creature, smaat Fæe, Heste, og Svin, langt op i Fieldet, hvor de have en ypperlig Græsgang, som foraarsager, det intet Boigdelaug selger saa mange Slagte- og Feedevarer, som Næssets Præstegield, uagtet de sidde med meget smaae Gaardparter. Overalt er Næsset saavelsom heele Romsdalen at rose for deres store Sparsomhed fremfor Nordmor og mange andre Steder, som dog have ulige bedre Gaarde. Til et Beviis derpaa da erfarer man, det Romsdals Fogderie, fremfor

for noget andet, i disse slette Aaringer dog haver udreedet saavel deres Skatter, som Extraskatten til Aarets Udgang 1767; men maa og sige derhos, Gud til Ære, havde han ei i ermeldte Aar opladt sin milde og runde Haand saavel af Land og Vand, da havde en stor Hob Bønder i dette Præstegield maattet gaae fra deres Gaarde, ja mange creperet af Hunger; thi den ene havde ei været i Stand, ved Almisse at række den anden Haanden.

§. 6.

Om Næssets Kald i Særdeleshed, samt tilhørende Kirker, samt Gaardenes Mandtal.

Næsset haver tilforn været et Vice-Pastorat eller residerende Capellanie under Vedøens Præstegield omtrent til i Aaret 1749, da Sognet blev separeret fra ermeldte Vedøe og fik sine Beneficia som andre Sognekald; da en Deel af det Mensal, som tilforn laae til Vedøe Præstegield, blev udbyttet og lagt til Næsset.

Hertil høre 3de Kirker, nemlig 1) Hovedkirken, Næs kaldet, 2) Anneret i Eritsfiorden, Sigre Kirke, og 3) Anneret Visdalen; Hovedkirken ligger ¼ Miil fra Præstegaarden, ligeledes Visdalens Anner ¼ Miil, og Eritsfiorden ½ Miil fra Præstegaarden, alt til Søes; hvilket sidste Stykke om Vinteren er meget besværligt; thi det kan vare hele 6 à 7 Uger, at Jisen ligger i ermeldte Fiord, saa Folk ei kan komme ud eller ind uden stor Livsfare. Kirkerne med noget lidet ringe derunder liggende Gods tilhører Almuen.

Præsterne, som have været i dette Kald, haver jeg ei fleere kunnet faae opspurgt, end efterfølgende, navnlig:

1. Herr Christian Augustinus.
2. - - Niels Parelius.

3. Herr

3. Herr Nicolaus Engelhard.
4. ⸗ ⸗ Mens Aschanius.
5. ⸗ ⸗ Johan Morsing. Udi denne Præstes Tid blev dette Kald et Sognekald, hvor hans Søn og vår Personel-Capellan, navnlig
Herr Christen Morsing.
6. ⸗ ⸗ Lorents Schnitler.
7. ⸗ ⸗ Ole Høier.
8. ⸗ ⸗ Elias Heltberg, som i det Aar 1768 haver kaldet til Personel-Capellan Herr Henrich Lind.

Af benefleerede, Proprietair- og Bonder-Gaarde bliver her i Nassets Præstegield blant bebvede og ode liggende beregnet, efter vedkende Matriculs Nummer, i alt 104 Gaarde, der efter sit Leie tilsammen ere beregnede til 235 Våge a Pd. 20 Mk. Fiskes Lægd.

Jeg maa sluttelig melde noget om den store Trang paa Tienere, der besynderlig findes i dette Præstegield, saa at hverken Bønder eller andre, som ere nødsagede at boe her, kunne faae dreven deres Jorder med den Nytte og Fordeel, som de bør; hvilken Post dog vel er meest magtpaaliggende, og Grund til et Landes Opkomst. Man skulde slutte, hvor der vare mange smaae Gaardparter, altsaa og mange Beboere, hvoraf maatte flyde des større Propagation; men da her findes Contrario, maa jeg herudi overlade dette til Høieres Eftertanke, og ende min korte Beskrivelse over Nassets Præstegield.

XXIV.

Tale

holden

udi det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forsamling

den 18de Augusti 1780

af

Christian Friderik Hagerup,

Selskabets Vice-Præses.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Mine Herrer!

Aldrig har jeg med fleere Følelser forladt kierere Venner, og savnet meere ved noget Tab, end jeg ved min seeneste Skilsmisse fra denne Stad og dette Selskab efter det evige Forsyns Bestemmelse var beskikket at savne. — Aldrig var derfor nogen Foreening efter en lang Fraværelse kierere, end den, jeg saa hoitidelig, under forandrede Vilkaar men med en uforanderlig Hengivenhed, i Dag har den Ære at fornye med dette berømmelige Selskab. — At samles igien med Mænd af Deres Kundskab og Retskaffenhed, mine Herrer! at samles med Dem i en Stad, hvor hvert Oiekast tilbagekalder en kier Erindring af en glad Ungdom, afløst ved en lykkelig Manddom; at samles med Dem i dette Selskab, for at veiledes af Deres Indsigter; denne Lykke var altid Maalet for mine kiereste Ønsker, som et velgiørende Forsyn i Dag har behaget at opfylde. — Skal jeg imidlertid sige Dem, at denne Lykke, skiønt i en ringere Skikkelse, var mig ikke mindre end uventelig? Uden at forklare Sielens ubegribelige Fornemmelser af tilkommende Ting, forlod jeg dette Selskab med den ubedrageligste Forsikkring i mit Hierte, at samles engang med det igien; og behøver jeg vel at sige, hvor megen Frimodighed dette Haab indblæste mig baade ved min Skilsmisse og ved min lange Fraværelse? — Alt for længe har Havet og Klipper giort Skilsmisse imellem os, og ophævet vor Omgang — Endelig ere mine Længsler kronede, og min Forsikkring bragt til Virkelighed, langt over min Forventning — Og nu befaler min Pligt mig, i Følge Selskabets

dets Love, ved denne Tale efter min Tilbagekomst at oprette, hvad jeg efter samme Love skyldte Dem ved min Afskeed. —

Efter at Hans Majestet, Kongen, allernaadigst har overdraget mig, uden min Ansøgning, Stiftsprovstiet i denne Stad, har det behaget Dem, mine Herrer! ved et Valg, som gior mig saa megen Ære, at overdrage mig Vice-Præsidium i det Kongelige Norske Videnskabers Selskab — et Valg, Hans Kongelige Hoihed, Arveprinsen, har behaget, naadigst at bekræfte ved sit Bifald. — Allerede ved min første Optagelse blant dette Selskabs Medlemmer følde jeg Vægten af de Forbindelser, som den Ære af en Plads blant saa berømmelige Lærde paalagde mig, for ei, ved mindre lykkelige Bidrag, fra min Side at fordunkle Selskabets glimrende Anseelse, og tilintetgiøre dets kloge Indsigter. — Allerede dengang indsaae jeg endnu meere Overvægten af de Byrder, som ere foreenede med Vice-Præsidium i dette Selskab, og som Selskabets uforglemmelige Stifter bar saa lykkelig og ufortrøden i de faa Aar, Tiden tillod hans Ære at voxe iblant os. — Allerede dengang indsaae jeg, at, ligesom af ethvert Medlem fordres meget for at opfylde Selskabets Hensigter i deres hele Omkreds, saa forøges Pligterne endnu meget meere, naar de, som Straalerne i et Brændspeil, foreene sig alle i den Mellempunkt. — Hvor meget voxer nu min Bekymring, da disse Pligter angaae mig saa nær! Hvor grændseløs bliver nu min Forbindtlighed for den Tillid, som De have viist mig fortrinsviis for saa mange andre! — Hvilken Nidkierhed have De ikke nu Ret at vente af alle mine Bestræbelser for at giøre mig værdig en saa udmerket Fortrolighed! — Hvilken Taushed paalægger nu min Afmagt mig, og hvor meget nægter den at male min hele Erkiendtlighed saa levende, som den er indskrevet i mit Hierte. —

Men det er tillige Hans Kongelige Hoiheds, Arveprinsens, naadigste Tillid, som fortiener min underdanigste Hengivenhed og Lydighed, at efterleve hans Befalinger. — Denne elskte Prins, hvis Velgierninger mod Videnskaberne ere utallige, ligesom hans øvrige gode Handlinger; denne Prins, som naadigst har behaget at modtage Præsidium over dette Selskab, for ved sin Beskyttelse at forsikkre det om Anseelse, som det uden den, aleene ved dets egne Bestræbelser, forgieves skulde haabe at opnaae; denne Prins, siger jeg, som endnu har tilladt Selskabet at haabe Hoistsammes Bifald til den Medlem, de fleeste Stemmer tilvinde den Ære af dets Vice-Præsidium — denne naadigste Prins har fra sit ophoiede Sted ved sin Broders Trone værdiget at beære mig med den Tillid, at jeg ikke er Hoistsammes Bifald og Selskabets Valg til denne nyeÆrepost uværdig. — Jeg taber mig aldeles i denne Blanding af Hoihed og Naade; og fra en Konges Søn og Broder er Frastanden til en Undersaat saa stor, at Taknemmelighed selv er for svag at udtrykke sig ved meer end de underdanigste Forbønner, og ved de ivrigste Bestræbelser at opfylde alle Forskrifter af hans viise og naadige Omsorg for det kongelige Norske Videnskabers Selskabs Ære og Styrke. —

Jeg nævner det Norske Videnskabers Selskab — og dette Navn fornyer i alle Hierter en Erindring af dets uforglemmelige Stifter, vor berømmelige Herr Biskop og Doctor Gunnerus. — Jeg behøver ikke for Dem, mine Herrer! som kiendte denne Mand saa nøie, at igientage Europas Lovtale over hans ualmindelige Skarpsindighed og udbredte Indsigter i saa mange Videnskabers Deele — jeg behøver ikke at afmale Dem hans retskafne Karakteer og gode Handlingers Lys, som skinnede i hans heele Liv, og

efter Døden endog i Stiftelsen af dette Selskab. — Jeg behøver ikke at sige Dem, at uden denne Mands utrettelige Virksomhed, og uden hans brændende Nidkierhed at nytte ved Lærdom og ved Exempler, var dette Selskab enten aldrig blevet til, eller ikke blevet, hvad det nu er. — Ingen Under derfor, om man, saa ofte man nævner det Norske Videnskabers Selskab, tillige nævner en Gunnerus, som dets berømmelige Stifter, ligesom man i det franske Academie altid nævner en Richelieu, naar man taler om Akademiets Tilværelse og Anseelse. — Maatte ogsaa dette Selskab engang ligne hine Akademisters Berømmelse, ligesom Stifterens Ære ligner deres! — Maatte Videnskaber, til Menneskets Oplysning og Forbedring, i dette Selskab giore samme Fremgang, som Sproget og de skionne Videnskaber have giort i det franske; uden imidlertid hos os at udelukke disse sidste lykkelige Hielpemidler, at giore nyttige Kundskaber elskværdige i en behagelig Dragt! — Maatte vi alle ligne vort store Mønster i at vise Kundskab uden Hovmod, Klogskab uden Spidsfindighed, Lærdom uden Pedanterie, og Philosophie uden Dumdristighed! — Maatte vi foreene disse Fortienester med Ydmyghed og Sagtmodighed, med Eenighed og Oprigtighed! — Maatte vi ved Exempler af disse og fleere Dyder, skinnende i gode Handlinger, overbevise Verden om Videnskabernes lykkelige Frugter i Hiertets og Sædernes Forbedring! — Maatte vi, med eet Ord, alle ligne en Gunnerus! —

Men det er Tid, at giøre Dem, mine Herrer! bekiendte med Indholden af nærværende Tale — og hvilken Indhold skulde være meer overeensstemmende med dette Selskabs Diemærke, end at vise gode Handlingers Værd og Nytte for Staten.

For-

Foruden anden Opmuntring, end Materiens egen Vigtighed og dette Selskabs berømmelige Exempel, er jeg tillige i en naadig Skrivelse fra en Mand, hvis Liv er en Kiæde af gode Handlinger, fra Hans Hoivelbaarenhed, Herr Geheime Stats- og Kabinets-Sekretær Hoegh Guldberg, bleven erindret om denne største af alle Pligter, ved at giøres opmærksom paa det vigtige Sprog: **Lader os giøre Godt den Stund, vi have Tid.**

Indskrænkningen af denne Tale tillader mig ikke her at opregne alle gode Handlinger, hvorudi indbefattes alle Dyder i Almindelighed; fordi enhver iagttaget Pligt mod Gud, mod os selv og vor Næste fortiener dette Navn; endskiønt en antagen Bemærkelse almindeligst pleier erklære sig for det sidste Slags. — Ved gode Handlinger forstaaer jeg altsaa paa dette Sted det alene, hvorved et Menneske af en naturlig Tilbøielighed, forbedret ved Religionens store Lære og Exempel, efter hans Evne og Vilkaar, bidrager til at giøre sine Medmennesker saa lykkelige som deres Evne og Vilkaar tillade det. — Denne Bestemmelse leeder mig til en Betragtning over den Drivt, Naturens Herre har nedlagt hos ethvert Menneske, at elske sine Lige, som, næst efter den Pligt, at vedligeholde sig selv, er eet af Naturens første og vigtigste Bud, og som nødvendig maatte være det i Henfigt til Menneskets naturlige Tilstand og dets Fornødenheder endog i denne Tilstand. —

Lader os forestille os det første Menneske — ikke det hellige og retfærdige Menneske, Skaberens eget Arbeide, Jordens Herre; men Mennesket efter Syndefaldet, saaledes, som det endnu uden Dyrkning og Opdragelse afmales af vore Reisebeskrivere. — Naturens egen Søn, og endnu Skabningens Mesterstykke, overladt til sig selv, og frit, som den Luft, det aander, omvankende i Skovene,

uden andre Længsler, end en Drik Vand, at stille Tørsten ved, og Markens og Træernes Frugter, at mætte dets Hunger ved! Lader os see denne Skabning, angrebet af vilde Dyr, som ville sønderrive ham — og lader os see Faren bestorme ham fra alle Kanter — og han skal strax væbne sig med den Styrke og Snedighed, Naturen har indplantet ham til sit Forsvar. — Lad hans svagere Broder imidlertid overvindes af disse Dyr! — lad Blodet af hans Saar og Skriget af hans Smerter forkynde hans Fare og hans Lidelser — lad Naturen tale til hans Forsvar i hans stærkere Broders Hierte — og man vil strax see denne vilde Velgiører med en Kæmpes Styrke værge sin elendige Medskabning — man vil see Medynk straale af hans Øine, og Omhu stride fra hans Arm — han vil anbringe sin hele Styrke og sit hele Hierte, for at redde den Elendige — og af hvad Aarsag? — aleene fordi han, under andre Omstændigheder, føler, at han kunde trænge til samme Hielp; og fordi enhver ved saadanne Optrin siger i sit Hierte, hvad en Poet engang har sagt i en anden Forstand: alt, hvad der angaaer Mennesker, angaaer ogsaa mig. — (*)

Medlidenhed, denne Moder til gode Handlinger, er altsaa een af Naturens første Drivter i det menneskelige Hierte; og til Beviis paa dets frie Herkomst fra en velgiørende Moder, og Uafhængenhed af alle fremmede Bevæggrunde — vise disse Handlinger sig ofte — ved allerførste givne Anledning — pludselig — og uden Overveielse — enten de befales som en Pligt, eller ikke — til Naturens Ære, vise de sig endog hos adskillige, som til Menneskelighedens Vanære dæmpe disse ædle Drivter til at giøre Godt, og hvis øvrige Forglemmelse af andre borgerlige Dyder beviser alt for meget, at

deres

(*) Humani nihil, à me alienum puto. *Terens.*

deres gode Handlinger ikke ere Frugter af Troen. — Kan man, efter saadanne Exempler, aldeles nægte Naturen, hvad dens Herre derfor har skienket den, fordi vi uden denne velgiørende Stemme i Menneskets Hierte ville kun tælle faa Handlinger, som vare Følger af Pligt alene, og fordi Jorden, uden denne Naturens Fordeel, ganske vist ville synke tilbage til sit første Chaos? —

Hedninger selv ophøiede gode Handlinger over alle sædelige Dyder, og satte dem jevnsides ved Guder. — Den bekiendte Forguddelse i den hedenske Verden, hvilken en vis Sekt i den christne har søgt at ligne, vederfaredes de døde Fyrster, som i deres Liv havde været Folkets Velgiørere. — En Saturn — en Jupiter — Mars — Bachus, vare intet andet end Fortidens Konger, som, da de havde giort Staten vigtige Tienester i deres Liv, modtoge den Told, som overtroeske Undersaatter gave af Taknemmelighed til dem efter deres Død, indtoge efter Folkets Formeening Rang blant Guder, og fik Dyrkelse giennem de følgende Tidsaldere. — Hvor bleve ikke deres Evergeter, deres godgiørende Prinsers Hukommelse, forævigede? — Og som disse, ved at øve Miskundhed og ret udøse deres Godhed, havde lignet Guderne paa Jorden; saa troede man at lade dem vederfare Retfærdighed i at opløfte dem paa himmelske Troner efter deres Død, og i at vente siden stedse fra dem de Velsignelser, man havde nødig. — Cicero priisede en Cæsar for at have tilgivet Marcellus, meer end for alle hans Seiervindinger, meer end alle hans Erobringer, meer end den Glands, hans Vaaben bragde ham. — En Siel, som kan tilgive Fornærmelser, give Godt for Ondt, og udbrede Nytte og Godgiørenhed allevegne, er rettelig stor, og har en meer ædel og guddommelig Værd, end al den Fremgang, som de lykkeligste Vaaben kunne giøre. — En Titus kaldes det men-

neskelige Kions Lyst, fordi han ansaae den Dag for at være spildt, som gav ingen Anledning at giøre Godt imod een eller anden af sine Medskabninger — og August, denne Tyran og Morder af sit Folks Frihed, har ei aleene ved en mild og naadig Regiering udslettet sine forrige Handlingers Vanrygte, men endog erhvervet sig den ufortiente Roes af et godt og menneskeligt Hierte. — Det vilde blive ufornødent og uendeligt, at anføre fleere Exempler paa det almindelige Bifald, som Verden, saa uretfærdig og ufornuftig den end var, har dog givet godgiørende, medlidende, tilgivende Personer. — Dette synes at være den eeneste Dyd, som Verden i Almindelighed bifalder og roser — og rimeligen fordi den trænger saa høilig dertil. — Magten aleene er en sovende Vægter mod Efterstræbelser, og Klogskab et Vaaben, der ofte brister. — Det gode Hierte skaffer den Fattige Tilflugt i den Riges Medlidenhed, den Svagere en Beskyttelse i den Stærkeres Arm, og Monarket Sikkerhed i Slavernes Hytter. —

Der ere Daarer, som ei antage Aabenbaringen, foragte den ubegribelige Hemmelighed af den Eviges hos Mennesket forlorne Billede, og nægte en guddommelig Gienløsers Fornødenhed, efter den menneskelige Forstands Indskrænkning. — Dette forleeder dem til den dristige Paastand: at vi ere gode nok af Naturen, og trænge ei til anden Kraft og Lys, for at blive det, end hvad Naturen giver. — Men jeg behøver ikke at sige, at dette er eet af de Bedragerier, hvormed vore Tiders Vantroe søge at ophøie en fordærvet Natur paa Religionens Bekostning, og at denne virkelige Fordom — tusende gange større end den, de under dette dristige Navn vove at bestride — giendrives af alle Tiders Erfaringer. — Lad den Elendige, som første Gang farvede Jorden med sin fromme

Bro-

Broders Blod — lad hans talrige Afkom giennem Tidens lange Række giendrive denne Lærdom ved deres Misgierninger og Straffe; Den Eviges Mund giennem hiin Apostel omstyrter denne Vantroens Støtte med det uomstødelige Vidnesbyrd: at vi ere ei dygtige engang at tænke noget, som af os selv. — Han, den Mægtige, maa komme det svage og fordærvede Menneske til Hielp, at udrette i ham baade at ville og at giøre efter hans Velbehagelighed. — Hans Haand danner os gode ved at efterleve en guddommelig Lærers Forskrift og følge hans Exempel. — Saaledes lærer den eeneste af alle Lære-Bygninger, hvis Sandhed tales uforfalsket giennem den himmelske Tolk, som blev dens Martyr. — Tilstaaer Naturen os meer; saa er dette Exempel overflødigt, og Himlen bedrager sine Skabninger. — Tilstaaer Naturen os meer; saa ere alle Dødelige lige dydige — fordi alle Børn have fælles Ret til en fælles Moders Velgierninger — og Jorden er et Paradiis igien. — Vel skylde vi Naturen Evner — men Evner, som trænge til Naaden og Dyrkning, for at udvikles; og uden denne blive de ufrugtbare, ligesom Spiren i en fortørret Ager. — Vi skylde Naturen intet, uden Sædekorn til Dyden, om jeg saa maa tale, som voxe eller standse, ligesom de pleies til, og hvoraf nogle falde i god Jord, og bære hundrede fold; men andre falde paa Klippen, og fortæres af Himmelens Fugle. —

Saa langt fra er man at være god, og saa meget udfordres til at blive det. — Skal jeg sige, at, til at danne en god Mand, udfordres næsten lige saa meget, som til at danne en stor Mand. — Til den sidste udfordres alle Forstandens Evner i deres høieste Styrke og Fuldkommenhed. Men mon der udfordres færre Sieleævner og Færdigheder til en god Mand, naar han skal blive nyttig; men

des fleere derimod af Hiertets Egenskaber, for at giøre ham nyttig for Verden. — Uden Klogskab, for Exempel, vil Guds Godhed sielden opnaae sin hele Bestemmelse, og nytte saa mange eller saa meget, som den kunde. — Uden Standhaftighed vil Velgiøreren enten skielve ved at giøre Vel, da intet forfølges meer end Dyden, og belønnes slettere end Velgierninger — eller standse ved at giøre det, fordi Nytten ikke strax viser sig; — eller evig keedes ved at giøre det meer, fordi Verden synes stedse lige fordærvet. — Uden Virksomhed vil Siælen i en evig Søvn tøve med sin Pligt, indtil Feighed eller Frygt for egne Plager driver den til en god Gierning, blot for at undgaae den Straf, at have forsømt den. — Uden Omhed vil den Elendige præke sin Nød for døve Øren, og uden Retfærdighed vil Velgierninger anvendes paa Ufortiente, og Godhed forvandles til et Sverd i den Rasendes Haand. —

Saa meget og endnu meer kræves til at danne den Mand, som Verden ærer med det berømmelige Navn af den Gode. — Saa megen naturlig Beqvemhed, forbedret ved idelige Bestræbelser, og en ufortroden Flid, at øve sig i de skiønneste af alle Pligter, til en Velbehagelighed for Gud og Mennesker. — I saadan Kiæde af himmelske og borgerlige Dyder har de Udødeliges Liv været indflettet, hvis æresfulde Gierninger have indskrevet dem i de Levendes Lande hisset, og i taknemmelige Brødres Hierter her paa Jorden. —

Men denne sidste Belønning overgaaes endnu af en større, som ingen fremmed opveier; jeg meener, af den i Velgiørerens eget Hierte. — Uden den — skulde saa andre fortiene Dydens Ønske. — At betroe Kornet i Agerens Skiød, at see det spire, voxe, og dets riige Ax krone Haabet med en frugtbar Høst — er Landmandens store Belønning, fordi den kroner hans egen Flid. Men at

opdrage

opdrage Borgere for Staten, at see dem voxe i Kundskab og Retskaffenhed, og at see deres lykkelige Liv bære Frugter af en vel anvendt Ungdom, at sige til sig selv: Jeg var disse Sønners Fader, og min Haand dannede disse Helte. — Denne gode Sieles uskatteerlige Belønning overgaaer alle. — Jeg har giort Godt, siger den Redelige i sit Hierte; fordi det var mod min Fordeel, at nægte mig den reeneste af alle Glæder. — Jeg saae den Elendige, og ynkedes over ham; i mit Lønkammer flode mine Taarer, for at aftørre hans, og jeg følte en Engels Glæde over at redde en Orm, som er min Broder og har baaret den Eviges Billede tillige med mig. — Hvorfor er Jorden intet Paradiis, siger han, at jeg kunde see alle Skabninger lykkelige, eller hvorfor er jeg det ikke nok, for at giøre mine Brødre det med mig? — Kom i mine Arme, forladte Skabning, at min Smiil kan lindre din Kummer, og min Haand gyde Olie i dine Saar! — Dine Taarer, som jeg opsamler i min Barm, hædre den meer end alle Ordensstierner. — Ingen Steen skal prale af mine Bedrifter; men den Elendige skal nedlegge sine Krykker paa min Grav, og sige: ved sin Pleie har han helbredet min Verkbrudenhed, og ved sin Omsorg har han afvendt mine Plager. — Evigheden skal da belønne mig, fordi jeg var barmhiertig, ligesom min himmelske Fader er barmhiertig. —

Behøver jeg vel, efter dette, endnu at bevise gode Handlingers ypperlige Værd og fortreffelige Nytte for Staten, som ikke kan bestaae uden denne Støtte? — Behøver jeg endnu at ligne dette politiske Legeme ved det naturlige, til hvis Styrke alle Lemmer maae bidrage, hvis det ei skal sammenfalde til dets Undergang? og behøver jeg endnu at oplyse denne evige Sandhed ved Exempler? Skal jeg male Dem, mine Herrer! Templerne uden milde Selskaber, Skolerne

lerne uden Velgiørere, Videnskaber uden Mæcener, Flid uden Belønninger, Faderløse uden Forsørgere, Nøgenhed uden Dække, Dyden uden Forsvar, Smerter uden Lindring; og Jorden beboet af Tigre og vilde Uhyrer? — Eller skal jeg besætte denne Klode med Væsener, som ere den værdige, og den Skabers Viisdom værdige, som dannede dem til sin Ære? — Skal jeg vise Dem Jordens Herrer, som ansee enhver Dag forløret uden beviiste Velgierninger; Helte, hvis Saar bløde alene for deres Fædreneland; Lærde, som forevige sig ved nyttige Videnskaber og Opfindelser; Konstnere, som iverksætte dem uden andre Belønninger, end deres Brødres Fordeel; og Borgere, som klæde den Nøgne, og spise den Hungrige, eller ved udødelige Stiftelser stifte nærværende og tilkommende Slægters Lyksalighed? — Hvilken Række af Tildragelser aabner sig ikke nu til Jordens Beste! — „Rigdom og Velstand strømmer ind i Skiødet af Flid og Kyndighed; Fyrsten regierer ikke længer over Slaver, og hans Folk lyder gierne hans Love, fordi de ere Dydens egne Love, og hans Sønner Dydens Sønner; Lærdom qvæles ikke ved Hiernespind, og Minervas Skiold afværger alle Vankundighedens og Vantroens dristige Angreb; Stiftelser forevige Velgiørere i hele Slægters og deres Afkoms Lykke; Patrioten tiener Staten, ikke for Sold og ved Sporer, men af Lyst og Nidkierhed; alle Hierter brænde af Iver; alle Hjul virke til det Heeles Vel; alle Pligter foreene sig i den største: at giøre Godt. — Mørket taber sig, og Dagen frembryder; Jorden aabner sine Skatte; Dyden indtager sine forrige Rettigheder, og Verden faaer igien sin første Skikkelse. —

Og denne herlige Skikkelse, mine Herrer! dette Patriotens Mirakel, dette Velgiørernes Mesterstykke — (lader os græde bitre Taarer)

Taarer) — denne evig skionne Bygning ere der endnu Elendige, som vil forstyrre. — Skal jeg, i Velgiorenheds egen Stad, nødes at klage over disse Voldsmænd, som ved ubesindige Taler afskrække de Gode fra milde og nyttige Stiftelser? — Skal jeg foreholde dem deres Regnskab paa den store Doms Aabenbarelses Dag; naar disse Nøgne og Elendige, som skylde dem aleene sine Plager, vil anklage dem for den Evige, og raabe Hevn over dem for deres Misgierning? — Nei — jeg trækker Forhænget ned for en Scene, jeg har aabnet med Forskrækkelse. — Omsonst blive Forstyrrerens Anslag mod den reeneste af alle Hensigter, den beste af alle Handlinger! — Omsonst hvisle Slangen ved Roden af den Stamme, hvis Skygge freder Fiid og Kundskab. —

Yndige Skueplads af Himlens og Jordens Venner! udslet du dette Billede af dens Fiender! — En viid Mark aabner sig for mit indtagne Øie, og allevegne finder jeg nogle af Dydens sande Børn, endskiønt ikke Skarevis som Lasternes. — Jeg aabner Tidens Aarbøger, og kaster tillige mine Øine paa nærværende Slægt; og allevegne finder jeg Exempler paa Folkevenner til alle Tider, i alle Stænder og under alle Vilkaar. — Ikke fremmede Folkeslag prale aleene af disse Exempler; fordi Velgiørenhed er ikke bunden til en vis Himmelegn. — Brødre i vort eget Land, blant vore egne Klipper, brændende Hierter under de koldeste Zoner, Norske og Danske Brødre tælle vi blant disse Menneskets Velgiorere. — Allerede har Malling samlet adskillige i sit berømmelige og bekiendte Skrift: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holsteenere; hvorfor det er overflødigt at igientage paa dette Sted, hvad enhver veed af Bekiendtskab med dette Skrift, og de Kilder, hvoraf det er taget. — Det er i den Sted min Pligt, at giøre dem, mine Herrer!

rer! opmærksomme paa nogle faa andre Exempler, som Verden endnu ikke endnu nok veed, eller ikke nok veed at paaskionne. —

Midt iblant os alle, mine Herrer! for faa Aar siden, levede endnu i denne Stad den ualmindelige og største blant vore Velgiorere, den retskafne og høist gavmilde Herr Thomas Albrigtsen Angell, hvis Velgierning ved den riigeste blant vore Stiftelser tale for hans Minde til de sildigste Slægter. — I en Stad, hvor disse Stiftelser blomstre for vore Øine, behøver jeg ikke at bevise deres Nytte, eller forøge Stifterens Ære med min overflødige Lovtale. — Kun at fraraade al Ueenighed, som den Gift, der dræber alt Godt — kun at tilraade, at qvæle alt Ukrud og den endnu skiulte Sæd til endnu meere, som engang kunde overgaae denne deilige og rige Ager, er min Pligt ved dens Erindring. — Maatte denne ypperlige Stiftelse stedse blive saa lykkelig, som den er riig! — Maatte Stifterens Hensigt altid opfyldes af Patrioter, som ligne hans Redelighed! — Maatte Deres og mine Bestræbelser, mine Herrer! saa meget det vedkommer os, og der staar i vor Magt, ogsaa bidrage til denne Stiftelses Nytte, og maatte denne Nytte blive uforgængelig, som dens Stifters evige Berømmelse. —

Det er os alle bekiendt, hvor mange Fattige denne Stiftelse aarligen huser og begaver; hvilken anseelig Tilvext af Velstand denne Byes Tugt- og Verkhuus deraf har faaet. — Dette Huus regner saa mange veltænkende Borgere blant dets Stiftere; men den Angellske Stiftelse blant dets største Velgiørere; for selv i sin Tid og ved dets rigtige Indretning at giøre det priseligste Gavn. — Denne af anseelige og lærde Mænd berømte Skoles forfaldne Bygning, som længe nok har huset duelige Lærere og grundigen oplærte Disciple, er en Vanziir for vor Bye, og et alt for skrøbe-

ligt

ligt Plantested for Videnskaber. — Den venter med Længsel paa sine Ruiner, for at reise sig og kneise stolt af denne Stiftelses Gavmildhed. — Vort Selskab, mine Herrer! glæder sig i Haabet, ogsaa der at fæste i sin Tid dets stadige og pyntelige Bolig. —

Men hvilket indtagende Syn give os Vandkummene paa vore Gader. — Denne prægtige og almeennyttige Indretning skylder Stiftelsen sin Oprindelse, og vi vor Tak derfor. — Det var forbeholdet de anseeligste og dueligste Mænd i vore Dage den Ære, at bringe tilveie det, som denne gamle Konge-Residens længe nok har sukket efter. — Villigt frembyder det sunde og gode Vand sig for Fattige saavel som for Rige. — Efter sundt og godt Vand tørstede Trondhiem, hvis Indvaanere havde Moie og Bekostning nok forhen, at forskaffe sig det. — Vort Selskab er stolt af at regne blant dets anseelige og værdige Medlemmer alle dem, som saa heldigen bestyrede dette Verk, med Standhaftighed overvandt de nedrige Fordomme, med Indsigt anlagde, med Klogskab og Redelighed fuldforde Verket; de have udi Folkets glade Hierter opreist sig Ærestøtter, og banet sig Veien til de sildigste Slægters Lovtale. — (*)

Men det er ikke enhver givet, at forevige sig ved saa rige Velgierninger, som flyde fra den Angellske Stiftelse, og gode Handlinger tabe derfor ikke sin Priis, fordi de ikke indklædes i Gaver og Guld. —

 Ved

(*) Hans Excellence Herr General-Lieutenant von der Osten, Hans Excellence Herr General-Lieutenant von Krogh, Herr Oberstlieutenant von Krog, Herr Oberstlieutenant von Eimersen, og Herr Justitsraad Nordahl, som dette Verks Bestyrere, vil altid blive elskede Navne i vort kiere Trondhiem. — Herr Ober-Brandmester Berlin, Selskabets ældste og værdige Medlem, har havt for vigtig Deel i Verkets Indretning, til at savne sin tilbørlige Roes igiennem alle Tider. —

Ved min Nærværelse i Bergen har jeg, blant flere gode Handlinger, tillige fundet et Exempel hos en retskaffen og kier Veninde, Frue Assessorinde Falck paa Herløe. — Det fortiener at bekiendgiøres, til Velgiørendes fortiente Roes, og til Opmuntring for andre, til Efterlignelse. — Paa sit Landgods, 3 Miile fra Bergen, havde denne Frue et Pár Huusfolk, som, efter mange foregaaende Prøver, endelig bleve overbeviiste om en meget grov Utroskab. — Gierningsmændene vare givte. — Konen, skamfuld over denne Forbrydelse, og af Frygt for Straffen, vilde forekomme dens Skam ved et Selvmord. — Uden at kunne hindres derfra, styrter hun sig i Søen. — Tvende Timer gik hen, inden den Døde blev funden og hiembragt. — Den kiekke Frue satte strax alt i Bevægelse, for at giøre den Døde levende. — Intet Liv, intet Pulsslag, intet Tegn til Liv lod sig spore. — Man giorde alle bekiendte Forsøg, men uden Virkning. — Endelig efter en utrettelig Fliid fra min Veninde, som foretog alt med egen Styrke, og med en hende besynderlig Styrke, blev den Elendige frelst fra en dobbelt Død, og hendes brustne Øine aabnede sig igien i hendes Velgiørerindes Arme, for at modtage Liv og Tilgivelse, som den ædelmodige Frue skienkde hende af sit Hierte, forsonet aleene ved den Glæde, at have reddet et Menneske. —

Jeg har nævnet dette nyere Exempel, som tildrog sig kort for min Afreise fra Bergen — og jeg skylder tillige de brave Finlapper i Skiærstad, blant hvilke jeg tilbragte mine første Embedsaar, en Erindring om en Helt af en ældre Tidspunkt blant deres Klipper, efter en Fortælling, som er bestyrket af en almindelig der paa Stedet bekiendte Tradition. —

I een

I een af vore svenske Krige, midt i forrige Aarhundrede, brøde nogle Qveener, en Art af Finner, om Vinteren ind over Grændserne, for at plyndre Saltens Indvaanere. — De kom ned i Skierstads Sogn og Sognets øverste Gaard Soløevig. — Af en Norsk Finlap begierede Veiviisning. — Han anfører dem igiennem Soløevig-Dalen paa Fieldet, som just har af denne Tildragelse faaet Navn af Qveensflauet. — (*) En Vei, jeg selv har reist, ikke uden at beundre det Heltemod og den ædle Tænkemaade, der herskede inden dette gammelrøgede Bryst. — Med et Fakkel lysede han dem giennem Mørket over de farligste Stier. — Denne kiekke Lap kom imidlertid til Kanten af denne Klippe, som jeg selv har besteget og ofte beseet med Forundring, hvis Steilhed er utilgængelig, og hvis nøgne Barm speiler sig i Afgrundens Bølger. — Lappen kiendte hvert Sted paa Fieldet, og dreiede af ved den yderste Kant af Steilheden. — Han følte Heltenes Drivt, at frelse sit Fædreneland, og, besielet af denne Iver, indblæste Norges Skytsengel ham, at kaste Faklet udover Steilheden. — Fiendens hele Hær stolede [illegible] paa deres Veiviser, blev ei hans Afbøining vaer, fulgde Faklet og styrtede i Afgrunden. — Helten forkyndte sin Seier for sine reddede Brødre paa nærmeste Gaard Indre-Løvsæt, hvor nærværende Beboeres Forfædre samme Dag holdte Bryllup, og tænkde ei paa den

Fare,

(*) Dette temmelige høie Field kalde Saltens Indvaanere gemeenlig Qværnsflauet. — Men da deraf aldrig Qværn- eller Mølle-Steene ere udhugne; ei heller Formodning til at kunne hugges; saa har et (r) i Tidens Længde sniget sig ind til at forvende det rette Navn. — Flau (Substant.) er et norsk Ord, og betyder en Flyven, saa og en Brathed, Steilhed, hvorover man falder ned med en Fart, der ligner en Fugl-flugt. — Navnet saavel som Situationen af Qveenflauet hiemler da dette Field at være det rette Sted, fremfor adskillige andre, om hvilke denne Historie fortælles: at der var Bratheden, hvor Qveenerne styrtede ud over med en hastig Fart. —

Fare, de svævede udi. — Morgenen derpaa kom man Skarevis sammen, og fandt alle Kroppe sønderknuste og svømmende paa de nærmeste Bølger; thi Havet og Vinden forente sig ligesom til at bevidne hans Tapperhed, ved at drive dem til Strandbredden. —

Saa roesværdigt imidlertid dette Exempel er, mine Herrer! vilde jeg aldrig ønske os Anledning at ligne det. — Og der er intet Spørgsmaal, om Norge har Helte, naar deres Arm fordres for at forsvare det. — Mindre krigersk men lige saa berømmeligt er den borgerlige Skoles Institut, hvorpaa er lagt den første Haand her i Trondhiem, og hvortil de Meinckeske Arvinger have behaget at bestemme en saa anseelig Kapital. — Ingen kan med Føie tvivle om disse Indretningers Fornødenhed og Nytte, efter de lykkelige Frugter af deres Tilværelse paa saa mange andre Steder, som det var denne berømmelige Familie allerførst forbeholdt at iverksætte i Norge. — Disse Skoler have Fordeele, som denne Tales Indskrænkning ikke tillader at opregne eller berømme saa meget, som de fortiene. — Denne lykkelige Mellemart af lærde og af Trivial-Skoler udbreder en almindeligere Oplysning i Livets nyttigste Kundskaber, end de førstes lærde Bestemmelse, og de sidstes utilstrækkelige Underviisning tillader. — Ogsaa dette høist nyttige Institut fortiener derfor vor Understøttelse, mine Herrer! ved vore Raad og vort Tilsyn; og det vilde være os en utilgivelig Bebreidelse, om det skulde blive frugtesløst, aleene ved vor Ligegyldighed. —

Men det er Tid, at jeg afbryder en Tale, som maaskee alt for længe har misbrugt Deres Taalmodighed, mine Herrer! og som jeg ingen Undskyldning vilde finde for at have opholdt, hvis det ikke var sædvanligt, at fortroelige Venner, efter en lang Fraværelse, stedse have meget at sige hinanden, og hvis jeg ikke; som jeg tilforn

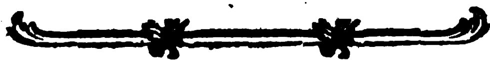
har

har sagt, med denne Tale, efter min Tilbagekomst, troede mig forbunden at foreene den Tale, jeg skyldte Dem ved min Afskeed. — Kan jeg vel slutte denne Tale, mine Herrer! uden med den kraftigste Opmuntring at opfylde Hans Kongelige Hoihed Arveprinsens naadigste Hensigter, at befordre Selskabets Ære og at bære dets Byrder tillige med mig? — Hvor meget vil jeg skylde Dem, mine Herrer! om det Valg, De have behaget at giøre paa mit Vice-Præsidium, maa, ved det noieste Forbund og Omgang med Mænd af Deres Kundskab, tiene til at forøge mine Indsigter ved Deres; og om alle mine Handlinger, understøttede ved Deres, maae blive hældige nok for at svare til den Tillid, Selskabets hoie Præses har viist meer til min Nidkierhed end mine Fortienester, meer til min Villie end mine Evner! — Hvor stor vilde min Belønning blive, om ogsaa jeg kunde bidrage til at hædre vor berømmelige Stifter i hans Grav; og hvor lykkelig vilde jeg ansee den Tid anvendt, mine Forretninger have tilladt mig at opoffre til Videnskaberne, om disse Videnskaber giøre mig beqvemme at opnaae eet af mine største og kiereste Ønsker; jeg meener det: at gavne det Norske Videnskabers Selskab. —

Maatte dette Ønske aldrig døe uden Opfyldelse! — Maatte denne berømmeligste blant alle lærde Stiftelser i vort Fædreneland stedse blomstre til Norges Ære! Maatte nyttige Konster og Videnskaber stedse vandre Haand i Haand, for at lyksaliggiøre disse Stater! — Maatte de sønderbryde alle Fordommes og Vankundigheds tykke Klæder, og overalt udbrede Lys og Indsigter! Maatte Retsindighed hvile paa vore Læber, og Nidkierhed i vore Hierter! — Maatte dette Selskab tiene fleere Stiftelser til Exempel, at udbrede Lærdom og Kundskaber i dette elskte Rige! — Hvilke gode Handlinger

 skulde

skulde da overgaae det Norske Videnskabers Selskabs! og hvilken Belønning skulde da overgaae vores! — Med hvilken ny Drivt vil jeg da ikke i Dag tiltræde mit Vice-Præsidium; og med hvilke Følelser af Haab og Ønsker slutter jeg denne Tale, for, i Tillid til alle Oplystes og Retskafnes Understøttelse, snart at samles med Dem igien til at iverksætte Deres og mine nyttige Bestræbelser.

XXV.

Svar

paa

Tiltrædelses-Talen af den nye Vice-Præses

Høiærværdige og Høilærde

Hr. Doctor og Stiftsprovst Hagerup,

holdet

i det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Forsamling

den 30te Augusti 1780,

ved

Selskabets Secreterer

Mag. Lorentz Wittrup.

Høiærværdige Herr Vice-Præses!

Høie og Høistærede Herrer Tilhørere!

Alt hvad, der forædler vor Slægt, forbedrer de menneskelige Vilkaar, og letter Byrderne i det almindelige Liv, fortiener vor Agtsomhed og alle Fornuftiges Understøttelse.

Næst Religionen, denne kraftigste Lægedom mod Sindets Svagheder og Sædernes Fordærvelse, dette stærkeste Baand i det borgerlige Liv og det menneskelige Selskab, fortiener vist Intet større Opmerksomhed og Kierlighed, end Videnskaberne. Hvad giør Menneskets Forstand større Ære; hvad har meere ophøiet de Fornuftiges Slægt over Jordens øvrige Beboere? Hvad har meere forfiinet Sæderne, beriget sine Dyrkere med tusende nyttige Opfindelser, og forbedret de udfundne Indretninger? Hvad skulde ellers været i Stand til at qvæle og forjage alle Uhyret af falske Fordomme og skadelige Vildfarelser? At endog de ældste slebne Folk paa vor Jordklode have æret Videnskaberne, have givet deres Lærde Navn af Viise, og flittigen raadført sig med dem i vigtige Begivenheder, behøver jeg ikke her at bevise.

Og at Videnskabers Selskaber, at fleere Lærdes foreenede Bestræbelser have giort Verden betydelig Nytte, det vil vel ingen iblant os, som besidder nogen Kundskab, kalde i Tvivl. Endog dette vort Kongelige Norske Videnskabers Selskab, skiønt endnu blant de yngste og mindste lærde Selskaber, skulde det ikke tilegne sig den Ære, at have været nyttigt? Skulde nogen Tvivl herudi finde

Sted? Skulde nogen være saa uvidende om vore Handlinger, at ville spørge: Hvad Nytte har dette Selskab hidindtil stiftet? Hvad udrette endnu dets forenede Lemmer til almindelig Nytte? Jeg findes, Hoistærede! lige saa villig som pligtig til at hæve denne Tvivl og besvare dette Spørgsmaal. Just har jeg reiset mig i Dag, ikke for at tale, eller at belære en saa hoit oplyst og anseelig Forsamling; men kun for at svare, at besvare og takke vor Hoilærde Vice-Præses for hans lærde og ziirlige Tale. Lykkelig! om jeg tillige kunde besvare og afvise de berørte Indsigelser.

Neppe 20 Aar ere forløbne, siden vort Selskab fik sin Tilværelse; endnu kortere Tid er det, siden Kongen, som Stifter og Beskytter, og Kongens Broder, som Patron og Præses, skienkede samme en Naade og Glands, som kunde tildrage det Medborgeres Agtelse og Fremmedes Opmerksomhed. Et saa nyt og lidt udbredet Selskab, der ikke kan tælle baade uden- og indenlands 200 Medlemmer, af hvilke kun en mindre Deel har været ydende, en endnu mindre Deel har været arbeidende. Et Selskab uden Fond eller Midler, uden staaende Indkomster eller aarligt Sammenskud; som endnu ei har vidst at skaffe sig selv; hvor de ordentlig Arbeidendes Løn ikkun bestaaer i den opmuntrende Overbeviisning, at have været nyttig. Et Selskab af saa faa Aar og Kræfter kan dog opvise adskillige Deele af trykkede Afhandlinger af saa forskiellig Indhold og Hensigt, at hver for sig vel ei kan i lige Grad behage Alle, men at de dog alle uden Tvivl kunne nytte eller fornøie Nogle. Fleere saadanne Deele af Selskabets Handlinger skulde længe siden seet Lyset, om ei Selskabets fleeste Lemmer beklædede vigtige og vidtløftige Embeder, som betage dem Tid til at skrive; hvis ei desuden Selskabets lærdeste og meest skinnende Lemmer ofte maatte deele deres

Arbeide

Arbeide til andre berømmelige Societeter, af hvilke de ligeledes ere Medlemmer; og endelig, hvis det stod i vor Magt, saa ofte vi kun ville sætte os ned, at giøre vigtige og nyttige Opdagelser, der dog oftere skylde blot en Hændelse eller et lykkeligt Øieblik deres Frembringelse, end de Lærdes vidtløftige Undersøgelser. Dog dette tilsammen er ikke den eeneste Hindring i vore trykkede Handlingers Fortsættelse. At Pressens og ikke Pennens Seendrægtighed er Skyld derudi, beviser den Forraad af gode, ja tildeels fortreffelige, Afhandlinger, Selskabet besidder, og som med Længsel vente at see Lyset. Jeg vil ikkun nævne af indenlandske Lærdes Arbeider, efter Tidsordenen, i hvilken samme ere blevne Selskabet meddeelte: Vor uforglemmelige Gunneri lærde Afhandlinger: om Christendommens Indførsel i Norge; ligesaa om nogle store Søedyr og Vidunder i Havet. Den utrættelige Hr. Strøms adskillige Afhandlinger og Beskrivelser: over Haamæren og Størjen; om norske Søevæxter; om Hakmetten; om Motacilla scolopacina; om Lemændene; om nogle Insectlarvers Forvandlinger; om Torskefiskerie med Garn; hans Oplysning om den ved Norges Søekyster gængse Spedalskhed; om Silde- eller Rød-Aatet; den sammes meteorologiske Jagttagelser for visse Aaringer; samt Beskrivelse over nogle rare Fugle; og endelig Anmærkninger til Søndmørs Beskrivelse. Hr. Lector Arentz Afhandling om algebraiske Æqvationers lettere Opløsning; saa og om en kortere Maade til at prøve Fornuftslutninger. Vor flittige Festers Afhandlinger: om Middagslinien; om Nordlyset; om Soelvarmen. Hr. Etatsraad Collins Afhandling om Misbrug ved de norske Skove. Vor nøiagtige Overbrandmester Berlins Jagttagelser af Barometro og Thermometro, Vindene og Veiret for adskillige Aaringer. Hr. Doctor Møllers Forsøg om det Norske Folks Sundhed, saa og om den

Norske

Norske Lepra scorbutica. Hr. Professor Glahns Beretning om Grønlændernes Skikke ved Hvalfiskeriet; om deres Overtroe; deres Angiak; deres Maade at tælle paa. Hr. Berghauptmand Hiorts Beretning om Horn-Ertz m. v. Hr. Marcus Schnabels Prøve af det gamle Norske Sprog i Hardanger; ligesaa om Redslaget og Veirliget sammesteds, m. m. Hr. Sorenskriver, nu Cancellieraad, Falch om Torskefiskeriet paa Søndmør; om Fyrre- og Gran-Skov; og Beregning over Trælast paa Søndmør. Hr. Cancellieraad Deichmans smukke Afhandling om Falke og Falkejagt, til hvis Trykning han selv har anbudet Omkostningen. Foruden chorographiske Beskrivelser over nogle Steder i Riget, samt en Deel poetiske Stykker; og mange andre, tildeels maadelige, Afhandlinger, som ei ere bestemte til at trykkes. Af udenlandske Lærdes Arbeider ville vi kun nævne Hr. Doctor Thunbergs, om nogle Capske Utter; om Clifortiæ genus; om Curculio cycadis; og om Aloe-Saften. En Walchius om Forsteenelser. En Bergius om Kiørvel. En Hennings om Etiqvetten. En Retzius om Concha craniola. En Wargentin om nogle Norske Stæders geographiske Beliggenhed, efter vor afgangne Professor Holms Observationer. En Modeers Forsøg til en Mudderpram i Floder og mindre Vande. — Og at vi ei ville eller kunne nævne fleere, vil Selskabets veltænkende Yndere hellere regne det til Fordeel, og til Beviis paa vort Selskabs gode Smag, at ei enhver i Fleng tør anbyde sit Arbeide, ligesaa lidet, som Selskabet antager blant dets Acter alt, hvad samme tilstilles, uden nøiagtigste Prøvelse. Det er ei at tvivle paa, at en hurtigere Trykning af de anførte gode Afhandlinger vilde opmuntret deels de samme, deels andre Forfattere, til at meddeele os endnu langt fleere Afhandlinger, i dets Sted nu en Deel af de anførte ere kaldede tilbage. Gierne

mod-

modtage vi gode Anslag til at raade Bod paa denne Uleilighed, som idelig og ofte er taget i Overveielse; thi endog ved at trykke hos os selv, trænge vi til fremmed Hielp ved forefaldende Kobberes Stikning. Disse Afhandlinger at forfatte, giennemsee og bedømme, er ikke det eeneste, der beskiæftiger vort Selskab til det Almindeliges Nytte. Ved adskillige grundige, lærde og ziirlige Taler er nu een, nu en anden vigtig Gienstand i Religionen og Videnskaberne sat udi et større Lys. Ved Hans Kongelige Høiheds, Arveprinsens, ret fyrstelige Gavmildhed er Selskabet sat i Stand til, aarligen at opfordre duelige Landsmænds, ja endog udenlandske Lærdes, Flid og Besvarelser paa vigtige og almeennyttige Opgaver i Videnskaberne og Næringsveiene. Saaledes ønskede man, ved en tydelig Afhandling om de Norske Mineralier, at aabne Landmandens Øine, for at kiende de Rigdomme, Norges Bierge giemme i sit Skiød og ofte tilbyde ham: Selskabet fik, og belønnede og trykkede, en Mineralogie for Norge; vi satte Priis paa den, fordi vi havde ingen bedre; Forfatteren selv har fundet Udveie til at sætte den i Mispriis. Den Norske Landhuusholdnings Forbedring i alle sine Greene opmuntres hældigen ved Selskabet, og belønnes naadigen af Kongens Broder; hver Gave, hvert Naades- og Agtelses-Tegn, som uddeeles, er en Sæd til ny Windskibelighed hos den Belønnede selv og i hans heele Omkreds.

Vindes end ikke alle udsatte Priser, de opvække dog en nyttig Eftertanke og Stræbsomhed; belønnes end ikke ved Selskabet alle Fortiente, den Windskibelige finder dog sin visseste Belønning i Frug-

ten af hans eget Arbeide. Tiære-Ovnens bekiendtgiorte Indretning ved en trykt Beskrivelse har allerede stiftet Nytte, ja til Fædrenelandets Ære har den i vort opmerksomme Nabo-Rige ligesaa hastig fundet Efterfølgere og Oversættere. Efterslægten skal yde os Tak for den af Selskabet hældigen begyndte og allerede ved Trykken bekiendtgiorte Bog- og Natural-Samling, som et udødeligt Æreminde for Hans Kongelige Høiheds Gavmildhed og andre Velgiøreres Ædelmodighed. Ja vi feile maaskee ikke meget ved den Tanke, at den øiensynlige Nytte af vort Selskabs Virksomhed har udstrøet en Sæd til den talrige Yngel af mindre Selskaber, som i denne Tid fremspire udi Rigets forskiellige Stæder og Egne. Det er ei blot et naturforskende Selskab i Danzig, og et patriotisk Selskab i Nabo-Riget Sverrig, der vedligeholde med vort en aarlig, og uden Tvivl paa begge Sider nyttig, Brevvexling; der bære Agtelse for vort Land og Selskab, som deres mig meddeelte Optagelses-Patenter udvise: Nei, det Norske Videnskabers Selskab har endog fra længer bortliggende Lande og lærde Selskaber tildraget vort kiere Fædreneland Hoiagtelse og Ære, samt dets Indvaanere og Lærde langt fordeelagtigere og mildere Domme, end forhen.

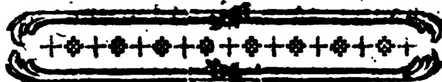
Saa vidt i sine Bestræbelser, høilærde Vice-Præses! er det Selskab kommet, til hvilket De saa hældigen og fyndigen har talet, og hvis Bestyrelse De har paataget Sig. Enhver maa bifalde den Emne, De har vælget, og den Maade, paa hvilken De har udført samme i Deres Tale. Villigen antage vi Deres Opmuntringer, og istemme med Dem de samme Ønsker.

Lader

Lader os da, hoistærede Medborgere! og især dette Selskabs hoie, værdige og lærde Medlemmer! lader os føle os selv; lader os skrive selv, naar behoves; trykke hos os selv det, som skrives; læse flittig det, som trykkes og fortiener at læses. Da skal Europa see behagelige Straaler af det Videnskabers Lys, som under vor syvende Christians Scepter frembryder i vort kolde Norden, og af Monarkens hoie Herr Broder saa naadigen oplives. Aldrig skal vi da ansees som de, der ere faldne i Søvn; ikke længer skulle vi da ved en Forlæggers Seendrægtighed beskyldes for Uvirksomhed. Da skal Videnskabernes Fremvext, Fædrenelandets Nytte og Selskabets Ære tillige befordres. Saaledes skal vort Selskabs første berommelige Begynders og Bestyrers Hensigter opnaaes; da skal vor sidste værdige Vice-Præses, som blev kaldet fra os, hans sidste Ønsker paa dette Sted opfyldes. Vi skylde og yde ham Ære, ja en offentlig Tak, endskiønt han ei vilde have den, og vidste nærværende at undgaae den. Vor Lovtale behovet han ikke, men Ret bør vederfares ham; fast staaer det Æreminde: Par officio fuit. Selskabets Tab ved hans Bortgang er nu ved saa mange Medlemmers Stemme og ved Arveprinsens naadigste Bifald erstattet udi vor nærværende hoilærde Vice-Præses, hvis Fortienester ere det hoistærede Selskab og alle Nærværende saa bekiendte, at jeg maatte kun misbruge denne hoistærede Forsamlings Agtsomhed, ved at tale derom.

Paa Selskabets Vegne aflægger jeg Deres Hoiærværdighed Tak for Deres lærde Tiltrædelses-Tale, og for de i samme af-

sagte Ønsker; den Allerhøieste høre dem! Paa Selskabets og egne Vegne ønsker jeg Dem, høilærde Hr. Vice-Præses, at være velkommen! Jeg lykønsker Dem, og Selskabet ved Dem og Deres Bestyrelse! Vor naadigste Præses har anseet Dem Hans og vor Tillid værdig, og vi ere visse paa, at De fortiener den. Gid Selskabet, Videnskaberne og Fædrenelandet vinde meget ved Deres Bestræbelser, hvortil enhver af os villigen vil bidrage alt Mueligt. Forsynet selv give dertil Held og Lykke!

Trykfeil:

Side 176, Lin. 21: Relnæs — læs: Refnæs.
Side 349 sattes Dagenes Tal: 29, 30, 31, til de tre nederste Linier.
Side 584, Lin. 9 og 20: Justitut — læs: Institut.

